

§ 1754

Ž I V A.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové:

Prof. Dr. *Jan Purkyně* a *Jan Krejčí*.

ROČNÍK TŘETÍ.

Pomocí Matice české.

V Praze.

Tiskem Bedřicha Rohlíčka v arcibiskupském Seminári.

1 8 5 5.

ANNALS

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

Třetí rok dožila naše Ziva, i doufáme, že všeobecně uznáno bude, že s nezlomnými silami a s tou samou svěžestí ducha, s jakou počala, svému úkolu dostála. Nenít malý tento úkol, ač malý se zdá býti účinek, když jej porovnáme s tím, co u jiných velkých kulturních národů během jednoho roku se děje.

Nám uloženo jest, z každého hlavního oboru přírodních věd podati aspoň jakýsi pohled do novějších jeho pokroků. Při těsné spojenosti všech dílů přírody samé, a našich o ní známostí srostlých pevně s podstatou našeho ducha, nebylo lze něco docela vyloučiti, a jestli některé nauky dosaváde místa nenašly, jako na př. nauky přísně mathematické, leží to ve směru našeho časopisu, který se všeho systematického školství co možná vystříhati musí, a podávati výsledky přísných věd způsobem každému vzdělanci pochopitelným a spolu i zajímavým, byť ony i sebe zamotanějšími operacemi mathematickými dobyty byly. — V tom smyslu podávali jsme i hvězdářské, fysické, chemické zprávy a poučení, příležitostě pak ani mathematické články přísně nevyloučíme, podají-li se nám takovým způsobem, že by dovedly celého člověka zajmouti, osvětliti, vzdělati, duchovní jeho bytost povzbuditi. Lehčejší dílo měli jsme s přírodopisnými naukami, s geognosií, mineralogií, botanikou, zoologií. Jsouť ony založeny na zkušenostech smyslných, aniž požadují velkého namáhání abstraktního rozumování. Jsouť v tom podobny vědám historickým, u nás vůbec oblíbeným. Nebudiž tedy divno, že větší část časopisu jimi zajmuta. Také obrazy duševního života zvířat sem náležejí, i známoť nám dobře, s jakou oblibou přijaty byly. Neopomineme

jich i budoucně podávati. Že anthropologických, fysiologických článků dosaváde tak málo se ukázalo, považujeme arci za velký nedostatek, tím více, že právě tyto vědy nejvšeobecnější zajímavostí se kochati mohou. Prosíme o shovění. Nahrnulo se nám látky příliš mnoho, i bylo přede vším se starati o se, abychom té se zmocnili a v jakýsi věci přiměřený lad ji uvedli. I s fysiologií toho roku začátek učiněn, a dojista věrně v tom pokračováno bude. Co se týče vyobrazení, bez kterých přírodní nauky přednášeti se nemohou, nepodali jsme kamenopisů žádných, an náklad na ně jest příliš vysoký; tím hojněji podáno dřevorytů, i hodláme také příště podobně se zachovati k nemalé výhodě našeho čtenářstva. Že jsme mnoho řemeslnických a průmyslných zpráv zvláště do drobností přijali, budiž tím ne omlučeno ale vysvětleno, že předně řemesla a všeliké živnosti skoro výhradně na přírodních vědách založeny jsou, a pak že dosaváde, ač průmyslný stav jest nejbohatší, nepřišlo to tak daleko, aby našemu lidu řádný průmyslnický časopis poskytován byl.

Můžeme našemu obecnstvu s radostí ohlásiti, že sbor musejní pro vědecké vzdělání řeči a literatury české i tenkrát se podvolil, ač odběratelstva ještě více ubylo, vydávání Živy i příštím rokem tou samou měrou jako dosaváde podporovati. Při tom ustanovila se redakce z důležitých příčin na tom, aby způsob vydávání časopisu proměněn byl, tak aby místo měsíčních čísel dvouarchových vycházely čtvrtletní svazky po šesti arších obsahující, což jak redakci samé tak i odběratelstvu nejednu výhodu poskytne. První čtvrtletní svazek Živy na rok 1856 vyjde začátkem měsíce února.

Musíme při té příležitosti vzdělané obecnstvo snažně upozorniti na důležitost našeho počínání, ač by se snad mnohému, jenž v některé z velkých literatur evropských zakořeněn jest, dosti malicherné býti zdálo. Podobné časopisy jako náš zdají se býti u velkých národů, k. př. u Němců, jen jako hračky, sloužící pro zábavu nebo poučení jisté části obecnstva, podnikatelům pak k naplnění jejich sáček. Nedaří-li se, ustanou a chopí se jiné věci, v národu pak takových pohybů a změn ani znáti není. Kde, jako v Němcích, přes 50 periodických čistě přírodovědeckých spisů (vyjma medicinské, průmyslnické, hospodářské a j.) ročně vychází, kde četné univer-

sity a nezáislne vyšší a nižší školy co rok značný počet vzdělanců pod formou jazyka národního vydávají, tam jsou arci všechny takové poměry zcela jiné nežli u nás, jsou ohromné, zaražující. Jen bezumná sprostota mohla by tu chtítí stejného měřítka užívatí. U nás má takové literární počínání zcela jiný význam, a žádá i zasluluje čilé podpory světlé společnosti musejní, obecnstva vlastnilovného, učenců a spisovatelů nezcela prostých citu národního. My každým i nejskrovnějším výjevem na poli literatury vědecké označujeme se co údové velké rodiny kulturních národů evropských, a činíme tím nárok té samé vážnosti a šetrnosti, jak jej každý, buď si i nejmenší, vším právem pro sebe žádá. V tom záleží důležitost našeho počínání. Při tom neméně jsme sobě povědomi, že jsme částí velkého Rakouska, té širší naší vlasti, na jejímž stání a zdaru i náš blahobyť, ba náš byt spočívá, na jejímžto zřízení, vyvinování historickém, pokrocích kulturních i nám Čechům značného podílu se dostává a vždy slavněji se dostáváti bude, přilneme-li věrně k celosti, potřebným formám s ochotností se podávajice, vlastního však přirozeného rázu svatě zachovajice, byť se to i někdy požadavkům egoismu světoobčanského protivilo.

Jistý spisovatel německý (Wuttke Hornoslezák) vyslovil, že naše kulturní poměry k velikému Německu jsou porobou duchovní (Geist-eigenschaft), a v pravdě trefné slovo věci dal. Přiznáváme se upřímně, že za novějších časů jsme cele uvázli v porobě ducha německého; tím ale, poroba-li ta v pravdě duchovní jest, zabráněno nám nebude, střádati sobě po penížkách, abychom někdy z té poroby čestně a duchovním způsobem se vyplatili. Takovýto penízek budíž i naše Živa.

Místo všech statistických úvah o oboru našeho čtenářstva, jaké jsme činili v lonském ročníku, podáváme tenkrátě úplný seznam všech předplatitelů. Laskavý čtenář sezná z toho, že značný počet 600 účastníků při nynějších našich okolnostech stačí, utvrditi jak redakci tak i spolupracovníky časopisu našeho v jejich upřímných snahách. Veliká pak převaha výše vzdělaných předplatitelů připouští vedle článků populárně poučných i články takové, které u vyšší míře požadují formu vědeckou. Pro předplatitele samy nebude nezajímavo spatřiti, v jak vysoce čestné společnosti

se nalézají; budoucím pak časům budiž tento seznam památkám toho, v jaké míře naše pokusy o uvedení přírodovědy v život podporovány byly od obecnstva. Snad bude i mnohému dosavad neodhodlanému povzbuzujícím příkladem, mnohému váhavému novým popudem.

Konečně budiž tu podotknuto, že všechny dosavadní ročníky *Živy* možná dostati v ceně předplatní u domovníka v Museu, kdežto jest expedice *Živy*.

Redakce.

Obsah věcní.

Články hlavní.

<i>Obsahu všeobecného neb smíšeného.</i>	Číslo	Stránka
Učedníci Saiští. Z Novalise přeložil Ladislav Čelakovský	5	129
— — — — —	6	161
— — — — —	7	198
— — — — —	8	233
Přírodoslovná poučení a zábavy. Od professora Dra. Jana Purkyně	5	131
 <i>Nerostopisné.</i>		
O prahorách českých. Od Jana Krejčího	1	6
— — — — —	2	43
— — — — —	6	166
O kovech. Sepsal Vojtěch Šafařík	3	69
— — — — —	4	102
— — — — —	7	206
O tělcích vyhraněných. Od Jana Krejčího	5	136
— — — — —	7	217
— — — — —	9	281
O proměnách ornice rukou lidskou. Sepsal Dr. Jan Palacký	10	291
O horském ledu v Alpách. Od Jana Krejčího	10	303
O diamantech na Londýnské a Pařížské výstavě. Od Vojt. Šafaříka	12	392
 <i>Rostlinopisné.</i>		
O nemoci vinných keřů. Od Julia Saxa	1	19
O květech. Od Julia Saxa	3	83
K tvarozpytu květů. Od Julia Saxa	4	115
Palmy. Od Julia Saxa	6	176
— — — — —	8	241
— — — — —	9	266
O tvarech listů vůbec. Od Julia Saxa	10	295
Haiš. Od Julia Saxa	11	325
 <i>Živočichopisné.</i>		
Papoušek. Od J. Solaře	1	1
Láská mateřská u živočichů. Sepsal Dr. Ed. Greger	2	35
— — — — —	4	97
Jaguar	3	65
O Rhizopodech (kořenonožcích). Sepsal professor Dr. Jan Purkyně	4	109
Porovnání tvarů Rhizopodů skopepnatých od téhož	7	210
O Rhizopodech skopepnatých mnohokomůrkových vinutých, zvláště o Nautiloidech Od téhož	9	271
Něco o vřku. Z polštýny přeložil a přidavkem opatřil Frant. Špatný	5	149

VIII

	Číslo	Stránka
Kočka. Od Jer. Solare	7	193
Velbloud. Sestavil J. V. Houška	8	225
Tetřevi	9	257
Podivné způsoby rozplemeňování se živočichů. Sepsal Dr. Ed. Greger	9	260
Ještěrka heznohá čili heznožka obecná	10	289
Skorec čili kos vodní (<i>Cinclus aquaticus</i>)	10	309
Lev	11	321
O dešťovce. Nástin přírodopisný. Sepsal Jaroslav Šafařík	11	341
Straka. Sepsal Dr. Ed. Greger	12	353

Fysiologické.

O vytvořování vajec uvnitř těla slepičího. Sepsal professor Dr. Jan Purkyně	2	54
— — — — —	3	74
— — — — —	11	333
— — — — —	12	364
Žaludek. Sepsal Dr. Eduard Greger	7	201

Fyzikální.

Topení malých prostorův	12	356
-----------------------------------	----	-----

Hvězdárské.

O stálicích. Sepsal Dr. Vojtěch Kuneš	3	79
— — — — —	5	144

Cestopisné.

Výlet do Šumavy. Od Emanuela Purkyně	1	12
— — — — —	2	47

Životopisy.

Nástiny životopisů českých přírodoskumců. Od Dr. Viléma Weitenwehra.		
VII. František Adam Petřina	10	311
François Magendie	12	378

Drobnosti.

Nerostopisné.

O Karlovarském vrídelním vápenci	1	30
Hora Kunětická. Od Karla Herolda	3	92
Nové pryskyřice v českém hnědém uhlí	4	128
O hlíníku čili aluminium a jiných lehkých kovech. Od Vojtěcha Šafaříka	5	156
Veliký diamant	5	159
Množství železných rud v středních Čechách	5	159
Zapálení se hnědého uhlí u Mostu	6	192
Ehrenbergova Mikrogeologie	7	220
Nové tvary a vlastnosti křemíku a titanu	7	222
Bohaté ložisko drahých kamenů a kostí u paty Pny de Dome ve Francii	7	223
O věčném ohni při Chvalinském moři. Podává Dr. V. Staněk	8	252
Přehled kovopectví v Čechách, Moravě a Slezsku	8	254
— — — — —	10	320
Kyslík, dusík a kyselina uhličitá v ohledu zemězpytném	10	315
Nové zlatonosné kraje	10	318
Ložisko malachitů v Rusích	12	383

Palaeontologické.

Nový zkamenělý rak v ublí Plzeňském	4	128
---	---	-----

Rostlinopisné.

Výstava květin v Praze	5	160
O škrohu v cibulích komonky pospolité (<i>Fritillaria imperialis</i>). Od Dr. V. Weitenwebra. (Vyňato z časopisu Lotos)	6	190

Živočichopisné.

Přirození obojnací mezi páteřnatci	2	64
Severní ptáci v okolí Pražském	3	95
Bobrové a medvědi v Čechách. Od Frant. Špatného	4	126
Nepřátelé vinného keře mezi chrousty	4	127
Tak nazvané habí léto	10	320
Lichý sameček	12	382
Špaček růžový	12	383
Ryby v Tise	12	383

Chemické.

Nová alchymie	1	30
O živých tvorech v studničné vodě	2	61
O ozonu ve vzduchu	2	63
Parařín	4	127
O popeli starohylých obětí nalezených u Jerusáléma	7	223

Fysikální.

Pokroky světlopisu	1	31
Přenášení hudby	5	158
Vědy fysikální a nynější válka	6	189
Nachtetův drobnobled	6	192
Sir James South a jeho hvězdárna	7	221
O reflektorech Troupeauových	10	223
Ledová moře v Evropě	10	318
Galvanický telegraf	12	380
Vliv dobře vyvětraného pokoje na chuť hostů	12	383

Hvězdářské.

O povětroních, asternidech a padajících hvězdách	5	159
Ještě nové planety	11	351

Průmyslnické.

Upotřebení osvětlovacího plynu místo paliva	1	25
Papír zinkový	2	64
Rybničné rybnářství. Od Františka Špatného	4	124
— — — — —	5	154
Osvětlující plyn z dříví	6	191
Čaj z jahodového listí	7	223
Nové látky vodou neprouknutelné	7	224
Nejpatrnější předměty z letošní výstavy Pařížské	9	286
— — — — —	10	314
— — — — —	11	350
O perském prášku proti hmyzu	10	319
Dobývání líhu z dřevěných vláken (drtin)	10	319
Umělé lihnutí vajec strojem pana Nováka v Praze	11	351

Lesnické.

Ukázky z myslivecké mluvy. Od Františka Špatoého	1	29
— — — — —	3	93

Rozličné zprávy.

Musejní.

Schůzky přírodnického sboru Musea království Českého	1	32
— — — — —	2	64
— — — — —	3	96
— — — — —	4	128
— — — — —	5	160
— — — — —	6	192
— — — — —	7	224
— — — — —	8	256
— — — — —	11	352
— — — — —	12	384

Literární.

Na výstrahu odběratelům přírodnických knih	1	32
Návěsti	3	95
Nauky technické od Dr. Antonia Mayera. O spojitosti	11	352
Předběžné oznámení	11	352
<i>Nekrolog</i> (Fr. Petřina)	7	224

Seznam

předplatitelů na rok 1855, až do konce listopadu se přihlásivších.

- P. T. pan Akerman Josef, kanovník v Litoměřicích.
— — z Alemanů Kristián, doktor lékařství v Píbrami.
— — Amerling Karel, doktor lékařství a ředitel české hlavní školy v Praze.
— — Andrlé Jan, listovní v Chrudimí.
— — Arbeiter Jan Dobromil, měšťan Pražský.
— — Augstini Petr, kupec v Liptovském Sv. Mikuláši v Uhřích.
— — Babánek Václav, prozatímní gymn. professor v Pisku.
— — Bačina Jiří, studující z Kostelce nad Orlicí.
— — Bačkora Josef, učitel v Praze.
— — Bajer Karel, c. k. professor v Hradci Králové.
— — Balcar Josef, adjunkt při reální škole v Mostě.
— — Balthigh Bedřich, evang. učitel v Bohunicích v Uhřích.
— — Barta Bedřich, assessor při okresním soudu v Turnově.
— — Bauše Ladislav, studující v Hradci Králové.
— — Bečák Florián, doktor veškerých práv a advokát v Pelhřimově.
— — Benák Martin, kooperator v Kostci.
— — Beránek Jan, syn měšťana Roudnického.
— — Berger Antonín, podučitel v Poličce.
— — Bernát Filip, měšťan v Prostějově na Moravě.
— — Beseda měšťanská v Praze.
— — Bezděka Antonín, jub. gymn. katecheta v Pisku.
— — Bicn František, bohoslovec v Hradci Králové.
— — Bier Jakub, kaplan ve Smečně.
— — Bier Jiří, lokalista v Hradišti.
— — Bílka Petr, ředitel vychovavacího ústavu ve Vídni.
— — Bílý Jan, lokalista v Tišnovicích.
— — Blahut Ludvík Ad., studující v Praze.
— — Blažek Antonín, kaplan v Křížanově.
— — Blažek František, učitel na varhanické škole v Praze.
— — Blažek Jan, kooperator v Jabloni.
— — Blažek Karel, farář v Strážově.
— — Böhm Eduard, lékárnický v Kostelci nad Orlicí.
— — Böhm Václav, katecheta na gymnasium Malostranském v Praze.
— — Bouček Antonín, farář v Malé Chyšce.
— — Bouček Sales, kněz řádu premonstr. a učitel na reální škole v Rakovnicce.
— — Braithut Jiří, kavárník v Praze.
— — Braniš Josef, měšťan Píbramský.
— — Branžovský Václav, farář ve Zbislavi.
— — Breininger Antonín, právník.
— — Březina Václav, farář v Červené.
— — Brož Václav, kaplan v Třebechovicích.
— — Brunner František, učitel v Táboře.
— — Brzorad Vilém, doktor veškerých práv a advokát.
— — Bubák Hyněk, lesník v Proseči.
— — Bubák Jan, farář v Dokzech.
— — Bubeník Emanuel, studující.
— — Bubezík Josef, mlynář v Pardubicích.
— — Bureš Jan, kavárník v Praze.
— — Caban Ondřej, farář v Komjaticích v Uhřích.
— — Carda Jan, absolvovaný právník.
— — Čisat Antonín, obchodník v Ledčicích.
— — Čtihor Josef, gymn. katecheta v Pisku.
— — Čaloun František, soudní adjunkt v Polici.
— — Čeněk Jan, kaplan v Pardubicích.
— — Čepelka Alois, učitel v Citolibech.

- P. T. pan Čepelka Antonín Vincenc, kupec v Chrudimi.
 — — Čermák Filip, farář v Libichově.
 — — Čermák Josef, kaplan v Berouně.
 — — Černohouz František, děkan ve Všejanech.
 — — Černohouz Václav, farář v Libáni.
 — — Černý František, učitel na hlavní škole ve Vodňanech.
 — — Černý Jan, měšťan v Nimburce.
 — — Černý Václav, kaplan v Náchodě.
 — — Červený Rudolf Stanisl., syn fabrikanta nástrojů hudebních v Kr. Hradci.
 — — Čiška Václav, kaplan na Svaté Hoře.
 — — Čížek Jiří, evangelický duchovní správce.
 — — Čížek Josef, kooperátor ve Světlé.
 — — Čtenářský spolek v Prostějově na Moravě.
 — pan Čurba Jan, šichtmistr ve Votovicích.
 — — Daneš František, vikář v Peruci.
 — — Decastello Karel, učitel v Praze.
 — — Dědek H. B., kaplan v Dolních Kounicích na Moravě.
 — — Dittrich Josef, učitel v Benešově u Semil.
 — — Dlabáč Jan, doktor lékařství v Nimburce.
 — — Dobias Ferdinand, úředník ve Vodňanech.
 — — Dobícer Josef, kaplan v Citolibech.
 — — Dobrušský Theodor, kooperátor v Třeboníně.
 — — Dolanský Josef, kancelářský v Turnově.
 — slečna Doubková Marie v Políce.
 — pan Doucha František, kněz církevní v Praze.
 — — Duda Antonín, učitel ve Vodňanech.
 — — Dundálek Jan, kaplan v Dačicích na Moravě.
 — — Dvořáček Jan, doktor veškerých práv a advokát ve Vidni.
 — — Dvorský Jan Nep., statkář na Smíchově.
 — — Dvorský Prokop, katecheta na gymn. Novoměstském v Praze.
 — — Ecker Jan, městský pokladník v Příbrami.
 — — Egert František, katecheta na hlavní škole v Litoměřicích.
 — — Eiselt Bohumil, doktor lékařství v Praze.
 — — Eiselt Jindřich, barvit v Praze.
 — — Ehrenberger František, farní administrator v Mýtě.
 — — Ehrenberger Josef, farář v Skuhrově.
 — — El Josef, kaplan v Libochovicích.
 — — Evanžin Frant. Xav., poštovský úředník ve Vidni.
 — — Fabian A., doktor lékařství v Praze.
 — — Fáborský J. B., kaplan v Židlovicích na Moravě.
 — — Faktor Jan, c. k. úředník v Praze.
 — — Faleník Vilém, dohlizitel při c. k. báních na Hoře Březové.
 — — Farský Josef, studující v Praze.
 — — Feller František, měšťan v Kourimi.
 — — Fejereisel Josef, obchodník v Žebráce.
 — — Feygel František, učitel v Lounech.
 — — Fiedler Jan, lékárník v Ktiinci.
 — — Fikar Antonín, farář.
 — — Filip Josef, učitel na Smíchově.
 — — Filous Bedřich, soukromník v Pavinově.
 — — Filous Karel, katastrální adjunkt v Halči.
 — — Fodermayer Vilém, právník v Plzni.
 — — Foff Antonín, studující v Hradci Králové.
 — — Francel Bedřich, mlynář v Praze.
 — — Frencel Innocenc, katecheta na Staroměstském gymn. v Praze.
 — — Fried Karel, syn lékárníka v Pelhřimově.
 — — Fritsch Antonín, kustos při Museu království Českého v Praze.
 — — Fritsch Josef, doktor veškerých práv a advokát v Praze.
 — — Fritz Leopold, doktor lékařství v Jihlavě.

- P. T. pan Gabriel Josef Ambrož, doktor veškerých práv v Sušici.
 — — Geissler Josef, lékárník v Nové Pace.
 — — Graf Bedřich, studující v Praze.
 — — Gregor František, studující ve Vidni.
 — — Grögr Julius, právník v Praze.
 — — Grussmann Alois, faktor v Obislavicích.
 — — Guth Jiří, farní administrátor v Strážnici.
 — c. k. Gymnasium v Hradci Králové.
 — — Gymnasium v Jičíně.
 — — Gymnasium v Klatovech.
 — — Gymnasium Novoměstské v Praze.
 — — Gymnasium Staroměstské v Praze.
 — pan Haaseň Prokop, c. k. kontribuční v Přebrami.
 — — Haering Jan, sekretář při městské radě ve Vodňanech.
 — — Halnenkamm Karel, měšťan Plzenský.
 — — Hail Karel, měšťan Píbramský.
 — — Hájek Adolf, c. k. notář v Nasavrkách.
 — — Hajný Václav, humní úředník v Nových Hutích.
 — — Hankovec Martin Svatoslav, studující v Praze.
 — — Hanl Miloslav, doktor lékařství v Třebíči na Moravě.
 — — Hanuš Josef, c. k. okresní inženýr v Písku.
 — slečna Hanzlová Marie, v Černém Kostelci, 2 ex.
 — pan Hauff Tadyáš, c. k. úředník při železnici v Pešti.
 — — Hausmann Josef, farář v Těšenicích.
 — — Hausmann Karel, farář v Kolči.
 — — Havlíček Josef, c. k. stavitelský dozorce v Přebrami.
 — — Havlík Karel, okresní adjunkt v Strakonících.
 — — Hejtmánek Václav Frant., učitel v Nedvězi.
 — — Helfert, baron Alexander, doktor veškerých práv a státní podsekretář.
 — — Hellich Josef, malíř v Praze.
 — — Herites Antonín, lékárník a purkmistr ve Vodňanech.
 — — Herman Jan, adjunkt při polesném úřadě v Protivíně.
 — — Herolt Karel, strážmistr u c. k. četnictva v Chrudimi.
 — — Hlinka Vojtěch, církevní kněz a vychovatel na Hrádku Desfoursové.
 — — Hněvkovský Vojtěch, zámecký kaplan v Lánech.
 — — Hnilička Romuald, doktor filosofie a profesor v Rakovnicce.
 — — Hnojek Antonín Vojtěch, děkan v Libochovicích.
 — — Hofrichter Alois, inženýr assistent v Nových Zámcích.
 — — Holeczy Maximilian, čekatel ev. úřadu kněžsk. v Horním Prandorě v Uhřích.
 — — Hollada František Seraf., oud řádu sv. Františka v Slaném.
 — — Holoubek Karel, cukrář u knížete Salma ve Vidni.
 — — Hora Antonín, vychovatel.
 — — Horáček Jan, obchodník v Dolením Bohusově.
 — — Horáček Vincenc, katecheta v Přebrami.
 — — Horák Bohuslav, studující z Přebrami.
 — — Horský František, děkan v Lauterbachu.
 — — Hraběta Jan, gymn. direktor v Drážďanech.
 — — Hraběta Jan, právník v Praze.
 — — Hron z Leuchtenberka Antonín, c. k. setník na odpočínutí v Písku.
 — — Hrubý Antonín, kaplan v Pecece.
 — — Hubáček Innocenc, guardian v Uherském Hradišti na Moravě.
 — — Hulakovský Jan, c. k. úředník na odpočínutí v Německém Brodě.
 — — Hušek Josef, duchovní správce v Starém Bydžově.
 — — Hüttl Josef, nadlesní v Aderspachu.
 — — Cholava Štěpán, prefekt v Theresianum ve Vidni.
 — — Chrástek Michal, professor církevního práva v Báňské Bystřici.
 — — Chvála Josef, měšťan v Golčově Jeníkově.
 — — Chytil Josef, absolvovaný právník v Náklu na Moravě.
 — — Janata Alois, duchovní v Praze.

- P. T. pan Jandečka Václav, gymn. professor v Hradci Králové.
 — — Jandourek František, doktor lékařství v Rožďalovicích.
 — — Jaroš Tomáš, hospodářský adjunkt v Malém Salaši v Uhřích.
 — — Jedlička Adolf, právník z Lochovic.
 — — Jedlička Augustin, farář v Zábři.
 — — Jedlička Guido, studující z Poličky.
 — — Jedlička Josef, učitel na reální škole v Rakovnicích.
 — — Jehlička Pavel, suppl. učitel na gymnasiu Chebském.
 — — Jelínek Ivan, kaplan u sv. Jakuba v Jihlavě.
 — — Jelínek Karel, studující v Praze.
 — — Jelínek Vilém, studující v Praze, 2 ex.
 — — Ježek F. J. v Husinci.
 — — Jireček Josef, c. k. ministeriální koncipista ve Vídni.
 — — Jiroš Antonín, boboslovec v Litoměřicích.
 — — Jiroušek František, vychovatel v Rokytnici na Moravě.
 — — Jirsák Václav, asistent při technickém ústavu v Praze.
 — — Jirůš Bohuslav, studující v Praze.
 — — Kabeláč Antonín, okresní soudce v Holicích.
 — — Kačerovský Antonín, kaplan v Týně nad Vltavou.
 — — Kadavý Jan, učitel v Liptovském sv. Mikuláši.
 — — Kaiser Hugo, studující z Velikého Zdikova.
 — — Kaláš Martin, doktor lékařství v Přejišech Bečkovcích.
 — — Kalina Jan, měšťan v Mikulovicích.
 — — Kalivoda Vojtěch, právník v Praze.
 — — Kamberský Vojtěch, kamerální konceptní praktikant v Praze, 2 ex.
 — — Karel Jan Vlastislav, hospodářský úředník v Libochovicích.
 — — Karlas Karel, člen řádu křižovnického s červenou hvězdou v Praze.
 — — Karma P., kaplan v Tišovicích na Moravě.
 — slečna Kartáková Kateřina v Českých Budějovicích.
 — pan Kavan František, učitel hudby ve Veltrusích.
 — — Kehraus František, měšťan v Jaroměři.
 — — Kendik Josef, kaplan ve Mšeně.
 — — Kettner František, farář v Štáhlavě.
 — — Kirschbaum Bedřich, radní při vrchním zemském soudu v Praze.
 — — Kirschner Václav, kaplan v Habru.
 — — Klas Jan, c. k. vrchní dozorce finanční dráže v Chabařovicích.
 — — Klement Antonín, doktor lékařství v Domažlicích.
 — — Klepl Jan, školní pomocník v Kuklenách.
 — — Klouček P., kaplan ve Voticích.
 — — Knihovna arcibiskupského semináře v Holomouci 2 ex.
 — — Knihovna česká arcibiskupského semináře v Praze.
 — — Knihovna gymnasiální v Jihlavě.
 — — Knihovna gymnasiální v Litomyšli.
 — — Knihovna gymnasiální v Německém Brodě.
 — — Knihovna gymnasiální v Písku.
 — — Knihovna Holická.
 — — Knihovna městská v Chrudimi.
 — — Knihovna školní v Časlavi.
 — — Knihovna školní v Kostelci nad Orlicí.
 — — Knihovna školní v Turnově.
 — — Knihovna zámku Kačinského.
 — pan Koblása Justin Jan, kněz řádu premonstrátského v Praze.
 — — Kodym Filip Stanislav, doktor lékařství v Karlině.
 — — Köck Josef, učitel řeči v Praze.
 — — Kohlruss Josef, kaplan ve Vlašimi.
 — — Kohout Josef, okresní soudce v Nechanicích.
 — — Kolář Josef, studující z Příbrami.
 — — Kolovrat hrabě Hanuš Krakovský v Březnici.
 — — Končinský Jan, mistr bečvářský v Lužanech.

- P. T. pan Konopásek Jan, učitel v Mostě.
 — — Konrad Jan, učitel v Lipnici.
 — — Konrad Kamil, studující v Praze.
 — — Kopecký Josef, kaplan v Poličce.
 — — Kopecký Josef V., gymn. professor v Písku.
 — — Kořinek Jan, kaplan v Oženicích.
 — — Kortus Karel, kaplan v Mirovicích.
 — — Kosinka Eduard, doktor lékařství v Nové Pace.
 — — Koutník František, kaplan v Chotusicích.
 — — Kovářík Jan, praktikant v hospodářské škole v Rabině.
 — — Kracík Fabian, knihář v Jičíně.
 — — Král Ludvík, obchodník v Klatovech.
 — — Kramerius Vojtěch, děkan v Mnichovicích.
 — — Kraml Ferdinand, pisář v Dobříši.
 — — Kratochvíl Václav, duchovní správce.
 — — Krbec Jan, rektor u sv. Jití v Praze.
 — — Krbek František, c. k. geometer v Czik Szeredě v Sedmíhradech.
 — — Kremlička Jan, majitel hospodářství v Lipkovicích.
 — — Kříkava Josef, radní při vrchním zemském soudu v Prešově.
 — — Křížan Karel, evang. duchovní v Zaržeci v Uhřích.
 — — Křížek František, obchodník v Řevnici.
 — — Krno Ondřej, ev. pomocný kněz v Břežně na Slovensku.
 — — Kropáček Václav, rolník v Soběkurech.
 — — Kroužilka Bedřich, auskultant u státního zastupitelství v Chrudimi.
 — — Kučera Ferdinand, farář v Chotěšově.
 — — Kučera Josef, kandidát professury v Praze.
 — — Kučera Václav, zahradník v Bylanech.
 — — Kulich Václav, studující v Praze.
 — — Kuneš Vojtěch, doktor filos., kněz řádu prem. a adjunkt při hvězdárně Krakovské.
 — — Kuřák Otakar, studující v Praze.
 — — Kůrka Vojtěch, úředník při magistrátu Pražském.
 — — Kvěch Karel Oldřich, kněz řádu premonstrátského v Želivě.
 — — Květoň Josef, podučitel v Mezitici.
 — — Labler Josef Jachim, official při berničním úřadě v Teplicích.
 — — Lacina A., kaplan v Těšnovicích na Moravě.
 — slečna Ladmanová Bohumila v Čáslavi.
 — pan Langer Antonín, ředitel hospodářství v Heralci.
 — — Langer František, kaplan v Chotusicích.
 — — Langer František, kaplan v Poděbradech.
 — — Lány Jan Alex., chovanec c. k. med. chir. Josef. akad. vyššího běhu ve Vidni.
 — — Laufberger V., doktor lékařství v Turnově.
 — — Lauschmann Albín, právník v Praze.
 — — Leontěv Pavel, čekatel filologické professury v Petrohradě v Rusích.
 — — Lepař Jan, gymn. professor v Znojmě.
 — — Lička Kašpar, děkan v Kladně.
 — — Lidický Jan Bapt., kaplan v Jihlavě.
 — — Liebacher Josef, c. k. inženýr asistent v Praze.
 — — Linhart Josef, doktor lékařství v Praze.
 — — Link Karel, inženýr v Rožmitále.
 — — Liška Frant., kamerální úředník v Praze.
 — — Lodl Jan, učitel v Rokycanech.
 — — Löffler Augustin, posluchač filosofie ve Vidni.
 — — Lorenc Jan, obchodník v Pardubicích, 2 ex.
 — — Lubomírski kníže Jiří v Haliči.
 — — Ludvík Josef Myslimír, farář v Skalici.
 — — Lüssner Moric, krajský komissář v Hradci Králové.
 — — Macháčka Josef, administrator v Pöstenberku na Moravě.
 — — Machay František, učitel východních řečí v Nitře.
 — — Machek Emanuel, auskultant při okresním soudu v Žatci.

- P. T. pan Maier Rudolf, adjunkt při okresním soudu ve Veselí.
 — — Majer Antonín, doktor filosofie a učitel na české reální škole v Praze.
 — — Majer Daniel, obchodník v Libochovicích, 2 ex.
 — — Malík Jan, kupec v Liberci.
 — — Malý Jan, kaplan v Ratajích.
 — — Malý Josef, kaplan v Černém Kostelci.
 — — Malý Petr, boboslovec v Českých Budějovicích.
 — — Malý Petr Jan, učitel tělocviku v Praze.
 — — Malý Petr Josef, rolník v Klobukách.
 — — Malý Petr Karel, právník v Praze.
 — — Marek Antonín, čestný kanovník a děkan v Libuni.
 — — Mareš Václav, syn šichtmistra v Nových Hutích.
 — — Marchal Jan, duchovní správce v Římově.
 — — Martinek Jakub, vzorný učitel v Domažlicích.
 — — Maruška Josef, farář v Lomnici.
 — — Mastný Vincenc, obchodník v Lomnici.
 — — Mašek Jan, učitel v Kostelci nad Orlicí.
 — — Mašek Václav, kasir u hraběte Schönborna v Praze.
 — — Matějka A., doktor veškerých práv v Praze.
 — — Mazač Josef, ředitel hlavní a reální školy v Chrudimi.
 — — Mazanec František Jan, doktor lékařství v Českém Brodě.
 — — Meder Augustin, farář ve Vokrouhlicích.
 — — Meder Ignác, c. k. finanční komisař v Tachově.
 — — Melichar Antonín, majitel lékárny v Boskovicích na Moravě.
 — — Melichar Jan, doktor lékařství v Slaném.
 — — Melichar J. J., c. k. úředník v Praze.
 — — Meliš Karel, prozatímní soudní úředník v Nasavrkách.
 — — Merhaut Petr, starší kaplan u sv. Havla v Praze.
 — — Mezník Václav, učitel v Zámecké Rožince na Moravě, 2 ex.
 — — Mířka Vincenc, doktor lékařství v Unhošti.
 — — Michalovič Jan Karel, učitel v Jelšavské Teplici v Uhřích.
 — — Mikulejský Antonín, rolník v Dušníkách.
 — — Minářík Rudolf, farář v Berouně.
 — — Minich Daniel, ev. farář v Modré na Slovensku.
 — — Mlejnek Vincenc, kaplan ve Zbislavi.
 — — Mlynář Josef, učitel v Praze.
 — — Mňouček Pavel, měšťan Pražský.
 — — Mokry Antonín, adjunkt při okresním soudu v Netolicích.
 — — Mošner František, doktor lékařství a c. k. professor v Holomouci.
 — — Motl Josef, kaplan v Kladně.
 — — Moyses Štěpán, biskup v Báňské Bystřici.
 — — Mráček František v Nenakonicích na Moravě.
 — — Mudra František, farář v Slavětíně.
 — — Müller Jan Bap. ve Vídni.
 — — Müller Josef, lokalista v Popovicích.
 — — Musil Antonín, měšťan v Jihlavě.
 — — Musil Antonín, c. k. úředník v Praze.
 — — Myšák Jan, farář v Loučkách.
 — — Nedopil Jakub, správce ve Veverí.
 — — Nedvěd Josef, rolník v Klobukách.
 — — Němec Antonín, měšťan v Telči na Moravě.
 — — Neuer Karel, lékař v Castelnovo v Dalmacii.
 — — Neugebauer Jan, knihk. v Holom. 2 ex. pro dva nejmenov. zakl. Matice.
 — — Neuman Pantaleon, farář ve Veltrusích.
 — — Nittinger Karel, lesní adjunkt v Křivoklátě.
 — — Novák Antonín, kaplan v Libáni.
 — — Novák Ferdinand, studující v Praze.
 — — Novák Josef, občan v Dolejně.
 — — Novák Josef, c. k. úředník v Praze.

- P. T. pan Novák Tomáš, inženýr v Praze.
 — — Novotný Jan, panský zahradník v Křinci.
 — — Odek slovensk. lit. spolku na semeništi Pešťanském.
 — — Ondrák Prokop, děkan v Příbrami.
 — — Orlt Josef, učitel na hlavní škole ve Vodňanech.
 — — Otto Maximilian Josef, doktor lékařství v Holomouci.
 — — Paděra Adolf, studující v Praze.
 — — Palánek Jan, děkan v Sobotce.
 — — Paleček Antonín, učitel.
 — — Pánek J., inženýr v Praze.
 — — Parma Augustin, kněz řádu premonstrátského v Nové Říši na Moravě.
 — — Peichel A., absolvovaný technik.
 — — Pejaković Štěpán, doktor lékařství a redakt. chorv. zákonníka ve Vídni.
 — — Perner Václav, mlynář v Labské Tejnici.
 — — Petera Josef, statkář v Třebihošti.
 — — Pctertill Vojtěch, kupec v Strakonících.
 — — Petřík Emerich, hospodářský ředitel v Pátku.
 — — Petrovec Josef, okresní soudce v Hradci Králové.
 — — Petrů Emanuel, respicient u c. k. finanční stráže v Černém Kostelci.
 — — Pfeiffer Rudolf, farář v Kotouni.
 — — Pícek Václav Jaromír, přednosta okresního úřadu ve Zbívově, 2 ex.
 — — Pínka Ladislav, studující v Praze.
 — — Piskáček Ludvík, c. k. inženýr assistent v Karczagu v Uhřích.
 — — Pitra Josef, farář v Sedlicích.
 — — Pittner Jan, učitel v Domazlicích.
 — — Pixa Josef, farář ve Vrbně.
 — — Pluhař Jan, farář ve Žďáře.
 — — Podlipský Josef, doktor lékařství v Praze.
 — — Pohl Florian, studující v Praze.
 — — Pokorný Emanuel, doktor lékařství v Liblíně.
 — — Polach Josef, kooperator v Jevíčku na Moravě.
 — — Polívka Jan, c. k. úředník v Záhřebu.
 — — Polívka Josef, rolník v Sedleci u Mělníka.
 — — Popelka Adolf, krajinský rada v Košicích.
 — — Potěhník Alois, kooperator v Spířňanech na Moravě.
 — — Potůček František, učitel v Kolíně.
 — — Poustka Jan, kaplan zámecký ve Varvažově.
 — — Prach František, studující v Jičíně.
 — — Pražák Alois, doktor veškerých práv a advokát v Brně.
 — — Pražák Josef, rolník v Chorouškách.
 — — Procházka A., c. k. professor.
 — — Procházka František, auskultant při okresním soudu na Křivoklátě.
 — — Procházka Vincenc, biskupský vikář a farář v Kosmonosích.
 — — Prucha František, revident v Praze.
 — — Prucha Karel, syn učitelův v Kotouni.
 — — Pruvot Jan, adjunkt při stavitelství ve Svijanech.
 — — Pták Josef, farář v Panenské Tejnici.
 — — Pudlác František, právník v Praze.
 — — Ráb Karel, adjunkt při okresním soudu v Benátkách.
 — — Randa František, učitel v Rokycanech.
 — — Rauwolf Jindřich, studující v Praze.
 — — Ředitelství c. k. hlavní a podreální školy v Králové Dvoře.
 — pan Reichert Josef, studující v Hradci Králové.
 — — Rejm Jan, soused v Nové Vsi u Lomnice.
 — — Remeš František, studující techniky v Praze.
 — — Řeřicha Jan, kupec ve Vodňanech.
 — — Řezáč Václav, železník v Praze.
 — — Říha Václav, c. k. horní příšežný na Horách Březových.
 — — Řihošek Eugen Ignác, oud řádu kapucinského v Novém Městě za Vídni.

- P. T. pan Richtářík Jan, učitel na městské škole v Plzni.
 — — Richter A., assessor v Chrudími.
 — — Roth Jindřich, studující v Praze.
 — — Rothberger Jan, kaplan v Příbrami.
 — — Rozšlapil Josef, kaplan v Dobrušce.
 — — Růžička Matěj, gymnasiální ředitel v Báňské Bystrici.
 — — Ryba Vincenc, mlynář v Kaberně.
 — — Rybička Antonín, sekretář u nejvyššího soudu ve Vídni.
 — — Salášek Václav, právník v Chrudími.
 — — Safran Josef, mistr krejčovský v Ctínovsi.
 — — Schauer Josef, hospodský v Bečvarech.
 — — Schiffer Josef, duchovní v Obrástvi.
 — — Schmelzer Filip, učitel ve Zvoli.
 — — Schmidt Eduard, adjunkt při okresním soudu v Kráhlkách.
 — — Schmutzer Hynek, studující v Praze.
 — — Schön Jan, adjunkt při okresním soudu v Přibislavi.
 — — Schönhöffer Jan, právník v Lošticích na Moravě.
 — — Scholz Theodor, ředitel v Pěhlimově.
 — — Schulz Ferdinand, studující v Praze.
 — — Schwarz Albert, úředník při železnici ve Vartberku.
 — — Schwarz Frant. Dr., vrelní polní lékař v Bystrici v Sedmilhradcích.
 — — Schwarzenberg kníže Bedřich, kardinál a kníže arcibiskup Pražský, 2 ex.
 — slečna Sedláčková Bohdanka v Libuni.
 — pan Sedlák Josef, učitel v Praze.
 — — Sejkora Hugo, děkan v Radonicích.
 — — Sejkora Josef, učitel na podzálcě v Třeboni.
 — — Siblik Josef, studující v Praze.
 — — Skřivan František, doktor lékařství ve Veliké Meziříčí na Moravě.
 — — Skřivan Otakar, studující v Praze.
 — — Slabihoudek František Po divín, lékárník v Praze.
 — — Sláma František, kaplan v Ostružné.
 — slečna Slanařová Milada v Praze.
 — pan Slavík Josef, kupecký v Novém Městě nad Metují.
 — — Sloboda Daniel, pastor v Rusavě na Moravě.
 — — Solař Jeronym, gymnasiální profesor v Némecském Brodě.
 — — Soukop Jan, duchovní v Sloupě na Moravě.
 — — Soukup František, kaplan ve Smečně.
 — — Soukup Jan, farář v Trebnicích.
 — — Soukup Josef, učitel v Kolině.
 — — Spika Jan, kandidát veškerých práv.
 — — Staněk Václav, doktor lékařství v Praze.
 — — Stangler František, kaplan v Peruci.
 — — Stangler Josef, zámecký kaplan na Vorlíce.
 — — Starý Karel, studující v Praze.
 — — Stefan Josef, posluchač filosofie ve Vídni.
 — — Stempl Matěj, sklenář v Kutné Hoře.
 — — Stocký Josef, lékárník v Pisku.
 — — Stolz Jan, studující ze Mšena.
 — — Storch Alois B., lékárník v Rokycanech.
 — — Storch Gotthart, studující technický v Praze.
 — — Strakovič František, kaplan v Púchově v Uhřích.
 — — Strnad Josef, děkan v Semilech.
 — — Strouhal Ignác, kooperátor v Sukdolech na Moravě.
 — — Stuchl Petr, učitel v Tejně nad Vltavou.
 — — Stuchlý Eduard, duchovní správce v Masůvkách na Moravě.
 — — Suchánek Jan, učitel v Golčově Jeníkově.
 — — Suchánek Rudolf, studující v Praze.
 — — Suchý Antonín, kreslič v c. k. veldílně tiskové ve Vöcklabruku u Lince.
 — — Svoboda Josef z Holiče.

- P. T. pan Svoboda Josef, studující v Praze.
- — Šafařík Vojtěch, učitel na české reálce v Praze.
- — Ščasný Josef, farář v Močenku na Slovensku.
- — Šebek František, měšťan a stavitel ve Vidni.
- — Šel Vilém, studující v Praze.
- — Šembera Alois, professor řeči a literatury české na universitě Vídeňské.
- — Šetlík Josef, suppl. učitel na reální škole v Rakovníce.
- — Šícha Josef, doktor lékařství v Nových Dvorech.
- — Šimáček Jan, doktor lékařství.
- — Šimáček Josef, studující techniky v Praze.
- — Šimek Karel, železník v Praze.
- — Šinek Arnošt, kněz řádu premonstrátského v Nové Říši na Moravě.
- — Šiner Josef, úředník při c. k. vojenské učtárně ve Vidni.
- — Škarda Jakub, kandidát veškerých práv v Praze.
- — Škorpík František, doktor bohosloví a lokalista v Bohdalicích na Moravě.
- — Šlechta Antonín, doktor lékařství ve Vartenberku.
- — Šmejc Václav, kaplan v Žlunicích.
- — Šmíd František, mistr pekařský ve Veliké Bystrici na Moravě.
- — Šmídek Karel, gymnasiální profesor ve Znojmě.
- — Šnepp Josef, kooperator ve Voseku.
- — Šnirch Josef, vrchní inženýr v Sesaně v Přímořsku.
- — Šole Jan, zámecký kaplan v Sychrově.
- — Šole Jan, farář ve Viskti.
- — Šole Jindřich, studující ze Sobotky.
- — Šole Václav, měšťan v Sobotce.
- — Šolín Jan, evang. duchovní ve Vysoké u Mělníka.
- — Šoltis Michal, evang. farář ve Vážci v Uhřích.
- — Špachta Adolf, kaplan v Černoušku.
- — Špatný František, c. k. okresní tajemník.
- — Špička Ferdinand, kaplan v Lomnici na Moravě.
- — Špika, kandidát veškerých práv v Praze.
- — Špott Jan, doktor lékařství v Praze.
- — Špott Karel, doktor lékařství v Praze.
- — Šteffány Matěj, doktor a učitel libomudrcví v Nitě.
- — Štech Ladislav, c. k. horní úředník v Příbrami.
- — Štěpán Josef, horní úředník v Buštěhradě.
- — Štěpánek František.
- — Štěpánek Petr, vychovatel v Novém Jachimově.
- — Štětka Josef, doktor lékařství na Horách Kutných.
- — Štolc Hynek, sládek v Beřkovicích.
- — Štulc Josef B., doktor lékařství v Humpolci.
- — Štulc Václav, arcibisk. notář a katecheta na Staroměstském gymn. v Praze.
- — Šuchter Martin, doktor a učitel silozpytu v Nitě.
- — Šusta Josef, studující v Praze.
- — Švanda Štěpán, studující v Jicině.
- — Švestka Josef, učitel v Praze.
- — Táborský Josef, farář v Hředlech.
- — Tauer František, studující v Praze.
- — Tegazzini Jan Bapt., dokt. vešker. práv a rada při zemsk. soudu ve Vidni.
- — Tenner Ignác, assistent při c. k. vojenské opatrovací správě v Benátkách.
- — Tieftrunk Karel, gymnasiální profesor v Litoměřicích.
- — Tisó Mikuláš, doktor a učitel církevního práva v Nitě.
- — Tka dlec Antonín, učitel na podreální škole v Králově Dvoře.
- — Toman Hugo, studující v Litomyšli.
- — Tomek Václav, studující v Praze.
- — Tomíček Karel, doktor veškerých práv a advokát v Pelhřimově.
- — Trauě Antonín, studující v Hradci Králově.
- — Trnka Jan, rada při náměstnictví v Novém Sadě.

- P. T. pan Trnobranský František, hospodářský kancelista v Cholticích.
 — — Tuma Ignác, děkan ve Vysokém Mýtě.
 — — Tunda Josef, studující v Praze.
 — — Tupec Josef, kaplan v Dobrouči.
 — — Tvrdoň Jan, doktor lékařství v Skalici na Slovensku.
 — pani Učitelové katolického gymnasia v Prešově.
 — pan Ullrich František, ředitel hlavní školy v Prostějově na Moravě.
 — — Ullrich Josef, civilní inženýr v Lojči v Krajině.
 — — Vacek František, studující v Litomyšli.
 — — Varhánek Eduard, doktor veškerých práv a c. k. notář v Chotěboři.
 — — Vejnar Pavel, mlynář v Hrabákově.
 — — Veselý Antonín, studující v Praze.
 — — Věšina František, posluchač lékařství v Praze.
 — — Vetter Vilém, lesní adjunkt v Kundraticích u Prahy.
 — — Viktorín Antonín, kaplan v Strážnici.
 — — Viktorín Josef, kaplan v Starém Budíně.
 — — Vinařický Karel, děkan v Týně nad Vltavou.
 — — Vinohorský Josef, gymnasiální profesor v Hradci Králové.
 — — Viták Václav, kaplan v Čáslavi.
 — — Vlasák Josef, kaplan v Rožmitále.
 — — Vlček František, duchovní správce v Hrušicích.
 — — Vodilek Václav, farář ve Vrbně.
 — — Vogel Jan, farář v Obecnici.
 — — Vojáček Václav, učitel v Levoči.
 — — Vojtíšek Jan, právník v Praze.
 — — Vondrovic August, kooperator v Merlině.
 — — Voneš Václav, soudní assessor v Příbrami.
 — — Voráth Hynek, důchodní v Dobříši.
 — — Voříšek Roman, kaplan v Žinkově.
 — — Vrána Šimon, farář v Mirovicích.
 — — Vyhnaň František, c. k. inženýr asistent v Békes Gyula v Uhřích.
 — — Vysoký Arnošt, horní úředník v Jachimově.
 — — Wagner Jan, studující v Praze.
 — — Weigert Jan, právník v Praze.
 — — Wiesner Antonín, farář v Konojedech.
 — — Wildmann Josef, učitel v Táboře.
 — — Wipler Theodor, učitel ve Vodňanech.
 — — Wohlmann Bruno, doktor veškerých práv ve Vídni.
 — — Wolf Jan, kaplan v Nepomuku.
 — — Wurm Vojtěch, magistrátní rada v Hradci Králové.
 — — Wurzinger Antonín, mlynář v Peklicích.
 — — Zahálka František, c. k. horní úředník v Příbrami.
 — — Zajiček Václav, studující v Praze.
 — — Záruba Václav, kaplan v Plzni.
 — — Zátka Josef, farář v Neustupově.
 — — Zátka Martin, kaplan v Střemilově.
 — — Zbořil Josef, rolník v Příklasech na Moravě.
 — — Zechenter Gustav, dr. lék. a c. k. horní a lesní lékař v Březně na Slovensku.
 — — Zikeš Václav, direktor ve Svijanech.
 — — Zima Karel, farář v Klepích.
 — — Zink Antonín, obchodník v Příbrami.
 — — Zitek Josef, studující v Praze.
 — — Zitterwald Josef, lékárník v Pacově.
 — — Zoubek František, studující v Praze.
 — — Zvonař Josef Leopold, asistent při varhanické škole v Praze.
 — — Zych Antonín, vikář v Nimburece.
 — — Žakovský František, c. k. notář v Holomouci.
 — — Želina Leopold, soudní ouředník v Nasavrkách.
 — — Žilka Vojtěch, studující z Větrného Jeníkova.

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: *Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.*

Číslo 1.

Ročník třetí.

Leden 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro úly Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. stř., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. stř. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. *Jos. Fryčce*, v Jindřišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasílá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. stř.

Papoušek.

Mezi cizími a dílem tenkrát v Evropě ještě neznámými zvířaty, kterčž Onesikrit, nejvyšší vůdce loďstva Alexandrova, tři sta třicet let před Kristem do Evropy přinesl, nalezal se jistý pták, jenž pro svou krásu všeobecně obdivován byl. Veliký zobák s čelistí hořejší hákovitou a dolejší zaokrouhlenou, podlouhlý, stupničkovitý, tuhý ocas a krátké, silné nohy se dvěma prsty do předu trochu srostlými a dvěma do zadu obrácenými, značily jej. Přitom byl dosti štíhlého zřůstu, a oděn v krásné zelené peří. Růžová, černě premovaná stužka na krku, nachová lysina na křídlových ramenou, žluté špičky na prodloužených perech ocasních a červený zobák dodávaly mu zvláštní okrasu. Tento pták, zděli asi 20 paleů, byl první papoušek, kterýž do Evropy přišel, a nalezel k druhu, ježž naši přírodoskumci *papouškem Alexandrovým* (*Palaeornis Alexandri*) nazývají. Od časů Alexandrových až na Verona byl ještě toliko jeden druh znám, nejspíš *papoušek s červenou stužkou na krku* (*Palaeornis cubicularis*), jenž z Ethyopie pocházel. Brzo po jich poznání stali se papouškové pro svou krásu, více ale že se snadno po lidech slova vyslovovati učili, v takové míře předmětem marnotratnosti u Římanů, že jedenkrát přísný censor Marcus Portius Cato ve shromážděné radě zvolal: „Ó vy senátoři! o nešťastný Říme! jaké zlé znamení pro tebe! Jakých časů jsme se dočkali, musice se na to dívati, kterak ženy na svém klíně psy krmí a mužové papoušky na ruce nosí!“ —

Ptáci tito chovali se ve stříbrných, želvinových a sloninových klecích, a často býval jediný papoušek dražší nežli otrok. Železná hůlka byla nástrojem jejich učitele, kterouž je na hlavu klepával, když byli nepozorní. Na učení vybírali se jenom mladí, nejvýše dvouletí ptáci, proto že starší neradi se učili a zapomělivi byli. Nejvíce je učili vyslovovati jméno *Caesar*. V jak hojném počtu jich do Říma bylo přinášáno, může se z toho souditi, že hejřivý císař Heliogabal své hosti vedle mozečků flamingů a drozdů, jazejků slavičích a pávích, i *hlavičkami papoušků* uctival, a své lvy papoušky krmival. Také i básníci zamilovali si papoušky a často je opěvovali. Zajímavá jest Ovidova elegie na smrt Corinnina papouška. Také Krinagoras a Statius opěvovali tyto ptáky.

Po Apulejovi, v polovici druhého století po Kristu, až na začátek patnáctého století, nebylo nic více o papoušcích slyšeti; alespoň nevyskytl se žádný nový druh. Vyššímu severu zůstali buď zcela cizí anebo byli jenom z popisu a z vyobrazení známi,

Teprv když Vasco de Gama roku 1498 předhoří Dobré Naděje oplaviv cestu námořní ku pokladům Indie otevřel a Portugalci novou říši v Asii si vydobyli, byli papouškové častěji z Indie do Evropy dováženi, a v krátkém čase jejich druhové tak velice se rozmnožili, že se indiští a afrikánští papouškové v evropských přístavech v houfech prodávali. Nicméně zůstala jejich cena vždy ještě dosti veliká. Clusius vypravuje r. 1605, že prý jeden papoušek, jmenem *Vogras* (*Psittacus garrulus*), za 170 hollandských zlatých prodán byl. *Šedý papoušek* (*Psittacus erithraeus*), kterýž nyní u nás jest nejzamilovanější, protože velmi dobře mluví se učí, byl r. 1550 od Gesnera do Evropy přinešen. Brzo po odkrytí Ameriky (1492) přišel veliký počet papoušků i z tohoto dílu světa do Evropy, mezi nimiž také arasové se svým krásným peřím. Konečně i Australie vydala značný počet papoušků, tak že Wagler r. 1832 z Ameriky 83, z Australie 66, z Asie 43, a z Afriky 10 druhů vypočetl. Za našich dnů jest zajisté ještě více druhů známo. Dr. Staněk jich ve svém přírodopisu uvádí asi na 250 druhů.

Papouškové jsou družní ptáci, žijíce mimo čas páření u větších neb menších společnostech; a poněvadž téměř bez výminky pěknobarevným peřím ozdobeni jsou, působí hejno těchto ptáků v temných huštinách velmi příjemný pohled. V té míře ale, jak zajímají oko, nezajímají také ucho; neboť jejich pronikavý křik, jež až příliš často vydávají, zatřásá bubinkem v uchu na nejnepříjemnější způsob. Nejradyji navštěvují vzdělané krajiny, milující ovoce tam pěstované nade všecko. Tím způsobem popleňují často celé zahrady. Krajiny, bohaté na vodu a na močály, také velmi rádi obývají, neboť se i vícekrát za den koupají. Jsou-li umoklí, protahují peří zobákem a pak se na slunci suší. Jejich strava záleží skoro jenom v ovoci. Obzvláště si dávají chutnatí šfávnatého a měkkého ovoce, n. p. bananiky, kávu, palmové ovoce, pomeranče a sladká jádra; přede vším ale mandle. Často rozzobávají ovoce, jenom aby jádro dostali. Utrženou mandli tak dlouho v zobáku obracují, až jí šikmo na ostrou hranu dolejší čelisti dostanou, načež snadno skořepinu rozpoltí a jazykem slupku oloupají. Poněvadž jejich křídla krátká jsou, stojí jich velikou prací, se svým u srovnání těžkým tělem vzletnouti; jsou-li ale již v letu, letí dosti lehce a často i daleko. Na další cestu se ale jenom tenkrát odvažují, když buď se stěhují aneb pronásledování jsou; neboť obyčejně litají jenom s jedné větve na druhou.

Samečkové a samičky žijí v něžné obapolné lásce a přítulnosti. Huizda svá staví v dutých stromech aneb skalních děrách.

V prvním případě slouží jim za stelivo červotočina, v druhém suché listí. Mláďátka lhnou se zcela nahá, a hlava jejich bývá nepravidelně veliká. Teprv po dvou neb třech měsících dostávají všecko peří. Až do prvního pelichání zůstávají u svých rodičů.

Papouškové, kteří se do Evropy přinášejí, bývají na muoze hned v mládí schytáni a ve své vlasti vychováni. Avšak i staří se chytávají, což se děje buď opíjením jich semenem z bavlníků, anebo omaračováním tupými šípky. Jedni i druzí dají se zkrotiti, mladší ale snadněji a lépe nežli starší. Nechtějí-li poslouchati, bývají trestáni potápěním do studené vody, čehož se velice bojí; aneb se po nich kouř z tabáku dýmá. Jsou-li poslušni, dávají se jim lahůdky, na př. cukr a sladké víno. Zacházeti se musí s nimi přísně; taktéž jest třeba beze strachu je do rukou bráti a hlasitě a často na ně mluvíti; tím způsobem naučí se nejenom lidská slova vyslovovati, ale i na rozkaz rozličné pohyby činiti.

Papouškové jsou tropičtí ptáci a proto potřebují v létě v zimě stejného, suchého

tepla; obzvláště musí se před vlhkostí, mokrotou a průvanem chrániti. Proto jest také radno, chovati je v pokoji, kdež netáhne, a v studenějších krajinách i v letě alespoň jednou za den pro ně topiti. Klec musí býti celá z kovu, silnou drátěnou mříží ohrazena, co možná prostorná, a 4—5 střeoviců nad podlahou postavena. *Arasové* chovají se svobodně na zvláštních pro ně zřízených postavkách.

Vodu k pití dostávají papouškové v plechových, *arasové* ve větších dubových nádobách. Jako při domácích zvířatech, chceme-li je při zdraví a čistosti zachovati, musí se i při papoušcích náležitě čistoty v jejich klecích hleděti; a proto nejméně jednou za čtrnáct dní jejich klec čistiti. Co se krmení dotýče, dává se papouškům obyčejně dobrý, čistý semenec; poněvadž ale semenec všem ptákům, dává-li se jim příliš často a v příliš vcliké míře, škodí — neboť jim nezřídka působuje ochraptění, oslepnutí a úbyti — jest dobře a radno, časné je na jiné zrní navykati, a semenec jenom někdy za lahůdku jim dávatí. Mimo zrní může se jim i ve vodě neb v mléce namočená a pak vytlačená žemlička dávatí, také se mohou žemličkami a krupičkou krmiti. V letě, když jim chceme dáti šťávnaté ovoce, k. p. slivy, třešně, angrešt, může se žemlička jenom i ve vodě namáčetí a pak kávou polévatí. Vařené kukuřice, zeleného hrachu, salátu se jim může také dávatí. Salátu, ač jim slouží ke zdraví, všickni nepřijímají; ano i našeho sladkého ovoce někteří nechtějí. Hořké mandle a hořká brosková jádra jsou pro ně smrtícím jedem; protož se jim také nesmějí nikdy dáti mandlové žemličky, an v nich snadno hořkých mandlí býti může. I mnoho třešňových jader může jim býti škodlivo.

Skoro všickni papouškové postonávají v našich krajinách, a to dílem následkem špatného a nepravého s nimi ukládání, dílem že podnebí, ano i voda a strava zcela jiná jsou, než v jejich vlasti. Nejobyčejnější nemoci, jimiž podlehají, jsou: křeče ve křídlech a nohou, padoucí nemoc, zácpa, chrapot, kašel, katarrh a obzvláště nevhodné pelichání, kteréž z toho pochází, že obyčejně všickni papouškové v letě aneb na podzim se k nám donášejí. V prvním případě nemohou títo dlouhou cestou na moři a na zemi zesláblí ptáci v pravý čas vypelichati, a pak podlehnu nepřírozenému, zdouhavému pelichání, kteréž po celý rok trvá. Prečká-li to šťastně papoušek, a dochová-li se zvláštní péčí tak dalece, že do příštího leta všecko peří vymění, pak jest uchráněn. Mnohem větší nebezpečí hrozí těmto ptákům, byli-li k nám na podzim přinešeni; neboť tu musí ubohá zvířata své vypelichání na cestě přestáti, dostanou rousné peří a navynou na vytrhování ho. Takovito polonazí papouškové ustavičně postonávají, a pak buď v zimě pojdou aneb zůstanou na vždy mrzáky. — Známky nemoci papoušků jsou, mimo truchlivost a časté a dlouhé spaní, ustavičné křečovitě lousnění zobákem, zvláště z večera, třesení podbřišního peří, kořenový, podivně páchnoucí dech, též i slzení očí a vytékání táhlého hlenu z nozder. Kraptem vína, anebo ve víno namočeného chleba může se někdy papouškům dobře posloužiti; jenom se musí pozor dáti, aby se jim příliš mnoho dobrého neudělovalo. Nejhlavnějším nápojem musí vždy voda býti. Ostatně pívají málo najednou, ale často, pozdvihující při tom hlavu.

Jak dobře se papouškové mluvíti učí, jest známo. Avšak nejsou všickni druhové k tomu stejně schopní, ba ani všickni jednotlivci téhož druhu. *Sedí papouškové* a *zelení amazonové*, obzvláště *žlutohlaví amazonové* (*Psittacus ochrocephalus* Wagl. s. *amazonicus* Kuhl.) jsou k tomu nejschopnější. Nejvíce již sami od sebe nápodobňují hlas mnohých zvířat, slýchávají-li jej častěji; ano i všelijaké hluky přírodní a řemeslnické, vání, šustění, hušení a t. d. Rovněž i slova brzo vyslovují, i celé arie hvízdají,

avšak zřídka v náležitém pořádku, začínajíce někdy od konce, jindy od začátku aneb z prostředka. Společnost, v kteréž papoušek s člověkem žije, jest pro toto jeho nápodobňování lidského hlasu mnohem vroucnější a příjemnější nežli s opicí, kteráž jenom svými posunky a nemotorným následováním lidských činů naší náklonnosti si vydobývá. Papoušek jest směšný ve svých pohybech jako opice; často ukazuje svou něžnou přítulností, že miluje svého pána a jemu důvěřuje; svým žvatláním pak obveseluje nás mnohem více nežli opice. V samotě jest on naším společníkem, účastňuje se v našem obveselení; směje se, užívá něžných slov aneb se vši vážností rozmlouvá, a čím nepravěji svých slov užívá, tím více vyráží člověka; čím více ale jeho slova s místem, časem a jednáním se shodují, tím větší obdivování vzbuzuje. Mnozí papouškové volali vždy „Dále,“ kdykoliv někdo na dvěře zaklepal. Dr. Reichenbach znal papouška, jenž, když se někdo k jeho kleci přiblížil, svůj zobák k mřížce natáhl se slovy: „Dej mi hubičku,“ a i hned se podaných ust dotekl a pak odskočil s pochlebováním: „Aj, to se mi líbí.“

Willoughby vypravuje o jednom papouškovi, jenž vždy, když mu někdo řekl: „Směj se, Polle, směj!“ do smíchu se dal a pak najednou zvolal: „Jaký to blázen, že mne rozesmál.“ — Jiný papoušek, sestárnuv u svého pána, sdílel s ním slabosti stáří. Neslychaje skoro nic jiného nežli: „Jsem churav,“ odpověděl vždy, když se ho někdo tázal: „Jak se máš, Polle? Jak se ti vede?“ plačtivým hlasem, obrátiv se ke kamnům: „Jsem churav.“

Goldsmith vypravuje: „Král Jindřich VIII. měl ve svém paláci ve Westminsteru v jednom pokoji nad Themží papouška, jenž se od ledařů a mimojdoucích mnohým slovům a mnohým průpovědím byl naučil. Když jednoho dne na svém postavniku vesele si poskakoval, spadl nešťastnou náhodou do vody. Jak mile pták zpozoroval kam přišel, zvolal co možná nehlasiťěji: ‚Loď sem, 20 liber za loď.‘ Jistý převozník, jenž stál na blízku místa, kde papoušek se brodil, bez prodlení ho vytáhl, a podav jej králi žádal odměnu od papouška příslibenou. Král nechtěl dlouho o této odměně slyšeti, konečně ale na tom se ustanovil, aby papoušek sám v této záležitosti rozhodnul. Sotva to zaslechl pták, zvolal: ‚Dejte tomu taskáři čtyry pence!‘ „Ačkoli vypravování toto velmi nápadné jest, nevyrovná se předce co do podivuhodnosti tomu, co Locke podává. „Byl jsem žádostiv,“ vypravuje tento, „příběhy jednoho starého papouška, jenž se tázával a odpovídal, z vlastních ust knížete *Morice Oranžského* slyšeti, kterýž ho měl co vladař *Brasílie*. Jeho lid často o něm vypravovával, dokládaje vždy, že prý v tom samé čáry byly. Slychávav takových podivných věcí o tomto zvířeti, vypytał jsem se samého knížete, co by na tom všem bylo. Se svou obyčejnou chladností mi odpověděl, že prý sice něco pravdivého obsahují pověsti, kteréž se o jeho papouškovi rozšiřují, že prý ale mnoho přehnaného a nepravdivého v nich se přilhává. Na to mi vypravoval, že prý, když byl do *Brasílie* přišel, mnoho podivného o jednom starém papouškovi slychával a proto pro něj poslal. Jak mile papoušek poprvé do pokoje přišel, kdež ho kníže s mnohými vznešenými *Hollandany* očekával, tu prý i hned zvolal: ‚Jaká to společnost bílých lidí zde jest?‘ Na to se ho, ukazajíce na knížete, tázali kdo by ten muž byl. On odpověděl: ‚Jeneral.‘ Když ho ku knížeti přinesli, tázal se ho tento: ‚Odkud přicházíš?‘ — ‚Z *Mariouu*.‘ — ‚Komu náležíš?‘ — ‚Jednomu *Portugalcí*.‘ — ‚Co zde děláš?‘ — ‚Dávám pozor na mladou drůbež.‘ Kníže se usmál říka: ‚Ty dáváš na mladou drůbež pozor?‘ — ‚Ano! já!‘, odvětil papoušek, ‚vím dobře kterak to dělám,‘ a zvolal čtyry- až pět-kráté: ‚Gluk, gluk.‘ — Papoušek ten mluvil *brasíliánsky*, a kníže potřeboval, jak

Locke ubezpečuje, dvou tlumočnicků, jednoho Hollandana a druhého Brasiliana, i byl pevně přesvědčen, že při tom žádného podvodu nebylo.“

Jiný papoušek, v jednom hraběcím domě chovaný, uměl následovně s hrabětem rozmlouvat: „Dobré jitro, pane hrabě!“ — Hrabě: „Jak papoušek odpočíval?“ — Papoušek: „Pa — pa — papoušek výborně odpočíval.“ — Hrabě: „Chce papoušek čokolády?“ — Papoušek: „Kávy, cukru, cukrátka.“ — Hrabě: „Komorná přichází?“ — Papoušek: „Vari slečno! — Slečna nelibě zavání.“ — Hrabě: „Hraběnka!“ — Papoušek: „Votre très affectionné serviteur, ma chère comtesse.“ — — Všecka tato slova papoušek velmi dobře vyslovoval, zvlášť ale dařila se mu frančina.

Duchovní W. H. Herbert vypravuje o papouškovi plukovníka O' Kelly, jehož byl sám r. 1799 navštívil, následující: „Tento podivuhodný pták dával vždy nohou takt, toče se při svém zpěvu na podstavku. Znameníť tento papoušek prozpěvoval dokonale asi padesát rozličných nápěvů, jako n. p. *God save the king*, slavné žalmy, veselé a vážné písně. Často pokračoval v nápěvu, začal-li ho někdo, aniž odpzvané opakoval. Vícekrát než jednou bylo jeho pánovi až 500 guinei na rok podáváno od lidí, kteříž ho veřejně ukazovati chtěli, ale plukovník odmrštil vždy z lásky k svému miláčkovi všechna taková podání.“ —

Jistý Angličan obdržel z jižní Ameriky papouška, který španělská slova mluvití uměl. I naučil ho anglickým slovům, a milý papoušek zapomněl španělská. Po mnoha letech, když papoušek již stářím seslábnul, navštívil Angličana jeden Španěl; oba rozmlouvali v španělské řeči a to vzbudilo v papoušku staré, dávno již v něm drímající upomínky. Nadobytě se rozčeliv vypravil konečně s velikou obtíží několik španělských slov, jimž se byl dříve naučil; rozčelenost jeho byla ale při tom tak veliká a pták ve svém nitru tak mocně dojat, že zkřečovatel a konečně mrtev sklesl.

Ostatně jak chytří, učeliví a pěkní ptáci jsou papouškové, tak i nezbední, týraví a zlí bývají, a jako opice závistiví. O tom lze se nejlépe přesvědčiti, když dva v jedné kleci jsou zavřeni. Tuf se obapolně týrají, zobají, jeden druhému pění vyškubuje, aneb se zase zobkují, milkují a krmí a t. d. *Sedí papouškové, amazonové, lorisové a kakadu* dávají se do velikého *arasa*, jenž velmi nesmělý jest; jsou svévolní, všecko rozhrýžou, i nejtvrďší dubové dříví; roztrhají i nejsilnější drátěnou mříž s největší lehkostí. *Arasové* jsou dobromyslní, ale oškliví křiklouni; *sedí papouškové* k svým živitelům velmi přívětiví a přítulní, k cizím osobám ale falešní, při tom tiší a smutní, obyčejně až z večera se osmělující; *amazonové* ale, vůbec nejnezbednější ze všech papoušků, kousají, až kolikrát strašno, i ruku kteráž je krmí, a neustále křičí, ale velmi dlouho vydržívají a nejlépe se učí mluvití. *Kakadu* jest ze všech nejmírnější a nejdůvěrnější; avšak i on někdy znezbední, zvlášť když jiného hladíme. Takto nám tedy působuje papoušek radosti a mnohé záhavy, avšak má i špatné stránky, na které nesmíme zapomenouti.

J. Solař (dle Öster. Familienbuch.)

O prahorách českých.

Od Jana Krejčího.

Nejstarší a nejzpodnější skály, na nichž všechny usazené vrstvy zemského povrchu spočívají, nazývají se prahory. Mezi zeměznalci panuje sice spor o původu těchto skal, nicméně má ta domněnka nejvíce přívrženců, podle které prahory výsledkem jsou žhoucího prvního stavu naší zeměkoule. Zakládá se pak tato domněnka, kterouž zvlášť

již Laplace, jeden z nejgeniálnějších hvězdářů, vystavil, na jednoduše sluneční soustavy, jejíž vytvoření Laplace za jednoduchý výsledek sil mechanických považuje. Zprvopočátku byla celá sluneční soustava jediným tělesem, obromnou koulí, snad z plynné látky složenou. V této kouli, která již tenkrát od západu k východu kolotala, sestředilo se nejdříve pevné jádro, nynější slunce, kol kolem zůstal ale nesmírný parný obor, který se následkem odstředivosti u rovníka vždy více nahromaďoval. Zponenáhla chladnul povrch více a odděloval se v několik soustředných vrstev, které konečně podobu soustředných kruhů, asi tak jako nyní na Saturnu pozorujeme, obdržely. Jistou vnitřní příčinou musila se rovnováha v těchto kruzích zrušiti, kruhy se roztrhly a shlukly se v jednotlivé kulaté kusy, nynější planety, které i hned pro větší odstředivost zevnitřních částí kruhových kolem své osy otáčeti se počaly.

Planety, a tedy také naše země, byly zpočátku též docela plynné nebo kapalné, otáčením kolem své osy sploštily se u točen a obdržely svou nynější podobu. Hustnutím původní plynné směsi, z níž země povstala, vyloučila se konečně hmota v trojím skupenství: jádro obsahovalo látku pevnou, druhá vrstva kapalnou a třetí vrstva plynnou. Tím uvolnilo se nesmírné množství vázaného tepla, ať vždy, kdykoliv jistá látka z řídkšího skupenství do hustšího přechází, ono teplo se vypouští, které k udržení řídkšího skupenství potřebné bylo. Země byla dle toho v jisté době žhoucí ohnivou koulí, a právě prahory jsou prý výsledkem této doby.

Nedá se upříti, že mnohé vlastnosti prahor s touto domněnkou dokonale souhlasí. Předně jsou prahory z veliké části složeny z balvanů, nikoliv ale z vrstev, veliká část složiva jejich dá se dosaváde v žhoucích pecech uměle vytvořiti; za nejpodstatnější důvod však bývalého žhouchého stavu země považuje se ten úkaz, že tepla od povrchu země k vnitřku vždy přibývá, načež teplota v hlubokých dolech a studních, horká vřídla ze země se prýstíci a přede vším sopky patrně ukazují. Dle mínění mnohých jest tedy bydliště naše na povrchu země jenom tenká skořápka oné bývalé žhoucí zeměkoule, která na povrchu již vychladla a pořád dále do vnitřku se ochlazuje. K dotvrzení toho uvádí se dále ještě, že v starých dobách celá země stejné, na obratníkovou Floru upomínající rostliny, jak bliže u točen, tak i u rovníku chovala, neb zhytky jejich ve vrstvách kamenného uhlí souhlasí jak na Špicberku a Gronii, tak i v Africe a Indii. Úkaz ten dá se jen tím vysvětliti, že celá země byla stejné teplá a to mnohem více nežli nyní; teplo toto nemohlo ale pro nezměněné postavení slunce z tohoto pramene, nýbrž muselo ze země samy pocházeti. Z původně žhouchého stavu vyplývá samo sebou, že v první té době žádného tvorstva na zemi býti nemohlo, a skutečně nenalezáme ani nejmenší stopy zvířat nebo rostlin v skalách prahorních, kdežto přece v novějších útvarech nesčíslné jejich množství se vyskytuje. Že však zponenáhla země tak dalece vychladla, aby na ní voda v kapalném stavu obstáti mohla, následuje též z mnohých úkazů. Přemnohé vrstvy zemské, které ztěsna s prahorami souvisí a též žádných skamenělých tvorů neobsahují, jakož i povaha mnohého prahorního kamení, přede vším křemenu, který žádným způsobem dle nynějších zkušeností v ohni povstati nemůže, dosvědčují tuto okolnost vůči hledě.

Bylaf tedy země už v pradobě pokryta vodou, ovšem velmi teplou, a obor vzdušný naplněn parami, výminky to, pod kterými sice pevné kamení se usazovati může, žádné zvíře neb rostlina ale neobstojí.

První tenká kůra zemská podléhala mnohým převratům; buď snad, že tekutá pod ní směsná hmota čas od času ustydlou vrstvu prolomila a částečně překotila, buď

že nestejně tuhnoucí hmota nepravidelně se ukládala, buď snad, jak někteří myslí, že měsíc svou přitažlivostí podzemní tekutou hmotu skrze tenkou vrstvu zdvihal, jako dosaváde vodstvo mořské za sebou potahuje.

Pozorovatel prahor pozná v každém pohoří přerozmanité takové převraty, jejichž zevrubné popsání již náleží k nesnadným úlohám zeměznalce, tím více výklad jejich původu.

Podotknutými převraty povstaly snad také první ostrovy, první počátky pevnin nad hladinou mořskou.

V Čechách povstaly tři takové ostrovy (viz příložený výkres, obr. 1.): největší zaujímal nynější Krušné hory, Smrčiny, Šumavu, jižní Čechy, část Rakous až po Dunaj a česko-moravské hory, druhý mnohem menší ostrov obsahoval nynější Orlické hory a skupení Sněžníka v Čechách, Moravě a Slezsku, třetí ostrov pak skládal se z nynějších Krkonoš, Jizerských, Lužických hor a Ještědu. Uvnitř v Čechách prostíral se záliv mořský, souvislý s otevřeným mořem třemi průlivy, jedním severním, kudy nyní Labe ze země vytéká, druhým severovýchodním mezi Trutnovem a Náchodem, třetím východním u prohmí, kudy nyní železnice z Čech do Moravy vstupuje. Krajina zálivem zatopená jest nyní tak ostře naznačena vrstvami z moře usazenými, na skameněliny bohatými, že se hranice její na obšírnější mapě zevrubně udati dají.

(Obraz 1.)

Pokud již prahory zprvopočátku nad hladinu mořskou vyzdviženy byly, nejsou nikde novějšími mořskými vrstvami pokryty, nýbrž jenom rašelinou, ornici a více méně bujným zřustem, nebo strmí holé a lysé nad nižší krajinou. Již z té příčiny musíme je tedy za starší pokládati nežli všechny usazeniny mořské, které nyní co pískovcové, břidličnaté neb vápnité vrstvy zem daleko pokrývají.

V prahorách českých převládá *rula* (Gneuss) daleko nad ostatní horniny. V složení svém (křemen, živec, slída) podobá se docela k *žule* (Granit), sloh jest ale deskovitý, někdy jako vrstevnatý, kdežto žula jest vždy zrnitá. Na rule spočívá patrně co novější útvar pásmo *svoru* (Glimmerschiefer), hlavně ze slidy a křemenu složeného, a na tom konečně spočívají hlinité břidlice, které se již od některých břidlic novějších útvarů rozeznati nedají. Žula tvoří jako jádro hor, ačkoliv často s rulou mnohonásobně se střídá a i jiné horniny proráží.

V tomtéž pohoří mají desky nebo vrstvy ruly, svoru a břidlic jeden a tentýž směr, a tím právě ustanovuje se pohoří co skutečný celek. Veliký prahorní ostrov, jenž Krušné hory, Smrčiny, Šumavu a Českomoravské hory obsahuje, není však jediným celkem, jako z jednoho ulití, nýbrž musí se v něm jak zeměpisně tak i zeměznalecky čtvero pohoří rozeznati. Jiný směr jest v česko-moravském pohoří (severní), jiný v Šumavě (severozápadní), jiný ve Smrčinách, jiný v Krušných horách (severovýchodní).

Obraťme zřetel svůj k slohu jednotlivých těchto pohoří, a sice nejdříve k největšímu z nich, k *Šumavě* *).

Šumava tvoří dosti pravidelný val na západní straně české, příkřeji padá k Ba-

*) Lonského a letošního roku skoumalo oddělení říšského geologického ústavu toto horstvo pod vedením horního radky p. *Jana Čížka*, z jehož zprávy (Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt 1854 N. 2.) zemězpytné udaje zde uvedené, jsou čerpány.

vorům, zvolněji se kloní do Čech. Co skalní celek prostírá se od Oharky až k Dunaji a východně až k rovině Budějovské a Třeboňské. Širokým prohřím mezi Nejrskem a Domažlicemi dělí se patrně na jednu severní část, již vlastně jméno Český les přísluší, a na jednu jižní, kteráž se Šumava nazývá. Oba tyto oddíly obsahují několik souběžných hřbetů, z nichž nejzápadnější v celku jest nejvyšší. Český les ukončuje se na severu horou Dyleň (Dillenberg), na jihu horou Čerchov u Domažlic; horami asi jen 3000 stř. vysokými. Vyšší jest jižní část čili vlastní Šumava. Počíná u Nejrsk a Bystrice vysokou Jezerní horou (Osser) a Jezerní Stěnou (Seewand) a táhne se co mohutný, skoro 4000 stř. vysoký hřbet až k Rakouským hranicem, k Trístoličnému vrchu, od něhož se zponáhla zase snižuje. Jednotlivé hory strmí nad tímto hřbetem ještě o 300—500 stř., jako Javor (Arber), Roklan (Rachel), Luzen a j. Souběžně s pohraničním hřbetem vyzdvihuje se také uvnitř v Čechách ještě jeden mohutný hřbet u Vimberka, jehož nejvyšší temeno Boubín (Kubany) Roklanu a Javoru skoro se vyrovná. Oba hřbety, Boubinský a pohraniční, jsou spojeny příčnou výšinou, od níž na východ oudolí Vltavy, na západ oudolí Votavy počátek běře. Také na bavorské straně běží zároveň s pohraničním hřbetem pásmo hor, známých pod jmenem *Bavorský Les*.

Převládající hornina v jižní Šumavě mezi Nejrskem a Budějovicemi jest *rula* a *svor*, ona tvoří pásmo spodní, tato svrchní. Všechny ostatní horniny objevují se v porovnání s těmito jenom v podřízených ložiscích. Směr deskového nebo vrstevnatého slohu jde v celku od severozápadu k jihovýchodu, obracuje se ale v jižní části Šumavy nápadně k východu, tak že tvoří silný ohyb.

Rula skládá jmenovitě celé předhoří až k pohraničnému velikému hřbetu. Sloh její jest vždy více méně vrstevnatý; rozličným vyvinutím složiva, zvláště slidy (Glimmer) povstaly přerozmanité odrůdy, jejichž vypočítání ale do toho krátkého přehledu nenáleží. Obrisy rulových hor jsou zde z většího dílu jemné, okrouhlé, rušením na povětří pokrývají se z veliké části drobivou, písčitou ornici, a jen kolmější straně zůstávají lysé. Smrky a jedle pokrývají v souvislých lesích na mnoho mil tyto hory.

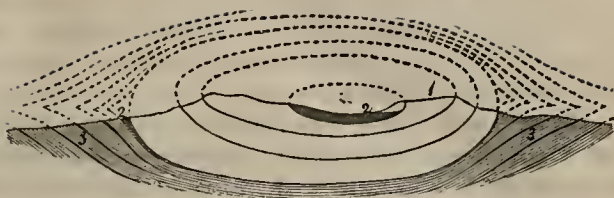
Nad rulou leží *svor* ve dvou velikých kusech, z nichž jeden blízko jižního konce Čech počíná a severovýchodně ve dvou ramenech až k Strubci u Budějovic a k Borovanům se prostírá, druhý ale na jihozápadních hranicích od Eisensteinu až k Nejrsku vysoký, lesnatý Královský Hvozď a Jezerní pohoří (s Javorem, Jezerní Stěnou a Jezerní Horou) skládá. Mezi rulou a svorem jest široké pásmo přechodních hornin, v nichž se často rula a svor střídají. Na rule a dílem v ní samé leží v jižnější části Šumavy *bělokamen* (Granulit). Z něho se skládá rozsáhlé pohoří Blanského lesa a Kluka u Krumlova, vybihajíc severně až k Netolicům, jižně až k Polné (Stein) a Hodňovu (Honetschlag). Jiná veliká část bělokamenu skládá hory mezi Prachaticemi a Lhenicemi, třetí rozkládá se u Christianberku a sahá od Tisovky (Neuenberg) až k Zbitinám (Ober-Haid). Menší ložiska nalezají se ještě v okolí Budějovickém. Dr. Ferd. Hochstetter, jeden z údů říšské geologické výpravy v Šumavě, podává velczajímavou zprávu o slohu bělokamenného horstva *).

Bělokamen, hlavně ze živce (Feldspath) s malým přimíšením křemenu a granatu složený, tvoří dílem ohromné ellipsoidy slohu soustředně deskovitěho. Na Blanském lese a Kluku, mezi nimiž oudolí Křemžské leží, jest horejší část ellipsoidu nevyvinuta

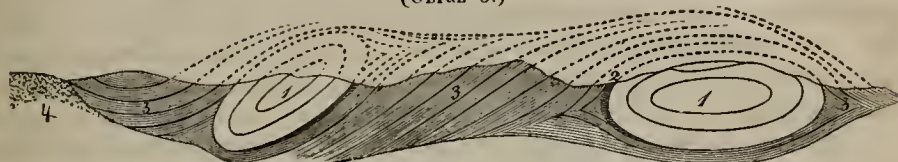
*) Geognostische Studien aus dem Böhmerwalde. Von Dr. Ferd. Hochstetter. Jahrbuch der k. k. geol. B. A. 1854. N. 1.

nebo zrušena, jak ideální průřez skrze Blanský les ukazuje (obr. 2.), jinde jest ellipsoid více méně uzavřený, jak se z ideálního průřezu bělokamenných ložišť u Christianberku a Prachatic poznává (obr. 3.).

(Obraz 2.)

(Obraz 3.)

1. Bělokamen. 2. hadec. 3. rula. 4. žžula.

Takový sloh souhlasí dobře s domněnkou o původně horkém stavu prahor. Celý tento sloh jest výsledkem krystalisace a ochladnutí, při čemž zevnitřní části od vnitřních odpukávaly a kolem jistého jádra větší neb menší pravidelnosti se ukládaly. Tím způsobem pochopí se dobře deskovitý, zdánlivě vrstevnatý sloh a podivuhodné naklonění některých ložišť. Na krajích bělokamenu objevuje se na mnohých místech *amfibolové kamení*, složené z amfibolu, něco živce, křemenu a slídy. Sloh jest deskovitý, jako u bělokamenu a ruly, a souhlasí s uvedeným uložením. Tak je nacházíme severně a západně u Krumlova, u Lhenic, Prachatic, Zbitin, Zalině a j. Mnohonásobná ložišť objevují se v rule východně od Nejrška, ještě hojněji mezi Krumlovem a Dolejší Vltavou (Unter-Wulldau); v ostatní krajině jsou vzácnější, ačkoli v sousedství vápence skoro vždy se spatřují.

Proměnou mokrolučebnou, snad dosavad trvající, přešlo amfibolové kamení na mnohých místech, zvláště v sousedství bělokamenu, v *hadec* čili serpentin; tak se nalezá od Zlaté Koruny ke Krumlovu, u Sřemil (Richterhof), Hoďova, Dobročkova a Záboře, u Miletínka a Zbitin, u Netolic, taktéž u Jelmy blíž Lišova a u Neuöttingu. Mocné pásmo hadce, 3 hodiny dlouhé a 1 hodinu široké, spočívá na bělokamenu a vyplňuje nížiny údolí Křemžského u oupatí Blanského lesa. U Vrabč (Prabsch), jihozápadně za Budějovicemi a u Poříče, jižně za Budějovicemi, spočívá na rule. Na mnohých místech jest hadec patrně vrstevnatý, rozličnými opály a křemenitými vyloučeninami proniknutý. Eklogit a zvláště amfibolové kamení provázejí ho skoro na všech místech. *Zrnitý vápenc* vyskytuje se v jižní části Šumavy spořeji, mezi Sušicí a Nejrskem pozorují se ale úzké lože na mnohých místech. Mezi Sušicí a Horažďovicemi skládá u Rábí celé površí, severně za Strakonice a severovýchodně za Kašperskými horami jsou na mnohých místech vápenné lomy otevřeny, též mezi Volíní, Vimberkem a Strunkovicemi jest rula mnohými vápennými slojemi prostoupena. Jižně za Budějovicemi počíná úzké pásmo se sporými ložemi vápennými a hěží ke Krumlovu, kde jest bohatěji vyvinuto a dílem do amfibolového kamení zabíhá, jihovýchodně pak až k Dolejší Vltavě v jednotlivých slojích se prostírá. Nejhojnější průvodce zrnitého vápence jsou horniny amfibolové, hadec a mastek (Talk), také tuha (Graphit) bývá na blízku nebo do vápence samého vtroušena. Obvyčejně jest vápence nečistý a rozličnými nerosty okolního kamení proni-

knut, jako křemenem, slidou, amfibolem a j., pročez se všechny sloje k vypalování stejně nehodí. Nejpilněji láme se vápenný kámen na místech, kde daleko v okolí žádného vápna není a tedy odbyt hojný jest, jako u Kolence východně za Lomnicí, u Purkarce, severovýchodně za Pískem, u Bezděkova blíž Hartmanic, u Zablati a Volar, u Hüttenhofu západně za Planou a u Schwarzbachu.

O mohutných ložistiích *tuhý* byla již v lonském ročníku řeč; pro svou mohutndst a čistotu jsou vůbec známy. Západně za Schwarzbachem jest tuha nejmocnější; v šíři 3—12 sáhů táhne se severovýchodně, zahýbá se ale západně za Mokrou najednou a běží dle vlnité čáry k Vltavě, kde se severně ke Krumlovu obracuje. Mimo to vyskytuje se méně čistá tuha východně za Červeným Dvorem u Krumlova, západně za Katovicemi, u Zimic blíž Rabí, západně u Sušice, u Budašic jižně za Sušicí a na mnohých jiných místech, které dosaváde hornicky vyskoumány nejsou. Tuha bývá často provázena kyzem, jehož zvětráním se stává hebkou a mastnou, kdežto do hloubky vždy více křelme.

Přechody do *chloritové břidlice*, a do křemenité *hlinité břidlice*, v severní části Šumavy, čili v Českém Lese tak občejně, pozorují se jenom jihozápadně u Nejrška, jižně za Boršovem a na některých krajích svoru.

Žula, kterouž zeměznalcí uvykli považovati za vzorní prahorninu, objevuje se ve svých balvanitých skalách dilem v mohutných spoustách uprostřed v rule, jako jádro horstva, dilem v menších skalínách. Nezřídka přechází rula zponenáhla do žuly proměnou břidličnatého slohu v zrnitý, tak že se obě horniny jako z jednoho ulití vytvořené představují. Obyčejně rozeznává se žula velikých horských spoust od žuly malých skalin, které, jakoby dlouhé skuliny vyplňovaly, rulou a jinými horninami se táhnou. K oněm náležejí odrůdy hrubozrné s velikými krystally živce (Feldspath); k těmto křemenité a slídnaté odrůdy. Již od Dunaje z Rakous táhne se žula v širokém pásmu k jihovýchodnímu konci Čech, a prostírá se hluboko do Čech až k Českému Brodu. Od tohoto mohutného pásma odvětvuje se silné rameno na jižních hranicích českých a tvoří vysoký pohraničný hřbet Šumavy: Hvězdni Les (Sternwald), Sv. Tomáš, Hochlichtet, Plöckenstein, Tristoličný vrch, Luzen a j. vysoké hory. Toto rameno jest sice mezi místy Aigen a Dolní Vltavou úzkým pásmem ruly přetrženo, ale brzo rozširuje se i na levý břeh Vltavy, až se konečně mezi Kašperskými horami a Eisensteinem v několika menších kusech ztrácí.

Druhá mohutná spousta žuly, prostírající se severně za Pískem, Strakonícemi a Horažďovicemi, vysílá četné výběžky do ruly předhor Šumavských, východně od Písku táhne se v rule široký žulový hřbet, jižně přes Protivín až k Vodňanům; přes Štěknu jižně dá se též pronásledovati řada osamotnělých kusů; severně za Strakonícemi běží žulové površí přes Hostice, Frymburk k Žihobci, jiné pak přes Zbynice, Svojsice až k Hartmanicům, také západně u Kolince objevuje se takový výběžek žuly. Východně za Kašperskými horami táhne se též pásmo žulových spoust přes Voliň, Strunkovice až k Netolicům, kolem nichž nesčíslné žulové žily rulu v nejrozmanitějším směru prošlehují.

Žula v coukách čili v protáhlých skulinách vložena pozoruje se ostatně skoro všude v rulových horách, v mocnosti od 1 palce až k 30—40 sáhům; délka těchto couků obnáší někdy několik hodin cesty. Nejhojněji vyskytují se žulové couky jižně za Strakonícemi, mezi Kašperskými horami a Netolicemi, okolo Písku, okolo Krumlova a Stráže a j. Často chová taková žula v sobě turmalin, někdy přechází v pouhé kře-

menité couky, kteréž výbornou látku sklárnám podávají, jako zvláště mezi Prachaticemi a Ždíkovem. Křemenité couky jsou také ložisko rozličných stříbrných rud a ryzího zlata, jako u Budějovic, Krumlova, Kašperských hor a Nalžova, o nichž dole ještě promluvíme.

Sloh žuly zachovává v celku ráz balvanitý. Zdá se, jakoby vytvoření žulových balvanů vždy od jistého jádra vycházelo, kolem něhož se hmota v pásmech soustředních usadila. Uvnitř v balvanech nachází se často jádro poněkud jiného sloulu. Balvany zase sestupují se okolo jiných středních balvanů, tak že se v jediném žulovém pohoří více středů přijmouti může, od nichž tvoření celého horstva se šířilo. Balvany žulové mají rozličnou podobu. Nejčastěji objevují se podlouhlé, k chmelovým žokům podobné balvany, které na některých žulových stěnách jako gigantické stavivo skoro vrstevnatě na sobě leží. Někdy mají balvany podobu nepravidelných mnohostranů, pilířů, ba i koulí, které v divném nepořádku temena hor pokrývají.

Tof jsou tedy nejhlavnější prahorniny jižní polovice západních pohraničních hor našich, čili vlastní Šumavy. Zbývá nám ještě zkrátka podotknouti některé vzácné neb užitečné nerosty, které porůznu na zvláštních ložiscích se ukrývají, jakož i o vrstevnatém kamení, které v pozdějších dobách na příhodných místech se usadilo.

V křemenitých coucích rulového horstva jest na několika místech *ryzí zlato* vtroušeno, jako zvláště u Kašperských hor a sv. Vintíře nad Dobrou Vodou. Z rozkotaného kamení přichází s pískem do potoků a řek, z nichž se v středověku znamenitou pilností ryžovatí musilo; neboť od Zablati u paty Boubína až k Velharticům nacházejí se skoro u všech potoků nasypané hromady pisku, nejhojněji však okolo Sušice a Kašperských hor, u kteréhož místa dosaváde pan Al. Černý zlato ryžuje. Nejslavnější doba těchto zlatonosných hor byla prý za krále Jana; ale již od 16. století byl výtěžek velmi skrovný. Zlato jest v tenounkých plísech obsaženo dílem v křemenitých slajích slídnaté ruly, dílem v pisku potoka, jenž divokou roklí se vine. Mimo zlatá zrnka obsahuje potoční písek také malé valouny drahých kamenů: *granátů, spinellů, korunta, safira*, také valouny *titanové železné rudy*, která ostatně u větším množství v potoku a náplavě u Mašonic co od-růda *Nigrin* se vyskytuje.

Stříbrnosné couky neznámých poměrů nacházejí se v žulových skalínách na Nalžovských a na horách Matky Boží, mimo *leštenec* a křemen není odtamtud žádných kamenů ve sbírkách musejních. Již v 16. století zaniklo dolování.

Též na jiných místech vyskytují se ještě couky s leštencem, jako ve svoru blíž Nejrška u Uhlíště (Kohlheim), kdež v amfibolovém a grauatovém kamení se zrnitým vápencem také *leštenec, měděný a železný kyz, epidot, aragon a červená železná ruda* spíše se nalezají.

U Mutěnic asi půl hodiny jižně ze Strakonice vyskytuje se v rule couk *kazivec* (Flussspath), často ve velikých osmistěnech barvy zelené, v průvodu křemenu. Na blízku nachází se mimo to couk žuly na slidu chudé s krystalovaným *titanem* a zvláštním křemenitým nerostem, jež Haidinger *Strakonicit* nazval.

Rudy železné v obou svých hlavních způsobech, jako červené a hnědé, vyskytují se sice na mnohých místech, nejsou ale tak hojné nebo dostatečně odkryté, aby se jich používatí mohlo. V největším množství vyskytuje se *hnědá železná ruda* v údolí Křemžském blíž Krumlova, kdežto mokrolučebnou proměnou z hadce snad dosaváde se tvoří. Rudy tyto v podobě velikých hrd a pecek, uvnitř často dutých a krásnými

kapaliny vyplněných, roztápějí se zároveň s hnědými a červenými rudami z Budějovské roviny v železné peci Adolfových hutí.

V tomtéž hadci objevují se kusy bílého, dílem žlutošedého a modravého *opálu* s černými dendrity, pak shluky sněhobílého *magnesitu*. O ložistích *tuhy* bylo již mluveno.

Z nerostů v prahorninách porůznu zarostlých jsou pamatné: *cyanit* v bělokamenu Blanského lesa, a na Paneru u Eisensteínu ve svoru; *turmalín* černý na mnohých místech, zvláště ale v kremenitém svoru u Eisenstrassu; *granát* v rudohnědých, často i temněčervených, průsvitavých krystalech, skoro vůbec v bělokamenu a svoru, spořeji v rule.

Prahory tohoto dílu Šumavy leží na povrchu země beze všech pozdějších usazenin, jsouce jen lesem, ornici, na vysokých horách též rozsáhlými rašelinami pokryty, veliká část ukazuje holé stěny a stráně.

Jenom na jihovýchodním konci Šumavy, tam kde se Budějovskou rovinou od Českomoravského pohorí dělí, nacházejí se novější útvary, a sice kamenouhelný a třetihorní, kterýž se i podél oudolí Votavy až za Strakonice rozvětjuje, o čemž ostatně již vloni při hnědém uhlí jednáno bylo. —

Obrátíme se v příštím článku k severnímu dílu Šumavy čili k Českému Lesu a druhým se Šumavou souvislým horám.

K vyskoumání botanických poměrů Šumavy vykonal mladší Purkyně lonského leta delší cestu, jejíž výpis, jako i dojem, jež hory tyto na pěšihó cestovatele působí, v následujícím článku podává.

Výlet do Šumavy.

Od Emanuele Purkyně.

Poznav za několikadenního pobytu povahu vnitročeské Květeny v lesích Krivoklátských, octnul jsem se po rychlé cestě v půvabně položených Klatovech, z jejichž vyvýšeného okolí již v pozadí západu a severozápadu v malebných oklikách temné Šumavské chlumy, zvláště Jezerní hora (Osser) vysoko nad rozvlněným předhořím se spatřují.

Krásného červencového jitra opustili jsme, můj přítel a já, Klatovy a pustili jsme se veselou myslí do Šumavských lesů, těšice se z budoucí botanické kořisti. Čas od času ovanul nás chladnější dech hor široko před námi rozložených, a brzo uchýlili jsme se od silnice Nejrské na levo, abychom přímou cestou k cíli svému přes vrchy a dolý rychleji se blížili a na cestě této ještě rybníky u Tejnice navštívili, kde jsme bohatší botanický výtěžek očekávali, nežli v stružkách silničních. Jakou přednost má již pěší před kočujícím cestovatelem, jež koně ovšem po pohodlné ale jednotvárné silnici vlekou; na každý zelený kopec, do každé stinné houště, do temných roklí, vlhkých luk může zajíti, blíže se poněkud již k záviděné volnosti ptáka. Brzo jsme se dostali do obory Tejnické, jež bory a jedle okrouhlý vrch pokrývají, a s bujnou svěvolí ohlídalí jsme se po rozkošně před námi rozložené krajině, na malebné Klatovy, jejichž okna jsme ještě počítati mohli, zapomínajíce, že bychom po několikátýdenní cestě v divokých chlumech a skalách nejbídnější dostavnik co nejpříjemnější úkaz vítali, kdyby jen nějakého na blízku bylo. Sestoupivše dolů s hory do zeleného údolí, ztratili jsme krásnou výhlídku, za to ale skvěl se před námi na širokém rulovém hřbetě veliký Kolovratský zámek Tejnický, a pošetde dále spatřili jsme na vyvýšeném výběžku tohoto hřbetu černé rozvaliny Klenovské, u jejichž úpatí Úhlavka se vjme,

Dostí široce táhne se údolí této horské řeky z chlumnů Šumavských mezi snižujícím se předhořím, přijímajíc četné poboční úvaly s potoky a ručejemi a chovajíc v lůně svém řadu dědin a dvorců, až za Klatovy zase vrchy poněkud se stěsnují a vyvyšují, skládajíc nový lesnatý obzor.

Jaký rozdíl mezi prahorni touto krajinou a okolím Pražským! V tomto, hlavně ze silurských a křidových vrstev složeném, panuje vlnitá rovina s hluboko vyrytými řečišti, jež si voda v měkkých vrstvách vybráznila, — zde ale stojí hora za horou, tvrdě a neustupně, však se širokými úvaly, na jejichž dně tekoucí vodá v mnohonásobných oklikách se vine. Také noha cítí dobře rozdíl úvaru. Zde nalezá i na příkrejší stráni v rulové skále pevnou podporu, v měkším kamení usazených vrstev středních Čech drobí se ale břidlice a vápno často po každém šlápnutí.

U Janovic opustili jsme zase údolí Úhlavy, kráčejíce vzhůru na levo ke krásnému Hohenzollerskému zámku Bystřici a pak zase dolů k Nejrsku, odkud již při záhybu řeky na mohutný val horský takřka před námi vystupující jsme zřeli. Opustivše opět Úhlavu a její olšové háje, mlýny a pily překročili jsme výstupek levé ouboče, nadehájíce sobě okliku říční, a octli jsme se na druhé straně u vesnice Zelené Lhoty (Grün) v lůně hor samých. Jezerní Stěna a Jezerní hora, na jejichž temeně již Bavyry počínají, vyzdvihovaly se bezprostředně před námi. Sestoupivše dolů k Úhlavě březovým lesikem, kráčeli jsme na levém břehu jejím již po samé patě ohromné Jezerní Stěny, z jejíhož jezera Úhlava svůj počátek běře. Úrodná, vlnitými polni a osamotnělymi horami pokrytá krajina zmizela jako kouzlem; kam jsme se jen ohlídlí, šeril se starý kmenný les a strměly divoké šedé skály. Vzhůru lesem obrátili jsme se nyní k Jezerní Stěně, na jejímž jednom výstupku hostinská myslivna leží, prozatím cíl naší cesty. Cesta vede vysokokmennou smrčinou. Smrčiny pokrývají skoro všude patu Šumavy na severní straně a táhnou se až k výši, kde jedle a buky začínají. Na této cestě k myslivně stal se nám nejdříve nápadným rozdíl mezi lesem na severní a na jižní straně Šumavských vrchů. S temene vysoké skály spatřili jsme při zapadajícím slunci samé tmavé smrky kolem sebe a nad sebou, na protější polední straně ale bělokmenné brízy, které ve večerním soumraku zvláštním bílým leskem od temných smrčín se odrážely.

Vystupovali jsme hbitě vzhůru, abychom ještě přede tmou do myslivny dorazili. Smrkový les kolem nás měl již poněkud pralesní ráz, neb ačkoliv se v něm dríví poráželo, osévá se předece sám sebou, a stromy rostou blíž a dále od sebe dle libovůle.

Hustý bahenní mech pokrývá půdu, a křoví černých jahod, až na 2 stě. vysoké, tvoří nižší hustou chanraď. Všude vyrůstají ze shnilých kmenů a pařezů mladé smrčky, a to tak zhusta vedle sebe, že ani místa nemají se rozkládati, a tedy všechny dolejší větve shodivše jako chmelné tyčky do výšky se pnou a jen na koruně se zelenají. Na starých smrčích bylo pozorovati, že v mládí, dříve nežli sousedé jejich vymytí byli, v podobných okolnostech vyrůstaly, neb kmen jejich byl znamenitě štíhlý a do veliké výšky hez větví. Vlhkost tohoto bažinatého svahu podporuje klíčení mladých smrků, a jest také příčinou směstnaného zrůstu.

Bylo již tma, když jsme dorazili do myslivny, kde bodrý polesný přívětivě nás přijal, ale hned také před zlou pohodou příštího dne varoval. A v skutku vyplnilo se ihned příštího rána prorokování jeho tak zevrubně, že jsme nejenom následující, nýbrž i ještě dva dni u něho přebýti musili. Čas od času lilo se jako z konve, a zbylo nám jenom několik krátkých mživých chvil k poohlídnutí se v nejbližším okolí myslivny.

Jak jsme blahotěcům hostinně myslivně! Což bychom si byli počali před několika lety na Tatrách, kdyby nás taková nehoda byla u Mořského oka zastihla! Laskavý čtenář tedy odpustí, nepředstavuje-li se mi Jezerní Stěna v mé paměti v takové malebnosti, jako snad jiným šťastnějším cestovatelům, kteří za modrého nebe a jasného osvětlení tuto místnost navštívili.

Jezerní Stěna jest mohutný svorový hřbet, který vystupuje od Eisensteinu v délce tři hodin malebnou klikatou Jezerní horou (Osser) se končí a v průměru 4000 str. výšky dosahuje. Na české straně kloní se dílem příkrě do hluboké rokle, v níž hladina tichého jezera se leskne, na bavorské straně spouští se méně příkrě do velkého úvalu.

Lesy na Jezerní Stěně zachovávají v celku tentýž ráz.

Půda jest bažinatá, tak že cestovatel v roklicích a úžlabech, kde se vlhkost ještě více nahromaduje nežli na nakloněných úbočích, s párezu na pářez skákalí musí, nechce-li až po kolena v bahně uváznouti. Místem jsou tyto bažiny vysokým kapradím porostlé, obyčejně ale neroste na nich nic, a jen spletené kořeny smrků prostírají se po takové půdě. Na místech více nakloněných prýští se mezi kořeny hojně praménky, nebo zelenají se smaragdové polštáře mechové, nebo plíží se husté křičky černých jahod. Nade vším klenou se pak všude husté koruny smrků, zatemňujíce les zvláštním šerem; na poloztrouchnivělých kmenech vyrůstají bělavé trychtýřovité lišejníky s krvavými kraji, a zde onde vážný hřib neb jiná houba. Mimo rozličné odstíny zelených hřev mechů, kapradí, smrků a buků, nespátruje se jiných barev, pestré květy chybí v těchto temných lesech docela. I skály nemají zvláštního význačného tvaru, jsouce okrouhlé a nejvíce porostlé, málo kde příkré a kostrbaté jako v Tatrách. Vymýtná místa poskytují již pestřejší pohled, tu se bělají pářezы poražených kmenů, mech na skále jest vyschlý a zvadlý, an mu chránící stín lesa chybí, a porůznu objevují se červené ¹⁾ a žluté květy ²⁾ lesní buěni.

Nejpodivnější pohled poskytují v takových mýtinách buky, jež lesník státi nechává, aby také do šírky rostly, byšve mezi smrky příliš do výšky vytáhlé. Jsou to nejvíce vysoké, štíhlé kmeny, až do znamenité výšky hladké, s větvením k jedné straně obrácenými, odkud dříve něco světla obdržovaly. Dostávají tím zvláštní vzetralý pohled, jakoby pořád na silném větru byly stály.

Porazí-li se takový strom, spatřuje se na kládách z něho vytesaných všude stejná tloušťka, ačkoliv hořejší díl jeho o 40 let mladší bývá, nežli dolejší. Roční kruhy totiž jsou na dolejšku hustší a tenší, na hořejšku řídní a tlustší, tak že co stromu na větvích a listech ušlo, takřka v dřevu kmenovém si vynahradił, obdržev při tom v husté smrčíně jako smrky štíhlý zřúst a hladký kmen s tenkými větvením. Tlustší a stejnéji po celém stromě rozdělené větve objevují se na bukových stromech více od ostatních stromů vzdálených, ačkoliv i zde pro stín větve v poměru dosti slabé zůstávají. Buky ale, které o samotě stojí, rozvětvují se jako duby. Větve jejich nahývají brzo takové tloušťky, že se celý kmen v nich ztrácí již ve výšce 5 str. nad zením. Takových buků spatřuje se však v Šumavě málo, krásné skupení jich viděti jest na Bezdězi. Mnohem hojnější jsou na poledním svahu Karpat, kde buk hlavním lesním stromem jest, an v Čechách jen porůznu mezi špendlíči vtroušen se vyskytuje. Silné větve jejich ohýbají se dle všech stran v nejrozmanitějších oklikách, dva- třikráte zkroucené, také kořeny krouť se podivně, jakoby tvrdým kamením násilně se musily protlačovati, kdežto v Šumavě štíhlé

¹⁾ *Epilobium angustifolium*. ²⁾ *Senecio sylvaticus*.

sloupové kmeny jejich bujně mezi jiným stromovím do výšky se pnou. O ostatní Květeně tohoto svorového horstva musí se všeobecně podotknouti, že jest v celku velmi chudá a že zachovává severní ráz.

Již v okolí Klatov pohřešuje se mnoho u Prahy obecných rostlin, jako máčka ³⁾, na skalách rostoucí mařinka psi ⁴⁾, zaječí mléko ⁵⁾, slzičky ⁶⁾, zvláště pak křížaté ⁷⁾. Na lukách spatřuje se zde vysoká bahenní tráva s temnomodrými klasy ⁸⁾, mimo to objevuje se hojně peháč bahenní ⁹⁾, děhel čili angelika ¹⁰⁾, přede vším pěkná bílá kvetoucí tolíje bahenní ¹¹⁾, která v okolí Pražském jest velmi vzácná. Za to chybí ale lukám Klatovským modrý kakost ¹²⁾, luční šalvěj ¹³⁾ a vojtěška ¹⁴⁾, které našim lukám tak veselý a pestrý pohled dávají. Na špatnější půdě obsahují louky okolo Klatov skoro jenom nízký drn trávni ¹⁵⁾ a jednu žlutokvětoucí bylinku ¹⁶⁾. Dále v horách pozoruje se na lukách zase nejvíce již podotknutá bahní tráva Molínia, též velmi často bělošťavý, jasně žlutý hadimor ¹⁷⁾, krásná temněji žlutá prha ¹⁸⁾, fialová tučnice ¹⁹⁾ s jasně zelenými, k jitrocelu podobnými listy, podle nichž, jakož i po květu, dobře se poznati dá. Také polní buřeň jest chudší a méně pestrá nežli u Prahy. Vlčí mák, hlaváček (Adonis) a hrachor červený ²⁰⁾ jsou velmi vzácné, ve vyšších horách již se ani nespátřuje Ehrpa, za to se vyskytují v polích Šumavy rostliny, kteréž nám zase docela chybí. Tak roste již okolo Klatov, ještě hojněji ale ve vyšších horách v poli zvláštní bahenní tráva ²¹⁾, mimo to rozličné druhy máty (Mentha). Také lesní Květena jest v celku velmi chudá; v borech na předhoří nenašli jsme někdy ani jedné rostliny, a jen sem tam na mýtinách ostřici hvězdičkovou ²²⁾ a hustý mech ²³⁾. Hájů s listnatým stromovím, jako n. p. u Závistí blíž Zbraslavi, zde není, a roští jest vůbec v Šumavě vzácné. Šípky, trnky a lisky spatřují se jen okolo Klatov, výše v horách již ehybí. Habr jsem nezpazoroval nikde, tak že mimo buk jediná bříza, jeřáb, sem tam také javor, a v hlubších údolích olše listnaté stromoví zastupují. Jenom na jednom ochráněnějším místě v Bavořích našel jsem také duby. Rozličné druhy vrb nalezají se všude u potoků, luk a také v roklinách hor. U Nejrška spatřili jsme na svahu, sporými smrký porostlém, žlutý náprstník ²⁴⁾, v horských lesích roste hojně podběl alpský ²⁵⁾, věsenka nachová ²⁶⁾, a nejhojněji jak na lukách tak i v lesích žlutý nátrzník ²⁷⁾. Ostatně jsou květoucí rostliny v lesích velmi vzácné. Porážnu vyskytují se dvojčacky ²⁸⁾, žežhulky ²⁹⁾, vrani oko ³⁰⁾, konvalinka vřetenitá ³¹⁾, zvláště na mýtinách spolu s podotknutou už vrbkou úzkolistou ³²⁾. Tím hojnější jsou ale mechy a kapradiny.

Pro neustálý déšť odvažovali jsme se jenom na malé výlety v okolí myslivny, když jsme však jednoho dne v jasnější chvíli po dosti široké lesní cestě vzhůru na Jezerní Stěnu kráčeli, odtli jsme se po několika oklikách najednou u kraje lesa, a pod námi rozkládala se černá hladina jezera, na dvou stranách příkrými, několik set stf. vysokými stěnami obstoupená. Příšerné tieho panovalo vůkol, ve vodě, dílem pro zname-

³⁾ Eryngium campestre. ⁴⁾ Asperula cynanchica. ⁵⁾ Phoenicopus vimineus. ⁶⁾ Dianthus carthusianorum. ⁷⁾ Cardaria Draba, Sysimbrium Sophia, Sysimbrium Loeselii. ⁸⁾ Molinia coerulea. ⁹⁾ Cirsium palustre. ¹⁰⁾ Angelica sylvestris. ¹¹⁾ Parnassia palustris. ¹²⁾ Geranium pratense. ¹³⁾ Salvia pratensis. ¹⁴⁾ Medicago sativa. ¹⁵⁾ Agrostis vulgaris. ¹⁶⁾ Hypochaeris glabra. ¹⁷⁾ Scorzonera humilis. ¹⁸⁾ Arnica montana. ¹⁹⁾ Pinguicula vulgaris. ²⁰⁾ Lathyrus tuberosus. ²¹⁾ Holcus lanatus. ²²⁾ Carex stellulata. ²³⁾ Polytrichum rigidum. ²⁴⁾ Digitalis grandiflora. ²⁵⁾ Tussilago alpina. ²⁶⁾ Prenanthes purpurea. ²⁷⁾ Tormentilla reptans. ²⁸⁾ Listera cordata. ²⁹⁾ Epipactis latifolia. ³⁰⁾ Paris quadrifolia. ³¹⁾ Convallaria verticillata. ³²⁾ Epilobium angustifolium.

nitou hloubku, dílem pro tmavé okolí, zdánlivě černé, odrazely se obrazy vukolních strání a lesů, a jen k české straně otvíral se větší výhled, objevuje nám skupení rozsáhlých vysokokinenných lesů. Jezero má něco přes půl hodiny v objemu a vyplňuje rokli asi 23 loket hlubokou. Na příkřejší straně stojí porůznu ohromné smrky, takřka jeden na hlavě druhého, mnohé z nich vyvrátila již bouře, některé se zachytily ve větvích druhých a visí obráceně dolů, jiné utkvěly v úzkých rozsedlinách, jiné zase svalily se dolů až ku břehu jezera, kde v divoké směsi nahromaděné leží. Kmeny, již po delší čas u vody neb ve vodě ležící, zbělely docela a podobají se zdáli mrtvolám ohromných příšer lesních. Bolest jejich odrazela se nápadně od temnosti smrkového skupení a zvyšovala tím více dojem hrobové spousty. Krácejíce lesem dolů podél břehu jezera, houštinou kleče a vrb obroubeného, přišli jsme do mýtiny ostružinami pokryté, kudy jsme se nazpět k myslivně obrátili. Nedlouho potom narážel na uši naše hluk vždy větší, a když jsme za lomozem jdouce k rokli na pravo se uhnuli, řítit se před námi ručeň, odtok jezerní, v mnohonásobných kocích přes balvany a skalnatý úžlab. Z jara, když se voda v jezeru více nahromaduje, otevře se stavidlo, jež při výtoku tohoto ručeje z jezera jest vystavěno, a pak prý se valí mohutný proud vody v krásném vodopádu dolů do údolí, kde ručeň, sesilniv se jinými sousedními potoky, jmeno Úhlava obdrží. Kmeny do jezera shozené splavují se pak s Jezerní Stěny dolů a svazují se tam ve vory a rozštěpují na polena, jež se ještě doleji po vodě pouštějí. Nyní byla stavidla zaražena a voda prýstila se z jezera v spořejším proudu do rokli, způsobujíc ale lomoz, jakoby tvořila skutečný vodopád.

Odpoledne toho samého dne vrátili jsme se zase k jezeru, ale tenkrát kratší cestou, vedoucí vedle jezerního ručeje. Chtěli jsme vystoupiti na temeno Jezerní Stěny, zmáli jsme se ale v cestě nám od polesného udané, a musili jsme tedy namáhavě úzkou, příkrou rokli nahoru lezti skrze husté kapradí a po kmenech poražených smrků. Po dlouhém namáhání přišli jsme na méně příkrý lesnatý svah, odkud jsme se na temeno dostali. Jezero má odtud zvláštní pohled, hladina jeho leskne se co černé zrcadlo mezi ohromnými chlupy, které kolkolem v tiché důstojnosti do něho pohlížejí. Oko bloudí přes hory a doly daleko do Čech, v levo strní klikatá Jezerní hora, naproti vysoké hory u Zelené Lhoty a za níni temeno za temenem až ke Kdyni a Klatovům, na pravo Špičák a dále vysoké předhoří; jezero dole pod nohama má zde v takovém rozsáhlém okolí mnohem klidnější pohled nežli dole, kde ohromné skály všecken výhled zamezují. Ještě rozsáhlejší výhledka otvírá se na bavorskou stranu; tu se vyzdvihují nám zrovna naproti ohromný Javor (Arber), hluboko dole v údolí Řezny (Regen) jsou rozsety dvorce a saláše, táhnoucí se vysoko až blízko k temenům, a za protější strání sestupují hory jedna za druhou daleko do Bavor. Zdá se takřka, jakoby se kamenné vlny od Bavor a od Čech hrnuly a zde na Šumavě sražely. Chodili jsme po temeně hory ještě sem tam a těšili se z měnivě výhledky. Květena horská, jenom na volnějším místech něco rozmanitější, udušuje se brzo zase v lese mezi lesní buňeni, kde mimo brusnice také jednokvíték³³⁾ jsem pozoroval. Jenom na lysých skalách nalezli jsme sítinu trojklanou³⁴⁾, porůznu koprnik úzkolistý³⁵⁾ a dřípátku alpskou³⁶⁾, která ostatně na bavorské straně v lesích i na úpatí hor se vyskytuje. Když jsme s hory dolů sestupovali, spatřili jsme ohromný zvrácený smrk. Kořeny mělce po kamenité půdě se plazící

³³⁾ *Trientalis europaea*. ³⁴⁾ *Juncus trifidus*. ³⁵⁾ *Meum Mutellina*. ³⁶⁾ *Soldanella alpina*.

byly i se zemí a všim mechem, brusnicemi a mladými strůmky do výšky vyzdvíženy a tvořily kopce 8 stř. vysoký a 12 stř. široký.

Druhého dne rozloučili jsme se s přívětivými obyvateli v myslivně a kráčeli jsme po východním svahu Jezerní Stěny dolů k Eisensteinu. Cesta vedla nás nejvíce lukami a ovesnými poli vedle četných dvorců. Často bylo pozorovati skupení domků na vysoké stráni v mýtině, pod níž a nad níž les se šeril. Střechy chalup jsou již často na bavorský způsob nízké a kameny obližené, a u rozcestí pozorují se umrlčí prkna s naivními nápisy. Eisenstein jest přívětivý městys s dřevěnými domy. Poněvadž právě neděle byla, hemžilo se všude sedláků a selek ve svátečním obleku, zástup stál před kostelem, zástup také již před hospodou. Všichni ohlíželi se za námi, jenž urousaní a blátem zastříkání s nakladem rostlin a papírových svazků dále jsme se obírali. Přes vlhké louky, na nichž všivec (*Pedicularis*) rostl, šli jsme do bavorského Eisensteinu, jenž na výstupku u paty Javoru leží. Hned za bavorským Eisensteinem pečíná les, jímž se cesta vzhůru a dolů se prohýbající na Javor vine. Jest to nejkrásnější les, jež jsem v tomto dílu Šumavy viděl. Lesní kultura spojila se zde velmi přiměřeně s bujnou povahou pralesa. Část stromů se vymýtila, tak že ohromné stoleté kmeny 8—12 střevečů od sebe stojí, v korunách ale předece se dotýkají. Jednotlivé obrovské buky vystupují do stejné výšky se smrky, a rozkládají své větve široko mezi korunami sosen. Hned u vchodu do lesa stojí vedle sebe buk a jedle, z nichž každý více nežli 5 stř. v průměru má. Vysoko nahoře nad hladkým kmenem obracují se větve jedle k jedné, a větve buku k druhé straně, tak že oba kmeny takřka v jeden strom srostly. Půda v tomto lese jest tvrdý svor bez bahnitě země, z většího dílu pokryta suchým listím bukovým a špendličím, porůznu objevuje se velkolistý lesní podběl ³⁷⁾, rozrazil horský ³⁸⁾ a vrbina (*Lysimachia*); mezi kameny, kde se voda prýští, pozoruje se dřípátka alpská ³⁹⁾, slezinník vstříčno-listý ⁴⁰⁾, kerblík chlupatý ⁴¹⁾ a řeřicha ⁴²⁾. Kapradí sestupuje se v bujně skupení, a všechno rostlinstvo nese ráz bujnosti a dobrého zřádu.

Vystoupivše z lesa kráčeli jsme přes vlhké lučinaté stráně, kde jsme zelenou uzdučku ⁴³⁾ našli, pak bažinatým z většího dílu vymýštěným lesem, kde ještě blatouch bahenní ⁴⁴⁾ v hojnosti kvetl. Pak jsme šli zase vzhůru k domkům u paty Javoru. Stáli jsme zde na výstupku, z něhož se ohromný Javor vyzdvihuje a zároveň Jezerní Stěnu s touto horou spojuje. K západu prostíralo se pod námi údolí, jímž se řeka bílá Řezna (*weisse Regen*) mezi Jezerní Stěnou a Javorem vine, k východu pak v údolí velké Řezny (*grosse Regen*), která od Eisensteinu do Bavor teče, kdež se za horským uzlem Javoru obě řeky spojují a u Řezna do Dunaje vtékají, vystupovali jsme vzhůru na Javor podél hřebenu po suchém vřesovišti, kde mezi černými jahodami ⁴⁵⁾ a vřesem obecným ⁴⁶⁾, tuhá nízká tráva ⁴⁷⁾, bíka ladní ⁴⁸⁾, ostřice liščí ⁴⁹⁾ a metlice obecná ⁵⁰⁾ roste. Porůznu spatřují se také nízké, od dobytka opasené bukové křoviny, které jistý způsob kleče tvoří, na východní straně prostírá se krásný bukový a jedlový les, až k patě Javoru, nad nímž zakrnělé smrky začínají. Bukový les tento zdá se mi býti nejčistější v Šumavě, jenom na kraji jsou jedle přimíšeny; v prostředku stojí samé obrovské hladkokmené stromy, z nichž

³⁷⁾ *Petasites nemorum*. ³⁸⁾ *Veronica montana*. ³⁹⁾ *Soldanella alpina*. ⁴⁰⁾ *Chrysosplenium alternifolium*. ⁴¹⁾ *Chaerophyllum hirsutum*. ⁴²⁾ *Cardamine amara*. ⁴³⁾ *Habenaria viridis*. ⁴⁴⁾ *Caltha palustris*. ⁴⁵⁾ *Vaccinium Myrtilloides*. ⁴⁶⁾ *Calluna vulgaris*. ⁴⁷⁾ *Nardus stricta*. ⁴⁸⁾ *Luzula campestris*. ⁴⁹⁾ *Carex vulpina*. ⁵⁰⁾ *Aira stellaris*.

krásný lesklý lišejník ⁵¹⁾ dolů visí. Teprv vysoko na kmenu počínají štíhlé dlouhé větve, na nichž jasně zelený mech se plíží. Světlo padá skrze větve jenom spoře dolů, tak že všude panuje zvláštní pološero jako ve svatyni. Jen porůznu objevují se nad žlutým bukovým listím chvosty orličího kapradí ⁵²⁾. Příjemný cit zmocní se cestovatele v tomto velebném sloupořadí pod zlatozelenou střešou, i vitr umlkává a všude panuje tichý poklid. Brzo se ale změní tento obraz, když z lesa k patě temena vystoupíme, kteréž zakrnělými smrky porostlé jest. Z dola zdá se býti toto temeno velmi zkráceno, jakoby se několika skoky na ně doskočiti mohlo. Mezi skalními skulinami objevuje se hojně oměj ⁵³⁾ a koprník ⁵⁴⁾, výše zmizí i smrky a počíná plaziti se kleč ⁵⁵⁾, která až k temenu samému se plíží. Často spatřuje se také plavuň smáčknutý ⁵⁶⁾.

S temena (4800 stř. vysokého), na němž malá zděná kaple stojí, otvírá se překrásná výhlídka do Bavor. K poledni spatřují se vysoké hory, které zde okolo Javoru se sestupují a mohutný výstupek Šumavy tvoří, všechny jsou pokryty černými lesy; k jihovýchodu leskne se v dále co stříbrná páska Dunaj, a bavorský les sestupuje v snižujících se vlnách k údolí Dunaje, za nímž při jasném povětří, na kraji nejzadnějšího obzoru, klikaté bavorské Alpy co těžké oblaky se spatřují. Na východě vystupuje nad Zwieslem vysoký Biskupský vrch, a dále za ním Roklan, k západu otvírá se oudolí bílé Řezny, do něhož z konce Jezerní Stěny kostrbatá Jezerní Hora své úboče posílá. Dole v údolí viděti jest vesnici Sommerau a za ní vesnici Lom s bílým kostelem. Severně za námi táhne se naproti Jezerní Stěna, spojující se probhím s Javorem; dole pod námi na západním svahu leskne se uprostřed v temném lese malé Javoří jezero (Arbersee). Všude kolem nás čerí se chlumpy, jeden za druhým, vždy tmavší a mlhovitější, až na vzdáleném obzoru s večerním červánkem splývají.

Dlouho nemohli jsme se odtrhnouti od pohledu na krásnou krajinu, po níž se ru-do-zlatá zář zapadajícího slunce rozlévala. Konečně sestoupili jsme dolů s hory po západním svahu vysokotemeným smrčím do údolí bílé Řezny. Brzo jsme byli u vody, našli most a kráčeli pak k vesnici Sommerau, u paty Jezerní hory na bavorské straně. Úval rozkládá se rozkošně mezi oběma Šumavskými velikány, Javorem a Jezerní horou, všude kráčeli veselí lidé, pozpěvující a k tanci do hospod se ubírajíce. S přívětivou hostinností přijali též nás mezi sebe, načež jsme při selské hudbě a tanci až do rána se vyřádili.

Druhého dne ubírali jsme se s průvodcem na Jezerní horu (Osser). Spatřili jsme na cestě, jak i zde jižní strana vrchů pokryta jest břízami, severní ale smrčím, ačkoliv sem tam také doubí a lísky se objevovaly, což na teplejší polohu nežli při Úhlavě ukazuje. Cesta nás vedla ještě podél údolí olšovými a jilmovými háji, pak jsme se obrátili polní vzhůru na Jezerní horu. Obilí se zde všude již sklízelo, kdežto jsme včera na české straně žito ještě státi viděli. Na cestě pozorovali jsme porůzné kře krušín ⁵⁷⁾ a trnek, jež jsme na české straně nikde neviděli. Na to jsme šli několika březovými háji velmi spořádanými; půda byla rovná a tvrdá jako mlat, jenom materi-douška sem tam se plazila. Výše na Jezerní hoře jest ale les velmi pustý a divoký. Smrky a jedle jeho mají zrůst velmi nestejný, zem jest nerovná, kamenitá, všude poz-

⁵¹⁾ *Sticta pulmonaria*. ⁵²⁾ *Pteris aquilina*. ⁵³⁾ *Acónitum multifidum*. ⁵⁴⁾ *Meum Mutellina*. ⁵⁵⁾ *Pinus Pumilio*. ⁵⁶⁾ *Lycopodium complanatum*. ⁵⁷⁾ *Rhamnus Frangula*.

rují se vyvrácené a ztrouchnivělé kmeny. Temeno Jezerní hory obsahuje dvě divoké roztrhané skály, jako rozvaliny obrovského hradu. Bohužel zatáhlo se nebe, dříve nežli jsme na ně vystoupili, oblaky a brzo začalo mžít, tak že jsme v husté mlze zabalení jen na kousek cesty před sebe viděli. Les, dilem již vymýťený, jest na české straně ještě pustější nežli na bavorské. Na mýtině strní nesčíslné pařezy, dilem zakryté hustým kapradím, neb ostružinami, mezi nimiž sem tam úzkolístá vrbice ⁵⁸⁾ se vyzdvihuje. V lese samém jsou stromy velmi rozdílné výšky, není to ani prales, ani setý a pěstovaný les, nýbrž zpusťina, v níž se bez pořádku dříví vysekává. Pak jsme šli asi hodinu smrkovým lesem zpustošeným lýkožroutem (*Borkenkäfer*). Jenom nejvyšší větve smrků měly ještě zelené jehly, všude ostatně byly červené, svadlé, také kůra byla červená, půda daleko červenými jehlami pokryta, tak že celý les měl příšerný pohled, jako při požáru. Konečně vyrazivše na zdraňbůh z lesa, dostali jsme se k potoku z Jezerní hory plynoucím, který nás dovedl k Jezerním skleněným hutím (*Osserhütten*) a pak do údolí Úhlavky, odkud jsme podél olšových hájů a bažinatých lučin na večer do Nejrška přišli. Vyjmouc vodní rožec ⁵⁹⁾ nespátřili jsme žádnou významnější rostlinu. Druhého dne dorazili jsme zase nazpět do Klatov, kde jsme si po tak mnohém dešti odpočinouti chtěli. Však sotva jsme byli pod střechou, již se nebe překrásně vyjasnilo, a my se tedy, abychom příležitost nepromeškali, ihned na novou výpravu do jihovýchodní Šumavy přichystali.

Výprava tato bude popsána v příštím článku.

O nemoci vinných keřů.

Od Julia Saxa.

(Přednášeno ve schůzce přírodnického sboru musejního dne 13. prosince b. r.)

Již tomu asi deset let, co se poprvé zvláštní nemoc na vinném hroznu vyskytla, a od té doby způsobila ve vinných zemích tolik škody a stala se pro plíseň, kterážto za příčinu této nemoci nyní považovati se může, tak zajímavou, že nebude od místa, i našim čtenářům něco bližšího o této věci sdělit, ačkoliv jsme se již vloni o této nemoci zkrátka zmínili.

Nemoc vinných hroznů byla nejdříve pozorována u *Margate* v *Anglii*, a sice od *Berkleye*, který ji skoumal a popsal. Ke cti jistého *Tuckera* nazval *Berkley* plíseň, na nemocných hroznech se objevující, *Oidium Tuckeri*, shledav, že tato plíseň náleží k pokolení již dříve známého a na druhy četného *Oidium*.

Od této doby rozšiřovala se nemoc od roka k roku po celé Evropě, pokračující od severu k jihu. Preskočila nejdříve přes anglický průliv do Francie a již r. 1848 hyla okolo *Versailu* pozorována, pak u *Paříže*, r. 1851 dodrala se do jižní Francie, odtud podél *ligurského* pobřeží do *Italie*, *Tyrolska*, *Švýcarska* až do *Řecka*, ba přes *Alpy* r. 1852 do *Badenska*, *Württemberska* ke *Kannstadtu* a *Stuttgartu* atd. Také na *pyrenejský* půlostrom se dostala a ani *Allantský* oceán nezabránil jejímu rozšiřování, neb náhle se vyskytla i na vinicích ostrova *Madeiry*.

Mohl, kterýž tuto věc nejdůkladněji vyskoumal, sděluje zajímavou okolnost, že

⁵⁸⁾ *Epilobium angustifolium*. ⁵⁹⁾ *Malachium aquaticum*.

se totiž ve Versailu nemoc nejdříve na takových révách objevila, které se v sklenicích pěstovaly, pak přepadla révy ve špalírech a konečně teprva otevřené vinohrady. V krajinách, kde se révi jenom v otevřených vinohradech pěstuje, objevila se nemoc nejdříve na špalírech; ve Švýcařích, kde se nejvíce na stěnách domů rozvádí, spatřila se na těchto. Proto navrhli někteří, aby se všechno pěstování révy ve špalírech a v sklenicích zapovědělo, ale když nemoc jednou již tak náramně se rozšířila, nebyla by taková záповěď zajisté nic platna, kdyby se i provésti dala.

V Čechách, pokud nám vědomo, neví se o této nemoci dosaváde nic. Čas, kdy se tato nemoc objevuje, jest dle pozorování Mohla rozličný. V letech 1851 a 1852 objevila se brzo po odkvětu, r. 1853 ale při konci jeho v červnu, an se v tomto vlhkém roku květ opozdil. První znamení nemoci pozorují se na dolejších člancích mladých prutů, odkud se k hořejším článkům rozširuje, pak listy a vyvinující se hrozny pokrývá. Zpočátku jsou to velmi malé, sotva čárku dlouhé vláčky na pokožce dolejších prutových článků a prozrazují se zakalováním jasně zelené barvy prutů; pak se stávají vždy většími a několik z nich splyne dohromady; mezi tím rozezná se na těchto vláčkách již také plíseň v podobě bílého prášku, a při silnějším zvětšení v podobě husté spleteniny. V krajinách, kde nemoc keřů silně panovala, pozorovalo se, že všechny odrůdy rév této nemoci stejně nepodlehaly. Některé byly celé plísní hustě pokryty a již zdaleka znatné, jiné měly na sobě jenom stopy této plísně. Účinek nemoci jest rozličný a řídí se dle většího nebo menšího vyvinutí révy. Objeví-li se plíseň hned po květu na hroznech, zůstanou bobule malé, scvrknou a vyschnou nebo nahnijou; polodospělé bobule vyvinou se sice dále, ale poněvadž kůže jejich se pokazí, nemůže zároveň s masem se šřití, pukne konečně a šťávnaté buňky vnitřního vystouplého masa potáhnou se za krátko také plesnivinou, která ale není *Oidium Tuckeri*. Pamětihodno jest, že semena v bobulích navzdor plesnivění předce uzrají.

Jsou-li hrozny již skoro zralé, neškodí jim plesnivina na povrchu. Mnozí se namáhali vyskoumatí, zdali poloha, půda, vlhkost aneb jiné okolnosti na rozšíření nemoci vlivu mají, pohříchu se ale shledalo, že se může vyvinouti při nejrozličnějších okolnostech; tolik jenom zdá se býti jisto, že onemocnění oněch hroznů nebezpečnější jest, které mají tenkoblané bobule, jako hrozny Muškatské, Frankenthalské a j., nežli takových, u nichž bobule tlustší kůži mají; neb tenší kůže podlehá mnohem snadněji zkáze nežli tlustá. Když se plesnivina v jižní Francii a Italii r. 1851 rozširovatí počala, mysliili innozí, že povstává vnitřním onemocněním rév samých, a obávali se tedy, že révy příštího roku snad docela zahynou. Ale brzo se ukázalo, že révy vinnou plísní ve svém zdraví nic neutrpěly; nemoc jest totiž docela povrchní. Na místech, kde se plíseň usadila, překází se sice buňkám pokožky v jejich zábyvu a obsah zhnědne; ale tento účinek nesáhá hlouběji, nežli do nejpovrchnější vrstvy buněk, dřevo jakož i ostatní tkanivo onemocnělého článku zůstane docela zdravé. Také na listech není účinek plesniviny příliš veliký; listy, plísní hustě pokryté, zkadeřavějí na podziměk a zhnědnou. Bobule hroznů trpí ale plesnivinou znamenitě, ačkoliv takřka jenom nahodile a mechanicky, nikoliv od vnitřka snad zkaženými šťávami. Rozpuknutí bobule jest spíše znamení zdravoty a nepřetrženého zrůstu, s nímž jenom zevnitřní blána nepokračuje. Mohl pozoroval také, že nejsilnější onemocnění rév r. 1852 na příští rok žádného vlivu nemělo, ba našel révy, které rok před tím celé plesnivinou potaženy byly, a předce bujně rostly a docela čisté byly.

Ostatně mohlo by každoroční se navracování této nemoci konečně révě předce škoditi, neb dle pozorování Jamesa Forrestera v okolí Oporta v Portugalsku měnila vinná šťáva při nemoci předce svou povahu, neb v dřívějších letech dalo 7—9 pinet vína pintu kořalky (brandy), r. 1853 bylo ale k tomu 10—12 pinet potřebi. Tentýž pozorovatel udává také, že kvašení meštu v onemocnělých vinohradech mnohem dříve začíná a se ukončuje, nežli v zdravých vinicích. Vinný kámen usazoval se z vína onemocnělých hroznů r. 1853 v mnohem menší míře nežli dříve, za to byly ale husté kvasnice (gross lees) zvláště dobré a bylo jich ještě jednou tolik, nežli při zdravém víně. Jest patrné, že tyto rozdílnosti již v hroznech původ svůj míti musí, a zdá se, jakoby již v bobulích zvláštní proměna se dala, která teprva po vytlačení meštu diti se má. Snad se kyselina jenom dílem vyvine, načež mdlá chuť hroznů a sporé usazování vinného kamene, jakož i rychlé kvašení poukazuje. Kdyby se tento nepravidelný lučebný pochod v hroznech častěji opakoval, mohl by ovšem konečně i na zrůst rév vlivu míti, což by snad rozčilením zrůstní síly se jevilo a menší úrodnost za následek mělo.

Požívání nemocných hroznů považovali někteří za škodlivé, jiní zase za neškodlivé. Mohl podotýká na to, že by v prvním případě jistě v jižní Francii, kde vinná nemoc zuřila, mnoho z vína onemocnělých lidí bylo býti musilo, čehož ale nebylo. Zdá se tedy skutečně, že požívání nemocných hroznů není škodlivé, což se ale nevztahuje na nedozralé nebo již shnilé hrozny, které beztoho jako nedozralé a shnilé ovoce nezdravé jsou.

Obrátíme se nyní k plísni, která při této vinné nemoci vždy se objevuje. Zevrubná známost této plísně jest nejenom z toho ohledu důležitá, že v úzkém spojení jest s nemocí samou, nýbrž i v botanickém ohledu má některé zajímavé zvláštnosti.

Jak jsme již podotkli, pozoroval nejdříve Angličan *Berkeley* vinnou plíseň, nepoznal ale celý život její; pak ji popsal r. 1851 jistý Dr. J. *Crocq* v Brusselu, a sice v rozsáhlejší míře, ale s příliš malou zkušeností, tak že jeho vyobrazení pro nedokonalou známost ústrojnosti plísni k potřebě nejsou. V Itálii byla zřízena zvláštní komise k zevrubnému vyskoumání vinné nemoci, a Dr. *Zanardini* a prof. *Visiani* vyznamenali se zevrubnými popisy. Také slavný mikroskopista *Amici* ve Florencii obíral se horlivě s tímto předmětem, taktéž mnoho Francouzů, ačkoliv k pravému výsledku nedošli. Prof. *Mohl* z Tübingu zdržoval se r. 1852 a 1853 v Itálii a Švýcařích, kde se mu naskytlá příležitost k mistrovským studiím jeho, jež v botanickém časopisu svém uveřejnil. Mnohý se bude diviti, že vyskoumání tak jednoduché rostliny tolik namáhání stálo, ačkoliv v nesčíslném množství se vyskytuje. Nebudeme se tomu ale diviti, povážime-li, že jest rostlinka přemalinká a útlá a že k tonu náleží zvláštní zběhlost a rozsáhlá známost plísni, poznati sled zponcáhlého vyvinování, které v rozličné době a v rozličných tvarech se jeví.

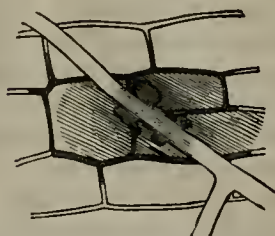
Že *Oidium Tuckeri* zvláštní, dříve neznámý druh jest, dokázal Mohl dostatečně, ačkoliv Guerin-Maneville tvrdí, že souhlasí s dávno známým druhem *Oidium leucoconium*, které na jiných rostlinách roste. Mohl však dokázal, že *Oidium Tuckeri* jenom na vinné révě roste, že ale na jiných rostlinách podobná plíseň se vyskytuje.

Podáme zde vývin této plísně dle Mohla v krátkém sestavení. K poznání prvních počátků této plísně musí se skoumati nahoře podotknuté vláčky na mladých prutech nebo bobulích, listy se k tomu nehodí. Vláček takových nesmíme se ale nikterak dotknouti, poněvadž se útlá plísni vlákna ihned zruší, nýbrž pokožka prutu nebo bobule musí se pozorně i s plísni odloupnouti a pod drobnohled položiti. Spatří se pak, že ze

středu tenká vlákna paprskovitě se rozbíhají a pérovitě rozvětvuji (obr. 1). Vlákna
(Obr. 1.)

(Obr. 2.)

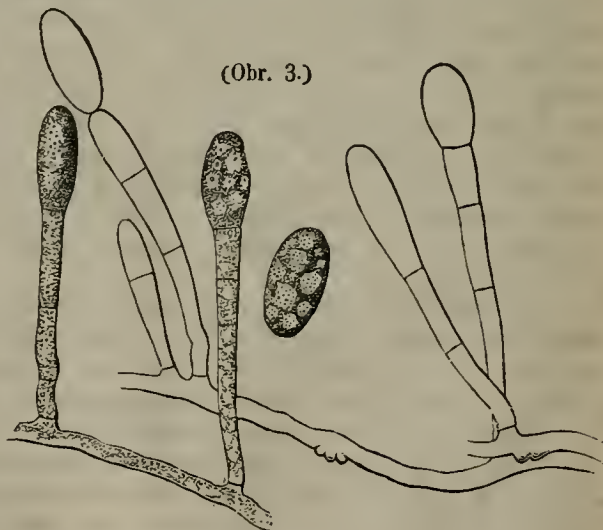

tato přiléhají ztěsna k části rostliny, na které se nalezají, a na jednotlivých místech pozorují se pod plísní malé hnědé skvrny. To jsou právě místa, kde plíseň s pokožkou révy nejlépe souvisí. Vlákna plísně jsou totiž duté vaky kalnou šťávou naplněné. Na jistých místech obdrží vaky tyto bradavičnaté výrůstky, k pokožce pevně lnuoci (obr. 2.). Onen díl pokožky, ku kterému taková bradavka přilne,

odemře, obsah její zhnědne a také doleji položené pokožní buňky se ruší. Tyto bradavičnaté výrůstky jsou tedy vlastní příčinou vinné nemoci, neb také na bobulích ruší se pokožka tímž způsobem. Odemřením pokožních buněk zastaví se zrůst kůže na bobuli; rostoucí maso uvnitř nemá více místa, kůže pukne a známky nemoci nahoře podotknuté se objeví. Ponejprve pozoroval Dr. Zanardini v Benátkách toto škodlivé ústrojí plísně, blíže vyskoumal je ale Mohl a vyvrátil mínění prof. Visianiho, že bradavky do buněčného tkaniva révy vnikají. Plíseň vinná zůstává vždy na povrchu révy, v tom souhlasí pozorování Mohla, Forrestra a Dr. Crocqa.

Čím starší jest plíseň, tím více rozširuje se na povrchu révy a tím více se rozmnožují hnědé skvrny, bradavkami způsobené. Vlákna plísně proplétají se a zakryjí konečně zelenou barvu révy jako bílým práškem, přiléhajíce ztěsna k pokožce. Později vyzdvihnou se některé větvičky nad pokožkou (obr. 3.) a rozeznávají se od přilehlých vláken klínovitým koncem, v němž šťáva s velmi drobnými zrnky jest obsažena. Kyjenosné tyto větvičky prodlouží se ještě, obdrží uvnitř

(Obr. 3.)

několik příčných stěn, a potravní šťáva (Protoplasma) nahromadí se v nejhořejší buňce;

tato se nadme a obdrží konečně elliptickou podobu. V šťávnatém obsahu, tmavšími zrny velmi zakaleném, pozoruje se několik okrouhlých čirých kapek (tak nazvané Vacuoly, prázdničky), u hub vůbec obvyčejných (obr. 3. na levo). Nadmutá konečně buňka odtrhne se snadno od vlákna, což se též u hub vůbec pozoruje.

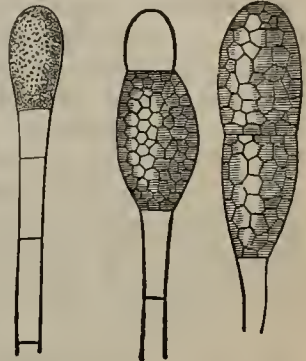
Z odtržených buněk těchto vyvine se zase nová plíseň; musíme tyto buňky (Conidia) ale rozeznati od pravých výtrusů, jimiž se rozplemeňování mimo to ještě prostředkuje.

V posledních letech vyskoumala se zvláště rozsáhlými pracemi Tulasne-a řada plísni, dvojm způsobem se rozmnožujících jako řasy a lišejníky, a sice jednou buňkami nahore podotknutými, podruhé zvláštními složitějšími ústroji, v nichž se výtrusy (sporae) vyvinují.

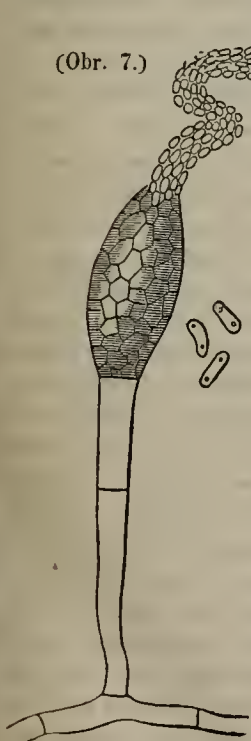
(Obr. 4.)

(Obr. 5. a 6.)

Oba způsoby rozmnožovacích ústrojů nalezly se též u *Oidium Tuckeri*, a Mohl vyskoumal jejich vyvinutí. Dle pozorování jeho povstávají v srpnu na bobulích a listech, kde plíseň tak silně nebudí, jako tam, kde Conidie vytváří, složené výtrusní plody vinné plísně. Ostatně objevují se jenom v některých krajinách, jinde chybí docela, jak se to i u jiných plísni s dvojm rozplemeňovacím ústrojím pozorovalo. Jako při vyvinování Conidií, vytvoří se též zde nejdříve článkovité vlákno

(Obr. 7.)

s poslední nebo předposlední větší buňkou, někdy s oběma většími buňkami, naplněnými zrnitou šfávou. Vaky tyto nadmou se silně (obr. 4.), ze zrnitého obsahu povstane množství malých buněk, které dílem k stěnám vaku ztěsna přilnou (obr. 5. 6.), tak že vnitřek vejčitého plodu drobnookým tkanivem se potáhne. Ostatní ze šťávy povstálé buňky vyplňují vnitřek a tvoří malinké ($\frac{1}{250}$ čárky dlouhé) vaky čili výtrusy, na každém konci přišpičatělé. Po uzrání roztrhne se všeobecný vak na hořejším konci v nepravidelné úšty, a vypustí výtrus v podobě husté, polotekuté hmoty (obr. 7.).

Jak se z těchto výtrusů plíseň vyvinuje, nemohlo se vyskoumati, poněvadž Mohlovi rozseté výtrusy se ujmouti nechtěly. Mohl má za to, že tyto výtrusy jsou určeny k přezimování, že padnuvše na zem z jara teprva větrem do povětří přicházejí a na révy padnuvše nemoc znova způsobují. Na každé bobuli vinného hrozu může takových výtrusů na miliony povstati, a každý vánek může je na nejrozličnější místa roznést. Což divu tedy, když se nemoc v tak úžasné míře rozšiřuje! Z Conidií, neméně četných, vyvinuje se ještě v tomtéž letě nová plíseň a snad i výtrusy, tak že nad nekonečným rozmnožováním užasnouti musíme. Tak může tedy jediný výtrus, který náhodou do krajiny jedné se zaneše,

rozsáhlé vinohrady pokazit, které by zajisté zachrániti se daly, kdyby možno bylo hned první zárodek nemoci vynajiti a zničiti.

Současné objevení se plísni a nemoci vinných rév musilo samo sebou otázku zbuditi, v jakém poměru obě tyto věci k sobě stojí, zdali jest plíseň pouze následkem nebo příčinou nemoci. Hned při prvním objevení se vinné nemoci rozšířila se vůbec ta domněnka, že révy samy všeobecně onemocněly a že plíseň pouze následkem nemoci jest, a na základě toho schvalovali mnozí ihned léčivé prostředky. Ve Vlaších na př. pokoušeli se o to, aby odříznutím všech ročních výběžků révu takřka k novému odmladnutí přinutili a tak důkladně vyhojili, ačkoliv by se tím úroda mnohých let překazila. Komise, k vypátrání této nemoci ve Vlaských Benátkách sestouplá, vynakládala tedy všechno, aby pravou příčinu choroby vyskoumala. Oba již napřed podotknutí údové této komise, Dr. Zanardini a prof. Visiani, shodli se v tom, že nemoc povstává teprva následkem plesnivění révy. V též době přišel slavný botanik Mohl k tomutož výsledku a sdělil jej Dr. Zanardinovi. Také Angličan James Forrester, skoumající vinnou chorobu v Portugalu v okolí Alto-Duero, prohlásil se pro tentýž náhled.

Domněnka, že nemoc záleží v pokažení révy samy, která následkem tím zplesniví, vyvrací se již nepřetrženým zrůstem a květem révy i v nemoci. Než po celý ten čas, co nemoc se objevila, nepozorovala se na zrůstu a květu žádná zvláštní proměna. Jenom dozrávající bobule hroznů podléhají vlastně zkáze, ostatní rostlina zůstává bez úhony. Mohl pozoroval, že révy před rokem nakažené příštího leta docela zdravé byly a hojně úrody měly. Kdyby vinná plíseň následkem ochorobnění révy povstávala, musil by zrůst docela jiný býti, nežli jaký se pozoroval; původ jeho musil by se pozorovati v buňkách ratolestí, listů a plodu, jako n. p. sněť na pšenici, námel na žitě nebo plíseň ve dřevě, ale nic podobného se nepozorovalo. Vlákna vinné plísně rozšiřují se a rostou jenom na povrehu, a teprva později pozorují se jednotlivá proměněná místa na pokožce nakažené rostliny, pocházející od přivěšujících se ústrojů plísně. Taktéž se nezkazí všechny bobule nakaženého hroznu, nýbrž jenom některé, což by ale nemohlo býti, kdyby nákaza byla vnitřní. Také by se v tom případě spíše maso bobule dříve zkazilo nežli povrchní blánka, a nepodléhaly by právě tenkoblané druhy hroznů, jako Madeirské, Frankenthalské a Muškatské nemoci nejdříve. Také ta okolnost, že vinná nemoc tato jest nakažlivá, vysvětlí se snadno roztroušením a zanášením plísně, Ovšem odporuje tomuto výkladu ta okolnost, že uprostřed mezi nakaženými révami stojí často docela zdravé, čehož příčiny ale bližším skoumáním ještě vypátrati se mohou.

Důležitější zdá se však býti námitka, jak se stalo, že plesnivění vinných rév tak náhle v rozlehlých krajinách se objevilo? Otázka tato musí se ale určitě vyjádřiti, má-li se na ni odpověděti. Má-li ten smysl, že plíseň předpokládanou a náhle vypuklou nemocí povstala, mluví proti tomu udaje již nahoře uvedené; má-li ale ten smysl, že plíseň snad již dříve na révách byla, ale teprva vnitřním onemocněním škodlivou se stala, musí se i proti tomu odpověděti, že vnitřní onemocnění jest pouze domnělé, nikoliv dokázané. Zbývají nám jenom dvě domněnky, jimiž bychom mohli na podotknutou námitku odpověděti, totiž, že snad plíseň již dříve všeobecně rozšířena byla, ale teprva v novější době zvláštními nevyskoumanými příčinami tak náramně se rozplemenila, nebo snad že zvrhnutím z jiného již dříve známého druhu plísně povstala. Jest sice teď v obyčeji, všechno povstávání nových druhů za absurdní vyhlášovati, nieméně není žádného podstatného důvodu, který by tuto domněnku vyvrátil. Avšak proti proudu ne snadno plovati, a proto i já nechci tuto domněnku nrputně zastávati.

Mezi vědeckými skoumateli jest teď vůbec přijato, že *Oidium Tuckeri* příčinou

vinné nemoci jest. Podle toho jsou také prostředky zřízeny, kterých se od těchto mužů k vyléčení révy navrhuji, má se totiž plíseň sama vylubiti. Někteří schvalují rozličné omývání a podkuřování, jako louhem popelovým, vodou mýdlovou nebo podkuřování labákem. Avšak s prospěchem může se podkuřovati jenom v uzavřených místech, a omývání jest již pro malé vinice drahé a namáhavé, tím více pak pro veliké vinohrady. Mimo to jsou to prostředky předce nedostatečné; neb v tomž čase, ve kterém by se jeden díl vinice očistoval, mohl by se druhý roznášenými výtrusy nakaziti, a tak by se práce vždy znovu opakovali musila. Nejvšobecnějšího uznání došlo upotřebení tak nazvaných sirkových jater čili siry draslové (Schwefelleber). Bylo navrženo, révy uměle ovlhčiti a pak z měchu práškem dotčené látky posýpati, následkem čehož by se vyvinutím sírovodíku plíseň dokonale vyhubila. James Forrester dokázal ale zevrubnými počty, že by k zachránění jediné sbírky v Portugalu půldruhaletého výnosu všech portugalských vinic potřeby bylo, aby se výlohy zapravily. Robaun a Montague ve Francii navrhli, aby se révy na zem položily, poněvadž shledali, že takové révy nákaze méně podléhají, ale i ten prostředek nedal by se pro místní obtíže vůbec provésti.

Léčení se dá s prospěchem jenom v malé míře provésti, jen na špalírech a v sklenicích, ve větší míře jest vždy příliš drahé a obtížné, a nestojí v prospěšném poměru s výnosem vinic. Nezbyvá tedy prozatím ničeho, nežli trpělivě očekávati, až příroda sama nemoc zarazí a další vývin plisně pokazí. Na štěstí bylo našich několik českých vinic, beztoho neúrodou již dlouho stíhaných, od této nemoci zachráněno; není však jisto, zdalíž v příštích letech k nám se nedostane.

Pro ten případ sloužij tento výklad za vodítko při skoumání jejím.

Drobnosti.

Upotřebení osvětlovacího plynu místo paliva.

(Čteno ve schůzce přírodnického sboru musejního dne 13. prosince b. r.)

Mnohému asi již na mysl přišlo, obyčejný plamen, jež vydávají roury plynu osvětlovacího, též potřebovati k ohrání komnat anebo k vaření a jiným domácím potřebám. Že k vyhlívání menších místností nemálo prospívá, o tom vi každý z vlastní zkušenosti. Ano ve velkých městech, jako v Berlíně, dávno, ač jen pokradmo a k velké škodě ústavů osvětlovacích, od mnohých z třídy chudších užíváno plynu místo ohniště k vaření jídel. Nyní v tom valný krok učiněn, jak v Angličanech tak i na pevnostech, zvláště v Berlíně panem Elsnerem, inženýrem tamější městské plynárny. Náradí Elsnerových užívá se již v Berlíně namnoze jak v domácnostech tak i ve veřejných místnostech: ve fabrikách, laboratoriiích a t. d. Jest to způsob pálení nejspolečnější, nejlacinější, nejvydatnější, nejčistší, nepohodlnější. — Dříve, ba i dosaváde při obyčejném pálení v kamnech, na ohništi, v hutích, fabrikách velká část tepla ucházela parou vodní, an v obyčejném palivu samém (v dříví 15 pC., v rašelině 22 pC., v kóksu, hnědo- i kamenouhli 7—9 pC.) velká část vody se nachází. Díl tepla ucházela s dusíkem, jenž v našem vzduchu $\frac{4}{5}$ prostoru zajímá, an $\frac{1}{5}$ kyslíku náleží, jenž jediné v sloučení s uhlíkem a vodíkem plamen živi. Veliké množství pak uhlíku napolo anebo docela nespáleno ucházelo kouřem, zakalilo vzduch našich měst, usazovalo se co kopet a saze v komínech, znečišťovalo nádoby kuchynské, stěny a zdi našich komnat, domů, ano i prádlo, šaty, papíry, zboží všelijaké, obrazy, sochy a t. d. Tomu všemu stane se konec uvedením topení plynem obecných plynáren. Hlavně však a přede vším pozornost přemyslníků a učeníých obracela se tam, kde poměrně nejvíce paliva se strávi, totiž na vysoké pece hutní. Podle badání Ebelmena a Bunsena ze 100 částek paliva jen 16—18 pC. se užije, ostatní (82—84) neužitou uchází. V jedné zkoušce, kde ve vysoké peci za 24 hodin 14 tůn (1 tůna = 640 pinet) se spotřebovalo, užito jen tepla asi 3 tůn, ostatních 11 bez užítu uprchalo. Již Francouz Aubertot, později Lampadius, snažili se upotřebovati uprchající plyn vysokých pecí, namáhání jejich byla však bez vý-

sledku a přišla brzo v zapomenutí. Teprv pan Faber du Fours, horní rada württemberský, potkal se s dobrým výsledkem, jenž prechající, na nejvyšší rozpálený plyn nejenom k topení parních kotlů, suširen, k pálení uhlí, vápna, vyhřívání místností v obydlích, ale též u jiných operací při vybývání kovů, zvláště při kování a válení železa upotřeboval. Uvedeno pak takové užití plynu v Němech, ve Francouzích, Angličanech, severní Americe, ano i v největším rozměru na Uralu. V ohledu na známou připověď, že „číslo do očí bijí,“ uvedeme několik příkladů o prospěšném užívání plynu k výhřevu rozličného způsobu. Nejstarší ústav toho druhu od jmenovaného Fabra du Fours zřízen byl ve Wasser-alsingen ve Württemberku roku 1842: tři pece, plynem z vysoké peci topené, dvě na bělolomné železo, z nichž každá co týden 350 c. zhotovovala; třetí, pec přepalovací, podávala týdně 300 centnýřů balvanů železných, beze všeho jiného nákladu na palivo. Ještě větší výsledek ukazoval se na hutích železných ve Walesu Anglickém, kdežto asi 11 vysokých pecí pracuje, a kde užitím plynu odprehajících na rozmanité jiné potřeby týdně 1000 tůn kamenného uhlí se ušetřilo. V světoznámém Seraingu, kde největší fabriky celého světa se nacházejí, užívá se plynu, pálením uhlí na kóksy vydobytého, na vyvozování páry, jižto se bez přestání síla 117 koňů provozuje, čímž se denně 187 c. kamenného uhlí ušetří, tak že vesměs uspoření peněz na 13.000 tolarů ročně vybilhá. Z toho viděti, jak zle dosaváde v hutích a fabrikách s palivem se hospodařilo, což, kdyby pro budoucnost při tom zůstalo, nejenom by lesům ale i dolům uhelným hrozilo zkázou.

V novějších časech se také ve mnoha hutích a fabrikách zřídily vlastní generatory, totiž pece, kde se uhlí a všeliké bezcenné palivo v plyn proměňuje. Thoma uvedl takové na Lisvensko - závodských železných hutích, čímž se dřívější celoroční potřeba 46.000 sáhů dříví na 18.000 zmenšila.

Co zde řečeno o někdejším a i nyníjším plýtvání palivem a jeho ušetření při hutích a fabrikách, platí mnohem více v domácím hospodářství v městech i na venku. Ačkoliv by zde oprav nejnutnější potřeba byla, nicméně málo k tomu přistoupeno. Zdá se sice, že tu jednotlivé ztráty jsou malé a neohledné, sečeteme-li je však dohromady, jsou nesmírné, i mnohem větší než ve fabrikách a hutích, kdežto od dávna s palivem rozumněji se nakládalo. Jest to věru k zhrození, jakých ohromných prostředků se užívá k dosažení nejmaličernějších výsledků. Nejčastěji jedná se jen o zavaření několika pinet vody a o to, aby děle u vaření se udržela. Větším dilem se rozdělá na ohništi velikánský oheň, k němuž jeden nebo několik hrnců se přistavi, an plamen jen po jedné jejich straně šlehá, druhá pak strana velký díl tepla zase odvádí. Když pak přijde voda do vaření, vaří se tímže ohněm ptiliš prudce, ačkoliv voda nikdy přes 80° R. vystoupiti nemůže. Voda v páru obrácená ubírá více než pětkrát tolik tepla, jako bylo na vaření potřebi, tou parou ucházejí nejvonnější částky masa a jiného vařiva. Nádooby kourem plamene učmuděné tím samým proniknutí tepla zahrajují, an známo, že mour a saze špatní teplovodící jsou. Známo, jakou zas práci dává vycidění nádob z takového čadu. Co ztráty času, jehož by se lépe použití mohlo! Podobně platí o topení v kamnech, v krbu a v komínech, kterých dosaváde ve Francouzích a ve Vlaších se užívá. Podotknouti také třeba, že komíny sazení u vnitř pokryté neztrídka se zapalují, ohně a požáry způsobují, a tak tisícero násobnému neštěstí příčinu dávají. Při vaření takovém spotřebuje se teploty jen 5 ze sta, z 20 dílů dříví 19 beze všeho užitku se ztrácí. Jaké to hospodářství! asi takové jako divochů v pustinách amerických!

Všem těmto nepřístojnostem pomůže důkladné pálení plynem. Jedná se totiž o to, aby co nejprospěšněji, nejvydatněji, nejlacněji palivo o sobě se vyrobilo a načisto, beze všeho čmoudu, při nejmenší ztrátě teploty se spálilo. Takové palivo zastával dříve a i nyní zastává lih, zvláště u lékárníků, lučbatů ano i v domácnosti k vaření kávy, čaje a k jiným menším potřebám. Tent ale je příliš drahý a málo vydatný, mnoho se při pálení zmaří, aniž tak lehkou s ním zacházejí, aby se sprotnému čeledínu jeho užívání svěřiti mohlo. Všem požadavkům vyhoví se užíváním plynu.

Zdá se sice býti protimyslné, vydobývatí palivo palivem s dosti velkým nákladem, a s nemenším je na patřičná místa rozváděti, aby konečně zase spáleno bylo. To všechno se v pravdě stává při osvětlení našich měst plynem, a sice s velikými výhodami a přispořením. Předce však, kdyby od dávna bývalo v obyčejí takové nákladné a komplikované osvětlování, a najednou vyskytl by se někdo s těmi ohlednými stearinovými svíčkami, anebo s dobře zřízenými lampami, kde knot zastává místo retorty, která plyn vlastním, samým sebou se obnovujícím horkem vyvádí, spolu pak na nistě rour slouží, které plyn k zněcování vypuzují, při tom že se ještě všude pohodlně nositi a postaviti, rozžítí a sla-

siti dají: jistě že by se to za veliký pokrok považovalo a třeba i na plynárny pohrdlivým okem se pohlíželo, kdežto naopak zkušenost nás nepochybně učí, že nemůže býti krásnějšího, čistějšího, spolu i lacinějšího osvětlení jako plynem osvěcovacím, a že ani porovnáni s jinými spůsoby osvětlování nedovoluje. Podobně platí o nakládání plynem k všelikému topení a roztopování, které nyní vážné místo v soukromém a veřejném živobytí zajímají počíná, a dále snad zajme takovým způsobem, že ponynější na to i nejsmělejší fantasie převyšuje. Již první zříditelé plynáren osvětlovacích, Lebon a Winsor, upozorňovali na to, že by se plynu jako k osvětlování tak rovně i k vyhláivání užiti dalo, však tenkrát k tomu ještě nepřišel čas, i bylo marno hluchým kázati. Jenom v Angličanech, kde osvětlování plynem, po desítiletém odporování, nejprvněji sobě cestu prorazilo, pozornost na topení plynem vždy cílá a povzbuzená se zachovala, i směl již roku 1827 London v svém Garden-Magazine vysloviti, že by žádný mnohými plynovými plameny opatřený dům v Londýně kamen k topení nepotřeboval, a že, kdyby se plyn lacinější vyváděti dal, ani ohnišť by potřeby nebylo.

Později ještě několik jednotlivých hlasů se ozvalo, ano i několik mužů se o topení plynem zasadilo, však marně; kritika je zavrhlá, publikum zůstalo lhostejné.

Jen v Angličanech ve větších fabrikách uznáno za prospěšné, přebytku plynu k osvětlení vyváděného použití také k topení. Výhody byly patrné: uspořino na práci, ušetřino dvojnásob na čase i na penězích, nebezpečí požárů umenšeno, též i spotřebování nádob, které ne jako jindy přilíš na jedné straně, nýbrž stejně po celém povrchu se rozhrývaly; a jaká se čistota zachováti dala, jaká jistota u spravování příslušné míry horka! Za příklad sloužiti jen to, že v laboratoriu prof. Gregory v Edimburku 50 liber tekutiny s velikou snadností 6 týdnů při teplotě 30° R. se udržeti dalo, neodchýlíc se ani o jeden stupeň. Dále přešlo topení plynem na větší ústavy lázenské, kde se často jedná o to, jak by se rychle a jen na krátký čas voda zahrátí aneb páry vyváděti daly. Pak se dostalo do větších hostinských domů, konečně i v domácím hospodářství se usadilo. Zvláště Londýnská Royal Institution snažila se všemožně o jeho rozšíření. V jejích velkolepých místnostech potáde vystavena byla vzorni ohniště, ne jenom na podívanou, ale také bez ustání pro zkoušky, o jejichž skvělých výsledcích každý se přesvědčiti mohl. V restauraci skleněného paláce Londýnského, kde před dvěma lety všeobecná výstava zřízena byla, též jen plynem všechno se vařilo, peklo a smažilo; i bylo podívání a divení zvláště pro vzácné návštěvatelky, jaká tu panovala čistota, jaký pořádek, jaká rychlost očůinku, jaká lehkost obsluhy, jaká komfortablní vůně beze všeho nemilého dýmu a zápachu. Nemálo to dopomáhalo k rozšíření těchto úprav po Anglicku. A konečně v Sydenhamu, kde známá ona stálá světovozná výstava zřízena jest, tam jak o osvětlení, tak též o nejvybranější stravu a bezčetná jiná pohodlí (aneb po anglicku komforty) jediná plynárna pečuje.

Anglické ohniště jest nástroj velmi jednoduchý. Složeno jest ze železných desk dobře svorných, tvořic jako vlastní ozdobnou skříň s rozličnými otvory a dvířkami, uvnitř s jedním nebo několika plynomory (Gasbrenner), jimiž se plyn míchá a z nichž ke shopení vychází. Mimo to jsou zvláštní přehrádky, tu na pečení z mouky, tam na smažení pečeni, tu na sušení, na ohřívání; nahoře pak se vaří, an plamen, dobře před návánem chráněn, v největší rozsáhlosti nádob k tomu vlastně upravených zdola se dotýká. Plamen nikde se neodkrývá, aniž světlem ani sálajícím teplem neobtěžuje. Oheň nikde nekouří aniž čmudem nádoby pokládá. Pečené pak se daří výborně, jako jen za rožnových časů se dařivalo, což u Angličanů, pravých to pečenězroutů, nemálo znamená.

Z počátku v Angličanech panoval předsudek, že ta choutka vaření a topení plynem mimo rozličné nepohodlí dosti drahé se zaplatí. Tomu však není tak. Pan Graham v Glasgově vypravil jednou oběd pro 40 osob, a výloh na plyn spotřebovaný bylo — 6 stříbrných grošů. Nepochybují, že v severní Americe, kde každá užitečná novota hned obrovskými kroky pokračuje, kde plynáren jest hojnost po všech větších městech a fabrikách, podobné plynovárny zřízeny jsou. Z Francie nás o tom zprávy ještě nedošly.

V Němcích jediné známé jest podniknutí Elsnera v Berlíně, o čemž nahoře podotknuto. Zde o jeho výrobkách a dokázkách, jakožto nám nejbližších, zevrubněji pronluvíme. Nářadí, jenž se u pana Elsnera zhotovují, jsou větší i menší: kamna, ohniště všeho druhu, pak množství drobnějších aparátů, jako na čaj a kávu, na vaření a ohřívání klišu, na rozpálování cihliček, na sušení, na opalování sukna, na rychlé pečení a smažení menších kusů masa. Letos byl pan Elsner s mnohočetným svým náradím na výstavě Mnichovské, kde s největší přívětivostí je ukazoval, vysvětloval a zkoušky dělal. Získal tam mnoho

pochvaly, zdali také mnoho zámluv, dosud neví se. S prospěchem uvedeno, a již také dosti rozšířeno jest topení plynem v Berlíně, kdežto arcí Elsner sám k tomu se přičiňuje, a kde plyn až ku podivu lacině se prodává. Stojí totiž v Berlíně v obecné plynárně jeden kostkový střevec plynu 0·6 (šest desetín) vídeňského, ano u tanejší anglické společnosti ještě o něco méně. Za 1000 k. stř. přijde tedy $2\frac{1}{2}$ zl., což arcí o mnoho lacinější jest nežli u nás, kdežto se za totéž množství $5\frac{1}{2}$ zl. platí.

Nyni ještě něco o pravém způsobu potřebování plynového plamene k vaření a k všelikému topení a rozhrívání. Při obyčejném osvětlovacím plamenu neobráti se všechen uhlíkovodíkový plyn, jenž otvorem roury vychází, v čistotu uhlíkatku a vodu; díl uhliku se čmoudem sráží a zůstává neokysličen, čímž trvá se značně na palívu a nádoby se uňmžují, jakož i mour se všude usazuje. Bylo by tedy chybné, takový plamen prosto upotřebiti k vaření nebo topení. Třeba dříve plyn k ouplnému sháraní připraviti. Pan Elsner to dosahuje vlastním pouzrdem z porcelánu v podobě kužele nahoře useknutého aneb v jiných podobách podle potřeb, vždy ale jest dole širší než nahoře. Zpodek i stěny toho pouzdra jsou protkny dírkami, dole připevněn jest plynovod (roura plyn přivádějící), nahoře pak nachází se sítko nebo řešítka z tenkého drátu železného nebo mosazného. Dirkované stěny slouží k tomu, aby se v pouzdře plyn se vzduchem obecným, zvláště s jeho kyslíkem dobře promíchal, tím se stane způsob plynu traskavého (1 vol. olejotvoru, 3 vol. kyslíku), jenž v ouplném složení největší množství tepla vydává. Řešítka slouží dílcem k tomu, aby se zmírnil proud plynu jím vycházejícího, hlavně pak k zabránění, aby se nezapálily smíšeniny plynu uvnitř pouzdra, čímž by se výbuch a ztroskotání nádob způsobiti mohlo; pročez třeba dolhžeti, aby se řešítka nezacpala, totiž aby pilně se čistila, a spotřebovaná novými se nahradila. Plamen nad řešítkem se vznecující nepodobá se ouzkými otvory vycházejícímu, skvěle zářícímu, obyčejnému osvětlovacímu plamenu, nýbrž jest z červena přimodralý, málo osvětlující, však tím větší teplo vydávající. U vařících nástrojů hlavně záleží na tom, aby se plamen povrchem nádoby dobře rozšířil, čímž se mnoho tepla ušetří. Jak mile voda vře, třeba zmírniti proud plynu kohoutkem u roury. Ukončeno-li vaření, pečení, topení a t. d., roura se zavře.

Elsnerovo nářadí jest patentované ve Francuzích, v Rakousku, Prusích, Bavořích a Hanovru. Budiž dovoleno, některé z důležitějších jeho nářadí zde popsati. Nejrozsaáhlejšího užití dovoluje jeho vařič (Gas-Koch-Apparat). Jest to třínohá nádoba v podobě obrácené, nahoře přiseknuté nálevky, kde několik plíšků jenně dirkovaných na sobě složeno jest. Dole jest otevřená, aby přívánu místo dala, do ní sahá dolejší otvorem plynomor, roura s kohoutkem, jenž se spojí s rourstvem plynárny; na hotejším konci jest drobně propíchána dírkami, vysíláje plyn na vše strany, čímž se vzduchem dobře smíšen řešítkem vychází a zde se zapaluje. Takový stroj přivádí dva žejdlíky vody ze $7\frac{1}{2}$ minut do ouplného vaření, při čemž 2 k. stř. plynu shoří, což v Berlíně $1\frac{1}{2}$ vid. stojí. Vejce a jiná jídla, kde delšího vaření potřebi není, jsou dříve hotovy, než by jindá oheň rozdělal. Hodit se tento vařič zvláště pro restaurace, kavárny, kde mnoho záleží na rychlé obsluze. V menších domácích jest zcela dostatečný, a zastává tu ouplně místa ohniště. Podle velikosti stojí takový stroj $3\frac{1}{2}$ až do 10 tolarů. Jiné větší stroje, kde se také pečené a mouchná jídla pekou, stojí 25 až do 96 tolarů. Ještě větší, k mnohonásobným potřebám ve velkých domácích hospodářstvích, přijdou na 120—220. Mimo to nachází se v skladech Elsnerových množství menších nástrojů pro rozmanité potřeby, jako: na pálení kávy, na rozpalování cihliček, kleští, železek vlásenkárů, na sušení, ohřívání atd. Ceny těch strojů jsou arcí ještě dosti vysoké, to ale dělá novota, umělé ba i okázalé vyhotovování, a snad i na počátku ještě malá konkurence, an naše sporokrbý (Sparherde), byt i třeba největší, sotva polovici stojí.

Zvláště v ouhlednějších lučebních laboratorích jmenovitě v hlavních universitních městech, nvádí se upotřebení plynu na místě drahého lihu, an podle důkladných zkušení cena obou v poměru 5:2 stojí. Tak v Berlíně, tak v nově zřízeném velkolepém laboratoriu Vratislavském a též v Pražském.

Co se týče topení komnat a jiných místností domácích a veřejných, dosáhneme plynem i toho, co jindy se zdálo býti nemožné, totiž vytopení velkých chrámů a jiných prostranných veřejných síní. Tak n. p. předešlou zimu v Berlinském dómu, jehož vnitřní objem obsahuje 560000 k. st., bylo zavedeno topení plynem. Výsledek byl velmi skvělý. Topení se dalo osmi kamny (každé 4' dlouhé, 3' široké, 4' 6" vysoké) rourami s plynovody dobře spojenými, v každých bylo osm plynomorů, povrch činného ohně i s průvany

zajímal 72 □'. Při zavřených dveřích, uvnitř — 1° venku — 4°, ztrávilo se za 40' 1500 k. st. plynu, aby teplota na 10° zvýšena byla, načež jen 750 k. st. za hodinu se potřebovalo, aby teplota na stejné výšce se udržela. Za celou zimu dosáhl náklad na topení té ohromné budovy jenom summu 259 tolarů. Jak mile služby boží se skončí, zavrou se kohoutky a topení přestane. Kdyby obyčejným způsobem taková ohromná prostora vytopiti se měla, jakou práci, jaký ohromný náklad na palivo by to stálo, a jakby se teplem plýtvalo, an ještě několik hodin po ukončených službách v prázdném chrámu teplo by se udrželo.

Tyto výsledky byly tak upokojující, že se ustanovilo, na příští (totiž nynější) zimu ještě pět jiných kostelů topením plynovým opatřiti.

Také u nás před třemi lety v Karolíně ve velké aule, za rektorování prof. Popela a Kosteleckého, zřízeny jsou dvě kamna k topení plynem, k příležitostí, když se v zimě velké promoce tam odvíjejí. Po dvanáctihodinném topení při venkovské teplotuře pod 0 zvýší se teplota přizemí na 10°R., při čemž stráví se 2300 k. st. plynu. Výloha doktoranda obnáší topiči 1 zl., za topivo pak 11 zl. 40 kr. Cena plynu podle prvotního kontraktu university s plynárnou jest 5 zl. za 1000 k. str., u privátníků 5 1/2.

Učiníme-li porovnání s cenou Berlínskou, přijdeť arci naše topení ještě jednou tak vysoko, 0,6 : 1,2, aniž se honositi můžeme, že by čmoudu docela nebylo, an záhy potřeba uznána byla, pro ušetření maleb na stěnách a obrazů kamna troubou opatřiti, již by se dým okny vyváděl. A však: Tempora meliora ferent; časem svým se všecko zlepší.

Ukázky z myslivecké mluvy.

Od Františka Špatného. *)

Pastviti se, požívati (aasen, äsen) **) praví se v myslivecké řeči o jelenu, místo „žráti.“ Jelen se paství (der Hirsch aaset oder er äset sich). Obecně se tobo výrazu používá u srstnaté zvěře (Haarwild), která se honí a požívá.

Spastviti (ahäsen) znamená tolik co spásti.

Vytokati se (abfalzen) praví se o tetřevích a tetřívkách, když jejich pud pohlavní utuchnul.

Hřadovati, řadovati dolů (abbaumen) praví ze, když kuny, divoké kočky a. t. d. se stromu dolů lezou.

Ukousnouti, objísti (abbeissen) říká se: 1) když zvěř obilí, trávu neb dřevo okousá; 2) když pes druhého kousáním zdržuje, aby se ke kusu zvěře nepřiblížil, tak jako to činí chrt, jenž slove ochrance (Retter, Schirmer), který zamezuje, aby ostatní chrti ehyceného zajíce neroztrhali, než přijde k němu myslivec.

Odroutiti (abblasen) praví se: 1) když se honící psi troubením na lesní troubu (lesní roh, lesnici) zpět volají; 2) když se plachtami obstavená honba (mit Tüchern eingerichtetes Jagen) skončí hudbou na lesní roh; 3) když se dá honcům lesnici znamení, aby nadbáňeti přestali a opět z předu nadbáňku počali, poněvadž zvěř řadou honců opět prorazila.

Vypáciti (abbrechen) říká se, když se štvoucí pes (Hetzhund) tak zakousne, že so mu malým dřevěným páčidlem tlama otevřítí musí.

Obnoviti (abbrechen) praví se, když řada honců, než ještě celá léč skončena jest, zpět táhne a léč z předu opět počne, poněvadž se zvěř nazpátek vrátila.

Odiřjeti (abbrunsten). Když se *říje* (Brunst) u veliké (vysoké) zvěře skončí, říká se: *ona odiřjela*.

Vyseděti (abbrüten), čas sezení skončiti. *Pernatá zvěř* (Federwild) *vyseděla*.

Rozvínouti, rozvíjeti (abdecken) slove svínoutou *šňuru* (Seil, Arche, Leine, Senne) rozundati neb odvinouti.

Spoušť (Abdruck) slove polyblivý jazýček ve zbrani, který se spustí, aby se vystřelilo.

Spadnouti (abfallen) slove, když jelen po *pokládání* (Beschlagen) s laně sleze.

Zaraziti (abfangen) praví se, když se zvěř oštěpem, *dijkou* (Schweinsfeder), *tesákem* (Hirschfänger) neb *zárazem* (záražem, Genieckfänger) zapíchne.

Zapeřiti (abfedern), ptáka pérem u vazy do hlavy píchnouti a tak zabiti.

*) Kdežto není pochybností, že i u Moravě a ve Slovensku zachovaly se zvláštní výrazy myslivecké, bylo by žádoucí, aby i z těch krajín se uveřejňovaly, eož by nejlépe státi se mohlo zasláním takových sbírek p. Špatnému, který obšírný slovník myslivecký sestavuje, třeba pod adresou redakce Živy. Vítány byly by též písně myslivecké. Redakce.

**) Německá slova v závorkách vedle začátečních českých slov se nacházející následují podle abecedního pořádku.

Stlonci, sestronhati (ablegen) pravi se, když jeleni neb stlci *lyčci* (Bast) setrou s nových parohů a parůzku tlučemim, obyčejně o větve měkkého dříví.

Oseliti se (abfrischen) slove u černé zvěře oprasiti se.

Stopu opustiti (abgehen). Pravi se: *psi stopu opustili*, když přestali zvěř pronásledovati.

Zavaziti (abgenicken, abnicken, abknicken, einen Genickfang geben) slove pichnutím do vazů velikou daně a srnčí zvěř zabíti.

Za sluchy uhoditi, za sluchy dáti (abgenicken) říká se o zajíci, když se mu plochou rukou vaz srazi.

Když si zvěř sama na nějaký způsob vaz zlomí, pravi se: *ona si sama zavazila* (es hat sich selbst abgenickt).

Obojek sundati (abbalsen) slove ohari *smýčku* i s obojkem *sundati*.

Vybarviti (abhären) slove u malé zvěře a u všech dravých zvířat *linati* (srst pozbyvati).

Odstíniti (abhauben, abkappen) slove: sokolu k lovu vycvičenému *kožené stínadlo* (lederne Haube) smeknouti.

Uštvati (abhetzen) znamená zvěř neb psy štváním seslabiti. *Uštvaneho lišáka chrtové rozsápali*.

Štváti (abhetzen), štvací psy pustiti a na zvěř poštváti.

Vyhoněný (abgejagt), honěním umdlený. *Vyhoněný pes*.

Odehnati neb *vybojovati* (abkämpfen) říká se, když v říji veliká zvěř mužského pohlaví jinou po skončeném boji zažene.

Odhled (Abkommen). *Měl jsem na jelena dobrý neb špatný odhled* znamená: když jsem spustil, byl směr zbraně na místo, na které jsem měřil, nezměněný neb změněný (hnutím zbraně). (Pokračování.)

O Karlovarském vířdelném vápenci.

V posledním sezení mathematicko-přírodnické třídy císařské akademie věd ve Vídni přednášel pan *Dr. Ferdinand Hochstetter* o výsledcích zkoušek pana lékarníka *Göttla v Karlových Varích*, jak by se vápenných sraženin tamějších vířdel s prospěchem upotřebiti dalo, a předložil několik na první zkoušku zhotovených desk.

Json to dílem veliké kamenné desky, v jejichž vyhotovení pan *Göttl* tak daleko přivésti to donfá, že se jich co tabulí na stoly, co lithografických kamenů a j. bude moci užívati; dílem odlitky a otisky penizů, kamei a podobných věcí, jaké by se sotva galvanoplastickým způsobem zhotoviti daly. Jak dokonale srážející se vápence všechny nerovnosti podložky nápodobňuje, o tom svědčí vápenný odlitek daguerrotypu. Deska daguerrotypová ležela tři neděle při teplotě 37—40°R. ve vápenne Karlovarské vodě, při čemž nejenom prazádného úrazu netrpěla, nýbrž odejmutý vápenný otisk ukazoval rysy podobizny co nejzvrubněji až do jemného vyšívání krajek. Místa totiž, na daguerrotypu sraženou rtuť zdrsnatělá a tedy světlejší, jsou také na vápenném otisku drsnější a opětuji zevrub ve svých rozmanitých odstínech originál až do nejjemnější tečky. Mezi všemi pokusy o prospěšné použití Karlovarských sraženin jsou pokusy p. *Göttla* nejenom z ohledu vědeckého důležité, nýbrž slibují též v průmyslném ohledu značný výtěžek, pováží-li se, že dle povrchního ocenění Karlovarské prameny za minutu 45 věder, za rok tedy 48 milionů krychl. střeviců vody dávají, v níž asi 800.000 liber pevné hmoty jest, která co vápno se srazí.

Nová alchymie.

Obračování stříbra v zlato. Veliké vynálezy stolohybu a stám země, které v posledním roce světem hýbati hrozily, doplnily se vynálezem nového způsobu, jak se zlato dělati má, v celý trojhstek. Jistý líkárník, kterýž se po delší čas v zlatonosných krajinách Ameriky co daguerrotypista živil, dopátral se konečně toho, že se stříbro v horských žilách zponenáhla v zlato měni. I pokusil se hned o to, jak by umělým způsobem proměnu tuto vyvedl. "A v skutku se mu podařilo vše odkřítí, „před kterouž nejdůležitější duchové užasnou.“ S malými útratami umi totiž dělati ze stříbra zlato a clybí mu — toť právě jádro celé věci — k děláni jeho jenom něco peněz, kteréž nejdříve od francouzské akademie, a když ta mu je odepřela od obecnstva ve zvláštní brošurce žádá. Rozumi se samo sebou, že ta brošurka již do německého jazyka jest přeložena; Lipské illustrované noviny uveřejňují pak vynález s věreí mysli. Bohužel však obracuje se vynálezce z pouhého vlastenectví jenom na své francouzské spoluobčany, a my snad kdyhychom

i chtěli, nemohli bychom se zúčastniti budoucího zisku. Ostatně uveřejňují ilustrované noviny velkodušně celý recept, a kdo chce, může se sám o pravdě přesvědčiti. Zakládá se pak dělání zlata ze stříbra hlavně v několikerém vyvařování stříbra v kyselině dusičné, při čemž, jak myslí francouzský adept, jen to jest divné, že z amerického stříbra více zlata se dělati dá nežli z evropského, ale z obou dosaváde předce tak málo, že se útraty nevyplácejí. Nejsme ostatně toho mínění, že zlatotvůrce tento jest podvodníkem, ubohý sám jest podvedený. Laskavý čtenář, který se na páně Šafarikův článek o zlatě v lonské Živě upamatuje, ví dobře, že zlato náleží k nejrozšířenějším nerostům na zemi a že zvláště se stříbrem bývá často sloučeno. Vždyť se v Mnichově ze starých stříbrných peněz právě tím způsobem, jako onen Francouz zlato dělá, již dávno zlato vytahuje. U nás v Příbrami má skoro všechno olovo a stříbro něco zlata v sobě, taktéž se ukázalo při zkoušce, v báňské škole v Londýně vyvedené, že zlato v malé částce v každém oloveném zboží, v miniu, klejtu, bělobě a oloveném cukru, taktéž ve všech způsobech obchodního vsmutu jest obsaženo. Jestli jasně, že i stříbro, které Francouz z zlata měniti chtěl, část zlata, kterou skutečně vydobyl, již v sobě mělo, a samo sebou se vysvětlí, proč z amerického stříbra více zlata vyrobil nežli z evropského, poněvadž v Americe, jak známo, zlato mnohem hojněji rozšířeno jest nežli v Evropě. Jest ostatně jiná otázka, zdali by dělání zlata člověčenstvu prospělo, jižto zde rozluštiti nechceme; nám však zdá se býti na všeliké podobné vybičnutí nejlepší odpověď ta, kterou papež Leo alchymistovi Augurellimu, když jej o podporu žádal, s podáním prázdného měšce dal: „Kdo takové umění zná, tomu nechybí nic nežli měšec, do něhož by zlato skládal.“

Umělé dělání diamantů. Šťastnější výsledky, nežli dělání zlata, měly pokusy o umělé dělání diamantů. Obírá se tím předmětem ale jeden ze slavných chemiků francouzských, *Despretz*. Z mnohonásobných zkoušek jeho vyplývá, že roztopené uhlí jakož i roztopeny diamant nic jiného nejsou, nežli beztvorná tuha čili grafit. Jak známo, jest tuha a diamant ryzí uhlík; tuha se vylučuje v železných pecích z chlazenoucí litiny a v retortách plynáren. Umělé vydobývání její není tedy nesnadné, ač nevděčné, poněvadž tuha dosti hojně se nalezá. Jinak by to bylo ale s diamantem. Nevyrovnaný jeho lesk a tvrdost, znamenitá lámavost světlových paprsků činí umělé dobývání jeho jak klenotníkům tak i fysikům žádoucí: diamantové čočky dovršily by zajisté ideál drobnohledů, o němž skoumatelé snějí. Dosavad se podařilo *Despretzovi* jenom malé diamanty vydobyti, není ale nemožno, aby se podařilo i větší vytvořiti. Nejprospěšnější ukázala se zkouška, při níž se do bány vzduchoprázdné vede galvanický proud, a sice jednou stranou uhlíovým roubíkem, druhou stranou svazkem tenkých platinových drátů, tak aby oba konce elektrovodu asi 5—6 centimetrů od sebe vzdáleny byly. Když proud asi měsíc oučinkoval, byly platinové drátky tmavým práškem pokryty, kterýž pod drobnohledem rozličně osmistěny objevoval. Shledalo se, že práškem tímto rubín (po diamantu nejtvrději z drahých kamenů) tak dobře leštíti se dá, jako pravým diamantovým práškem. Nedokonale vyhraněné osmistěny byly dílem bílé a neprůhledné, dílem průhledné, a měly tentýž skvělý lesk jako diamanty. Až dosaváde nepodařilo se *Despretzovi* vážitelné krystalky vydobyti, ty malé, které ale vydobyl, měly tentýž tvar, lesk a tvrdost jako pravé diamanty, taktéž shorely v kyslíku bez popele. Při jiné zkoušce vedl *Despretz* pozitivní pól *Danielova* galvanického stroje do uhlíového roubíku a negativní pól do platinového drátu, ponořil pak oba do nakyselené vody a nechal proud dva měsíce oučinkovati. Na platinovém drátu srazil se nekrytalovaný prášek, kterým se sice rubín leštíti dál, ale méně rychle nežli diamantovým práškem. Podle toho a co již dříve o ryzém uhlíku se vidělo, rozeznává *Despretz* patero způsobů umělé vydobytého uhlíku: 1) Uhlík vydobytý na suché elektrické cestě. 2) Uhlík na mokré elektrické cestě. 3) Tuha v retortách plynáren. 4) Náhle přepuzené uhlí. 5) Prášek z dřevěného uhlí. Poněvadž pak číslo 1) s pravým diamantem tak mnohonásobně souhlasí, uzavírá *Despretz*, že prášek tak vydobytý obsahuje skutečné diamanty.

Pokroky světlopisu.

Jak daleko to přivedl světlopis za nejnovějších dob, o tom svědčí zpráva o schůzkách polytechnického ústavu Londýnského. Pan *Mayale* zhotovil před očima shromážděného obyčienstva v nekratším čase dva světlopisné obrazy nejrozličnějšího formátu: podobiznu životní velikostí, a kopii první strany novin *Times*, které, jak známo, v největším formátu vycházejí, na lístku 3 palce vysokém a 2 palce širokém. Písmo čísti se může

jenom pomocí drobnohledu, i představuje se s největší zevrubností. Pan Mayale slavil ve schůzce polytechnického ústavu pravý triumf.

Také již použito jest světlopisu s prospěchem při dřevorytectví. První pokusy učinil p. *Adolf Martin* ve Versailu, nedávno pak zdařile byly obnoveny od p. *Beccheye*. Dřevěná deska, jak obyčejně připravená a dobře usušená, natře se kolloidiem, z něhož však nic nesmí vniknouti do látky dřevové. Světlopisný obraz jest arci jenom povrchní, a bylo by zpozdlilé, pomýšletí na leptání a doufat si uspořiti všecku práci rydla. A však dosti na tom, že v okamžení obdržíme věrný nákras nejsloženějších často podrobností, dle kterého se může rydlo řídití. Pan *Becchey* podal v *Athenaeum* velmi zdařilý otisk *Nasmythovy* měsíční mapy. Tato mapa jest výsledkem mnoholetého pozorování a drobnoměrství, vykonaného s nevyrovnanou zevrubností, a nápodobněni její bylo by pro veliké množství podrobností nanejvýše obtížné a zdlouhavé. Div světlopisu pomůže tu v okamžení. Dřevoryt vyvedl p. *Laughton* v Manchesteru.

Na výstrahu odběratelům přírodnických knih.

Mezi tak nazvanými prostonárodními spisy, které se jako přival z německých knihoskladů na nás valí a celou věškoslovanskou vlast přeplavují, nalezá se nezdídka tolik cbatrného, ba špatného zboží, že až ku podivu jest, jak se nakladatelů a čtenářstva pro takovou chamrad nalezti může. Obmezím se zde prozatím jenom na jeden spis, právě u nás v německých ohlašovacích listech dryáčnický vytrubovaný: *W. F. A. Zimmermann, die Wunder der Urwelt. Eine populäre Darstellung der Geschichte der Schöpfung etc., begründet auf die Resultate der Forschung und Wissenschaft. Den Gebildeten des deutschen Volkes gewidmet. Mit vielen prachtvollen Abbildungen. Berlin 1854.*

Knihla tato mohla by pro jakousi uhlazenost slohu a uhlednost dřevotisků mnohoého méně zkušeného milovníka spisů přírodnických zmýlití, jakož jsme ji skutečně od mužů jinak vysoce vzdělaných chváliti slyšeli; podívá-li se ale někdo do ní, kdo jen první počátky zemězpytu zná, užasne nad tou slátaninou nezažítých úryvků ze spisů *Burmeistera*, *Vogta*, *Cotty* a několika jiných, která se zde pod štitem vědy a badání vzdělanému obecnstvu k poučení podává. Kdyby žáček druhé reální třídy *Libuši* do doby císaře *Josefa* přenesl, aneb *Videa* za hlavní město *Španělska* považoval, byl by potrestán; uvedený spisovatel dělá ale mnohem hrubší chyby, a obecnstvo mu za ně ještě draze platí. (Bohužel, že všechna německá hatlanina, která doma odbytu nemá, u nás tak skvělý trh nalezá!) Soudný čtenář *Živy* pochopí již z jediného příkladu důkladnost spisu, poukáží-li na str. 4. na *Mylodon* z doby naplavení, jak se hojně pase na *Sigillariích* kamenného uhlí. Takových nemyslů jest tam nesčíslné množství, a bylo by škoda slov, dále je naznačovati.

Ostatně mají takovéto spisy skoro více směšného nežli škodlivého; když ale podobní nedoukové i jinde, jako n. p. ve vychvalování a také u nás velmi rozšířeném časopisu „*Natur*“ přírodnických předmětů pouze co podkladu používají, na němž by své blbě náhledy o materialismu a vedle toho směšnou sentimentálnost výkladali: pak zajisté nemůže se přírodním vědám proto výčitka éiniti. Doufejme, že zdravý smysl našeho lidu literaturu naši před podobnou nákazou zachráni.

Schůzky přírodnického sboru Musea království Českého.

Dne 13. prosince 1854 odbývala se schůzka, v níž pan *Purkyně syn* předběžnou zprávu o svém botanickém výletu do *Šumavy* podal. Pan *Jan Krejčí* připojil k tomu horopisný a zeměznácký nástin tohoto horstva. Pan *filos. kand. Julius Sax* přednášel o dosavadních zkušenostech týkajících se nemoci vinných hroznů.

Konečně přednášel pan *prof. Purkyně* o způsobu, jak by se osvětlovacím plynem topiti dalo, a ukazoval k tonu účelu kamna a jiná náčiní pro plynový plamen zřízená.

Všechna tato pojednání obsahuje toto číslo, pročez o nich zde více slov šitími není potřeba.

O b s a h.

Papoušek. — *O prahorách českých.* Od *Jana Krejčího.* — *Výlet do Šumavy.* Od *Emanuela Purkyně.* — *O nemoci vinných keřů.* Od *Julia Saxa.* — *Drobnosti: Upotřebení osvětlovacého plynu místo paliva.* — *Účinky z myslivcecké mluvy.* Od *Frautiška Špatného.* — *O Karlovarském vřídlelném výpenci.* — *Nová alchymie.* — *Pokroky světlopisu.* — *Na výstrahu odběratelům přírodnických knih.* — *Schůzky přírodnického sboru Musea království Českého.*

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.

Číslo 2.

Ročník třetí.

Únor 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. str., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. str. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. Jos. Fryče, v Jindřišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasílá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. str.

Láska mateřská u živočichů.

Sepsal Dr. Ed. Gréger.

1.

Jak často díváme se zvířatům, pozorujíce u nich činy, kterým jakýsi rozmysl, jakýsi úsudek upříti nemůžeme.

Má-li zvíře skutečně rozum, má-li duši, k lidské poněkud podobnou a snad pouze dle stupně vyvinutosti a pokročilosti rozdílnou, nebudeme zde rozbírat; to však myslím nikdo upíratí nebude, že se nalezájí u zvířat mnohé *city* k lidským citům podobné, ba často vyvinutější, mocnější a hlubší nežli u mnohého člověka.

Kdož sobě nepřipomene známou věrnost psí, vděčnost a oddanost zvířete tohoto k pánu svému; kdož nezná náklonnost, ať nedim přátelství mezi zvířaty sobě zvyklými? Psk, u jedné peči s kočkou vychovaný, zapomíná přirozený hněv svůj na pokoleni kočičí a zamiluje sobě družku dětských her tak velice, že smutně chodí a bolestně po ní kvílí, jak mile od sebe je odloučíš. Jak známé jsou četné příklady, že pes, pána svého smrti ztrativ, na hrobě jeho bez jídla a pití leže v žalosti život svůj dokoná! Podobně povídá se o koni, ba též o lvu a jiných zvířatech.

Nejmocnější však ze všech citů, a po celé říši živočišstva rozšířený jest zajisté cit *lásky mateřské*, cit to tak mocný a všeobecný, že řídké výstupky proti němu, jako jest vražda vlastního plodu, tak nepřirozené a strašné jsou, že se přičína jejich u zvířat pouze ve velkém odchýlení se od stavu původního, přirozeného hledati můsí. Neznám žádného zvířete, které by v divokém, přirozeném stavu mládě své vraždilo, jako to někdy vidíme n. p. u domácích prasat, koček, neb u bílých, v klecích chovaných myší.

Pohlédneme-li však blíže k úkazu tomuto, shledáme, že zvířata tato více mládat rodívají nežli v stavu divokém. To nalezáme u všech zdomácnělých zvířat, jako u slepic, husí, holubů, psů, koček, králíků atd. I myslím, že zvířata tato někdy více mládat rodí, než vykojiti a vyživiti mohou; a tu se stává, že matka proto několik ze svých mládat zavraždí, aby alespoň ostatní vykojiti a na živu udržeti mohla. Kdyby tomu nebylo tak, proč se stávají vražednicemi právě jen matky, které ponejprv neb podruhé porodily, které jsou slabé a na mléko chudé? proč vraždí jen nejslabší a nejmenší ze svých mládat, a proč ne všechny? — A tak vidíme v tomto na oko tak ukrutném a nepřirozeném činu opět jen mocnou lásku mateřskou!

Chci tebe, příteli oživeného tvorstva, zavést do rodinných kruhů živočichů, abys poznal moc lásky mateřské, která v tisícerych spůsobech opět a opět se objevuje, a takřka základním členem nesmírného řetězu pokolení zvířecích se stává. Podíváme se na péče a na snahy starostlivých rodičů o své potomstvo; nahlídneme do temného doupěte lesního zvířete, jakož i do opovržené budky bedlivého strážce našeho, věrného psa; — ohřejeme se jaksí v hebounek postýlce, hnízda ptačího a podíváme se umělé jeho stavbě; sestoupíme do hloubky chladných vod a poznáme, že ani zde nevychladla vřelost lásky mateřské. Odtud budeme stopovati nepatrný hmyz a přesvědčíme se, že v nepatrnosti příroda často jest největší. Konečně se zastavíme spěšným okem u nejprvnějších základů rozplemeňování, u počátku rodinného spolku vůbec. Spěšně však jen mohu s tebou proběhnouti tyto kraje podivného hemžení a životění, doufaje, že v tobě povzbudím touhu, vlastní mysl obrátiti k věcem přírodním, které pouze tenkrát stávají se nejzajímavějšími, když okem vlastním na ně pohlížíme.

Však přikročíme již k věci samé.

Pohlédni, milý čtenáři, tamto na *koně* a na hřibě jeho. Hřebice, ve voze zapřazená a stenající pod těžkým nákladem, nezapomíná předce ani okamžik na hřibě své. Toto vesele po poli se prohání, netuší v nevinosti své smutný osud doživotního otročení, který je očekává. Starostlivá matka nepouští je ani s oka, ouzkostně ohlíží se po něm, řehťá a volá na ně, když příliš daleko zabíhá, a nevidí-li je, tu zastaví krok svůj, a nedbajíc na bolestné rány biče, čeká ouzkostlivě na milené své dítě.

Kráva, povahy obyčejně neležné a dosti tupé, nabývá čilosti, smělosti a odvážlivosti, jak mile telátko porodí. Jak je stále líže a celuje! jak se o ně bojí k sousedkám svým, s nimiž po dlouhá léta v stáji stojí v míru a v dobrém srozumění, staně se nyní nesnášlivou, zlou a trkavou. Z tučné pastvy běhává starostlivá matka domů, aby nakojila telátko své, v osamělém chlévě žalostně po ni bečící. A odvádí-li řežník milé její dítě, tu v ouzkosti po něm se ohlíží, trhá řetězy a po mnoho dní a nocí žalostně bučí, jako v zoufalosti nad ztrátou svou.

Vůbec známá jest láska *čubky* k štěnátkům. Z mnohých o tom příkladů chci zde pouze jeden uvésti z vlastní své zkušenosti.

Naše čubka porodila mnoho štěnat, a poněvadž právě čas honby se blížil, kdežto čubka, dobrý to pes honiči, nevyhnutelně se potřebovala, byla jí odňata štěnata a dle nelidského obyčeje do rybníka hozena. Nešťastná matka hledala ouzkostně mláďata svá, a naležše konečně mrtvoly utopených dětí na břehu rybníka, v hubě do boudy své je odnesla a lízajíc je zahřívala mrtvoly tělem svým po celý den. Když však zpozorovala, že při všem namáhání předce se nevrací život do studených tělíček nešťastných mláďat, tu naříkala smutně vyjíc po celou noc, až srdce v těle usedalo, a neodloučila se více od mrtvol svých dětí, dokud jí moci odejmuty a daleko zakopány nebyly.

Kočka, povahy sobecké, falešné a málo přítulné, miluje předce vřele mláďata svá; bedlivě je střeže, v tajném koutku senníku neb stodoly je ukrývají, a zpozoruje-li, že všeteční chlapeč hnízdo její předce vyslidili, odnáší v tlamě kofátka na místo jiné, lépe ukryté.

Vlastnosť tuto, přenášení mláďata na místo bezpečnější, nalezáme ještě u mnohých jiných zvířat. Tak sobě povídá lid náš venkovský o *everce*, že devatero pelechů sobě staví, aby měla vždy pohotově novou skrýš, do níž by v čas nebezpečnosti rodinu svou přenéstí mohla.

Lumník (*Lemmus norvegicus*, Lemming) v severní Evropě, zvláště v Švédsku a Norsku, tak velice se rozmnožuje, že moudrá příroda mu dala rozkaz, aby čas po čase v nesčíslném množství se vystěhoval, nastoupna pouť přebožnou a dalekou, z které jen málokterý zpět se navrácuje. Přes hory a doly, přes řeky a jezera žene je vražedný pud, a žádné nebezpečí nestaví kroky jejich. Na záhubné této pouti nezapomíná předce matka na mládě své, a v nesčíslném davu jsou mnohé, jenž jedno mládě na zádech a druhé v tlamě nesouce pracně v dálku putují.

V severní Asii a Evropě bydlí *mys vodní* (*Hypudaeus amphibius*, Wasserratte), o málo větší nežli myš naše domácí, která mláďata svá i proti psu a kočce, nejstrašnějším rodu jejího nepřátelům, až do poslední krůpěje krve hájí, a možno-li jí, mláďata svá v tlamě i přes vody daleko zanáší.

Poletucha slovanská (fliegendes Eichhörnchen, Pteromys volans), která březové lesy mrazivé Sibirie obývá, pokrývá mládě své za dne svými letadly, tenkými to blánami kožními, jako u netopýra, mezi předními a zadními nohama roztaženými; v noci pak tolik bebounkého mechu na ně nanosí, že láska její mateřská vynahrazuje, co příroda odepřela v smutných těchto vlastech.

Netopýr, u nás v ošklivosti a nevině pronásledován pro obojetnost svou, an půl ptáka půl ssavce se býti zdá, mohl by předce mnohé vznešené dámě, jenž k vůli svým červeným tvářičkám dítkám svým cizí kojné dává, za vzor lásky mateřské sloužiti; neboť zvíře toto nosívá mládě své na prsou visící i v prudkém letu, když potravu svou mezi rychlým hmyzem vzduchu večerního pracně sháněti musí.

Zvířata vaknatá (Marsupialia, Beuteltiere) obdržela od přírody zvláštní ústroj k nošení svých mláďat. Mají totiž pod břichem zvláštní vak, z dvou řas kožních utvořený a dvěma kostmi s obou stran podporovaný, aby jej dle libosti rozvírali a zavírali mohli. Do vaku toho klade matka mláďata svá, ježto u zvířat těchto velmi brzy a ještě nedospělá se rodívají. Zde meškají na místě teploučkém a bradavkami mléčnými opatřeném tak dlouho, až dospějí a dorostou. Tu výstrkují napřed z vaku mateřina hlavičky své a pohlížejí všetečně na podivný svět, až konečně sama na ně se odváží. Jak mile ale nebezpečí nějaké se okáže, dá bedlivá matka znamení k útěku; okamžitě vskákají mláďata zase do svého útočiště pod břichem matčím, a tato v rychlém běhu pryč s nimi uhání.

Také ssavci v mořích ledových osvědčují stejný cit lásky mateřské, jako ssavci v krajinách nejteplejších; ani mrazy pólu severního nemohly ochladiti mocný cit tento, a na smutných spoustách ledového moře spatří odvážlivý cestovatel s pódivením výjev nejvřeější lásky mateřské. Tak vypravuje Steller o *kalanu mořském* (*Enhydris lutra*, Meerfischotter), který v ledovém moři mezi Asií a Amerikou žije a jehož kožešina za nejskvostnější a nejdražší platí: „Samičky rodí na břehu a nosí mládě své v tlamě, ve vodě však mezi předními nohama, jako matka dítě své v loktech nosí. Ony si hrají s nimi jako laskavá máti, vyhazují je do výšky, chytají zase jako míč, strkají je do vody, aby je plovat učily, a unavené zase do náručí berou a celují jako člověk dítě své. Láska mateřská u nich převyšuje skoro všechnu yru. I když je lovi pronásledují, předce nezahazují mláďata svá a nepouštějí je, dokud se ještě jiskra života v matce kmitá. Já úmyslně odnal samičkám mláďata jejich, abych spatřil, jak se při tom chovají budou. Bědovaly jako zarmoucené matky a sledovaly mě jako pes pána svého, volajíce na mláďata hlasem podobným ke štkaui dětskému.“

Samice *tuleně chobotnatého* (*Phoca proboscidea*, Rüsselrobbe), v jižním moři ledovém žijícího a až na 20 stí. dlouhého, vystupuje na břeh, aby porodila mládě své, při kterém pak po celých osm neděl zůstane, aniž prý po celý ten čas pokrmu vyhledává a požívá, až mládě tak doroste, že matka s ním do moře pustiti se může.

Také *velryba*, tento obr studených moří, osvědčuje vřelou lásku k jedinému mláděti svému. Ustavičně nosí je s sebou a neopouští je, dokud úplně ne doroste. Rybáři umějí velmi dobře používatí této lásky mateřské u velryby ku prospěchu svému. Přivážou totiž mládě k lodi a nezabijí ho dříve nežli matku, která se ani tenkrát od něho nevzdaluje, když sama již několik smrtelných ran obdrževši krví svou moře zbarvuje. Když ale velryba zpozoruje, že mládě její zabito jest, tu se tak náramně rozvzteklí, že rybáře v nemalé uvrhuje nebezpečnosti, mrsrkajíc po nich ohromným ocasem svým, tak že často i lodě jejich převrhuje.

Každé zvíře nabývá v době, když mláďata svá opatruje, smělosti, odvážlivosti a chytrosti, a každá venkovská, blíž lesa bydlicí hospodyně pozná velmi snadno po drůbeží své, kdy *liška* neb *kuna* mláďata má. Tenkrát nastane doba hoře a bédování mez; opěřenými obyvateli hajnic, mysliven atd. a mezi pečlivými hospodyněmi. Neboť nežádka se již strašná přihodila událost, že smělá liška neb kuna, puzena láskou k mláďatům svým, za temné zrádné noci do tichého se vloudila kurniku a přebrozné tam způsobila krveprolití. — Ráno volá hospodyně na milá kuřátka, stojíc mezi dveřmi a z plné zástěry oves neb ječmen jim házejíc. Holubi se střechy sletují, chraptavě kvákavé kachny se přikolíbají, štěbetavé husy přiběhnou, ba i dlouhonohý krocán, tento hrdý grand nádvoří, zapomene na pýchu svou, a se směšnou rychlostí pospíchá k tabuli domácích opěrenců. Jen kuřátka, miláckové hospodyně, nepřicházejí. Ona volá, až se to v blízkém lese rozlihá, a tichý, čistý vzduch pronikavě: pí! pí! pí! puti, puti! pí! pí! pí! daleko do vsi zanáší; — však marné všechno loudění, kuřátka nepřicházejí! — Konečně se objeví starý kohout, který se v kolně pod slamou byl ukryl; náhle se objeví, — ale, bohpomozi! v jakém to stavu! Statečný rytíř Don Quixote, když stlučen, otrhán, polámán, na osla přivázan z dobrodružství svého domů se vracel, nevypadal tak žalostně, jako nyní ubohý kohout. Skvostný chvost ohonu, tato okrasa hrdého panovníka slepičího, na nějž milostenky haremu jeho s podivením hledívaly — jest ten tam, pouze chomáč popelavého peří zaujímá místo jeho, mezi nímž co smutný zbytek bývalé krásy jediné dlouhé, však u prostřed zlomené péro, jako sloup ze zřícenin, melancholicky vystupuje. Jedno křídlo maje svislé, druhé rozčuchané, s hlavou zkrvácenou, nohou ochromenou přikulhává se ubohý sultan slepičí, aby žalostným kráčkorem štědré hospodyně pohromu své rodiny vypravoval.

A což hospodyně? Sotva spatří zmračeného miláčka svého, projede strašně tušení duši její; ona spěchá, běží, letí do kurniku — — a jaké to leknutí: všechna pečlivě pěstovaná drůbež jest zničena, část leží v krvi své a část padla v oběť ukrutnému vrahu! Kurnik podobá se Kartagu po odtazení strašných Římanů; všude krev, všude roztrhané šatstvo slepičí, všude mrtvolý! — — Přemožena bolestí sklésne hospodyně na rupy kurniku, a pláče anaříká nad zahynutím milých slepiček.

Anyť se tyto strašné věci dějí v osamělé hajnici, slaví se v hlubokém lese, pod kostrbatou skalou, kam jen žádka lidská noha zabloudí, idyllický ples domácí.

Před liščí děrou spatřujeme malé, mechem porostlé prostranství, kolem hustým křovím chráněné a několika teplými paprsky ranního sluníčka osvětlené. Rodina liščí,

z pěti mladých a ze staré lišky záležející, vylezla z tmavých doupat na výsluní a bavi se bezstarostně a vesele na měkkém mechu. — Snadno jim býti veselými, neboť kolem nich viděti peří, kůstky; ba i celé ještě částky bohaté, chutné a skvostné tabule, — zbytky po nešťastných slepic, jež byla liška v dnešní noci s nebezpečenstvím života ukradla, aby mláďatům svým dobré uspořádala snídání. —

S jakou chytrostí mnohé zvíře mláďata svá často ukrytí umí, dosvědčuje mezi jiným následující událost.

Před osamělým, skoro uprostřed lesů postaveným otcovským mým domem leží malá zahrádka, škola to pro stromy ovocné. Již po mnoho let přinášíva zaječice, aneb v řeči nyslivecké ramlice, mláďata svá do ohražené zahrádky, vyhledavši sobě některou díru v plotě. Po celý den neukáže se chytrá matka u mláďat svých, jak mile ale noc nastane, přikrade se pozorně a napájí ditka svá. — Kdož medle pověděl zvířeti tomuto lak bázlivému o bezpečnosti v ohražené zahrádce? kdo vyložil mu, že chytrá liška v tak blízkém sousedstvu člověcím nejméně hledati bude mladá zajičata?

Ještě jiné lsti užívá zajíc, aby nepřátele odvedl od hnízda svého. Nikdy totiž neběží přímo do pelechu, nýbrž zmate napřed všelijakými oklikami svou stopu, a jediným pak skokem do lože svého se vrhne.

Kuna lesní mívá mláďata svá na stromě v teplém pelechu ukrytá. Aby však pes, liška aneb jiní nepřátelé skryš její naleztí nemohli, nechodívá kuna přímo ke stromu, na němž se její mláďata nacházejí, nýbrž vždy na vzdálený od hnízda strom vylezší od větve k větvi skáče, až do hnízda svého se vrátí.

Slušno zmíniti se také o *opici*, jejížto láska k mláďatům tak veliká jest, že se stala příslovím pro lásku přílišnou, až nerozumnou a dítěti záhubnou, neboť se tvrdí o opicích, že někdy tak vřele a vášnivě mláďata svá celují, až je v loktech svých udusí.

I ten *lenochod*, zvíře to bídne a přežalostné, povahy nad míru lenivé a netečné, předce tak velikou láskou mateřskou jest jat, že sobě neobtěžuje mládě své ustavičně na zádech nositi a je živiti. Mimo hlad jest láska k mláďeti jediný cit, jenž omrzelym tímto živočichem poněkud pohnouti dovede.

2.

Obraťme se nyní k jiné třídě živočišstva, k opeřeným obyvatelům lesů a hájů, k libezným pěvcům stinné doubravy, k smělým poutníkům do zemí zámořských — ke ptactvu.

Kdož nepozoroval ještě kvočnu s kuřátky? Celé studium psychologie zvířecí leží již v jediném tomto pozorování!

Konečně odměněna jest péče a práce pilné hospodyně! vajíčka pod kvočnou se proklubávají, jedno mládě po druhém vylézá z vápenitého žaláře, v jehožto tajném, uzavřeném lůně, podivnou silou tvořivé přírody, z několika tekutin, pouze teplem těla ptáčího vzbuzeny, v krátkém čase vyvinují se blány, ústroje, oudy a konečně dokonalý nový tvor.

V kukani hemží se nový čilý život, celé hejno mladých tvorů pohybuje se pod křídly starostlivé matky. Tato konečně po dlouhém dobrovolném uvěznění těší se z odměny trpělivosti své — ona ponejprv vyvádí mladou, vesele pištící rodinu svou.

Vede je ven do dvora na zlaté, teplé sluníčko, jež mladá tvorové ponejprv spatřiti mají. Starostlivě obíhá kol hejna novorozeňátek svých, různými hlasy je volajíc, napominajíc a varujíc. Náhodou ji potká domácí pes, — a hle! kvočna, která tak velice se ho bávala a tak často s ouzkostlivým křikem před ním prchávala, když z nově

zasetého pole neb ze zahrady ji honival, tato bojácná slepice stala se nyní pravou amazonkou. S křídla roztaženými, s peřím rozčepeřeným vrhá se na domácího tyrana, který celý udiven a ustrašen neobyčejným výjevem tímto se sklopeným ohněm rychle pryč uhání.

Vítězná kvočna vede pak spokojeně rodinu svou dále. Tu jí přichází statečný kohout vstříc, jakoby jí své podivení vyjevit chtěl nad dlouhou vzdáleností její. Ona však není více poslušná jeho milostenka, povinnosti mateřské přetrhly všechny jiné závazky; pronikavým křikem a zlostným čepýřením vypovídá jemu poslušnosti.

Nyní vede mláďata svá za vrata, aby na zeleném drnku je učila novou si sbíratí potravu. Náhodou spatří červíka pracně po stěble se plazícího, a zvláštními zvuky svolává rodinu svou. Mláďata rozumějí volání jejímu, sběhnou se kolem ní a nešťastný červíček nalezne hrob svůj v žaludku mladého knrátka. — Tu najednou rozlehně se ostré, dlouho tažené písknutí čistým vzduchem. Kvočna zkríkne a celá uděšená volá na kuřátka, kteráž ihned rychle spěchají k matce a pod roztaženými křídla jejíma útočiště hledají. Vysoko nad nimi krouží ve velikých kolech smělý luňák, jakoby nepohnutými perutěmi spočíval na vlnách vzduchu. Vždy výše a výše se vznáší, širší a širší táhne kruhy po blankytu nebeském, až konečně v nedohledné dálce mezi oblaky zmizí.

Jaké to podívání, když kvočna s podstrčenými kachňátky na břeh rybníčku přijde! S radostným štěbetáním vrhá se najednou celé mladé pokolení do zelenavých vln. Kvočna ustrašená volá hlasem úpěnlivým na ně, běhá v zoufalství po břehu, odvažuje se do vody až skoro po kolena — ale vše marné! mladá drůbež plave vesele dále a dovádí na nebezpečných vlnách. —

O každém skoro ptáku dal by se podobný obraz lásky mateřské nakresliti, nedovoluje však obmezenost místa dále se šířiti. Tak i ten tichý, míruplný holub slabým křídlem luče po každém, kdo na mýlku mu sahá rodinu. Povídá se o něm, že když střecha, pod níž mláďata svá chová, ohněm se zejme, holub nad hořícím domem krouží, až konečně do plamene se uvrhne.

Známo též, že ptáci, i nejdravější, mládě svoje krmí, když do klece zavřené ven je vyvěsíme. Tak já sám choval mladou sovu v kleci v zahradě postavené, kterou každou noc stará sova krmívala, až úplně dorostla.

Toliko kukačka činí jedinou snad výminku mezi živočištvem, neb láska mateřská zdá se u ní docela vyhaslá, ona přenechává péči o své potomstvo jiným ptákům, do jejichž hnízda vejce svá podvodně snáší.

Nejpatrnější jeví se péče o mláďata u ptáků v stavbě hnízd. Chci zde v krátkosti podati popis nejzajímavějších staveb ptáčích. Pro snadnější však přehled rozvírneme je v taková, jenž jsou vystavěna pod zemí, na zemi a nad zemí.

a) Hnízda podzemní.

Podle řek a potoků nalezáme častěji v příkrých vysokých stráních písečnatých množství děr o málo větších nežli díry myši. Jde-li náhodou pod večer okolo, podivíš se tomu množství lašfovek, které nad vodou se prohánějice a himyz chytajíce najednou rychlým letem jedna po druhé v těchto děrách zmizí. Jsou to *břehule* (*Hirundo riparia*, *Uferschwalbe*), které si díry tyto slabým zobáčkem a drápkami vyhrabaly, aby pro sebe a rodinu svou bezpečné a pohodlné obydlíčko měly.

Podobný troglodita jest *buřňák* (*Thalassidroma pelagica*, *Sturmvogel*), pták to

podivných vlastností a u námořníků zlopyvěsný. Wilson, znamenitý ornitholog americký, praví o něm takto: „Málo jest zajisté cestovatelů po Atlantickém oceánu, kteří by byli neviděli osamotnělé tyto poutníky mořské, jak nad divokým, pustým oceánem se vznášejí, jak za lodí poletují anebo vedle ní plují, skrovnou potravu svou z rozbouraných, pěnivých vln si vydobývajíce. Poněvadž barvy smutku nosí, jsouce nahoře černi dole šedí, a obyčejně před i mezi bouří ve větších tlupách se objevují, pohlížejí na ně pověřiví námořníci s jakousi tajnou hrůzou a ouzkostí co na zvěstovatele bouří a neštěstí. Nikdo prý nemůže pověditi, praví námořníci, odkud přicházejí šotkové tito, kam odletují a kde se hnízdí.“ — Ale badavé oko přírodopytce i tuto otázku rozluštilo, a nevinné bouřemile očistilo od nespravedlivého nařknutí čarodějnictví a ďábelství. Slavný cestovatel Forster vypravuje, že na ostrovech Bahamských a Bermudských tito ptáci v nesmírném množství pospolitě v děrách pod zemí bydlí a v nich mláďata svá vychovávají.

Jedna potápka mořská z čeledi Alk (*Fratercula arctica*, Tauchente), v Severním moři a na břehách britanských velmi hojná, vyhrabuje sobě silným zobákem do země sluje až na 10 stěveců dlouhé, v nichž se hnízdí.

Těž *tušťák* (*Apterodytes Patagonica*, Fettgans, Pinguin) v podzemních děrách, jež sám vyhrabuje, vejce svá vysedává. Ptáci čeledi tušťáků významávají se zakrnělými křídly, pokrytými šupinovitými péry, nohy stojí vzadu, tak že na suchu ptáci tito kolmo chodí. Zdržují se jenom v polárních mořích a nemohou létat. Jsou velmi tlustí, odkudž jmeno jejich.

Také jistý druh *sov* (*Strix cucularia*, Minireule), v teplejších krajinách amerických bydlicí, ukrývá se a hnízdí v doupatech podzemních, která však sobě samy nevyhrabují, nýbrž od králíků a svišťů (*Lagomys alpinus*, Murmelthier) mocí dobývají.

b) Hnízda pozemní.

Ze všech hnízd, jež umělecká starostlivost ptací pro rodinu svou buduje, jest hnízdo *kajky* (*Samateria molissima*, Eidergans) pro člověka nejužitečnější. Pták tento z čeledi kachen obývá krajiny polární a hnízdí se zvláště na břehách Labradoru, Gronska, Islandu atd., kdežto obyvatelé tamější nemalý zisk z mateřské jeho obětavosti těží. Kachna tato vystlává hnízdo své, které v písečnatém břehu vyhrabe, nejjemnějším peřím z vlastních prsou vyškubaným. Sobectví lidské kořistí pro pohodlí své i na pustých těchto pobřežích, olupujíc hnízdo kajky a zanášejíc hebounek peří do lože vlastního, aby si pomohlo k sladkému spánku, jež přechá z oka prostopášných hejřilů.

Množství těchto hnízd poznáváme z toho, že r. 1750 jen z ostrova Islandu za 5000 dolarů kajčího peří (*Eiderdunen*) se prodalo.

Mnoho ještě jiných ptáků staví hnízda svá na ploché zemi, jak n. p. koroptev skrivan, páv, křepelka atd., u kterých se však déle zdržovati nebudeme, poněvadž vůbec známá a málo od sebe rozdílná jsou.

Pospíšíme raději k ptákům, jenž staví

c) hnízda nálezemní,

závěšující je ve výšce, na místě větroplavcům nejpřiměřenějším.

Jsou pak mezi těmito někteří, jenž hnízda svá *zdí* jako zedníci; jini je práci tešarskou ze dřeva *vysekávají*; opět jini, jako košatníci, z prutů hnízda svá *uplétají*, aneb

co tkadlci z látek vláknatých *utkávají*; ba co praví krejčíkové *šíjí* sobě někteří obydlíčka svá, a jiní opět jako kloboučníci z plsti je *slepují*.

Kdož by neznal *laštovku*, tuto milou přítelkyni člověka, tuto štěbetavou vesničanku a čilou tanečnici ve vonné prostotě vzduchu večerního? Kdož by též neznal zvláštní a umělou její stavbu? Žádný pták nestal se takovým miláčkem lidu venkovského jako laštovka. Rolníci našemu jest tak říka pravým meteorologem. Příchod její zvěstuje mu jaro a volá jej ven na pole k nadějíplné práci; odchod její brzkou zimu jemu předpovídá. Když laštovky nízko nad vodou litají, očekává opatrný hospodář brzký déšť; dům, na němž mnoho laštovek se hnízdí, bývá prý od ohně ochráněn, ba i boží blesk vyhýbá se prý tichému stánku nevinného ptáčka tohoto. Ale nejen hospodáři jsou laštovky věštkyně a prorokyně, i domácí drůbež bývá od laštovek varována. Častokrát jsem pozoroval, kterak laštovky, vesele nad domem se prohánějící, najednou dohromady se shlukly a v rychlých kruzích nad domem se točíce náramně pozdvihly pískání a štěbetání. Drůbež po dvoře se procházející ulekla se okamžitě křiku tohoto; husy naklonily hlavy a dívaly se jediným okem k nebesům, slepice však počaly utíkatí a ukrývaly se v kurníku neb v kolně. Brzy na to spatřil jsem v dále nad lesy jestřába neb jiného dravce, kterého drůbež na zavřeném, vysokou zdí obehnaném dvoře viděti nemohla, dobře ale rozuměla varujícimu křiku laštovek, které ve své výšce společného nepřítele dříve zpozorovaly. — Velmi nemilý dojem činí na mne venkovský dům, pod jehožto přístřeším viděti strhaná hnízda laštovčí, i připadá mi, jakoby v něm nebydleli lidé dobří a přívětiví.

Hnízdo laštovčí je příliš známé, abychom se u popisu jeho déle zdržovali. Mnohem složitější hnízdo než laštovka staví sobě *drozd* (*Turdus musicus*, Singdrossel). Jeho hnízdo, obyčejně v houšti ukryté, složeno jest ze tří vrstev soustředně v sobě ležících. Vrstva vnější složena jest z mechu, slámy a suchých větviček, na tuto následuje vrstva z kravského a konského lejna: slepená, na niž poslední vnitřní vrstva položena jest, slepená z drobounkého shnilého dříví, velmi pevná a uvnitř docela hladká.

Dallové a všickni z čeledi jejich jsou praví tesařové mezi ptactvem. Zdaleka se již rozléhá po lese silné sekání dallovo, kterýžto vysoko na stromě vise ostrým zobákem neunaveně dřevo prosekává, vyhledáváje hmyz v něm ukrytý. Přiměřené jeho denní práci jest i hnízdo jeho, uměle v strom vytesané. Otvor jest krásně okrouhlý, jakoby kružítkem vyměřen byl, a právě tak veliký, aby pták do něho vklouznouti mohl; uvnitř pak rozšiřuje se dutina tato k pohodlnému pokojíku se stěnami pěkně uhlazenými, jakoby truhlář je byl vyhladil.

Ještě jiní ptáci bydlí v děrách, které buď sami vydlobají aneb již hotové hledají, jako n. p. sykorky, vijohlav atd.

Vrány, *havrani*, a jiní pletou hnízda svá z proutí a suchého chrastí, více méně uměle. *Straka* oplítá kraj hnízda svého obyčejně ostrým trním; *hejl*, *bravnik* pletou hnízda svá z tenkých hebounkých kořínků; *pokřovka popelavá* (*Sylvia cinerea*), *červáček* (*Sylvia curruca*) staví ze suchých stopek rozličných trav.

Nejznamenitější však hnízdo prací pletářskou neb košatnickou zbudované patří *hejlu společenskému* čili *republikánovi* (*Loxia socia*), jak jej Vaillant nazval, který ptáka toho v jižní Africe pozoroval a popsal. Republikáni staví hnízda svá společně, a sice tak, že nejprve vystaví kolem silného stromu širokou střechu z jistého druhu tenké trávy, tak pevnou a hustou, že voda dešťová proniknouti nemůže, ale jako po nu-

ších doškových střeších dolů stéká. Pod společnou touto střechou uplete si každý páreček z podobné trávy své zvláštní obydlíčko, v němž se hnízdí. Tak prý pod jediným takovýmto příkrovem až na 400 párků svorně přebývá.

Opominouce všechna hnízda *utkaná* ze žíní, chlupů neb jiných podobných látek, jako nalezáme u *pěnice*, *třasořítky*, *pěnkavy* a jiných, uvedeme zde pouze hnízdo *špačka baltimorského* (*Icterus baltimore*, Baltimorvogel), v Americe bydlícího a jak pro krásu fialově rudého peří, tak i pro uměleckou stavbu hnízda svého stejně znamenitého.

Wilson o něm vypravuje takto: „Jen málokterý pták dostihuje v stavbě hnízda co do pohodlí, tepla a bezpečnosti špačka baltimorského. K tomuto cíli vyhledá sobě pták tento dvě větvičky na stromě, a zahrnuv je k sobě sváže je pevnými vlákny z lenu neb z konopí. Z podobných vláken a z koudele utká napotom jakési pevné sukno, které poněkud látce nevydělaného ještě klobouku se podobá, a z něhož vytvoří měsíc na 7 palců dlouhý, ježž uvnitř opět měkkými látkami protká a žíněmi proplete, tak že celé hnízdo nejen teplé, suché a hebké, ale i velmi pevné a trvanlivé jest.

V Indii, v této zemi divů a zvláštností, žije malý ptáček, jenž od způsobu stavění svého hnízda jméno *krejčíček* (*Sylvia sutoria*, Schneidervogel) obdržel. Ptáček tento, chtě sobě vytvořiti hnízdo, vyhledá široký, pevný list na některé bylině, načez sbírá bavlnu z keře bavlnového tamtéž rostoucího, a upřede z ní pomocí dlouhého zobáčku a tenkých nožiček dlouhou pevnou niť. Touto pak sešije oba kraje listu tak pravidelně a pevně k sobě, že se poněkud kornoutu podobá. Na to vystele kornoutek tento měkkou vlnou a hebkým peřím, a pohodlné hnízdečko jest hotovo.

Z ptáků, jenž hnízda svá plstěním rozličných hebkých látek, zvláště vlny, bavlny, lenu atd. staví, chci zde co zástupce všech uvéstí pouze *moudiválka* (*Parus pendulinus*, Beutelmeise), který také u nás, však jen pořádku se nachází. Hnízdo jeho má podobu měsce na 6 palců dlouhého a na 4 širokého. Skládá se z tenkých vláken kopňních, kopřivových neb jiných, z vlny a z plstí bylinné. To vše jest pevně a hustě zplstěno, a zevnitř tenkým lejším otočen. Celé pak hnízdo visí na šňůrce nad vodou, buď na rákosu nebo na vrbě.

Na Javě a na ostrovech indického archipelagu bydlí jistý druh malých laštovek, jejichžto hnízda v Číně jedí, co obzvláštní lahůdku velmi draze je kupující. Laštovka tato staví hnízdo své pospolitě v hlubokých a tmavých skalních jeskyních, obyčejně u břehu mořského, ale též hlouběji do země. Z čeho hnízda tato se skládají, dotud se s jistotou neví; někteří udávají, že z jistého druhu mořských bylin, jiní opět že ze zvířat mořských utvořena jsou, a ještě jiní tvrdí, že pták sám ze sebe látku tuto vydává. Jakou však cenu tato lahůdku má, vysvitá z toho, že sbírání hnízd co monopol tamější vlády velmi přísně se střeže, a že výtěžek za tento předmět čínského labužnictví dle udání Mr. Crawforda, jenž sám několik let dozorcem nad jistou částí těchto laštověcích jeskyní na Javě byl, až na 1,705.700 tolarů ročně obnáší.

Mnoho jest ptáků, kteříž hnízda svá velmi neuměle ba nedbale staví. Připomínám zde pouze holuba a všechny skoro dravce, jejichžto hnízdo pouze z několika suchých větviček na příč položených a z něco mechu složeno jest. Příčina toho však v tom ležeti se mi zdá, že ptáci tyto jen málo vajec nesou a tato tedy snadno svým tělem zakrytí a ohřívati mohou, kdežto naopak ptáci, jenž mnoho vajec snášejí, teplým hnízdem zahřívati je musí, poněvadž vlastním tělem zahřívati je nepostačují.

Třída *obojživelníků* (Amphibia) a *plazů* zahrnuje do sebe *mloky* (Salamandrida), *žáby*, *hady*, *ještěry*, *želvy* atd., samé živočichy, k nimž člověk jakousi ošklivost a nenávisť chová. Skoro každý pronásleduje hady, ještěrky, žáby, ne tak z bázně před jedovatým jejich uštknutím, — neboť zvířata tato, v našich alespoň krajinách, na větším díle jsou neškodná a bezúhonná, — jako spíše z jakéhosi záští, pro studenost a neládnost těla jejich. Myslím však, že nenávisť tato také z části z toho pochází, že u zvířat těchto žádných jemnějších citů, abych tak řekl, žádné srdečnosti nenalezáme. Neboť málo kdy je viděti u hada, ještěrky neb žáby jakousi oddanost, vděčnost neb přátelství, jako to vidíme u ssavců a ptáků, ba i nejmocnější v celém živočišstvu cit, láska mateřská, v třídě této skoro docela vyhasl a jen několik příkladů nás na něj upamatovává.

Tak žije v močálech a kalužinách brasilijských a surinamských jistá *žába* (Pipa dorsigera, Wabenkröte), v jejížto bradavičnaté kůži nacházejí se důlky, do nichž sameček snešená a zúrodněná vajíčka vtačí. Důlky tyto se napotom zvětšují a v pravidelné buňky proměňují, v nichžto vajíčka se líhnou a mláďata tak dlouho zůstávají, až jim nožičky narostou a ona se sama živiti mohou. Jaký to pohled býti musí na žabu takovou, z jejížto napuclé a nadmuté kůže množství mláďat vykukuje, každý sobě představiti může.

V jižním Německu a ve Francouzích bydlí *ropucha porodnická* (Bufo obstetricans, Höhlenkröte, Geburtshelferkröte), která ten pamětihodný obyčej má, že sameček vajíčka, jež jako články růžence spolu souvisí, na stehna a záda si natočí a tak dlouho s sebou nosí, až se z nich mláďata líhnou počínají, načež je do vody zaneše, kde se dále vyvinují.

Že žáby vajíčka svá obyčejně do vody kladou, kdežto v rosolovité látce zavlnuta jsou, která je dílem chrání, dílem mláďatům v nejprvní době za potravu slouží jako bílek mladému ptáčeti, že se z vajíček těchto zpočátku pulci líhnou, kteří ploským ocasem ku plování a žabrami k dýchání opatření pouze ve vodě žijí, a kteří napotom, dostavše nožičky místo ocasu, a plíce místo žaber, co dokonalé žáby též na suchu žiti mohou: to vše jsou věci, které každý sám velmi snadno pozorovati může.

Želvy kladou vejce svá do jam, které v písečnatém břehu sobě vyhrabují. O množství vajec jejich podává nám Alexander Humboldt velmi zajímavou zprávu. Na břehách amerického veletoku Orinoka a na četných ostrovech jeho klade jistý druh *želv* (Emys) svoje vejce. Z ostrovů těchto jest jeden zvláště znamenitý pro množství želvých vajec. V dubnu každého roku shromažďují se Indiani na ostrově tomto, aby vejce sbírali a olej z nich dobytý kupcům v čas tento sem přicházejícím prodávali. Želva přichází od ledna až do března na tisíce k ostrovu tomuto, a vylezše v noci na břeh kladou vejce svá do jam, jež dlouhými nehty svými vyhrabují. Indiáni rozdělují napotom celý břeh v pravidelné částky mezi sebe a vyhrabávají vejce, jež do koryt a necek házejí a roztlučena na výsluní staví, aby olej z nich se vyprýštil. V celku obdrží Indiáni takto každoročně 50.000 džbánů oleje, k čemuž asi 33 milionů vajec potřebí jest. Dejme tomu, že každá želva 100 vajec klade, tedy přichází k tomuto ostrovu každoročně nejméně 300,000 želv. Na vzdor mnoholetému již sbírání vajec nepozoruje se předce až dotud žádné ujmy těchto zvířat.

Hady a *ještěrky* kladou vejce svá do shnilého dřeva, do hnoje nebo pod zem, a nestarají se dále o ně. Jakž by je také měli zahřívati, jsouce sami krve a těla tak

studeného? Některá však ze zvířat těchto rodí mláďata živá, poněvadž se vejce již v těle matčině lhnou.

4.

Mezi *rybami* nalezáme též jen několik příkladů lásky mateřské.

Tak žije ve všech skoro potocích a jezerech po celé Evropě 'malá,' as 4 palce dlouhá rybička, *kohška obecná* (*Gasterosteus aculeatus*, Stiehling) nazvaná, která vajíčka svá, as 80, do jamky ve břehu vyhrabané jako do hnízda klade a zahrabuje. Samička mešká dlouho u hnízda tohoto, jakoby vajíčka svá hlídala.

Piskoř mořský (*Gabius niger*, schwarze Meergrundel), v mořích okolo Evropy žijící, přichází na jaro z hloubky mořské ku břehu a vyhrabává si mezi mořskými bylinami dosti prostrannou jeskyňku, jejížto otvor bedlivě střeže. Samičky přicházejí a hývají jedna po druhé do jeskyňky puštěny, aby tam vajíčka svá složily. Sameček hlídá potom po dva měsíce pilně a bedlivě svěřený mu poklad, a brání jej udatně proti dotíravým nepřítelům, až mláďata se vyhlídnou a otcovský dům opustili mohou.

Ostatní ryby nestarají se pranic o vejce a potomstvo své. Ale moudrá příroda napravila tento nedostatek lásky mateřské nesmírným množstvím vajec. Jikra *vizy* (*Hausen*) váží až na 200 liber. V jediné *tresce* (*Kabeljau*, *Stockfisch*) napočítalo se 9,000,000 vajec. Kam by to as vedlo, kdyby ryby vejce svá tak opatrovaly a chránily jako n. p. ptáci, a kdyby největší část jich nezahynula, okáže nám následující počet. *Kapr* nosí v jikrech svých as 300.000 vajec. Dejme tomu, že by se všechna tato vejce vyhlhla a mláďata také šťastně dorostla, obdržíme 300,000 mladých kaprů, jenž za tři léta opět roditi mohou. Polovička jich ať jest samic, z nichžto opět každá po 300.000 vajec klásti může, tak obdržíme 45.000,000,000 vajec, a za tři léta na to tolik též rodiných kaprů. Počet tento dále veden podá nám za 18 let 227.812 kvintilionů a 500.000 kvadrilionů ryb. Ceníme-li jednoho tříletého kapříka jenom na jednu libru, tedy obdržíme za 20 let takovou tíži ryb, že by tíži naší země, slunce a všech planet sluneční naší soustavy o 227.807 kvintilionů a 81.400 kvadrilionů liber převážila. Všechna tělesa sluneční naší soustavy váží totiž jen 5 kvintilionů a 418,600 kvadrilionů liber.

O ostatních zvířatech promluvíme budoucně.

O prahorách českých.

Od Jana Krejčího.

(Pokračování.)

Severozápadní díl Šumavy, jež jsme již předtím jmenem *Českého Lesa* naznačili, prostírá se od Klenče u Domažlic podél hranic až do údolí potoka Vondrebského jižně před Chebem. Nejvyšší temena tohoto pohoří stojí na obou koncích jeho. Čerchov 3282 střeoviců vysoký u Klenče, a Dyleň (*Dillenberg*) 2739 stř. vysoký u Žandova. Mezi jižní Šumavou, která se Jezerní horou (*Osser*) a jejími předhořími u Nejrská končí, a mezi Čerchovem prostírá se v dějinách českých proslavená nevysoká krabotina, která však předce rozhraní vodstva Severního a Černého moře naznačuje. Teprva dále v pozadí vyzdvihuje se u bavorských Nových Kostelů (*Neukirchen*) a Os i (*Eschelkamm*) malebný, podlouhlý, vysoký chlum Osek se zříceninami hradu starých, dávno vymřelých hrabat Bogenských, jako mohutný val před touto mezerou českého pohoří. Zde jest ona veliká brána, českou krvi tak hojně zakropená, kterou se drávaly nepřátelské davy do

vlasti; zde mezi těmi lesy rozléhal se vítězoslavný ryk vojů Břetislavových, Prokopových a Jiříkových.

Také o Českém lese platí ten všeobecný zákon, jako o jižní Šumavě, že úklon horstva větší jest na bavorské nežli na české straně, kdež se prahory ve vlnitě se střídajících chlumech snižují, až podle čáry od Kdyně, Horšova Týna, Stráže, Boru, Lestkova a Bezdržic tažené do břidličnatého povrchu silurské soustavy přecházejí.

Prohří, naznačené jezerem Vrančem na žulové vysočině u Waidhausu, dělí také Český les na jižní a severní část, kterouž bychom *Ronšperskou* a *Tachovskou* nazvati mohli; ostrý hřbet s dalekovídnou Prímdou (2514 stf.) spojuje ale obloukem do Čech prohnutým obě tyto části. Celé toto pohoří, asi na deset mil dlouhé a mnohem nižší nežli jižní Šumava, skládá se skoro docela z *ruly*, jejíž plástvy všeobecně směr pohoří, totiž severozápadní zachovávají. Na vnitřní české straně přechází rula rozmanitými přechody do *prahorní břidlice* (Urschiefer), která zase tak zponenáhla do silurských břidlic středoevropských hor se mění, že není možno ostře ustanoviti, kde prahory vlastně přestávají, a kde usazeniny přechodních čili silurských hor začínají. V rule této spočívá u Tachova a dále až za hranicemi u Waidhausu mohutné horníště žuly a amfibolového kamení, dilem i bělokamenu v podobných poměrech jako v jižní Šumavě. Severní konec Českého lesa, mohutný Dyleň, skládá se ze svoru (Glimmerschiefer), bohatého na [granáty a andalusity, až k potoku Vondrebskému, kde v hlinitou břidlici přechází.

Tato břidlice ustanovuje přirozeně severní hranice Českého lesa. Neb severně za Oharkou vyzdvihuje se opět svorové horstvo, žulou prostoupené, východozápadní směr ale plástev jeho souhlasí již se směrem plástev Krušných hor. Hora Dyleň souvisí prohřím, kterým silnice z Mariánských Lázní do Chebu vede, s jiným prahorním skupením, jež *Teplské hory* nazvati můžeme. Hory tyto, obmezené k jihu nejzpodnějšími vrstvami silurského útvaru u Lestkova, Bezdržic, Úterého a Žlutic, za nimiž se v žulových ostrovech u Albeřic a Petrohradu mezi silurským a kamenouhelným útvarem ztrácejí, na východní straně oddělené mohutným čedičovým horstvem mezi Valčem, Doupovem a Kláštercem od třetihorní roviny Žatecké, na severu pak třetihorními vrstvami údolí Oharky od Krušných hor, dosahují na Cisařském lese (Kaiserwald) u Kynžvartu nejvyšší své výšky 3078 střeoviců, na hadcové pak hoře u Mnichova (Einsiedel) výšky 2652 stf. I tyto hory skládají se z veliké části z ruly, která západně u Dyleni svorem pokryta a od Mariánských Lázní, Žandova až k Slavkovu, Loktu a Karlovým Varům žulou prostoupena jest. Amfibolové kamení, pravápenec, zvláště pak hadec u Mnichova mají též účastenství ve skladu těchto hor. Dle směru a uložení mohou se prahory tyto sice ke Krušným horám počítati, nicméně tvoří ale samostatné horstvo.

Prohří dosti patrně dělí Teplské hory a jejich výběžky od Českého Lesa, a tímto celým prohřím táhne se od bavorských hranic u Volmavy až severně za Mariánské Lázně mohutné pásmo amfibolového kamení s mnohými jinými vloženými horninami.

Ke krajinám geognosticky nejzajímavějším náleží okolí Ronšperské, kdežto v rule spočívají spousty písmenkové a čočkové žuly, jakož i nejkrásnější odrůdy gabbrového kamení s některými vzácnými nerosty. Dále severně za Stráží (Neustadt) a Burem (Hayd) jest do amfibolového kamení vložena žula, která se přes Planou až k Mariánským Lázním prostírá.

Zvláštní zeměznalecký úkaz Šumavy a Českého lesa jest *slaj křemence* na rozhraní ruly a amfibolového kamení, která až na 150 střeoviců mocná již v Bavorském lese

pod jmenem „Pfahl“ se objevuje, a pak co více méně vynikající skalní stěna, na mnohých místech hadcem provázena, od Volmavy až k Tachovu a pak dále na sever k Žandovu, ba zase severně za Chebem od Seeberku až za Aš stopovati se dá. Délka této křemenové slaje obnáší tedy více nežli dvacet mil.

Také jednotlivé čedičové hory, jakožto předvoj Doupovských vrchů, objevují se již v lůně prahor, jako okolo Bezdrůžic, Teplé, Michelsberku, Toužimi, Bochova a Žlutice, o nichž pak při jiné příležitosti promluvíme. Nejzajímavější z těchto hor jest Železná Hůrka (Eisenbühl) mezi Albenreuthem a vesnicí Boden ve svorovém horništi Dyleni, pravá to *vyhaslá sopka*, tak jako známá Komorní Hůrka (Kammerbühl) u Františkových Lázní *), o níž ještě promluvíme. Celá Železná Hůrka skládá se ze sopečných strusek a ze sopečného popela, v němž sem tam kusy opáleného svoru vězí. Jest patrné, že sopka tato, jejížto činnost ale dlouho trvati nemohla, s četnými čedičovými horami souvisí, které západněji vždy více a více se nahromaďují.

Český les, zvláště ale Teplské hory, jsou na rozličné památnější a užitečné nerosty mnohem bohatší, nežli jižní Šumava. *Hnědá železná ruda* objevuje se hlavně u Tachova a ještě na jiných místech ve spojení s hadcem, a taví se zvláště v Kolorvatských a Windischgrätzských hutích. *Bestcárny burel* (Psilomelan) vyskytuje se v rozsedlinách křemenové slaje u Šitboře (Schüttwa) blíže Ronšperka. Zvláště památný jest způsob spinelového nerostu, jež Zippe *hercinit* nazval, a kterýž se v kusech a balvanech mezi Načetinami a Hoslavou nalezá, pocházejce bezpochyby z blízké již podotknuté slaje křemenové a gabbrové. V dutinách hercinitu vyskytují se malinké žlutošedé krystalky *koruntu*. Skláři v tomto díle Šumavy používají hercinitu co dobrého smirglu. V balvanech žulových okolo Hoslavy vyskytuje se černý *turmalín*, bledě zelený průsvítavý *beryll*; nedaleko k východu od jmenovaných míst vystupují *hadcové útesy*, památné pro *barvikovou rudu* (Chromerz) v nich vtroušenou, jakož i pro magnetickou přitažlivost, jižto magnetickou jehlu znepokojují, ba na některých místech od severního směru docela odvracují. Více jihovýchodně u Hoslavy objevuje se rozličné gabbrové kamení, složené ze zrnité směsi *labradorového živce*, *paulitu* a *amfibolu*, místem vyskytuje se také krystalovaný *titanit* a šedý stěblovitě složený *zoisit*. V rule nalezá se na několika místech *granát*, často ostře vyhraněný ale neprůhledný. I nerosty obecné, z nichž se hmota prahor podstatně skládá, vyskytují se v krásných některých odrůdách. Tak se nalezá u Trhanova a Meclova (Metzling) v rule *bílá slída* opticky dvojosá ve velikých deskách, které se k optickým zkouškám výborně hodí. Také *křemen* vyskytuje se často vyhraněný a rozličně zbarvený v rozsedlinách a slojích; největší krystály, průhledné, čisté až na 30 liber těžké objevily se v mohutné slaji v rule u Nepomuku blíž Klence, kde při dobývání šterkového kamení vynalezeny byly. Skláři sbírali prý dlouho ze silničných hromádek úlomky roztlučných krásných krystálů, až konečně pro vzniklé spory lom u Nepomuku zazděn byl. Ve svoru na hoře Dyleni u Albenreuthu nalezají se červenavé *andalusity*, a v leucitovarech krásně vyhraněné *granáty*. Dávno opuštěné doly na měděné kyzy u Mutetína a Tříseker (Dreihacken) jsou dle vnitřních poměrů svých docela neznámy, a jenom jednotlivé nerosty na haldách nalezené jsou odtamtud do muzejní sbírky složeny, jako *měděná zeleň* (Kupfergrün) a *fosforova měď* (Phosphorkupfer).

*) Viz zajímavé pojednání: Die geognostischen Verhältnisse des Egerer Bezirkes von Prof. Dr. Aug. Reuss. Abhandlungen der k. k. geolog. Reichsanstalt. I. Band. 1. Abtheilung 1852.

Tepelské hory, pro svou bohatost na cín také cínové hory nazvané, obsahují zvláště u Slavkova (Schlaggenwald) a Schönfeldu, ve zvláštní odrůdě žuly (v rule pložené, množství couku a stoků *cínové rudy*, provázené velikou rozmanitostí krásně vyhraněných nerostů. Také doly stříbrné, které u Schönfeldu jednou značný výtěžek dávaly, nyní ale opuštěny jsou, jsou založeny v rule; doly u Michelsberku, v nichžto se drnhdy olovo, stříbro a antimon dobýval, jsou nyní zase otevřeny a dávají hlavně stříbrnatý leštěnec a niklový kyz co výtěžek.

Hadec (Serpentin) vystupuje v tomto pohoří co mohutná spusta a skládá celé vysoké poryšší, které se od Muického (Einsiedl) až k Mariánským Lázním táhne; krásnější odrůdy jeho slouží k děláni rozličného drobného soustružnického zboží. Nečistý *osinek* (Asbest) ve vlákních a listech, pak *skalní korek* (Bergkork) provázejí hadec na mnohých místech. Mezi rozličnými příměšky tohoto hadce jest také Breithauptův *phästin*, barvy žlutošedé a štípatelnosti hranolové. Žula těchto hor, zvláště v okolí Karlových Var a Loktu, vyznamenává se krásnými, vůbec známými *dvojčaty živce*, které často velikosti 2—3 palců dosahují. Veliké nedohraněné, až na 1 střevec dlouhé kusy živce jsou oslatně v žule okolo Karlových Var, Bochova a Slavkova dosti obyčejné a slouží zároveň s porcelánovou zemí, v těchto krajinách hojně se vyskytující, co hlavní látka při děláni porcelánu, jenž se zde v několika výtečných dílnách zhotovuje. V žule na Gängehäuslu u Bečova objevují se veliké kusy miskovitě složeného *cyanitu*, bledě a tmavě modře pruhovaného, a někdy i s červeným neprůhledným *koruntem* a zrnitým *rutilem* srostlého.

Také *turmalín* vyskytuje se někdy v žule, jako u Rabengrünu a na Andělské Hoře, někdy i *granát*, jako u Slavkova, kterýž ale v rule jest obecnější. Z Michelsberských couků, v rule se táhnoucích a již v 16. století obsazených, chová sbírka muzejní, mimo krásné bílé, bleděmodré a začervenalé krápníkové desky vápenné, a nimo druzy šedobílého křemenu, hlavně *niklový kyz* (Kupfernickel) v ledvinitých, s rohovým křemenem srostlých a často niklovou hlínkou potažených kusech *surmu* (Antimonglanz) v stéblovitých a zrnitých kusech, a *blejno antimonové* (Rothspiessglanzerz) ve skupeninách jehlovitých na křemenu.

Největší rozmanitost nerostů jeví se ale v hrubozrné, z křemene a slídy složené horniny, která mezi rulou a žulou u Slavkova a Schönfeldu leží a dílem vtroušenou, dílem v žilách a coukách nahromaděnou cínovou rudu v průvodu rozličných jiných nerostů obsahuje. Couky tyto táhnou se až do sousední žuly. Mezi podotknutou odrůdou žuly, již němečtí zeměznalci Greisen nazývají, a objevením cínovce zdá se býti určitá spojitost, neb i u Zinnwaldu a v Kornwallu nalezá se cínová ruda v podobných okolnostech.

Snad jest tato odrůda mokrolučebně proměněna žulou, v níž se cínová ruda, původně snad co křeman v žule obsažená, hojněji vyloučila. *Cínová ruda*, z většího dílu v krásných a ostře vyhraněných dvoj-, troj- čtveročetných jehlancových tvarech v slídnatém kamení zarostlá, náleží k nejkrásnějším odrůdám; v císařské hutí v Slavkově dobývá se z vydobytých rud cínový kov. Druhá zde rozšířená, dříve nepovšimnutá, nyní ale k barvám použitá ruda jest *ruda wolframová*, dílem v krásně vyhraněných, deskovitě hranolových tvarech, dílem v deskovitě a stéblovitě složených a nedohraněných odrůdách. Lučební proměnou povstává z wolframu krásně vyhraněný těžek (Schwerstein), hlavně na křemenu narostlý. Z kovových nerostů objevuje se na ložistiích těchto ještě *rutil* v malých jehlách na křemenu, *ryzá měď* v tenkých strůmkovitých korách, *arsenitkový kyz*, zvláště ale *měděný kyz* v ostrých krystallech, pak *pestrý*

kyz, leštěnec molybdaenový (Molybdänglanz) v tenkých šestibokých deskách, *blejno zinkové* (Zinkblende) tváru krychlového se střídavě otupenými rohy, *ocelová ruda* (Spath-eisenstein) v čočkovitých krystallech a malých narostlých polokoulech, konečně *zeleň měděná*, co veliká vzácnost též *měděný lazur* a beztvárný *mědimangan* (Kupfermangan), kterýžto dosud pouze ve Slavkově se vyskytl. Z nekovových nerostů zaujímá první místo nejobyčejně krásná *uranová slída* (Uranglimmer) v čtverhraných deskách až i v ostrých jehlancích, a na slovo vzaté krystally *apatitu* a zrnité neb eelistvé odrůdy jeho, t. *fosforit*, dílem v podivuhodných nápodobeninách polohranolových tvarů. Ostatně vyskytují se úhledné, zvláště temnofialové odrůdy *kazivce* (Flussspath), co vzácnost též *skorodit*, *magnesiový vápenec* (Braunspath), ba i *sádrovec*. Velmi obecný jest *tuček* (Speckstein), v němž často nejkrásnější krystally cinovec, apatitu a kazivce zarostlé nebo na něm narostlé bývají; též *slída* opticky dvojosá vyskytuje se dílem v krásných druzích, dílem ve zvláštní ledvinovité složené, skoro stéblovité odrůdě, pak ostře vyhraněný *živec obecný* a *albit*, dosti hojně bledožlutý neb bílý *topas* dílem krásně vyhraněný, dílem stéblovitý; rozmanité odrůdy *křemenu*, mezi nimi zvláště *amethyst*, pak co vzácnost v žule žlutošedý, prosvitavý *opál*, obecný *beryll* v křemenu, a konečně pro Slavkov významný *karfolit* v stéblovité chomáčkových skupeninách barvy slaměné.

Nejenom svým slohem, ale i bohatostí nerostů přidružují se tedy Tepelské hory ke Krušným, o jejichžto poměrech budoucně pojednáme.

Výlet do Šumavy.

Od Emanuele Purkyně.

(Pokračování.)

Při druhém výletu svém do lesů Šumavských měl jsem úmysl, jíti podle úpatí a předhoří Královského Hvozdu a pak se odebrati na Boubín, na žulový hřbet Trístoličný a do okolí Krumlovského, abych i o této části našeho pohraničního pohoří nějakého přehledu nabyl.

Šel jsem tenkrát sám a sám. Na obloze nebylo ani obláčka a slunce svítilo největším svým leskem, když jsem z Klatov po Budějovické silnici k Soběticům se ubíral. Krajina měla v plném slunečním světle skoro vlaský ráz. Za Soběticemi vystoupil jsem na lesnatý rulový vrch, jehožto rostlinstvo již nápadně od svorových chlumů Královského Hvozdu a předhoří jeho západně od Klatov se rozeznávalo. Les obsahoval smrky a jedle, pod nimiž hustá chamrad ostružin se plížila, temeno bylo pokryto divoce rozmetenými balvany rulovými, z jejichžto skulin veliké zvonky, konopice ¹⁾ a kopřivy bujně vyrůstaly. Pestré květiny, a přede vším hojná tráva v lese, dosvědčovaly, že zde musí jiné poměry půdy býti, nežli ve svorovém pohoří Hvozdu, kde jsem jenom bory bez stébla a zeliny, nebo jedlové a smrkové lesy s mechovou půdou pozoroval. Sestoupiv s vrchu dolů ubíral jsem se zase dále vzhůru příkrou stráň k Hradištku, a octnul jsem se na kraji veliké, mírně rozvlněné vysočiny, odkud se nejkrásnější vyhlídka na Klatovy a lesnaté vrchy otvírala.

V lůně rozšířeného úvalu spočívalo město u paty okrouhlého vrchu tmavým bohem pokrytého, a se všech stran sbíhaly se řady chlumů jako paprsky k tomuto úvalu.

¹⁾ Galeopsis versicolor.

Budějovská silnice s řadami svých topolů vystupovala napravo pode mnou mezi lesnatými vrchy a vinula se k městu. Silnice tato, jakož i dědiny a dvorce po stránkách a v údolích rozseté, běložluté vlající obilí na polích a živě zelené louky, kol kolem pak šeré a u větší dále modrající se lesy, to vše spojilo se v půvabný utěšený obraz, jakýž divá, lidskou mocí nezbrocená příroda nikdy poskytnouti nemůže. Mne aspoň, ačkoliv jsem rozličně romantické, skalnaté a lesnaté krajiny viděl, nikdy nezapomíná sebe krásnější ale liduprázdná krajina tak, jako oživená, kde divočejší a bujnější zrust jen na hory se obmezuje, v dolině ale vzdělaná půda s malebným skupením hájí a sadí se střídá. Kráčeje dále podle polí spatřil jsem při cestě tak mohutný jesen, že jsem s podivením několikrát si jej obešel. Byl to strom tak silný, jako nejsilnější dub, výška pak byla též znamenitá. Kořeny plazící se po tvrdé skále podobaly se takřka ke kovovým pramenům, kterážto podoba ještě tím se zvýšila, že byly pokryty žltorudým lišejníkem. Kmen taktéž zbarvený měl více nežli 5 střevečů v průměru, a rozděloval se ve výšce 12 stř. ve dvě větve, z nichž každá ještě 3 stř. v průměru měřila. Byl to největší jesen, jež jsem kdy spatřil, a ačkoliv jeseny v Čechách dosti často se vyskytují, byl zde předce dosti nápadný, an daleko široko žádného nebylo a cesta jenom nevysokými jeřáby posázena byla. Dlouho ještě viděl jsem mohutný tento strom, když jsem při večerním soumraku k Mlazovu se ubíral; vystupovalt vysoko nad ostatní stromy, až konečně při svitu měsíce cesta s vysočiny dolů ke Kolinci se nížila. Bystrá říčka Ostružna, sebravši vodu z Javoří v Královském Hvozdu a ovlaživši patu malebných zřícených Velhartic, ubírá se dosti širokým úvalem přes Kašovice a Hrádek do údolí Sušického, kde se s Votavou spojuje. Cítil jsem se tak málo unavena, že jsem při stříbrném, po vršinaté krajině rozlitém světle až do Sušice doraziti se odhodlal. Ze šumící řeky vyzdvihovaly se zponenáhla husté kotouče mlhy, vznášely se nad břehy a vystupovaly na stráně; i od zarosených luk táhl se jemný mlhový závoj k pobočným výšinám. Bílé topoly při cestě třpytily se v měsíční záři a vrhaly černý stín přede mne; všude, kam oko se ohlídko, byl třpytivý lesk, zvýšený temným stínem; a dole u řeky hromadila se mlha, jakoby ještě dnes voj mlhových zástupů shromážditi se měl k zejřejšímu odboji proti slunci. Údolí se zponenáhla více širilo, pole, louky a zde onde osvětlený domek spočivaly klidně v lůně okrouhlých vrchů, mezi nimiž lesklá hladina řeky se vinula. Brzo zase sestupovaly se vrchy tvrdošijně až k samé řece, nutíce ji k většímu ohybu, u něhož mlha pohrávala v rozplývajících podobách. Nade vším klenula se pak temnomodrá obloha s nesčíslnými třpytivými hvězdami a vždy klidným obličejem měsíce; a tak jsem kráčel v půvabné letní noci až do jedenácte hodin, kdežto jsem do Sušice dorazil. Město bylo již v tvrdý spánek pohrouženo, v ulicích a na rynku nebylo ani duše, a od starožitných domů odražel se ohlas mých šlépějí, až jsem konečně v předměstí v hospůdce světlo spatřil, kde jsem přenocoval.

Druhého dne zrána šel jsem vzhůru podle Votavy a nesčíslných pískových hromad, zbytků to bývalého ryžování zlata, k Dlouhé vsi, kde Šumavské naplavené dříví ve velikých hranicích nahromaděno bylo. Oudolí se odtud rozmanitě sůžuje a rozširuje, rulová hora Stráž, vypínajíc se mezi Loučovou a Nuzerovem, sestupuje s jedné, a chlomy Kašperské s druhé strany dolů k řece, která si mezi oupatím jejich namáhavě cestu klestí. Mohutné skalní stěny a útesy, jakož i jiný ráz Květeny vyznačují krajinu před svorovými stráněmi Královského Hvozdu. Pichlavé šlětky ²⁾, žluté divizny ³⁾, přímětník ⁴⁾,

¹⁾ Dipsacus. ²⁾ Verbascum phlomooides, Verbascum Thapsus. ³⁾ Senecio Jacobaea.

bodláci, modré zvonky a vysoký pelyněk pokrývají často celé stráně. Co se také ve svorové části Šumavy nespatřuje, jest huště křoví, táhnoucí se zde někdy po rozsáhlých úbočích, v němž zvláště převládá liska a olše šedivá ⁵⁾, na těchto suchých stanovištích hluboce vyřezávanými listy vyznamenaná, kdežto ve vlhčích údolích více k naší obecné olši ⁶⁾ se podobá. Také louky jsou jiné, nežli ve svorové Šumavě, převládá na nich známá klubíčková tráva ⁷⁾ jako u Prahy, často pozoruje se také růžokvětý hadí kořen ⁸⁾. Bylť toho snad příčinou pohodlná, příjemná pohoda, že se mi celá krajina mnohem půvabnější a veselejší býti zdála, nežli vysoká Šumava na předešlém mém výletu.

K poledni přišel jsem do města Kašperských hor, uprostřed mezi horami na stráni vystavěného; pod městem v hluboké roklí jest dosavad ještě stoupa na zlatonosný křemen, jediná to památka staré hornické slávy. Mne vábil ale lesnatý vrch za městem, na jehož temně mohutné rozvaliny královského hradu Karlsberka se spatřují. Překročiv pole, na nichž se právě žito sklízelo, octnul jsem se brzo u paty hory v borovém lese, jehož půda hojným vřesem porostlá byla. Výše začínal smrkový les s vlhčí bažinatější půdou, uprostřed něhož louka se prostírá, jejíž povaha nápadně na vysokou Šumavu upomíná. Jasný modrý blankyt oblohy, smaragdová zeleň rostlinstva a čilý život hmyzu v houšti vřesové působily ale na mne mnohem příjemněji nežli šedá mlhovina v starých smrčínách Jezerní Stěny. Jako v Šumavě spatřovaly se též zde tmavozelené listy tučnice ⁹⁾, bílý a zarudlý rašelinný mech ¹⁰⁾, žlutý hadí mor ¹¹⁾, a fialové hořce ¹²⁾, z nichžto *Gentiana germanica* jak zde tak i v celé Šumavě převládá. V lese nalezl jsem podběl alpský ¹³⁾ a dřípatku ¹⁴⁾, které, ačkoliv také ve svorové Šumavě se vyskytují, zde v rule předce mnohem níže již horský les vyznačují. Poněvadž jsem za určitým cílem nešel, objevil se mi hrad mezi vysokými lesními stromy brzo v pravo, brzo vlevo, až jsem konečně do syta se nabloudiv k sesutým hradním vratům dorazil. Na zdech a v rozpuklinách vyrůstají smrky, a kolkolem, jak v náhradí tak i před hradem, našel jsem všelijaké pěkné květiny. Jest to zvláštnost starých hradů, kterou jsem již několikráte pozoroval, že právě při nich pěknější byliny se daří a i jiné, které na jiných místech méně úhledně rostou, bujněji a plněji se vyvinují. Tak jsem nalezl hned při čestě, která vzhůru k vlastnímu hradu vede, samorostlík klasatý ¹⁵⁾, bažanku mnoholetou ¹⁶⁾, slezičník střídavý ¹⁷⁾, kopytník evropský ¹⁸⁾, čárovník alpský ¹⁹⁾, jaterník trojlaločný ²⁰⁾, kapradí červené ²¹⁾, samé síce rostliny i jinde v lesích a na skalách dosti obvyčné, ale předce zde na této hoře nejvíce u hradu shromážděné. Bezpochyby souvisí tato okolnost s vymýlením lesů okolo hradů, neboť později nalezl jsem tytéž rostliny na nových mýtinách Boubína, ba při nedávno prosekaných cestách. Též byl na takových místech všude obecný hnidák ²²⁾, který, tak jako některé jiné mýtní rostliny opatřen květem pýřitým, všude sám se zasévá, a kde jenom poněkud půda, teplo a světlo dostatečné jsou, již se ujímá. Taktéž se rozšiřuje vrbece úzkolistá ²³⁾, a s ní zároveň starček lepkavý ²⁴⁾. Semeno takových rostlin leží někdy snad dlouho na lesní půdě, až teprva najednou po vymýlení lesa se ujme, když dostatečného světla a tepla obdrží.

... Výhledka od zdi hradebních byla zamezena vysokokmenným okolním lesem, vy-

5) *Alnus incana*. 6) *Alnus glutinosa*. 7) *Dactylis glomerata*. 8) *Polygonum Bistorta*. 9) *Pinguicula vulgaris*. 10) *Sphagnum*. 11) *Scorzonera humilis*. 12) *Gentiana germanica*. *Gentiana Amarilla*. 13) *Tussilago alpina*. 14) *Soldanella alpina*. 15) *Actaea spicata*. 16) *Mercurialis perennis*. 17) *Chrysoplenium alternifolium*. 18) *Asarum europaeum*. 19) *Circaea alpina*. 20) *Hepatica triloba*. 21) *Asplenium Trichomanes*. 22) *Conyza squarrosa*. 23) *Epilobium angustifolium*. 24) *Senecio viscosus*.

lezl jsem tedy do okna, nad temeny stromů ve zdech prolomeného. K jihu se řadily mohutné lesnaté hřbety, co mohutné předhoří pohraničního valu, z něhož jen Roklan co nízký jehlanec vyniká. K severu vystupuje vysoká, skoro lysá Žďaňovská hora, k západu bloudí oko po půvabném údolí Votavy a olidněných vrších, na nichž se pole často až k temenu prostírají; k východu konečně rozkládá se ohromná jednotejná vysočina, teprva v dálném pozadí temnomodrým Boubínem obroubená. Kráčeje s hory dolů údolím mezi Karlsberskou horou a městem viděl jsem ještě vrbu rokytku ²⁵⁾, jivu ²⁶⁾ a vrbu vodní ²⁷⁾, též střemchu ²⁸⁾, zde ale keřovitou, kdežto v kraji dosahuje výšky stromu. Nejkostrbatější cestou, na niž takřka úmyslně všechno špičaté kamení snešeno bylo, jakoby se snad krajina měla před nepřátelskou jízdou chrániti, kráčel jsem od Kašperských hor k Stachovu a Ždíkovu; několikráte sice jsem se pokusil jíti měkčí cestou v dolinách, ale tam jsem uvázl zase až po kolena v bahně, i vrátil jsem se tedy zase na kamennou silnici, kteráž však za Ždíkovem již lidštější povahu měla. Divoké kaštany, podle silnice nasázené, upomenuly mne, že se nalezám navzdor špatné cestě a chudé Květeně předce jenom v dosti nízkém předhoří, a marné bylo mé namáhání pro herbář vzácnější nebo význačnější byliny shledati. Ještě jsem měl více nežli hodinu cesty do Vimberka, a velký les před sebou, když se šeřilo, a jako do Sušice přišel jsem tedy i do Vimberka při svítu měsíce, v jehož světle veliký na skále rozložený hrad malebně se vypínal. Poohlídnuv se druhého dne v světoznámých sklárnách Vimberských pustil jsem se podle úpatí mohutného Boubína k Šatavě. Podotknul jsem již dříve, že Boubín jest nejvyšší čásť předhoří Šumavského, oddělená od pohraničné Šumavy úvalem Vltavským. Cesta byla rozkošná a vedla mne brzo vysokokmennými smrčínami, brzo zase bujnými lukami. Sotva čtvrt hodiny cesty za městem nalezl jsem již jednu, pro tuto rulovou krajinu význačnou rostlinu ²⁹⁾ z řádu zvonkovitých, rostoucí zároveň s hadím kořenem ³⁰⁾ na lukách. Překročiv nevysoký lesnatý hřbet, který se od Boubína k severozápadu k tak nazvaným Kvidám táhne, sestoupil jsem k Hořejším Vltavicům do údolí mladé ještě Vltavy, odkud Boubín v celé své mohútlosti na levém břehu se spatřuje. Jest to hora značná, k jihovýchodu s jinými lesnatými velikány spojena a celá, až na temeno přes 4000 stř. vysoké, hustým lesem pokryta. Popořed k Šatavě chtěl jsem již na zdař Bůh do lesů vniknouti a přes temeno Boubína na druhou stranu k jihu k Záblatí sestoupiti, ale poradiv se ještě s přívětivým hajným, jehož jsem před hezkým jeho obydlím spatřil, upustil jsem od toho úmyslu, neboť neznámý prý musí v těchto lesích zablouditi. Chci-li povahu těchto lesů poznati, radil mi, abych hned za myslivnou do nich zašel a podle kraje jejich do Šatavy se pustil, kde dobrého vůdce a jiné pohodlí najdu. Šel jsem tedy dle této rady vysoko položenou cestou k Šatavě, pohlížeje dolů na pravo do údolí, dědinami a sklárnami malebně oživeného, na levo do lesa přehustého. Jenom strouha při silnici dělila mne od lesa, buky po kraji u větší volnosti se rozkládající činí takřka obrovský plot, neb již po několika krocích do lesa zmizí všechna výhledka do vzdělaného kraje, a kolem není ničeho viděti, leč staré kmeny původního sebou samým se zasévajícího lesa. Ohromné jedle a smrky zasahují svými větvemi tak do sebe, že ani jeden sluneční paprsek nepronikne a oko na otevřenějším místě takřka oslne. Půda jest pokryta silnou vrstvou špendlicí a suchého listí, všude hrčí praménky, a ve vlhké půdě bujná pomněnka lesní ³¹⁾, blatouch bahenní ³²⁾, pryskyřník lezavý ³³⁾, čá-

²⁵⁾ *Salix aurita*. ²⁶⁾ *Salix capraea*. ²⁷⁾ *Salix aquatica*. ²⁸⁾ *Prunus Padus*. ²⁹⁾ *Phyteuma nigrum*.
³⁰⁾ *Polygonum Bistorta*. ³¹⁾ *Myosotis sylvestris*. ³²⁾ *Caltha palustris*. ³³⁾ *Ranunculus repens*.

rovník alpský ³⁴⁾, slabonožka ³⁵⁾ a hvězdovka větší ³⁶⁾. Na otevřenějších místech, od nichž světlá zář do okolní houště se šíří, stojí bujně rozvitý devětsil ³⁷⁾, a veliké ka-
pradi ³⁸⁾. Vystoupiv zase z lesa na cestu, měl jsem na pravo setý les, z borovic a smrků
záležející, kterýž mi dal dobrou příležitost, pěstovaný a samorostlý les spolu porovnatí.
V onom stojí kmeny stejně daleko od sebe, a mají také stejnou výšku, v tomto snaží
se takřka jeden kmen nad druhý vynikati, a z nižší houštiny vystupují jednotlivé stromy
co vítězové do 200 a více střeoviců výšky.

Cesta z Hořejších Vltavic do Šatavy vede po bažinatých lukách vrbovým, olšovým
a březovým houštím, které patu Boubína lemují. Zde jsem se zradoval nad bohatou
kořistí rostlinnou. Již v plotech, které zahumny vesnice zahrádky a pole obstupují, roste
hojně krásná chrpa třepenatá ³⁹⁾, hvězdovka větší a šalounek ⁴⁰⁾. V houští, v němž
se mimo břízy také olše šedivá ⁴¹⁾, střemcha, jiva, rokyta, linda ⁴²⁾ a osyka pozoruje,
roste slabonožka, lýkovec lékařský ⁴³⁾, samorostlík klasatý ⁴⁴⁾, žindava obecná ⁴⁵⁾, ja-
terník trojlaločný, kopytník evropský, plícník ⁴⁶⁾ a hrušnice odvislá ⁴⁷⁾. Tak asi vypa-
dají podle popisů cestovatelů listnaté lesy střední Rusi. Zvláště krásné musí býti ale
tyto luhy z jara, když všechny tyto a ještě jiné rostliny kvetou, jako dýmnicka (Corydalis),
sasanky (Anemone) a podobné jarní květiny. Na vlhkých lukách nalezl jsem jako jinde
hádi kořen, horskou prhu ⁴⁸⁾ a podotknutou již zvonkovitou rostlinu ⁴⁹⁾, na rašelinných
místech bujněla brusnice bažinná ⁵⁰⁾, bahenní mech (Sphagnum) a ozdobná rosička okrou-
hlostá ⁵¹⁾. Celé pak zelené koberce byly protkány nesčíslnými bílými kvítky tolíje
bahenní ⁵²⁾. Takovou bohatost a rozmanitost bylin nepozoroval jsem před tím ještě nikde
v Šumavě. V Šatavě mne přijal pan nadlesní s laskavou hostinností, a přidružil mi dru-
hého dne švarného mysliveckého mládence, aby mne na temeno Boubína doprovodil.
Prošedše druhého dne za krásného jitra březové háje u paty hory octli jsme se brzo
v temné lesní houšti, v níž vedle smrků, buků, jedlí, javorů, bříz, bílých olší, osyk a vrb,
také malebné jilmly, ostatně v Šumavě jen v údolích obyčejné, vystupovaly. Na mýtinách
bylo viděti množství pestrých květín, dilem větrem zasetých, jako vrstice úzkolistá, starček
lepkavý a lesní ⁵³⁾, slabonožka, pcháč bahenní, polní a hrálovitý ⁵⁴⁾; dilem z lesa pozů-
stalých, jako samorostlík klasatý, šalounek, devětsil, kuklík potoční ⁵⁵⁾ a mléč alpský ⁵⁶⁾.
Na mýtinách těchto nechávaly se při porážení lesa jilmly státi, jenž měly nejvíce podobu
štíhlou, jako májové stromy, protože v hustém surči větve jenom u temena poněkud
rozložití se mohly. Bez červený, jeřáb a zimolez černý byly sem tam skupeny
v hustých křovinách, z nichž modrý šalounek a žlutý starček na kraji vystupovaly.
Výše za tak nazvanou Jilmovou skalou, kde četné skupeni štíhlých jilmů stálo, vstoupili
jsme do pralesa, který temeno Boubína pokrývá. Jest to nejkrásnější divoký les, jež
jsem v Šumavě viděl, a půvab jeho byl ještě nemálo zvýšen krásnou povětrností toho
dne. Rulové skály Boubína propouštějí mnohem snadněji vodu, nežli svor Královského
Hvozdu, a proto jest zde všude málo bažin a mechovitých rašelin, tím více ale kypré

³⁴⁾ *Circaea alpina*. ⁴³⁾ *Impatiens Noli tangere*. ³⁶⁾ *Astrantia major*. ³⁷⁾ *Petasites officinalis*. ³⁸⁾ *Nephrodium Filix femina*. ³⁹⁾ *Centaurea Phrygia*. ⁴⁰⁾ *Aconitum Stoerkianum*. ⁴¹⁾ *Alnus incana*. ⁴²⁾ *Populus alba*. ⁴³⁾ *Daphne Mezereum*. ⁴⁴⁾ *Actaea spicata*. ⁴⁵⁾ *Sanicula vulgaris*. ⁴⁶⁾ *Pulmonaria officinalis*. ⁴⁷⁾ *Pyrola secunda*. ⁴⁸⁾ *Arnica montana*. ⁴⁹⁾ *Phyteuma nigrum*. ⁵⁰⁾ *Vaccinium uliginosum*. ⁵¹⁾ *Drosera rotundifolia*. ⁵²⁾ *Parnassia palustris*. ⁵³⁾ *Senecio viscosus*, *Senecio sylvestris*, *Senecio nemorensis*. ⁵⁴⁾ *Cirsium palustre*, *Cirsium arvense*, *Cirsium lanceolatum*. ⁵⁵⁾ *Geum rivale*. ⁵⁶⁾ *Mulgedium alpinum*.

země, v níž bujně rozvité byliny hojně se daří. Devěsíl s ohromnými listy, blatouch s tak velkými listy, že jsem jej zpočátku ani nepoznal, hvězdovky, žindova, kopytník, kamzičník srdčitý ⁵⁷⁾, velká lečka ⁵⁸⁾ a vysoké kapradí, samé to byliny s okrouhlými nebo velkými listy, pokrývaly půdu a nad nimi vypínaly se jedle na sta střeviců výšky. Také padlé a poloztrouchnivělé kmeny neměly zde takové příšerné, bělavým mechovým zákrovem zohyzdění podoby jako u Jezerní Stěny, nýbrž jsouce pokryty zeleným kobercem úložníku ⁵⁹⁾ a pláčince jarního ⁶⁰⁾ splývaly v jedno se všeobecným zeleným kobercem. Ozdobou Boubínského lesa jsou přede vším obrovské buky a kleny ⁶¹⁾, jejichž jasně zelené listy temnou barvu sosen všude oživují. Zdaleka dají se tlusté kmeny obou těchto stromů od sebe sotva rozeznatí, leč že na buku sem tam něco mechu nebo laločnatého lišejníku ⁶²⁾ se nasazuje, což na loupající se kůře klenové není možno. Když jsme byli asi dvě hodiny lesem vystupovali, obrátili jsme se k temenu, kde bujná lesní Květěna houštině černých jahod ustupovala; temeno samo jest bez stromů a jen vysokou travou ⁶³⁾ zarostlé.

Výhlídka z Boubína jest překrásná. K severu do Čech bloudí zrak po horách vždy se umenšujících až za Strakonice a Vorlík. K západu přehlídne se lesnaté předhoří Královského Hvozdu, k východu Krumlovské hory, zvláště Blaňský les, k jihu pak temnozelená stěna pohraničné Šumavy s Trístoličným vrchem (Plöckenstein), vysokým Jedlovcem (Hochfichtet), a za nimi na nejzazším obzoru jako oblaka nakupené Alpy Solnohradské a Bavorské. Dolů jsme se vrátili novou, nedávno lesem prosekanou cestou, vedle níž mohutné poražené kmeny, dílem již na polena rozřezané, ležely. Zadržem deštěm rozloučil jsem se teprva druhého dne odpoledne od svých přívětivých hostitelů, a ubíral se ze Šatavy krásným Eleonorenhainem, kde slavné sklárny se nacházejí, po bažinatých lukách, z vymytého pralesa zdělaných, do Českých Trub (Böhmisch Röhren) k patě pohraničního hřbetu, na němž zde mohutný vrch Trístoličný, (Plöckenstein), Jedlovec (Hochfichtet), několik set střeviců nad všeobecné temeno, asi 4000 str. vysoké, se vyzdvihují. Nepřehledný, málo zalidněný les pokrývá celé toto horstvo, v jehož lůně Schwarzenberský splav na dříví na mnoho hodin cesty, dílem i pod zemí skalou prosekaný, se kroutí, až se v Rakousích do řeky Mühl vylévá. Vysokokmenným lesem vede stezka z Českých Trub do údolí tak nazvané Studené Vltavy k Neuthalu u paty Špičáka (Spitzberg), s pohraničním temenem souvislého. Také zde byl pan polesný mým hostitelem, jest to tentýž, který v lesích zdejších již několik medvědů zastřelil, z nichž se jedna samice před 16 lety zastřelena v Museu Pražském vycpaná nalezá. Jak vypravoval, bloudí prý ještě starý samec v houštinách, a jakkoliv se dosti často trusem a pustošením ověsných polí prozrazuje, předece jej málokdy jen osamotnělý drvoštěp spatří, jemuž ostatně neubliží. Druhého dne zrána vystoupil jsem v průvodu zjednaného posla na žulový hřbet Trístoličný, rašelinou a pralesem pokrytý. V divočině na oubočích, jimiž jsem se ubíral, stály nebetyčné jedle a vysoké kapradí, na světlejších místech plazí se také úložník ⁶⁴⁾. Ráz pralesa jest zde nejpatrněji naznačen. Všude leží stovkové kmeny poražené, a z nich vyrůstají nové štíhlé v divém nepořádku. Hora Trístoličná jest skupení ohromných žulových skal, na nichž erby tří zemí, kteréž se zde na blizku u Trojúhelné skály (Dreieck-

⁵⁷⁾ *Doronicum Pardalifolios.* ⁵⁸⁾ *Luzula maximá.* ⁵⁹⁾ *Lysimachia nemorum.* ⁶⁰⁾ *Alsine verba.* ⁶¹⁾ *Acet Pseudoplatanus.* ⁶²⁾ *Sticta pulmonaria.* ⁶³⁾ *Calamagrostis montana.* ⁶⁴⁾ *Lysimachia nemorum.*

stein) stýkají, vytesány jsou. Na temeno nejvyšší skály vedou stupně, a odtamtud otvírá se čarokrásná výhledka až k Alpám. Bavori navštěvují často tuto horu, a na rozsáhlém ohništi našli jsme ještě stopy vesele zde se bavivší společnosti. Po vysokém pohraničnickém hřbetu, jen zakrnělými smrky, klečí, rákosovitou travou ⁶⁵⁾ a na sušších místech vysokým kapradím ⁶⁶⁾, brusnicemi ⁶⁷⁾ a černou šichou ⁶⁸⁾ zarostlém, přišel jsem dále k jihovýchodu přes mechovité rašeliny na špičaté temeno Plöckensteinu, 4352 stf. vysoké, pod nímž na české straně v závratné propasti hluboké Černé jezírko se lesklo. Sestoupil jsem namáhavě po příkré, několik set střeoviců vysoké skalní stráni dolů k jezeru, jež podávalo skutečný obraz smrti a spousty. Kolkolem bylo obloženo vybělenými mrtvolami sosen, a temnozelené husté smrčí a podoby ohromných skal zrcadlily se příšerně na temné hladině jeho. Mimo smrky, bahenní borovice a mech našel jsem u břehu jenom bahenní brusnici a odkvětlý jarní hořec ⁶⁹⁾.

Poněvadž jsem své sbírky v Neuthalu byl nechal, vrátil jsem se tam zase a sice nejdivočejším pralesem, kde jsem smrky více nežli 6 střeoviců v průměru, a haldy poražených a setlelých kmenů, mechem a kapradím zarostlých, našel. Doleji vedla mne cesta vysokokmenným smrčím, kde hojně horský jeden šřovík ⁷⁰⁾ a pryskyřník omějolistý ⁷¹⁾ rostl, pak krásnou bukovinou, kde množství troudové houby ⁷²⁾ na kmenech bujnělo. Druhého dne opustil jsem v průvodu měřiců, kteříž lesy tyto vyměřovali, Neuthal a přišel jsem lesnatým údolím Studené Vltavy okolo Tusetu do rašelinatého širšího úvalu, kde větší čili teplá Vltava se studenou se spojuje. Močalovitá půda úvalu jest veskrz bahenním mechem (*Sphagnum*) pokryta, odkud i celá nížina jméno mechu (*Moos*, Filzau) obdržela. Na hluboké vrstvě odemřelého a v rašelinu proměněného mechu, která po každém kroku se houpá, plazí se klikva ⁷³⁾, bahnitka ⁷⁴⁾, černá šicha ⁷⁵⁾, bahenní brusnice, mezi nimiž zápeřník ⁷⁶⁾ své vlnaté hlavičky vyzdvihuje. Nejpamatnější na takových rašelinách jest bahenní borovice ⁷⁷⁾, malý, asi 8—12 střeoviců vysoký strom se širokým kořenem, skoro jako vlaská pinie. Mladší stromky jsou tak jako obecná borovice již od země rozvětveny. Již pouhým pohledem rozeznává se bahenní borovice od obecné tím, že nemá žlutých, nýbrž jako kleč černých větví. Také jsme našli v mechu velikou černou zmiji (*Vipera Prestes*), kterouž jeden z měřiců zastřelil, jedovaté zuby její byly na 3 čárky dlouhé. Rozloučiv se s průvodci svými šel jsem údolím Vltavským přes Želnavu (*Sallnau*), Pargfried, Spitzenberg a Pihlov (*Pichlern*) vzdělanou již krajinou, často se ohlížeje na lesní divočinu v pozadí, jižto posilnění turista tak blízko u zalidněných měst netuší. Od Pihlova obrátil jsem se na severovýchod nižším pohořím k Maňavě (*Haidl*) a okolo velkého Langenburského rybníka ke Krumlovu, kam jsem pozdě na večer dorazil. Druhého dne z rána zašel jsem ještě do lesa u Nové ysi, kde na vršině v rozsedlé skále z kořenů smrků mladé kmeny vyrážejí, což jsem před tím nikdy ještě nepozoroval. Prohlídnuv si ještě krásný zámek Krumlovský se vzácnými sbírkami zbraní a obrazů, odejel jsem odpoledne do Budějovic.

Zde jsem se ještě s Budějovským botanikem panem Krejčím prošel po nejbližších botanicky památných vršinách, kde se středočeská, šumavská a rakouská Květena stýkají. Jest naděje, že pan Krejčí v nejbližším čase o těchto památných poměrech pojedná.

⁶⁵⁾ *Calamagrostis Halleriana*. *Calamagrostis montana*. ⁶⁶⁾ *Nephrodium Filix femina*. ⁶⁷⁾ *Vaccinium Myrtillus*. *Vaccinium Vitis Idaea*. *Vaccinium uliginosum*. ⁶⁸⁾ *Empetrum nigrum*. ⁶⁹⁾ *Gentiana verna*. ⁷⁰⁾ *Rumex arifolius*. ⁷¹⁾ *Ranunculus aconitifolius*. ⁷²⁾ *Polyporus igniarius*. ⁷³⁾ *Vaccinium Oxycoccos*. ⁷⁴⁾ *Andromeda polifolia*. ⁷⁵⁾ *Empetrum nigrum*. ⁷⁶⁾ *Eriophorum vaginatum*. ⁷⁷⁾ *Pinus obliqua*.

Nalezl jsem zde v olšovém háji seseli bahenní ⁷⁸⁾, rozpuk ⁷⁹⁾, bahenní ďáblík ⁸⁰⁾, kaprad ostnitou ⁸¹⁾, a na kopcích šalvěj lepkou ⁸²⁾, oměj strakatý ⁸³⁾, lindu ⁸⁴⁾ a mezi jinými také vzácnou jednu travu ⁸⁵⁾.

Odpoledne odebral jsem se do Hluboké, poděkovat se panu nadlesnímu Hejrovskému za laskavou jeho podporu, jehož přívětivým poručením mi bylo možno, divokou Šumavu tak pohodlně projíti. V průvodu jeho syna navštívil jsem ještě lovecký zámek Oboru s bohatými sbírkami přírodnin na Schwarzenberských panstvích sebraných, a pak sad, v němž na tisíce rozličných lesních stromů, hlavně pak dubů, ze všech dílů světa se pěstuje.

Však tyto sbírky a vůbec okolí Budějovské a Hluboké požadují zvláštní pojednání, k němuž si, jak doufám, příštím výletem látku nasbírám.

O vytvořování vajec uvnitř těla slepičího.

Sepsal prof. Dr. Jan Pnrkyně.

1. Historicko-literární úvod.

Když se roku 1825 v měsíci květnu v sezení sboru professorského lékařské fakulty Vratislavské, jejíž členem tenkrát jsem byl, jednalo o to, aby se k nastávajícímu jubileum slavného veterána přírodovědy Jana Bedřicha Blumenbacha, profesora university Göttingenské, nějaké příležitostné pojednání k podávané mu od fakulty naší gratulaci přiložilo, a starší kollegové se v to uvázati zdráhali, nabídl jsem se já, ačkoliv nejmladší, něco vypracovati, což, bylo-li by za hodné uznáno, k tomu oučeli by posloužití mohli. I přijala fakulta přívětivě moje nabídnutí, čímž mně, ukazujíc svou důvěru k mým slabým silám, a podávajíc mně příležitost, jakousi zásluhu sobě získati osvědčením účty k muži tak veleslavnému, nemalou radost způsobila.

Zabýval jsem se tehdy právě umělým lhnutím vajec slepičích, i zdálo se mi býti nejprůslušnější, muži, nejvýbornějšímu tlumočnicku tvářičho pudu v přírodě (Blumenbach: Ueber den Bildungstrieb 1781), něco zevrubnějšího o prvotním vyvinutí ptačího zárodku podatí. — K badání tomuto přistoupiti chtěje, uznal jsem nutnou potřebu, seznámiti se dříve ouplně s budovou vejce ptačího. I učinil jsem to. Nalézaje však v tom mnoho záhadného, byl jsem zpátkem veden k prvotnímu vznikání vejce uvnitř těla samičího, místo pokračování ku předu, k vyvinování zárodku, jak jsem byl dříve ustanovil. V tomto předmětu již byly výtečné práce Döllingera, Pandra a D'Altona před rukama, i nemalá byla by bývala smělost, ještě něco značného k těmto pracím přidati. Naproti tomu cesta k zbadání prvotního vznikání vejce byla ještě zcela nová, od nikoho nezchozená, i bylo přirozeno, že ve mně povstala vroucí žádost, mladistvé své síly o to pokusiti.

Tri letní měsíce stráveny pilným pátráním o způsobu, jak známé částky a látky vejce uvnitř těla samičího se tvoří a jedna ke druhé připojují. V měsíci září bylo pojednání *) vytištěno a slavnému jubilantovi ke dni 19. téhož měsíce odesláno.

⁷⁸⁾ Seseli palustre. ⁷⁹⁾ Cicuta virosa. ⁸⁰⁾ Calla palustris. ⁸¹⁾ Aspidium spinnlosum. ⁸²⁾ Salvia glutinosa. ⁸³⁾ Aconitum variegatum. ⁸⁴⁾ Populus canescens. ⁸⁵⁾ Colcantbus subtilis.

*) Joan. Fried. Blumenbachio, eq. guelf., viro de omni scientia naturali uni omnium maxime merito, universitatis Georgiae Augustae decori eximio, die 19. Sept. 1825 summorum in medicina honorum semi-

Nemyslím tu našim čtenářům podati v pouhém překladu obsah toho spisu, ačkoliv jsem přesvědčen, že i tak pro sprostnost předmětu a vypravování nikomu by nebyl nesrozumitelný, ano dosti zajímavý. Že však od onoho času známosti naše o těch věcech valně pokročily a se rozšířily, bude příhodno znova o tom promluvit, a jak to nynější čas požaduje, beze všeho učeného apparatusu tento předmět, v domácím hospodářství dosti důležitý, způsobem každému zdravě rozumujícímu pochopitelným, vyložiti. —

Rozpravu svou rozdělíme na tři statě: první jednatí bude o složení vejce ptačího kladeného, nevylihnutého; druhá o vznikaní vejce ptačího ve vaječniku a jeho přitvorcích ve vejcevodu; třetí podá pohled na týž předmět ve veškerenstvu živočišstva,

2. Složení vejce slepičího.

Slepičí vejce a jeho části zná každé dítě; zná skořáčku a podskořápní bílou kožku, pak bílek, žloutek, v bílku svazky nebo šňůrky, na žloutku pak očko. Přírodopzpytec vidí sice totéž co dítě a leckterý neznalec; však blíže a důkladněji k tomu přihlídáje, ano umných prostředků, zvětšujících skel, chemických zkusidel k tomu užíváje, pozná ještě na vejci všelicos, čehož obyčejným pohledem se dopátrati nelze a což néméně důležité jest k úplnému vniknutí v tu věc a porozumění jejimu, k utvoření sobě pravého ponětí o ní. Prosím tedy soudné čtenáře, aby několik prázdných chvil věnovali se mnou důkladnému takovému proskoumání ptačího, zvláště slepičího vejce, jakéžto každému na snadě bývá. — Především vyložíme podle obrazu příloženého hlavní částky a látky vaječní.

(Obr. 1.)

Na přílezcím obraze spatříš celé složení vejce: *a* znamená skořáčku zevnější vápennou; *b*, *c* jest kožka podskořápní, složená nejvíce z dvou mázder rozdělitelných, *b* zevnější, *c* vnitřnější; *d* ukazuje na prostor, kde se bílek tekutý nachází, naplňující celý obvod mezi kožkou podskořepní a hustým bílkem *g*, vyjímáje skrovné místo *m* na ostrém konci, kde svaz Trodernův připevněn jest. V hustém bílku *g* viděti mnohočetné vrstvy souběžně ležící, uvnitř pak žloutek *z*, na jehož obou koncích v hustém bílku uložené šňůry *f f*, na žloutku od šňůrek vybihající bílé pruhy, sledy to sesilující mázdry Dutrochetové *h*; *k* jest očko čili blánka zárodková, na povrchu žloutku hned pod jeho vlastní mázdríčkou položená, na kterou *l* ukazuje.

3. Zevnější podoba vejce a zákon jeho puknutí.

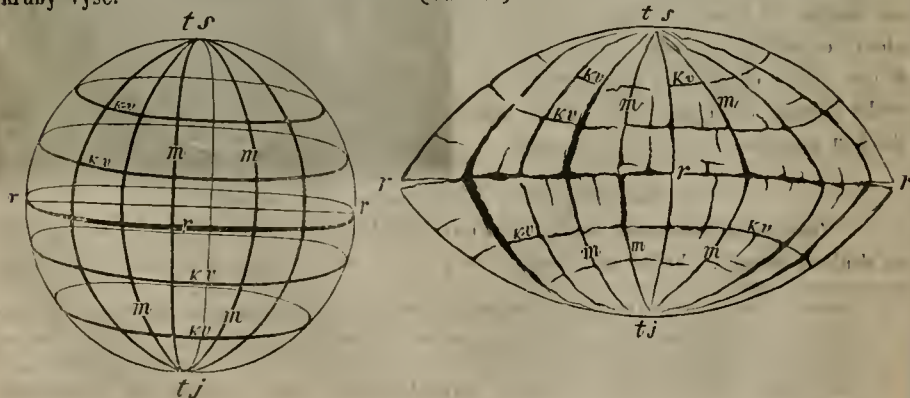
Známy jest vůbec tvar vejčitý. Jest to ellipsoid nebo krehel na jednom konci tupější, na druhém ostřejší. Velká osa vaječní bývá přes dva palce dlouhá, malá okolo půldruhého.

saccularia faustis omnibus celebranti, gratulatur ordo medicorum Vratislaviensium interprete J. Ev. Purkinje p. p. o. Subjectae sunt symbolae ad ovi avium historiam ante incubationem, cum duob. lithographiis. Vratislaviae 1825, typis universitatis. — Nové, něco opravené a lépe spořádané vydání obstaral Leop. Voss v Lipěte r. 1833 pod titulem: Symbolae ad ovi avium historiam ante incubationem. Adj. sunt tabulae duae lithographicae. 4°.

Hledáme-li tvar vejčitý mezi přísně geometrickými figurami, nalezáme jej mezi křivkami vyšších stupňů, o čemž však od matematiků ještě málo vyskounáno. V ozdobiectví slouží vejčitá vypuklina co ozdůbka na makovici dorického sloupu aneb se jí všelijak co obruby užívá, jakož vůbec forma vejčitá v umělectví má na sobě význak ladné ukončenosti, jakou i blava i tvář lidská se honosí. — Jestli jakási tajemná uzavřenost v tomto tvaru, an příroda tu mnohonásobně skrývá klíče svého života zárodky. Okem stavitelským na vejce hledíce poznáváme v budově skořápky tytéž zákony, jakými se řídí klenby nejpevnějších stavení. Tupý konec představuje klenutí římské, ostrý klenutí gotické. Oba konce jsou způsobny vzdorovati veliké tíži, ačkoliv ne takové jako se říká, že vůz s nákladem přejetí může vejce dobře postavené bez uškození jemu.

Pokusil jsem se sám nedávno o to, jakou by aš tíži vydrželo vejce. Udělala se ložiska sádrová, do nichž jeden i druhý konec vejce k vytvoření příhodných doličků vtaženy byly. Mezi ty dáno vejce, a na hořejší prkénko přikládáno závaží až do 33 liber, načež teprv se vejce rozpuklo. Podle těch samých zákonů klenebních stávají se i rozpukliny na vejci, když je roztlačíš. Rádno, abys k těmto zkouškám vzal vejce na tvrdo vařené. Držíš-li je zlehka dlouhou osou kolmo mezi dvěma deskama a udeříš-li na ně přiměrnou silou kladívkem, vyskytnou se velmi sličné rozpukliny, od jednoho k druhému konci co meridiány běžící, a mezi těmi jiné příčné střídavě se ukazují. Udeříš-li na vejce podél ležící, stane se podobné puknutí obou stran na bříšku vaječném v podobě tenat křížového pavouka. Tento způsob rozpuknutí snadno dá se vyloužit. Pomysleme sobě, že by vejce mělo podobu dokonalé koule. Na každé kouli mohou se znamenati dvě tečky protisobné točnové, v prostředním největším obvodu čára rovníková, od té nahoru i dolů k točnám běžící meridiány, a mezi těmi souběžné kruhy opak od rovníku až k točnám postupující. Dejme, že by udeření jistou silou na točny osy působilo, tehdáž koule něco sploskne, a látka na obvodu rovníkovém rozšíří se v kruh větší a širší, čímž její puknutí se připraví, a to dvojím způsobem, jednou od místa k místu podél čáry obvodní, kteréžto pukliny po meridiánech k točnám dále poběhnou, kdež se soustředují; pak síla udeření, působící s hora dolů, zlomí skořápku na obvodu napnutou příčným směrem, což se v rozličných výškách opakovati bude, i vyskytne se množství rozpuklin příčných mezi meridiány. Příležitosti obr. 2. sám sebou náš výklad vysvětlí. Rozpukliny představují spolu geometrické čáry kouli; začáteční písmeny názvů slouží k jich vyznačení, *t. s.* točna severní, *t. j.* točna jižní, *r.* rovník, *m. m.* meridiány, *k. v.* kruhy výše.

(Obr. 2.)

Z tohoto rozjímání vychází pravidlo, jak nejuvhodněji vejce roztlouci se dá. Přitlačíš-li vejce prsty něco málo na obou koncích, a udeříš-li příkulatělou dřevěnou paličkou na bříska, stane se rozpuklina od točny k točně podélní. Přitlačíš-li po bříska a udeříš, bude rozpuklina po rovníku příční. Tím způsobem vejce dosti pravidelně naraziti se dá, i šetrně otevřítí. Třebať ale vybrati vejce dosti tvrdé skořáčky, která by mírnému tlaku vzdorovala. Tímto však nechci naše hospodyňky poučovati: Vědíť ony dobře, jak naraziti vejce, aby čistě vyteklo, a nemůžeme jinak než následovati jich při svém dalším badání.

4. Pozorování tekutých částek vaječných.

Abysi částky tekuté vaječní dobře pozorovati mohl, vezmi čerstvé vejce, naraž je obyčejným způsobem a otevři od zpodu nad černou, hezky rovnou miskou nebo deskou ne příliš s vysoká, aby neporušeně na ploše se rozložilo. Uzříš na nejzevnějším obvodu rozlitý bílek tekutý, dále do vnitřku bílek huspeninný, něco vypouchlý, a v jeho středu kouli žloutkovou, se šňůrkami na obou koncích, s očkem na povrchu. Šňůrky nejsou přísně na koncích osy žloutku připevněny, nýbrž něco hlouběji a pod očkem, které obyčejně na nejvyšším místě se nachází, zvláště když vejce zcela pod vodou otevřeno bylo. Temné dno misky slouží k tomu, aby oba způsoby bílku, totiž tekutý a hustý, pak i šňůrky dobře rozeznati se daly. Otevřeš-li vejce tak, abys je celé u dna misky drže tupý konec odstranil, ostrý přidržel, uvidíš jak uvnitř ostrého konce hustý bílek jako nějakým svazem připevněn jest, an tekutý bílek kolem hustého po ploše rozlitý se spatřuje. Ruský medik Tredern první to spojení hustého bílku uvnitř ostrého konce pozoroval, začož Tredernův svaz jmenováno.

a) Tekutý bílek.

Bílek tekutý jest cele průzračný a nic vláknitého nebo jakkoliv utvořeného v sobě nechová. Skrovným naražením skořáčky poznenáhla vyteče, an hustý uvnitř zůstává. Tam, kde Tredernův svaz na ostrém konci připevněn jest (obr. 1. m), nenachází se žádný bílek tekutý, ostatně všude bezpřetrženě pod skořáčkou hustý bílek obkličuje a obtěká.

Tekutý bílek dá se užiti k rychlému lepení všelikých maličkostí. Potřebí jenom vejce, které právě pro nejbližší potřeby v kuchyni ustanoveno jest, něco málo naraziti, aby skulinkou krůpěj tekutého bílku se vyskytla, právě tolik co by stačilo; vejci to ostatně neškodí. Žádáš-li více takového bílku, učin na obou koncích dirky a foukej do jedné zvolna tak dlouho, dokud bílek poteče, ježž do nádoby nebo láhvičky nabereš i uschováš pro další potřebu. Střežen od vzduchu dost dlouho se zachová. Ukápeš-li takového bílku něco do čerstvé studničné vody, nebo do vody trochem líhu napuštěné, srazí se okamžitě na celém povrchu, a tvoří buňky, cévy, blánky atd., sličný to obraz tvořivé přírody, jež podobným způsobem u vytvořování prvotních částek a tkanin zvířecích a rostlinných postupovati se zdá. Otevřeš a vyklopíš-li vejce zcela pod vodou, rozplyne se v ní tekutý bílek a jen ji něco zakalí, tuhý bílek se šňůrkami a žloutkem zůstanou v celosti podoby vejčité, potřebí jen ještě vodu zkalenou výsrkáním skrze trubku odstraniti a čerstvou nahraditi. Tekutého bílku jest dosti mnoho, jak to prostěrem d na obraze 1. naznačeno jest. Jeho mnohost je však rozličná podle toho, jak staré jest vejce. V čerstvě kladeném vejci nepoznáš rozdíl obou bílků. Zdá se, že tehdež ještě tekutý bílek uvnitř hustého obsažen jest. Za několik hodin ale již zřejmě se ukazuje a do jistého, ode mne ještě nevyzpytovaného času ho přibývá, později zase

vypařováním ho ubývá. Jak mnoho v průměru ho bývá, též jsem ještě neskoumal, snad asi půl krychlového palce. Jak se nabírá a z hustého bilku vycezuje, představuji si takhle. Jak mile vejce snešeno, oučinkuje tlak zevnějšího vzduchu i skrze skořápku na bílek, a způsobuje ono rozloučení, snad i kyslík vzduchu k tomu napomáhá, jako u sražení krve. Tážete se k čemu slouží? Předně k tomu, aby hustý bílek a žloutek ke skořápce nepřilnuly, snad též aby vypařování vody zprostředkoval, pak hlavně, aby hustý bílek se žloutkem uvnitř vejce pohybovat i točiti se mohl. Mnoho na tom, když se líhne vejce, záleží, aby ona strana žloutku, na které se očko nebo kožka zárodková nachází, vždy nahoru, blíže hřejícího břicha samice obráceno bylo, by vlivem tepla zárodek se řádně vyvíjel, an dolejší strana (zvláště když hnízda, jakožto u mnoha ptáčích se nachází, nejsou dosti podestlána) mnohem chladnější bývá. Toho stálého položení očka při jakémkoliv točení okolo dlouhé osy dosáhla příroda tím, že se hustý bílek v tekutém, upevněn svazem Tredernovým, točiti může. Tím však by se ještě nedosáhlo onoho stálého položení očka, k tomu slouží dílem potažná lehkost žloutku mnoho oleje v sobě obsahujícího, čímž jako bublina vzdušní vždy nahoru se pne, dílem zvláštní upevnění jeho prostředkem svazků uvnitř hustého bilku. Jsou totiž upevněny pod osou žloutku v tom samém meridíánu, v kterém nahoře očko leží, tak že větší massa žloutku, když se hustý bílek otáčí, vždy nade svazky se vznáší a tím očko nahoře udržuje. Že tomu v skutku tak, aniž to nějaká naše theorie, můžeš se na každém řádném vejci přesvědčiti. Toč je chvílku zvolna okolo dlouhé osy, pak učiň nožem ve skořápce na hořejší straně podlouhlý otvor asi zšíří palce, odstraniv též blánku podskořápečnou, i uzříš žloutek v bilku, a očko vždy na nejhořejším vršku. Po jedné takové zkoušce zdálo by se to náhodou, však opakovan ji několikrát a vždy to samé spatřiv nebudeš pochybovat, že v tom zákon jest. Kdyby svaz Tredernův rychlým točením se ukroutil a utrhl, pravidelnost ona by se více zachovati nemohla, an by bílek se žloutkem kromě podélného i v jiných směrech točiti se dal. Pokusil jsem se o to, připevnil smolou ostrý konec vejce do držadla u soustružného stroje, a asi 600 krát rychle je otočiv a odundav, otevřel jsem předně skořápku na břísku vejce, i hle, očko bylo nahoře; pak jsem odstranil, přiloživ na misku, polovici skořáčky s tlustým koncem, aby hustý bílek neporušeně se rozlil, a hle, svazek Tredernův nebyl přetržen ani ukroucen. To ukazuje, že buďto nesmírně stočitelý jest, což nepodobno, anebo že i se skořápkou se otáčí, an tření mezi skořápkou a bilkem dosti silné jest, aby pohybování ono tomuto se sdělilo.

b) *Hustý bílek.*

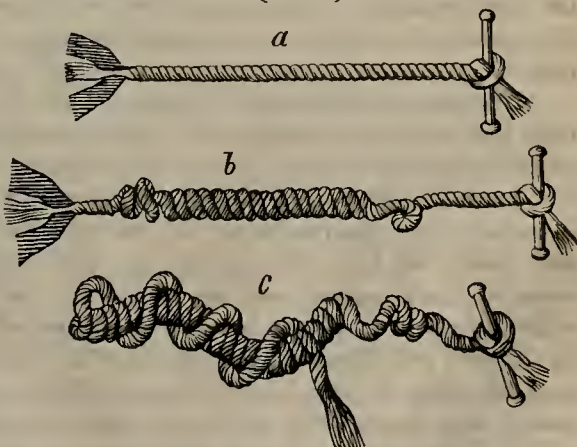
Hustý bílek na obraze 1. g má dosti hutnosti, aby se na ploše podložené nerozplynul, jen že se značně zpleskne; ve vodě podrží celou svou formu vejčitou. Uvnitř ukazuje vrstevnaté složení. Toto již pouhým okem pozorovati se dá, ještě lépe ale zvětšujícím sklem, třeba obyčejnou lupou (čočkou). Vylej vejce pozorně na skleněnou tabuli a podlož zrcadlo, aby bílek dobře průzračný byl. Tu uzříš nesčíslné množství nejdrobnějších vrstev od povrchu ke středu postupujících. Dále do vnitř nelze je dobře rozeznati (viz obr. 1. g). Ve svazu Tredernově vypadají tam jako vlákna se křížující (obr. 1. m). Také se dokáže vrstevnaté složení bilku, když jej v své celosti v čerstvé, nebo trochem líhu přístředné vodě ponecháš; dají se pak vrstvy po závitkách klístkami opatrně odlupovati, i ukazuje se zřejmě jejich útvar vnitřní, od točny k točně kosmo kroužený. Na ostrém konci uzříš vždy cípek utrženého svazu Tredernova. Také ve vejci na tvrdo vařeném poznáš vrstevnatost bilku loupáním nožem a klístkami, anebo

pomocí mikroskopu, podkládáje úřezek tenounký vodou pokrytý. Abys nejtenší odřízky obdržel, nech tvrdý bílek uschnouti až do rohové hutnosti.

c) Šňůrky bílkové.

V hustém bílku, nechť se vznáší ve vodě anebo jest na ploše vyložen, rozeznávají se na obou koncích k žloutku těsně připevňující dvě mnohonásobně stočené, do uzlu spletené šňůrky; ježto německy Hagelschnüre, v učeném světě řeckým jménem chalazae, u nás svazečky se nazývají. (Obr. 1. f. f.)

Konec vnitřní u žloutku přechází do jeho povrchní kůže; druhý konec tratí se v bílku; uzel šňůrky bývá v ostrém konci menší, však pevnější, v tupém konci větší a měkčí, šňůrka pak tam kratší zde delší. Budovu šňůrek ještě lépe proskoumáš, když ostatní bílek vyskáním trubkou odstraníš, je úzce při žloutku odstříhneš a pak co možná roztáhneš. Jsou skrouceny opačným směrem, na jednom konci závitkou od nitra na venek v pravo s hora dolů se otáčející, na druhém pak v levo. Uvnitř jsou vyznačeny látkou vláknitou, bílou, neprůhlednou. Šňůrka obyčejně vybíhá od žloutku jednoduše, pak se ohne na sebe, a otočivši se několikrát vrátí se k svému původu, až pak vyběhne do bílku, v němž se ztrácí. To bývá nejčastěji — ostatně veliká rozmanitost v tom panuje, ač vždy ukazuje na jisté pravidlo. Abys sobě dvojnásobné stočení šňůrek dobře představil, vezmi tkaničku ještě docela nekroucenou, asi půl lokte dlouhou, připevni jeden konec do skřipce, a druhý na přič k dřívku přivaž, pak počni vždy natažený zvolna skrouceti. Stane se z počátku první skroucení, kdežto kraje se závitkově pokrývají. To když se neustálým točením přivede k jistému napnutí, ukazuje se snaha ke skracení se, i povolíš-li, znenáhla skrouti se tkanička ještě jednou okolo sebe, stane se skroucení druhé, pak i třetí, an první se okolo druhého ovine. To se stává buďto řádně nebo všelijak zmateně, rozličnými oklikami a uzlinami, podle toho, jak jsi řádně nebo matně svou práci prováděl. (Obr. 3. a prvotní skroucení, b druhé, c třetí). Podobné závitky představují šňůrky bílkové, jen s tím rozdílem, že každá opačným směrem skroucena jest, což se též na tkaničce vyvésti dá, když přičku k točení dáš do prostředka a oba konce upevníš, pak se oba konce opačným směrem a pořádkem zakrouť. Osou druhého skroucení běží někdy vlastní chodba, o které bájeno, že slouží k převádění bílku do žloutku v čas lhnutí. Jak se podobné soukání děje ve vejcevodu v těle slepičím u tvoření vejce, vyložíme v druhé stati.

Šňůrky nebývají přísně na koncích ošy žloutku upevněny, nýbrž něco pod ní, sblížující se ku protější straně očka. Od šňůrek vychází obyčejně několik pramenů vláknitých, které na povrch žloutku vyběhají, někdy jej i cele přesahují (h h) a v blánce sesilující žloutkové se tratí.

d) Žloutek.

Žloutek, žlutostí svou vyznačený, představuje dokonalou kouli, a jest dvěma blánkami uzavřen, z nichž jedna zevnější, od vynálezce Dutrochetová zvaná, se šňůrkama úzce souvisí; druhá, vnitřní, jest vlastní žlutková, původně se žloutkem ve vaječniku vznikající, o kterýchž na svém místě. Látka žloutku hustě tekutá rozplyne se, když roztrhneš jeho mázdříčku, která jí v kulaté oné podobě udržuje. Není však pouhá tekutina, jako na příklad tekutý bílek, nýbrž vekrz a veskrz z utvořených částek složena, které uvnitř žloutku jisté postavení zajímají. Předně ouhrnkem se může říci, že skoro celý žloutek složen jest z vlastních buněk nebo kuliček olejovitých rozličné velikosti, které vespolek látkou bílkovitou spojeny jsou.

Hned pod mázdrou žlutkovou rozprostírá se po celém objemu žloutku vrstva nejmenších, běle průzračných, ouzce spojených buněk, jenž by se za vlastní blánku považovati mohla, kdyby její tekutost tomu neodporovala. Z dvojích ale ohledů aspoň ku blánce se přibližuje. Předně má předce větší souvislost než ostatní látka žlutková, pak i v sobě obsahuje pravdivou blánku, totiž očko, v kterém, když se vejce lžne, zárodek klíčí, pročež učeně *blastoderma*; totiž kelní kožka se zove, do které, když vzrůstaje se šíří, až celý žloutek obejmě, ona povrchní vrstva buněk přechází. Nejbliže pod ní ležící buňky jsou trochu větší, méně souvislé, aniž vrstevnatě položené, běložluté, uvnitř zavírající olejové, dosti veliké, průhledné, bledé kuličky.

Dále uvnitř jsou buňky vždy větší, vnitřní jejich kuličky olejné vždy drobnější, žlutější, méně průzračné. V samém středu žloutku jest dutina naplněná vlastní látkou tekutou, přížlutle bílou, na způsob hustého mléka. Jest složena z tekutiny bílkové kalné, a z buněk větších, sporých, též krapky dle zdání olejové zavírajících. Zdá se, že tato dutina středeční souvisí s očkem, což ale ještě úplně vypátráno není. Velká část oněch olejových kuliček, v buňkách obsažených, zdá se býti hutnosti voskové, neboť když se smáčkou mezi skličky, puknou na několika místech po kraji, aniž více zkulatí. Mezi buňkami v celém žloutku rozlita jest tekutina kalná, hustá, bílečná. Její kalnost pochází od nesčíslného množství nejdrobnějších zrníček, které, když je zředíš vodou, nejživější pohybování, Brownovské zvané (o kterém později někdy promluvíme), ukazují.

Poněvadž se nadíti mohu, že mnozí čtenáři Živy, jimž prostředky k tomu na snadě jsou, k některým badáním, jakéž jsme již dosaváde podali, též oučinně přikročí, vyložím tu spůsoby, jakými se žloutek nejlépe prohlédati může.

Předně třeba žloutek poznati v přirozeném, nezměněném spůsobu. Vyber si misku tmavé harvy dosti hlubokou, aby tam vejce celé pod vodu se ponořilo, a též dosti širokou, aby kraje vniknutí slunečního světla nezabraňovaly, naplň ji vodou, a pod vodou otevři v ní opatrně vejce, aby se žloutek neroztrhal a bílek hustý podržel svou podobu. Jestližeš dříve bílek tekutý co možná odstranil, zakalí se jím voda, i třebať jej srkáním a přiléváním čerstvé vody odstraniti. Proskoumav hustý bílek a položení svazečků odstraň jej též srkáním až na samý žloutek, při čemž velmi pozorně třeba se chovati, abys žloutek, který se při tom někdy silně pohybuje, koncem trubičky neporouchal. Velmi těžko jest kousek mázdry žlutkové odloupnouti, aby něco látky nevyteklo. Podaří-li se to, vykoulí se žloutkovina i s očkem, i můžeš blánku kelní a vrstvu povrchní špičkou tenkého nože nabrati a hned pod vodou (aby se ve vzduchu tlakem jeho neslila) na skleněnou podložku rozložit k dalšímu mikroskopickému zbadání. Abys pak až do prostředka vnikl a poznal vnitřní dutinu a její látky, třebať smělého rozstří-

hnutí koule žlutkové pod vodou. Stane se to nejlépe nůžkami křivými, zvanými Cowperovými, jež u každého chirurga najdeš, však i jinými, jen třeba hleděti, aby se proříznutí najednou stalo. Z počátku ukazuje se žloutek na straně řezu, přiskřípnutím nůžek jako zavřený, pak se znenáhla otevírá, až se průřez narovná. Uzíříš teď na jeho ploše tři kruhy různé barvitosti, jakouž se žloutkovina vyznamenává, zevnější bledě žlutou, vnitřnější oranžovou, u středu pak jamku s látkou bělavou. Můžeš teď k obadání mikroskopickému z každé krajiny něco na přihloublé skličko vybrati.

O mnoho pohodlněji stává se mikroskopické rozebrání žloutku, uvaříš-li vejce dříve na tvrdo. Tu všechny buňky žlutkové, chovajice v sobě velkou část bílku, srážejí se každá pro sebe, a stanou se z nich zrnka velmi sličná, mnohostěnná, něco průhledná. Z toho pochází ona moučnatost na tvrdo vařeného žloutku. Můžeš jej též pod vodou nožem tenkým zponenáhla rozříznouti, a uzříš též ony kruhy různěžluté a dutinku s bílou tekutinou u prostředku, která když se vejce dále vařilo, též jako bílek stuhlá bývá a co uzlík ze žloutku vyjmouti se dá. Z té-li hodně tenký listek vyřízneš, uzříš kuličky žlutkové zcela okrouhlé a nikoliv hranaté, jako v ostatním žloutku, proto že tu jen spore se nacházejí, při sražení pak se nedotýkají, čímž by obapolným tlakem zhranatěly. Kuličky čerstvého žloutku v kyselinách chlorovodíkové, dusíkové, octové též zhranatí, podobně účinkuje alkohol, méně trest; sirková kyselina vyvádí mohutný chemický účinek, i znetvoří a změní látku, podobně též chromová kyselina. Žíravé kali též tuží, aniž působí roztok. Kapka žloutku dána do oleje shlukne se, aniž olej vniká, pročež k ohledání zcela se nehodí. Když dáš zrnčka sraženého žloutku do terpentínového výstřelku (Terpentinegeist), vyvádí hned z nich tuk neb olej, jenž se na povrchu velmi ladně v podobě kuliček vyskytne, ten pak po chvíli zcela se rozpustí a zrnčka stanou se průhlednými.

V příštím čísle ještě o obalech vaječných, o rozboru lučebním částí vaječných, o hospodářském a průmyslném upotřebení vajec promluvíme.

Drobnosti.

O živých tvorech v studničné vodě.

Když se cholera v Evropě poprvé objevila, hledal sprostý lid příčinu v studnicích, a v některých krajinách jsou dosaváde v zlé paměti výjevy divoké vášnivosti proti osobám, jež obecné mínění z otrávení studničné vody vinito. Ostatně panuje až do nejnovější doby i mezi vzdělanými lidmi mínění, že voda v čas cholery zvláštní škodlivou vlastnost má, ačkoli v ta věc vědecky potvrzena není.

V novější době byla i v Praze ta otázka obnovena a zvláštní komise pro vyskoumání vody ustanovena, jejíž práce po ukončení co nejdříve uveřejníme. Již před dvěma lety obíral se tímž předmětem *Dr. Ferd. Cohn* ve Vratislavi, a uveřejnil výsledky svého badání ve výroční zprávě slezské vlastenecké společnosti (Jahresbericht der schles. Gesellschaft für vaterl. Kultur, 1853), z nichžto zde k porovnání s Pražským skoumáním krátký výtah podáváme.

Dr. Cohn skoumal drobnohledně studničnou vodu z takových domů, kde z jara r. 1853 cholera se silně jevila, jakož i z některých studnic zdravých míst. Největší množství ústrojných tvorů obsahovala voda ze studnic domu pod číslem 4. Vorwerksstrasse, kdežto cholera zvláště zuřila. Voda byla dosti čistá a čirá, ale po jistém čase usazovala se z ní hojně hnědá a vláčkovitá látka, která pod drobnohledem následující věci obsahovala:

1. Drobnouké třísky dřevěné, rezem docela proniknuté.

2. Bělavé vláčky, skoro výhradně ze zvláštní vodní plísně složené, která rozvětvená vláčna na konci s brozovitými výtrusy obsahuje. Plíseň tato tvořila hlavní část usazené látky; kyselinou solní vícela, obsahovala tedy uhlan vápnlitý. Více porůznu vyskytovaly se

3. vláčky jiné vodní plísně, s dlouhými tenkými vlákny, z rodu *Hygrocrocis*.
 4. Hnědá vlákna, dle Kützinga vodní plíseň z rodu *Stereonema*, dle Cohna ocásky nálevníka *Uvella glaucoma* Ehr.
 5. Černavé, mnohobuněčné výtrusky plísně, do skupení snětí náležející, z rodu *Phragmidium*. Tyto poslední dva útvary vězely na jemných trískách.
 Mezi těmito nepohyblivými tvory plovali
 6. četní nálevníci z rodu *Vorticella*, *Cyclidium*, *Monas*, *Paramecium*; nejčastěji spatřovaly se pěkně *Vorticelly* na spirálních stopkách sedící.
 Zvolna pohybovaly se porůznu
 7. stažitelné tvary některých kořenonožců mezi plesnivými vlákny, z rodu *Amoeba* a *Actinophrys*.

Velmi rozšíření byli

8. vírníci, zvláště *Rotifer vulgaris* ve všech stupních vývinu, mezi nimiž se také
 9. známý vláknitý červíček bahenní, *Anguillula fluviatilis*, čile kroutil.
 V usazené látce žili také
 10. větší štětinatí červíčkové (*Nais*), a ve vodě samé
 11. jednotliví sladkovodní ráčkové z rodu *Cyclops*, již pouhým okem znatní.
 V usazenině leželo mnoho odemřelých zvířecích částek, jako
 12. kůžičky z larv komářích, 13. křídlo muší, 14. noha pavoučí, konečně 15. pěti a 16. líněná vlákna. Z neústrojných látek obsahovala usazenina 17. malé drobty křemenu, vápna a železného rezu, kteréžto částky, jako i 13 — 16, bezpochyby co prach do studnice se dostaly. V žádné jiné vodě, jižto Cohn ještě ze šesti jiných studnic skoumal, nenašel tolik ústrojných tvorů, bezpochyby proto, že ostatní studně měly kamenný, podotknutá studně ale dřevěný srub. V čisté vodě jiné studnice, odkud Cohn od mnoha let vodu nositi dal, nenašel nic; když ale plecháč skoumal, v němž se voda ode dávna domů nosila, našel na dně tenoučkou mázdříčku, v níž mimo částky rezu, škrobu, bavlněných a líněných vláken, nalých trisek také velmi četná, plesnivá vlákna z rodu *Hygrocrocis* a *Stereonema*, pak vírníky (*Rotifer*) a červíčky (*Anguillula*), některé nálevníky (*Cyclidium*, *Oxytricha*, *Monas*), zvláště ale kořenonožce (*Actinophrys*, *Amoeba*) nalezl. Ve vodě z jedné studnice ve Svidnici nenalezl ničem. —

Co se týče souvislosti vody s cholera, může se domněnka vystaviti, že voda buď sama v sobě příčinu cholery nese, nebo snad, je-li jinde příčina její, že má vlivu na zvláštní vyvinutí její v určitých místech.

S ohledem na první domněnku nedá se upřítí, že by *snaď* jistá proměna vody příčinou cholery býti mohla, a též domněnka druhá neleží mimo obor možností. Není zajisté k pravdě podobno, že by ona nemoc od zvláštních magnetických, elektrických a jiných fyzikálních a chemických poměrů země nebo oboru vzdušného závisela, onaf by se pak sotva na několik domů nebo ulic obmezovala, jak se to v skutku pozoruje. Takovoto porůzné vyskytování se cholery mluví spíše pro domněnku hmotné příčiny, tělesné nakaženiny, kteráž na určitém místě po nějaký čas panovati, ale pak zase ztratiti se může. Badání C. Schmidta (Charakteristik der epidemischen Cholera) vedlo k výsledku, že se ukázy nemoci a proměny v ústrojenstvu způsobem jistého fermentu vysvětliti dají. Takový ferment může býtí buď jistá neústrojněná látka, buď jakýsi ústrojný tvor, zvláště plíseň, jako kvasné houby fermentem jsou pro sladké roztoky. Takový ústrojný ferment v podobě houby vyskytl se při všech epidemických nemocech rostlin, které v novější době pozorovány byly a s cholera jakousi obdobu mají. Všeelijaké druhy obilního rezu (*Uredo*) jsou příčinou rezu a snětí na obilí, vinná plíseň (*Oidium Tuckeri*) jest příčinou nemoci vinných hroznů, a taktéž způsobují jiné plísně na pomerančích, olivách, moruších, na vřesu, černých jahodách, mrkvi a cukrovce podobné nemoci. Ba i mezi zvířaty vyskytují se epidemie, jejichž příčina v plisních spočívá, jako známá Muskardina, nemoc vlašských hedvábných housenek, pocházející z plísně (*Botrytis Bassiana*), kteráž celé tělo housenky obalí.

Bylo by tedy možné, že u cholery zvláštní plíseň jest první příčinou. Tato plíseň mohla by pak do ústrojí člověka dostatí se buď z povětří buď z vody. Vědecky se ale nedá ani jedno ani druhé dokázati.

Ehrenberg skoumal r. 1849 při choleře v Berlíně prášek v povětří nakažených domů se vznášející, nenalezl ale ničem, co by v zdravých domech nebyl shledal.

Z Cohnových výskumů nevysvítá též nic určitě rozhodujícího. Neboť nalezl ve vodě jak v zdravých tak i v nakažených obydlích tytéž ústrojniny. Poučlivý jest v tom ohledu zvláště příklad o Svidnické vodě, která v březnu 1853 zvláštním způsobem se pokazila a předece cholera za následek neměla.

Od nějakého času pozorovalo se ve vodě, která se do Svidnice (Schweidnitz) z říčky Bystrice (Weistrütz) vede, množství bílých vláček, které konečně i vodní trouby zacpaly. Prof. Göppert pátral po příčině toho úkazu, a shledal, že má počátek svůj v mlýnské strouze, která nad městem do Bystřice se ústí, a po celou délku svou touto vláčkovitou lmotou tak vyplněna byla, že se zdálo, jakoby dno strouhy vlnou pokryto bylo. Göppert našel, že látka tato záleží z nahromadění nescísného množství vodní plísň *Leptomitus lacteus* Kützing, a že povstává teprva pod dílnou, kde se z melassy rum dělá, odkud se výpalky do strouhy pouštějí. Později (v březnu 1853) skoumal Cohn vodu z této strouhy, a našel mimo podotknoutou vodní plíseň množství jiných tvorů, zvláště *Baccilarii*, pak nálevníků, vírníků a jiných vyšších zvířat, jakož i řasy a rozličné druhy vodních plísni. Navzdor tomu nerozpoznal se nikdo na cholera, kdo z této vody pil.

Také voda v Londýně má dle *Hassala* (A Microscopic examination of the water supplied to the inhabitants of London and the suburban districts, London 1850) obsahuje v sobě veliké množství oživených tvorů a sice po celý rok, tak že se jí příčina cholery připočísti nemůže. Nedá-li se však dokázati, že voda příčinou cholery jest, nenásleduje z toho, že by voda, v níž se všechno oživeným tvorstvem hemží, zdraví našemu prospěšna byla. Občejná čistá studničná voda, zvláště taková, která z hlubin země se prýští a jisté množství solných sloučenin obsahuje, má v sobě velmi málo oživených tvorů, nebo prázdných, jak zkoušky, pod drobnohledem pana prof. Purkyně vyvedené, dostatečně dokazují. Čím nečistější voda, tím více se tam ale nahromadí rostlinky a zvířátka, tím snadněji pak taková voda lhnje a následkem toho zdraví škodí.

Na nečistých dvorech, kde jsou studnice blízko hnojnic a stájů, nebo kde studnice špatně přikryty jsou, bude vždy nečistá voda s četným živým obyvatelstvem.

Čistá hluboká studnice jest zvláště pro obyvatele měst, kde beztoho vzduch rozličnými plyny naplněn jest, potřeba důležitá, byť i jinak ve vodě příčina cholery hledati se nemohla. —

O ozonu ve vzduchu.

V novější době dělají se na rozličných místech zkoušky o množství ozonu ve vzduchu obsaženém, jako ve Vídni, u nás na hvězdárně, v Královci (Königsberg) v Prusích a jinde, a někteří, jako i vynálezce této látky sám, Ch. Fr. Schönbein, připsují mu i vliv na vyvinutí některých, zvláště katarrhálních a niásmatických nemocí.

Z toho ohledu je zajímavá ta zpráva, kterouž v posledním sezení c. k. Vídeňské akademie pan prof. Brücke sekretáři této akademie podal a jižto zde sdělujeme.

Nebude ale od místa, vložiti napřed, co ozon jest.

Jestí známo, že se v pokoji, kde se velikou elektrickou pracuje, zvláštní zápach cítí, kterýž se občejně co fosforovitý naznačuje; tentýž zápach rozširuje se v prostorách, jimiž blesk proletěl. Roku 1840 upozornil Schönbein nejdříve na okolnost, že se tentýž zápach v jistých okolnostech při rozkládání vody Voltaickou batterií objevuje, i vyskoumal zároveň, že příčina toho zápachu jest zvláštní látka, jižto nazval ozon (podle řeckého ὄζω, zapáchám). Později nkázal, že ozon také povstává při dotýkání se vlhkého fosforu se studeným vzduchem, jakož i při vedení elektrických jisker skrze naprosto suchý kyslík.

Plyny ozon obsahující hlavně dvěma skoumadly se poznávají, předně jodidem draselnatým (Iodkalium), z něhož se působením ozonu Iod vylučuje, čehož následkem hnědá barva povstává (je-li spolu škrob přítomen, povstane účinkováním vyproštěného Iodu na škrob barva krásně modrá); pak tím, že roztok indiga sám o sobě modrý, působením ozonu docela zbledne.

Přítomnost ozonu v povětří poznává se pomocí papírkův namočených do škrobu rozvařeného a s jodidem draselnatým smíchaného. Sušené pásky tohoto papíru zavěsí se na chráněném místě po jistý počet hodin do volného vzduchu. Čím větší množství ozonu ve vzduchu jest, tím patrnější modrá barva ukáže se na papírkách.

O chemické povaze ozonu budíž v krátkosti tolik řečeno. Onen ozon, který se působením vlhkého fosforu na vzduch tvoří, jest podle chemické povahy své docela neznám, ačkoliv Schönbein se domýšlí, že není nic jiného nežli kyslík, jehož příbuznost k jiným prvkům nad občejnou míru rozdrážděna jest. Ozon, jenž se tvoří při rozkládání vody elektrickým proudem, jest podle genialních zkoušek Baumerta sloučenina vodíku s kyslíkem (HO₂). Ozon, jenž přibíjením elektrických jisker skrz absolutně čistý kyslík se tvoří, jest

těž podle Banmerta allotropický kyslík, t. j. takový, který způsobem arci neznámým, podržev hmotnou podstatu svou, jiných vlastností nabyt. Ostatně jest allotropie dosti obecná vlastnost jednoduchých těl v přírodě, o čemž jmenovitě diamant a uhlí nás poučují; neb tyto dvě látky, jakkoli vlastnosti přerozdílných, jsou v chemickém ohledu jedno a totéž těleso. —

Zpráva pana prof. *Brücke* ve Vídenské akademii týkala se zkoušek Dr. W. *Schiffers-deckera* v Královci, kterýž po celý rok množství ozonu v povětří skoumal. Výsledky těchto zkoušek byly následující: Množství ozonu ve vzduchu mimo město jest vždy větší, nežli v městě. Blížkost vody nemá žádného vlivu na ten poměr. V noci jest ve vzduchu více ozonu nežli ve dne, v studených měsících více nežli v teplých, načež ostatně denní úchyly teploměru a tlakoměru neúčinkují. Při dešti a sněhu jest více ozonu v povětří nežli za suchých dnů, a při sněhu více nežli při dešti, při dešti zase více nežli za sucha. Velikost větru má vliv na množství ozonu, nikoliv ale směr jeho. Množství ozonu ve vzduchu stojí v rovném poměru s řadou čísel, obdržených ze síly větru a vlhkosti vzdušné. Při bouřce zvyší se někdy množství ozonu velmi náhle.

Kdyby byla domněnka *Schönbeina* pravdivá, že ozon katarální nemoci zbujuje a podporuje, niomatické (*Intermittens*, *Typhus*, *Cholera*, *Diarrhoe*) zrušuje, bylo by dle uvedených zkoušek množství ozonu v listopadu největší ceny dosáhlo, v září ale nejmenší; shledalo se ale, že právě oba tyto měsíce v průměru stejné množství ozonu měly. Viděti z toho, že mezi ozonem a uvedenými nemocemi žádného spojení není. Jaké as jiné působení ozonu ve vzduchu jest, o tom do té doby nic určitého nevíme.

Přirození obojnáci mezi páteřnatci.

Až posud vůbec pokládalo se za to, že obojnáci při páteřnatcích objevuje se toliko co patvor (*psedomorphosis*). Pan *Dufossé* podává nyní Pařížské akademii zprávu, že jednotlivci druhů ryb *Serranus gabrilla* a *Serranus scriba* stále co obojnáci se jeví. Zúrodnění vajec děje se buď při průchodu skrz ústí rodiča, anebo, což nejobyčejnější jest, mimo tělo v živlu je obklopujícím. Prozatím musíme očekávati, zdali se tento neobyčejný a osamotnělý úkaz potvrdí všestrannějším pozorováním.

Papír zinkový.

Tento od *Viarda* nejprv ve *Franconzích* zhotovovaný papír dělá se pouze přimíšením k obyčejné kaši papírové kyslíčnicku zinečnatého (od $\frac{1}{20}$ — $\frac{1}{2}$ váhy kaše papírové). Kyslíčnick zinečnatý musí dříve co nejdříve býti proprán. Papír takový hodí se obzvláště k otiskům mědirytin a lithografií. Také dají se z něho zhotoviti velmi dobré písanky, na něž se píše měděným proutkem, tak že písmo stane se nesmazatelným.

Schůzka přírodnického sboru Musea dne 17. ledna 1855.

Pan prof. *Purkyně* vykládal o nejjednodušších zvířátkách, tak zavný *Rhizopodech*, jejichž tělo beze všech zvláštních ústrojí pouze z jednotlivé látky, *sarkod* zvané, se skládá. Rozvrhl je dle vyvinutí jejich na nahé a skořepaté, a tyto zase na jednoduché a složené. Promluvil o způsobu jejich živobytí a o nejhlavnějších druzích prvního oddělení jejich, totiž o nahých tvarech, jež vyobrazeními objasňoval, odkázal na příští přednášku, kdežto o ostatních šite mluviti slíbil.

Na to promluvil pan *Krejčí* o některých zeměznaleckých úkazech, od říšské geologické společnosti v poslední době odkrytých, jako o kamenném uhlí u *Budějovic* a *Merklina*, pak o křeménité sloupi podél celé *Šumavy*. Na to podal zprávu o drobnohledném skoumání studničné vody ve *Vraclavi*, a konečně o ozonu v povětří. Většina těchto látek jest v čísle tomto dílem v drobnostech, dílem v článku o prahorách českých obsaženo. Pana prof. *Purkyně* přednáška bude v některém z pozdějších čísel podána.

O b s a h.

Láska mateřská u živočichů. Sepsal Dr. Ed. Gréger. — *O prahorách českých.* Od Jana Krejčího. Pokračování. — *Výlet do Šumavy.* Od Emanuela Purkyně. Pokračování. — *O vytvořování vajec uvnitř těla slepičtího.* Sepsal Prof. Dr. Jan Purkyně. — *Drobnosti: O živých tvorech v studničné vodě.* — *O ozonu ve vzduchu.* — *Přirození obojnáci mezi páteřnatci.* — *Papír zinkový.* — *Schůzka přírodnického sboru Musea dne 17. ledna 1855.*

Ž I V A.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: *Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.*

Číslo 3.

Ročník třetí.

Březen 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. stř., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. stř. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. *Jos. Fryč*, v Jindřišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasílá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. stř.

Jaguar.

Amerika vším právem nazvána jest Novým světem, a to nejenom pro své poděšší objevení, nýbrž mnohem více pro různosti a rozdíly, jimiž tak značně se liší od oněch dílů naší zeměkoule, které před jejím odkrytím byly známy. Objevitel její spatřil tu skutečně novou přírodu, neboť země i veškeré její ústrojenstvo neslo zvláštní ráz, rozdílný od Starého města. Netoliko byla země olidněna plemenem, podstatně od plemen evropských, asiatských a afrických se lišícím, nýbrž i zcela jiné zvířectvo naskytovalo se, i rostlinstvo mělo zvláštní pohled. A však tato rozdílnost ústrojné přírody americké od té, která původně na východní pevnině se vyvinula, nikoliv není taková, aby snad nové třídy a řady poskytovala: dosti na tom, že jeví se v jiných družích, které, jakkoli příbuzné druhům Starého světa, nicméně pro zvláštní příznaky své také zvláštní místo zaujímají u vědeckém rozřídění. To platí jak o zvířectvu tak o rostlinstvu, kteréžto poslední však leží mimo obor našeho článku.

Co se týče Fauny americké, ovšem v ní zastoupeny jsou všechny třídy a větší část řádů Starého světa, a však původně zcela jinými čeledmi a druhy, i nalezá se velmi málo druhů, které by původní svůj domov měly zároveň na východní i na západní pevnině. Tak, abychom jen při páteřnaticích zůstali, jest z ryb čeleď *elektrických ouhořů* (Gymnotida), z hadů čeleď *chřestějšů* (Crotalida), z ptáků čeleď *kolibríd* (Trochilida) Americe vlastní; čeleď zas krokodilů zastoupena jest tam *alligatorem*, rod skotu *bisonem* (*Bos americanus*), čeledi vepřů jest reprezentantem *pekari* (*Dicotyles labiatus*), čeleď koček pak nalezá tam své příslušníky v americkém bezhřívém lvu, *puma* nazvaném (*Felix concolor*), a v *jaguaru* (*Felix onca*), kteréhožto posledního obrali jsme sobě za předmět tohoto svého článku.

Náleží pak *jaguar* k též tlupě koček co pardal a levhart, která od způsobu různobarvosti své kůže nazývá se tlupa skvrnitých, na rozdíl od tlupy pruhovaných, kamž jmenovitě tygr náleží. Žádný rod zvířat nespojuje vzácnou krásu a lepost forem v takové míře s potměšilou a zuřivou divokostí, jako ten, ku kterýmž náleží jaguar. Neobyčejná ohebnost těla a obratnost pohybů těchto šelem dodává při ladné souměrnosti jejich oudů každému huťi i každému postavení jejich obzvláštní ušlechtilé lad-

nosti, jejíž dojem nemálo zvyšuje sličná kropenatost kůže. Tato kůže, zvláště levhartova, poskytuje skvostné pokrývky na koně. S levhartem má jaguar velikou podobnost, jenom že jest větší a že černé skvrny a tečky na jeho měkké hladké srsti, která jest na hřbetě žlutá a na břiše bílá, nenalezají se v tak pravidelném rozestavení jako u levharta.

Vlast jaguara jest jižní Amerika, jmenovitě ale poříčí veletoku Orinoka, kdežto nalezá se u větším množství nežli kdekoliv jinde. Krajiny tyto obzvláště štědře obdařeny jsou od dobrotivé matky přírody. Rozsáhlé jejich roviny (savañas, llanos), pokryté travami a nízkými outlymi rostlinami, poskytují podivuhodnou bujnost a rozmanitost vegetace; sem tam roztroušeny jsou po nich mocné hromady žulových balvanů, upomínajících na bludivé valouny severní Evropy, obrubu pak těchto rovin činí hluboká údolí a rokly, jejichž vlhká půda pokryta jest houštím neproniknutelným. Povrch oněch prahorních balvanů, které často sotva nad půdu vystupují, porostlý jest s části lišejníky a mechy, mezi kterýmiž ale vyhánějí také sfávnaté rostliny; místy zas je pokrývá křoví vždy zelené s lesknavým listím. Obzor obmezují vysoké chlupy vavřínovitých stromů, nad nimiž tlupy palem vypínají své chocholaté listové koruny až na sto střeoviců výše. Na východ od řeky Atures vystupují jiné hory, jejichžto hřbety vysílají do výšky ohromné skalnaté piliře, daleko nad lesiny čnějící. Kde tyto sloupovité skály poblízku Orinoka se nalezájí, tam hnízdí se na jejich temenech volavky, plamenáci (*Phoenicopterus*) a jini bahenní ptáci u velikém množství, i viděti je tam nepohnutě státi jako strážce. Na blízku prahů čili vodopádů, jež všecky tamější řeky a říčky tvoří, vyvozuje vlhkost, povětrí naplňující, věčnou zelenost v rostlinstvu, a kdekoliv půda jen dosti skrovně prstí se pokrýla, tam ozdobuje se rozkošným křovím.

Utěšený tento obraz má však i své stíny. Onano mocná vodstva, která zúrodnují půdu, hemží se alligatory; ony krásné huštiny a bohatě květoucí křoví poskytují útočiště jedovatým hadům, v temných pak vavřínovitých lesích přístřeší nalezá divoký jaguar, čihající neustále na svou kořist. Tamto leží tiše a bez hnutí na dolejší větvi jednoho z mnohostaletých stromů, pozorné zraky do dálky maje upřené. Najednou vyvalí oči, položí uši nazpět a těsně přitlačí se s celým tělem na větev. Spatřilť jelena, který žízni hnán spěchá k řece, nemaje tušení o nepříteli naň čihajícím. Rozčilenost chvěje každým údem lité šelmy, která se natahuje a ke skoku napíná — najednou, jako střela tětvou luku vyvrstěná, vrhne se s hrozným jekem na kořist svou, uchvátí ji v týle, a jedinou ranou mocné tlapy udeřený jelen se zlomeným vazem k zemi klesá. Jaguar ssaje nyní teplou krev obětí své, a odvrleče ji pak do některé oblíbené skrýše, kdežto pohodlně maso sežere.

Humboldt překvapil jednou jaguara v loži, který právě slavil hody na ulovené zvěři, an vůkol něho shromažďovala se hejna supů, čekajících na zbytky. Zajímavo bylo pozorovati směsici smělosti a bázlivosti těchto ptáků, kteří často až na dva kroky se blížili k jaguaru, při nejmenším však hnutí jeho polekání nazpět uskakovali. Po nějaké chvíli ukrutník lesní, spatřiv pozorující jej lidi, vstoupil do houšti, načež hladově vrhli se supové na opuštěnou od něho kořist, brzy však zahánáni jsou od jaguara, který zpět vyraziv uprostřed mezi ně se vrhl.

Na stepech paraguayských (pampas) způsobují jaguarové náramné škody mezi stádkami koní, neboť zvíře toto jest tak silné, že snadno uvleče dokonale vyrostlého koně, ba Azara viděl na vlastní oči, kterak jeden jaguar přeplavil se s uloveným koněm přes dosti širokou řeku.

Zvláštní oblibu má jaguar v želvách, jež pronásleduje na břehy, kdežto mají obyčej klásti své vejce do písku. Aby mu nemohly ujíti, obrací jaguar želvy na znak, v kterémžto položení těla jejich ze skořápek tlapou svou tak obratně vyndá, jakoby byla vyříznuta chirurgickým nástrojem. Že však jaguar mnohem více želv na znak obrátí, nežli na jednu požrati stačí, používají Indiáni chytře této jeho lsti, špehující jej, a když se od břehu vzdálí, sbírají pak na zádech ležící želvy. Jaguar vyhrabuje také želví vejce, ba někdy želvy až do vody pronásleduje. Tu však často polkává se s úhlavním svým nepřítelem alligatorem, který, dopadne-li jaguara v řece, tak dlouho jej pod vodou drží, až se utopí. Za to ale běda alligatoru, dá-li se od jaguara překvapiti na suchu! Znáť tento dobře poranitelné jeho místo pod ocasem, za kterož ho popadne a nezřídka, zvláště na písku spícího, usmrtí.

Outok jaguarův děje se vždy od zadu, jakž to leží v zrádně úkladné povaze tohoto rodu šelem. Táhne-li okolo něho stádo dobytka anebo zástup lidí, vyhlídne si vždy posledního jednotníka za svou kořist, skočí mu na záda a v okamžení zakrouží mu hlavu v týl, tak že vymknutím obratlů vazových v tu chvíli smrt následuje. Někdy, jmenovitě když je nažrán, jest jaguar líný a nesmělý, zalézá do nejtemnějších hlubin lesa, a dá se lečjakous maličkovostí vyplašiti; naopak ale, trápí-li jej hlad, napadá zuřivě největší zvířata, ba i člověka, a vždy s prospěchem.

Jako o lvu a tygru, tak též o jaguaru tvrdí se, že zakusiv jednou člověčího masa napotom potravu tuto nade všecku jinou sobě oblíbí. Takovito lidožroucí mezi jaguary jsou v Americe obzvlášť obávaní. Jest tomu nemnoho teprv let, co jeden velmi veliký jaguar dostal se v Santa Fé do jednoho kostela, kdežto zadával dva mnichy, kteří tam jeden po druhém byli ze zakristie vešli. Třetímu duchovnímu, který tam po nich vstoupil, podařilo se ujíti lítě šelmě, neboť jsa hubenější nežli jeho předchůdcové byl též obratnější, i uskoval se před ním hbitě odpilíře kpilíři, až se dostal na bezpečné místo. Konečně podařilo se zastřeliti jaguara, kterýž takto zasloužené, ač pozdní pokuty došel.

V Paraně často se přihazuje, že drvoštěpové v lesích bývají od jaguarů roztrháni; ano jsou i příklady, že tato zvířata odvážíla se v noci na koráby. Tak za tmavého večera zaslechl poddůstojník na jedné lodi těžké kroky na palubě, i vstal tedy, by se podíval co to. Tu spatřil jaguara, který byl přišel na loď pro kořist. Nastal ihned krutý boj mezi šelmou a plavcem, kterémuž posledního když na jeho křik několik soudruhů na pomoc přispělo, jaguar přemožen a zabit jest. Poddůstojník ale zůstal do smrti mrzákem, neboť mu byl jaguar jedno rameno načisto zuby svými rozdrmolil.

Gaučové vypravují, že jaguar při nočních svých vycházkách pronásledován bývá od lišek hlučným štekotem, v též způsob asi, jako sova od ostatního ptactva, odváží-li se za dne ze své díry.

Každý zajisté zná ten zvláštní zvyk našich koček, že rády s nataženými nohama a vystrčenými drápy vztýčují se na nohách stoličnicích nebo i člověčích. Týž zvyk má i jaguar, a v krajinách, které obývá, často spatřují se kmeny, nesoucí patrné známky jejich drápů, totiž dlouhé rýhy, na nichž kůra stromová jest seškrabána. Jako divoký kanec své kly, tak ostří jaguar drápy své o stromy. Tento zvyk svůj neodloží ani v zajetí, jakož jmenovitě pozorováno jest při dvou mladých jaguarech, kteří před nedávnem dostali se do zvěřince v Regents-parku v Londýně, jsouce sotva napolo vyrostlí a tak veselí a hraví jako kofata. Ti, pohonivše se chvíli a poválevše se spolu dosyta, jakoby si řekli, šli pak vždycky k náročným fošným svých klecí, na nichžto se natahující drápy

svými škrabali nejináče, než jak by to byli činili v domácích svých lesích, při čemž najevo dávali velikou libost. To když náležitě vykonali, počali po fošnách nahoru a dolů leztí, jakoby spolu závodili, kdo koho překoná v tomto způsobu tělocviku. Vůbec jest jaguar velmi obratný lezec, a Sonnini našel v lesích guyanských stopy drápů těchto šelem u výšce i 50 střeviců na kmenech, které sotva půl druhu střevice v objemu majice teprv u samého vrcholku větve rozkládaly.

Obyčejný způsob zabíjení jaguara jest v krajině Tukumanské tento: Gaučo, ozbrojený dlouhým kopím, stopuje jaguara až k jeho loži, před něž postaví se s nastraženou svou zbraní tak, aby šelma při prvním skoku na kopy se napíchnouti musela. Nyní pošlou se psi do doupěte, kteří musejí jaguara vyplašiti, načež tento zuřivě vrhne se na gauča, jenžto útok jeho kleče a se zrakem na oko jaguarovo upřeným s tak úplnou chladností očekává, že málokdy s účelem svým se mine. V tom okamžení totiž, co tělo šelmy na kopy se nabodne, uskočí gaučo obratně stranou, a napíchnutý jaguar snadno se potom dobije.

V jednom takovém případě leželo zvíře dobře nažrané roztaženo na zemi, i bylo v tak dobrém rozmaru, že při outoku psů mělo chuť s nimi si pohrávati. Pročež pozdraveno jest kulkou do plecí, načež s takovou prudkostí z doupěte vyrazilo, že netoliko se napíchlo na kopy, nýbrž i gauča je držícího na zem strhlo, kdežto se nyní oba váleli: „Již jsem myslil,“ vypravoval později statný tento lovec, „že jest se mnou konec, i držel jsem ruku vzhůru, abych chránil své hrdlo, za něž mne jaguar popadnouti se chystal; ale v tom okamžení, když jsem již již zuby jeho v mase svém cítiti se domníval, shasl zelený oheň jeho očí, on upadl na mne a zdechl v křečovitém sebou trhání.“

V krajině Buenaventura usmrcují prý Indiáni jaguara jedem napuštěnými šípý zdělí asi osmi palců, kteréž se stříli foukačkou. Tento jed prý berou z jisté malé zelené žáby, která jej na zádech vypocuje. K tomu konci posadí prý Indiáni tu žabu na blízko malého ohnička, načež brzo ukáže se jed na jejich zádech v malých kapkách. Do toho moku namočí se hroty šípů, a tento jed jest tak prudký, že jaguar, dost málo zasažen tou nepatrnou zbraní, v krátké chvíli křeče dostane a pojde. Sami Indiáni musejí se s těmi šípý velmi na pozorování míti, neb kdo by se některým z nich, byť i sebe nepatrněji, do krve uskrábl, beze vši pomoci padne smrti v oběť.

Vůbec jest o jaguarovi domněni, že jest nezkratitelný, že nezbednou divokost svou i v zajetí podržuje, aniž jakou přichylnost jeví k osobám jej ošetřujícím. To však jest blud podobný mnohým jiným, jaké posud rozšířeny jsou vzhledem na všelijaké předměty přírodní. Tak r. 1852 našel se překrásný jaguar v Londýnské zoologické zahradě, který byl tak opoutaný a přítulný jako domácí kočka. On krok za krokem následoval svého ošetřovatele, s patrnou libostí vrčel a předl, když mu hlavu nebo záda hladil, a lichoťivě kladl měkkou svou tlapu v jeho ruku. Naproti tomu nalezá se v též sbírce jiný jaguar, který jest právě tak divoký jak onen krotký. Dříve byl ve zvířinci Towerském jaguar, jež byl lord Exmouth přivedl z jižní Ameriky. Toto zvíře bylo zrovna tak tiché, jako onono svrchu zmíněné, a dostalo se od lorda Exmoutha darem markýse Londonderské, která je později dala do zvířince Towerského, kdežto bylo chováno do své smrti.

Také v cis. zvířinci Schönbrunnském viděti bývá jaguary, nezřídka též v cestujících menažeriích.

Vlastní přírodopis této i jiných šelem najde v Živě též časem své místo.

O k o v e c h.

Sepsal Vojtěch Šafařík.

2.

Jest tomu rok, co jsem v Živě krátký přehled novějších geognosticko-chemických badání o zlatě podal, a jej spolu kratičkým o všeobecných vlastnostech kovův jednajícím úvodem opatřil; ku konci zmíněného článku odkázal jsem čtenáře strany některých statistických úvah o vlivu a působení drahých kovův na poměry peněžité na budoucí pojednání o stříbře: toto slíbené pojednání, ač nemálo opozdžené avšak snad předce nikoli docela neužitečné, nyní laskavému čtenáři podávám.

Hlavní účel mé stati o zlatě nebyl nikoliv ten, abych úplně sestavení všech našich geognosticko-chemických vědomostí, starých a nových, o té věci podal; než hleděl jsem toliko, abych čtenáře jednak na stanovisko postavil, ku kterému metallochemická nauka výsledky novějšího badání byla pozdvižena, jednak abych fakta jakkoli velezajímavá a veledůležitá, avšak nicméně málo známá, šířeji rozhlásil. Jsa té naděje — ač nevím zdali právem a důvodně — že laskavý čtenář na uvedeném místě postavenou ukázkou metallochemických studií docela bez poučení neodložil, chci ve přítomném sepsání pojednati způsobem podobným o stříbře, s tím toliko rozdílem, že nejenom neobmezím se na nejdůležitější a nejzajímavější věci, ale ke všem stejnou měrou zřetel míti budu, nýbrž i podrobnějších udání do svého sebrání zahrnu, tak že pozorný čtenář, projda níže položené stránky dosti úplnou známost aspoň důležitých pravd nabude, kteréž nám za našich dnův o stříbře v ohledu chemickém (metallurgickém a technickém) a geologickém vědomy jsou.

Stříbro patří se zlatem, platinou a ještě několika jinými vzácnými kovy ke třídě drahokovův, zřejmých a nad jiné výtečných svou neproměnitelností při působení chemických agencií, nejen umělých ale i těch, kteréž příroda sama v sobě chová, jmenovitě vzduchu a vody. Známo jest, že stříbro od nejdávějších časův mezi drahými kovy hned na druhém místě po zlatě se kladlo; nýbrž víme (o čemž doleji řeč bude), že někteří národové východní posud stříbru téměř vyšší nade zlato cenu přikládají. Již tato jediná okolnost dává nám takřka na srozuměnou, že stříbro náleží do počtu kovův na povrchu zemském buď řídkěji se nalezajících buď obtížně dobývaných. Řidkost stříbra ve přírodě musí však v témže smyslu rozumína býti co téměř příslowná řídkost zlata: u velikém a vydatném množství na málokterých místech povrchu zemského se vynachází, v malém však a takřka homöopathickém množství náramně jest hojně a rozšířené, ba ještě mnohem hojnější a rozšířenější nežli zlato. Jmenovitě památné jsou v tom ohledu zkoušky, kteréž učinili chemikové francouzští, *Malaguti, Durocher a Sarzeau*. Jmenovaní tři učení přesvědčili se o následujících neomylných pravdách: 1) Voda mořská, čerpaná z otevřeného Atlanského oceanu, obsahuje v sobě stříbro, a sice bezpochyby co chlorid stříbrnatý ($\text{Chlorsilber} = \text{AgCl}_2$) rozpaštěné, v takovém množství, že 100 litrův vody 1 milligram stříbra drží, tedy jeden kostkový metr 10 milligramův. Položíme-li 1 míli zeměpisnou = 22.843,4. pař. střev. a potažnou váhu mořské vody = 1,0275, váží 1 kostková míle zeměpisná vody mořské 419⁸/₁₀ bilionů kilogrammův a obsahuje v sobě $\frac{1}{100.000.000}$ své vlastní váhy t. j. 4 mil. 198.273 kilogrammův = 74.967 centův čistého stříbra; toto množství stříbra slité do jednoho kusu působilo by kostku, jejíž každá hrana by se rovnala 7.367 métrům = 22.627 pař. střevecům. 2) Řasy mořské obsahují v sobě též stříbro, a sice u větším množství nežli voda, ve které vyrostly. *Fucus serratus* a *Fucus ceramoides* obsahují v sobě $\frac{1}{100.000}$ stříbra. 3) Všecky vyrobe-

niny z vody mořské drží památky stříbra v sobě, jmenovitě mořská sůl, soda a solná kyselina z ní dělané atd. 4) Jmenovaní chemikové přesvědčili se, že též popel zemských rostlin, popel hovězí krve a kamenná sůl nekonečně malé památky stříbra v sobě obsahují; ba zdá se, že také v kamenném uhlí se nalezá. 5) Kdekolivěk stříbrné rudy v zemi se pokrývají, jsou všecy okolní rudy, by i docela jiným kovům náležely, maloučkými památkami stříbra proniknuty. Že kamení, ve kterém zlaté a stříbrné couky vrostlé jsou, též samo v sobě památky těchto drahých kovů obsahuje, jest domněnka (dle svědectví *Alexandra z Humboldtův*) jmenovitě v Mexiku obecná. Nesmímeť také mlčením pomínouti, že dva chemikové Neapolští, Vincenzo Pepe a Guiseppe Nobili, přítomnost pramalinkých sledů zлата a stříbra v popeli Vesuvu (spadlém za velkého výbuchu r. 1822) tvrdili; avšak *Jindřich Rose* nemohl se o pravdivosti toho tvrzení přesvědčiti. *Malaguti, Durocher a Sarzeau* tvrdí na základě uvedených zkoušek a výsledkův, že stříbro náleží ku kovům ve přírodě snad nade všecy jiné rozšířenějším, vyjímaje železo. Avšak nesmíme zapomenouti, že se přítomnost pramalinkého množství různých kovův po celé přírodě živé a neživé důkladným pátráním chemickým vždy více a více potvrzuje.

Nebudeť tuším věc nemístná, uvéstí zde alespoň hlavní fakta posud v té věci na světlo vynešená. *Schafhäull* vytknul již r. 1840 častou přítomnost arsenu v rudách železných, arsenu, antimonu a zinku v železe samém co věc pozoruhodnou; avšak teprve *Walchner* vyjádřil se roku 1844 zřejmě v ten smysl, že arsen a měď jsou kovy v přírodě téměř rovnou měrou rozšířené jako železo, kterému byla po tu dobu přílišná výhradnost přikládána. *Walchner* dokázal, že ve všech železných rudách, železnatých půdách, hlíně, slíně a ornici památky arsenu a mědi se skrývají, a že jmenované dva kovy ze země do pramenův a rostlin se berou; jmenovitě ve pramenech železnatých nalezl je vždy, obzvláště v usedlině či okru, kterouž železnaté kyselky usazují; popátrav 11 podobných usedlin nalezl ve všech arsen a měď, ve Wiesbadenské také antimon. Již dříve byl se *Berzelius* přesvědčil, že hořká voda Zaječická měď a cín obsahuje. Nedlouho potom tvrdil *Millon*, že krev lidská a krev vyšších ssavcův památky mědi a olova v sobě má; *Hartless* nalezl měď v krvi ascidií a cefalopodův; *Genth* přesvědčil se, že krásně modrá krev mořského raka *Limulus Cyclops* (v severní Americe velmi hojného) překvapující množství mědi obsahuje (maximum = 0.01105%, = $\frac{1}{9048}$, minimum = 0.00278% = $\frac{1}{35978}$); konečně shledali výše jmenovaní tři zpytatelé stříbro nejprve v řasách mořských, pak také v samé vodě a soli mořské. Nyní pak jsou téměř všecy důležitější prameny léčitelské ve prostřední Evropě pilností novějších chemikův tak důkladně propátrány, že nejen přítomnost jmenovaných jedovatých kovův v nich potvrzena, ale i množství jich v jistém obsahu vody vypátráno jest. Kovy posud ve pramenech nalezené (vedle železa a manganu takřka všeobecné) jsou: antimon, arsen, cín, kobalt, měď, nikl, olovo, zinek. Arsen nachází se v pramenech dílem co kyselina arsenová (arsenige Säure = A_3O_3 , čili bílý utrých), dílem co arseničná (Arsensäure = A_3O_5), a byl posud takřka ve všech shledán, ve kterých po něm pátráno, k. p. ve Wiesbadenu, Kissingenu, Rippolsavě, Bagnérách, lázních Šternberských (u Prahy), ba i v artéské studni Mondorffské blíž Luxemburku. Největší množství ze všech má v sobě známý pramen Pandur v Kissingenu (1 částka A_3O_3 , ve 833.333 částkách vody; dle *Kellera*). Pramen Ragoczy tamtéž obsahuje podle téhož mimo jisté množství arsenu také ve 7,462.686 částech 1 část kysličníku olovnatého (Bleioxyd = PbO), ve 6,666.666 částech 1 část kysličníku antimonového (Antimonoxyd = SbO_3), a ve 6,024.096 částech

1 část kysličníku cinatého (Zinnoxidul = SnO). Měď nalezá se v pramenech Zaječických a Teplických; pramen Esnabrunský (v údolí nazvaném Selke pod Harcem) má v sobě $\frac{1}{156250}$ kysličníku mědnatého (Kupferoxyd = CuO). Pramen u Ronneby ve Švédsku má v sobě $\frac{1}{75178}$ síranu zinečnatého č. skalice bílé (schwefelsaures Zinkoxyd = Zn O. SO₃). Vidíme tedy, že právě nad míru jedovaté kovy takřka stálou příměsí-nou hojivých pramenův jsou; avšak nebudíž nám z toho strach ničádný: množství těch kovův je poměrně tak pramalinké, že, bychom ihned den jak den celé vědro takové vody vypili, účinek škodlivý ničádný se ukázati nemůž; ba naopak — podle učení homöopathův měly by nám právě tyto malinké dávky jedův k duhu jiti. Možná věc, že by homöopathé — kdyby totiž všickni o těchto věcech věděli — právě v těchto pramenech jedonosných nové argumentum pro svou nauku viděli. Než arci, co samo o sobě prapropatné jest, může se dlouhým nébrž ustavičným střádáním přeměnití ve věc velmi patrnou. Dejme tomu, že pramen, jenž za 24 hodin 50.000 kostkových střevcův vody ze sebe vychrluje, která $\frac{1}{1000000}$ rozpuštěného bílého utrýchu obsahuje, a shledáme snadným počtem, že za 24 hodin bezmála 3 libry, za měsíc 86 liber, za rok 10 $\frac{1}{3}$ centův bílého utrýchu ze sebe vydá. Ostatně zmizí uvedené malinké množství jmenovaných kovův, přirovnáme-li je k velikému množství pevných částek (jmenovitě různých solí), kteréž obyčejně v léčivých vodách obsaženy bývají. Znamenitý geolog *Bischof* odporuje domněnce těch, kteří za to mají, že zmíněné kovy jen v takových pramenech se nalezají, kteříž na podzemním běhu svém rudné couky probíhají, maje za to, že pevné částky pramenův (vůbec a bez rozdílu) pouze vyluhováním z okolního kamení do vody se dostávají; nutno pak arci za to míti, že toto kamení vůbec jisté množství drobně vtroušených sloučenin arsenu, mědi, olova atd. v sobě obsahuje, což arci věci právě nepodobnou docela není. Jmenovitě vysvětluje *Bischof* původ utrýchu ve pramenech okysličováním a rozpouštěním drobně vtroušených kyzův arsenových.

Vytahování nesmírně malinkého množství stříbra, roztroušeného (jak jsme nahoře viděli) ve přemnohých a přeobecných látkách, výhodně a s užitkem spojené, je na ten čas věci docela nemožnou. Hutnické čili metallurgické dobývání stříbra obmezuje se na jisté místnosti, na kterých se větší množství stříbra buď čistého (ryziho) buď s jinými látkami chemicky spojeného přihromadě nalezá. Jest ale patrný rozdíl stříbra od zlata založen právě v té okolnosti, že zlato v přírodě takřka jen ryzí č. samorodné se nalezá, jen málokdy s jinými prvky (tellurem, rhodiem, palladiem) spojené, tak že dobývání více mechanické nežli chemické jest. Stříbro naproti tomu, ač dosti zhusta čistě v zemi se ukrývá, předce v daleko větším množství s jinými prvky bývá spojeno, ode kterých obyčejně s prací nemalou, dlouhou a nákladnou musí teprva býti oddělováno. Hutnické dobývání stříbra je velmi rozličné a řídí se podle chemické povahy rud, ve kterých obsaženo jest. Rudy stříbrné, jichž počet arci nad míru jest veliký, můžeme hlavně na dvě tříd rozdělití: první třída obsahuje rudy, v nichž vedle stříbra buď žádná kovy se nenalezají aneb jen takové, kterých pouhým pražením (pálením za přístupu vzduchu) lze odstraniti; druhá proti tomu ony rudy do sebe zahrnuje, ve kterých mimo stříbro ještě jiné kovy, jmenovitě měď a olovo, co podstatné součástky obsaženy jsou. První třída rud obsahuje především sloučeniny stříbra s prvky halovými (chlorem, iodem a bromem), n. př. rohové stříbro (Hornsilber = AgCl); se sírou, n. př. leštěnec stříbrný (Silberglanz = AgS), a se sírou i antimonem neb arsenem, n. př. stříbrorudek (Rothgültigerz = A₃ AgS. (Sb. A₃) S₃), krušek (Sprödglasserz = 6 AgS. (Sb, A₃) S₃) a mn. j.

Druhá třída obsahuje takové rudy, ve kterých vlastně jiný kov hlavní, stříbro pak jen případnou a takřka vedlejší součástí jest. Tak n. př. v burokrušci (Fahlerz), v leštěnci olověném (Bleiglanz), kyzu měděném (Kupferkies) a přemnoha jiných minerálech. V těchto druhých rudách bývá množství stříbra velmi nerovné a z většího dílu velmi skrovné, tak že znamenitého výtěžku na stříbre jen tam jest se nadíti, kde předně sklady těch rud jsou mohutné, a za druhé huti tak dokonale zařízeny, že postačují, aby v jisté určité době co možná největší množství rud zmohly. Slavné stříbrné doly mexické n. př. vytěžují vesměs dosti chudé rudy, t. j. takové, které v průměru sotva výše 1% stříbra v sobě chovají. Hlavní člvery metody na stříbrných hutích nyní zavedené a užívané jsou: těžení olovem (Bleiarbeit), amalgamování, vycezoování (Saigerarbeit) a extrakci na mokré cestě.

Prvního ze jmenovaných čtyř způsobů užívá se hlavně při rudách olovnatých, mezi nimiž první místo drží leštěnce (Bleiglanz) čili sírník olovnatý (Schwefelblei = PbS). Tato ruda, v přírodě velmi obecná, mívá téměř bez výminky něco stříbra v sobě, obyčejně mezi $\frac{1}{10000}$ a $\frac{1}{3300}$, dosti často $\frac{1}{200}$, zřídka kdy $\frac{1}{100}$ (Berthier *). Olovo má velmi velikou chemickou příbuznost ke stříbru; když n. př. rudy stříbrnaté pálíme a s roztopeným olovem slejeme, vejde všechno stříbro do olova. Dobudeme-li sobě tedy z leštěnce olovo, zůstane všechno stříbro při olově; takovému stříbrnatému olovu (obyčejně bývá v něm také trochu mědi, železa a jiných kovů) slove *olovo rudní* (Werkblei), a je-li množství stříbra v něm dosti veliké, aby se náklad na jeho oddělení potřebný vyplatil, odejme se mu zvláštním způsobem, kterýž v hutnictví slove *odhánění* (abtreiben, Treibarbeit). Olovo stříbrnosné rozpálí se ve zvláštní peci (hnací peci, Treibofen) na podložce mísovité, vypěchované vezpod hlinou ohněvzdornou, svrchu ale vyvařeným a pod sívaným popelem bukovým. Jak mile docela roztopeno a rozpáleno jest, začne se na ně se strany dýmadly (Gebläse) vzduch hnáti: olovo rozpálené spojí se s kyslíkem vzduchu na ně hnaného a promění se v kysličník olovnatý (Bleioxid, PbO), který horkem ihned roztopen a dílem do podložky vsáknut bývá, dílem po stranách zvláštními žlábků do železných kuželovitých kadlubův odtéká, ve kterých ustydne a na červenavé šupinky známé pod jménem klejtu (Bleiglätte) se rozpadává. Stříbro, mající jakožto drahý kov příbuznost ke kyslíku pramalou, neokyslíčí se a zůstane na ohnisku; v té míře, ve které olovo ubývá, přidává se čerstvého, čímž arci stříbro se soustředí, poněvadž jen olovo okysličené odtéká, stříbro ale vždy pohromadě zbývá. Je-li již dosti stříbra v roztopeném kovu shuštěno, přituzí se oheň a dmychá se neustále, čímž konečně všechno olovo se okyslíčí a oteče. Když již téměř všechno olovo odstraněno, začíná se žhavá tekutá hmota na ohnisku potahovati měnivými barvami duhovými; tato hra barev (spůsobená teničkou vrstvou tekutého kysličníku olovnatého, potahujícího čisté pod ním stříbro) trvá jen několik minut, barevná vrstva praskne najednou, zmizí, a na ohnisku leží čisté roztopené stříbro, lesknoucí se jako zrcadlo. Tento poslední úkaz zove se leskot (Blick). Nyní se oheň zastaví a stříbro po několika hodinách ztuhlé v podobě bochnikův se vydá. Toto stříbro slove lesklé (Blicksilber) a nemá sice žádného olova více v sobě, není však předce čisté, nýbrž obsahuje obyčejně dosti značné množství mědi, trochu zlata a ji-

*) Obyčejně udává se bohatství leštěnce na *loty* stříbra obsažené v jednom centu leštěnce. Od 2' do 6 lotův stříbra bývá obyčejná míra, 10 lotové rudy se kladou již za bohaté; přes 16 lotův ($\frac{1}{100}$) jen zřídka která mívá.

ných kovův. Má-li býti docela čisté, musí buďto ještě jednou s jistou mírou olova slito a odehnáno (přepáleno, feingebrannt) býti, což se pak děje na menším prohlubeném ohnisku, vystlaném popelem kostí (Knochenasche), tak zvané kapeli (Kapelle — takovým způsobem čisté slove raffinované neb kapelové, Kapellensilber); aneb musí se čistiti chemicky, o čemž doleji promluvíme. Množství stříbrnatého olova, kteréž najednou bývá odháněno, obnáší od 20,000 do 40,000 liber.

Odhánění, jakož vysvitá z učiněného krátkého vypsání, jest prací dosti nákladnou, kteráž právě pro tu samu příčinu nehodí se k vylučování stříbra z leštěncův velmi chudých. Angličan *Pattinson* vynalezl metodu jinou, mnohem jednodušší, kterou se i z takového olova, jenž by pro skrovníčké množství stříbra v něm obsaženého nemohlo již prospěšně a výhodně odehnáno býti, stříbro s užitekem vytěžiti může. Methoda *Pattinsonová*, zavedená nyní jmenovitě na olověných hutích Walešských a na Stolbergu blíže Cách, celá v tom je založena, že se olovo stříbrnosné na velikých kotlich železných delší čas zahřívá teplem, které jen o něco málo vyšší jest od teploty, při níž se olovo roztápí. V takovém případě vylučuje se v tekutém olově zrnitá kaše, složená ze samých krystalových zrněk, sloučeniny to olova se stříbrem, avšak nastříbro mnohem bohatší nežli původní kov. Tato zrnka vyberou se velikými železnými sírkovanými lžícemi, a bývají pak obyčejným způsobem v peci hnací odehnána, kdežto tekutější část kovu na kotli zbývající téměř čisté olovo jest. V době nejnovější navrhl *Gurtl*, aby se k vytahování stříbra z olova užívalo zinku; jeho metoda jest následující: 20 centův rudního olova roztopí se na kotli a přileje se 1 cent roztopeného zinku, kovy se promíchají a oheň pomalu umírní. Zinek, jsa tíže roztoplivý a spolu potažně lehčí olova, usadí se na vrchu v podobě kotouče, který snadno od tekutého pod ním olova oddělen býti může a spolu všecko stříbro z olova vytažené v sobě obsahuje. Zinkový kotouč rozbitý páli se ve hliněných křivulích (retortách): zinek se horkem v páry promění, stříbro čisté zbude. Přednosti *Gurtlova* způsobu před methodou *Pattinsona* jsou obzvláště v oekonomickém ohledu veliké: odhánění olova, nákladné nejen pro velikou potřebu paliva, ale též pro značnou ztrátu olova, jest již na mnoze těmito novějšími methodami vyobcováno.

Druhé hlavní metody, dobývání stříbra amalgamováním, užívá se jen při rudách, které vedle stříbra žádné olovo a žádnou měď aneb aspoň malé množství z obou obsahují, n. př. leštěnec stříbrný, stříbrorudek, burokrusec, běloleštěn (Weissgültigerz) atd. Za to však jest přítomnost síry v těchto rudách podstatnou výminkou, aby se celý chemický děj, jenž amalgamováním konec běře, náležitě zdařil. Amalgamováním dobývá se n. př. stříbro v bohatých a staroslavných hutích Freiberských v Sasku, jmenovitě ale v Americe (Mexiku, Peru, Chili); v našich slavných dolech Příbramských těží se naproti tomu také jen stříbrnatý leštěnec, z něhož se stříbro odháněním vydobývá. Amalgamování v Americe liší se poněkud od způsobu užívaného v Evropě*); chcemeť tu jen zkrátka vypsati způsob Freiberský. Rudy stříbrné smíchají se, bohatší s chudšími, v té míře, že průměrné množství stříbra asi 7 neb 8 lotův na cent rudy obnáší; není-li v rudě dosti síry, přidá se něco železného kyzu (Schwefelkies), t. j. sírník železnatý (Schwe-

*) Rudy mexické obsahují hlavně samorodné stříbro a leštěnec stříbrný (Glaserz) drobně vtroušené, avšak ve množství velmi skrovném ($\frac{1}{1000}$); ve přísloví vešlá bohatost dolův mexických nepochází z vnitřního bohatství, než spíše z ohromného množství rud.

feleisen = FeS) a pak $\frac{1}{10}$ kuchyňské soli, kteráž podle chemického složení svého chlorid sodnatý (Chlornatrium = NaCl) jest. Michanina praží se delší čas ve zvláštních pecích, t. j. páli se mírně a za volného přístupu povětří, čehož následkem dosti spletený chemický děj čili pochod povstane, který však za konečný výsledek má, že kovové v rudě obsažené svou siru (se kterou původně spojení byli) pustí a za to s chlorem v soli kuchyňské obsaženým se spojí čili chemicky řečeno ve chloridy (Chlormetalle) promění. Pražený prášek rudy, který nyní stříbro co chlorid stříbrnatý (Chlorsilber = AgCl) obsahuje, vsype se do velikých, dokonale uzavřených sudův, poleje se vodou a k tomu přidá se rozbité staré železo, načež nastane několikahodinné prudké točení či vrtění sudův okolo osy. Přidané železo má ke chloru větší příbuznost nežli stříbro, pročež jej stříbro násilím odejme: chlorid stříbrnatý a železo promění se ve chlorid železnatý (einfach Chloreisen = FeCl) a stříbro; tento druhý kov jest nyní uvolněn, avšak co nejjemnější prášek v tekuté kaši rudní rozptýlen. Aby se v jedno spojil, vleje se do sudův rtuť a točí či vrtí se jimi neustále (obyčejně 16 hodin), pokud není jistoty, že rtuť (kteráž jak známo k drahým kovům velmi dychtivě lne) všecek prášek stříbrný pohltila a rozpustila; po 16hodinném točení najde se vsudech na dně sloučenina stříbra se rtuťí v podobě polotekuté, stříbrolesklé, těžké kaše (tak zvaný Amalgam stříbrný, Silberamalgam); rudní prach stříbra docela zbavený se odhazuje, amalgam pak v železných strojích se vypaluje: stříbro zbudě, kdežto se rtuť v páry promění, avšak opět stuží a sebere. Amalgamování děje se ve Freiberku s dokonalostí takovou, že jen asi $\frac{1}{16}$, nanejvýš $\frac{1}{11}$ stříbra v rudách obsaženého do amalgamu nevejde; avšak i toto množství stříbra ještě pak opětovnými operacemi z rudy na větším díle se vytáhne. Také schytávání rtuťových par děje se tak uměle, že teprve na 2200 centův rudy 1 cent rtuťi v parách se ztratí. Avšak rudy takové, které výše $\frac{1}{20}$ olova a $\frac{1}{100}$ mědi v sobě obsahují, nejsou ve Freiberku připouštěny k amalgamací, než vyrábí se z nich buď rudní olovo buď stříbrnatá měď, z nichž pak stříbro buď odháněním buď vycizováním se oddělí.

Amalgamací americkánská dělí se od Freiberské v tom ohledu, že se ruda tlučená nepraží, ale jednoduše s vodou, solí kuchyňskou, skalici modrou (Kupfervitriol) čili síranem mědnatým (schwefelsaures Kupferoxyd = CuO.SO₃) a rtuťí na kaši rozmíchá, která čas po čase promíchávána bývá a tak dlouho leží (obyčejně 5—6 měsícův), až se stříbro všecko se rtuťí spojí. Americkánská metoda trvá dlouho a ztráta rtuťi je při ní velmi veliká, má však tu výhodu v sobě, že málo paliva potřebuje, což arci pro krajiny na přívi chudé jest věc nad míru důležitá. Chemický pochod, podle kterého se děje vyloučení stříbra z rudy a spojení jeho se rtuťí, je při americké amalgamací nad míru spletený a byl teprve od *Boussignaulta* vyjasněn.

(Pokračování.)

O vytvořování vajec uvnitř těla slepičího.

Sepsal prof. Dr. Jan Purkyně.

(Pokračování.)

5. Obálky vaječní.

Obálky vaječní jsou: a) skořápka, b) bílá kožka podskořápní, c) mázdra obžloutecní sesilující, čili mázdra Dutrochetova, d) vlastní mázdra žlutková, e) očko nebo blánka kelní. O těch nyní zvláště a důkladněji pojednáme.

a) Skořápka vaječní.

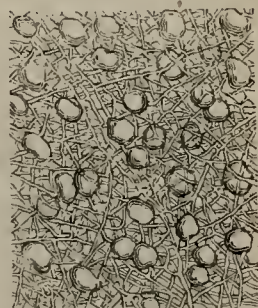
Již sprostému pozorovateli padá do očí, že skořápka slepičího vejce skládá se z látky vápenné. Lučebné rozložení ukazuje, že složena jest po větší části z vápna, spojeného s kyselinou uhličitou, z části pak z huspeniny bílku shustlému podobné. Dáš-li kousek skořápky od vnitřní kožky dobře očištěné do kyseliny dusíkové nebo chlorovodíkové, čisté, nezředěné, pokryje se bublinkami, pak se rozpadne a zcela se rozpustí, jen několik rozptýlených obláčků bílkoviny pozůstavíc. Aby bílkovina skořápky násilným vřením vyvinujícího se plynu zrušena nebyla a tvar svůj podržela, třebať k té zkoušce použití jmenovaných kyselin dobře vodou rozředěných, anebo ještě lépe kyseliny octové též rozředěné, tak abys jich bez příkrosti jazykem okusiti mohl. Tehdáž se uhličnatka dosti zvolna vyvinovati bude, vápno pak v kyselině se rozpustí i zůstane blánka průhledná, huspeninná, dutinami bublinkovými pro-
(Obr. 1.)

tkaná (obr. 1.), té samé tloušťky jako byla skořápka, proniknuta jsouc dříve vápnem uhličitým. Při té operaci ukáže se též, že vnitřní stěna skořápky vlastní kožkou potažena byla, podobnou podskořápeční, o které později promluvíme. Ta však tak těsně lne ke skořápce, že ji nelze ani zvětšujícím sklem pozorovati ani mechanickým způsobem odstraniti. V kyselině však rozředěné po nedlouhu se od vnitřní stěny skořápky odchlípí a snadno stáhnouti se dá, načež ji pod drobnohledem pozorovati můžeš. Najdeš v ní podobné tkánivo, jako u podskořápeční, s tím toliko rozdílem, že na ploše obrácené ke skořápce poseta jest zrnky mnohohrannými, jak se zdá, té samé huspeniny, která ve skořápce vápnem proniknuta jest a též i zde bez pochyby vápnu za podstávkou slouží (obr. 2.), Promluvíme o ní ještě dole, a později když o tvoření skořápky ve vejcevodu jednatí se bude.

Ohledaje prostým okem, a ještě lépe sklennou čočkou zevnitřní povrch skořápky, najdeš po ní asi na půl čárky od sebe rozstavené malé doličky. Někdy bývají stejně po celém povrchu rozpoloženy, často pak na ostrém konci jich bývá méně nebo chybí docela. Zdálo by se, že jsou to pory čili dírky, jimiž vniká vzduch do nitra vejce, ubrousíš-li však něco povrchní plochy, zmizí docela. Držíš-li skořápku prázdnou proti plamenu světla tak, aby záře pronikla, uvidíš ji posetou plámkami světlými něco rozšířenými, brzo hustěji, brzo řídkěji rozstavenými, tak že to vypadá jako hvězdné nebe. Přihlédneš-li blíže, zvláště u zvětšení, spatříš mimo to veliké množství tmavých nestejných teček, v průměru $\frac{1}{5}$ čárky od sebe vzdálených. Oba tyto dva způsoby plámek a teček nemají nic společného se zmíněnými doličky. Ony tmavé tečky zdají se býti jen na povrchu položeny, a dají se ztleněnou kyselinou nebo žiravinou na čisto omýti. Zdalí

(Obr. 2.)

vznikly náhodou, ušpiněním, nebo jsou-li přirozené, nelze nyní v zimě rozhodnouti, i odkládám to na blízké jaro.

Rozlomíš-li skořáčku, uziš, že má jistou tloušťku od zevnějška do vnitřka. Zdálo se mi, že jest na ostrém konci tlustší, proto že tam vejce vnějšmu tlaku více odporuje. Však drobnoměrem (mikrometrem) jsem poznal, že tomu naopak. Na ostrém konci měřila tloušťka skořáčky $\frac{93}{1000}$ vídeňské čárky, uprostřed skoro též tolik, na tupém konci $\frac{140}{1000}$. Sloužilo by arci k větší určitosti, množství takových výměrů a jich průměry podati, což nyní hned učiniti těsnost času nedovoluje. Lom na tloušťce skořáčky okazuje se sloupovitý, jakoby byla z jednotlivých mnohohranných sloupců složena, což se také potvrzuje tím, že když ubrousíš kousek skořáčky po šírce až na velmi tenký průhledný plátek, vypadá jako dlažba z kamenů 6—7hranných, mezi nimiž průhlednější místa a rozpuky se nacházejí (obr. 3.). Tyto rozpukliny zdají se sloužiti za průvod vzduchu i vodě u působení vnějších živlů na látky vnitřní vaječní, aniž třeba obzvláštních organických porů přijímati. Kolmé odlomky až do průhlednosti ubrousiti, dosaváde se mi nepodařilo.

(Obr. 3.)

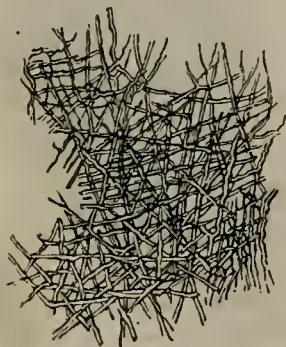

b) Bílá kožka podskořápní.

Když vejce vylijeme, zůstane ve skořápce těsně k ní lnoucí čistě bílá kožka. Zevnitřní její povrchnost, kterou se skořáčky dotýká, jest poněkud drsnatá a nedá se snadno od skořáčky odloupnouti. Vnitřní plocha, dotýkající se bílku, jest rovná a stejná ne-li hladká. Povaha této kožky i její pohled jest skoro jako tenkého pevného papíru, ona jest též vláknitá, zavírá v sobě množ-

ství vzduchu, vodou změkne a zcháhne, olej ji činí průhlednou a zůstává na ní podobné skvrny jako na papíru. Ještě více se o té podobnosti přesvědčíme, zbadáme-li ji po-

(Obr. 4.)

drobněji pomocí mikroskopu. Odloupnuv kousek této kožky, roztrhni ji šikmým tahem; podaří se ti snadno ji tak roztrhnouti, aby na kraji kousek nejtenší vrstvy vyhlédal, jež pod sklem pozoruje nejdeš býti ze samých běle průzračných, připlosklých, rovných, mezi sebou splených i srostlých vláken složena (obr. 4.). Z toho způsobu natrhnutí již patrně, že kožka podskořepní skládá se z více vrstev, což i z jiných výjevů vysvitá. Když vejce déle na vzduchu leží, výparem ztratí část vody ve svých tekutých látkách obsažené, jejíž pak místo zajímá vzduch do nitra vejce vniklý. Ten pak, jak známo, sbírá se na tupém konci vejce uvnitř kožky podskořepní. Jestli ona, zvláště na onom konci, složena z dvou hlavních vrstev a jako

kožek obzvláštních, které z počátku, hned po snešení, k sobě přilehají, pak vnikajícím vzduchem se od sebe odlupují, nejdříve na tupém konci, kde se vzduch ve způsobě

splosklé bublinky nabírá (viz č. 2. obr. 1. e) a pak po stranách mezi blánkami rozšiřuje, až zmáhajícím se vypařováním, zvláště při teple, třeba i třetinu zaujímá, z čehož stáří vejce poznati lze, jakož o tom v oddělení sedmém obšírněji promluvíme. Z těch blánek nebo vrstev, které se oučinkujícím vzduchem rozlupují, jest vnitřní, bilku se dotýkající, mnohem jemnější, a ve své tkanině stejnější a pravidelnější než ona, která přilehá ke vnitřní stěně skořápky. Abychom nejjednodušší vrstvu vnitřní blánky obdrželi, třeba k tomu použití vejce na tvrdo vařeného, toho způsobu jako se někdy vydaří, kde blánka od bilku nesnadně se dá odloupnouti. Nech kousek takového bilku i s blánkou uschnouti, až ztvdne do rohové tvrdosti. Pak můžeš navlhlou kožku nožejkem odlupovati, až do poslední nejjednodušší vrstvy k bilku přilehající. Takovou představuje kožka zevnitřní při skořápce bezprostředně ležící; tkanina její mnohem jest hrubší, některá vlákna jsou velmi široká, a jako u menších slita, jiná jsou drsnatá, rozsochovitá, tlustší, vůbec tloušťky nestejně. Mezi vlákna a vrstvami jest uzavřeno mnoho vzduchu, ne v způsobě bublinek, nýbrž chodeb nepravidelých. Ty i ve vodě se udržují, tlakem pak po krajích bublinkami vycházejí. Tento vzduch činí blánku neprůhlednou, také jest dílem příčinou její bělosti. Abys ten vzduch dobře spatřil, třeba blánku pod vodou mikroskopicky ohledati, kde ostatní tkanina průhlednější se stává, čímž chodby vzduchu lépe do oka padají. Navlažíš-li blánku olejem, ten rychle vypudí vzduch, a ona stane se průzračnou. Ten samý účinek má lih a tresť, zvláště chloroform, jímž se stává nejprůhlednější, jen že po jejich vypaření vzduch se zase rychle navrátí. Podobný, ač mnohem slabší účinek má ammonium. Kyseliny obyčejné (sirková, dusíková atd.) chovají se bezmála jako voda, blánka se jimi stane průhlednější a vzduchem naplněné prostory viditelnější. Totéž platí o žiravinách neprechavých (Kali, Natron).

Otevřev čerstvé vejce, a vypláchnuv poloviny skořápky vodou, uziš na vnitřní straně kožky podskořepní vedle sebe vybihající přitemnělé pruhy, kde tkanina kožky průhlednější jest. Od dávna tyto pruhy držány byly za cevy podobné krevním, a snad i zábyvy podobné se jim připisovaly. Přihlédneš-li blíže s drobnohledem, najdeš že pásma ta nejsou nic jiného než místa, kde vlákna blány tužejí k sobě přilehající vzduchu místa nepřipouštějí, pročež větší průhlednost ukazují. Konečně ještě jednou zmínka budiž učiněna o blánce, která těsně s vnitřním povrchem skořápky srostlá jest a jen chemicky odloučiti se dá. Tato blánka jest podobné tkaniny jako ostatní kožka podskořápeční, jen že na zevnitřní straně zrnky huspeninnými, vápno v sobě držícími, poseta jest, kterýmžto vápnem také s ostatní vápennou látkou skořápky pevně jest spojena. Rozpusťš-li vápno oněch zrnek kyselinou, tu ihned blánka snadno se odchlípiti dá (viz obr. 2.). Celá kožka podskořepní jest uvnitř tak utkána, že v jistých směrech, a sice závitkovitě, se trhati a loupati dá, an většina vláken tímto směrem rozpoložena jest. Abys se o tom důkladně přesvědčil, vezmi vejce na tvrdo vařené a ponoř do kyseliny octové, solikové nebo dusíkové rozředěné, a ponech je tam tak dlouho, až se skořápka dokonale rozpustí, pak je umej a utři, a klíšťkami uchopiv kožku uprostřed vejce trhej a odlupuj zponenáha k jednomu nebo druhému konci. Samo sebou se ukáže, kterým směrem trhání nejpovolněji postupuje, i najdeš několik takových řemínků odloupnuv, že se to stává závitkovitě shora dolů v levo ku předu směrem protišroubním (obr. 5.) To arci jest jenom hlavní směr odlupu, an jiné vrstvy blánky všelijak od něho se odchylují, což podrobnějšímu ještě

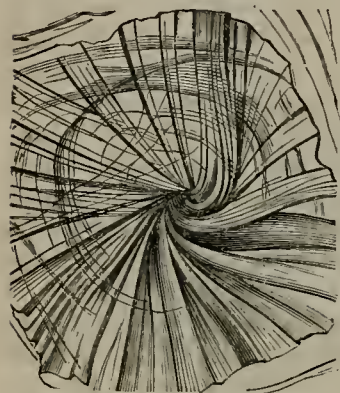
(Obr. 5.)

zbadání ponecháno buď. První o té vlastnosti kůže zmínil se Dr. H. Meckl von Hemsbach (viz v. Siehold und Kölliker Zeitschrift für wiss. Zoologie. Band III. pag. 420).

c) Mázdra Dutrochetova.

Když vejce na misku vylíže a srkáním trubkou všecken bílek až na svazky co možná od žloutku odstraníš, uziříš po žloutku pobíhajících několik bílých čarek, jenž od místa, kde se svazky upevňují, vycházejí, a někdy až k protivnému svazku dosahují; na kořenu svazku vcházejí do jeho šňůrek, a zřejmě jest, že té samé látky jsou. Na povrchu žloutku, přísně přihlédaje, uziříš ještě mnoho jiných podobných nepravidelných proužků a skvrnek podobné bílé látky. Mnohem lépe uziříš pod mikroskopem, když kousek blánky žloutkové vystříhneš a pod vodou rozložíš, že jest potažena množstvím vláken nepravidelně souvislých, někde uzlovitých, jinde nahrnutých, vlastní blánku žloutkovou pokrývajících. To však jest jen hrubší tkanina blánky, jenž při prostředním

(Obr. 6.)

zvětšování (110krát) se ukazuje. Při silnějším zvětšení (360krát) uziříme velmi hustou tkaninu, která měkkými rovnými vlákný celou zevnitřní povrchnost vlastní blánky žloutkové pokrývá. Její tkaní jest podobné onomu kůže podskořepní, toliko mnohem jemnější a průhlednější; kde jsou vlákna nakupena, jako v oněch bílých pruzích, jest méně průhledná a jako z řad jednotlivých zrnek složena. Blána Dutrochetova souvisí těsně se svazky. Pomysli si, jakoby byla podoby dutého válce nebo střeva, a do středu uvnitř strčen žloutek v své vlastní blánce uzavřený, pak oba konce válce sevřeny a na tu samu stranu stočeny (jako při ždímání prádla), tu se konce válce sevrou a závitkovitě stočí až k sa-

mému žloutku, k němuž se paprskovitými vráskami přivinou. V podobném poměru jsou svazky k blánce Dutrochetově a k žloutku s jeho vlastní blánkou. O dotčeném způsobu přechodu svazků na blánku Dutrochetovu přesvědčíme se následujícím způsobem. Vyklopí se žloutek do vody a očistí se od bílku až na svazečky. Pak se jeden z obou svazečků dobře působivý ustrihne skoro u samého žloutku, načež ten konec s kouskem blánky ze žloutku se vystříhne, ve vodě vymyje a od látky žloutkové očistí. Rozprostře-li se pod vodou ta blánka prostředkem dvou klíštěk tak, aby koneček svazku dolů byl obrácen a jeho přechod do blánky Dutrochetovy nahoru, spatří se již při malém zvětšení, jak paprskovitě se sbíhají vrásky k místu, kde přechází svazek do blánky (viz obr. 6.).

d) Blánka vlastní žloutková.

Blánka Dutrochetova jest tak těsně spojena s blánkou vlastní žloutkovou, že posud se mi nepodařilo je oddělití, i mohl by někdo pochybovatí o jejich rozdílu, kdyby tento jiným způsobem dokázati se nedal. Toť arci se nestane na vejci již snešeném, nýbrž na žloutku, dokud ve vaječniku se nachází, kdežto blánkou Dutrochetovou ještě obalen není. Zralé vejce vaječniku se rozstříhne pod vodou, načež žloutková látka vyteče, zůstavíc v měchýřku vaječným blánku ostatní žloutkovou, která se vyndá a ve vodě od látky žloutkové očistí. Tato blánka neukazuje žádnou vlastní tkaninu, nýbrž zdá se býti z nejdrobnějších zrnek nebo buněk složena.

e) O blánce zárodkové, jež celý povrch žloutku zaujímá, obšírně se promluví tam, kde o prvním vzniku a tvoření vejce jednáno bude. O lučebném rozboru látek a obálek vaječných bude jednáno v některém pozdějším čísle, až bude na snadě, dostatečného počtu čerstvých vajec použiti.

O stálicích.

Sepsal Dr. Vojtěch Kuneš.

1.

V lonském ročníku blíže jsme připatřili k uspořádanosti naší sluneční soustavy. Nesmírná koule sluneční, ohnisko jejích pohybů, otáčí se okolo sebe bezmála v 26 dnech, a povrch její obklopen jest ohnivým mořem, jehožto prudká dmутí působí proměnlivé skvrny, často velmi četné a někdy větší nežli země. Kolem slunce obíhají planety se svými sputníky v drahách skoro kruhovitých a rovinách poněkud ke slunečnímu rovníku nakloněných. Nesčíslné komety, přiblíživše se ke slunci, vzdalují se zase od něho do takových dálek, které dokazují, že obor slunce vztahuje se dále, nežli kam dosahují známé dosavad meze soustavy planetní. A však nad tímto oborem nalezá se nesčíslné množství hvězd, na něž tuto zraky své obrátiti chceme.

Větší část těchto hvězd jeví se ve třpytivém, lesklém světle, a z toho právem se uzavíralo, že to jsou taková nebeská těla jako naše slunce, a nikoli snad planety, poněvadž také místa svá naproti sobě neproměňují, nýbrž skoro vždy stejně jsou od sebe vzdáleny. Ony doposavad tvoří spolu tatáž shvězdění, jako před více tisíci lety, kdežto ponejprv začato je pozorovati. Pro velikou svou vzdálenost objevují se i v nejsilnějších dalekohledech vždy jenom jako malé svítící tečky, okolo nichž bezpochyby tak jako okolo naší země otáčejí se planety a komety, nám pro velikou vzdálenost neviditelné.

Počet stálic jest nad miru veliký. Již prostým okem možná jich napočítá 6000, patříme-li však skrze dalekohledy do nesmírných hlubin světové prostory, nalezneme vše poseto zářícími hvězdami, i tam, kde jsme dříve nic jiného neviděli nežli modrou oblohu. Obzvláště bohatou na hvězdy objevuje se tak zvaná mlíčná cesta, táhnoucí se od severu na jih přes celé klenutí nebeské. Při nesmírném počtu těchto hvězd a charakterných výsledcích dosavadního badání musíme přestat na některých jenom přibližmo číselných udáních. Musíme zde tím způsobem pokračovati, jakobychom měli před sebou velikou hromadu písku. Chceme-li dohádkou vyšetřiti, kolik zrněk obsahuje nějaká hromada písku, tedy vybereme z ní n. p. jeden kostkový palcc a spočteme zrna. Víme-li pak, kolik kostkových palců hromada obnáší, snadno dá se vypočísti, kolik zrn celá hromada obsahuje. Rozumí se, že se při tom musejí pokládati zrna za stejně veliká a stejně daleko od sebe vzdálená. Abychom i v našem případě tyto přibližné hodnoty našli, předpokládáme, že všechny hvězdy mají stejný lesk a stejnou vzdálenost od sebe, tedy že v stejných prostorách také stejný počet hvězd se nalezá. Této sady dá se velmi jednoduše použiti. Zamíříme-li na oblohu dalekohled, tedy tvoří zorné pole kužel, t. j. veškeré paprsky z dalekohledu vycházející vyplňují prostor kuželovitého tvaru, a všechny hvězdy, které se v prostoru tom nalezají, objeví se v zorném poli vedle sebe. Spočtením dovíme se pak bezprostředně, mnoho-li hvězd obsaženo jest v kuželi s určeným úhlem vrcholovým. Rozličné tyto kužele stejné délky budou tedy dle svrhu

vyřčené sady také stejný počet hvězd obsahovati; je-li naproti tomu délka kuželů rozličná, tedy uzavřené tyto prostory, a následovně i počet hvězd v nich obsažených, jsou k sobě v témž poměru, jako kostky délek. Jakož pak ze známé délky dá se vypočísti množství hvězd, tak i naopak z množství hvězd lze vypočísti délku kužele, čili jinými slovy: udati vzdálenost, až do které v tomto směru hvězdy dosahují. Takovýmito závěrkami přišel Herschel k velmi důmyslné sadě, že rozsáhlost hvězdami naplněné prostory dle rozličných směrů má se tak, jako kostkový kořen onoho počtu hvězd, který se jeví v zorném poli; tak tedy osminásobný počet hvězd ukazuje dvojnásobnou, sedmadvacaterý trojnásobnou rozsáhlost atd. Herschel provedl tuto sadu vytrvale, zaměřoval dalekohled na rozličné krajiny nebes, a počítal hvězdy, kolik se mu jich kdy v zorném poli okázalo. Takovým ustanováním našel, že když přijmeme prostřední hodnoty, hvězdní naše soustava tvoří splesklý, k rovině mléčící cesty rozšířený kruh, obsahující asi 20 milionů hvězd. Že naše sluneční soustava nalezá se v tomto kruhu něco pod středem a blíže k severní straně, o tom zmínili jsme se již na jiném místě (viz II. ročník Živy str. 56.). A však tato hvězdní soustava, ku které my náležíme, není jediná. Již brzo po vynalezení dalekohledů pozorován jest na nebi znamenitý počet světlých skvrn, jimž dáno jméno *mlhovin*. Hned první pozorování ukázala, že mnohé z nich skládají se z velikého počtu malých, hustě nakupených hvězd, o těch pak, které se malými dalekohledy nedají rozložití ve hvězdy, shledal Herschel, jemuž v této části astronomie tak mnoho děkujeme, pomocí obrovského svého teleskopu, že záleží v jednotlivých světlých tečkách, zároveň pak našel nové a slabší mlhoviny, jejichž rozložení myslil že se podaří mocnějším optickým prostředkům. Z takových poukázek uzavíráno, že všechny mlhoviny dlužno považovati za skupeniny hvězd, za hvězdní soustavy, nalezající se za mezemi soustavy naší. Dle tohoto představení skládal by se tedy vesmír z nesmírného pro nás počtu hvězdních soustav, rozdělených ve prostoru dle zákonů nám neznámých. Jakož pak nám jeví se tyto hvězdní soustavy co slabě svítící skvrny, rovněž tak jevila by se i naše soustava, postavena v stejnou dál. Nejvíce však pamětihodné jest, že nalezáme na nebi rozličné mlhoviny, mající přísně tu samu podobu, jaká dle toho co předesláno soustavě naší náleží, v čemž nalezení lze důležité potvrzení oné domněnky.

Tomu-li všemu tak v skutku jest, kdož potom ještě odváží se počítati hvězdy na nebi? Patrně vedou nás předeslané úvahy k tomu, abychom množství stálce považovali za nesčíslné, za skutečně nesmírné. Jsme takřka nuceni, pokládati světový prostor dle všech směrů jeho za neobmezený, a všude a bez konce nebeskými těly naplněný.

Druhá rovněž zajímavá otázka jest: Jak veliká jest vzdálenost od nás nejbližší stálice? dle jaké míry zřítelna jest obloha nám viditelná? a v jakém poměru jsou její vzdálenosti ke vzdálenostem naší sluneční soustavy? Na všechny tyto otázky dostatečně odpověděti, nebylo doposavad astronomii možno. Vše, co o tomto předmětu víme, má pro sebe toliko podobnost. Prozatím dospěli jsme bedlivým pozorováním a vypočítáváním jenom k důkladné známosti rozměrů naší země; dále přijavše tyto za základ poznali jsme rozměry její dráhy okolo slunce; potom, volíce si za stanoviště dvě protilehlá místa objemu dráhy zemské, rozšířili jsme měření svá až k nejkrajnějším hranicím naší planetární soustavy; konečně známostmi o běhu komet nabytými pokročili jsme na cestě své ještě o kus přes dráhu nejbvzdálenější nám známé planety. Ale mezi touto nejbvzdálenější dráhou a nejbližší stálící nalezá se propast, jejíž hloubku jen poněkud udání nedovolilo nám dosavadní pozorování. Bylo by se mohlo očekávati, že změna stanoviště

našeho od jednoho konce zemské dráhy až ke druhému, kterážto obě místa vzdálena jsou od sebe přes 40 milionů mil, způsobí měnitelný úhel při stálících, jehož pomocí bychom vzdálenost jejich od nás mohli určit. Jakkoli však zdokonaleny a zostřeny jsou prostředky pozorování a měření, nepodařilo se doposavad hvězdářům, přijíti v tomto ohledu k nějakému pozitivnímu a shodujícímu se výsledku, při vši ostrosti, s jakou pozorování tato se dá. Cesta, jakou při tom hvězdáři nastupují, jest velmi jednoduchá. Pomyšleme si pozorovatele, hledícího v jižním směru na velmi vzdálený vrchol hory; mezi pozorovatelem a horou nechat leží kostelní věž, na pohled trochu k západu. Změní-li pozorovatel stanovisko své, postoupna trochu na západ, tedy zdáti se bude vzdálenost hory od věže menší; pakli se k východní straně uchýlí, bude tato vzdálenost větší. Rozumí se, že při stejné změně stanoviště vzdálenost bližše ležících předmětů na pohled více se mění bude nežli vzdálenost odlehlejších, tedy že podle zdánlivé změny vzdálenosti nějakého předmětu vypočísti se dá jeho skutečná vzdálenost od nás.

Poměry zcela podobné nalezájí se na nebi: země, jak již zmíněno, probíhá v prostoru kruh mající 40 milionů mil v průměru, a možná tedy pozorovati hvězdy z rozličných, daleko od sebe vzdálených stanovišť. Nalezá-li se tedy vedle některé hvězdy první velikosti jiná, malická hvězda, která tedy na samém konci naší soustavy se nalezá a za nesmírně vzdálenou považovati se musí, jak to n. p. při hlavní hvězdě lýry se nalezá: tedy v tom čase, co země běh svůj vykoná, změní bližší hvězda v ohledu na vzdálenější poněkud místo své, kteroužto změnu když změříme, obdržíme vypočtením odlehlost hvězdy. Tím způsobem pozorováno více hvězd, i snaženo se určití změnu jejich polohy, a však snahy tyto doposavad k žádnému jistému výsledku nevedly. Jediný ruský hvězdář *Struve* nalezl s jakousi podobností, že naprostá vzdálenost od nás největších hvězd jest skoro milionkrát tak veliká, jako vzdálenost slunce od země. Jediný prostředek, jímž můžeme chápati velikost takovýchto prostor, nalezáme v čase, ježž potřebuje světlo, aby je proběhlo. Jak známo, proběhne světlo v jedné sekundě 42.000 mil, i potřebovalo by tedy více než deset let, aby se od hvězd první velikosti dostalo k nám. Jaké vzdálenosti musíme tedy přijmouti pro ony nescíšlné hvězdy velikosti na pohled menší, jaké nám odhaluje teleskop! Dejme tomu, že světlost nějaké hvězdy jakékoli velikosti obnáší polovíčku světlosti jiné na pohled nejbližše větší hvězdy, tedy shledáme, že hvězda první velikosti musela by býti 362krát tak vzdálena, aby se objevovala co hvězda šestnácté velikosti, jaká skrze silný dalekohled vždy ještě dobře jest viditelná. Z toho následuje, že mezi nescíšlným množstvím stálic mnoho jich býti musí, jejichž světlo potřebuje při nejmenším tisíc let, aby k nám došlo, a že tedy, když je pozorujeme a jejich zvláštnosti a proměny zaznamenáváme, skutečně jenom podivným způsobem poznáváme onen stav, v jakém se nalezály před tisíci lety.

A však ani v ohledu velikosti stálic nedávají nám dalekohledy žádného přímého poučení. I zde musíme se spokojiti pouhým přibližováním. I skrze nejsilnější dalekohledy objevují se hvězdy pouze co světlé tečky bez měřitelné rozsáhlosti. Kdyby pak hvězdy první velikosti, jejichž pravdě podobná vzdálenost obnáší přes 20 bilionů mil, měly zdánlivý poloměr jen jediné sekundy, přece by skutečný jejich poloměr byl mnohem větší nežli při slunci.

Nastoupna jest však ještě jiná cesta ku poznání pravé velikosti stálic. Vůdceem při tomto vyšetřování byla síla světlosti hvězd. Nalezeno totiž zkouškami, že světlo Sírú, nejjasnější to hvězdy, má se k světlu slunečnímu jako 1 k 200,000,000,000. Aby

nám tedy slunce neobjevilo se jasnější nežli Sirius, muselo by od nás 141,400krát tak vzdálené býti jako skutečně jest. Přijmeme-li ale, že vzdálenost Siria musí býti při nejmenším 200,000krát tak veliká jako vzdálenost slunce: tedy vyplývá z toho, že nejskrovněji počítáno světlo skutečně od Siriusa vycházející alespoň dvakrát tak silné býti musí jako světlo sluneční, čili že Sirius vyrovná se alespoň dvěma sluncím, a však zdá se, že jest mnohem větší.

Zatím však jest u hvězdářů obyčej, rozdělovati hvězdy dle zdánlivé jejich jasnosti na třídy, které jejich velikostmi nazýváme. O nejjasnějších hvězdách pravíme, že mají první velikost. Ty, které mají o tolik slabší světlost, že rozdíl ten znamenati se dá, jsou druhé velikosti, a tím způsobem jde stupňování až k hvězdám šesté a sedmé velikosti, do kterýchžto tříd náležejí nejmenší hvězdy, které ještě prostým okem v nejtmařejší noci při úplně jasném nebi rozeznati můžeme. Pomocí dalekohledů pokračuje se ještě dále v tomto roztržení hvězd dle stupně jejich jasnosti a viditelnosti, a pozorovatelé, užívající velmi silných nástrojů, rozeznávají hvězdy od 8. — 16. velikosti. Ale není žádného důvodu, abychom tuto stanovili jakési určité meze, poněvadž každé zvýšení síly dalekohledů, jakého docíleno bylo poznenáhlým pokrokem optiky, vždy objevovalo na nebi outlejší předměty prv neviditelné. Hvězd první velikosti počítáme 18, druhé velikosti 55, třetí 191 atd.

Co se týče poměrů stálic v ohledu na jejich pohyby, pokládalo by se snad z počátku za věc nejjednodušší a nejpodobnější, že původně každé stálici vykázano jest určité místo v prostoru světovém, aby tam nepohnutě trvala. Ale veliké odkrytí Herschelovo, že jsou hvězdy, které se okolo společného těžiště svého pohybují, rozšířilo tížní sílu i na nesmírnou říši stálic, čímž takřka nuceni jsme, přičítati všem stálicím pohybování kruhové neb elliptické kolem nějaké střední tečky, poněvadž dle vzájemného se přitahování bylo by se jinak státi muselo spojení nebeských těles, anebo by se aspoň k tomu směřovati muselo, což přímo odporuje dosavadnímu pozorování. Nutnost ústředního slunce byla z této příčiny dávno uznána, a jednotliví hvězdáři vyslovili i domněni svá o místě, kde by se nalezati mělo, jakož jmenovitě ukazováno na shvězdění Persea.

Obdoba s naší sluneční soustavou žádala by, aby ústřední tělo hvězdní soustavy v poměru k ostatním hvězdám mělo převahu velikostí, a jest otázka, zdali která z hvězd, ježto na nebi spatřujeme, s touto výminkou se srovnává, jmenovitě pak na blízkou Persea nenalezá se nižádná zářící hvězda. Proto připadli někteří hvězdářové na domněnku, že stálice pohybují se kolem společného svého těžiště čili že střed jejich pohybů jest toliko smyšlený, kdežto jiní za to měli, že oustřední těleso nemusí nevyhnutelně býti samosvitné a tedy nám viditelné. Věc tato nesáhala přes domněnky, když Mädler r. 1846 podrobně s ni zanašeti se počal. Stavěl se při tom na sadu přísně odůvodněnou, že, kdyby jak naše slunce tak i ostatní hvězdy obcházely kolem společného středu, musely by se pozorovati jisté proměny v těchto pohybech. Pozorujmež se stanoviště svého ústředního těleso, i bude se nám zdáti, jakoby toto samo pochybovalo se s touž rychlostí, která přináležejí naší sluneční soustavě. Hvězdy za ústředním tělesem se nalézající musejí pro větší svou vzdálenost zdánlivě slabší pohybování míti, což také platí o hvězdách za námi se nalézajících, poněvadž s námi v stejném směru pokračují; za to ale objeví se nám na levo a na pravo nejsilnější pohybování. Mädler vyvinul tyto poměry a ukázal, kterak se v rozličných vzdálenostech od ústředního tělesa utvořiti musí. Když potom se pokusil, nabyté tak poukázky obrátiti na nebe, přišel k výsledku, že ústřední

těleso musí se hledati ve směru skupení Plejad, a že nejspíše nejjasnější hvězda Plejad — Alcyone — považovati se musí za ústřední slunce. Vypočítání jeho udělilo této volezajímavé věci nenepatrný stupeň podobnosti; co se však týče konečného rozhodnutí, to může se podařiti teprva budoucím usilovným snahám hvězdářů, pročež také vyšetřování poměru stálic svým časem zajisté tvořiti bude zvláštní, ba nejdůležitější odvětví hvězdářství.

Naznačivše tuto povšečně podobu a rozsáhlost naší hvězdní soustavy, jakož i částky a souvislost všehomíra, přejdeme v článku příštím k pamětihodným zvláštnostem, pozorovaným na jednotlivých stálicích.

O k v ě t e ch.

Od Julia Saxa.

Maje úmysl psáti o květech, dotýkám se věci, která již od nejstarších dob s tklivou stránkou duševního života lidského těsně souvisela. Každý zná tento poměr ze své vlastní zkušenosti, ba i mysl celých národů posuzuje se někdy dle poměru jejich ku květinám, taktéž závisí ráz rozsáhlých krajín od pestrého koberce květin, jakož i od oblohy, která se nad nimi klene. Považujeme za uskutečnění svých nejkrásnějších fantasií popis zemí, kde místo mechů a lišejníků velkokvěté orchidey nádhernou barvitostí svou větve stromů ozdobují, a kde vysoko v koutech větví skvostné toulce aroid se spatřují, jejichž skrovné přibuzenstvo u nás ve vlhkých bařinách vystupuje; kde podivné podoby mučenek (*Passiflora*) od větve k větví v půvabných věncích se táhnou a květy jiné pnulé rostliny (*Aristolochia*) takové velikosti dosahují, že jich děti místo klobouků užívají. Smutná ale zdá se nám býti země, kde květiny vzácnými úkazy slují, kde v krátkém letě jenom několik malých kvítků se spatřuje.

Květy působí výhradně na měkkou stránku lidské mysli, na jejímž ušlechťování humanismus spočívá. Fantastické náboženství Indů proniknuto jest takřka zápachem nádherné Květeuy indské, a jak známo má Lotos ve vlnách řek se houpající již od pradávna velkého významu v jejich posvátných pověstech. I na svých svatých obrazech rádi vidíme lilje co znamení nevinnosti, a také naše dívky obírávají se mluvou květinovou, jak v městských lesklých siních tak i v kraji, v polích a lukách. Tvrdím, že pravý milovník květů vzdálen jest od každého soběctví, neb co květiny mu podávají, není hmotný zisk látky, nýbrž jenom krásná pomíjející podoba; radost nad krásnou květinou jest výraz ryzího estetického citu. Sotva se najde hmotný ziskuchtivý člověk co milovník květin.

Dávno před vědeckým pěstováním rostlin tušili přírodomilci pouze z citu estetického, že rostlina ve květu své nejvýznačnější vlastnosti sestřeďuje. Již prvním pozorovatelům musilo napadnouti, jak listy a větve po kmenu jaksi nepravidelně roztroušené v květu takřka svůj střed a ukončení nalezájí, jak takřka každá část rostliny květem býti touží. Květ, jak Zalužanský krásně praví, jest potěšení rostliny, výraz nejvyššího jejího stupně. Krasochuti jest doba uzrání plodu již zpátečným krokem; jako jednostranností, pouze k vytvoření semen a užitku věnovanou, a úkony její nejeví se tak zjevně, jako u květu, nýbrž více tajně a skrytě. Od dávna vešly tyto poměry v řeč lidu jak obecnou tak spisovnou, a tak se mluví tedy o květoucích tvářích jinocha, o pannách podobných k růžím, lilijím, ba i duševní vlastnosti naznačují se podobenstvím vzatým od květin, jakož se přirovnává hrdá krása k růžovému, plnokvětému keři, nevinnost k liliji, skrom-

nost k fialce, nadutost k tulipánu atd. V tom smyslu mluví se také velmi příslušně o květu národu nebo literatury, anyž oba květy, rostliny a literatury, jen krátký čas trvají a po nich užítku věnovaná doba nastupuje.

Zajisté zasloužily květy býti miláčky každého. Nejenom, že krásné a ušlechtilé vlastnosti myslí lidské v nich se co v zrcadle odrážejí, přispěly skutečně i k ušlechtnění mravů, k vychování člověčenstva. Vytvoři-li se působením přírodních věd jednou nový ušlechtilý náhled světa, budou i v tom květiny velkého podílu míti. První počátky rostlinoslovi mají svůj základ v milovníctví květin, kteréž člověka od obdivy k bližšímu pátrání vedlo. Ve všech starších a novějších herbářích jsou především květy předmětem nejbhedlivěji kresleným; Linné, zakladatel novějšího přírodopisu, ustanovil znaky rostlin hlavně podle květu, a též nejnovější tak nazvané přírodní soustavy berou hlavně ohled na vyvinutí květu. Květiny přivedly básníka Goetha k poznání přetvarování rostlin a z toho zase povstala důležitá nauka o tvarech čili morfologie, která vlastně nic jiného není, nežli přísně provedená aesthetika, majíc důležitý význam jak aesthetický tak i vědecký. Aesthetický totiž, že nás učí znáti pouze smyslnou, tvarnou souvislost mezi rostlinnými tvary; vědeckou, že se na důkladné známosti tvarů fyziologie zakládá, totiž na nauku o úkonech rostlin.

Máme-li pak z pozorování květu příklad poznati, jak se rostliny tvarozpytně obadati mohou, jest především potřebí, abychom se na tom ustanovili, co slovem květ vyrozumívati máme. Každý sice, kdo jenom několikrát květoucí jablůň nebo květoucí obilí spatřil, není v pochybnosti, co na těchto rostlinách květem nazývati má; mnohý ale mnohokrát lískový keř, olši, ořech viděl, a přede neví, kde na nich květ se nalezá. Venkovan ví ovšem, že válcovité jehnědy čili kočičky, které ještě před vypučením listů se vyvinují a potom všechny odpadají, květem těchto stromů jsou. Z čeho se ale vyvinou hojné plody těchto stromů po odpadnutí veškerého květu? Sluší tu viděti, že u lísky, olše a podobných rostlin dvoje květy se objevují, z nichžto jedny v plod se proměňují, druhé ale odpadávají. Nicméně jsou odpadávající květy k vytvoření plodu tak důležité jako druhé, oba musí k tomu účelu spoluúčinkovati. Sama sebou podává se tedy domněnka, že mezi oběma květy panuje takový poměr, jako mezi pohlavím zvířat, a proto nazývá se též jeden způsob květu samčí, druhý samičí. Sem náležejí také chmel, vrby, konopí, majíce též dvojí květ; u nich pozoruje se ale ještě ta zvláštnost, že květy jednoho způsobu na jedné a květy druhého způsobu na druhé rostlině povstávají. Jinak se má ta věc u trav, lilijí, ovocných stromů atd.; u těch pozorují se květy jenom jednoho způsobu, každý květ jest ale zároveň samčí a samičí.

Rozeznáváme tedy dvojí květ, jeden s rozděleným pohlavím, druhý obojaký; prvnější zase co samičí a co samčí, a sice buď oba na jedné rostlině, nebo na dvou rozličných. Linné nazval rostliny jen se samčím nebo jen se samičím květem dvojdomé (dioicae), rostliny s oběma květy jednodomé (monoicae).

Již z tohoto rozdělení viděti jest, že pohlavní ústroje jsou nejdůležitější částí květu, a v skutku dá se jenom podle jejich přítomnosti souditi, máme-li květ před sebou nebo jinou část rostliny. Vyskytují se sice rostliny pouze z pohlavních ústrojů složené, ale není ani jediného květu, v němž by pohlavní ústroje docela chyběly.

Poněť o tom, co květ jest, vysvětlí se nejlépe rozebráním několika známějších květů.

Vyvolíme si především květ *pryskyřníka* (*Ranunculus*), jeden z nejpravidelnějších a nejdokonalejších (obr. 1.). Nejvíce do oka padá 5 květových lupenů (*p*), obyčejně

žlutě zbarvených. Lupeny tyto sedí v kruhu na konci lodyhy (*P*), na tom místě poněkud sesílené. Lupeny tyto mají podobu špičatě vejčitou a jsou špičatým koncem přirostlé, širším koncem v kolo rozložené. Pod těmito lupeny spatřuje se jiných 5 lupenů (*S*), též jako paprsky kruhu postavených, a sice tak, že se lupeny tohoto druhého kruhu s lupeny prvního kruhu střídají. Onen první kruh nazývá se koruna, tento druhý kalich. Uvnitř v koruně nalezá se množství útlých nitek (*st*), taktéž na konci lodyhy upevněných; každá nitka jest u hořejšího konce tenší a nese tam dva temnožluté vaky, kteréž při dotknutí

žlutý prášek, tak nazvaný pyl (Pollen) vypouštějí. Střed celého květu zaujímají samičí ústroje (*c*), v podobě malých zelených těl, v značném množství na konci lodyhy v kostrbatou hlavičku směstnaných. Každé z nich jest vlastně dutý váček, širším koncem přirostlý a v tenkou špičku (*e*) vybíhající. Tyto částky květu jmenují se pestíky (Pistillum). Při rozříznutí spatřují se uvnitř malá kulatá zrnka podél švu sedící, to jsou semenní pupeny čili podle staršího výrazu vajíčka. Uvnitř v semenních pupenech jest malá dutinka (*o*), klíčový vak nazvaná, dá se ale jenom drobnohledem poznati. V tomto klíčném vaku povstává kel čili klíček, a vyvinutím jeho promění se semenní pupen v semeno; pestíky, v nichž semenní pupeny se nalezájí, zvětší se, tyčinky ale uvadnou, vyprázdnivše napřed z práškových vaků čili prášníků svůj pyl; taktéž odpadnou korunní a kalichové lupeny.

Prohlédneme-li ještě jednou celý květ, vidíme v nejvnitřnějším dílu vak klíčný, uzavřený v semenním pupenu a ten zase v pestíku, což dohromady za samičí ústroj se považuje. Kolem do kola stojí tyčinky s prášníky co samčí ústroje, a na kraji koruna a kalich. Všechny tyto části sedí na tenké květové stopce, jejíž rozšířený konec lůžko (Thalamus) se nazývá.

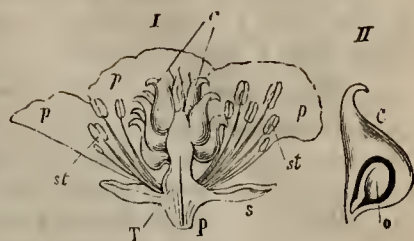
Všechny zde uvedené části květu jsou tedy dvojce: jedny vytvářejí svým spolupůsobením semeno, druhé slouží pouze co obal. Všeljakou proměnou a novým sestavením těchto částí povstává pak znamenité množství nových podob květu. Největší rozdílnosti povstávají ale: 1) srůstem několika částí; 2) jinou postavou jedné částky k druhým, což dalším vyvinutím květu povstává, tak že částky jeho zdánlivě jinou postavu mají, nežli u příkladu uvedeného; 3) vynecháním jedné nebo druhé části.

Obyčejně objeví se dvě nebo všechny odchylky tyto zároveň na jednom květu, také nejsou všechny částky jednoho kruhu mezi sebou stejné, nýbrž nestejně a jenom souměrně na lůžku rozdělené, z čehož opět nové podoby květu povstávají.

Sestavováním čili kombinací všech těchto poměrů povstane znamenitý počet rozličných podob, jejichžto hlavní skupeniny zde přehledně sestavíme.

Především rozeznáváme květy *úplné* od *neúplných*. Oba tyto oddíly mají zase: 1) květy s volnými částkami; 2) květy se srostlými a 3) květy s pošinutými částkami. Z toho vyplývá tedy již 6 skupenin. Každá z nich může ale míti květy buď pravidelné buď souměrné, a tak povstane 12 nových skupenin. Jclikoz pak srůst a pošinutí jenom

(Obr. 1.)

I. Podélný průřez skrze květ druhu: *Ranunculus acris*.

II. Podélný řez skrze vaječník.

na některé částky se vztahovati a z jednotlivých částek jedna po druhé chyběti může, objeví se sestavením různých těchto poměrů ještě mnohem více oddílů, ba konečně tolik, kolik druhů květoucích rostlin se vyskytuje, tak že by se květ ani jednoho rostlinného druhu k jinému nepodobal.

Příklady objasní nám několik z nejdůležitějších tvarů květu tak povstávajících.

Prvosenka čili petrklíč (*Primula*) má květ též úplný a pravidelný jako pryskyřník, ale všechny jeho části jsou srostlé. Výkres (obr. 2.) představuje kolmý průřez skrze květ prvosenky; nalezáme zde též pětidílný kalich (*s*), jehož lupeny ale podél srostlé jenom na kraji pět volných cípů mají; taktéž jest druhý kruh obalu, koruna (*p*), v trubici srostlá a jenom na kraji v pět dvoudílných cípů rozdělena. Ještě více nežli kalich a koruna odchylují se tyčinky od tyčinek pryskyřníku. U tohoto seděly prášníky na dlouhých tyčinkách, a sice na dně koruny, u prvosenky jsou ale prášníky (*a*) na velmi krátké nitce k hořejšímu dílu květové trubice přirostlé, tak že zde dvojí způsob srůstu se jeví, korunních lupenů mezi sebou a tyčinek s korunou. Ještě větší zvláštnost pozoruje se na srůstu vniřních po-

(Obr. 2.)

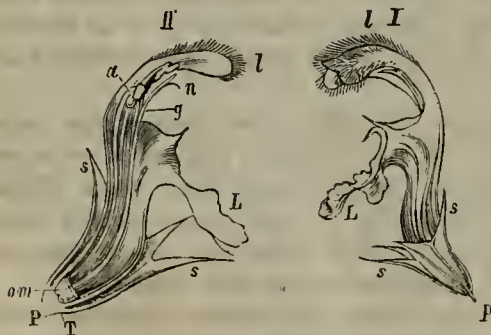

Podélný průřez druhu:
Primula elatior.

Tento díl jest pestík, dolejší část jeho vaječník; poslední konec lodyhy sahá do dutiny jeho (*om*) a jest hustě posázen semennými pupeny (*o*). Toto postavení semenných pupenů rozděluje květ prvosenky více nežli všechny jiné znaky od ostatních květů. Ještě větší úchylky od vzorného našeho květu

jeví se, přistoupí-li ke srůstu květových částek souměrná podoba jejich místo pravidelné. Známa jedna rostlina, *hluchavka* (*Lamium*), poskytuje nám poučný příklad (obr. 3.). Květ její jest jako u pryskyřníku a prvosenky úplný, totiž z kalichu, koruny, tyčinek a pestíku složený; kdežto ale u oněch počet pět převládá, panuje u této počet čtyry; totiž květ obsahuje čtyry podobné a srostlé lupeny (*s*), koruna v trubici srostlá a na lůžku upevněná nemá podobu pravidelného pohárku, nýbrž jest zahnutá v podobě *S* a kraj její rozstupuje se ve dva veliké cípy, z nichžto hořejší

(Obr. 3.)

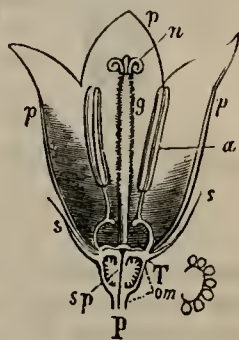
I. Květ druhu: *Lamium album*.
II. Podélný průřez jeho.

(*l*) jako přílbice se klene, dolejší (*L*) ale dolů visí, tak že celek k otevřené zvířecí tlamě se podobá; podle toho poznává se hořejší cíp co hořejší pysk, dolejší co dolejší pysk, a květy takové nazývají se vůbec také pyskatými. Pravá a levá strana koruny jsou si podobny a květ jest tedy souměrný. Tyčinky (*a*) srovnávají se s tyčinkami prvosenky

v tom, že jsou k trubici korunní přirostlé, rozeznávají se ale tím, že dva z nich jsou kratší, a dva pak, k trubici přilhlé a v oblouk přehnuté, delší.

Mnohem více nežli tyto části rozeznává se samičí ústroj od téhož ústroje v pryskyřniku a prvosence; jako u těchto má dole patrně tlustší díl (*om*) totiž vaječník a tenký krk čili čnělku; tato se ale neukončuje hlavičkou, nýbrž vidličnatou špičkou (blíznou *n*). Kdežto ale u prvosenky vaječník jedinou dutinu s mnohými semennými pupeny obsahuje, má vaječník hluchavky čtyry pouzdra a v každém po jednom semenném pupenu.

Při dokonalých květech se srostlými částkami zůstává nám ještě ten případ, kdežto se srůstem také pošinutí částek se pozoruje. Velmi nápadně jeví se ten poměr na květu zvonku (*Campanula*). Zvonkovitá koruna jeho (*p. obr. 4.*) povstává srůstem pěti korunních lupenů, kteréž ale nejsou obstoupeny srostlými lupeny kalichu, nýbrž pěti volnými, špičatými (*s*), s cípy koruny se střídajícími. Tyčinky (*a*) jsou též volné a vynikají ze zpodu koruny; z prostředka jejich vystupuje vláskovitý, válcovitý sloupek (*g*), nahoře ve tři do kotelouče svinuté blizny (*n*) rozdělený. Pozorujeme-li nyní, jak částky obalu a tyčinky upevněny jsou, nalezneme, že zde na hořejším dílu vaječníka (*om*) sedí. U květů předtím obadanych nalezli jsme, že všechny částky květu na konci květové stopky stály, zde ale sedí jenom vaječník bezprostředně na lodyze (*P*), sám pak slouží ostatním částem za podporu. Zvláštní tato postava ústrojů dá se vyložití z vývinu květu; z mládí totiž má květ zvonku podobu obyčejného pravidelného květu, teprva později vyzdvihne se zvláštním zrůstem lůžka kraj jeho tak, že

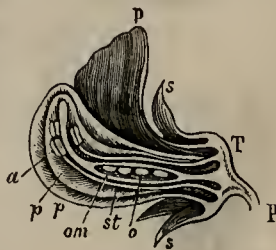

Průřez skrze druh: *Campanula rapunculus*.

kalichové a korunní lupeny jakož i tyčinky vyzdvihne, načež se hořejší díl dutiny nejnižšími listnatými částkami, které dohromady čnělku tvoří, zavře. Mezi tím, co nejhořejší díl květové stopky v dutinu se vyhloubí, povstanou v této dutině tři semenice (*sp*), jimiž se vaječník ve tři pouzdra dělí, a pokryjí se hustě semennými pupeny. Vaječník, kterýž ostatní částky květu nese, slove dolejší. Souměrnost koruny a dolejší vaječník vyskytují se také u květů s volnými částkami.

Velmi četný řád rostlin, totiž motýlovitých (*Papilionaceae*), má květy s památně rozdělenými částkami; sem náležejí naše fazole a tak nazvané akatové stromy. U těchto květů (*obr. 5.*) rozšiřuje se květová stopka v dosti široké lůžko (*T*), na němž sedí pětidílný kalich (*S*), jehož lupeny ale jenom u zpodu srostlé jsou. Koruna (*p*) záleží z několika nesrostlých částek, mezi sebou nestejných a tak uspořádaných, že jeden korunní lupen nejvýše stojí a nade všemi ostatními se klene (pavézka); dva nejdolejší lupeny jsou jako dvě k sobě ohrácené dlaně a po stranách srostlé, tvoříce tak nazvaný člunek, dva poboční lupeny slovou křídla. Často bývají lupeny všelijak zbarveny, a pak mívá květ jakousi podobu k sedicimu motýlu. Obvykle sedí na lůžku deset tyčinek, a síce s trubící podél rozříznutou srostlých, nejhořejší ty-

(*Obr. 5.*)

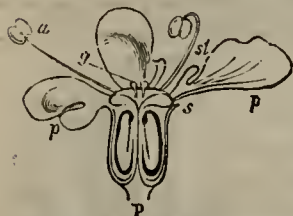

Průřez skrze květ druhu: *Lathyrus odoratus*.

činka ale pod pavčinkou zůstává obyčejně volná. Uprostřed na lůžku sedí podlouhlý vaječník, (*om*), na jehož vnitřním švu semenní pupeny (*o*) se nacházejí a kterýž v tupý konec vybíhá.

Souměrné květy s pošnutými částmi objevují se u řádu okoličnatých rostlin (*Umbelliferae*), zvláště bývají pokrajné květy okoliku souměrné, vnitřní ale pravidelné; u všech pak jsou květové části docela volné. Jakožto příklady mohou nám sloužit květy *kmínu* (*Carum*), kopru (*Anethum*), mrkve (*Daucus*) a podobných (obr. 6.). Vaječník jest zde jako u zvonků dolejší, má ale jenom jednu semenici, na níž dvě vajíčka visí. Z prostředka vaječníku vynikají dvě krátké čnělky s paličkovitými bliznami. Zevnitřní kraj vaječníku nese 5 malých kalichových lupenů (*s*), pak 5 korunních lupenů (*p*) nestejně velikosti a 5 tyčinek (*st*), a sice tak, že kalichové lupeny v dolejších, tyčinky v hořejším dílu mezery stojí, již korunní lístky mezi sebou nechávají. Hořejší díl vaječníku jest lepkavým, masitým polštářem čili terčem (*discus*) pokryt.

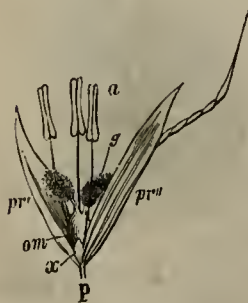
(Obr. 6.)

Průřez květu mrkve: *Daucus Carota*.

K doplnění tohoto přehledu květů uvedeme ještě několik nedokonalých květů, neboť právě na těchto spatříme při porovnání s jinými nejzajímavější poměry. Nedostatek květu může být všelijaký, neboť chybí buď jen některý kruh ústrojů buď několik najednou; nesmí se ale tento nedostatek se zakrněním smísiti. Rostliny v našem smyslu nedokonalé jeví tento poměr již od svého nejprvnějšího mládí, buď jim totiž chybí kalich, buď koruna, buď tyčinky, buď vaječník; jsou ale zase jiné květy, které v mládí všechny tyto čtyry kruhy ústrojů mají, a teprva pozdějším zakrněním nebo zvrhnutím některý z nich ztrácejí. Také nesmíme tomu nedostatku tak vyrozumívati, jakoby jednotlivé části jednoho způsobu ústrojů scházely, neboť květ i s jedinou tyčinkou, s jedinou čnělkou jest předce dokonalý.

Jakýsi přechod od dokonalého květu k nedokonalému pozoruje se u takových, u nichž kalich a koruna tak stejnou podobu mají, že se za rozličné části považovati ani nemohou. Takový případ jest n. př. u *liljí*. U těchto nese lůžko mimo pestík a tyčinky ještě 6lupenný obal, kterýž u některých ve zvonkovitou nebo trubkovitou korunu sroste, u jiných ale nesrostlý zůstává, kdežto pak tři lupeny uvnitř a tři na zevnitřku stojí. Podle postavy jest vnitřní kruh koruna, zevnitřní pak kalich, ale pro docela stejnou podobu obou naznačují se společným jmenem květového obalu (*Perianthium*).

(Obr. 7.)

Květ ovsa: *Avena sativa*.

Rozhodnější nedokonalost pozoruje se u *trav*, u nichž květ sice oba pohlavní ústroje, ale jenom jeden věnec obalu obsahuje. Obal tento liší se nápadně jak podobou tak i slohem od obyčejných květů, máje barvu a podobu travních lístků, na konci často dlouhými ostny (osinami), jako zvláště u ječmene, opatřených. Ačkoliv květ travní (obr. 7.) v nejprvnějším mládí v obalu tři části má, obsahuje později předce jenom dvě, jednu

menší (pr'') a jednu větší (pr'), kterážto vlastně srůstem dvou lístků povstala, což ještě na vyvinutém květu se poznává, an lístek tento dvě špičky mívá. Květ travní obsahuje sice mimo tyto dvě větší obalní částky ještě dvě menší blanité lístky, tak nazvané plevy, ty se ale nemohou za korunu považovati, poněvadž koruna vždy teprva po kalichu povstává, plevy ale teprva po vyvinutí obalních částek. Náleží tedy k tak nazvaným přírůstkům (accessorische Theile), jakéž ostatně také u pryskyřníku jest viděti, kdež každý korunní lupen vezpod malou šupinou jest opatřen.

Ještě větší nedokonalost květu jeví se u *ostrice*, ostatně k travám velmi podobných. Již při prvním vyvinutí květu chybí buď samčí buď samičí ústroj. Stéblo nese vždy dva spůsoby klasů, na konci totiž s prášnikovými květy, doleji s pestíkovými. Skoumáme-li jeden takový pestíkový kvítek (obr. 8.), nalezneme na něm jediný v trubičku svinutý lístek (pr), v němž po rozříznutí jenom pestík (c), dole ve vaječník rozšířený a nahoře v tři blizny rozdělený, spatříme. Vaječník obsahuje jako u trav vůbec jediný semenní pupen. V prvním počátku byl ale květ předce poněkud jiný; obsahoval totiž tři obalní pahýlky, z jejichž středu stéblo co otevřená trubice se vyzdvihovali počalo; při dalším vývinu zakrněl ale jeden pahýlek a jen dva se zvětšily, tvoříce srůstem podotknutou trubici, kterouž se samičí ústroj objímá.

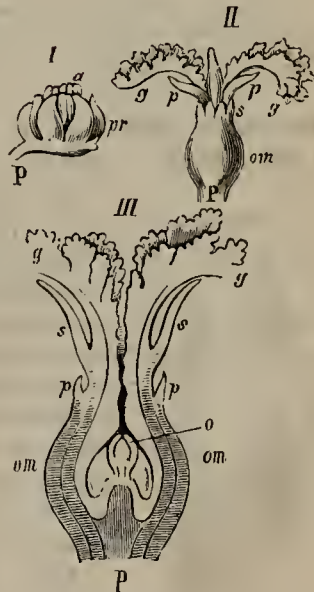
(Obr. 8.)

Průřez květu ostrice. (Carex hirta.)

Květ tento jest tedy nejenom pro nepřítomnost tyčinek, nýbrž i pro nedokonalost a srůst obalních částek památný; jsou tedy na něm poměry srůstu a zakrnění spojeny. V hořejších prášnikových květech viděti jest zase v podobném obalu jenom tyčinky. Tato různost pohlaví pozoruje se ostatně také u rostlin mnohem vyšších, jako u vlaského ořechu a dubu. Dlouhé hnědé jehnědy na *vlaském ořechu*, které ještě před pučením listů se objevují a brzo odpadávají, jsou jenom samčí klásky, záležejíce z velikého množství samčích kvítků na společné ose upevněných. Každý kvítek (obr. 9. I.) má svou krátkou stopku (P), rozšířenou v ploché lůžko, na němž několik malých srdčitých lístků sedí, v jejichžto středu prášníky (a) na velmi tenkých nitkách stojí; pestík chybí v těchto květech docela. Samičí květ (II.) obsahuje zase jenom vaječník. Na krátké stopce, nahoře sesílené a ve vaječník (om) proměněné, sedí vicelupenný kalich (S) a čtverolupenná koruna (p), již však zpeřeně laločnaté blizny (g) velikostí daleko převyšují; mezi bliznami pozoruje se průchod vedoucí do dutiny vaječnicku, na jehož dně jediný semenní pupen (III. o) sedí. Samičí květ ořechu jest tedy pro nedostatek tyčinek nedokonalý a s ohledem na umístění kalichu a koruny pošinutý, an vaječník jest dolejší. Jako u zvonku povstal tento

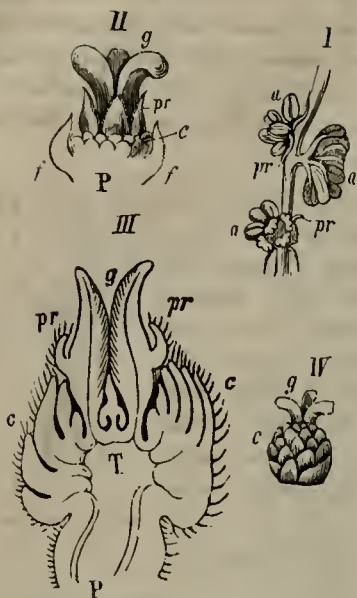
(Obr. 9.)

I. Samčí květ ořechu: *Juglans regia*.
 II. Samičí květ.
 III. Průřez skrze něj.

poměr jednostranným vyvinutím

(Obr. 10.)

- I. Část samčí jehnědy dubu! *Quercus scsiliflora*.
 II. Velmi mladý samičí květ.
 III. Průřez staršího samičího květu.
 IV. Velmi mladý žalud.

Mezi tím, co vlastní květ tak se proměňuje, vyvinou se podotknuté bradavky lůžka v šupiny, kteréž se vždy více a více rozmnožují, až se konečně květ těmi šupinami tak

(Obr. 11.)

obalí, že jenom blizny viděti jest. Když pak po poprášení vaječnick v plod se promění, roste plod a zároveň i šupinatý obal, z onoho vyvine se žalud, na jehož konci ještě zakrnělé částky květové (obal a blizny) sedí, z tohoto kalich žaludu. Pohárkový kalich tento, jaký jsme ještě u žádného jiného květu neviděli, objevuje se ostatně také u kaštanu, kde tvoří pichlavou zelenou slupku, ve čtyry chlopně se pukající, pak na buku a lískovému ořechu, kde zelený pohárek skládá, jenž také k vlastnímu květu nenáleží; plod březový má podobný obal, podobající se k trojlaločnému zdřevnatělému listu. Všechny tyto obaly, u ostatních rostlin chybící, mají jméno šešnlka (cupula) a jsou výhradním znakem dubů, buků, lísek, bříz a kaštanů, podle toho má i celá čeleď těchto rostlin vědecké jméno *Cupuliferae* (žaludovité).

Pamětihodným způsobem mají všechny naše lesní stromy, jež pro dříví pěstujeme, velmi jednoduché květy. Nejenom podotknuté žaludovité stromy, nýbrž také topoly a vrby, jilmy a olše sem náležejí. U topolů a vrb, kteréž oba rody k jediné čeledi náležejí, jsou oba květy, jak samčí tak i samičí, v jehnědách. Prvnější dají se u vrb snadno dle žluté barvy hustě směstnaných tyčinek poznati, samičí pak květy jsou obyčejně šedoze-

krajů stopkových, jelikož semenní buňka, jak již pohled na výkres poučuje, vlastně na konci jejím sedí.

Také u dubů jsou oba pohlavní ústroje rozděleny.

Samčí květy dubu (obr. 10. I.) obsahují pětidilný obal (*pr*), a větší počet tyčinek (*a*) sedí dosti roztroušeně na společné ose s krátkou stopkou, tak že podobu řídké jehnědy mají. Také u dubů objevují se jehnědy již před pučením listů po stranách větví. Na konci letorostů v posledním roku vytvořených jsou ale samičí květy. Tyto mají částky podobně pošinuté, jako květy ořechu. Obr. II. představuje nevyvinutý květ, *g* jsou tři mladé blizny, dole s dutinou vaječniku spojené. Pod těmi sedí obalní lupinky na lůžku (*T*), na němž se několik řad bradavičnatých zvýšenin (*c*) pozoruje. *ff* jsou dva listy náležející k stopce květové. Při pozdějším vyvinutí vyzdvihne se část, která obal a blizny nese a vaječnik objímá, a vaječnik stává se tím dolejší a obal hořejší. V dutině vaječniku povstane mezi tím šest semenních pupenů, z nichž ostatně jenom jeden dokonale se vyvine.

lené. Obě jehnědy obsahují osu malými lístky (obr. 11. *b*) hustě pokrytou, u samčích jehněd (*M*) vyzdvihuje se z koutku každého takového lístku velmi malý sloupek (*PT*), jenž zároveň květovou stopku a lůžko představuje, na němž obvykle dvě, řidčeji více tyčinek (*st*) stojí. Celý samčí květ vrb záleží tedy z přemalinkého lůžka a dvou tyčinek. U samičí jehnědy stojí v koutku každého z oněch malých lístků jediný samičí ústroj (*g*), někdy na malé stopce (*PT*) upevněný, která též zároveň lůžko představuje; obal zde chybí tak jako u samčího květu; místo tyčinek sedí zde ale na lůžku přišpičatělý vaječník s dvěma dvoudílnými bliznami, a v něm nacházejí se semenní pupeny.

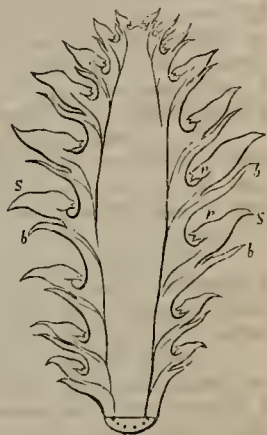
Vrby a topoly mají tedy velmi jednoduchý květ, bez koruny a kalichu a s porůzným pohlavím, však i tyto květy nejsou nejjednodušší. Představme si, že tyčinka nejenom bezprostředně na ose jehnědy stojí a samičí květ vaječníku zbaven jest, nýbrž semenní pupen též bezprostředně na ose jehnědy nese, jak se to skutečně na sosnách nalezá, a máme příklad mnohem

(Obr. 12.)

(Obr. 13.)

jednoduššího květu (obr.

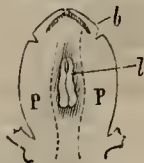
12. 13.). Samičí jehněda borovice a jedle obsahuje větveno, na němž bezprostředně tyčinky sedí; samičí jehněda čili šiška obsahuje též větveno lístky pokryté, v jejichž koutech nikoli vaječníky, nýbrž na šupinaté násadce bezprostředně dva semenní pupeny sedí. Tím zdálo by se, že největší jednodu-

chost květu dosažena jest, však tomu tak není, Obr. 13. Průřez skrze samičí jehnědu (šišku), *b*) zákrovní lístek, *p*) šupina s vajíčkem (samičí květ).

který ovšem na nic méně nežli na jednu tyčinku obmeziti se nedá. U *jmelu* (*Viscum*) jest ale samičí květ ještě jednodušší nežli u sosen. Zde (obr. 14.) zmizel i semenní pupen, a na jeho místě nachází se jediný podstatně potřebný díl samičího květu, totiž vak klíčkový (*I*). Samičí květ jmelu není totiž nic jiného, nežli konec větve několika listy (*b*) opatřený a pak tupě ukončený. Ve tkanivě tohoto konce leží několik klíčkových vaků, v nichž se klíčky vyvinou, mezi čímž kraje (*p*) u konce květového se vyzdvihnou, kulatě nabobtní a klíčky obalí, tak že se podobá, jakoby zde skutečný plod byl. Tím způsobem vyvine se tedy nejjednodušší květ v celém rostlinstvu. Příklady zde uvedenými chtěl jsem čtenáře jenom předběžně s nejhlavnějšími tvary květů seznámiti, zanechávaje si důkladnější vyvedení tohoto předmětu k jinému pojednání.

(Obr. 14.)

Drobnosti.

Hora Kunětická.

Vystoupení čedičů v severozápadních Čechách, jimiž se prahorniny, pískovce, kvádrové, opuka, vrstvy třetihorní prolomily, není jen na tak nazvané Mezihoří v Litoměřicku omezeno. Daleko do Boleslavska a k Jičínu zasilá středistě čedičové jednotlivé homole, prolamující i tam kvádrovec a opuku.

Nejkrajnější úryvky z tohoto čedičového sídla jsou k východu dva chlupy u Luže, a od Pardubic hodinu cesty k severu stříbrným pásmem Labe obroubená skála znělcová, korunovaná někdy slavným hradem.

Je to hora Kunětická, asi 312 střeovic nad Labe povýšená, vypínající se v úrodné krajině a poskytující s věže starého hradu na Krkonoše a na požehnané nivy naší vlastní utěšený pohled. Poutník, blížil-li se k okolí Pardubskému, vidí již na více mil v dálce tu mavošedou homoli, a snad se mimovolně sám sebe zeptá, jak se asi ten šedý kužel tou opukovou plání prolámá.

To nám již není hádankou. V kamenných deskách ustydle kory zemské, tam v této tajemné knize nalezneme její dějepis podivnými hieroglyfy nevýhradně zarytý. Není ovšem těm, jimž bylo popráno, do dílny přírody zvědavým okem aspoň částečně nahlídnouti, tak nesnadno ve velebné té knize čísti, jakým zákonem veden mnohý kužel vulkanický z nitra před pradávnými věky se prodral. Právě v Čechách jsou mnohá místa, kde je vystoupení čedičů a jim příbuzných hornin z neptunských vrstev tak nápadné, že již obyčejnému pozorovateli mimovolně tentýž domysl o původu jejich napadnouti musí, jako učenému.

Tak i naše Kunětická hora v dosti pozdní době, když již na prahory české byl útvar silurský, kamenouhelný a křídový uložen, z nitra zeině se prolomila. Nicméně uplynulo ale předece bezpochyby mnohé tisíciletí od toho dne, v kterém šedivý znělec Kunětický z tmavých země útrob na zelené, jasným sluncem ozářené louky polabské ponejprvé se podíval.

Není však mnoho o znělci Kunětickém co vypravovat; je to jen malá ukázka z tajemného pravěkého dějpisu naší planety. Úlom opuky zahnětený v znělci, a couk čedičový na levém břehu Labe v souvislosti s Kunětickou horou, to je asi vše, nač upozorniti mohou přátelé přírody, které jednou rozkošný den letní do kobek toho šedivého hradu přiloudí.

Znělec Kunětické hory je hmota celistvá, tmavošedá a jen místy světlejší, žlutavé neb šedozelené barvy, na severní straně světloužlutá a slohu velmi břídlíčnatého. Tam a skoro v celém drobnozrnité vyhraněném znělci dají se nerosty složiva jeho jen drobně hledem pozorovati, a jen na východní straně najdeme hmotu z hrubších krystalků složenou. Nerosty složiva, mezi nimiž živec převládá, jsou málokde vyhraněny, a jen někde se též objevuje jinoráz a živec skelnatý v krystalech dosti čistě vytvořených. Též nejsou neobvyčejně větší krystalky jinorazu, chabasitu a analcimu, což znělci podobu porfyrovou pořádá. V druzách je obyčejný krásný natrolith a vápenec klenčový. K východní straně bere na sebe znělec dílem tvárnost trachytu, a rozsedliny, které od západu k jihu se kloní, přestávají zde, a proměněný znělec má sloh kulovitý.

Stoleté lomy, skoro na všech stranách otevřené, a na některých místech příkrost hory připouštějí, že vystoupení znělce, prolámaní neptunských útvarů a souvislost jejich zorněji prohlédnouti můžeme. Není ovšem pod zdviženými naplaveninami, které se od břehů Labe vodorovně až na dvě hodiny cesty ukládají, bezprostředně opuku viděti; v znělci zahnětené úlomky opukové nám ale dokazují, že znělce opuku a naplaveniny prolomiv utuhlější opuku na krajích při vystoupení rozlámal a do měkké, tekuté hmoty znělcové zabalil, kde potom jen naplaveniny, které, nově utvořeny a ještě nevyschlé, k vystupujícímu znělci přilehly, do nynějšího nakloněného uložení uvedl, anebo se sám, jak na severní straně dobře se pozoruje, přes naplaveniny rozlil.

Na stezce, kterou se okolo lomu východní stranou na hrad chodí, překvapí nás velký úlom opukového vápence, obalený v znělci, na který jmenovitě upozorňuji.

Úlom ten, otevřen plochou asi 15 □ sálů, jeví vrstvy nezohýbané, v tom samém spojení jak uloženy byly, což svědčí, že opuka již utuhlá, vyschlá byla. Vrstvy opukové, pod úhlem 60° k jihu nakloněné, nejeví v středu toho úlomu žádně proměny, a opuka ta není k rozeznání od jiné, která se daleko od znělce ukládá, neb i zbytky organického života z moře křídového, jmenovitě Ammonites peramplus a otisky podél rýhovaných zubů některých žraloků, snad Hybodontů, jsou neporušeny a opuka je jenom na 2—3' na rozhraní

znělec jaksi seznatěla, kde v její hmotě přemalinké krystalky vápence klenčového nastrošeny jsou.

Měšší úlomky opukové, jenž se v znělci zahněténé nalezájí, bývájí ovšem docela proměněné, ba roztavené, a jen stěží se v nich sloh opukový rozeznává.

V nepochybné souvislosti s horou Kunětickou je na levé straně Labe, vpravo od silnice z Pardubic k Sezemičím, již na blízku lesíka jeden couk vulkanické hmoty, jenž se táhne asi $\frac{1}{4}$ hodiny od té silnice až k železné dráze, prolamují stejným způsobem jak znělec Kunětický opuku a naplaveniny, ovšem jen již oclílablou moci, an nevystoupil více než asi 2—3 sáhy nad okolní rovínu. Silnice coukem prolámaná odkryla nám jeho poměry k opuce, které jsou ovšem tytéž jako v úlomu Kunětické hory — opuka zaobalená v hmotě vulkanské, zde více rozlámaná, naplaveniny zdvižené časem opět vodou spláchnuté, všude ale s horninou vystouplou spojené. Hornina toho couku tvoří jakýsi středek mezi trachytem a čedičem, liší se značně od znělce Kunětické hory, a jen vystoupení jeho v blízku znělce a pod stejnými poměry dovoluje úsudek, že ten couk v nitru souvislý jest s Kunětickou horou. Couk ten, celistvá, někde drobounce, místy hrubě vyhlačená hmota, skládá se ze živce, slídy, jinorazu — obsahuje v základní hmotě krystalky jinorazu a slídy, málokde skelnatý živec, místy krystalky augitu a magnetovece, a tam je ta hornina velmi podobná některým trachytům ze Sedmíhradska. Jinde opět se vyskytuje mezi vtrošenými nerosty olivín, což couku podobu čedičů dodává. Pro milovníka přírody má Kunětická hora s tím trachytovým coukem, který se doposaváde asi malým povšimnutím geologů honosí, ale jistě bedlivého proskoumání zasluhuje, pro své mládí a ten v znělci Kunětickém zaobalený obromný úlomek vždy přemnoho zajímavosti. Množství ostrobranných kusů znělce a trachytu, porůznu v naplaveninách roztroušené, nikdy valounům podobné, poukazuje též mimo ten couk, který patrně naplaveniny zdvihl, na tu nevyvratnou domněnku, že hora Kunětická teprva v době naplavenin vystoupla.

Učitel nalezne zde úplně vyvinuté a dobře zastoupené příklady pro vysvětlení plutonské theorie, a zák jeho, který s věze Kunětického hradu k severu Krkonoše a k jihu granitové Žďárské hory přehlídne, představí si v duchu to pravěké moře, které útvar křídový vytvořilo; vidí je v dálece opadávat, anoz jako ohromný odlovený rybník zanechává stroužku — Labe. Dále vidí, jak Labe své řečiště porůzně měnie rozsáhlé naplaveniny ukládá. Konečně cítí kolibání země, podobné rozbournému moři; okolí se dme — a s třaskotem prolomí žhavá tekutá hmota neptunické útvary, vystoupne, rozlévá se, stydne, a stydne tisíce let, než pán Kuňak, jak Hájek praví — na chlumu té zvnitř vystouplé skaliny základ k hradu Kunětickému položí.

Karel Herold.

Ukázky z myslivecké mluvy.

Od Frant. Špatného.

(Pokračování.)

Smeknouti psy (abkoppeln), ze smečky pustiti.

Sněti, sejmouti (ablanfen lassen) praví se, když lověí náradí s vozu stáhneme, neb když *zradidla* (šňůry, na kterých visí kousky sukna neb bílé nebo strakaté pefí), s háku neb s motákn svineme.

Stavěci psy se šňůry pustiti (ableinen).

Lichotiti (abliebeln) slove vodiči (Leithund) pochlebovati, když svou věc dobře vykonal. Oslovíme jej: „Dobře tak, psiku! dobře! dobře!“ a hladíme ho jemně buď rukou neb *zlonkem* (zlomenou listnatou větvičkou, Bruche) po hlavě.

Odrušiti, skrojiti (ablösen) říká se při *rušení* zvěře (Vorlegen des Wildes) a znamená: uržinnouti.

Odhnocovati se (odramlovati se, abrammeln) znamená o zajících: přestati se pojímati.

Prohledati (abrevieren). Loviště (Jagdbezirk) neb role obašem *prohledati*.

Vycvičiti, opraviti (abrichten) honiči psy.

Odvolati (abrufen) křičením, hvízdáním neb troubením na roh honce, honiči neb štvoucí psy, aby se vrátily a opět shromáždily. Na psy se volá: *Hu! hu! Tu! Tu! Sem! Sem!*

Doloviti (abjagen, abschiessen), honbu skončiti, neb poslední sttelbu odbývati. *Dolov* (das Abjagen).

Roztiti, roztínati (abschlagen) kosti při rušení zvěře.

Utiti (abschlagen) psu kus ohánky.

Zahnati (abschlagen) slove, když kňour (divoký kauc. polsky: dzyk, odyniec, Keuler) jiného zažene neb od tlupy odcžene.

Odrazití (abschlagen), když jeden kus zvěře od tlupy odběhne. Práví se tedy: jelen se *odrazil*, ne ale: on od tlupy utekl neb odskočil.

Ohlodati (abschneiden) praví se, když bobr kmeny ohryže.

Léč urážnouti neb *uraziti* (abschneiden) slove, velikou léč na dvě léče rozděliti.

Zrazovati, *odstrašovati* (abschrecken) zvěř větrní klepačkou (mlýnkem), neb hastršem (strašidlem) zdržovati od přístupu na pole.

Hledí (Absehen) slove na pušce vizír vroubkem opatřený.

Odsaditi (absetzen) slove zbraň od hlavy dáti bez vystřelení.

Spustiti (abspannen): 1) kohoutek buď na púl kola neb na celé kolo; 2) *spustiti* nastraženou past.

Úskok, (polsky: klucz, Absprung) slove, když se honné (lovné) zvíře vrhne v bok, (skočí v bok, vybočí, když udělá poboční skok), aby psům uteklo nebo své bydliště pojistilo.

Vodiče na stopě ku předu a zpět vpraviti (den Leithund auf den Ab- und Wiedersprung arbeiten).

Vystříditi (abspären) slove stopy vyhledati, aby se podle nich souditi mohlo, jaká zvěř v hájemství *vězí* (steckt).

Odestati (abstehen), opustiti *čekanou*, *podsed* (Anstand). *Drubež odliřaduje* (das Geflügel steht ab), když se stromu slitne.

Odtáhnouti (abstreichen) říká se, když pernatá zvěř, která náleží k vysokému lovu, se stromu slitne. Tetřev *odtáhnul*.

Přejíti (abstreichen), když skřivany šňúrou neb pernatým zradidlem (Federlappen) vyženeme neb dohromady seženeme, neb když je noční síti lovíme. Role nočními sítkami *přejíti*.

Svléknoti, *stáhnouti* (abstreifen, streifen), když se dravé zvěři neb zajícům kůže stábně.

Nositi (abtragen) dravého ptáka, který se používá k lovu, tak dlouho až se vycvičí.

Vyhnatí (abtreiben) zvěř pomocí honců z lesního neb polního okresu.

Úšlapek (Abtritt) nazývá se tráva, kterou jelen ostrím svých spárů (Schalen) přeříznul.

Ronítí, *shazovati* (abwerfen) praví se o jelenech a srncích, když jim parohy neb parůžky spadnou, neb když je srazi. Jelen *roní*.

Odtáhnouti (abziehen) vodiče od stopy, kterou nemá znamenati.

Osmák, *osmerák* (Achter), jelen, který má na každém bidle (haluzi) čtyry výsady (Enden).

Jalová říje (Afterbrunst) nazývá se říje srn v měsíci srpnu, poněvadž srny neobfěznou.

Spárky (Aftern, Gräfter) jsou u černé zvěře, jelenů a t. d. malé spáry na běhách (Läufe).

Spárkovati (aeftern), spárky v stopě vytisknouti. Jelen *spárkoval*.

Dospělý jelen (altjagdbarer Hirsch) slove, který je přes osm let starý.

Srna, *koza* (Altreh, Ricke, Rehgeiss), srncí kus ženské pohlavi od prvního pokládání.

Laň (Althier), ženské pohlavi vysoké a dančí zvěře, jak inile ponejprv pokládáno jest.

Nastražiti (anäsen), nástrahou přivábíti.

Zatroubiti (anblasen) slove: 1) když myslivci na začátku skvošného lovu (solenne Jagd) na výběhu zatroubí; 2) troubení na roh na začátku léči. Na léč *zatroubiti*.

Ohlásiti (anblasen), silu na výběh (Lanf) táhnoucího jelenazatroubením na roh oznámíti.

Naježiti se (anborsten) znamená o divoké svini: štětiny zdvihnouti.

Uvésti (anbringen), někoho tak vésti, aby zvěř stříletí neb viděti mohl.

Zvěřina zavání (das Wildpret ist anbrüchlig, angegangen) říká se, když počne hnutí.

Nepraví se: zvěřina snrdí, nýbrž ona zavání. Také se nenazývá taková zvěřina mrcha (Luder), nýbrž zkažená zvěřina. Výrazu mrcha neb zciplna nesmí se vůbec o žádné lovné zvěři užívati.

Stopu vzíti (anfallen, annehmen, aufnehmen) praví se o vodičích neb jiných lovcích psech, když stopu větrí (wittern) a po ní dále hledají.

Napadnouti (anfallen) říká se o psu místo chopiti se.

Spoutati, *připnouti* (anfesseln) znamená: ptáka za křídla neb za nohy řemínky přivázati.

Zasednouti, *zavěstiti se* (anfassen, fassen) říká se o malém dravém ptactvu místo posaditi se na strom.

Vystopovati (eine Fährte angehen) znamená: stopu (sled, šlak, toru) naleznouti.

Nastávající (angehend) jmenuje se to zvíře, které se velmi blíží k jisté dokonalosti. Práví se k. p. *nastávající lopatár* (angehender Schaufler).

Udice (Angelleisen) slove železný nástroj k udici podobný, na který se lišky lapají.

Dohnaný (angetrieben) říká se o jezevci neb o lišce, když je pes v doupěti (brlohu, noře) tak daleko zažene, že již dále utíkatí nemohou.

Obojkovati (anhalsen) znamená psu obojek na krk dáti.

Vydržují (anhaltend) praví se o psech, když dlouho honiti vydrží.

Štvaniště (Anhatz) nazývá se místo, na kterém se několik psů na zvět štvě.

Prikolťkovati (anhelfeln, anheften, anlegen), lovecké nářadí pomocí količků (Hefeln) upevniti.

Poštovati (anhetzen) znamená psy povzbuzovati, aby zdravou neb chorou zvět pronásledovali neb napadali. Na černou zvět se pes osloví: *Černá, černá! Hus černá! Černá, černá!* — Na jelena se pes na barvu (barvíř, Schweisshund) osloví: *Chop ho! jelen! Huj, chop ho!* — Chrti se při štvání osloví: *Ha tu! Ha tu! Štvi, štvi!* a při štvání malých psů křičí, se: *Huj, chop ho! Chop, chop!*

Navnaditi (ankirren) znamená, čtrvnohá zvířata píci přivábiti.

Sesmečkovati psy (ankoppeln, aufkoppeln), honici psy za obojky svázati (sepnouti).

Na zášyp vnaditi (ankörnen), t. ptačtvo na zasypané zrní.

Přijíti na ránu (anlaufen) praví se, když se k nám zvět na honbě tak přiblíží, že ji zastřeliti můžeme. Zajíc mi přišel dobře na ránu.

Naběhnouti (anlaufen) praví se, když černou zvět zárazem, oštěpem neb tesákem zaraziti hodláme. Dráždíme ji okřikem: *Černá, černá! Huj černá!* a zarazíme ji, když naběhne.

Rozstaviti (anlegen) honce, když jim místo vykážeme, kde státi mají.

Přisaditi, přiložiti zbraň (anschlagen, anlegen), přiložiti ji k lici k vystřelení neb míření.

Navnaditi na mrchu (anludern, ludern), když na určitém místě na ni lišky a t. d. vábíme.

Dorážeti (annehmen) znamená, když jelen neb černá na myslivce neb psa jde.

Jelen doráží na myslivce (der Hirsch nimmt den Jäger an).

Zapastviti se (annehmen) praví se o zvěři, když liz, luka, pole neb mladé paseky často navštěvuje. Zvěř je na tom místě zapastvěna.

Vábiti zášypem (anposchen) ptačtvo.

Naraziti se (anrennen, anprellen) říkáme o prehlivé (běžné) zvěři (flüchtiges Wild), když do nějaké věci vrazí.

Naskakuje (ansetzen) praví se, když se zvět snaží přeskočiti neb proraziti lovčí nářadí.

Postřeliti, nastřeliti (anschiessen) znamená, zvět výstřelem poraniti.

Štítem zaháněti (anschilden) znamená, koroptve při chytání jich do rukávce (rukávníkem, Treibgarn) štítem, na kterém je obyčejně vymalována kráva, zapuzovati.

Hlásiti, zahrátí (anschlagen) říká se o lovčích psech, když počnou štěkati. Psi hlásí neb hrají na honbě.

Rozsápati (anschneiden) říká se, když honici psi lapenou zvět roztrhají a dílem sežerou.

Zastráštiti (anschrecken) znamená křičet neb hvízdát na zvět, aby zůstala stát, bychom ji mohli jistěji zastřeliti.

(Pokračování.)

Severní ptáci v okolí Pražském.

Letošní zima zahнала ze severu několik ptáků do okolí Pražského, kteréž málokdy u nás pozorujeme. Tak se pozorovali: strnad sněžný (*Emberiza nivalis*), skřivan alpský (*Alauda alpestris*), ba i pfevzácná u nás sibiřská sykora (*Parus cyanus*), pak z Alp pěnice alpská (*Accentor alpinus*) a množství sokolů (*Falco lagopus*). U Poděbrad bylo také několik labutí viděno.

Literární návěští.

Icones fungorum hucusque cognitorum. Auctore A. C. J. Corda. Tomus VI. (ultimus). Curante J. B. Zobel.

Corda's Abbildungen von Pilzen und Schwämmen. Prag. Friedrich Ehrlich. 1854.

Krásné a nákladné dílo toto, jednající o houbách a plisních, bylo během lonského roku šestým dílem dokončeno. Všem milovníkům botanických studií jest dílo toto vítaným darem, neb mimo spisy Friesovy jest základem všeho mykologického (o houbách jednají-

cílo) skoumání. Až do r. 1842 vyšlo 5 dílů, a již byl Corda také všechny tabule a malou část textu i k 6. dílu dohotovil, když cestou jeho do Ameriky podniknutou dokončení na jinou dobu odloženo bylo. Jak známo, utonul ale Corda při návratu v zbouřeném moři, a dílo by snad bylo zůstalo nedohotoveno, kdyby vybidnutím knihkupectví Ebrlichova pan Dr. Zobel v dokončení jeho se nebyl uvázal, kteréhož úloze i důstojně dostal. Bylté k tomu úkolu před jinými povolán, an co důvěrník a přítel Cordův nejenom vědecké pomůcky jeho zevrubně znal, nýbrž i do způsobu slohu jeho nejlépe vpraviti se mohl. Jak se očekávati mohlo, obsahuje i tento díl mnoho krásné látky pro mykologa (znalce hub). Zvláště se vytknouti mohou příspěvky k čeledím Phalloidei, Lysaroidi, Clathracei a Secotiei, k nimž na štěstí Corda ještě text zanechal, a sice obšírnější, nežli jinde v obyčeji měl. Čeled Sphlanchnomycetů nemůže se ovšem měřiti s rovnými pracemi toho druhu, ani co do anatomie ani co do výkresů.

Každým způsobem náleží ale Cordovo dílo ku klassickým, a nejenom učenec a znalec hub, nýbrž i začátečník může z něho čerpati mnohonásobného prospěchu a potěšení. Škoda jen, že vášnivými narázkami na minulé události vědecká vážnost místem jest porušena.

Botanik může po přečtení díla tohoto jen přát, aby se také ještě někdo našel pro spracování lišejníků, který by, jako Corda o houbách a plisních a Kützing o řasách, též o této zajímavé třídě rostlin důkladně a názorně pojednal.

Schůzky přírodnického sboru Musea království Českého.

V sezení dne 14. února přednesl pan Vojtěch Šafařík velmi zevrubnou zprávu o přírodopisu diamantu, jakož o zeměznaleckých a lučebních poměrech jeho.

Pan Em. Purkyně syn mluvil pak o tom, jak by se přirozeným a snadným způsobem zákům rostlinoslovi s ohledem na zvláštní stanoviště rozličných druhů přednášeti dalo. Ukázal, že rostliny na každém zvláštním stanovišti zvláštní ráz obdrží, tak že tím n. p. skalni Květena nápadně se liší od luční, ta zase od polní atd. Odkázání začátečníků na tak nazvaný klíč udušuje v mnohých právě všechnu lásku k botanice, navržený přirozený a příjemný způsob uvádí ale vždy hloub do vědy, načež mnohem snáze k vědeckým spisům přejiti lze, než aby se s nimi bezprostředně začalo.

Praktický pokus o vyvedení tohoto způsobu rostlinoslovi stane se co nejdříve v popisu Květeny okoli Pražského, kterýž bude tvořiti druhý sešit přírodopisného průvodce po okolí Pražském, od pana J. Krejčího vydávaného. Pojednání pana Šafaříka bude v některém čísle Živy uveřejněno.

Oprava.

Omylem, který není vinou pana spisovatele, stojí v předešlém čísle na str. 54 místo *Scelinum palustre* — *Seseli palustre*; pak na té samé stránce, že tam nalezl druh *Coleanthus subtilis*, kterýž však na jiném místě roste, kde spisovatel nebyl.

Redakce.

O b s a h.

Jaguar. — O kovech. Sepsal Vojtěch Šafařík. — O vytvořování vajec uvnitř těla slepičeho. Sepsal Prof. Dr. Jan Purkyně. Pokračování. — O stálicích. Sepsal Dr. Vojtěch Kuneš. — O květech. Od Julia Saxa. — Drobnosti: Hora Kunětická. Od Karla Herolda. — Ukázky myslivecké mlvy. Od Fr. Špatného. Pokračování. — Severní ptáci v okolí Pražském. — Literární návštěv. — Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého. — Oprava.

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: *Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.*

Číslo 4.

Kočník třetí.

Duben 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. stří., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. stří. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. Jos. Fryče, v Jindřišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zaslá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. stří.

Láska mateřská u živočichů.

Sepsal Dr. Ed. Gréger.

(Dokončení.)

5.

Obyčejně vyzovujeme pod slovem *láska mateřská* onen cit, jež rodiče k rodině své chovají, a jenž hlavně v pěstování, opatrování, vychovávání a vyživování dítek jejich se projevuje. To ovšem o zvířatech, o nichž nám nyní jednati jest, říci nemůžeme, poněvadž matka většín dílem svých dítek ani nepozná, zemřevši dříve než tyto z vajíček se vylihnu. Láska mateřská u *hmyzu* projevuje se zvláště tím, že připraví příští rodině své prostředky, jimiž nový život svůj započítí a udržovati mohou.

Toliko u hmyzu ve společnostech zvláště zřízených žijícího nalzáme mladé potomstvo, o jehož vychování netoliko matka ale i celé obyvatelstvo podivuhodných těchto státa pečuje. —

Pohlédni tamto do zahrady, a pozoruj bílého motýla, jenž neunaveně od květiny ku květině, od stromu ke stromu lítá, až konečně na hlávce zelí se usadí. Nehledáť on líbeznu vůni mladé růže, neslídí po sladké šťávě meduplného jetýlku, ale hledá místo, kde by složití mohl 'vajíčka svá, místo takové, kde by příští mláďata připravenou již nalezla potravu. Vyplniv mateřskou tuto povinnost svou, sklesne unavený motýl a dokončí krátký život svůj.

V našich sklenicích nalzáme často na cizokrajných bylinách malá zvířátka, podobná čooce neb hráchu vejplů přerážnutému, jenž nepohnutě na listech neb větvičkách sedí, a spíše jakýmsi výrůstkem rostlinným nežli živočichem býti se zdají. Jsou to samičky *červců* (Coccida, Schildläuse). Okřídlení samci obletují je aneb kolem nich se procházejí. Zponenáhla nadýmá se tělo samičí velice množstvím vajíček, které napotom pod sebe klade, z místa svého se přitom ani nehýbajíc. Když všechna vajíčka snese, zemře matka; ale tělo její chrání ještě po smrti co pevný štít vajíčka pod ním ležící, a slouží také mladým červcům po nějaký čas za skryš a autočiště.

Některí červci mají v těle svém červenou šťávu, z které se karmín a nejkřá-

nější barvy šarlatové a purpurové připravují. Nejužitečnější v tom ohledu jest *červec pravý*, jenž zvláště v Mexiku na nopálech (*Opuntia vulgaris*), bylině to z řádu kaktusových, žije. Užitek z něho jest tak veliký, že se ve zvláštních sadech opatruje a usušen pod jmenem kočenily v obchodu rozesílá. Jindy přivázelo se 880.000 liber kočenily do Evropy, a Alex. Humboldt udává roční výtěžek za ně na půl milionu liber sterlingů.

Mrtvonoš čili hrobař (*Necrophorus vespillo*, Todtengräber) jmenuje se brouk o něco menší než babka, černý, s dvěma rudě žlutýma páskami přímo přes krovky. Brouk tento obdržel jmeno své od podivné vlastnosti, kterou pozorovati můžeš, když letního času mrtvého ptáčka, myš aneb jiné menší zvíře na měkkou, kyprou zem položíš. Tu přiletí obyčejně již za krátký čas několik těchto broučků, jenž z počátku po mrtvém zvířátku sem tam běhají, jakoby je na děl a šíř vyměřiti chtěli. Potom počnou zem podkopávati a podrývati, tak že mrtvola na ni ležící zponenáhla se propadává. Druhý den nespatriš více mrtvé zvíře — pilní hrobařové byli je již několik palců hluboko pod zem zahrabali. Proč ale podrobuje se malý tento brouček práci tak obtížné? Čini to z lásky k příštím mláďatům svým; neboť do zakopaného zvířete klade mrtvonoš vajíčka svá, z nichž se asi za 7 dní vylhnou larvy, které již ve svém rodišti hojnou naleznou potravu.

Již u starých Egyptanů a Řeků byl znám brouk *chrobák* (*Ateuchus*, Pillenkäfer), černý a o málo menší než obyčejný hovnivál, jemuž také podoben jest. Brouk tento uválí z lejna obyčejně ovčilo kuličku, do níž vajíčko své vloží. Když kulička uschne, kotálí ji k díře, kterou v zemi vyhrabal a do níž kuličku strčí, načež díru opět zasype. V práci této jest neunavený, a staří Egyptané tak velice se této jeho vlastnosti obdivovali, že jej mezi zvířata jim svatá postavili a mnoho podivných bájek si o něm vypravovali. Mezi hieroglyfy egyptskými nalezá se tento brouk velmi často vyobrazen.

Divoká rčelička klade vajíčka svá do jamky, již ve zdi neb v jiném příhodném místě vyhrabala, a vloží k nim medu a květinového prášku, který z tisícera květin byla nasbírala.

Kutílky jsou outlé vosy, jenž za teplého, jarního dne po písečnatých stráních, po příkopech a náspech se prohánějí a dlouhými nohama svými kulaté dirky do země vyhrabují. Neobtěžuj sobě, na procházce své se zastaviti u místa takového a nějakou chvíli počínání pilných těchto zvířátek pozorovati. Nebudeš muset dlouho čekat, a uvidíš jak jedna neb druhá z nich s velikou prací a namáháním nějakou housenku, motýla neb jiný hmyz k vyhrabané díře přivleče a zadníma nohama do ní strčí. Na to sama do díry vlezší brzo se zase objeví a otvor pískem a zemí zahází a zacpe. K zahrabanému hmyzu položila kutilka vajíčko své, z něhož mládě se vylhne. Jak pracovitě živobyti tato voska vede, můžeš z toho posouditi, že často až na sto vajíček snese a pro každé zvláštní díru do země vyhrabe, hmyz nějaký uloví, k díře přivleče a v ní zahrabe.

Kutílkám dle těla a způsobu podobni jsou *lumkové* (*Ichneumonida*, Schlupfwespen), čeledť to hmyzu s křídly žilnatými, jako jsou včely, mravenci atd. Lumkové jsou praví, skuteční dravci a zhoubcové ostatního hmyzu, zvláště pak nejkrutější nepřátelé housenek. Kladou totiž vajíčka svá do těla aneb na kůži jiného hmyzu, buď po jednom aneb v takovém množství, že častokráte housenka jimi celá pokryta jest. Tato nezdá se zpočátku ani pozorovati, že v těle svém zárodek brzké smrti nosí, hladově dále se pase a byliny ožírá, anto zatím mládí lumkové uvnitř těla jejího se pasou, jako sup na játrech Prometheových. Jak ale možná, že housenka, nesouc v útrokách svých žravé tyto cizopasky, častokráte drahý čas ještě žítí, růstí, ba kolikrát i zapřísti se může?

Abych na otázku tuto odpověditi mohl, musím podotknouti, že housenky před zapředěním mnoho zvláštního bílého tuku pod kůží mají, který ostatní vnitřnosti obaluje, a z něhož housenka v pupu se proměníví po delší čas tráví a z části nové tělo motýlové vyvinuje. Larvy lumkové živí se tímto tukem a bedlivě šetří ostatních úrob, k životu housenky nevyhnutelně potřebných. Jak mile všechen tuk spotřebováv jest, seslábně housenka tak velice, že zemřiti musí; nyní však larvy lumkové potravy více nepotřebují, a opustivše vyssáté tělo umořené housenky zapředou se. Někdy však se stane, že lumek mrtvolu své oběti ani neopustí, a v ní se zapředě. Nemálo mne to jedenkrátě překvapilo, když z pupy housenčí, kterou jsem našel a bedlivě opatroval, očekávaje pěkného z ní motýla, místo tohoto pojednou veliký dlouhonohý lumek vylezl a s třesoucími se týkadly do povětří se vznesl, aby nový svůj vražedný život započal.

Aby však *lumkové*, *pilořítky* (Urocerida), *pilatky* (Tenthredinida) atd. vajíčka svá do housenek neb do jiných živočišných neb rostlinných látek vpraviti mohli, opatření jsou na konci břicha zvláštní trubici vaječní, jako žíhadlo vystávající a tak tvrdou, že ji někteří i do dřeva vpíchnou a vajíčka po ní tam vložití mohou.

Toto vidíme n. p. u *duběnek* (Cyniphida, Gallwespen), které vajíčka svá do řapíku (stopky) listu dubového vpichují, čímž se na listu boule vyvine, v jejímžto středu larvy duběnky žijí. Boule tyto (borky, kotvice) obsahují mnoho třísloviny, pročez se pilně sbírají a k vydělávání kůže, k děláni inkoustu a k jiným potřebám používají.

S jakou chytrostí některý hmyz vajíčka svá na místa, příštím mládatům nejpříměřenější, připraviti umí, dokazuje následující příklad.

Známo našemu lidu, že koně v žaludku svém často náramné množství krátkých, tlustých, bílých červů mají, kteří podobají se poněkud k malým kuličkům do stěn žaludkových zaraženým. Říká lid náš, že kůň se rozstůně, když se tito červi v něm hnou. Pocházejí červi tito z jisté mouchy, jenž pod jménem *střeček* (*Oestrus equi*) známa jest a jejížto larvy jsou.

Že některé z těchto much vajíčka svá do kůže krav a volů zapichují, z čehož se boule a vředy pod kůží dobytka vyvinou, z nichž konečně ošklivý červ vypadne, je snadno pozorovati; že ovce v nose svém často nesmírné množství červů mají, a že zvláště proto v letě na pastvě hlavy dohromady strkají, aby jim zlí střečkové vajíčka svá do nosu klásti nemohli, jest ovčákům též dobře povědomo; — ale jak se dostali červi střečkovi do žaludku koňského? — Zvláštní to lsti chytré této mouchy. Klade totiž vajíčka svá na chlupy koňské, a sice na taková místa, která kůň obyčejně olizuje, jaku jsou prsa a hořejší část předních noh. Lizáním pak přilepí se vajíčka na jazyk a přijdou taktó do žaludku koňského, v němž vylíhlé larvy tak dlouho meškají až dorostou, načez lejnem z těla koňského zase odcházejí a v hnoji se zapřádají. Kdo ale střečkovi pověděl, jak daleko kůň jazykem svým dosáhnouti může, — na to ať každý sám si odpoví.

Nebylo by však konce, kdybych chtěl o všech hmyzech povídati, jak o své potomstvo pečují a jak rozmanitě o blaho a zdar jeho se starají. Musím se jen ještě zmíniti o hmyzech oněch, kteří pospolitě žijí a takřka veliké státy tvoří, v nichžto se dle zvláštních a nezvratných zákonů řídí. Jsou to včely, vosy, mravenci a termity. Přihlídneme-li blíže k zřízení společnosti těchto, poznáme, že péče o potomstvo hlavní cíl a oučel celého státu tvoří.

Stát *včel* skládá se obyčejně z jediné matky čili královny, asi z 600—1000

samců, troutí čili trubci nazvaných, a z 15.000—30.000 dělnic neb zakrnělých, neplodných samic. Založení takové společnosti děje se takto. Když některý oul včelami jest přeplněn, vystěhuje se jich jisté množství z domu otcovského, aby jinde novou zarazily společnost — t. j. včely se rojí. Vystěhovalci mají s sebou královnu, již následují. Zpočátku nemají žádného obydlí, a královna posadí se po krátkém letu na leckterém místě, což i ostatní včely učiní. Nyní se jich několik na vše strany rozlítne, aby vyhledaly pohodlné místo k založení nového domova. Obvyčejně vyhlídnou si duté stromy neb ouly již připravené. Královna s celým rojem odebere se do nich, a práce ihned započne. Nejdříve zacpou všechny skuliny a otvory až na jediný, jenž za vchod slouží. Na to počnou velmi pravidelně stavěti z vosku šestiboké buňky jednu vedle druhé, až celá pláštév povstane. Zároveň s touto prací donášejí do buněk med a prášek květinový čili pel, jímž larvy krmí. Jak mile stavba dostatečně pokročila, začne královna do prázdných buněk vajíčka klásti, a sice tak, že do nejmenších klade vajíčka, z nichž se líhnou dělnice, do větších taková, z nichž samci vycházejí, a do největších, jichž jen několik v oulu se nalezá, klade královna vajíčka, z nichž opět se rodi královny čili princezny. Když královna všechna vajíčka snese, obvyčejně zemře. Tu nastane doba, kdežto oul bez vládkyně jest, neboť mladé královny ještě nedorostly.

Toto mezivládlí však nesou včely trpělivě v naději na dorůstající rodinu královskou. Stane-li se však, že stará královna nezemře a následovnic svých se dočká, tu nemilosrdně je vraždí, nechťc jim přenechati obvyklou vládu ve státu včel. Touto vládychtivostí uvaluje ovšem obvyčejně veliké neštěstí na celý stát; nebo jen krátký čas přečká zavražděné dcery své, zahynouc sama brzy bez potomstva. Tu jest oul nejen bez vládkyně, nýbrž i beze vší naděje na novou. Nastane smutné bezvládlí, všechny závazky společenské se trhají, dělnice zastaví práci svou, rozletují se a jednotlivě hynou. Zemře-li ale královna dříve a vyvine-li se z potomstva jejího několik královen, nastane tuhý boj mezi nimi, který se tím končívá, že pouze jediná na živě zůstane, aby co vítěz sama vládla nad celým rojem. Brzy po svém vyvinutí opustí královna oul, doprovázena jsouc samci čili trubci, a vysoko v povětří s nimi se prohánějíc kratochvil svou provádí. Zúrodněna vrací se zpět do oulu svého, kdežto počne klásti vajíčka v pořádku již uvedeném. Samci jsou praví darmožrouti v státu včel; nepracující a o nic se nestarající hledi jen vlastního břicha. Ostatní včely trpí tyto lenochy co nutné břemeno jen až do měsíce srpna. Nyní však shovívavost pilných dělníků dojde svých mezí, i vrhnou se u všeobecném povstání na trubce — po třídenním vraždění leží vyházené mrtvolky jejich před oulem.

Jako společnosti včel, složený jsou také společnosti *mravenců* ze sameček, samců a dělnic čili neplodných samic. V měsíci srpnu vylítají okřídlení samci a samice z mraveniště, aby se v povětří pářili. Tu je jich často takové množství, že je všudy po cestách a ulicích nalezáme. Samci brzo na to zemrou, zúrodněné samičky ale bývají buď od dělnic schytány a do mraveniště zpět přivedeny, aby tam vejce kladly, aneb samy nové zakládají společnosti.

Podobné zřízení jako mravenci mají též *termiti*, bydlicí v teplých krajinách, zvláště amerických. Jako u mravenců a včel skládá se společnost termitů též z okřídlených samic a samců a z neplodných dělnic. Mimo tyto však nalezá se v obydlí termitů jisté zvláštní druh obyvatelů, kteří se hojovníky neb vojáky jmenovati mohou, poněvadž povinností jejich jest, stát proti veškerým nepřátelům hájiti a brániti. K tomu cíli jsou také silnými kusadly ozbrojeni. Jako včely přechovávají také termiti pouze je-

dinou starou samičku, která však takové množství vajec v sobě vyvine, že tělo její nad míru se nadme a těžším se stane nežli 2000 dělnic dohromady. Hmyz tento jest obtížné břemeno pro krajiny kde se nalezá, neboť malá tato zvířátka rozkousají a prohlodají vše, co jen ze dřeva se jim naskytne, nešetřice ani nářadí v pokojích, ani trámů ve stropě. Tak zrušili termiti r. 1814 celý palác vladaře v Kalkutě.

6.

Pavouci jsou zvířata velmi vražedná a krvežíznivá; není hmyzu, jehož by ušetrili, kdykoli ho nešťastná náhoda do zrádných tenat jejich zavede. Ba ani vlastního druhu nešetří, vraždíce se sami mezi sebou. A předce spatřujeme u živočichů těchto velikou lásku mateřskou.

Letního času nalezáme často na zemi mezi hroudami a travou malého, šedohnědého pavoučka (*Dolomedes mirabilis*), který bílou, co hrách velikou kuličku ustavičně s sebou nosí, máje jí připevněnou vzadu pod břichem, anebo v kusadlech jí drže. V kuličce této uložena jsou vajíčka jeho. Žádný lakomec nehlídá tak pouzkostlivě měšce své, jako tento pavouk svá vajíčka. Ačkoliv to je veliké břemeno pro zvíře tak malé, nepustí ho předce nikdy; na obtížném lovu vleče je s sebou, a neodloží je ani, když na výsluní si odpočívá. Vezmeš-li jemu mocí tento klenot, novzdaluje se od tebe, ale ouzkostlivě sem tam běhá a hledá ztracený poklad svůj. Zvíře toto, ostatně dosti bážlivé, leze tobě neohroženě mezi prsty a namáhá se vak vaječní tobě vyrvatí. Podaří-li se mu toto, tedy s radostnou rychlostí s ním pryč uhání, a hledá skryš, kde by se ukrytí mohl. Když se z vajíček mladí pavouci vylihnou, udělá starostlivá matka otvor do vaku a pouští rodinu svou ven na teplé sluníčko. Mladí pavouci nevzdalují se ale od matky, a raději po těle jejím se probíhají, nežli po chladné zemi.

7.

Živočichové z třídy *korejšů* (*Crustacea*) nosivají obyčejně vajíčka svá pod břichem, buď přilipnutá na zakrnělých nožičkách, jako n. p. *raci*, aneb ve zvláštních tobolekách uložená, n. p. *stejnonožky* čili *svínky* (*Isopoda*, *Oniscida*).

Čím hloub nyní sestupujeme na žebříku živočišstva, tím více a více trati se dokonalost jak tělesná tak i duševní; schopnost za schopností zaniká, smysl po smyslu slabne a se trati, cit po citu hasne v stejné míře, jak budova tělesní klesá ve své vyvinulosti. Konečně proešde ještě mnoho tříd a řádů, sestoupíme k oněm živočichům, u nichž se takřka první jiskra síly životní objevuje, které se však ještě nepodařilo, v jednoduché, prvotní základy těla zvířecího jakýsi tvar a pravidelnost uvéstí; jsou to zvířata ze všech nejnižší. — Rozumí se samo sebou, že tímto klesáním všech tělesních a duševních vlastností také cit lásky mateřské se trati, a udržování rodu není již svěřeno péči jednotlivců, nýbrž spíše příznivým okolnostem a poměrům. Obmezené místo našeho časopisu nedovoluje však, o poměrech těchto dále se šířiti; ponecháme si to na příští čas a jinou příležitost.

O k o v e c h.

Sepsal Vojtěch Šafařík.

(Pokračování.)

Stříbrné rudy, které mnoho mědi aneb mědi a olova v sobě chovají, nehodí se ani k odhánění ani k amalgamování: při těch užívá se opět jiného hutnického pochodu, jenž *vycezoování* (Saigerarbeit) sluje a v tom svůj základ má, že olovo a měď velmi malou chemickou příbuznost k sobě ukazují. Sleje-li se olovo dohromady se mědí, odědí se při ztvrnutí oba kovy od sebe v té míře a způsobě, že slitina takřka houbu představuje, jejíž osnova měděná jest, všechny prázdny ale olovem vyplněny. Když se pak podobná slitina ztuhlá po delší čas mírně rozpáluje, roztopí se olovo a vyteče ven, kdežto měděná osnova litiny, jsouc mnohem tíže roztopna, co houba zbude. Byla-li měď s olovem slitá stříbrnatá, spojí se stříbro za tuhnutí takové litiny s olovem (jakož jsme již i nahoře pravili, že olovo ke stříbru velikou příbuznost má) a při pozdějším zahřívání vyteče olovo stříbrnaté, zůstavic měď stříbra nedocela ale předce na větším díle zbavenou. Houbovitě kavaly měděné (s 25% olova), zbývající po vycezení, slovou loučí (Kienstöcke) a pálí se ještě jednou silněji (což hvozdením, Darren, slove), aby všecko olovo z nich vyteklo. Olovo vycezené spracuje se dle první metody, totiž odháněním. Těžení vycezováním jest velmi obšírné a nákladné, obzvláště za tou příčinou, že jen zachováním jistých nevyhnutelných podmínek lze se při něm zdaru nadíti, kterýmž arci pro velmi různou povahu a bohatství různých rud často jen stěží dá se vyhověti. Má-li se totiž stříbro mědi vycezením všemožně odniti, musí býti poměr olova ke mědi jako 11 : 3, spolu však musí v té slitině tolik stříbra býti, aby na 480 částek olova asi částka stříbra se vynašla. Je-li stříbra méně, nabude se olova příliš chudého, aby se odhánění vyplatilo; je-li naopak stříbra více, neoddělí se cezením dostatečně ode mědi: měď musí opětovně s olovem slita a vycezena býti.

Jmenované obtíže byly hlavně příčinou, že vyhledáno jiných způsobův k vytahování stříbra ze měděných rud, cestou kratší a méně zdlouhavou. Mámeť nyní k tomu konci dvě metody, kterčž obě v tom se shodují, že se rudám stříbro neodjímá cestou hutnickou, ohněm a pecmi (vyjma jisté nevyhnutelné přípravy), ale cestou mokrou, t. j. pomocí tekutých prostředkův chemických. Obě metody společným jmenem zovou se extrakcí stříbra na mokré cestě (Silberextraktion auf nassem Wege). První způsob vytahování stříbra z rud vodou byl jest vynalezen od *Ziervogela* i poprvé zavceden v Mexiku, ač nyní již v Evropě na nejednom místě, jmenovitě na hutích Mansfeldských (v Prusku), též s prospěchem nemalým se ujal. Ziervoglova metoda požaduje rudy sirnaté (ve kterých totiž kovy vesměs se sírou spojeny jsou); mírným a pozorným pražením ve zvláštních pecích okyslíčí se tyto sirnící (Schwefelmetalle) a promění ve sirany (schwefelsaure Metalloxyde); jmenovitě a především promění se sirník stříbrnatý (Schwefelsilber = AgS) v siran stříbrnatý (schwefelsaures Silberoxyd = AgO. SO₃), který ve vodě rozpustitelný jest. Pražená ruda poleje se dostatečným množstvím vody, kteráž kovy tedy i stříbro v podobě siranův rozpustí, a do roztoku tím způsobem nabytého postaví se měděné plechy. V siranu stříbrnatém, jež tento roztok obsahuje, je stříbro spojeno nejen se sírou ale i s kyslíkem; měď však má ku kyslíku větší příbuznost nežli stříbro, ona se tedy kyslíku se stříbrem spojeného zmocní, vejde na místě stříbra do

roztoku, a stříbro, jsoucí zbaveno svého kyslíka a tudíž své rozpustlivosti ve vodě, vyloučí se jakožto jemný šedý prášek.

Augustin vymyslel jiný způsob extrakce neméně důvtipný, který také již na mnohých místech, n. př. v Mansfeldu, Walesu a v Uhřích, zaveden jest. On praží stříbrnaté měděné rudy, ale s přimísením kuchyňské soli; kovy v rudě obsažené vezmou na sebe chlór obsažený v soli kuchyňské a přemění se tím ve chloridy (Chlormetalle), stříbro tedy stane se chloridem stříbrnatým (Chlorsilber). Než ten nerozpouští se nikterak ve vodě pouhé, ovšem ale ve vodě nasycené solí kuchyňskou. Protož polívá se pražená ruda horkým roztokem soli kuchyňské, a do roztoku postaví se plechy měděné: měď se zmocní chlóru obsaženého ve chloridu stříbrnatém a rozpustí se na místě stříbra (co chlorid měďnatý, Chlorkupfer), stříbro se co prášek vyloučí. *Penny* navrhl užívati místo soli kuchyňské (chloridu sodnatého) sirnatanu sodnatého (unterschweifligsaures Natron = $\text{NaO.S}_2\text{O}_2$), soli, která, ačkoliv nepřilíš drahá, přede o mnoho dražší jest soli kuchyňské; než však rozdíl v ceně nahradí a vyrovná se hojně tím, že jmenovaná látka rozpustitelná ve vodě asi 30krát více stříbra z rudy pražené vytáhnouti dovede, nežli rovné množství soli kuchyňské. Zdá se, že ve Walesu způsob *Pennyho* již nemalého si získal rozšíření a užívání.

Stříbro, nabyté kterýmkoli z uvedených čtyř způsobův, není předce nikdy úplně čisté, obsahujíc v sobě vždy větší neb menší množství různých kovův, jmenovitě mědi, olova, něco zlata atd. Za tou příčinou musí chemik, kdykoli k svým pracím stříbra potřebí má, prodajný kov teprve v dokonalé čili chemické čistotě dovésti. Avšak právě stříbro nad míru snadno se chemickým způsobem čistí, a je v skutku málo kovův, které by se mu v tom ohledu vyrovnaly. Stříbro nečisté rozpustí lučebník v kyselině dusičné (Salpetersäure = NO_3) čili lučavce (Scheidewasser). Tato silná kyselina má v sobě veliké množství (74%) kyslíku, z něhož ráda částku jiným látkám, jmenovitě kovům, pouští, měnic je v kysličníky (Oxyd); tyto pak se v ostatní kyseliny rozpustí a s ní spojí, tak že roztok všechny kovy co dusičnany (salpetersaure Metalloxyde) obsahuje. Přidáme-li k takovému roztoku nečistého stříbra sůl kuchyňskou, proměníme tím kovy ve chloridy (Chlormetalle) rozpustlivé ve vodě, vyjmouc jediné chlorid stříbrnatý: tento jest ve vodě zúplna nerozpustná bílá usedlina, která se ceditkem od tekutiny oddělí a proplakáním čistou vodou od tekutiny, v níž ostatní kovy rozpustěny jsou, vyčistí. Do chloridu stříbrnatého ještě mokrého vstří se kus železa: železo zmocní se chlórů a vyloučí stříbro v podobě šedivého kypřého tělesa, které však již mírným tlakem v tuhý a lesklý kov se sraží a roztopením (pakli toho potřebí jest) snadno se v cestlivý kus slítí dá.

Vlastnosti stříbra, pokudž pouhým pohledem se zjevují, jsou tuším dostatečně známy; nicméně však nebude snad od nísta, vyčistí je zevrubněji, t. j. pokud možno udáním číselným, které ve vědách přírodních jediné a výhradně vědeckou cenu má. Stříbro má ze všech kovův nám do té doby známých harvu nejbělejší, stříbrnou (čistší nežli cín, rtuť a platina), a lesk nejskvělejší. Dle zkoušek *Jamintových* odráží leštěné stříbro ze 100 paprskův padajících na ně směrem kolmým 90, jen 10 jich pohleneje neb rozptyluje. Leštěná ocel odráží jen 60 paprskův ze 100, leštěná zrcadlovina (Spiegelmetalle, slitina ze 67% mědi a 33% cínu) jen 64 ze 100. Vidnoť z toho, že k hotovení kovových zrcadel stříbro nade všechny jiné kovy se hodí, což také příčinou jest, že hrabě *Rosse* ve svém ohromném dalekohledu malé zrcadlo stříbrné s nemalým prospě-

chem na místě předešlého zhotoveného ze zrcadloviny připevnil. Neméně vyniká nad jiné kovy ve přísloví vešlou jasností zvuku, jež ze sebe vydává. Tažností a kujností předčí všecky jiné kovy mimo zlato a platinu, neboť grán čistého stříbra dá se vytáhnouti na drát 400 střevecův dlouhý, i ačkoli velmi měkké jest (tvrdší zlata, však měkčí mědi), předece nieméně znamenitou pevnost má, neboť drát čistého stříbra 2 millimetry ($\frac{9}{10}$ pařížské čárky) tlustý přetrhne se teprvé závažím 86 kilogrammův (154 liber)*). Po-
tažná váha čistého stříbra litého rovná se 10.505, kovaného 10.566 (podle *G. Rose*). Vodič električnosti a tepla jest ze všech známých kovův nejlepší, horko však požaduje k roztopení svému znamenité, ač menší nežli zlato, měď a platina, neboť teprvé řěravostí jasně žlutou se rozlívá. Teplotu k roztání stříbra potřebnou udává *Daniell* = 1023° Cel-siových, *Pouillet* = 1000°, *Prinsep* = 999° (zlato dle *Daniella* taje při 1102°, měď dle *Plattnera* při 1173°, platina dle téhož při 2534°, olovo dle *Kupffera* při 334°). Stříbro tekuté leskne se ještě silněji nežli pevné, a kusy pevného stříbra plují na něm svrchu jako led na vodě; důkaz, že stříbro tekuté při tuhnutí jako voda se roztahuje, nikoliv ale, jako větší částka ostatních kovův, smršťuje, čili stahuje. Toť také příčina, že stříbro do kadlubů vlité velmi dokonale je vyplňuje a jejich tvar na se běře, kdežto se tekuté zlato za tuhnutí v té míře smršťuje, že se k litecké potřebě naskrze nehodí, zůsta-vující kadlub nevyplněný. Jestliže se stříbro v otevřeném tyglíku po delší čas bílou řě-
ravostí rozpáluje, mění se pomalu v páry a přechá (dle *Lampadia* za každou hodinu asi $\frac{1}{100}$), čemuž však lze přítrž učiniti, když je tlustou vrstvou uhelného prachu posý-
peme. Silnými zapalovacími zrcadly páleno vaří a mění se v páry pouhému oku dobře patrné, ačkoli se v tom případě zdánlivě tížeji roztupuje nežli sama platina, poněvadž vyleštěno paprsky silně odráží. Ženeme-li na ně plamen dmuchavky kyslíkovým plynem hnané, nejen se roztopí a vře, ale i hoří, a to plamenem dole žlutým, v prostředku pur-purovým a na konci modrým; při tom se s kyslíkem spojuje a v kysličník stříbrnatý mění, který co šedý kouř uchází.

Památná zvláštnost stříbra je tak zvané prskání (*Spratzen*). Když čisté stříbro roztopíme a pomalu tuhnouti necháme, vidíme, že v tom okamžení, kde ztvrdnouti má, slabě vyprskne a několik bublin aneb výrostkův ze sebe vyžene. Příčinu toho úkazu shledali *Gay-Lussac* a *Lucas* v tom býti založenu, že stříbro tekuté kyslík z povětří mechanicky pohlcuje a při tuhnutí zase vypouští; pohlcujeť pak od 20 do 22 objemův toho plynu, avšak jen v tom případě, když docela čisté jest; již $\frac{1}{100}$ mědi ujímá mu tuto vlastnost. Také zlato mu ji běře, a hodíme-li do rozlitého čistého stříbra kousek zlata, vypustí ze sebe všecken pohlcený kyslík tak klopotně, že v okamžiku vaří až té-měř z tyglíku vyběhne.

Jakkolivěk stříbro do počtu kovův nejtížeji roztopitelných náleží, nieméně předece

*) Stříbro, chemickým způsobem ze svých sloučenin co prášek vyloučené, nemá žádného lesku a jest barvy šedé, pročež slove houba stříbrná (*Silbersehwanm*); na listky nejtenší roztápáno propouští světlo sluneční barvou tmavěviolovou, což nejlépe spatřujeme, když k roztoku stříbra ve skleněné trubici ohsaženém trochu nějaké silice neb aldehydu přidáme; stříbro vyloučí se na stěnách trubice ja-kožto krásně lesklá teničká vrstva, která však proti světlu violově prosvítá. Teničké listky zlata prosvítají na slunci barvou zelenou, avšak (podle *Ehrenberga*) jen tehdaž, když jejich tloušťka méně než $\frac{1}{2000}$ paříž. čárky vynáší.

dostatečným horkem páleno nejen zkapalní ale i v páry se proměňuje, n. př. při výhřevu zplozeném velikými zapalovacími skly, když skrze teničký drát stříbrný mocné jiskry elektrické propouštíme, nýbrž (dle *Lampadia*) také v pecním ohni.

Jedna z nejpamatnějších vlastností stříbra je snadnost, se kterou pravidelné krystalové formy na se běře; nalezáť se sice v přírodě hlavně v nepravidelných balvanech v podobě plechův, drátův, nitků, prášku atd., ale také přechasto ve krystallech, obyčejně velmi ostře a pravidelně vyvinutých (jmenovitě u Kongsbergu v Norvežsku). Když roztopené stříbro pomalu stydne, brává též krystalovou podobu na se, obzvláště ale snadno nabývá se krásně krystalisovaného stříbra, propouští-li se silný galvanický proud pomocí platinových drátů skrze sehnaný roztok stříbra v kyselině dusičné. *Jacobi* a *Leykauf* obdrželi tímto během krystally zděli a zšíři několika čárek.

Co se týče chemických vlastností stříbra, můžeme si již částečný o nich pojem utvořit z té okolnosti, že je počítáme k drahým kovům, jejichž hlavní známka je neproměnitelnost na vzduchu i v ohni a vzdorování slabším kyselinám. Jmenovitě ku kyslíku, prvku v přírodě všudy přítomnému, jenž spolu s dusíkem naše zemské povětří skládá, je příbuznost stříbra nad míru skrovná, tak že stříbro ani na vzduchu ani v zemi neb vodě nerezovatí, ani konečně v ohni se okujemi nepokrývá, než stále svůj lesk a svou barvu zachovává. Z této příčiny slouží čisté stříbro k hotovení nádob chemických, ve kterých se mají páliť látky snadno kyslík pouštějící, n. př. ledek (Salpeter). Za to však vzdoruje kyselinám méně nežli ostatní drahé kovy, neboť se i v sírkové i v dusičné kyselině č. lučavce snadno rozpouští, pročež na nádoby k vaření kyselin běře se buď porcelán nebo platina; z té samé příčiny může se stříbro se zlatem neb platinou pomíchané pomocí jmenovaných kyselin od nich oddělití. Větší příbuznost nežli ku kyslíku má stříbro k síře a ku chloru i prvkům chloru podobným (jodu, bromu). Leží-li stříbrné peníze neb nářadí dlouho v zemi aneb ve slané vodě, bývají pak docela potaženy šedou křehkou kůrou, kteráž není nic jiného než chlorid stříbrnatý (Chlor-silber, AgCl). Tato látka nalezá se v přírodě co vzácná ruda, nazvaná rohové stříbro (Hornsilber), uměle připravena jest prášek těžký sněhobílý, na světle rychle šednoucí a černající. Podobnou vlastnost má také iodid stříbrnatý (Iodsilber, AgI), který se tvoří, kdykoli vyhlazený stříbrný předmět jen na chvíli do iodových par zavěsíme. Na té vlastnosti chloridu, iodidu (a též bromidu) stříbrnatého, že se totiž účinkováním světla ve své barvě a podstatě proměňují, zakládá se znamenité umění fotografické č. daguerreotypické. První pokusové ve světloobraznictví byli učiněni ode dvou slavných zpytatelův anglických *H. Davyho* a *Wedgewooda* na začátku nynějšího století, avšak bez dostatečného prospěchu, neboť se jim nikterak nepodařilo, obrazy světlem utvořené *ustáliti*, t. j. proti dalšímu zhoubnému účinkování světla dostatečně ochrániti, což teprve r. 1839 takřka stejnou dobou *Daguerre* v Paříži a *Talbot* v Londýně dovedli. Nechtěje zde do širšího výkladu světlopisu se pouštětí, připomenu toliko znamenitý nález *Becquerelův*. Jak známo dělají se obyčejně obrazy daguerreotypické takovou cestou, že se vyhlazená deska čistého stříbra, parami iodovými až do žluté barvy naběhlá, do kamery obskury položí, kdež zevrubný zmenšený obraz vnějších předmětů, utvořený pomocí skleněné spojovací čočky, krátký čas na ni působí; obraz na desce již nyní utvořený stane se však teprve viditelným, když se deska parami z horké rtuti napustí. Obrazy daguerreotypické jsou sice dokonalostí a věrností nad pomyslení veliké, avšak jednu ve-

likou vadu na sobě mají: že totiž jen rozdíl světla a stínu, nikoli však rozdíl barev na nich vidomě se jeví. *Edmund Becquerel* objevil první, že deska, potažená jistým zvláštním pochodem tenkou vrstvou chloridu stříbrnatého (*Chlorsilber*), nejen rozdíl světla a stínu, nýbrž i různost barev na sobě zobrazuje, t. j. utvoří-li se na takové desce obraz vnějších předmětův pomocí skleněné čočky, vyobrazí se na ní nejen pravý poměr světla a temnoty, ale i co v přírodě červené jest, dá též na desce červený obraz, co modré dá modrý atd. Podařilo se *Becquerelovi* vyvésti v tom způsobu obrazy krajiny se všemi přirozenými barvami, kteréž on nazývá obrazy fotochromatické (světlobarevné). Jediná, ač arci velká nedokonalost při tomto jeho vynálezu ta jest, že posud nikterak nelze tyto obrazy ustáliti; zůstávají jen do té doby dokonalé, dokud jich nevyneseme na slunce, ohledajíc je pouze při slabounkém světle denním anebo při svíci. Jest však naděje, že i tato překážka bude odstraněna a tudíž krásné umění světloobraznické na vrchol dokonalosti vynešeno.

Pravil jsem nahoře, že druhý mocný nepřítel stříbra jest síra. Kdykoli se čistého stříbra dotýkají sirnaté výpary, n. př. čmud kamenouhelný, výpar hnjících ryb a vejcí atd., pozoruje se dosti rychlé jeho nabíhání barvou zpočátku žlutou, pak hnědou, konečně černou. Tato poslední černá barva je spolu vlastní barvou sirniku stříbrnatého (*Schwefelsilber*, AgS), který, nalezá-li se co ruda stříbrná, sluje hebkem (*Silberglanz*) a náleží ku počtu nejbohatších rud stříbrných, maje v sobě 87% kovu. Uměle se utvoří, když se stříbro do roztopené síry hodí anebo síra k rozžhavenému stříbru přičiní. Jestli těleso k olovu podobné, tmavošedé, slabě lesklé, těžké a (což nejpamátelnější) ohebné v té míře, že se může nožem krájeti a kouti. Polský král *August* dal z hebkenu, který byl za jeho panování ve *Freiberku* nad miru hojně vykopáván, raziti medallie se svým poprsím, které se posud ve sbírkách zachovávají. Stříbrné věci (n. př. peníze), vpadlé náhodou do záchodův neb kanálův a vytažené pak opět za delší čas, bývají docela proměněny v šedý lesklý sirník stříbrnatý, neboť téměř všecky části živočišného ústrojí obsahují v sobě co podstatnou součástku siru, která za hnutí jich co sírovodíkový plyn se vyproštuje a přechá, je-li však stříbro přítomno, k tomuto se přidružuje. Chceme-li stříbrné nářadí ve přibytých delší čas čisté zachovati, aby nebylo třeba vždy znova je odrhovati, tuť radí *Otto* nade všecko obaliti je pečlivě do voskového papíru. Nejlepší prostředek na čišťení stříbra sirou naběhlého jest ale podle zkušenosti anglických klenotníkův citronan vápenatý (*citronensaurer Kalk*), jež obdržíme polejice plavený prášek křídový cezenou šťávou citronovou, pokud je pozorovati vření a šumění, a usušice nabytou látku teplem slunečním.

Sírník stříbrnatý je i v uměleckém ohledu památný, neboť sloužil před časy ke zhotovování tak zvaných *Niello* (*niello*), kterými se obzvláště někteří vlastní mistrové proslavili, n. př. *Cellini*. *Niello* č. *niellovaná* práce konala se tím způsobem, že se do hlazených desk stříbrných výkresy umělecké hlouběji neb mělčeji vrývali, brázdy práškem sirniku stříbrnatého vyplnily a vše pak mírně vypálilo: sirník stříbrnatý, jsa mnohem snadněji roztopitelný než stříbro, rozlil se a slil se spolu pevně se stříbrnou podložkou, utvoře nesmazatelné černé výkresy na lesklé bílé půdě. U veliké míře provozuje se tato větev uměleckého průmyslu posud v ruském městě *Tule*.

Z ostatních chemických sloučenin stříbra zajímá nás jen dusičnan stříbrnatý (*salpetersaures Silberoxyd* AgO. NO_3). Této sloučeniny nabývá se, kdykoliv stříbro a kyselina dusičná (*Salpetersäure*, NO_3) dohromady se sejdou. Kyselina dusičná, majíc

v sobě veliký nadbytek kyslíku, pouští jej ráda jmenovitě kovům, v našem případě tedy stříbru, kteréž se tím v kysličník stříbrnatý (Silberoxyd, AgO) mění; ten ale hned s ostatní částí kyseliny dusičné ve sloučení vejde a dusičnan stříbrnatý dá. Dusičnan stříbrnatý je tělo v chemii a medicíně mnohonásobně užívané, a sice ve dvojnásobné formě, buď totiž krystalisované (tvoří bílé, ve vodě snadno rozpustné krystally) aneb mírným ohněm roztopené a pak do formy tenkých rouбіků vpravené. V první podobě (sluje pak argentum nitratum) znal je již slavný arabský lékař *Džeber* v 8. století, v druhé podobě zmiňuje se o něm nejprve *Angelus Sala* v 16. století. Novější však zpytatelé egyptských mumii přesvědčili se patrně, že černé skvrny na plátěných pasech čili obinadlech mumii dusičnanem stříbrnatým způsobeny jsou, z čehož arci patrně na jevo vychází, že tajné vědomosti chemické, kteréž alchémisté středověcí starým Egypťanům přikládali, nikoliv nebyly smyšlené; neboť jestliže uměli rozpouštěti stříbro, musili také znáti připravování lučavky čili kyseliny dusičné, musili tedy také znáti destilování a nádoby na to potřebné. Tou okolností také nápodobno se přivádí odvození slova chemia od slova Chemi (domácí jméno Egypta). — V druhé podobě (do formy rouбіčků vylitý) sluje dusičnan stříbrnatý chemicky a lékárnicky: pekelný kamínek (Höllenstein, lapis infernalis), poněvadž částky živočišné jím natřené černají, a jsou-li měkké i jemné, též se rozeřívají, odkudž hlavní jeho užitek a užívání v chirurgii na hojení zlých ran atd., mimo to na černění vlasův, kostí, rohu atd. V některých nemocech přijímá se též do těla uvnitř (n. př. v epilepsii), a v takové případnosti pronikne brzy celé tělo nemocného, tak že ten, vyjde-li na sluneční světlo, veskrz na těle barvou černě violovou naběhne. Jest však v těle samotném krutý jed, a proto jen s velikou šetrností má se užívat. Tak zvaný nevymazatelný anglický inkoust na znamenání prádla není než roztok pekelného kamínku v gummové vodě, kterým se píše na plátno, dříve navlhčené roztokem potaše a klovatiny a pak usušené*).

Z počtu chemických sloučenin stříbra s jinými prvky daleko nejdůležitější jsou v průmyslném ohledu ony, ve kterých stříbro s jinými kovy pomícháno a slito jest, tak zvané slitiny stříbra (Silberlegirungen). Takové dílem již i v samé přírodě nacházíme, n. př. stříbro sibiřské drží v sobě zlato, a tellur chilský z Copiapa vizmut a měď — dílem teprve uměle tvoříme roztápějíce stříbro spolu s kovy, se kterými je sliti chceme. Slívání stříbra, jenž na peníze, nádoby a jiné podobné věci sloužiti má, s kovy špatnějšími, jmenovitě mědí, děje se hlavně pro tu příčinu, že pouhé čisté stříbro příliš měkké jest a delším užíváním i oběhem nad míru rychle se otírá. Stříbro slité č. legované se mědí jest tvrdší pouhého stříbra, pročež se užíváním mnohem méně stravuje, ale také mnohem méně bílé, nýbrž je-li množství mědi poněkud větší — načervenalé. Tažnost stříbra mědnatého není o mnoho menší u přirovnání k čistému kovu. Některé jiné kovy osobují sobě mnohem většího vlivu na dobrotu stříbra; *Barruel* n. př. shledal, že stříbro přímícháním $\frac{1}{300}$ železa, $\frac{1}{500}$ kobaltu a $\frac{1}{2000}$ niklu, ač lesk a barvu podrželo, předece tak ztvrdlo, že docela dobře k hotovení pilníků a perořízkův se hodilo.

Legování stříbra mědí děje se hlavně u stříbrných peněz a u nádob; jestiť pak ve všech vzdělaných státech postaveno pod dohled a kontrolu zemské vlády v té spů-

*) Zvrubnější předpis je tento: I) rozpust 1 díl sody a 1 díl arabské klovatiny ve 4 dílech vody. II) Rozpust 1 díl pekelného kamínku a 1 díl klovatiny ve 4 dílech vody i přidej trochu tuše. Namoč plátno do roztoku I), usuš, piš na to roztokem II), usuš a vyper.

sobě, že nejen jistí stupňové předepsání jsou, ve kterých výhradně dovoleno míchat oba kovy, ale že též nížádný stříbrný kus prodán býti nesmí, který by nebyl od zvláště ustanoveného úřadu zkoušín a vytlačenu pečeti za zákonitý potvrzen. Zřízení takové musí obzvláště za tou příčinou jakožto spravedlivé uznáno býti, poněvadž by jinaké ten kdo stříbrné nářadí kupuje (nemoha je před koupí teprve chemicky analysovat, byť hned chemikem byl) docela na libovůli prodavače spolehnouti musil.

Jest pak i počet i složení oněch směšenin úředně nařízených a dovolených takměř v každé zemi jiný a jiný, obzvláště proto, poněvadž posud bohužel každá i nejmenší krajinka Evropy zvláště své závaží a míru má a urputně drží. V celém Německu a Rakousku jednotou drahých kovů jest *hřivna* (Mark) = $\frac{1}{2}$ libry Kolinské = 288 grammův; ta se dělí na 16 lotův, lot na 18 zrn (gramm.). Dobrota stříbra udává se v ten způsob, že jmenujeme množství stříbra obsaženého v jedné hřivně směšeniny; 16lotové stříbro tedy je docela čisté, 13lotové skládá se ve hřivně ze 13lotův stříbra a 3 lotův mědi, 5lotové má jen $\frac{5}{16}$ stříbra a $\frac{11}{16}$ mědi v sobě. Hřivnu pak rozeznáváme čistou (feine Mark), totiž takovou, která obsahuje jen čistý drahý kov, a míšenou (rauhe Mark), t. j. hřivnu stříbra i s přísadou. Ve Francouzsku a ve všech zemích, které po něm tak zvanou metrickou (desitinnou) soustavu měr a váh přijaly, slouží za základní jednotu váh *kilogramm*, a dobrota drahých kovův udává se na tisíce, n. př. stříbro $\frac{900}{1000}$ ové, t. j. jehož 1000 liber obsahuje 900 liber stříbra a 100 liber mědi. Počet kusův, který se razi z jedné hřivny čistého stříbra, stanoví tak zvané mincové číslo (Münzfuss); u nás n. př. panuje číslo konvenční č. 20 zlatové, t. j. z jedné hřivny čistého stříbra nadělá se 20 zlatých; arci že těch 20 zlatých, poněvadž přísadu mají, dohromady více než hřivnu váží, ale stříbra je v nich jen 1 hřivna.

Tré hlavních mincových čísel v Německu jest: 1) Kurantové (Kurantfuss), přijaté r. 1838 ode všech státův celné jednoty německé. V něm bije se 14 tolarův č. 21 zlatých ze hřivny. 2) Konvenční č. 20zlatové, v Rakousích. 3) Rýnské č. 24 $\frac{1}{2}$ zlatové (Rheinische Währung); v něm vydá hřivna čistá 24 $\frac{1}{2}$ kusův po 1 zlatém, z čehož vysvítá, že rýnský zlatý $\frac{20}{24\frac{1}{2}}$ našeho zlatého t. j. 49 krejcarův konv. č. vynáší.

Dobrota č. čistota stříbra, z něhož peníze raženy jsou, *zrnem* (Korn) se zove, váha pak každého kusu sluje *stříž* (Schrot). Jelikož pak není možné dosici, aby každý jednotlivý peníz na vlas nařízené *zrno* měl, jest jistá odchylka dovolena, která se zove *remedium*. Pro příklad vezměme rakouský zlatý; tento měl (až do r. 1852) stříž 1 $\frac{1}{2}$ lotu, t. j. každý kus vážil tolikéž, *zrno* pak bylo 13 $\frac{1}{3}$ lotův, t. j. hřivna stříbra z něhož se razil, chovala v sobě 13 $\frac{1}{3}$ lotu stříbra a 2 $\frac{2}{3}$ lotu mědi.

Ustanovení a nařízení, jakového zrna se má užívati v penězích a nádobách, není, jakby snad zdáti se mohlo, věcí lichou a nedůležitou; neboť záleží přede vším na tom, aby věci tyto, pokud v oběhu jsou, co možná nejmiň se otíraly. Povážíme-li, že jedině v Evropě již za několik tisíc milionův zlatých peněz a věcí stříbrných obihá, a že ztráta otíráním způsobená v skutku dokonalá ztráta jest, poněvadž otřený kov sebrati již naprosto nelze: pochopujeme snadno, že se národnímu jmění státův evropských pouhým otíráním věcí stříbrných (kladouce otření za rok dle přibližitelného vyskoumání asi = $\frac{1}{4000}$) rok co rok škoda několika milionův zlatých děje, kterou třeba dle možnosti odstraniti. *Karmarsch* učinil v tom ohledu zajímavé zkoušky, ze kterých na jevo vychází, že se mezi všemi možnými směšeninami mědi se stříbrem nejméně otírá ta, která se skládá

z $\frac{5}{16}$ stříbra a a $\frac{11}{16}$ mědi, t. j. 5lotové stříbro; stříbro 15lotové n. př. jlž tou samou dobou 9 $\frac{1}{2}$ krátě větší ztrátu ntrpuje nežli 5lotové. Nicméně však nutí ohled na žádoucnou skrovnost objemu, na slušnou barvu a lesk uživati slitin bohatších a tudíž měkčích, neboť jsou-li peníze ze stříbra méně nežli 12lotového, zčervenají oběhem v té míře, že pohled na ně takřka nepříjemný se stává.

Veliká část států evropských ustanovila nyní podle vzoru vlády francouzské, že peníze stříbrné všecky a všeho druhu vesměs jen z jediné slitiny se bijí, která v 1000 částech 900 částek stříbra obsahuje (au litre de $\frac{900}{1000} = 14$ lotův 7 zrn). Toto zrno mincovní je přijato v celné jednotě německé a (ode dne 31. července 1852) též v Rakousích, kdežto až po zmíněnou dobu zrno tolarův a zlatých u nás 13 $\frac{1}{3}$ lotu, dvacetníkův 9 $\frac{1}{2}$ lotu, desetníkův 8 lotův obnášela. Nicméně však dává *Karmarsch* z naduvedených příčin 13 $\frac{1}{3}$ lotovnému stříbru na peníze přednost před $\frac{900}{1000}$ vým. Jen pro docela malou minci stříbrnou zůstalo posud užívání míšenin 3- a 5lotových, poněvadž by z čistšího příliš drobounké byly. Anglické stříbrné peníze mají zrno $\frac{925}{1000}$, a z jedné libry Troy (Troypound = 373.248 grammův) takového stříbra vybijí se 66 šilinkův.

Co se týče nádobí a náradí stříbrného, tuť teprvé rozmanitost míšenin veliká jest. Ve Francouzích n. př. panuje hlavně stříbrné náradí zrna $\frac{950}{1000}$, ve Švédsku 13 $\frac{1}{4}$ lotové, v severním Německu 12lotové, v jižním Německu a v Rakousích 13lotové atd. Musíme však tuto připomenouti, že kdo znalcem není, na všech těchto různých míšeninách, jsou-li již spracovány, zevnitř žádného rozdílu nevidí; tohoť pak příčina ta jest: všem věcem dělaným ze stříbra mědnatého, třeba sebe špatnějšího, dá se na konci práce teničký povrch čistého stříbra, dilem aby oku příjemnější dojem působily, dilem též aby vzduchu, ohni a kyselinám lépe vzdorovaly. Pochod, kterým se to děje, slove lorování (Loriren) aneb vyvařování (Weissieden) a jest jednoduchý, neboť se předmět vezme a delší čas vaří v málo rozředěné kyselině sirkové, která z povrchu měď vytáhne a stříbro zůstavi. Za starších dob dělo se lorování roztokem kamence a vinného kamene. O této věci přesvědčuje nás každodenní zkušenost při drobných penězích stříbrných; tyť pokud nové jsou krásně bíle se lesknou, avšak nedlouho že obihají, již se tenká vrstva čistého stříbra lorováním způsobená otírá, a červenavé 3- neb 5lotové jádro drze na světlo se prodírá.

(Pokračování.)

O Rhizopodech (kořenonožcích).

Sepsal prof. Dr. Jan Purkyně.

Je-li který způsob badání přírody nad jiné k tomu příhodný, abychom byli uvedeni v tajiny prvopočátečního rození všelijakých malých i velkých živoků, jest to zajiště badání mikroskopické. Nechci se zde šířiti, co by se o tomto badání, o jeho nástrojích, předmětech, způsobech a j. všeobecně promluvití dalo, ponechávaje to příští některé příležitosti. Zde jen pojednám o jisté třídě živoků (ne-li zvířat) z velké části mikroskopických, ale také z části velikostí patrnohledné, kteří nás nejbliže uvádějí ku ponětí prvotního tvoření přírody, jakým od svrchovaného světavládece od věků věkův nadána jest. Chci promluvití o rhizopodech (kořenonožcích) dilem nahých, dilem ve vlastních skořápkách umístěných. Jmeno pochází odtud, že z látky jejich těla samovolně se vytvářejí a prodlužují u všelijaké laločky, větvičky, vláčenka v podobě kořínků, které jim

co nožky slouží ku pohybování těla, i k přibírání a sákání potravy, odtud kořenonožci, rhizo- (*ρίζα* = kořen) -poda (*πους, ποδος* = noha).

Uvedeme čtenáře co možná hned do věci samé, názvosloví a systematiku ponechávajíc příležitostí, které se nám v běhu našeho pátrání naskytou.

Vezmi hrstku sena nebo jakýchkoliv suchých neb čerstvých umořených bylin, nebo zvířecí částky, nebo cokoliv organické látky, polej v skleněné nádobce čistou vodou, a nech několik dní na svobodném vzduchu, třeba na výsluni, státi. Toť jest nálev, infusí. V tom nálevu počne za ten čas, zvláště na povrchu, kde tekutina se vzduchem se stýká, jakési vření a kvašení, vystupují bublinky, voda se zakalí na povrchu, i ukáží se kožky porůznu i souvisle, šedé, přizeloualé, přičervenalé a jiné. Vezmeš-li nyní kapku z povrchu vody, a pátráš pod mikroskopem, najdeš, že se v ní všechno hemží samohybnými zvířátky, mimo to najdeš množství šedých nebo zelených zrnceček, pokojných, nepohyblivých, jednotlivých nebo všelijak mezi sebou spojených, které se co bylinky (řasy, plisně) považují, nebo co zárodky, vajíčka, semínka nových zvířátek z nich vznikajících. Zvířátka taková, větším dílem jen mikroskopická, nazývají se *infusoria* nebo *nálevníci*. Mezi těmi, skoro v každém nálevu, najdeš v kapičce, ohledávané na dně skelka, plížíci se kousky látky zvířecí, průhledné, beze všeho vnitřního ústrojí, jakoby to byly jen drobky pouhého šlemu, avšak jaksi oživeného. Nebo hledíš-li naň déle a neustále, brzo spatříš hnutí zrnceček, vlastních nebo cizích v huspenině uzavře-

(Obr. 1.)

ných, od kraje ke středu se hrnoucích a všelijak se prolévajících. Zatím se kraj stane na jednom nebo na několika místech čistě průhledným, i prodlouží se v jeden nebo více laločků delších nebo kratších, prostých nebo rozvětvených, okrouhlých nebo přiostrěných, širokých, ouzkých nebo vláknitých (obr. 1.). Laločky takové přilnou ke sklu, a stahující se táhnou za sebou celé tělko k té straně, kam většina prodloužení naměřena byla. Co na té dráze tělem pokryto bylo (malé řasy, nálevníci), zůstane buďto mimo ně, anebo v huspeninu zavíráno bývá, kdež se buď rozplyne a stráví, anebo bez proměny se vyvrhuje. Někdy náhle se uvnitř těla otevře dutinka, zdánlivě prázdná a proto od Dujardina vakuola (fr. *vacuole*) jmenovaná (obr. I. 1. 6.).

Však pravdě podobno, že ta dutinka není cele prázdná, nýbrž že se naplňuje čistou mizou nebo lymfou ze stěn jejich rychle vypocovanou. Porovnávají to k srdci a způsobu kolování krve. Nalezají se takové vakuoly (prázdňinky) po jedné, nebo v dvojitém i vícetím počtu i u jiných nálevníků, a není pochybnosti, že pohyb vnitřní potravné mízy, vsákání ze vnějška a vycezování prostředkuji.

Ve větších takových útvořech nacházejí se někdy větší zrníčka nebo okrouhlé buňky; možná že jsou to zárodečky nebo vajíčka; avšak o jejich vyvinování ještě ničeho není vyskoumáno.

Dujardín, jemuž se nejednou větší, až na třetinu čárky dlouhá taková zvířátka naskytla, mohl je i rozříznouti, načež jedna i druhá polovina nepřestaly o sobě se pohybovat. Máme podobných příkladů nezmařitelného života, jako jsou planarie, hydry (nezmary) a j.

Z toho, co jsem dosud popisoval, vidělo se, že jsme ne tak zvíře měli před sebou,

jako raději zvířecí látku bez vlastní pravidelné a systematicky určité formy, jen jako látku jakéhokoliv zvířecího tvoření.

Pročež první pozorovatel toho živočka Roesel, a po něm Linné a Pallas nazvali je *Volvox Chaos*, *Chaos proteus*, asi jako část prvotní oné smíšeniny bez ladu a skladu, o které Genesis (kap. I. v 2.) mluví, od řeckých filosofů *Chaos* zvané.

Jmeum Proteus diffluens nazval je slavný nálevníkozpytec Otto Fr. Müller. Toto jméno *Proteus* mělo naznačiti jeho velikou proměnlivost, jako měla býti ona báječného *Protea*, o kterém v *Odyssei* prozpěvováno. Ta však jména postupem času couvla na druhé místo, první ponechavši novému *Amoeba*, od Bory St. Vincent navrženému a rovně vzatému od neměnitosti našeho zvířátka, neboť *ἀμοιβή* nazývá se řecky změna, tedy amoeba jakoby česky: měňavka. Nechceme tímto slůvkem do terminologie se michtati, vyhýbajíce se všeliké nevhodě, to však budiž dovolino, cizoslov aspoň českým nápodobněním naší mysli něco přiblížiti.

Nebylo divu, že při tak neurčitém mnohonásobném tváření se Amoeb někteří přírodopytci v jejich rozdrubování nenalezali konce. Losana z Turinu byl při svém badání tak ohromen touto rozmanitostí, že mu nebylo mnoho 69 rodů Amoeb napočítati, a však beze všech podstatných důvodů. Nebo co podle nynějšího ponětí v říši organické druh býti má, budiž nad individuálnost vyvýšeno a udržuj stálou formu po celá pokolení. Mnohem skromněji počínal sobě v té věci Dujardin. „Jest ovšem nemožné,“ praví on, zoologické druhy vyznačovati u zvířátek, která nemají žádného určitého tvaru, žádného rozeznatelného ústrojí, jejichžto vznikání ani rozplozování známo není, a o nichž možná předpokládati, že přirozenost tekutiny, v které žijí, velice na ně působí. Neboť většina Amoeb vyvinuje se v tekutinách, rozličnými solmi a rozpuštěnými látkami živočinnými nasycených.“ Pročež také přistoupiv k rozdrubení jich, praví: „Nemohu říci, že bych ve svém popsání význaky specifické byl udal, jsou to jen náznaky nebo známky prozatímni. Pokládám tedy za věc podstatnou, aby se v mém vyčíslení docela nemyslílo na rozeznávání vlastních druhů.“

V nejnovějších časech jest i pochybováno o samostatnosti rodu amoebního, an Lieberkühn (Müllers Archiv 1854) pozoroval, že mezi přetvary Gregarin (živých zvířecích buněk) z očitých lodiček (naviculae), jimiž se rozplozují, povstávají tvary k Amoebám podobné, z kterých konečně Gregariny se vyvinují. Není o tom pochybnosti, však z toho nepochází, že by všechny Amoebny jen přetvary a mezitvary býti měly. Známé jest, že v přírodě ve všech třídách živočišstva více takových tvorů se nachází, kdežto forma larevní jako upevněna na svém místě dalšího vyvinutí nedosahuje. Známý toho příklad podává nám *Proteus anguineus*, obyvatel jeskyně Adelsbergské v Krajinsku a j. v.

V Amoebách příroda takořka hledá teprv určitého tvaru organického, a nenaleznouc ho zůstává u pouhé syrové látky zvířecí, již vhodně Dujardin sarkode, jakoby masovina, nazval. Nejblíže stupeň tvoří, který se jí tu vydaří, jest, že vlastní nádoby nejrozmanitějších forem vytváří, do kterých tu neladnou a neskladnou masovinu uzavírá a co krmiti poskytuje dokonalejšímu zvířectvu.

Nejprve odívá se sarkoda všelikými drobečky nerostními, pískem a cokoliv jí vhod přijde, zrobic si z toho obálku vejčitou, na jedné straně otevřenou, ač i tomu jakási slupka za podstavu slouží. Tak se to nachází u zvířátka *Difflugia proteiformis* zvaného, z jehož předního otvoru, podobně jako u Amoeb, laločky a ramínka neboli kořítky se vyskytují.

Dále nacházíme co obálku čistou smědou koru, na způsob kory těla hmyzího, a snad i z podobné látky, chytinu, složenou. Takť u Arcelly, Gromie, Euglyphy. Jediný rod, Polymorphina Silicea, ukazuje v skořápce látku křemelitou, ostatní všechna tak zvaná Foraminifera (dirkonosci) mají látku vápenitou. Všude pak, nechť jsou ty skořápky jakéhokoliv sprostého nebo složeného tvaru, nezavírají než sarkodu, látku jednoduchou zvířecí, samohybnou, bezústrojnou. Že pak většina povrchu těla sevřena jest skořápkou, nezbývá sarkodě nic, než aby se zůstavenými otvory pohybovala.

Otvory pak jsou buďto jednotlivé anebo mnohonásobné, poslednější ukazují se co dirky po celé skořápce rozseté. Otvorem pak a dirkami sarkoda všelijakým způsobem se vyplazuje a vylévá. O lalóčkách, ramenech a kořínkách již bylo řečeno. Znamenité však jest vyplazování sarkody na způsob paprsků a tenátek. Paprskovitě prodlouženiny nacházíme hlavně u rodu Aktinophrys (paprskomrvka), kterou Kolliker (obr. 2.) výborně popsal. Jest to zvířátko na způsob koule, z pouhé sarkody složené; uvnitř obyčejně

(Obr. 2.)

jedna vakuola (prázdnička) se ukazuje. Z celého povrchu vztýčují se na všechny strany vláčekna přímá, paprskovitá, protažitelná i vtažitelná, do nichž když se něco zaplete, vtaženo bývá až ku povrchu těla, a pak do něho se vnořivši buď se stráví aneb na jiné straně se vyvrhne. Paprskovitá ta tykadla bývají někdy třikrát delší nežli průměr těla samého.

Ještě znamenitější a zajímavější jest rozproštění sarkody ve způsobě tenat. Sarkoda vychází buď jen jedním otvorem a v tenata se rozprostírá, anebo mno-

hými — dirkovatinou. Popíšeme podle nejnovějšího v té věci badatele, Maxa Schultze*), na mořském zvířátku Gromia oviformis tyto pohyby sarkody v tenato se rozšiřující (viz obr. 3.). Sarkoda jest uzavřena v obálku vejčitou, průhlednou, korovitou, na jednom konci okrouhlým otvorem otevřenou. Zvíře se chytí a dá se s mořskou vodou v dutém skelku pod mikroskop. Sarkoda se následkem lovení vtáhla do vnitř. Nějaký čas chová se zvíře pokojně, pak počne uvnitř průhledné obálky v sarkodě vlastní hýbání a přelívání zrnček tam viditelných. Po chvíli počnou vylizati otvorem jednotlivé velmi tenké praménky látky bezbarvé, průhledné, zrnkovité. Ty, co nejprve se vyskytly, hýbají se na všechny strany, jakoby sem a tam chmatajíce něco hledaly, až se někde dotknou povrchu skelka, načež se rychle prodlužují plazíce se po hladkém povrchu. Na to následuje mnohem více takových pramének, které se otvorem vyřinují. Tyto se mezi sebou mnohonásobně spojují a slepují, činíce teneto, které dále se prodlužuje (třeba 8- i 12krát dále nežli jest podélní průměr obálky) vždy jemnějšími se stává, až pomalu jeho vzrůstání do délky přestane. Kde se praménky stýkají, utvoří se jako můstky, někdy i ve větší blánku sousední se slijí, z které opět nová i nová nejjemnější vláčekna na všechny strany vycházejí. Přihlédá-li se blíže k těmto praménkům a vláčeknům, viděti v nich proudící se zrněčka, která ze sarkody uvnitř obálky vycházející rychle podél pramének a vláček se ku předu až na nejkrajnější obvod pohybují, kdežto se octnuvše

*) Ueber den Organismus der Polythalamien (Foraminiferen) nebst Bemerkungen über die Rhizopoden im Allgemeinen von Max. Sigmund Schultze, Dr. der Ph. und M., Prosector und Privatdozent an d. Univ. zu Greifswalde. Mit VII illum. Kupfertafeln. Leipzig, Engelmann 1854.

obrábí se a k svému zřídlu se vracují. Že pak vždy nová zrněčka následují, z kterých jedna vycházejí, druhá se navracují, povstane z toho v každém praménku a vlákénku dvojnásobný, sem a tam se pohybující proud. V širších praménkách bývá více takových proudů, i dají se snadno rozeznati; v nejtenších, které jsou i tenší než zrnko samé, zdá se jakoby zrnka po povrchu běhala, kdež pak jedno druhému se vyhlýbá. Přijde-li zrnko na rozcestí, stává se, až pak jednu nebo druhou dráhu nastoupí. Přijdou-li zrněčka k můstku, stává se, že od jednoho praménku k druhému se přelévají, a tu se i někdy přihodí, že jeden proud od druhého zachvácen a k návratu přinucen bývá. Také uvnitř širšího praménku spatřují se často takové zástavy, a odtud pocházející místní zuzlení. Zdálo by se podlé toho řádného proudění zrnček, že by se praménky a vlákna považovati měly co rourky nebo žilky, vlastní blánkou nadané, u jejichž vnitřku to kolování by se dělo. Avšak nejostřejší pozorování nic takového nevyzrazuje. Nezůstává nám než přijmouti, že v samé průhledné základní polotekuté látce takové pohybování se stává, a sice buďto proudem hmotně pokračujícím (jako řeka), anebo pouze proudem střídavého stahování a rozšiřování, což by arci dvojité v tom samém vlákně býti muselo. Dosáhnou-li vlákna na své cestě nějakého předmětu, který by za potravu sloužiti mohl, ku př. nějakou bacillarii nebo oscillatorii, tu hned se okolo něho položí, sousední se sousedními splynou, i utvoří se vlastní obálka, v které předmět uzavřen jest. V té pak i v souvisících vlákněch přestane všecko proudění zrnček, vlákna se skrývají, skrácují, více a více mezi sebou v husté teneto nebo širokou blánu splývají, až ta celá spousta se svou kořistí k otvoru se přiblíží a konečně do něho vtáhne. U foraminiferů, kdežto otvory jsou příliš malé, kořist se vtáhnouti nemůže, nýbrž stráví se na venku, v tenetě samém, které potravni látku do sebe přijímá, a pak vtáhnuvší se tělu přináší. Podobně vtáhnouti pozoruje se, když z jakékoliv jiné příčiny, zatřesením nádoby, vody, dotýkáním se tykadel, stane se dráždění sarkody. Tu hned se stává proudění zrnček, vlákénka se stahují, spouštějí se skla, splývají mezi sebou a navracují se konečně celá rozdrchaná a zpotvořená do své schránky, kde s ostatní sarkodou se slíjí. Poznamenati sluší, že při největším vyvinutí sarkody ve vlákna a tenata část její látky se obrátí na obálku samu a jí tlustou vrstvou pokrývá, z které opět nová vlákénka na vše strany vybíhají (obr. 3.). Slouží tu snad látka k vycezení koroviny pro vzrůst a pro ozdobné vytvoření povrchu obálky. Kde místo jednoho otvoru celý povrch skořápky dirkami jest poset jako u foraminiferů, tu každou dirkou vychází vlastní

(Obr. 3.)

u foraminiferů, tu každou dirkou vychází vlastní

pramen sarkody i zůstává větším dílem každý o sobě. Nieméně splývají též často na koncích, a činí mástky a blánky. Když se zvíře někde chce zachytit, tu praménky na obvodu se sblížíjí a splynou v blánku, která přilnouc ku povrchu nádoby prostředkem skracujících se vláken celou skořápku za sebou táhne.

Rozvážíme-li hlouběji tuto podivnou činnost sarkody, naskytnou se nám rozličné podivné otázky, které nás pak pohánějí k odpovědím neobyčejným.

1. Látká sarkody jest skoro tekutá, málo jen hustší nežli voda, ano její potažná váha sotva jest větší nežli váha vody, a předce v ní činná jest síla tvořivá, která jest s to, aby odolala snažení tekutiny po netvárnosti, aneb aspoň po kulatosti. Zdá se, že to závisí od maličkosti látky. Ve větších spoustách převládala by zajisté tekutost a beztvárnost, aniž by mohla síla živoucí překonati soudržnost prvků, leda by si vlastní pevnější tkaniny vytvořila. Kdyby slon, při těch samých látkách, z kterých jeho tělo pochází, měl vzrůsti do velikosti hory, sesul by se sám v sobě, i byla by z něho hora.

2. Že se sarkoda ve vodě nerozplývá, ukazuje na to, že se zdá býti povahy slizu, jemuž podobná vlastnost náleží. Tato vlastnost slizu nedá se chemicky vyložiti. i zdá se, že se řadí k oněm, jakými příroda některé hmoty vůbec opatřila, jako jest pružnost, tažlivost a j., aby je v své organické tvořivosti upotřebila.

3. Jsme zvykli, každé stahování organických hmot odváděti od vlastních vláček svalových, takovou stažitelností uadaných. V sarkodě však nejbystřejším pátráním ani sledu vláček nenajdeš. Zdá se, že kde toho pohyby žádají, látká polotekutá okamžitě se stužuje a zase rozvolňuje, a tím buďto své hmotě tvořivé rozličné tvary uděluje. aneb uzavřené v sobě zrnčka různými směry proudem popohání neviditelnými silami, jako vichřice pužena protivami chladna, tepla, električnosti. Považujíc tyto divné tajemné pohyby, obrazotvornost lidská hluboko se zanáší, aby aspoň pomyslem tam dostihla, kam oko nedosáhne, představuje sobě kroužkovité, podélné, příčné a jiné skracování, aby jimi vyložila výsledující pohyby a výtvary.

4. Jiná tajina k rozluštění se nám nabízí tím, že vidouce hmotu na všeliké dráždění pohyblivou, nuceni jsme v umu svém předpokládati v ní jakousi citlivost, avšak bez nervů, obyčejných nosičů a vodičů sil duševních; ano vidouce jak sarkoda po pokrmech pídí a je do sebe vtahuje, nabízí se nám i myšlénka, že vlastními pudry zvířecími nadána jest.

5. Také zažívání, jindá tak temné, nám tu zřejmě před oči se představuje. Sotva jaké zvířátko nebo rostlinka živá dovnitř sarkody se dostane, již jí proniknuta jest, a vše, co v ní organického, záživného, ztotožnitelného, rozpustí se a mizí v ostatní látce, an zbytky nezázivné, dřevivo, krunýře lodiček, na povrch se vypuzují a vyvrhují. Mezitím sarkoda živi se, vzrůstá, snad i cítí, polybuje se a rozplozuje.

U skořápečných rhizopodů třeba nám ještě přijímati jakési vycezoování na povrchu jejich těla látek nerostných: vápna, křemele, ano i rohoviny, z nichž se ozdobné jejich obálky vytvořují.

6. Nahoře již zmíněno o prázdninkách (vakuolech), které se rozstoupením látky okamžitě v sarkodě na rozličných místech otvírají a lymfou (vodičkou) naplňují, načež podobně se zavrou až do nepoznání, a vodička zase vsáká se v látku ostatní. Jsou to oučinky srdce a žil, však není tu srdce ani žil ani krve. Jako blesk se oučín vyjevil a jako blesk vše zase zmizelo, ani sledu po sobě nezůstavic, v jednoduché, nerozrůzněné látce sarkody.

7. Rád bych ještě zde promluvil o rozplozování a vyvinování rhizopod, musím ale vyznati, že tu ještě největší temno panuje. Kdybych tvrditi chtěl, že se rodí prvopočátečně a bez rodičů z vody, rozpouštěnými látkami organickými nasycené, mohl bych se zamotati do všelikých nesnází a to ne bez viny, neboť zdá se, že plození prvopočáteční jest předmět takový, který našim lidským smyslům a našemu ponětí věčně zahalen zůstane, ačkoli fantasie ráda by si jej oblíbila; té však ve vědách málo víry se dává. O tom již zmíněno, že Amoeby rozpoltěné o sobě žiti nepřestávají, nepozorováno však ještě, že by, jak to o jiných infusoriích známo, samodělením se rozplozovaly. Zárodní zrnka u Amoeb ještě nikdy viděna nebyla, leda by to byla ta zrníčka, z nichž částečně celé jejich tělo se skládá, o jejichž však samostatném odrůstání posud ničeho známo není. Ani ta zrníčka a vajíčka, která Schultze v Gromii, ty koule co v Lagynidách, ty kuličky co viděl v Rotalidách, nemohou nám přispěti k osvětlení toho temného předmětu, dokud zůstanou osamotnělé, dokud nepřetřesené pozorování o jejich vznikání, vyvinování, dospívání nám úplně podána nebudou.

Doufejme v ducha lidského, jehož vždy více se zmáhající činnost četné zastupitele po všech vzdělaných národech vysílá na výzvědy v přírodě, aby si ovědomil jejího sobě rovnorodého ducha, jenž v temnotách hmoty stejným umem se řídí jako náš, který v umách a vědách pod vyšším jasnem vědomí se vznáší.

K tvarozpytu květů.

Od Julia Saxa.

V předešlém článku rozvrhli jsme květy v dokonalé a nedokonalé, ale toto rozvržení má jenom potud cenu, pokud se nám o logický přehled jedná. Tvarozpyt však neřídí se dle vystavěných pojmů, nýbrž zakládá se na objektivní pravdě. Rozdělivše květy na dokonalé a nedokonalé přenesli jsme do oboru jejich měřítko čistě lidské, jimž se ovšem měřiti dají lidské poměry, nikoliv ale přírodní. Květ sosnový není proto nedokonalejší nežli jiný, že má jenom tyčinky nebo semenní pupeny, poněvadž není ve svých částech zakrnělý. Květ sosnový jakož i jiný jest zřízen dle svého spůsobu a vyplňuje dokonale ty úkony, k nimž jest ustanoven. Považování těch květů za nedokonalé podobalo by se k nesnášlivosti, jakobychem chtěli, aby lidé, žijící v poměrech docela jiných, měli tytéž myšlenky jako my sami; a rozličné květy rostlin byly by jenom dlouhou řadou nepodařených pokusů, an by jenom některé s naším pojmem o dokonalém květu souhlasily.

Tim však nechci tvrditi, že se květy mezi sebou porovnávatí nemají, neb porovnávání jejich vnučuje se nám bezděky, nesmíme však měřítko z mravného světa vzaté přenéstí na přírodu.

Vše, co na květech spatřujeme, jest soujem většího nebo menšího počtu ústrojů, jejichž jednotlivé díly sice v jistém pořádku seřaděny jsou, ale předce všelijaké rozličnosti objevují. Porovnává-li se nyní veliký počet květů rozličných rostlin, poznáme u nich souvislou řadu tvarů toho spůsobu, že členy této řady, které nejbliže u sebe stojí, k sobě nejvíce se podobají, první a poslední člen ale od sebe nejvíce se odchyľují. Taková řada jest tvarozpytná řada.

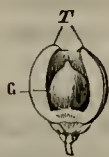
Podobnou řadu spatřujeme ostatně i na jediné rostlině. Porovnáme-li totiž všechny části, které na kmenu rostliny zdola nahoru se nalezájí, nalezneme, že všechny tvoří vespolek souvislou řadu, která dole u země se šupinatými listy počíná, pak až k zelenému listí dospěje, na to zase v šupiny se zmenší a konečně v květ se vyvine. Tato

řada na jednotlivé rostlině naznačuje se jmenem přetvořování (metamorphosis), o níž jsme v lonském ročníku Živy pojednali. Jako příroda zde řadu na jediné rostlině vytvořila, můžeme také jednotlivé tvary květů aspoň v myšlénkách v podobnou řadu sestaviti, a tak obdržíme přetvořování květů.

Začátkem takové řady jsou takové květy, které jenom nevyhnutelně potřebné části obsahují, totiž buď jeden semenní pupen nebo jeden prášník. Toť jsou dle předešlého článku květy sosen a jmelu. Květ *jmelu*, který vlastně ani pravého semenního pupenu nemá, a jehož samičí ústroj jenom na nevyhnutelně potřebný klíčový vak se obmezuje, objevuje předce již i při této jednoduchosti základní obrysy květové budovy.

Nejhlavnější rozdíly květů zakládají se totiž na snaze, ochrániti semenní vak co možná před bezprostředním působením vnějšího světa; proto leží semenní vak na konci lodyhy, kam se jenom nejjemněji procezená potrava dostane, a není tam nikdy bez obalu, anof při jednoduchém jmelovém květu tkanivo lodyhy samé co obal slouží. Obal tento stavá se již u *tisu* (*Taxus baccata*) samostatným, dobře obmezeným ústrojem. Semenní vak jest zde obalen pravým semenním pupenem, z dvou dílů složeným, totiž z jádra, kteréž onen vak bezprostředně obstupuje, a z obalu, který jádro objímá. Po zúrodnění semenního vaku vytvoří se ještě třetí obal a sice tím, že se kraj lodyhy, na níž pupen sedí, na kraji vyzdvihne a konečně semeno co masitá červená

(Obr. 1.)

Taxus baccata (tis).
G semenní pupen.
T vyrostlý kraj masitého lůžka.

bobule obejme.

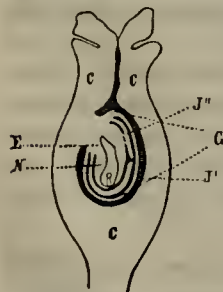
Podobné obalování nalezá se také u *jalovce* (obr. 2.), kde ale několik semenních pupenů v jediné bobuli spojeno jest, která zdužnatěním nejbližších krycích listenů povstává. Také u šišek *jedli* a *borovic* pozorujeme takový znásobený obal semenního pupene, neboť šupiny, na nichž pupeny tyto sedí, zdřevnatí na zevnitřku a objímají je pak kolkolem, otvírajíce se teprva po uzrání.

(Obr. 2.)

Juniperus communis (jalovec). G semenní pupen. B listeny krycí. B' nejhorejší listeny ve zdužnatělý obal proměněné.

(Obr. 3.)

Zostera marina (mořská tráva). Samičí květ CCC plodový list. J' zevnitřní obal. J'' vnitřní obal. N jádro semenního pupene. E semenní vak.

Zde jest ovšem obal více nahodilý, u všech ostatních květů nalezá se ale zvláštní ústroj, který jenom k obalování slouží, jest to list plodový (carpellum). Plodový list může se v rozličných poměrech objevovati, nejjednodušší případ jest ten, kde jediný list toho způsobu semenní pupen objímá, jako se u nejjednodušších pochvitých rostlin nalezá. *Mořská tráva* (*Zostera marina*, obr. 3.), jejíž dlouhé listy k vycpávání se potřebují, má paličnatě sesílenou lodyhu, na níž velmi jednoduché samčí a samičí květy sedí, kteréžto poslední vždy jenom po jednom semenním pupenu obsahují. Pupen tento má u většího dílu pochvitých rostlin dvojnásobný obal semenní; celý semenní pupen jest obalen kornoutovým listem; taktéž se to nalezá u našeho orobince (*Typha*) a u samičích květů đablíku (*Calla*). K tomuto tvaru přibližuje se nejvíce samičí květ *rb* a *topolů*, u nichž několik semenních pupenů zároveň dvěma plodními listy jest obstoupeno, které tak srostlé jsou, že vespolek hruškovitou dutinu tvoří. Představíme-li si nyní plodní listy tak srostlé, že každý z nich jenom jeden pupen obsahuje a všechny vespolek trojpouzdrnou dutinu tvoří, kdežto celý vaječník dole ještě obal květový (*Perigonium*) má, obdržíme samičí květ

prýsčů (*Euphorbia*, obr. 4.), u něhož tedy ku předešlým obalům ještě jeden přistoupil.

Samičí květ *ostrice* (*Carex*) má také trojnásobný obal kolem semenního vaku, totiž semenní pupen, vaječník (zde dvojlístý) a obal květový, kterýž vaječník co trubice obstupuje.

Pokračujeme-li v pořadí květů, bude následující člen té řady i kolem okvětí zvláštní obal mítí. Takový poměr nalzáme u rostlin žaludovitých (*u dubu, pravého kaštanu, buku*), neboť jak jsme v předešlém článku ukázali, má zde vaječník z tří listenů povstalý malé okvětí (*Perigonium*) a dole ještě češuli (*cupula*) čili misku. Češule *buku* (obr. 5.) objímá několik vaječníků, a v tom se podobá bukvice poněkud jalovčí bobuli, s tím však rozdílem, že u jalovce každý jednotlivý kvítek pouhým semenním pupenem jest.

Rostliny, o nichž posud pojednáno, tvoří řadu, v nížto květy vždy větší složitost objevují; všechny ale jsou jen květy samičí. Samčí květy těchto rostlin tvoří podobnou řadu, ačkoliv samčí květ nikdy té složitosti nedosáhne jako samičí, an vyvinování jeho dříve přestane, nežli vyvinování květu samičího. Jako pro samičí květ nejpodstatnější částí jest klíčný vak, tak pro samčí květ zase pyl (pollen), jímž se klíčný vak zúrodňuje.

Také ve své postavě s ohledem na květonosnou osu rozeznávají se oba způsoby květu velmi nápadně, neb klíčný vak sedí vždy na konci osy, ústroje pylové ale vždy po straně. Jelikož pak všechny poboční ústroje osy jménem lupenů se naznačují, jmenuje se také pylový ústroj — pylový lupen (místo tyčinka). Pyl sám, o němž se zde jedná, povstává z vnitřního tkaniva pylového lupenu, tak jako klíčný vak z tkaniva konce lodyhy. Tak jsou tedy oba pohlavní ústroje rostliny v tvarozpytném ohledu co lodyha a list od sebo rozdělěny a teprva zúrodněním vyrovnává se poněkud tento rozdíl. Ješto samičí ústroj rostliny k řadě lupenitých útvarů náleží a tyto co obaly samičím ústrojům slouží, může tedy i pylový lupen v obalu samičího květu se objeviti. Tak povstane z jednopohlavního květu květ obojaký, jakž na větším díle obecných rostlin pozorujeme. Kdykoliv samčí a samičí ústroje v jediném květu spojeny jsou, vždy jest obaplná postava jejich tatáž; pylové lupeny sedí totiž bezprostředně kolem plodových lupenů, a přistoupí-li ještě jeden obal, tedy se umísťuje pod pylovými lupeny.

Jestí památne, že všechny obojaké květy již vůbec větší složitost mají; není ani jediné rostliny, kde by pylový lupen bezprostředně vedle semenního pupenu seděl, nýbrž pupen tento jest v obojakých květech vždy zvláštními obaly opatřen.

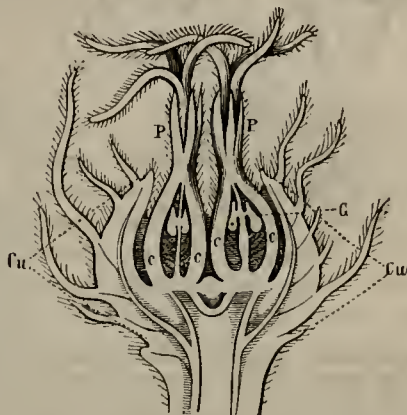
Pokračujeme-li nyní v tvarozpytné řadě dále, objeví se nám co nejbližší člen květ *trávorový*, v němž čtyry obaly klíčný vak obstupují, totiž obaly semenního pupene,

(Obr. 4.)

Mercurialis ovata (bazanka vejčitá). Samičí květ. C plodní listen. P obal květový.

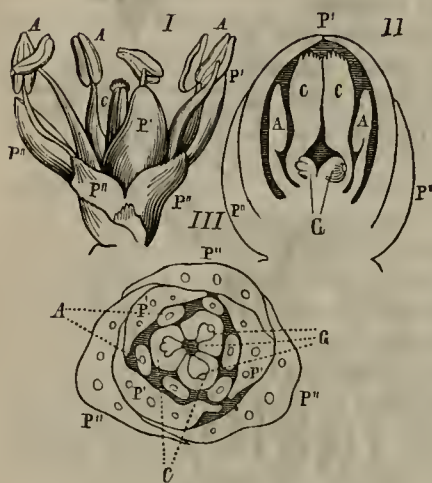
(Obr. 5.)

Fagus sylvatica (buk). Samičí květ. Cu češule. CC listeny plodní. PP okvětí. G semenní pupen.

lupeny plodové, pak tři tyčinky a okvěti,

(Obr. 6.)

Sabal Adansoni (palma). I. Květ se strany. II. Podélní průřez. III. Příčný průřez. A práš-níky. CC plodové listeny. G semenní pupen. P' vnitřní okvěti. P'' zevnitřní okvěti.

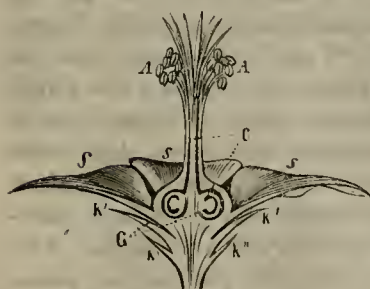
jež z tří listenů záleží, z nichž dva srostlé jsou. U *palmy*, k travám příbuzných, přistoupí k trojlístému okvěti ještě jeden kruh, který též ze tří lupenů se skládá, a počet tyčinek obnáší též obyčejně šest. Totéž nalezá se u *lilijí*, u nichž okvěti svou velikostí se významává; semenní pupeny jsou u nich ale malé, jako u jiných, však četné.

Palmy mají tedy čtveronásobný obal, tyčinky ale a okvěti jsou v trojčetných dvojnásobných kruzích (obr. 6.).

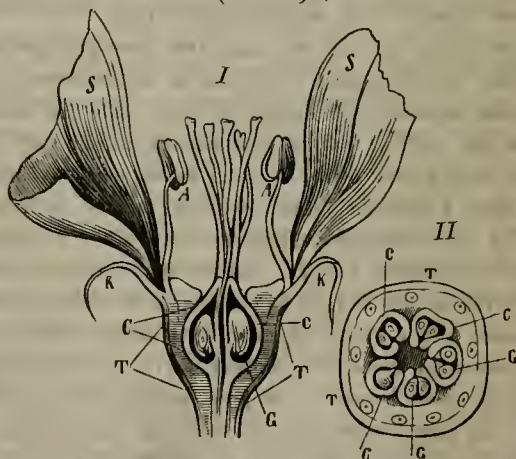
U dokonalejších rostlin se síťnatým rozdělením žebér v listech přistupuje ku předšlým ještě pátý kruh, totiž mimo okvěti, které zde co krásně zbarvená koruna se objevuje, ještě kalich, z několika zelených lupenů složený. Jako se u *palmy* a *lilijí* okvěti zdvojnásobňuje, taktéž se nalezá u některých rostlin zdvojnásobněný kalich, jako n. p. u *slezu* (*Malva*, obr. 7.), u něhož tedy šestinásobný obal se vyvinuje. Však ani tím není ještě počet obalů ukončen, neboť také květová stopka může co obal sloužiti. Zajímavý příklad poskytuje nám květ *jablečný*. Upro-

(Obr. 8.)

(Obr. 7.)

Malva sylvestris (Slez lesní). Podélní průřez květů. A prášníci, jejichž nitky srostlé jsou v trubici, z níž vystupuje čnělka C, z plodových lupenů utvořená. G semenní pupen. S korunní lupeny. K' vnitřní kalich. K'' zevnitřní kalich.

I. Podélní průřez květu jablečného. G semenní pupen s dvěma obaly. CC plodové listeny vybihající v pět čnělek. T pohárkovité lůžko. K kalich. S korunní lupeny. A prášníci. II. Příčný průřez.

střed v tomto květu nalezáme čnělky, kolem nich nejméně 12 tyčinek, pak 5 lupenů korunních a kalich. Poslední tři kruhy stojí na kraji pohárku, vytvořeného vyhloubením květové stopky. Na podélním průřezu (obr. 8.) nalezneme pět srostlých plodových lu-

penů v pohárku; po květu odpadnou tyčinky a koruna, kalich ale zůstane na kraji toho pohárku státi; pohárek sám vždy více se rozšíří a zdužnatí, až se konečně ve velký dužnatý plod, jablko, hrušku atd. promění. Maso jablka jest tedy něco docela jiného, nežli maso okurky nebo angreštu. U těchto povstává plod zdužnatěním plodových lupenů samých, u jablka ale zůstávají plodové lupeny uvnitř uzavřené a blanité, skládající pětipouzdrnou dutinu, která na příčném průřezu jablka co pětipaprsková hvězda se jeví.

V jablku dosáhlo tedy obalování svého nejvyššího stupně, a podobné ústrojí plodu nalezáme na hrušce, mišpuli, jeřabině, břekyni a všech jablečných rostlinách. Podobné ústrojí má také plod *švestek, broskvi, meruněk*, jen že u těchto v dutině stopky pohárkovitě rozšířené (žlutém maso) jenom jeden plodový lupen se vyvine, který zponehála co kámen ztvrdne a pecku vytvoří. V *šípku* zase jsou plodové lupeny četné a spočívají na stěnách pohárku.

Podobně jako tvary květů dá se i květenství (inflorescentia) rozličných rostlin v řadu sestavit od jednotlivého květu až do souboru mnohých. Neb jako v jediném květu jeden, dva a více semenních pupenů vedle sebe vyskytnouti se může, taktéž sestoupí se někdy na jediném konci lodyhy několik květů vespolek, a všechny mají jediný společný lupenitý obal, tak že se skoro k jednoduchému květu podobají. Takové rostliny jsou tak nazvané *spoluložné* (Compositae), po celé zemi rozšířené, k nimž naše pampeliška, slunečnice, čekanky, bodláky, sedmikrásy, astry atd. náležejí.

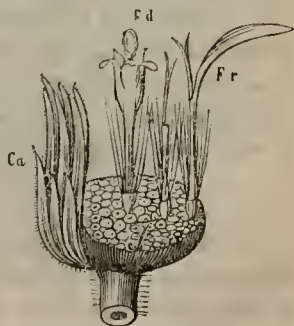
Soubor malých kvítků sedí u těchto rostlin na polštářové rozšířenině, pod kterou se nalezá věnec obalných listenů, tak že celek se podobá k pěknému kvitínmu naplněnému košíčku (obr. 9.). U velikého oddělení těchto rostlin podobají se květy skoro k jednoduchým, zvláště proto, že pokrajní kvítky jazykovité od středních trubkovitých se liší, jako n. p. u sedmikrásy. U chrpy a bodláků zase jsou všechny kvítky trubkovité, u smetanky všechny jazykovité. Ostatně jest každý kvítek opatřen čnělkou, prášničky, korunou a kalichem.

Malou proměnou obdrží složený květ takový jinou podobu. Viděl jsem jednou skerdu ozimou (*Crepis biennis*), v níž následkem příliš vlhkého počasí květ se zvrhl, tak že každý jednotlivý kvítek stopku obdržel; košíček její proměnil se v okolík (umbella). Vyzdvihne-li se společné lůžko čili ježle homolovitě do výšky, povstane z úborového květu klas květový. Štětka (*Dipsacus*) a chrastavec (*Scabiosa*) dávají nám v tom ohledu poučné příklady. Také květenství zvonkovitých rostlin dá se se tím způsobem vysvětliti, jak zvláště na druhu *Campanula glomerata* viděti jest.

Ve vědeckém ohledu jest zajímavé, odváděti květenství (čili uspořádání květů na lodyze) štětkovitých, zvonkovitých a kozlíkovitých (*Valleriaceae*), jakož i marínovitých (*Rubiaceae*) a zimolezovitých (*Caprifoliaceae*) rostlin od úborů spoluložných květů, poněvadž všechny tyto čeledi kolem spoluložných se seřadují a každá z nich zvláštním způsobem s nimi souvisí.

Ostatně nechci tím tvrditi, že by se všechno květenství tím způsobem vysvětliti

(Obr. 9.)

Erigeron asteroides. Všechny kvítky jsou vytrhány až na jeden jazykovitý Fr a dva prostřední Fd. Také společný obal Ca jest částečně odstraněn. T jest společné lůžko čili ježle.

dalo, nýbrž jenom takové, které se samo sebou k takovému výkladu naskytuje. Přehlídneme-li ještě jednou celou řadu tvarů, jimiž jsme se obírali, spatříme, jak řada tato počíná s jednoduchým klíčným vakem v tkanivu lodyhy u jmelu, a pak přestává květenstvím spoluložných a jejich příbuzných. U prvních členů této řady, u jmelu a sosen, zaujímá květ ještě malý prostor v porovnání s celou rostlinou, u posledních členů, u jabloňovitých, tvoří ale každý květ pěkný, pro sebe uzavřený celek. Obaly květové jsou pořád četnější a rozmanitější a přibližují se podél lodyhy ke květu, jakožto přípravy takřka k jeho vyvinutí. Z toho stanoviště zdá se květ u sosen náhle jako skokem vyvinovati, poněvadž hned po vytvoření listonosných větví květ sám se objeví; u posledních členů naší řady ale pokračuje vyvinování květu více rhytmicky, přechod z oboru vegetativního do reprodukčního jest zponenáhlý. Naše nejkrásnější rostliny náležejí právě k těm, u nichž vegetativní část (listonosná lodyha) zponenáhla do reprodukční (květ a květenství) přechází. Květiny, jimiž se zahradníci nejraději obírají, jsou lilijovité, růžovité, vstavačovitě, spoluložné, slezovité, kdežto sosnovité a proteovité více z vědeckého ohledu se pěstují. Jmenované čeledi, též na lukách našich mnohonásobně zastoupené, vyznamenávají se jistou souměrností ve svých částech, tak že listí a květ stejnou váhu si drží. Květy jejich náležejí buď k největším nebo aspoň prostředním, listí jejich má podobu jednoduchou ale ušlechtilou, a velikost přesahuje málokdy čtyry stopy a neumenší se pod 8—10 palců. Při tom jest listí spojeno s květem půvabným přechodem, který sám sebou do očí padá a teprva vyhledávati se nemusí.

Z těchto příčin vysvítá, že oku, kteréž aesthetickou cenu měřiti zná, ony květiny nejkrásnější býti se zdají, u nichž listí a květ zároveň se objevuje. Rostlina může býti velmi krásná i bez květu, obrysy její mohou býti nejušlechtlejší, ale teprva květem dosahuje svého pravého dovršení; k rozmanitosti obrysů musí také přistoupiti harmonie barev. Ale také pouhý květ bez listů nedosahuje plné krásy, proto jest květuocí strom ovocný méně krásný nežli půvabný, a půvabnost jeho spočívá skoro více ve zvěstování jara, nežli v krásných barvách a tvarech.

Odhýlív se tím poněkud od započaté rozpravy, byl jsem toho přesvědčení, že aesthetická cena přírodnin, kteráž právě na neučence hlavně působí, jenom srovnávacím a zevrubným skoumáním povahy její vysvětliti se dá. A konečně jest předce cílem všeho přírodopytu, sebrati nejasné a poloovědomené vtisky smyslného světa, porovnatí je mezi sebou, pojmonti nezakalenou myslí a osvojiti je sobě jasným ovědoměním.

K fyziologii květu.

Skoumali jsme dosaváde jenom pomíjející tvar květu, kterýž, jak jsme viděli, pouhým přechodem jest od doby pouze rostlinné k době plodní. Úkony této doby jsou u všech rostlin skoro tytéž, a proto může se zde o nich povšechně jednati.

Plodní činnost rostliny počíná zúrodněním, následkem jehož klíček tvořiti se počne, a ukončuje se uzráním plodu. Při tom mají rozličné části obalu rozličné úkony, zprostředkující dílem zúrodnění (dráha pylová) a dílem vytvořující plod, jehož vyvinutí zároveň pokračuje s vyvinováním klíčku.

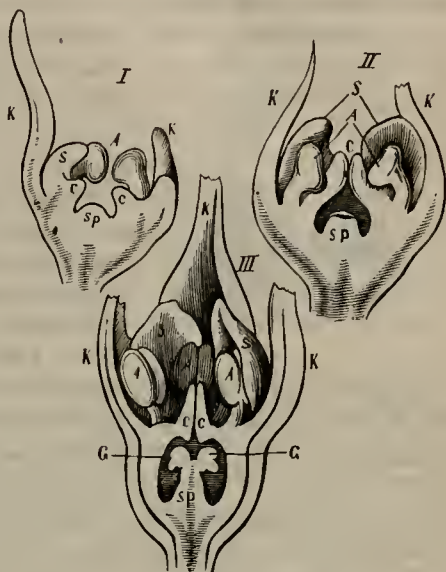
a) Zúrodnění.

Podstatný úkon zúrodnění záleží v tom, že se květový pyl (prášek) s klíčným vakem setká. Pyl jest výrobek prášníků. Skoumáme-li prášníky v květu velmi mladém, nalezneme, že mají jako ostatní poboční části budoucího květu podobu jednoduchých

buněčných bradavek, kolem středu květového rozestavených; zde povstanou také počátky pylových lupenů čili tyčinek a plodových lupenů, na jejichž kraji nebo v jejichž středu též zárodky semenních pupenů se vytvoří. U dna těchto částí vyzdvihnou se později

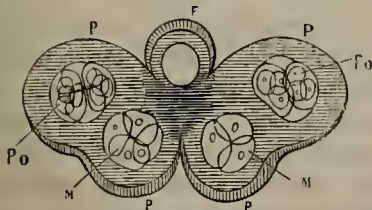
(Obr. 10.)

jeden nebo dva kraje (obaly pupenů), ob-
stupující pupen kolem do kola, tak že je-
nom koneček vyniká (Mikropyle, obr. 10.).
Jak vidíme, není tedy u mladistvého květu
ani samičí ani samčí ústroj plodní vyvinut,
oba povstávají teprva po vytvoření podo-
tknutého ohalu. Bradavky, z nichž se tyčinky
vytvoří, obdrží později nitku a hlavičku čili
prašník; mezi tím přibližují se ostatní části
vždy více k své budoucí podobě. Jak mile
tyčinky svou zvláštní podobu obdrží, což
se vůbec současně s vyvinutím semenního
pupene děje, počíná se tkanivo prašníku
ve dva způsoby rozdělovati. Prašník totiž
obsahuje obvykle dva poboční laloky;
střední část každého laloku zaujímají dvě
skupeniny hrubobuněčného tkaniva, kdežto
tkanivo na kraji v menší buňky se roz-
dělí. Tyto poslední buňky tvoří stěny praš-
níku a sesilují se pásky spirálními. Každá
buňka prostředního tkaniva vyvine v sobě
dělením čtyry pylová zrnka (obr. 11.). Tato
zrnka jsou buňky střední velikosti a leží
po úplném vyvinutí volně vedle sebe (obr. 12.).
Takový poměr poznali jsme již dříve u bez-

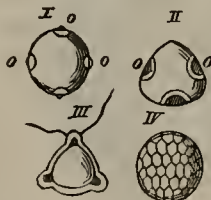
Vyvinutí květu *Eringium campestre* (máčky).
I Podélní průřez velmi mladého pupenu; vaječník
ještě ještě otevřený, semenní pupen ještě chybí.
II. O něco starší; vaječník zavřený. III. Polo-
zralý květ. Plodové lupeny tvoří blíznu a ve va-
ječníku povstávají vajíčka. K kalich. S ko-
runní lupen. A prašníky. C plodový lupen.
sp sloupek nesoucí vajíčka. G vajíčka.

(Obr. 11.)

Průřez prašníku fasole polozralé. F nitka.
P stěna prašníku. M mateční buňka pyla. Po
pylové buňky.

(Obr. 12.)

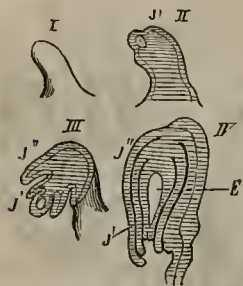
Rozličná pylová zrnka. I. Oleander (*Nerium*).
II. Lípa (*Tilia parvifolia*). III. Pupava (*Oenothera*
biennis). IV. *Ruellia formosa*. O místo, kde blánka
puká.

květých rostlin, jakož vůbec pyl největší podobnost má k výtrusným zrnkům tajno-
snubců. Jako tyto potáhne se každé pylové zrnko tlustým obalem, pravidelnými nerov-
nostmi opatřeným, a obdrží obvykle žlutou barvu. Také uvnitř podobá se pylové
zrnko k výtrusu, obsahující vlastní buněčnou blánku, která zase jemný váček (pri-

mordiální vak) objímá; dutina buňky jest naplněna kalnou šfávou (Fovilla), v níž velmi malý měchýřek, buněčné jádro, plove.

Mezi tím, co v prášniku pylová zrnka se tvoří, vyvine se v jádru semenního pupene klíčový vak (obr. 13.). Jádro semenního pupene totiž obsahuje drobnobuněčné tkanivo velmi cíleho života, v prostředku tohoto tkaniva blíže hořejšího konce

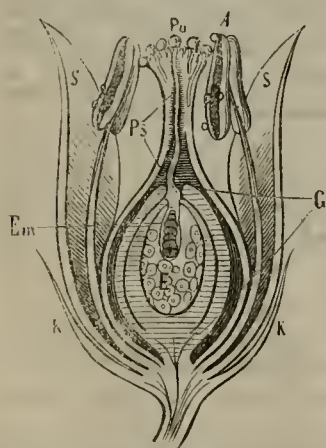
(Obr. 13.)

Vyvinutí semenního pupene v passifloře. I. velmi mladá vajíčka. II. starší, s počátkem vnitřního obalu J'. III. ještě starší. J'' zevnitřní obal. IV. hotové vajíčko E klíčový vak.

vyvine se jedna buňka nejvíce, tak že ostatní okolní se udusí, blánka její zůstane ale tenká. V buňce této nalezá se dosti čirá šfáva, v níž malinký měchýřek plove, jako v pylu. Tato buňka jest klíčový vak. Obvyčejně začínají se v něm ještě před zúrodněním buňky vyvínovati. Zúrodnění děje se obvyčejně v tom okamžení, když se květ rozvine. Stěny prášníků puknou a pyl padne na bliznu. U rozličných rostlin jest toto puknutí všelijaké. Vypadnutí pylu připomíná patrně na vypadnutí výtrusu v bezkvětých rostlinách. Některá zrnka pylová nepadnou sice na bliznu a zahynou, některá se tam ale předce dostanou a přilepí se k blizně šfávou tam vypocenou. Jako výtrusy mechů, kapradí a přeslic, padnuvše na zem vlhkostí země ve vaky se promění a pak pohlavní rostlinu vytvoří, taktéž se nabuří vlhkostí blizny pylové zrnko tak, že primordiální vak a obsah jeho v zrnku dostatečného místa nemá a tedy vystoupí (obr. 14.) Zevnitřní blánka pylu jest obvyčejně na třech místech slabší a po-

(Obr. 14.)

Podélní průřez ideálního květu, aby se zúrodnění objasnilo. Po pylová zrnka na blizně. Ps pylový vak. Em klíček (embryo). E klíčový vak. G semenní pupen. A prášník. S korunní lupen. K kalich.

volí vystupujícímu pylovému vaku. Obvyčejně vytvoří se na blizně několik takových vaků; při tom zřídne tkanivo blizny a čnělky (dráhy pylové), vaky vniknou do toho tkaniva a rostouce dosáhnou konečně dutinu vaječnicka. Zde se rozšiřují dle všelijakých směrů, a jeden neb druhý přijde na hořejší konec semenního pupene. Pylový vak, který mezi tím na hořejším konci uvadne, vnikne svým dolejší koncem do semenního pupene, zruší tkanivo na konci pupene a přijde konečně až ke klíčnému vaku, do kteréhož také vnikne. Pylový vak vsaje teď šfávu klíčové dutinky do sebe, a na to začnou se z látky smíšením pylové a klíčové dutiny, v pylovém vaku povstalé, nové buňky samovolně tvořiti a dají základ klíčku čili nové rostlince.

b) Tvoření klíčku, semena a plodu.

Když se v pylovém vaku zárodek klíčku vytvoří, zmizí vak zponěhla a látka jeho přejde vsáním do rostliny. Buňky, které z obsahu jeho povstaly, rozmnožují se teď dělením a živí se šfávou, jízto z klíčového vaku do sebe vsají. S rozmnožením buněk pokračuje též zvláštní uspořádání jejich, z čehož pak podoba klíčku se vyvine. Z počátku jsou buňky klíčkové v řadě sestaveny, poslední se ale rychleji vy-

vínou, a tak obdrží celek podobu hlavičky na stopce; jenom u nejjednodušších pochvitých rostlin, u nejnižších dvojděložných (*Rafflesia*) a u cizopasných (*Orobanche*) mají podobu kulovitou, kteráž se teprva po vysetí dole vyvine.

Z hlavičky zárodku klíčného vytvoří se u sífolistnatých a sosnovitých rostlin poupě, v jehož středu se vyzdvihne růstní kužel v kmen se prodlužující, a z pobočných částí vyvinou se listy. Stopka hlavičky promění se v kořínek. Ostatně jest vyvinutí klíčku u rozličných rostlin rozličné. U buku jest tak veliký, že nejenom vyplňuje klíčový vak, nýbrž i obaly semenního pupenu v tenké blánky roztáhne. U jiných zůstává tak malý, že se ve velikém semenu sotva najítí dá, jako n. p. u datlových palem.

Zároveň s těmito proměnami rostou také semenní lupeny, do tloušťky a délky, a semenní pupen vyvine se v semeno, které u mnohých rostlin brzo mnohosetkrát se zvětší. Jako dříve semenní pupen klíčový vak objímal, tak objímá nyní semeno nový klíček. V semenu se tkanivo nejenom rozmnoží, nýbrž rozdělí se také na několik vrstev. Při tom promění semenní pupen svou podobu docela. Rostoucí klíček roztáhne blánky kmenního pupene na všechny strany, tak že často jenom tenká kožka zůstane, jako n. p. u fasilů.

U mnohých rostlin rozšiřuje se při tom klíčový vak tak velice, že jej klíček ani vyplnití nemůže; ve prázdné prostře vyvine se pak jiným tkanivem, tak nazvaným hilkem (*endosperma*) ze škrobu a lepu (*Kleber*), kterýž klíčku při zasetí první potravu dává. Bílek tento jest také lidem jakožto potrava veledůležitý, jako n. p. u trav.

U takových rostlin, jejichž semena bílku nemají, jsou první listy klíčku velmi veliké a obsahují v sobě potravní látku, jako n. př. u hrachu, čočky, fasilů: Sloupneme-li z fasilu pergamenovou blánku, rozpadne se nám ve dvě polovice, které uprostřed jenom útlým svazečkem souvisí: svazeček tento jest kořínek, obě polovice nazývají se dělohy (*Cotyledones*), a mezi nimi leží listové poupě. Buňky děloh jsou naplněny škrobovými zrny.

Zároveň s vyvinováním klíčku a semena pokračuje také vyvinutí plodu, který nejenom rozmnožováním nýbrž i rozdělováním tkaniva vaječniku ve vrstvy se tvoří. Všechny způsoby plodu mohou se ve tři oddíly rozvrhnouti, vezme-li se ohled na jejich vyvinutí. Plod jest totiž dále vyvinutý vaječník, a tento může se předně buď ze srostlých plodových lupenů vyvinouti, nebo za druhé přetvořením květové stopky povstat, jako u kosatců, vstavačů, spoluložných a okoličnatých, kdežto pak plodové lupeny nahore jej uzavírají (obr. 10. III.), nebo za třetí mohou plodový list a květová stopka ve spolek plod vytvořiti, jak jsme u jablka viděli.

Ze stanoviště tohoto nemohou se tedy šišky sosen k plodům připočísti, neb zde se vyskytují jenom šupinaté ústroje, nesoucí semeno bez obalu. Z tohoto podstatného rozdílu vyplývá také rozvržení květoucích rostlin na dvě veliké třídy, na nahosemenné čili sosny a na plodonosné.

Velmi zajímavá jest úloha, stopovati původ rozličných plodů z příslušejících květů, o čemž však při jiné příležitosti promluvíme.

Drobnosti.

Rybničné rybářství.

Od Frant. Špatného.

Rybník.

Rybník (pleso) je veliká, uměle udělaná vodní nádržka, v které se dle libosti voda nadržovati a vypouštěti může.

Rybník, do kterého ustavičně živá (pramenitá) voda teče, slove rybník o živé vodě; rybník pak, který se jenom dešťovkou (dešťovou vodou) napouští (nahání), nazývá se nebesák neb rybník o nebeské vodě.

Při založení rybníka má se hleděti:

1) Na polohu a vlastnosti půdy. V nejlepším položení se rybník nachází, když je v dolině a když se vůkol nebo orně, úrodné role nalézají, s nichž dobrý náplav (nános) přítokem vody do rybníka nanešen bývá.

Hubená (chudá) půda a hubený náplav rybám nesvědčí. Čím lepší a úrodnější je půda, čím více náplav rostlinných a zvířecích částek obsahuje a čím hojněji a častěji tam nanešen bývá, tím lépe se v takovém rybníce ryby dařiti budou. Náplav z lučin, pastvin, cest, silnic, lidských obydlí, vesnic, měst atd. bývá rybám prospěšný, poněvadž u větší míře potravní částky obsahuje.

Dnem rybníka nesmí voda prorážeti. Za tou příčinou je hlinovité dno nejprůhodnější a písečné dno nejšpatnější.

2) Rybník musí míti dostatečný přítok vody, aby i v čas dlouho trvajícího sucha tolik vody měl, by se v něm ryby dařiti mohly.

3) Voda, která do rybníka jde, nesmí býti nezdravá. Měkká voda, v které se, když se vaří, vápenitá sraženina neusadí, a která se hojně pěni, když se dá do ní obyčejné mýdlo, rybám lip svědčí než tvrdá voda. Do rybníka nemá téci ostrá hnojnice a voda, v které se len močí. Z dolů, kde se dobývá síra, siřičnaté kamenné uhlí neb rudy kamelečné, z rašelinišť, v kterých se sírková kyselina nachází, nemá se voda do rybníků pouštěti, poněvadž ryby v takové vodě polekají.

4) Rybník má býti alespoň u spouště (čepu) tak hluboký, aby v túni ryby v nejkřutější zimě pohodlně ležeti mohly. To se týče zvláště těch rybníků, v kterých ryby přes zimu zůstávají, k. p. v komorách (komorních rybnících).

5) Zbytečná voda má z rybníka řádně odpadati, aby v čas velikého přivalu voda přes hráz nešla a ji nestrhala.

6) Rybník nemá býti příliš malý, poněvadž rybníček (žertovně žabinec, žabárník) malý užitek přináší. Malý a mělký rybník teče krátký čas, a pakli nejméně 12 hodin času k tečení nepotřebuje, mohou jej zlodějové snadno přes noc slovití. Méně než 2—3 míry povrchnosti nemá rybník obsahovati.

7) Rybník nemá ležeti v lese nebo mezi vysokým stromovím v stínu, nýbrž na výsluní, aby slunce rybniční vodu se všech stran vyhřívati mohlo. V lesních rybnících slunce vodu jenom na těch místech vyhřívati může, kde tomu stín okolostojících vysokých stromů nepřekáží. Za tou příčinou je voda v lesním rybníce obyčejně chladnější a náplav špatnější. Poněvadž ale ryby teplou vodu a dobrý náplav milují, protož se v lesních rybnících obyčejně dobře nedaří.

8) V rybnících se takové druhy ryb chovají, které mají nejlepší odbyt a nejvíce užítka přinášejí. Spůsob jich živobytí není stejný, a též v jich potravě nachází se rozmanitost. Za tou příčinou musí býti rybník rybám, které tam nasazovati hodláme, průhodný, aby se v něm dobře dařiti mohly.

H r á z.

Hráz u rybníka musí býti pevná, aby ji vodní tlak i v čas velikého přivalu strhnouti nemohl. Čím je rozsáhlejší a hlubší rybník, tím pevnější musí hráz býti. Voda nesmí nikdež hráz prorážeti, aby ji v rybníce neubývalo, a aby na tom místě, kde prosáka, strž nevymlela. Poněvadž je u rybníka dobré bráže nevyhnutelně potřebí, protož se má vystavěti hráže jenom zkušeným porýbným rybníkářům neb stavitelům svěřiti, aby náklad na stavbu vyhozen nebyl. Při založení hráze musí se na to dbáti, aby spodní zem, na které hráz ležeti má, voda neprorážela. Z té příčiny se musí hráz tak hluboko na spodní zem zapustiti, až se přijde na půdu, která vodu nepropouští.

Hráz děláme ze země, z dříví neb kamene, dle svého směru je pak buď přímá neb křivá. Jil neb dobrá hlina je nejpříhodnější země na děláni hráze. Z kypré země, která nemá žádnou vazkost, nemůže se trvanlivá hráz udělati.

Hráz u rybníka musí býti tak silná, aby jí vodní tlak protřlouti nemohl.

Na obou stranách je hráz sklonitá, obyčejně v úhlu 45 stupňů. V rybnících, kde je veliký příval vody, dává se na zemní stranu hrázi větší sklon. Sklon na zemní straně hráze závisí od staviva, z kterého se hráze vystavěti má. Jilovatá neb z dobrého kamene na vodní maltu zděná hráz může míti na zemní straně menší sklon. Při zděné hrázi postací na zemní straně sklon v úhlu 60, nejvíce 65 stupňů.

Výška hráze ustanoví se dle hloubky vody, která se v rybníce nadržovati má. Ona má býti tak vysoká, aby i v čas velikého přívalu vodu staviti mohla, by přes ni nešla. Rybničná hráz má vždy o 2 neb 3 stopy vyšší býti než je nejvyšší stav vody v rybníce, aby vtr vlny přes hráz hnáti nemohl a jí tím neškodil.

Hořejší šířka (závírka) hráze nemá méně obnášeti než 6—8 stop. Jde-li vozová cesta na hrázi, tedy at je 2—4 sáhy široká.

Obyčejně obnáší spodní šířka hráze dvakrát tolik co výška a hořejší šířka hráze. Ku příkladu když je hráz na hoře 12 stop široká a 15 stop vysoká, obnáší její spodní šířka 42 stop, poněvadž dvakrát 15 je 30, a když k tomu přirazíme 12, činí to 42 stop.

Po ustanovení směru, úhlu sklonu a všech měr hráze přikročí se k vytyčení. Kolíky se vyznamená směr hráze a tyčkami sklon jejího úhlu.

Hlina neb jil na hráz přivážáme na voze v kořbě (truhliku) neb na kolečku (samokolu), a z té navezené země děláme 6 palců vysoké vrstvy, jež dobře pěchem (píchem, pěchovačkou) zpěchovat musíme, aby voda prorážeti nemohla.

Půldruhý díl sypké země dá jeden díl zpěchované země. Z 1500 krychlových (kostkových) stop sypké země se tedy udělá jenom 1000 krychlových stop zpěchované hráze. Na jeden dvouspězný vůz může se naložiti sypké země 20—30 krychlových stop.

Vodní stranu hráze tvrdým kamenem na mech vytarasíme, aby jí stráž, stráž ledu a vlny vymílali (podbírali) nemohly.

Pohybování vln do hloubky rychle ubývá, pročez se má při tarasování největší kámen klásti u závírky (hřebenu, koruny) a nejmenší u dna hráze. Hluboké a krátké vlny hrázi více škodí než ploché a dlouhé. U tarasu nahoře vysadíme husté vrby, neb vrbové kolíky tam hustě zarazíme. Vrbového proutí z těch sazenic se později použiti může k pletení košíků, košin, lisek a vrší, a co klestí k palivu. Zevnitřní sklon hráze drnem obložen býti má. Kde je nouze o kámen, obloží se vodní strana hráze buď opruzení (fašinami) neb dřevěným srubem. Také se může vysadit na vodní straně hráze vrbi neb olši, aby se o ně vlny obrážely a hráz nepodbíjely. Hráz také vyzdíváme z polního, lánaného neb tesaného (kusového) kamene na vodní maltu. Cihly se k takové stavbě nehodí, poněvadž je voda a mráz ruší.

Na novou hráz se vysadí stromy, obyčejně duby, teprv když jest řádně usazena.

Rybník, který má nově udělanou hráz, hned se vodou nenapouští, nýbrž aby se hráz dobře usadila, nahání se teprva v druhém roce po vystavěni.

Rybniční trouba.

Abý se voda docela z rybníka vypustiti mohla, nachází se v hrázi v nejlhlubším místě trouba (požeračka), která obyčejně několik sáhů od hráze až do loviště zasahuje a na zemní straně pod hrázi vychází, ne při samé hrázi, aby jí střík vody kaziti nemohl. Děláme ji ze zdravého, modřínového, sosnového, smrkového, olšového neb dubového otesaného špalku (klátu), aby se v ní žlabina (koryto) řádně vytesati mohla, v světlosti 10—12 palců ve čtverci, tedy špalek pilou rozřízeme na dva kusy. Hořejší kus slove poklička a musí na zpedek dobře přilehati. Obyčejně se mezi pokličku a spodní kus trouby lesní mech dobře proloží, oba dva kusy železnými skobami přituhá a jil okolo trouby dobře vypěluje, aby prorážeti nemohlo. Otvor v troubě musí býti veskrz stejný, aby vše, kterou voda do ní někdy vtáhne, zase na druhém konci vyplouti mohla. Pro dobrý tah vody v troubě má se u podtrubního stříku (výskoku) o 3—4 palce niž vsaditi, než na hlavě (na tlustším konci) položena jest.

(Pokračování)

Bobrové a medvědi v Čechách.

Od Frant. Špatného.

Že se až posud v Českém království nevyplemenili nejznamenitější representanti z pořadu bobrovitých a medvědovitých zvířat, máme co děkovati přírodomilovnému velmoži Jeho Jasnosti knížeti Janu Adolfovi ze Švarcenberka.

Pod uvarováním veliké pokuty Jeho Jasnost svým myslivecům přísně zapověditi ráčila střílení bobrů v potoku na Nových Řekách (Neubach) zvaném, na bývalém panství Treboňském, a medvědů v Zelnavském a Neuthalském hájenství v okrese Plánském. Z té krajiny pochází také vycpaný pěkný medvěd, kterého dotčený velmož Museu Českého království darovati ráčil. Že byl nebezpečný lov medvědů u české chrabrě šlechty oblíben, to dokazují četná kamenná stanoviště, nalezájící se v podotknutých hájenstvích a v Plánském lese nedaleko Krumlova. V hájenství Christianberském spatřiti lze zříceniny medvědí chýže, v které se stfelci ukrývali a ze střílen pálili na medvědy, nedaleko chýže na mrehy navnaděné.

Laskavostí pana Jana Příbyla, polesného ve Friedově (Friedau) byl mi dopis odeslán, který obsahuje popis příhod ze života medvědů od něho pozorovaných. Velevážený pan dopisovatel mi snad za to nezazlí, když jeho dopis zde uvetejním. Zní takto:

„Dne 13. září 1828 vyšel jsem zastřelit jelena v hájenství v Předním Štíftu (Vorderstift) na panství Krumlovském, kde jsem tehdáž sloužil jakožto lesní adjunkt u jeho Jasnosti spanilomyslného knížete Josefa ze Švarcenberka. V tom čase se v řečeném hájenství ještě zdržovali jeleni co domácí zvěř (Standwild).

„Kráčel jsem lesem s výšiny Filipo-Jiříkovského vrchu (Filipp-Jirgelberg) k úzlabině, v které leží dlouhá louka. Příklad k ouvalu zaslechl jsem děsivé stenání. Domníval jsem se, že se na tom místě, odkud ten strašný hlahol přicházel, strhla mezi muži krutá rvačka, a že zápasí na život a smrt.

„Dlouho nerozvažuje pospíchal jsem rychlým krokem na bojiště s předsevzetím rváče smířiti, a když toho potřeba nastane slabšímu pomoci. Příklad na 90—100 kroků vzdálenosti spatřil jsem na lesním okrajku místo rváčů dva bojující medvědy, kteří jsouce vztýčení předními tlapami se fackovali a někdy se i kousali. Po delším pozorování nabyt jsem přesvědčení, že tento zápas pochází pouze ze svévole a obapolného škádlení. Zatím přiblížil se soumrak. Potěšen tímto zajímavým podíváním chtěl jsem se konce dočkati, protož přikradl jsem se blíže, abych pohybování rváčů lépe pozorovati mohl.

„Z bližšího stanoviště laškující medvědy asi 10 minut pozorovav, spatřil jsem, že se větší a silnější medvěd lry a škádlení syt vytrnul z náručí svého společníka, a do hlubokého lesa na útěk se dal. Slabší a rozpustilejší medvěd chtěl ještě déle v divoké zábavě setrvati, pročez se pustil za prehalem, dohoniv jej skočil na něj a počal jej opět škádliti. Dorážení a vytrhování v běhu muselo uprelhika rozdrážditi, i postavil se na zadní běhy a laškujícího medvěda předními tlapami nerázně do hlavy udeřil. Od toho okamžení se tato hra proměnila v opravdivou rvačku. Po té ráně rozvzteklen vrátil ji slabší medvěd silnějšímu, a při nejstrašlivějším řvání rána za ranou padala, spojená jsouce pokaždé s notným kousnutím, kdykoliv příhodný okamžik přistoupil. Tento boj trval asi 10—15 minut, když se slabší medvěd vytrhl a z obdržených ran barvě (krváceje) na útěk se dal.

„V tom okamžení jsem již stál na svobodném místě na lesní louce, a nevím zdali mne medvědi zpozorovali. Prelhající medvěd pronásledován vítězem, který strašlivě řval, přímo ke mně se blížil; na mne přišel náramný strach, poněvadž jsem byl v nebezpečnosti od medvědů napaden býti. Ač střílení medvědů přísně zapovězeno jest, kázala mi povinnost zachování vlastního života, tento příkaz přestoupiti. Jak mile se uhánějící medvěd ke mně asi na 10 kroků přiblížil, prolhal jsem mu kulkou hrud, trefený medvěd strašlivě zařval, vybočil se a v tom okamžení jsem mu zasadil druhou ránu na komoru, načez se svalil na zem. Druhý medvěd pustiv se stranou obešel mne a zastřeleného medvěda. Příklad k mrtvole postavil se na zadní běhy, díval se několik sekund na ni, pak pospíchaje odtud zmizel v tmavém lese.

„Po vystřelení chtěl jsem svou zbraň zase nabítí, nemohl jsem však v tou zmatku nábitek nalezi. Mezi tím se přiblížila noc, a když mne strach pomínil, našel jsem náboj, nabíl jsem ručnici a ohlídal jsem zastřeleného mačka. Pak jsem pospíchal za utíkajícím medvědem do lesa. Přiblížil se k lesnímu okrajku zaslechl jsem mumlání precha-

jeho medvěda, kteréhož jsem až na návrh následoval, poněvadž mi nabitá zbraň dodala srdnatosti. Pak jsem se opět vrátil k zastřelené šelmě, přikryv ji zlomky (nlomenými větvičkami) položil jsem vedle ní nůž, oeilku a náboj, aby se k ní žádný medvěd nepřiblížil, poněvadž mi ze zkušenosti povědomo jest, že když medvěd k zastřelenému medvědu přijde, jej roztrhá a kusy trupu roznese tak, že se v té době, když se bílý den ukáže, nic více z něho nenalezne. Zdůl se medvěd, který zvitčel, mstou a vztekem nasýtil, když svého zápasníka mrtvého spatřil, neb zdali ze strachu prehl, to zůstane pohádkou. —

„Za rok potom vyšel jsem jednoho dne k večeru v tom samém hájenství střilet jeleny. Pod skalou, kde několik vývratků přes sebe na zemi leželo, zhlídnul jsem tři medvědata, která po vyvrácených kmenech nahoru a dolů lezla. Přikradl jsem se blíž, a právě v tom okamžení, když jsem mládta černá jako havraní pozorovati chtěl, vyřítla se na mne z luštiny mumlající medvědice. Rychle se obrátiv vzal jsem nohy na ramena, uláhne k dolině. Medvědice běžela za mnou, a já byv v nebezpečensví, že mne dohoni, otočil jsem se proti ní, očekávaje s nataženou zbraní její útok.

„Touh náhlému obratu podivila se medvědice, která již jen asi 10 kroků ode mne vzdálena byla. Ona zůstala také stát, vztýčila se mumlajíc, a když mne dobře prohlídla, zase se snížila. Dokavad jsem se docela pokojně choval, zůstala medvědice, ustavičně mne pozorujíc, také pokojná; jak mile jsem ale několik kroků couvnul, vztýčila se opět a trochu ku předu pokročila. Na ten způsob několikrát svou postavu změnila, až jsem se konečně vždy dále a dále couvaje, v příhodném okamžení na oútek dal.“

Že byl lov medvědu nebezpečný, to trefně líčí polské přísloví: „Jak idziesz na niedzwiedzia, gotuj lózko, ale jak idziesz na dzika (divokého kance), to mary.“

Nepřítel vinného keře mezi chrousty.

Před leknutím, způsobeným časou našemu novým nepřítelem vinného keře z říše rostlin (*Oidium Tuckeri*), ustoupili poněkud do pozadí starší jeho nepřítel, jakkoli žádným rokem neopomíjejí se objevovati. Příležitost, uvéstí je na novo v paměť, podává nám prostředek, jehož užívá *Pavel Thenard* k vylubení chrousta nazvaného *Eumolpus vitis*, který co veliký škůdce vína zhusta se ve Francouzích nalezá. Francouzové nazývají toho chrousta *ecrivain* (pisar), poněvadž na listech, jež nabryzl, zůstávají po sobě pruhy, které zdaleka se podobají dvojitým čarám pérem uđeláným. Vlastně ale jest to larva toho chrousta, která škodí nahryzováním kořenu vinného keře. Prostředek, jež vynalezl Thenard, jsou známé pokrutiny, totiž zbytky pozůstávající po vytlačení oleje z řepky. Obsemeni totiž obsahuje ještě dostatečné množství onoho prchavého oleje, jenž horěcí dává její sílu, tak že nejspíše výpar jeho hlavně působí na vylubení larv. Pokrutiny rozemelou nebo roztloukou se na mouku, která se něco málo navlaží, aby se vohavý olej mohl vyvinouti. Dělníci na vinicích, když v březnu révi okopávají, veznou k sobě tolik té mouky, co by vystačilo na den, posypají tím zem okolo kořenů a honem to okopáním dozpod přivedou, poněvadž by jinak mrvidlo rychle uprchlo. Dle osmileté zkušenosti Thenardovy obnáší prospěch při sbírec u srovnání s těmi lety, kde toho prostředku nebylo ještě užíváno, 15—20 ze sta, což ovšem řídí se dle toho, jak lacině se pokrutiny dostanou, poněvadž setí řepky není všude stejně rozšířeno.

Jakkoli tento chroust u nás pro svou vzácnost sotva škodliv býti může, přece by stálo za to, zkusiti toho prostředku, poněvadž od silné jeho vůně očekávati se dá působení na všecken hmyz, který je citliv mrvidel. I u nás nalezá se totiž rozličný hmyz, jmenovitě larvy chroustů, které neměně jsou škodlivé. Larvy babek: *Melolontha hippocastani*, *vulgaris* a *salsitialis* olhryzují tak jako *Eumolpus vitis* kořeny vinných keřů, čímž začasté při velikém množství svým těmto rostlinám velice škodí.

Jmenujeme tu ještě jiný druh chroustů vinnému keři škodlivých, jest to *Rhynchites hachus* a *Betuleti*, proti kterému arci onen prostředek nepomáhá, poněvadž se vyvinuje v poupatech, do kterých samička na jaře vejce položila a které potom hubí.

P a r a f i n.

Od nějakého času dobývá se u Bonnu destillací živčičnatých (bituminových) bídlic mimo tčkové oleje také bílá pevná látka, z nížto se s prospěchem výborně svíčky zhoto-

vuji. Destillát se k tomu účelu nejdříve vytlačí, v kyselině sirkové rozpustí a z tohoto roztoku vodou odloučí, načež se vodní párou přežene. Vlastností této bílé látky souhlasí docela s parafinem, krystalinické to látky sloučení $C_n H_n$, která se skoro vždy ve výrobcích suché destillací nalezá, jelikož se horkem dále rozloží naďá. Jmeno své (z parum = málo, affinis = příbuzný) obdržela proto, že ke všem ostatním látkám žádné příbuznosti nejeví. Prof. Balling v Praze vydobyl na pokus z hnědého uhlí Teplického také parafin, a tak by se mohl i z odpadků kamenného uhlí, z rozličných živočišných lupků, z dříví atd. vydobývat. Svíčky z parafinu zhotovené hoří plamenem mnohem jasnějším nežli stearinové, ovšem jest ale cena jejich dosaváde značná. Při náramném pokroku lučby jest ale naděje, že i tato nepříznivá okolnost hrzo přemoci se dá.

Nový zkamenělý rak v uhlí Plzeňském.

Slovutný zeměznalec prof. Reuss v Praze obdržel nedávno z Lindheimských dolů u Vlkýš blíž Plzně památný otisk zkamenělého raka, jež pan hejtman svob. pán Imhof nalezl. Jest to teprva páté nalezené zvíře v uhelném útvaru českém, z nichžto každé bylo docela nové a tedy pro vědu nanejvýše zajímavé. Ponejprvé vyskytly se u Chomlí blíž Roudnice dva štírovití členovci, jež Corda v musejních zprávách pod jmenem Cyclophthalmus senior a Microlabis Sternbergii popsal; zároveň s nimi objevily se otisky broučích křídel a později na otisku listu Cordaites borassifolia stopa pavouka, kterýž se blíže ustanoviti nedá. Nově odkrytá zkamenělina náleží ke korejšším a má největší podobnost ke zkamenělému rodu Eurypterus z devonských vrstev severní Ameriky a z kamenouhelného vápence. Poněvadž ale podobnost není úplná a na našem raku všelijak zvláštnosti se jeví, vřadil jej prof. Reuss do nového rodu, nazvav jej Lepidoderma Imhofi Reuss.

Nové pryskyřice v českém hnědém uhlí.

Mímo Melanchym, kterýž u Chebu a Strakonice ve vrstvách hnědouhelných se vyskytuje, nalezl prof. Reuss nedávno mezi smolným uhlím u Probošta nedaleko Oustí nad Labem novou pryskyřici v kusech co ořech a co hlava velikých. Pryskyřice tato jest křehká a drobivá, hnědě černá, s leskem masné smolným, dá se snadno na hnědý prášek rozetřiti, má tvrdost sádrovce, poměrná váha obnáší 1.05—1.18. Na svíče se snadno zapaluje a hoří jasným, rudožlutým, čedivým plamenem a se zvláštním zápachem. Rozpálená zčerná, snadno se roztápi a vydává šedobílé páry. Dle rozboru pava B. Staňka obsahuje 80.02 uhlíka, 9.42 vodíka a 10.56 kyslíka, podle čehož chemická formule této pryskyřice jest $C_{40} H_{28} O_4$.

Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého.

Dne 14. března přednesl prof. Purkyně návrh k změně stanov přírodnického odboru, ve zvláštní poradě s pány Dr. Weitenwebrem, Dr. Staňkem a Krejčím vypracovaný. Změny záleží jenom ve vynechání méně podstatných paragrafů, hlavní účel odboru jest a zůstane pěstování přírodních věd zvláště v Čechách.

Pan Vojtěch Šafařík dokončil svou přednášku o diamantu, kustos p. Krejčí ukazoval na to několik krystalovaných diamantů z musejní sbírky, a pan bibliothekář Hanka několik krásně broušených.

Oprava.

Nemilým přehlídnutím zůstaly v několika výtiscích předešlého čísla následující omyly:

Na titulní stránce v řádku 6. pod čarou na místě *Starého města* čti: *Starého světa*; pak v řádku 8. zdola na místě *Felis concolor* čti: *Felis concolor*, a na místě *Felis onca* čti: *Felis onca*; konečně na str. 93. v řádku 11. zdola na místě *Vorlegen* čti *Zerlegen*, a v řádku 7. zdola na místě *opraviti* čti *vpravití*.

Redakce.

O b s a h.

Láska mateřská u živočichů. Sepsal Dr. Ed. Gréger. (Dokončení.) — *O kovech.* Sepsal Vojtěch Šafařík. (Pokračování.) — *O Rhizopodech (kořenonožkách).* Sepsal prof. Dr. Jan Purkyně. — *K twar rozpytu květů.* Od Julia Saxa. — *Drobnosti: Rybníčné rybnářství.* Od Fr. Špatného. — *Bobrove a medvědi v Čechách.* Od Frant. Špatného. — *Neprátele vínného keře mezi chrousty.* — *Parafin.* — *Nový zkamenělý rak v uhlí Plzeňském.* — *Nové pryskyřice v českém hnědém uhlí.* — *Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého.* — *Oprava.*

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: *Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.*

Číslo 5.

Ročník třetí.

Květen 1855.

Vyebází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. stř., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. stř. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. Jos. Fryče, v Jindřišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasílá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. stř.

Učedníci Saiští *).

Z Novalise přeložil Ladislav Čelakovský.

1.

Učedník.

Rozmanitými cestami kráčí člověčenstvo. Kdo by po nich stopoval je porovnávané, podivné obrysy povstávají by uviděl; obrysy, zdající se přináležeti k onomu velikolepému tajemnému písmu, jaké všudy spatřovati možná, na křídélkách, na vaječích skořápkách, v oblacích, ve sněhu, v krystalech a podobách kamenných, na vodách umrzajících, vně i uvnitř pohoří, rostlin, živočichův, lidí; jinak ve světlech nebeských, na smýkaných a dotýkaných ploškách ze skla a pryskyřice, ve pilinách okolo magnetu paprscených, a v podivu hodných shodnostech osudu. V nich že leží klíč k divotvorné té azbuce, mluvnice tajemného jazyka, tušíme sice, ale samo tušení toto nechce určitý tvar na se bráti, neslibuje, že vyšší nám odemkne náhledy. Alkahest **) jakýsi zdá se býti rozlit po smyslech člověčích, a jen na okamženi houstnou takorka lidská přání, lidská myšlení. Z toho povstávají jejich tušení; ale pohřichu, po nedlouhu všecko zase jako před tím před očima jejich ve mhle rozplývá.

Zdaleka slyšel jsem, an někdo pravil říka. Nesrozumitelnost prý není leda nerozumu následek, ten totiž se pilně shání po tom, co má sám a co tedy nikdy již naleztí nemůže. Jazyku onomu prý proto nerozumíme, protože jazyk sám sobě nerozumí

*) Málo co mezi mnohonásobným čtením mého mládencekého věku učinilo takový dojem na mou celou duši a ducha i ua mé snažení o poznání přírody, jako následující článek tebdáž ještě žijícího, skvělou slávou nešeného Novalise (Friedrich Ludwig von Hardenberg, umř. 1801). Jsou tam obsaženy všeliká stanoviska, z jakých lidský duch na přírodu hleděti může; i rozvíjí se světlo, které napotom neustupně celé živobyti přírodoskumce následuje. Žádal bych, aby mnozí z našich čtenářů nejenom v lbeznosti rozpravy, ale také v jejich hlubokostech se kochali a bohatou z toho kořist vytěžili. Nachází-li se mnoho míst temnějších ba někdy zdánlivě i suchopárných, vynahradí se to dostatečně jinými ještě četnějšími půvabnými a básnickou krásou vynikajícími místy. *Jan Purkyně.*

**) Alkahest bylo u alchymistů všeobecné rozlučovací.

aniž porozumětí chce; pravý Sanskrit mluvil, aby mluvil, poněvadž jest mluvení jeho rozkoší a podstatou.

Krátko po něm prohodil jiný: Netřeba vykládati písmo svaté: kdo pravdu mluví, pln jest života věčného, a podivně příbuzné s opravdovými tajemstvími vidí se nám jeho písmo, neboť jest one akkordem ze souzvučné hudby všehomíra.

O našem učitelí platil zajisté hlas ten, neboť on zná sbíratí písmena, různu všude rozmetaná. Nadpozemským světlem planou zraky jeho, když tu leží před námi vznešená runa, a on pátrá v našich očích, zdali také v našem nitru dennice vzešla, ježto objasňuje a vysvětluje výkres. Vida pak nás zarmoucený, že se nerozbrěsko ještě v noci ducha našeho, těšivá nás a tomu, kdo bedlivě a věrně vzíratí bude, na budoucnost štěstí předpovídá. Vypravovával nám, kterak co dítěti pud po cvičení, zaměstnávání a obohacování smyslův nedal mu leniti. Hvězdám se divaje nápodobil v písku jejich chůze, jejich postavení, v moři vzdušném topil zrak svůj bez odluchy, a neumdlél v pozorování jeho jasnosti, jeho pohnutí, jeho mraku i světla. Shledával si kameny, květiny, brouky všeho druhu, a rozmanitým způsobem do řad je pokládal.

Na lidi a zvířata pozor míval, na břehu mořském sedaje vybíral lastury. Srdce svého náklonnosti a myšlének svých nasléchal pečlivě. Nebyl si svědom, kam ho žene touha jeho. Dorůstaje toulal se v okolí, prohlížel jiné země, jiné moře, nové podnebí, cizí kameny, neznámé rostliny, živočichy, lidi; sestoupaje do hlubin země vídal, jak ložiskami a pestrými vrstvami stavba země se koná, a ve hlíně snímal otisky podivných podob skalních. Tu již všude známé postavy potkával, jen že podivně promíchané a sdružené, a takž často věci na pohled dost neobyčejně samy od sebe se mu pořádaly. Záhy na spojení ve všem, na setkávání a stékání se všeho zřetel obraceje brzy nic více samo o sobě neznamenal. U veliké barvitě obrazy směstnávaly se dojmy jeho smyslův; slouchaje, divaje se, hmataje přemýšlel zároveň. Nacházeltě v tom zalibení, cizince-li vespolek sváděl. Tu užíval hvězd na místě lidí, onde lidí na místě hvězd, kamenův na místě zvířat, oblakův místo rostlin. Dobře věda, kde a kterak by to neb ono naléztí a ve skutek přivéstí mohl, zahrával se silami a úkazy přírodními, jako když se někdo ve strunách probírá střídavými zvuky a chody.

Jak se s ním vedlo dále od těchto dob, nescílí nám, řka že sami, jím a vlastní chuti vedeni, uhodneme, jaké se s ním udály proměny. Mnozí z nás jej opustili; navrátilšše se domův k rodičům naučili se řemeslům, některé vyslal on sám, aniž víme kam; tyto si přede všemi vyvolil. Z těch byli někteří teprva od nedávna mezi námi, jiní po delší čas. Jedno bylo ještě děckem; sotva přibýlo, a již mu chtěl uděliti úřad vyučování. Mělo veliké temné oko, se zpodem modrým jako nebe, jako lilie svítila se jeho pleť a jeho vlásky jako světlé mráčky, když se večer blížil. Jeho hlas nás všechněch srdce dojmal; byli bychom jemu své květiny, kaménky, pírká, ba všecko s radostí darovali. Usmívalo se s neskonalou velebností, bylo nám všechněm při něm tak obzvláště blaze u srdce. Některým časem navrátí se k nám, pravil učitel, a bude mezi námi obývati; napotom přestanou hodiny vyučování. — Jednoho odeslal s oním dítětem; toho nám často bylo líto. Býval vždycky smuten, byl tu dlouhá léta; nic se mu dařiti nechtělo, stíží co nalézal, když jsme krystaly hledali nebo kvítka. Do dálky viděl špatně, pestré řady pěkně vykládati neuměl. Všecko co do rukou bral, snadno polámal. Za to však nehnala žádného taková touha a srdečná ochotnost k divání se a poslouchání. — Od některého času — dříve než ono dítě vstoupilo mezi nás, najednou

zveselel a zobratněl. Vyšed totiž jednoho dne v zarmoucení nevracel se, a počalo se soumráčit. I pojala nás z toho starost veliká. Tu nenadále, když se počalo rozednívati, zazněl nám v uších hlas jeho z blízkého háje, an zpíval povýšenou, radosti plnou píseň. Bylo se nám všem čemu podiviti; učitel pozdvihl k východu zrak svůj, jemuž snad nikdy více neuhlédám podobného. Brzy vstoupil mladík do našeho středu, přinášeje s tváří nevýslovné blaženosti neuhledný kamínek tvaru podivného. Učitel, vzav jej do ruky, dlouho nálezece jeho líbal, potom popatřil na nás s zaroseným okem a kamínek uložil na prázdné místo mezi jinými kameny, tam kde právě mnoho řad jako pa-prsků se stékalo.

Nikdy mně tato okamžení nevyjdou z paměti. Bylo nám tak, jakobychom mimochodem byli v duši svoji pocítili jasné zatažení o tomto divotvorném světě.

Také já jsem méně spůsobilý nežli druzí, a mním, že se mně pokladové přírody ne tak rádi k nalezení vyskytají; učitel ale mi přeje a dopouští, abych sedal v zamyšlení, vycházeji-li druzi na hledání. Tak jako učiteli našemu mně nebyvalo nikdy, neboť mne vše do sebe jíti nabadá; však ale co onen drulý hlas onehdy propověděl, tomu dobře jsem vyrozuměl. Těšívají mne sice podivná skupení a důmyslné výkresy v síních, a však je vždycky musím považovat jen co nové obrazy, co oděv, co ozdoby, zahalující božský v sobě div; a ten mi leží v mysli ustavičně. Jich nehledám, v nich hledám častěji. Na cestu jimi doufám uhodit, kde stojí panna ve snu hlubokém, po nížto duch můj práhne. Mně o tom nikdy učitel neřikal ani já nic z toho svěřiti mu nemohu; mním, že to nezvratné jest tajemství. Rád bych se byl pozeptal onoho dítěte, v jehožto tvářince jsem příbuznost nacházel; poblízku jemu zdálo mi se uvnitř duše moji sítati. Kdyby děle se bylo zdrželo, zajisté bych byl mnohého se lépe dověděl. Snad by se mi ňádra byla otevřela, jazyk rozvázal na konec. Jak rád byl bych s ním odešel, než to se nestalo. Nevím jak tu dlouho ještě zůstanu. Jest mi, jakobych tu zůstati měl na věčnost. Sám sobě svěřiti se rozpačím, jak vroucí víra se mne zmocňuje: zde jednou najdu, co mne stále dojiná; ona jest při mně. V té důvěře-li tudy putuji, pak všecko zdá se vyšším obrazem, a v nový řád se poji celý svět, a celé lidstvo obrací se v jednu krajinu. Pak všeliká věc milenou a známou se mi stává, a byvší potud divně cizinská, blaží mne teď jak milý nábytek.

Právě že tato cizost jest mi cizí, odstrkovala i vábila mne vždy zároveň tato sbírka. Učitele našeho pojmuti nechci a nemohu. Tak nepochopitelný právě se mi líbí. Vím že mně rozumí; proti mému citu a přání nepronese se nikdy. Naopak si přeje, aby každý vlastní cestou kráčel, protože každá nová cesta vede novými krajinami, a každá na konec k téměř obydlím, k těžce svatě vlasti nazpátek dovodí. I já své dráhy obrys životem nakreslím, a nezdvihne-li, podle onoho tam nápisu, závoj smrtelník, pak na nás jest státi se nesmrtelnými; kdo by jeho pozdvihnouti nechtěl, není pravdivým učením Saiským.

Přírodoslovná poučení a zábavy.

Od prof. Dra. Jana Purkyně.

1. Omluva.

Pod tímto nápisem hodlám podávati velectěnému obecnstvu řadu statí o přírodě člověka s ohledem na ostatní živočišstvo, doufaje že tím způsobem v postupu času dosti

učiním mnohonásobným požadavkům milých krajanů, kteří ode mne vrátivšího se do drahé vlasti poučení hlavně fyziologická jakožto z učení mně na našich vysokých školách svěřeného očekávali, a že tak nejlépe dostojím heslu našeho zvěčnělého vlastence Jana Presla: Spartam, quam nactus es, orna; t. j. ouřad, jenž ti svěřen, zdobiti hled.

Radíno mi, abych sepsal učebnou knihu o fyziologii, obšírnou, velikánskou, co nejdokonalejší, aby se jí moji krajané honositi mohli před jinými národy, jako se honosí Kollárovou Slávou dcerou, Šafaříkovými Starožitnostmi slovanskými, Palackého Historií Českého národu. Děkuji srdečně za takovou, mne velice ctící důvěru. Však s holestí se přiznávám, že do takové práce, byť i mé síly a ostatek mně od Boha určených let nepřesahovala, uvázati se obávám dilem z té příčiny, že v naší literatuře, v našem vědeckém národním životě ještě nestává dostatečných základů v oboru přírodověd, na kterých by se fyziologie, vrcholek to přírodnictva, slušně zbudovati mohla. Nemáme zoologii, porovnávající anatomii, důkladnou chemii, fysiku a jiná mathematická učení (mimo skrovné, ač i tak drahocenné pokusy pro nižší školy), na kterých se fyziologie novější z větší části zakládá, nemáme tedy ani obecnstva dosti učebně připraveného, ježto by s dobrým výsledkem takovou knihu studovalo, an' podle stavu věci raději každý sáhne po cizí sobě srozumitelnější. Aniž chci zde šířiti o tom, že učebná kniha toho druhu, při nynějších ohromných, vždy ještě se zmáhajících pokrocích přírodovědy ve všech odvětvích, v krátkém čase, jako to u našich sousedů každoročně shledáváme, sestárne a cenu svou tratí, a jen opětným vydáváním, rozmnožováním, zdokonalováním v čilosti životní se udržuje, což jen možná naproti takovému obecnstvu, které samostatně vzděláno, v dostatečném počtu po všech vyšších bohatších třídách společenských rozšířeno, sledovati může i poznáním i hmotnou podporou taková soukromá, vždy se obnovující podnikání. Abych jen na okázkou a pro pochvalu, kdybych i s to byl, něco podnikl, nemám k tomu ducha. Volím raději se svými čtenáři porozprávěti důvěrně a upřímně o věcech přírodních mně dostatečně známých zábavným a poučitelným způsobem, nepředpokládaje hlubokých učených vědomostí, aniž sobě libuji sám a sám tento úřad konati, nýbrž za veliké štěstí sobě pokládám, že mi nebem bylo přáno, získati sobě několik mladých společníků a podpory naší Matice české, na jejichž vytrvání budoucnost a pokrok našeho díla se zakládá, neochábne-li obecnstvo a neopustí-li nás.

Vím, že nejprve mnohý se ptáti bude, co jest to za vědu ta tvoje fyziologie nebo tak zvané přírodosloví? Víme o medicíně, a že mezi jejím učením nachází se anatomie, ta tvá fyziologie, farmakologie, pathologie a j. jako propravní nauky terapie čili léčení, toho velevzácného umění, jímž se zdraví uchovává a zmařené zase navrácuje. A však tyto nauky náležejí výhradně medikům, a jejich starosti buď ponecháno, aby se jimi trudili. Podobně má jurista, má theolog, má technolog své školní učení, ježto jim, jakožto k jejich stavu a řemeslu patřící, rádi ponecháváme, chodíce pokojně po své výživě a zábavě, až potřeba káže jejich pomoci vyhledávati. Takť arci bohužel z většího dílu bývá. Nestaráme se o zákony vládou vydané, ano i v mateřském jazyku nám spravedlně podávané, ačkoliv každému známo, že neznalost zákona nikoho neomlouvá ani před trestem nechrání. Mnohým nesnázím a mnohému bezpotřebnému, drahému právnímu sporu bychom se vyhnouti mohli, kdybychom se byli dříve se zákony seznámili, nemluvě o tom, že poznání státního zřízení samo sebou jest poučitelné, velmi zajímavé, poměry společenské osvětlující, každého rozumného občana důstojné, že jen tím chráněni býváme od všelikých přechvatů v jednání a posuzování, poznávajíc ne-

odolatelnou potřebu vyšší správy a moci, již by se uvnitř pořádek a pokrok, a zevně pokoj a dobré poměry mezinárodní zachovaly. Podobně by se dalo říci o theologii. Není dosti na tom, aby naši duchovní byli zbožní, svatě žili, obřady církevní pilně konali, též i nás mají živě zajímati veliké otázky o Bohu, o nekonečné duchovní říši, o našem účasti v ní, o nesmrtelnosti naší duše, o vyšším povolání člověka, o chování našem, abychom zde i věčně spaseni byli.

Co se týče technologických umění, známo jest, že u všech vzdělanějších národů za našich dnů panuje snaha soukromníků osvojití sobě známosti chemické, fysikální, mechanické, hospodářské a j., ačkoliv se všelijakým výsledkem podle toho, jak nižší třídy od vyšších v tomto snažení podporovány a slušným-li způsobem vedeny bývají.

Podobně nám dlužno znáti zákony našeho přirozeného tělesného a duševního života, abychom se i tam, kde příroda sama nás k tomu nenutí, podle níh řídili u zachování svého zdraví a správném použití svých sil. Věda o této zákonnosti jednající jest právě fysiologie, ve které tedy se ohlédnouti nejen mediku, ale i každému rozumnému, o své zdraví pečlivému člověku přísluší. Nebylo by však dostatečné a dosti vážné toto stanovisko pohledu na přírodosloví, an by se toliko svou potřebou a užitečností obmezovalo. Máf ono ještě mnohem vyšší účel, totiž poznání člověka jakožto ducha vtěleného, na vrcholu tvorstva země postaveného, výbornými silami tělesnými i duševními nadaného, aby přírodu povsechuou skoumal, její velikolepost a božský její původ poznával a vědomými i nevědomými pozemskými mocmi rozumně vládnouti se naučil, jak dalece mu od Boha přáno jest. To všechno jest úlohou fysiologie vůbec, a zvláště fysiologie člověka. Mohl bych zde dále vykládati podrobné předměty fysiologie, její způsoby, badání a vyučování, její pojemo- i názvosloví; mohl bych mluviti o pomocných jejích naukách, o všelikém upotřebení vůbec v životě a zvláště v lékařství. To však náleží do úvodu učebné knihy školské, a nám nutně potřebné není. Snad o tom a podobných věcech při poskytujících se nám příležitostech mimochodem promluvíme, anebo později, až se nashromáždí více látky podrobněji poznané, ve všeobecných přehledech o tom jednatí budeme. Pro tentokráté dovolujeme sobě kdekoliv do věci samé sáhnouti.

2. Úkony životní. Podobenství s plamenem.

Neznám potřebnějšího úkonu našeho těla pro trvání života jako dýchání. Můžeme déle, třeba několik dní snéstí nedostatek jídla a pití bez značné ztráty sil svých. Ještě více do očí padá při živočišných činnostech nepotřeba neustálého vykonávání pro setrvání života. Náš zrak může býti bez světla, náš sluch bez zvuku třeba mnohá léta bez značné škody pro ně a pro zdraví celého těla. Aniž hýbání našich oudů jest nevyhnutelně potřebné, abychom v žití setrvali. Ba všechny duševní a životní činnosti denně pravidelným způsobem pohružují se v spánek, jenž právě k tomu slouží, aby nahradil a zotavil síly životní. —

Galenus, starořímský medik, jenž přes 82 spisů napsal o věcech lékařských a týkajících se přirozenosti člověka, jehož učení skoro výhradně panovalo za časů středověkých, jak u Arabů tak i po celé učené Evropě, jmenoval takové úkony tělesní, bez nichžto život ani za nejkratší čas obstáti nemůže, úkony životními, mezi něž také vřadil dýchání, však jako podřízenou činnost, an oběh krve a rozesílání skrze ni duchů životních po celém těle na první místo postaveno bylo a hlavní sídlo a zdroj v srdci jí vykázán.

Mimo to vystavil úkony přirozené, záživní, pohlavní a duševní, ježto k okamžitému setrvání života nevyhnutelně potřebny býti neměly. Za novějších časů odchýleno se snažně od Galenova rozvržení. Rychlost nastupujícího bezživotí od nevykonávání jistých ouřadů životních nezdála se býti dosti podstatnou, an i jiná okamžitá přetržení činnosti, k. př. soustavy nervové mrtvici, náhlý konec životu způsobují. Poněť přirozených úkonů zdálo se býti příliš široké, an by životní i pohlavní v sobě zajímalo, a však i dále do přírody povšechné dosahovalo.

Naproti tomu stálo oddělení úkonů duševných nebo zvířecích pevně a bezpečně samo o sobě. Nezbyvalo tedy nic než vyhledati pojem tomu logicky určitě protistojící. Našelf se v rostinnosti čili vegetaci. — Výjevvy života osobního nebo individuálního děli se tedy na dvě hlavní formy, života rostlinného čili vegetativního a života zvířecího čili animálního; v onom panují pouze síly hmotné bezvědomé, v tomto síly duševné, vědomé.

Rostlinný pak život děli se na individuální, jehož úkony směřují k živení, vzrůstání a chování životvoru jednotního, a na pohlavní, jehož účel jest zachování a rozplozování celého rodu od pokolení do pokolení. Duševní pak forma životní obsahuje v sobě též činnosti osobní, směřující dílem k zachování jednotníka prostředkem sil duševních, dílem k zachování celého rodu, a u člověka i k vyvinování poměrů společenských a založených na nich činností vyšších, pouze duchovních, prostředkem rozumu.

Středek všech úkonů rostlinných jest soustava krevní, z níž vychází všechny zrůst, vytvořování a proměny částek těla pevných i tekutých, a do něhož se všechno navrácuje co se vyžilo, aby jím zase ven vyloučeno anebo do opětného spotřebení obráceno bylo. Krev pak, aby vždy obnovována byla, přijímá do sebe ze vnější přírody potravu pevné, tekuté, plynné, ježto přetvořuje, zpodobňuje ve vlastní podstatu trávením a zažíváním, sama pak od částek pevných živoucích zažívána a přetvořována bývá v tyto samé, s nimiž spojena na čas zúčastňuje se živých jejich činností, až pak hmotné částky odumírající opět krví vyloučeny a na venek močí, výparem, lejnem vyvrženy bývají.

Vidíme tu, jak tělo naše jest jen zdánlivě stálý, v jisté prostorné hranice obmezený hmotný výjev, an uvnitř až do nejdrobnějších částí všechno v neustálých změnách a přetvorech se nachází. Co z venku látky přibývá a vnitřku se uhostuje, ubývá jí stejnou měrou na povrchu, an všelijak se vyhostuje. Tak mezi mocí tvořící a rušící tělo hmotné časem i prostorem se vznáší, i není to hmota, co mu stání a setrvání dává, nýbrž síla životní, rázu každému rodu vlastního, která všechny výměny a přechody hmotné přetrvává, sama jsouc podstatnou, an vše druhé, co do svého víru porývá, náhodné a pomínutelné býti se zdá. Vešloť v příslovi u našeho lidu, nevím z kterých pramenů snad učených čerpané, že se tělo lidské každých sedm let zcela obnovuje. Ležif v tom veliká pravda fyziologická, jen svou přílišnou určitostí, jak to snad forma příslovi žádala, něco zpotvořená. Jistě i celé tělo naše, i jednotlivé jeho částky obnovují se v jistých časech, v mládí rychleji, v dospělém věku stálým postupem, v stáří konečně vždy zmenšeným krokem. Obnovení pak částek jednotlivých závisí od jejich měkkostí, krevnosti, číleho v nich oučinkujícího života. Athénané chovali v svém přístavu na stálon památku loď Theseovu, na které hrdina tento byl vykonal svou výpravu do Křety k vysvobození vlasti od potupného poplatku, kterážto loď častým opravováním, ač ta sama vždy se zdála, nieměně až do nejmenších částek neustále obno-

vována byla; pěkný to obraz obnovení síly našeho životního ústrojí. Ještě vhodnější obraz nám poskytuje příroda ve plamenu. Pláminek svíčky hořící za celý večer až do jejího dohoření zdá se nám býti vždy ten samý; vždy má tu samu jazykovou podobu, hez mála tu samu světllost a palčivost, ve stálých hranicích se udržuje, aniž je opouští, když svíčku od jednoho místa na druhé přenášíme.

Kdož by sprostého rozumu a zdravých smyslů pochybovatí směl, že plamen není samostatné, v sobě stejné těleso? A však, již bez vědeckých poznání, několik sprostých otázek i nejurputnějšího plamenověrce přivede do rozpaku. Kam se poděla ta celá látka svíčky, lůj a knot? Lůj se strávil, knot shořel. Plamen tedy strávil lůj, spálil knot. A jejich látka posla do plamene a v plamenu zanikla? Tak by se zdálo, však podobno že se obrátila v kouř. A odkud světlo a teplo? Ty náležejí pouze plamenu. Odkud plamen? Ten se zničil jiným a ten opět jiným bez konce. Tak by mudoval asi některý divoch africký nebo americký, a šnád i mnohý z našinců, jistě každé nepřesplělé, neučené dítě. Jinak na plamen hledí lučebník. Tomu jest podlouhlou, nahoře přišťelou, na povrchu žhoucí bublinkou plynu uhlikovodíkového, jenž neustále dotýkaním se na obvodu s kyslíkem vzduchu proměňuje se v uhličitku a vodní páru, které neviditelný ve vzduchu se rozprchují. Při tom žhoucí částky povrchu vyvádějí a sálají teplo a světlo, ano i barvy podle látky hořící. Látka pak ta zde jest lůj, jenž doutnající knotem do mezerek jeho vláken přitahován, tam roztopen a v plyn obrácen bývá, jenž pak vzduchem se zničí a dále proměňuje. Že pak změny látek vždy ty samé jsou, setrvává plamen, jejich vřjev, vždy v té samé podobě, i zdá se, jakoby mu vlastní podstata příslušela, ačkoliv uvnitř překotem se proměňuje. Mámeť i jiné podobnosti plamene s životvorem: on dýchá, změňuje jako naše krev přitahováním kyslíku ze vzduchu uhlík na kyselinu uhličitou, z vodíku pak podobným způsobem zplozuje vodní páry.

Také tráví a zažívá plamen, prostředkem knotu šsaje, olej nebo rozpuštěný lůj, jež proměňuje v plyn uhlikovodíkový, usazováním pak sazí, někdy jako nějaké houby, představuje nám i způsob živení a rostění hmotného. Že kromě světla a tepla též elektrická činnost jim se vyvinuje, není pochybnosti, an i elektrická jiskra a plameny, ve vzduchu prázdném prostoru strojem Ruhmkorffovým vyvedené, na to ukazují. Šnád i jiné síly v ohni se tají, jejichž odkrytí budoucnosti zůstaveno. Kdož by tedy za zlé pokládal Parsům, ctitelům ohně, že jej sobě za symbol vše osvětlujícího, zahřívajícího, živícího božství vyvolili? Plamenem poskytuje se nám nejpříměřenější obraz životvoru jednotlivce, jenž z živlů jej obkličujících každé okamžení povstává, vzrůstá, v stejném tvaru setrvává a zase zaniká.

Ostatně ono rozložení výkonů životních má více cenu historickou, a pro školské učení, které dosaváde rádo abstraktními pojmy se zanáší, dobře se hodí; také výhradní fyziologie lidská, jaková učňům lékařství se přednáší, zdá se žádati takové odloučení, které toliko k individuálnímu životu směřuje, aby celé skupení užitečných nauk nejkratším časem a nejstručněji se podávalo: nám však jde více o to, abychom našemu čtenářstvu, praktickými oučely méně vázanému, svobodné, bezvýminečné poučení a zábavu hledajícímu, pojmy o životu též živé, otělesněné, jak na naše smysly dorážejí, jak naše soucity po sobě táhnou, podávali, očež se co nejdříve vyličením obrazu povšechného života pozemského pokusíme.

O tělesech vyhraněných.

Od Jana Krejčího.

Všechny přírodníny rozvrhují se dle uspořádání svých vnitřních částí ve dva veliké obory; u jedněch nachází se celá hmota složená z malých měchýřků čili tak nazvaných buněk, u druhých jest hmota veskrz jednotejná beze všech mezer. Všechny přírodníny jsou tedy dílem buněčné, dílem bezbuněčné; k oněm náležejí rostliny a zvířata, k těmto nerosty. V rozmanitých proměnách buněk spočívá vývin a zrůst rostlin a zvířat, a může se říci, že tvorové ti to ani jedině okamženi bez proměny nezůstávají. Tvory bezbuněčné ale trvají neustále v jedné a též způsobě, a jen vlivem zevnějším zvětšují svůj povrch, nikdy však zrůstem vnitřních svých částí. Proto nazývají se právě nerosty.

Nicméně nemůžeme říci, že by nerosty beze všeho života byly, život ten jeví se ale jenom v jistých okolnostech. Jako u rostů (rostlin a zvířat) všechna od jinud přijatá látka vždy v buněčný tvar se směštnává, tak zase u nerostů, jsou-li nejmenší částky jejich dokonale pohyblivé (jako ve skupenství kapalném nebo plynném), seřadují se tyto částky v krásné mathematically pravidelné skupeniny. Jednoduchá zkouška přesvědčí nás o tomto pěkném výjevu. Rozpusťme ve vodě tolik kuchyňské soli, co se rozpustiti dá, vylejme tento roztok na ploskou mísu, aby se voda zase snadno odpařovati mohla, a hle, za krátký čas spatříme, jak se z vody drobounké kostky vylučují, jedna k druhé se přidružuje a zponenáhla větší kostky nahromadují. Podobný pěkný výjev pozoruje se na roztoku kamence v teplé vodě; znenáhly chlazením vylučují se z toho roztoku překrásné osmistěny. Nejvíce překvapují ale výjevy pozorované na lučebných sraženinách. Mnohé z nich mají podobu měkké těstovité hmoty beze všeho určitého tvaru. Sraží-li se vápno kyselinou uhličitou, podobá se sraženina tato k bílému nabuřnému těstu. Dáme-li drobounkou částku toho těsta do kapky vody pod drobnohled, spatříme, jak se z jednotejné těstovité látky vyvinují nejdříve malinké kuličky, tvary ledvinité, růžencovité atd., až pak najednou jako na pokynutí nějaké kouzelné moci každá kulička v malé hranaté těleso se promění.

Většina nerostů, jak těch které v skalách nalezáme, tak i těch jež uměle v lučebných připravujeme, berou na sebe takový hranatý tvar, jen menšina zůstane vždy bez určité podoby.

Dle toho rozstupují se nerosty přirozeně ve dva oddily: *beztvarné* a *tvarné*. Oba způsoby mají to společné, že se skládají veskrz z jednotejné látky.

O beztvarných (amorphe) nerostech, k nimž na př. opál, obsidián a některé rudy náležejí, nebudeme zde slov šířiti, poněvadž poměry tvaru jejich jen nahodilé, nezákonné jsou. Obrátíme svou pozornost výhradněji k tvarným nerostům nebo vlastně jenom k poměrům tvarů jejich.

Tvary těchto nerostů jsou nesčíslné, ale nicméně řídí se dle určitých zákonů, tak že předce přehled jejich jest snadný. Budeme je nazývat, podle významného znaku jejich, totiž podle hranatosti, *hraně* *).

Podoba hraně souvisí úzce s lučebnou povahou nerostů, tak že nejmenší promě-

*) Dosaváde u nás užíváno slova *hlati*, což, jak Čelakovský ukázal, špatně tvořeno jest. V jiných jazycích užívá se slova *krystal*.

nou v této povaze také tvar se změnil. Hraň jest tedy zevnitřní výraz vnitřní lučebné povahy. Kolik rozličných lučebných skupenin u nerostů, tolik jest také rozličných způsobů hraní. Vyplývá z toho, že již jedině podle vyhraněného tvaru nerost, ba i lučebnou povahu jeho poznati lze. Musí se zde ovšem připomenouti, že stejná lučebná povaha nepožaduje veskrz tytéž prvky, nýbrž jenom stejné uspořádání i jinak nestejných prvků. Tak se n. p. vyskytují spinel a magnetová ruda v tvarech docela stejných (obyčejně osmistěnech), ačkoliv z rozličných prvků se skládají. Uspořádání prvků jejich jest však docela stejné, jak již lučebné známky obou nerostů ukazují, neb

spinel jest = $Mg O. Al_2 O_3$;

magnetová ruda jest = $Fe O. Fe_2 O_3$.

Takovéto nerosty s prvky stejně uspořádanými a v stejných tvarech se vyhraňují. slovou *stejnotvarné* (isomorphe). Jsou ale také příklady, ačkoliv sporé, že jedna a táž látka v rozličných okolnostech všelijakou podobu na sebe přijímá. Tak se n. p. vyhraňuje síra v terpentinu rozpuštěná při teplotě pod $38^{\circ}C$. v osmistěnech s kosočtverečným průřezem, ohněm ale roztopena a chladnoucí vyhraňuje se při $111^{\circ}C$ v sloupcích šikmými plochami ukončených. Zde má tedy teplo podstatného vlivu na uspořádání prvků. Nerosty takové slovou *dvoj- trojtvarné* atd. (dimorph, trimorph), podle toho, v kolika tvarech se vyskytují. S touto dvoj- a trojtvarností nesmíme však smísiti všelijaké tvary, které se na nerostech jedné a též lučebné povahy objevují. Granát nalezá se obyčejně v tvarech, dvanácti kosočtverci obmezených; vyskytují se ale také granáty s otupenými nebo přiriznutými hranami. Již pouhý pohled ukazuje nám příbuznost těchto proměněných tvarů s jednoduchým dvanáctistěnem. Jako u granátu nalezá se také okolnost u všech vyhraněných nerostů; vždy se může vycházeti od jednoho tvaru, z něhož všechny ostatní na tomž nerostu se vyskytující tvary snadnou, mathematicky určitou proměnou vyvésti se dají. Každý vyhraněný nerost má tedy celou řadu tvarů, v nichž jednotlivé kusy jeho objevovati se mohou. Tak má svou zvláštní řadu vápence, jinou má křemen, jinou diamant, jinou sádrovec atd. Každá řada tvarů nese na sobě určitý ráz takové mathematické pravidelnosti, že již pouhým výpočtem všechny možné tvary ustanoviti se dají, ačkoliv v přírodě třeba jenom některé z nich dosaváde nalezeny byly. Každá taková řada nese jméno toho nerostu, na jehož kusech se vyskytuje. De. toho máme řadu kyzovou, řadu cínové rudy, řadu vápence, řadu živce atd.

Počítáme-li stejnotvarné nerosty vždy k jedné řadě a rozdělíme-li dvoj- trojtvarné nerosty do dvou, tří řad, obnáší počet všech přirozených vyhraněných nerostů dosaváde 166. Počet řad uměle vyhraněných sloučenin jest ale mnohem větší.

Některé řady tyto srovnávají se mezi sebou ve svých základních poměrech a již při povrchním pohledu objevují mezi sebou velikou podobnost.

Souhrn podobných řad vyhraněných tvarů slove *soustava hraní* (Krystallsystem).

Takových soustav nalezá se v přírodě šest.

Soustavy tyto dají se z krychle čili kostky jakožto z nejjednoduššího pravidelného tvaru snadno vyvésti. Krychle totiž, jsouc vsude stejně vysoká, stejně tlustá a stejně široká, vyplňuje nejjednodušším způsobem ony tři směry, jež každé těleso míti musí. Dva směry ustanovují vůbec pouze plochu, jeden směr pouze čáru. Nazývájme tyto směry osy, pak má krychle tři stejné, kolmo na sobě stojící osy, aa, aa, aa (obr. 1.) Můžeme na krychli rozmanité proměny otupováním a přikrajováním rohů a hran vyvésti, nerušíce při tom po-

měr os a ukážeme později, jak proměnami těmito tři hlavní řady tvarů povstávají, kteréž v souhrnu soustavu *krychlovou* (das hexaëdrische System) tvoří.

Ráz této soustavy jsou tedy tři stejné, kolmo na sobě stojící osy.

Mimo tyto osy, jsou ale ještě jiné v krychli, jedny spojují rohy, druhé spojují hrany, a dle toho jsou tedy v krychli osy plošné, osy rohové a osy hranové. Jednostrannou proměnou jedné z těch os promění se i celá krychle.

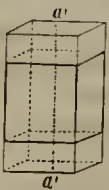
Postavíme-li krychli na roh, jeví se především čára KK (obr. 2.) a hlavní směr, od něhož (Obr. 2.) podoba celého tvaru závisí. Nejmenší proměnou této čáry, promění seráz celého tvaru, hrany stanou se prodloužením jejím ostřejší nežli 90° a zkrácením tupější nežli 90° , čtverce promění se v kosočtverce, a krychle tedy v kosočtverečný tvar, ježž *klenčem* (Rhomböeder) nazýváme. Hrany hořejší mohou být ostřejší nebo tupější, a vždy bude klenče jiný. Z každého pak klenče mohou se jako z krychle otupováním a přikrajováním hran přerozmanité tvary vyvésti, a tak z každého klenče nová řada vytvoří. Klenčových řad může dle toho být nesčíslné množství, u známých přirozených nerostů nalezá se ale jenom 47 řad.

Soujem všech těchto řad tvoří *soustavu klenčovou* (das rhombödrische System).

Ráz této soustavy jest tedy rohová osa, jižto klenčovou osu nazýváti budeme. Osa tato má tu zvláštnost, že všechny kolmo na ni vedené průřezy troj-, šesti- nebo dvanáctihrané plochy jsou. Průřez HORZNT (obr. 2.) prostředkem klenče vedený, jest pravidelný šestihran. Spojením protilehlých úhlů objeví se nám tři čáry HZ, ON, RT, které se pod úhlem 60° řeží. Tyto čáry můžeme považovati za osy vedlejší. Tvary klenčové soustavy mají tedy čtyry osy, z nichž tři jsou stejné a pod úhlem 60° se řeží, čtvrtá ale lichá na nich kolmo stojí.

Prodloužíme-li jednu z plošných os krychle ($a'a'$), povstane tvar stejné tloušťky a šířky, ale jiné výšky (obr. 3.). Otupením rohů odvésti lze jehlanec a dle toho slove soustava tato *jehlancová* (das pyramidale System). Z každého základního tvaru s určitou osou $a'a'$ (tak nazvanou jehlancovou osou) dá se jako u klenčů nesčíslné množství rozličných tvarů odvésti, kteréž ale všechny v tom se srovnávají, že mají tři

(Obr. 3.) (Obr. 4.) osy, jednu hlavní kolmo buď delší buď kratší ($a'a'$) nežli v krychli, dvě vedlejší stejné (aa , aa); všechny tyto osy stojí kolmo na sobě. Průřezy kolmo na hlavní osu jsou čtverce. U vyhraněných nerostů pozorovalo se 31 řad jehlancových tvarů. Konečně můžeme krychli také na hranu postaviti a jednu z hraných os prodloužiti (pp obr. 4.). Prodlouženou tuto osu nazývejme hranolovou osu. Tvar tak povstálý má tři kolmo na sobě stojící osy, z nichž všechny v délce se různí (pp , aa ,

bh). Otupováním a přikrajováním hran povstane zase jako u předešlých soustav nesčíslné množství tvarů; podle jednoho z odvozených tvarů, jenž přímotvor (Orthotýp) slove, jmenuje se celá *soustava přímotvarná* (das orthotype System).

Ráz její záleží v třech nestejných kolmo na sobě stojících osách. Průřezy kolmo na osu jsou kosočtverce (Rhomben). U vyhraněných nerostů objevuje se soustava tato nejhojněji a počítá 65 řad.

Až potud viděli jsme, že soustavy povstávají z krychle pouze jednostranným pro-

dlužováním os a můžeme dle toho považovati kleneč za krychli dle dvou rohů jednostranně protaženou nebo stlačenou, jehlanec za krychli dle výšky proměněnou a přímo-tvar za krychli dle dvou hran protaženou nebo stlačenou.

Vyskytují se však tvary, kteréž zvláštní proměnou přímotvarných hraní povstávají, když totiž kolmá postava os v nakloněnou se promění.

Nejjednodušší případ jest ten, když se osa pp (obr. 4.) dle jedné z ostatních os (aa nebo bb) ukloní. Tvary tak povstale mají tři osy nestejně, z nichž dvě (aa , bb) na sobě stojí kolmo, třetí ale $p'p'$ k jedné z předešlých jest nakloněna (zde pod úhlem $p'mc$) (obr. 5.) Tvary takové nazýváme jednoklonné a soustavu jejich *jednoklonnou* (das hemiorthotype System). U vyhraněných nerostů vyskytuje se 47 řad takových tvarů.

Pootočíme-li nyní osu bh (obr. 5.) také z přímé její postavy, tak aby žádná osa s druhou přímý úhel nezavírala, povstanou tvary trojklonné, u nichž jsou tři osy nestejně nakloněné. Soustava tvarů těchto slove *trojklonná* (das anorthotype System. Obr. 6.).

Přehlednuvše takto všechny soustavy tvarů vyhraněných nerostů obráťme se nyní k jednotlivým těmto soustavám.

1. Soustava krychlová.

Vzorem a základem této soustavy jest krychle (obr. 7.) svými šesti čtverci a přímouhelnými hranami ostře naznačená. Uřízneme-li z krychle jakýkoliv kus a opakujeme-li tento řez kolem hlavních os tolikráte, kolikráte pravidelnost toho žádá, povstane tvar, kterýž jako krychle tři stejně kolmo na sobě stojící osy má a tedy ke krychlové soustavě náleží.

a) Plocha řezací může jíti skrze tři středy ploch krychlových, nebo může s takovou plochou jíti zároveň; tím otupí se rohy krychle (obr. 8.) a konečně povstane *osmistěn*, Oktaëder (obr. 9.) Toto otupení může se vyvésti také jen střídavě na rozích, pak povstanou dva *čtyrstěny*, Tetraëder (obr. 10. 11.).

b) Plocha řezací může jíti skrze dva středy ploch krychlových, nebo zároveň s takovou plochou a sice:

α) zároveň s hranou krychle.

β) lichoběžně s hranou krychle.

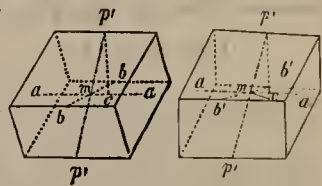
V případě prvním otupují se hrany krychle (obr. 12.) a konečně povstano dvánáctistěn, obmezený 12 kosočtverci, v nichž se má kratší uhlopříčná k delší, jako strana čtverce k uhlopříčné čáře čtverce. Tvar tento panuje na granátu a protože jej nazýváme *granátotvar*, Granatoid (obr. 13.). Střídavé otupování hran nedá se vyvésti.

(Obr. 8. a 9.)

(Obr. 10. a 11.)

(Obr. 12. a 13.)

(Obr. 5. a 6.)

(Obr. 7.)

V případě druhém přikrojila by plocha roh krychle z jedné hrany, pro pravidelnost musí se toto přikrajování i z dvou ostatních hran vyvésti (obr. 14.); na každém rohu povstanou tedy tři nové plochy, vesměs pak $8 \times 3 = 24$ ploch. Nově povstaly

tvár jest tedy čtyřmécitmastěn, a sice obmezený 24 stejnoramennými trojhrany, s 8 troj-
plochými a 6 čtveroplochými rohy. Tvár tento vyskytuje se někdy na leštěnci n. p. v Ra-
těbořicích a slove tedy *leštěncotvar* (Galenoid, obr. 15.). Vyvedeme-li přikrajování rohů
jenom střídavě na rozích (obr. 16.), povstanou dva *dvanáctistěny*, obmezené 12 souměr-
nými lichoběžníky, jež nazýváme *deltotvary* (Deltoide, obr. 17.).

c) Plocha řezací může také jíti jenom skrze jeden střed krychlové plochy a sice :

α) zároveň s hranou krychle,

β) zároveň s uhlopříčnou čarou krychlové plochy,

γ) mezi hranou a uhlopříčnou.

V první případnosti přikroji se hrany krychle z dvou stran (obr. 18.) a ko-
nečně povstane tedy $2 \times 12 = 24$ ploch. Tvár tak povstalý má 24 stejnoramenných
trojhranů a šest čtverostranných rohů. Často objevuje se na kazivci a slove proto *ka-
zivcotvar* (Fluoroid, obr. 19.).

(Obr. 14. a 15.)

(Obr. 16. a 17.)

(Obr. 18. a 19.)

Přikrajování hran může se též jenom jednostranně díti (obr. 20.) a pak povsta-
nou dva dvanáctistěny, obmezené 12 souměrnými pětihrany. Tvary tyto nalezáme často
na železném kyzu a proto slovou *kyzotvary* (Pyritoide, obr. 21.).

V druhé případnosti přikroji se rohy od ploch (obr. 22.) a poněvadž každý roh
pro pravidelnost od tří stran se přikrojití musí, povstane $3 \times 8 = 24$ ploch. Tvár tak
odvozený má 24 souměrných lichoběžníků a slove podle leucitu, na němž panuje, *leu-
citotvar* (Lencitoid, obr. 23.).

Přikrajování hran může se díti též jenom střídavě (obr. 24.) a pak povstanou dva
dvanáctistěny, obmezené 12 stejnoramennými trojhrany (obr. 25.). Tvary tyto vysky-
tují se na plavém leštěnci čili burokrušci (Fahlerz) a jmenují se *krušcotvary* (Kyproide).

(Obr. 20. a 21.)

(Obr. 22. a 23.)

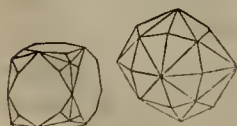

(Obr. 24. a 25.)

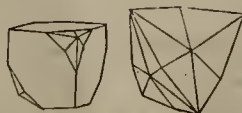

V třetí případnosti přikroji se roh dvěma plochami od každé hrany, tedy celý
roh $2 \times 3 = 6$ plochami (obr. 26.), celý tvár má pak $6 \times 8 = 48$ ploch a sice licho-
stranné trojhrany. Tvár tento pozoruje se na demantu a slove proto *demantotvar*
(Demantoid, obr. 27.).

(Obr. 26. a 27.)

(Obr. 28. a 29.)

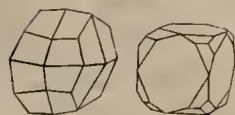
nou dva čtyřřadvacetistěny, obmezené
24 lichostrannými trojhrany. Tvary
tyto nalezájí se na boracitu a slovou
boracitotvary (Borazitoid, obr. 29.)

Též se může roh přikrajovati,
jenom třemi plochami šikmo na hra-

nách postavenými (obr. 30.) a také tak povstane čtyřicetistěn, kterýž má plochy v sudé souměrnosti rozdělené, slove *sudotvar* (Diploid, obr. 31.).

Sluší ještě to připomenouti, že obvykle dva, tři a více tvarů na jediném nerostu spojené se vyskytují, kteréžto tvary pak *spojky* (Combinationen) slovou.

(Obr. 31. a 30.)

Kraťounký tento pohled obsahuje všechny způsoby krychlových tvarů. Z těch mají jedny úplnou pravidelnost a druhé jenom polovičnou; ony nazývají se *plnoploché*, tyto *poloploché*.

Plnoplochých jest sedm a sice :

1. tři nezměnitelné, totiž vždy s těmitěž hranami : krychle, osmistěn, granátotvar ;
2. čtyry změnitelné, totiž jednou s tupějšími, po druhé s ostřejšími hranami : leštěncotvar, kazivcotvar, leucitotvar, demantotvar.

Poloplochých jest pět způsobů a sice :

1. tři s plochami k sobě nakloněnými : čtyrstěn, deltotvar, krušcotvar, boracitotvar, veskrz s rázem čtyrstěnným.
 2. dva s plochami souběžnými : kyzotvar, sudotvar, veskrz s rázem kyzotvarným.
- Celá krychlová soustava rozvrhuje se dle toho ve tři řady, o nichž jsme již nahoře se zmínili : a) v řadu plnoplochých, b) v řadu poloplochých čtyrstěnných a c) v řadu poloplochých tvarů kyzotvarných.

Rozdělení toto není pouze theoretické, nýbrž má praktickou cenu, neb nikdy nemá nerost řady plnoploché tvary poloploché, neboť nerost řady čtyrstěnné tvary kyzotvarné. Sejmouce nerosty stejně lučebné povahy pod jedno číslo, známe dosaváde v přírodě 32 rozličných krychlových nerostů, kteréž v uvedené tři řady rozdělití se dají.

Podávám zde úplný ač krátký seznam všech dosud známých nerostů.

A) Řada krychlových plnoplochých nerostů.

1. Krychlové ryzé kovy.

Měď vyskytuje se v krychlích, osmistěnech, granátotvarech, kazivcotvarech, obvykle v malých srostlých a nepravidelně vyvinutých hraních, častěji v tvarech stromovitých a plíšcích. Krásně vyhraněné kusy nalezájí se v Uhřích u Smolníka, Libětova, v Banátě u Sasky a Moldavy, na Uralu u Nížného Tagiliska, Bogoslovka, v Turginských dolech, v Anglii, severní Americe atd.

Stříbro, nejčastěji v krychlích, někdy také v osmistěnech, leucitotvarech, kazivcotvarech, obvykle však v drátkách. Krásně vyhraněné kusy pocházejí zvláště z Kongsberka v Norvejsku, ze saských dolů (Johangeorgustadt, Freiberg atd.), Jachýmova, Příbrami, ze Sibíře (Znojní hora), z Mexika.

Zlato, v krychlích, osmistěnech, granátotvarech, leucitotvarech, kazivcotvarech, obvykle v plíšcích a drátech. Krásně vyhraněné kusy objevují se v Jílovém v Čechách, v Sedmíhradsku, Uhřích, na Uralu, v Kalifornii.

Elektrum, zlato barvy zvonové, s 20 a více procenty stříbra objevuje se v Sibíři; vyhraňuje se zvláště v granátotvarech.

Železo hlavně co povětroň se slohem vyhraněným, někdy dá se štípatí dle ploch krychlových, jako n. p. povětroň Broumovský. Na dvě železných pecí vyskytují se někdy krásně vyhraněné krychle železa. Samorodé ryzí železo v skalách jest velmi vzácné a objevuje se je v zrnech a plíšcích v Durynsku (Gamsdorf) a v Brasílii.

Platina velmi zřídka v malých krychlích, obvykle v zrnech a okrouhlých kavalech, na Uralu, v Brasílii.

Iridium v krychlích s otupenými hranami a v zrnech, u Nížného Tagiliska a Nevjanska na Uralu, u Ahy ve východní Indii.

Palladium v přemalých osmistěnech a zrnech, s platinou v Brasílii.

Rtuť tuhne při -40°C a vyhraňuje se pak obvykle v granátotvarech.

Amalgam (Ag Hg₂) s 35% stříbra, v krásných granátovarech, někdy i s otupenými nebo přikrojenými rohy a hranami. V Porýnsku u Moschellaudsberku, u Slané v Uhřích, u Almadenu v Španělech.

Arquerit (Ag₈ Hg) s 86·6% stříbra, v malých osmistěnech a nedohraněných kusech. Jest hlavní rudou bohatých dolů u Arqueros v Chile.

2. *Leštěnci*, totiž sloučeniny jednoho prvku kovu a jednoho prvku síry.

Leštěnec olověný (Bleiglanz, PbS) obyčejně v krychlích, někdy i v osmistěnech s přikrojenými hranami (leštenotvar), často v krychlích s otupenými rohy. Krásně vyhraněn v Ratiboricích, Freibergu, Příbrami, Stříbře atd.

Leštěnec stříbrný (Silberglanz, AgS) obyčejně v krychlích s otupenými rohy a hranami, také v granátovarech a leucitovarech. Krásně vyhraněn v Jachýmově, v saských dolcích (Freiberg atd.), v Uhřích, Mexiku.

Leštěnec mědoolověný (Cuproplumbit, [2 Pb + Cu] S) v nedohraněných kusech dle ploch krychlíových štípatelných. V Chile.

Leštěnec manganový (Manganglanz, MnS) v krychlích a osmistěnech, obyčejně nedohraněný. V Sedmihradsku (Kapník, Nadák), v Mexiku a Brazílii.

Olovo selenové (Selenblei, Pb·Se), nedohraněné, dle ploch krychlíových štípatelné. Na Hareu (Tilkerode, Clausthal).

Stříbro selenové (Selen Silber [Ag, Pb] Se), nedohraněné, dle ploch krychlíových štípatelné. Na Hareu (Tilkerode).

Kobalto-olovo selenové [Selenkobaltblei, (6 Pb + Co) Se] nedohraněné, dle ploch krychlíových štípatelné. Na Hareu (Tilkerode).

Rtut olovo-selenová (Selenquecksilber, [Pb, Hg] Se), nedohraněná, dle ploch krychlíových štípatelná. Na Hareu (Tilkerode).

Olovo telurové (Tellurblei, Pb Te), v zrnitých odrůdách, dle ploch krychlíových štípatelné. V Zavo-dinských dolcích v Altai.

3. *Kyz železo-niklový* (Eisennickelkies [2 Fe + Ni] S), v zrnitých odrůdách dle ploch osmistěnu štípatelných. Lillehammer v jižním Norvežsku.

4. *Kyz kobaltový* (Speisskobalt, CoAs₂), obyčejně v krychlích, s otupenými rohy nebo hranami. V saském a českém Rudohoří (Jachýmov, Schneberg), v Uhřích, Cornwallu.

Chloanthit obsahuje vedle kobaltu též nikl a železo, ostatně podobá se k předešlému. Schneberg.

5. *Kyz arseno-kobaltový* (Tesseral kies, CoAs₂), v osmistěnech a krychlích s otupenými hranami. V Norvežsku (Skutterud).

6. *Haloidy*, obsahující jeden podíl kovu a dvojnásobný podíl halových (solnorodých) prvků.

Kanemá sůl (Steinsalz, Na Cl) obyčejně v krychlích, málokdy s otupenými rohy. V Itálii a Rakousích.

Salmiak (NH₄ Cl), v osmistěnech, krychlích, granátovarech, leucitovarech často dle jehlanové osy protažených. V skulinách Vesuvu, Aetny.

Rohovec stříbrný (Hornerz, Ag Cl), obyčejně v krychlích, v korách. Důležitá stříbrná ruda s 75% stříbra, hlavně v Peru, Mexiku, druhdy v Jachýmově.

Stříbro jodové (Iodsilber Ag J) v tenkých lístečích a nedohraněné, nezřetelně štípatelné. V Mexiku, Chile.

Stříbro bromové (Embolit [Ag (3 Cl + 2 Br)]), v malinkých krychlích a osmistěnech, zrnech. V Mexiku (San Onofre, hojně).

Kazivec (Flussspath, Ca Fl), nejčastěji v krychlích, dle osmistěnu štípatelných, často s přikrojenými hranami (kaziveotvary), též ve spojení s osmistěnem, granátovarem, leucitovarem, demautovarem. V českém i saském Rudohoří, v Anglii, Banatě (Moldava).

Ytrocerit ([Ca, Y, Ce] Fl), v zrnitých kusech nezřetelně štípatelných. U Fahlunu v Norvežsku.

7. *Měděná ruda* (Rotkupfererz, Cu O), obyčejně v osmistěnech, též v krychlích a granátovarech, někdy i s leštěncovary a leucitovary; též zrnitá. Krásně vyhraněné kusy pochází od Chessy u Lionu, z Cornwallu, z Banátu (Moldava), ze Sibíře.

8. *Periklas* (MgO, FeO), v osmistěnech dle krychlíových ploch štípatelných. Na Vesuvu (Monte Somma).

9. *Kyslíčnk antimonový* (Antimonoxyd, SbO₂) dá se připravití pálením antimonu, vyhraňuje se v osmistěnech. Při pražení antimonových rud usazuje se tento kyslíčnk často na rudy.

Utrejch (arsenige Säure, As O₃) v osmistěnech, korách; na arsenových nerostech v Jachýmově. Andreasberku.

Oba tyto nerosty jsou dvojtvarné, z roztoků vyhraňují se v přímotvarných hraních docela stejných.

10. *Dufrenoyšit* ($\text{Pb}_2 \text{S. AsS}_2$), v granátovarech s otupenými hranami, také nedohraněný. Na sv. Gotthardské hoře ve Švýcařích.

11. *Kyz pestrý* (Buntkupfererz $\text{Cu}_2 \text{S. FeS}_2$), v krychlích, někdy s otupenými rohy, obyčejně nedohraněný. V saském Rndohoří (Freiberg, Annaberg), v Kornwallu.

Kuban [$2 \text{FeS} + \text{CuS}_2, \text{FeS}_2$] nedohraněný, dle ploch krychlových štípatelný. Nalezá se na ostrovu Kubě (Bacaranco).

12. *Kyz niklo-kobaltový* [Kobaltkies, $(\text{NiS, CoS}) (\text{NiS}_2, \text{CoS}_2)$], v osmistěnech s otupenými rohy Riddasbytta v Norvežsku.

13. *Kyz cínový* [Zinnkies, $(\text{ZnS} + \text{FeS})^2. \text{Sn S}_2$] skoro vždy nedohraněný, dle krychlových ploch nedokonale štípatelný. V Kornwallu a Zinnwaldu.

14. *Spinel* (MgO. AlO_2) obyčejně v osmistěnech, někdy s otupenými nebo přikrojenými rohy (leucitovarem). Tmavé odrůdy (Plconast) na Jizerské louce, na Ceylonu, v sev. Americe, červené odrůdy (Spinel) na Ceylonu.

Chlorospinel [$\text{MgO (AlO}_2)_2, \text{Fe O}_2$] jest zelený spinel, u Zlatoust na Uralu.

Gahnit [Automolit ($\text{ZnO, FeO, MgO. AlO}_2$)] v osmistěnech, u Fahlunu v Norvežsku a v sev. Americe.

Kreitonit [$(\text{ZnO, FeO, MgO, MnO}) (\text{AlO}_2, \text{FeO}_2)$], v osmistěnech a zrnitý. Bodenmais v Bavořích.

Hercynit (FeO. AlO_2), zrnitý, poněkud dle osmistěnu štípatelný. Nalezá se u Ronsperku v Šumavě.

Magnetová ruda (Magnet Eisenstein, FeO. Fe O_2) obyčejně v osmistěnech, také v granátovarech. Krásně vyhraněná v Tyrolsku, zrnitá též v Čechách u Maléšova, Prácheňce atd.

Chromová ruda [Chrom Eisenstein ($\text{FeO, MgO (CrO}_2, \text{AlO}_2)$)] málokdy v osmistěnech, obyčejně zrnitá. V Štýrsku, severní Americe, též v Čechách u Smolince a jinde.

Franklinit ($\text{ZnO, FeO, MnO (FeO}_2, \text{MnO}_2)$) v osmistěnech s granátovarem, též zrnitý. U Franklinu v New-Jersey.

15. *Perovskit* (Ca O. Ti O_2) obyčejně v krychlích s otupenými a přikrojenými rohy a hranami. U Zlatoust a Achmatovska na Uralu.

16. *Granát*. Pod tím jménem se zahrnují nerosty, na nichž převládá granátovar, často s otupenými a přikrojenými rohy a hranami všeobecně vzorky $3\text{RO. SiO}_2 + \text{RO}_2\text{SiO}_2$. Krásná odrůda Almadin obsahuje vedle křemenu železo a hlinu.

Pyrop (český granát) vyskytuje se jen v krychlích nebo zrnech. Lučebná formule není zvrubně nstanovena, obsahuje $\text{MgO, FeO, CrO}_2, \text{AlO}_2, \text{SiO}_2$. Nalezá se jen v Čechách, hlavně u Třeblic a Měruonic.

17. *Leucit* [$3\text{KO. 2SiO}_2 + 3 (\text{AlO}_2, 2\text{SiO}_2)$] vyskytuje se jen v leucitovarech a nalezá se hlavně v lavách Vesuvu.

18. *Berzelin* (Necker), krychlový nerost, obsahující $\text{KO, AlO}_2, \text{SiO}_2$.

19. *Pyrrhit*, krychlový nerost, obsahující $\text{ZrO}_2, \text{TaO}_2$.

20. *Pyrochlor*, v osmistěnech někdy s otupenými hranami, obsahuje $\text{CaO, ThO, CeO, NbO}_2, \text{TiO}_2$. V Miasku, v Sibíři a v Norvežsku (Brevig).

21. *Analcim* [$3\text{NaO. 2SiO}_2 + 3 (\text{Al O}_2, 2\text{SiO}_2) + 6 \text{HO}$], v krychlích s přikrojenými rohy (leucitovarem), obyčejně v leucitovarech. Nalezá se v dutinách plutonského kamení u Oustí nad Labem, u Vicenzy, v údolí Fassa v Tyrolsku.

22. *Glottalit* ($3\text{CaO. 2SiO}_2 + \text{AlO}_2, \text{SiO}_2 + 9 \text{HO}$) v osmistěnech a krychlích; n Glotty ve Škotsku.

23. *Sodalit*, *Nosean*, *Hauyn*, *Lazurový kámen* jsou nerosty obyčejně zrnité, někdy v granátovaru vyhraněné, obsahující $\text{KO, NaO, CaO, AlO}_2, \text{SiO}_2, \text{SO}_2, \text{Cl}$. Nalezají se v lavách a plutonského kamení, na Vesuvu, u Andernachu na Rýnn.

24. *Voltait* [$(\text{FeO, KO}) \text{SO}_2 + 2 (\text{FeO}_2, 3\text{SO}_2) + 12 \text{HO}$.] v osmistěnech. Nalezá se u Solfatary blíž Neapole.

B) Řada čtyrstěná.

25. *Demant*, obyčejně s oběma čtyrstěny ve spojení s granátovarem, kazivcovarem, lečtětovarem, demantovarem, nejčastěji v kulatých zrnech. Jest čistý uhlík. Nalezá se ve východní Indii, v Brasílii, na Uralu.

26. *Blejno zinkové* (Zinkblende, ZnS) obyčejně v granátovaru se čtyrstěnem, někdy také v krychlích se čtyrstěnem. V Příbrami, v Sedmíhradsku (Kapník), v Štávnici, Ratibohřích.

27. *Plavé leštěnce* čili burokrušci (Fablerz) vyhraňují se obyčejně v čtyřstěnech, krušotvarech a deltovarech, lučebná formule jejich jest $(RS)_4$, $(RS)_3$.

Plavý leštěnce arsenový [Tennantit, $(\text{CuS}, \text{FeS}), (\text{SbS}_2, \text{AsS}_2)$] v čtyřstěnech, deltovarech. V Kornwallu, v Jachýmově.

Plavý leštěnce arseno-antimonový [Arsenik-Antimon-Fablerz, $(\text{CuS}, \text{FeS}, \text{ZnS}, \text{HgS})_4, \text{SbS}_2, \text{AsS}_2$] v čtyřstěnech, krušotvarech s granátovarem, též zrnitý. V Příbrami, v Kapníku, Smolníku a Španské Dolině v Uhřích, u Schwatzu v Tyrolsku, ve Freiberku, Clausthalu.

Plavý leštěnce antimonový [Antimonfablerz, $(\text{CuS}, \text{AgS}, \text{FeS}), \text{ZnS}_4, \text{SbS}_2$] jako předešlý.

Plavý leštěnce stříbrný [Silberfablerz, Weissgiltigerz $(\text{PbS}, \text{AgS}, \text{ZnS}, \text{FeS})^1 \text{SbS}_2$] obsahuje k 18% stříbra, v Freiberku, Wolfachu.

28. *Boracit* $(3 \text{MgO} \cdot 4 \text{BO}_2)$ obyčejně v krychlích s otupenými hranami a střídivě otupenými rohy (čtyřtýl). U Lüneburku.

Rhodicit $(\text{CaO}, \text{BO}_2)$ v granátovarech se čtyřstěnem, u Mursinska v Sibíři.

29. *Beudantit* (Würfelerz, $4 \text{FeO}_2 \cdot 3 \text{AsO}_5 + 17 \text{HO}$) v krychlích se čtyřstěnem nebo granátovarem, někdy také s krušotvarem. V Kornwallu, Schwarzenberg, v Sasích.

30. *Křeman vismutový* [Kieselwismut, $2 (2 \text{BiO}_2 \cdot 5 \text{SiO}_2) + 2 \text{BiO}_2 \cdot \text{PO}_3$], obyčejně v krušotvarech. Schneeberg, Bräunsdorf v Sasích.

31. *Helvin* $[(\text{MnO}, \text{FeO})^2 \cdot (2 \text{SiO}_2 + \text{BeO}_2 \cdot \text{SiO}_2) + \text{MnS} \cdot \text{MnO}]$ obyčejně v čtyřstěnech. Schwarzenberg v Sasích.

C) Řada kyzotvarná.

32. *Kyz železný* (Eisenkies, FeS_2) obyčejně v kyzotvarech s krychlí někdy také se sudotvarem a osmistěnem. Velmi hojný s kovovými nerosty a v kamenném ublí.

Hauerit (MnS_2) obyčejně v osmistěnech s kyzotvarem někdy i se sudotvarem. Nedaleko Baňské Bystrice u Kalinky.

Kyz stro-kobaltový [Glanzkohalt, $(\text{CoS}_2 + \text{CoAs}_2)$] vyhraňuje se jako zelený kyz. Tunaberk ve Švedsku.

Kyz arsenomiklový [Arsenik-Nickelglanz $(\text{NiS}_2 + \text{NiAs}_2)$], v osmistěnech a krychlích, někdy s kyzotvarem, obyčejně zrnitý. Ve Švedsku (Loos), ve Štýrsku (Schladming), na Hareu (Harzgerode).

Kyz antimonomiklový [Antimonnickelglanz, $\text{NiS}_2 + \text{NiSb}_2$], v krychlích, obyčejně zrnitý. Na Hareu (Harzgerode).

Budoucně budeme o druhých soustavách jednati

O stálicích.

Sepsal Dr. Vojtěch Kuneš.

2.

Pozorujeme-li předměty hvězdnatého nebe ne co částky sonstavy, o čemž místněji mluvili jsme v předešlém článku, nýbrž v ohledu na rozdily, jaké se jeví ve zvláštích úkazech jejich: shledáme, že některé hvězdy vyznačují se vlastním pohybem, jiné leskem a proměnlivostí svého světla, jevíce se tuto co hvězdy dvojité neb vícere, tamto v podobě hvězdných tlup a mlhovin.

Dle toho, co jsme v předešlém čísle pověděli o hvězdní soustavě, musí každá stálice ukazovati vlastní pohyb, hned větší hned menší, dle postavení, jaké právě zaujímá v soustavě vzhledem jak k tělesu oustřednímu tak i k nám; byť i pohybování toto nebylo vždy postižitelné našim prostředkům. Považme jen, že hvězda třetí velikosti, která u vzdálenosti své ročně milion mil urazí, při nejpříznivějších okolnostech teprv za 300 let tak daleko se octne, že zdánlivá proměna jejího místa obnáší pro nás jednu sekundu, mohouc pozorována býti s jakousi určitostí. Pročež také při největší části stálic neznamená se žádná v menším občasně postižitelná změna místa, a větší změny jsou velmi řídké. Mezi 8000 hvězdami napočteno jich toliko 46, jejichž roční pohyb obnáší přes 1 sekundu.

Měli bychom očekávati, že největší vlastní pohyb shledá se při nejbližších čili, což jedno jest, při největších hvězdách, divným však způsobem nalezají se dvě malé

hvězdy, jedna v labuti, druhá ve velikém medvědu, které se mnohem rychleji pohybují, než kterákoli veliká hvězda. To jest proto důležité, poněvadž v tom leží ne-li právě důkaz, aspoň velice povšimnutí hodné poukázání, že nejjasnější hvězdy nejsou vždy nejbližší, čili jinými slovy, že z hvězd stejně vzdálených ukazují některé větší, jiné zas menší jasnost. Zdali také hmotnost aneb rozměr nalezá se v jakémisi poměru k jasnosti, zdali jasnější hvězdy mají také větší objem, toho se můžeme sice domýšleti, dokázati však se to doposavad nedá.

Nejvíce však při vlastním pohybu stálie pozoru hodna jest jeho proměnlivost. Dosavadní zevrubnější pozorování a vypočtení, vztahující se jmenovitě na Siria, ukazují, že při této hvězdě od konce minulého století až k roku 1843 dál se pohyb o něco rychleji, od těch dob ale zase ulevuje. Tyto změny střídají se stále, tvoříce pravidelné občasi 50 let. Jak dalece též při jiných hvězdách něco podobného se ukázati dá, není ještě dostatečně vyšetřeno, může se však ta věc pokládati za nepochybnou.

K vysvětlení toho úkazu uvedl Bessel novou hypothesi do hvězdárství, podle které přikládá hvězdám s pohybem proměnlivým, jako jest Sirius, temné průvodčí velkého objemu. Podle té domněnky tvořila by hvězda s temným průvodčím svým jednu soustavu jako země a měsíc, tak že by vlastně těžiště soustavy té se stejnou rychlostí dále se pohybovalo, obě pak tělesa okolo něho by kolovala. Tím způsobem by svítící hvězda jednou předcházela těžiště, po polovičním oběhu pak by následovala za ním, činnž by její pohybování jevilo se co nestejně. Jak dalece tento výklad připustiti se dá, rozhodne se teprv později, až perioda ještě jednou konce svého dojde.

Jiná zvláštnost jest proměna světla některých hvězd. Jsou totiž mezi stálicemi některé, ježto, jakkoliv se od ostatních neliší ani zdánlivou proměnou svého místa ani rozličnou podobou, nicméně v lesku svém zakoušejí pravidelně se vracujícího zvětšení a zmenšení, které v některých případech od nejjasnějšího světla hvězdy až do úplného jejího zmizení přechází. Hvězdy takové nazýváme *hvězdami proměnlivými*. Jedna z nejzápadnějších mezi nimi jest hvězda ve velrybu, dříve podivnou nazvaná, jejíž proměnlivost pozorována byla již r. 1596. Podržic největší lesk svůj asi 14 dní, při čemž svítí jako hvězda druhé velikosti, slábne pak po 3 měsíce, až docela neviditelnou se stane, což trvá asi 5 měsíců, načež znova se objeví a po následující 3 měsíce ve světlosti roste, až opět dosáhne původního svého lesku. Takový jest povšechný průběh její světlové proměny. Ona však nedosahuje vždy stejného stupně lesku, aniž ho nepřibývá a neubývá vždy dle stejného stupňování.

Jiná, neméně pozoru hodná proměnlivá hvězda jest Algol ve shvěždění Persea. Obyčejně jeví se co hvězda druhé velikosti, kterouž zůstává 2 dni a 14 hodin, načež náhle jí počne ubývati světla, až již skoro po 3½ hodině sklesne na čtvrtou velikost. Potom znova jí přibývá světla, a po nové 3½ hodině obdrží obyčejnou svou jasnost, tak že občasi všech těchto světlových proměn obnáší asi 2 dni 20 hodin a 48 minut.

Pozdější pozorování vedla k odkrytí více takových hvězd, jejichžto světlová občasi velmi jsou rozličná, vztahující se od 3 dní až k 18 letům.

Paměťihodný tento úkaz proměny světlové dvojím způsobem se vykládá. Jedni mají za to, že proměnlivé hvězdy mají jednu stranu světlejší a druhou temnější, a že následkem kolotání svého střídavě k nám hned tu hned onu obracejí.

Jiní myslí, že by přiměřeněji bylo přijmouti veliké planety, které obcházejíce hvězdy v kruhu, kdykoliv mezi nás a mezi hvězdu se postaví, způsobí zatemnění této.

Tento poslední výklad předpokládá planety málem tak veliké jako slunce jejich, a mimo to zvláštní poměry oběhu, k nimž aspoň v naší sluneční soustavě není žádné analogie. Naše zajisté planety, kdyby byly dosti veliké, zakryly by slunce jenom na krátký čas, tak že vzdálený pozorovatel nespátroval by přibývání a ubývání světla v stejných občasích, nýbrž krátká přetržení světlosti. Na všecken způsob má první výklad pro sebe mnohem větší podobnost, jakkoliv i zde ještě všelicos, jmenovitě poruchy period, nevysvětleno zůstává.

Bylo by opravdu velmi žádoucí, aby poměry proměnlivých hvězd našly většího povšimnutí než posud, zvláště proto, poněvadž tento předmět docela způsoben jest, zaměstnati milovníky hvězdářství co nejprospěšněji. Prostřední dalekohled a hvězdní mapa jest k tomu celé náčiní, potřebné ostrosti o porovnání světlosti hvězd nabude se snadno evičením.

Mezi těmito proměnlivými hvězdami jsou také některé, při nichž nenalezeno žádného občasí. Jsou to hvězdy, které se čas od času z nenadání na rozličných místech nebe objevily v nadobyčejné jasnosti, a udrževše se po nějaký čas jako ostatní stálice v postavení zcela nezměněném, poznenáhlu zase zmizely aniž jaké stopy po sobě zůstavily. Z těchto ukázů mohou zde uvedeny býti dva, co do hodnověrnosti dokonale utvrzené.

Tycho Brahe, vracuje se 11. listopadu 1572 z hvězdnárny své domů, velmi se podivil, spatře množství lidu pozorujících jednu hvězdu ve shvězdění Kassiopey, o níž dobře věděl, že před půl hodinou ještě jí tam nebylo. Hvězda tato zářila již tak silně jako Sirius, a světlosti její napařáde přibývalo, tak že v největším svém lesku překonávala Jupitra a za bílého dne viditelná byla. Ještě však v prosinci téhož roku počalo jí zase ubývatí, až v březnu r. 1574 docela zmizela.

Pozoru hodno jest, že dle zpráv méně utvrzených v témže shvězdění po dvakráte, r. 945 a 1260, pozorována byla nová hvězda. První mezera času obnáší 315, druhá 314 let, a snadné jest domnění, že to byla jedna a taž hvězda a že se tu jedná toliko o periodickou proměnu světla. Dle toho bylo by tu hvězdu čekati r. 1886 nebo 1887.

Druhý podobný případ udál se r. 1604, kdežto Keppler ve shvězdění hadonosce zpozoroval novou hvězdu, která rovněž po roce zmizela.

Těch málo dosavadních zkušeností nemůže býti dostatečným základem nějakému výkladu. Co však se týče domnění dříve skoro všeobecně rozšířeného, jakoby hvězdy od Tycha a Kepplera pozorované netoliko byly zmizely, nýbrž zničeny byly, onen pak lesk, jehož tak rychle dosáhly, považován měl býti za vzplanutí ohně, který je strávil: to odporuje všem dosavad s bezpečností činěným hvězdářským pozorováním. Ve všem míru jeví se netoliko pořádek a trvanlivost, nýbrž i patrný úmysl odvrátiti možné zničení.

Neméně pozoru hodna jest rozličná barva stálic. Již prosté oko rozeznává bílé a červené hvězdy. Onyno jsou nejhojnější, mezi těmito před jinými sluší jmenovati hvězdu Arktur. Také u planet nalezá se rozdílnost barvy, tak jmenovitě Mars poznává se po svém červeném světle. Vezmou-li se ale na pomoc silné dalekohledy, dají se rozeznati všelijaké jiné barevnosti. Tím způsobem poznáváme také modravé, zelenavé a žlutavé hvězdy, jakkoli barva málokdy silně vystupuje, pročež také při posuzování barev hvězdáři často daleko se od sebe odchylují. Otázka, zdali se časem barva hvězd mění, povstala za příčinou té okolnosti, že Sirius za starodávna vyznačován byl co hvězda červená, kdežto zcela co bílá se jeví. Z případu ale tak osamělého nedá se

nic dále uzavíratí, a to tím méně, poněvadž pozorování starodávná nedála se s náležitou bedlivostí, aniž nám dosti správně jsou dochována.

Nejurčitějšího poznání přirozenosti stálie, neb aspoň veliké jich části, nabýváme *dvojhvězdami*, které nám nepohyblivým způsobem okazují, že podrobeny jsou týmže zákonům dynamickým a poslušny téže tížné síly, jaké i v naší sluneční soustavě panují.

Mnohé hvězdy totiž, pozorujeme-li je skrz dalekohled, objevují se co dvojité, t. j. skládají se ze dvou, v některých případech i z více jednotlivých hvězd, zcela blízko při sobě postavených. Mohla by se tato okolnost přičítati náhodě, kdyby bylo jen málo takových případů; ale častější se naskytování takového spojení dvou hvězd, jejich neobvykle malá vzdálenost od sebe, a ve mnohých případech i blízká stejnost obou takto spojených hvězd vedou nás samy k domněni, že panuje mezi nimi poměr mnohem bližší a těsnější, nežli jest pouhé vedle sebe bytování. Nalezáme n. p., že jasná hvězda Kastor, pozorujeme-li ji skrze silně zvětšující dalekohled, ze dvou hvězd se skládá, které jsou asi třetí neb čtvrté velikosti sotva 5 sekund od sebe jsou vzdáleny.

Již Herschel napačtel přes 500 takových dvojhvězd, při nichž obě hvězdy je skládající méně než půl minuty od sebe jsou vzdáleny. V novějším však čase rozmnožen jest tento seznam již desateronásobně. Z toho můžeme souditi na bohatství toho předmětu, poznaného z bedlivého pozorování.

Přede vším nastává tu otázka, jsou-li tyto hvězdy jenom náhodným svým postavením k našemu stanovíšti dvouhvězdami, anebo panuje-li mezi nimi skutečně bližší nějaký poměr, asi takový jako mezi sluncem a planetami.

Když Herschel r. 1780 těmito hvězdami obíratí se začal, byl toho domněni, že všechny, anebo aspoň větší jich část jenom dle postavení svého k nám jsou dvojité, totiž že, jakkoli u veliké vzdálenosti za sebou, předce pro nás skoro v též zrakové čáře se nalezají. On tedy pozoroval je pouze v tom úmyslu, aby vypočetl vzdálenost jejich od země, předpokládaje, že roční pohybování se země kolem slunce působuje nějakou změnu ve zdánlivém postavení k sobě obou hvězd. Kdyby totiž skutečně jedna z obou hvězd nalezala se u veliké vzdálenosti za druhou, tak že by obě jenom náhodným setkáním se v též zrakové čáře tak blízko vedle sebe se objevovaly: patrně jest, že při postupu země na dráze její okolo slunce muselo by se státi pomknutí obou hvězd, z čehož by se pak snadno dala vypočísti vzdálenost jejich od země. Tyto úvahy přede vším přiměly Herschla k tomu, že zhotovil seznam dvojhvězd a všechny v ohledu na jejich obapolné postavení u vzdálenosti bedlivému měření podrobil. Sotva že však započal tato měření, odvrátily ho od předmětu jeho vyšetřování úkazy zcela neočekávaného způsobu, které všecku jeho pozornost upoutaly. Místo ročního sem tam kolísání jedné z obou hvězd v ohledu na druhou, místo střídavého ročního přibývání a ubývání jejich vzdálenosti od sebe, jaké očekával naleztí při dvouhvězdách, pozoroval na větším díle pravidelně pokračující změnu, tak že z toho co nejpatrněji vysvitlo skutečně pohybování se jedné hvězdy okolo druhé.

Pozdější pozorování potvrdila výsledky tyto úplně nejenom vůbec, nýbrž větším dílem i v jednotlivosti, i přijato jest za pravidlo, že kdekoliv dvě jasnější hvězdy těsně vedle sebe stojí, jedna okolo druhé obchází, při čemž obě točí se kolem ústředního tělesa soustavy všesvětové. Úkazy tyto vykládají se účinkem ůžení, které obě hvězdy spolu spojuje a jehož nutným následkem jest obíhání jedné kolem druhé.

Takovýto poměr dvouhvězd nemá na sobě nic obzvláštního, neboť v naší plane-

lární soustavě opakují se mnohokrát podobné případy. Země a měsíc dávají příklad dvou souvislých těles, při Saturnu, Jupiteru a Uranu nalezáme soustavy o více tělesích podrobené podobným podmínkám. Co však poměry dvouhvězd pro nás pamětihodnými a důležitými činí, jest jednak ta okolnost, že zde slunce okolo slunce obchází, kdežto jinak zvykli jsme jenom planety a komety s jedním sluncem v soustavu spojovati; jednak z pozorování vyplývající důkaz, že týž zákon tíže, který základem jest všech pohybů planetární soustavy, platí také v nejbzdálenějších částech všehomíra.

Čas oběhu dvouhvězd jest nestejný, při některých obnáší více nežli 10.000 let, při jiných jest velmi krátký. Tak dvouhvězda v severní koruně dokonala od nalezení svého již celý svůj oběh, jiné vykonaly větší část své cesty, tak že kdyby o skutečném pohybování u dvouhvězd v jisté dráze ještě nějaká pochybnost zůstávala, tyto uvedené důkazy stačily by ji odstraniti. Mámeť zajisté o tomto oběhu dvouhvězd kolem sebe tytéž důkazy, jaké máme o pohybech Saturna kolem slunce, a shoda vypočtených a pozorovaných jejich míst musí nás o panování a účinku Newtonova zákona tíže v těchto soustavách hvězdných rovněž tak přesvědčiti, jako shoda vypočtených a pozorovaných míst komet ve drahách jejich kolem slunce přesvědčuje nás o všestranném panování tohoto zákona v naší vlastní sluneční soustavě.

Neméně důležitá otázka v ohledu na dvojhvězdy jest: jak veliká jest pravá rozsáhlost jejich dráh? jaké jsou velikosti a hmoty obíhajících okolo sebe hvězd? Pokud se na ten čas ukazuje, zdá se, že mezi dvouhvězdami vůbec nalezájí se větší vzdálenosti nežli v naší soustavě planetární, hmoty pak že jsou velmi rozličné, hned větší hned menší nežli hmota našeho slunce. Dvouhvězda v labuti, jejíž vzdálenost od země určena jest s velikou ku pravdě podobností, má oběžní čas 500 let. Vzdálenost od sebe obou těchto hvězd obnáší 48 vzdáleností slunce čili 960 milionů mil. Planeta, která by od našeho slunce byla tak vzdálena, potřebovala by k oběhu svému 333 let. Poněvadž pak pohybování se hvězdy v labuti zdouhavější jest, tož i přitahující hmota musí býti menší. Vypočtení udává málem polovici sluneční hmoty. Co se týče pohybu oběžního, jest jednostejno, zdali tato hmota náleží jedné neb druhé hvězdě anebo oběma v stejných částech. Toto poslední zdá se býti ku pravdě nejpodobnější, poněvadž hvězdy ukazují stejnou velikost; tody seznali jsme dvě hvězdy, z nichž každá má jenom čtvrtinu velikosti slunce. Naproti tomu musí dvouhvězda ve velikém medvědu míti dvacetkrát tolik hmoty jako slunce.

Poněvadž dvouhvězdy bezpochyby jsou stejná anebo podobná těleša jako naše slunce, můžeme vším právem pokládati, že i ony udělují světlo a teplo planetám a kometám, obíhajícím okolo těchto slunců. Známosti o těchto podřízených nebeských tělesech nenabudeme asi nikdy, některé však domysly o jejich drahách můžeme vždy udati. Kdežto naše planety obíhají toliko o jediné střední těleso, totiž slunce, jsou při dvouhvězdách dvě střední tělesa, následkem čehož dráhy jejich planet musejí býti mnohem spletenější a rozmanitější. Jsou-li hmoty obou hvězd stejně veliké, tedy popisuje planeta elipsy, v jejichž ohniskách leží ona dvě slunce, a to v ten způsob, že rychlost planety na obou koncích veliké osy stejná jest. Při jinakých poměrech hmot a tudý i přitahujících sil zůstanou sice dráhy vždy elliptické, ale budou to ellipse proměnitelné. Ještě rozmanitější bude tento úkaz při hvězdách vícerych, jakých též několik na nebi pozorováno. Pozoru hodno jest, že dvojité hvězdy vůbec mnohem čteněji se objevují nežli hvězdy vícere. Na 3000 dvojitých hvězd přijde 64 trojitých, 3 čtveřité a jenom

jedna šesterá. Tato veliká převaha dvojitých hvězd patrně ukazuje, že původ těchto systémů není náhodný a že stavitel všehomíra úmysl měl, nespojovati spolu obyčejně více nežli dvě hvězdy. V ohledu na velikosti dráh a oběžní časy nalezájí se při hvězdách vícerych tytéž poměry, jaké jsme svrchu viděli při dvojitých. Trojitá hvězda v raku skládá se z hlavní hvězdy páté a dvou průvodních hvězd šesté velikosti, z nichž bližší vykonává svůj oběh v 58 letech, vzdálenější v 500 letech.

Vedle těchto o sobě velmi pamětihodných dvojitých a vícerych hvězd ukazují nám dobré dalekohledy četná místa, která leskem podobným ke třpytu mlíčné cesty temnotu nebes přetruhuje naznačeny jsou jmenem *mlhovin*. Pozornost hvězdářů byla dosavad jenom málo obrácena k těmto úkazům, nicméně stačí to, co o tom víme, k otevření nám náhledu do všehomíra, který daleko převyšuje veškerá představení o jeho velikosti, jaká jsme sobě činili z dosavadních pozorování. Tyto mlhoviny naskytují se ve všech velikostech a podobách v průměru několika stupňů až i málo sekund, od podoby kulaté a elliptické až k úplné nepravidelnosti a beztvárnosti.

V těchto mlhách, a často právě uprostřed nich objevují se menší a větší hvězdy, anebo alespoň hustší jádro. Začasté podaří se silnějším dalekohledům to, co slabším pouhou světlovou mlhou se jevílo, tak jako mlčnou cestu zcela anebo z části rozložiti ve hvězdy, tak že se spatřuje hustá tlupa hvězd. Při jiných mlhovinách nedaří se toto rozložení v té míře, abychom mohli rozeznati jednotlivé hvězdy, nicméně nabýváme přesvědčení, že se skládají z tlupy hvězd, tak jako v hromadě písku nebo obilí v jisté dále nerozeznáváme více jednotlivá zrna, ačkoliv patrně vidíme, že z takových zrn záleží. Ještě však zbývá veliký počet mlhovin, při nichž nelze pozorovati ani nejmenšího přiblížení k nějakému rozložení. Zatím však v nejnovějších časech byl Angličan Rosse již tak šťasten, že svým obrovským zrcadlovým teleskopem mlhoviny dosavad nerozložitelné v tlupy hvězd rozložil, tak že vším právem můžeme se kojiti nadějí, že někdy pomocí ještě silnějších dalekohledů možná bude všechny posud známé mlhoviny rozložiti v hustě stlačené tlupy hvězd. Některé krajiny nebe jsou obzvláště bohaté na mlhoviny, v jiných zdá se že docela scházejí.

Bez odporu poskytují nám mlhoviny, nechť je uvažujeme z jakéhokoli hlediště, nevyčerpateľné pole zpytování a domněnek. Že skoro všechny ze samých hvězd se skládají, o tom již sotva pochybovati lze; ale v tomto nekonečném seřadování se soustavy k soustavě, jaké se tímto způsobem našim zrakům otvírá, ztrácí se obraznost. Všecky otázky sem se vztahující o přirozenosti a dynamické souvislosti mlhovin, o jejich určení dají se snadněji učiniti, nežli s jakousi ku pravdě podobností zodpovídati. Nám na ten čas zbývá toliko odvolávati se na skutečné výsledky neustálého a bedlivého pozorování, a rovněž jako dvojhvězdy poddaly se takovýmto otázkám, tak můžeme též o mlhovinách důvodně se nadíti, že neunavené jich studium dříve neb později povede k jasnému náhledu v jich pravou přirozenost.

Něco o vlku.

Z polštiny přeložil *) a přidavkem opatřil Fr. Špatný.

V malém počtu šelem (loupežných dravých zvířat), v evropských lesích přebývajících, představují vlk a liška nejčetnější pokolení. Vlk, jsa od přirození silný a přitom krvežíznivý, již v prvním mládí svým vycvičeným v libitém a úkladném přiblížo-

*) Przyja ciel Domowy, pismo zbiorowe dla gospodarzy. Ročníku 1855 Nr. 2. str. 13.

vání se ku kořisti, kterou zhlídnul, v sílu své zponenáhla zrůstající odvážně udeří na jiná zvířata, která se obyčejně stanou jeho lupem. Za tou příčinou jsou vlci opravdíví škůdcové země, v které přebývají, ne jen proto že hubí stav zvěře, nýbrž také že znamenitý jich počet vraždí domácí dobytek statkářův tak jako nakažlivé dobytčí nemoce.

Poloha naší země, je přízniva rozmnožování se vlků, a zakořeněná netečnost, s kterou hledíme na četné škody od těchto zvířat učiněné, je jediná příčina, že se u nás nalezají až posud v dosti znamenitém počtu.

Tyto veliké škody a snaha, použiti přiměřených prostředků k jich vyplenění, za povinnost nám kladou, bychom se u tohoto krvechtivého lupiče déle pozdrželi. Vlk (*canis lupus*), v jazyku polskomysliveckém *tupur, basiur*, vlčice: *wadera*, náleží do řádu šelem a do rodu psů. Oblíbená místa, kde se zdržuje, jsou bahnitě lesy; v těch vychovává své potomstvo a nalezá ocliranu, když je stíhán; svou potravu vyhledává v krajinách více zalidněných v noční době, ve dne ukrývá se v lesích, tmavých huštinách a v obilí, když je dosti vysoké, aby se v něm bezpečně skrýti mohl.

Jednotlivé částky těla, rovněž celá postava vlka, má velikou podobnost se silným psem neb šavkou (ovčáckým psem); hlavou je více podoben k lišce, toliko že má tmavé oči úkosněji položené. Ostatní částky těla, jmenovitě běhy, úplně jsou podobny psím. Že však jdoucí vlk vždy šňůruje (dělá stopy v přímé čáře), je stopa jeho podlouhlá, foremnější i větší než psí sled. Po stopě nemohou myslivci poznati počet vlků, poněvadž obyčejně zadní vlk vstupuje do šlaku prvního vlka.

Zvíře to nepříjemně smrdí vlčinou, psi je zdaleka větrí i dávají svůj strach na jevo skučením tak, že oblekouce se do vlčí kůže psy ve vesnici zbouriti můžeme. Chtivost a žravost vlka jest veliká. Dostav se mezi houf ovcí dlouho se vražděním nezaměstnává, poněvadž jenom jednu ovci odnésti v stavu jest. Uchvácenou hodí sobě na krk přes plece a tak ji odnese do lesa, jmenovitě když ji hodlá dorostlým štěňatům dostaviti. Ovce se brání, opírá se zadníma nohama o zem a na ten způsob mu ještě pomáhá v útěku. Došed do lesa pustí na bezpečném místě ovci, která buď ze strachu neb bludu, domnívaje se že je vlk druhá ovce, běží za ním až k doupěti včel. Za tou příčinou se často přihází, že pastýři honíce vlka zdravou ovci v lese mu odnímají.

Na letné domácí neb divoké ptactvo příkrádá se brázdami, křovinami a podobnými místy plaze se po břiše, i tak jest tou činností zaujat, že se k němu v tom položení myslivec nejbliže příkrásti může. Nejkrutější boj musí podstoupiti s chlevním stádem, které jednotlivý vlk napadati ne tak snadno se odváží. Svině, na které vlci dorážejí, tvoří kolo, starší obkličí mladé, a tesáky směle na nepřítele dotírají, chovajice se dle taktiky obranné. Svině rozježená pění se při obraně a často dorážejícího vlka tesáky raní a popění. Při takových příhodách zpozorovali myslivci, že vlk k ustoupení přinucený neprodleně se na sněhu neb vlhkém písku tak dlouho váli, až pěnu setře. Totéž má zvyk činiti, když se mu lov podařil a když se vepřoviny nažral. Raněný se vyhýbá potkání jiných vlků, neboť uzření harvy (krve) takovou v nich žravost vzbudí, že raněného rozsápají; za tou příčinou se tak bedlivě po každé bitce očišťují a utírají. Vlk hladem trápený stane se odvážlivým a konečně zoufalým; v tom čase vpadá do dvorů, vkrádá neb podrývá se do chlévů a častokráte vrhá se i na lidi. Od přirození je bázlivý a ostražitý, nejvíce se leká lidí a psů, posledních netoliko že jej napadají, ale z pudu, že provázejí člověka.

Letního času žijí vlci více každý pro sebe, v zimě zase shromažďují se v tlupy.

Toho příčina jest ta, že v letním čase najde vlk všude lup a sám se o něj postarati v stavu jest; zimního času je zase přinucen hledati tovaryšstvo, poněvadž za tuhých mrázů a při vysokém sněhu je potřebí vzájemné pomoci k pojištění své živnosti. Přinucen hladem loví myši, zimního času sbírá koňské lejno, a v největší nouzi vrhá se na psy anebo jeden druhého sežírá. V tom čase pobíhají vlci po silnicích, kde je myslivci nejsnadněji vystopovati mohou.

Vlk na plen číhá, a jedním skokem, podobně jako domácí kočka (?), loví svou kořist. Koně a rovněž i jiná zvířata bezrohá napadá z předu, lapí je za hrdlo a dává je; na zvířata rohama ozbrojená dotírá v tyl neb v bok a břicho jim rozparuje.

Na srnce a jeleny vykonávají vlci zimního času rádné výpravy. Jeden vlk se vrhne do ložisti, ostatek tlupy na přesmyky vždy po větru, a tak číhají na přicházející zvěř. Jestliže se jim takové zálohy nepodaří, usilují vespolek napadati srnce a jeleny na ledě, a když je tam dosti, stane se každý kus jejich obětí.

Ulovený plen vlci vespolně v pokoji sežírají, pozůstalé částky, pakli jim čas postačuje, zahrabují jako psi a lišky; zřídka se však k nim vracejí, poněvadž jim ostražitost zvláště v krajinách zalidněných ukazuje potřebu ustavičné proměny stanoviště.

Ke kořisti za jednoho dne ulovené vrací se vlk teprva třetího dne v noci, jestliže loupež pokojně vykonal, jednu polovici sežral a druhou tam zanechal. Vědouce o tom dobře myslivci umějí z toho kořistit, i číhají na něj.

Čas těkání (běhání se) připadá na konec měsíce ledna a trvá až do konce února. Časnější neb pozdější těkání závisí od stáří vlčice. V čas běhání se nalzáme je v tlupách, a často rve se několik vlků o jednu vlčici tak, že z toho krvavé boje pocházejí. Na počátku dubna se již rozcházejí, a vlčice v tovaryšstvu jednoho samce odebere se na osamotnělé a nepřístupné místo. Tam si zřídí lože na suchém listí a měkkém mechu, nejraději pod vývratky, v čemž jí společník vlk horlivě podporuje.

Vlčice nosí svůj plod 56—60 dní a metá (vrhá) obyčejně 4—6 štěňat, zřídka více. Staří nejdříve na to svou pozornost obracují, aby nebylo odkryto místo jejich pobytu, a nejmenší podezření již je dostatečná příčina k přenesení štěňat na odlehlá místa s takovou ostražností, že jenom zřídka lze nové ložisti vystopovati. Nacházejí se před rukama příklady, že pastýři dlouhý čas kroužili s dobyt看em okolo pelechu vlčat, staří byli spokojeni, dokavad pastýři mladých nenalezli a ruka se jich nedotkla; jak mile však jsou štěňata vyzrazena, již hychom je druhého dne marně hledali; té noci ještě je staří na bezpečnější místo přenesou; kdo pelech nalezne, má tedy vlčata hned vybrati, poněvadž je v něm později více nezastihne.

Jest to pravda nepochybná, že vlk i vlčice v jisté vzdálenosti od svého pelechu žádné škody nedělá. Jestliže v tom čase vlci někde škody činí, tedy nikdy tam, kde mají mladé, nýbrž na odlehlejších místech. To však platí jenom tam, kde blízko vlčeho pelechu dobytek se pase; naproti tomu však v okrajích lesných a na sousedních polnostech staří vlci znamenité škody činí. Z toho povstala obava i předsudek u našich sedláků, že nerádi vlčata z pelechu vybírají, obávající se, že staří ze msty výpady na jejich stáda činiti budou. Okolnost ta dá se vysvětliti z přirozené povahy vlka, který, dokavad má mladé, navštěvuje jenom vzdálenější krajiny, aby odvrátil pozornost člověka od toho místa, kde své potomstvo vychovává.

Vlk i vlčice vespolně cvičí štěňata od nejprvnějšího mládí v lovu. K tomu účelu přivádějí jim živé ovce, prasata, husy, telata atd., kterážto pouštějí před mláďata, vpra-

vujíce je v lov. Ku povzbuzení větší žravosti, odvahy i krvežíznivosti drží dvouletá telata za uši, mladé tím se dráždí a libovolně z týla je sápani. Ač jsou vlčata od přirození bojácná, však povolně vycvičená v podobných lovech stanou se odvážnými. — Samec opouští mladá štěňata teprva, když úplně vyrostou a o své živobyti se starati dovedou. V tom se liší vlci od mnohých jiných dravých zvířat. Vlk vyje podobně jako pes, vydává ale hlas táhlejší a mocnější, rovněž více přitlumený (přidušený a temnější). Vyti se obvykle začíná velmi tenkým hlasem a končí se měkkým, což činí protivný dojem na lidi a zvířata.

Přídavek překladatele.

Za onoho dávného věku, když byla Česká země hustým lesem pokryta, nalezalo se na ní hojnost dravců rozmanitých rodů. Bujné rostlinstvo a nesmírný počet menších živočichů čtveruhých a letavých poskytoval jim hojnost potravy. Silnější šelmy vraždily v přirozené své krvežíznivosti nemilosrdně slabší zvířata. Kamkoliv se lidský zrak obrátil, hemžilo se živočišstvo. Byloť tu veliké množství medvědů, vlků, ostrovidů, lišek a t. d. Od té doby, co se počali první obyvatelé na české půdě usazovati, nastalo ustavičné pronásledování a hubení všech dravců. Na příhodném místě, kde se rodina lidská usadila, porazila několik stromů a vystavěla si z nich své obydlí; vůkolní lesní kmeny z většího dílu sporázela neb spálila, a vyklučená místa v lučiny a pole vzdělala tak, jak to dělají až posud vystěhovanci v amerických lesích. Četná svá dobytčí stáda musel hospodář ostrážiti a ochraňovati, poněvadž dravci s velikou smělostí z doupat svých na ně útok činili. Ličil na ně pastě, tlučky, železa, otravoval a chytal je na vnađu do jam, zarážel je ostěpem, pikou je proháněl a šipy (střelami) z lučiště je střílel. Často se osadníci z několika vesnic k jich pronásledování spojili a veliké lovy odbývali. Čeští panovníci a české panstvo, obklíčení jsoouce svými dvořany, myslivci, holoty a poddanými, činili často veliké hony a lovecké výpravy na vlky a jiné šelmy, a při této divoké a užitečné zábavě se tvrdili v srdnatosti. Za zabití každého dravce hojnou odměnu a zástřelu (střelnué) udělovali, jak se to až posud v Polsku stává. Pan Stanislav Konstantin Pietruski vypravuje ve své Historii Naturalné 1853: „Nedaleko od Podhradce (Podhorodec) žil vesničan, který tak dokonale znal všechny vůkolní peleše vlčic, že sobě ročně za samé nosy 20 — 40 zl. stě. odměn vládních vydělal, při čemž se podotýká, že nikdy nezabíjel matky, které mu tak pěkné důchody vynášely. Nazýval se Seň Dmitrowicz, a bez přehnání půldruhého sta vlčat již sebral.“ Vynalezením střelného prachu a zdokonalením ručnic se vyplemeňování dravců velmi usnadnilo. Když vlkům v pozdější době valným vystřelením lesní zvěře 'potravy ubylo, stali se v čas kruté zimy odvážlivějšími. Doráželi až k obydlím lidským, snažíce se ve své drzosti nějakou kořist uloviti, kterou by svůj hlad ukojili. V tom čase musel býti hospodář velmi ostrážitý a dobře ozbrojen, aby mu vlci velikých škod nenadělali. Bez ostré zbraně a nabitě ručnice nesměl se v noční době opovážiti ze stavení vykročiti, neb často se přiházelo, že hladový vlk na lidi se vrhal a je sežíral.

Památká té doby zachovala se v následujícím vypravování, jakéž často slyšeti bývá mezi obecným lidem: „Jindá bývaly v Čechách až u samých vesnic lesy, a vlci dost děti sežrali i také velké lidi. Když na večer někdo šel ven na potřebu, tedy druhý musel u něho stát a křesat, sice by jej byl vlk sežral, a když děti plakaly, tedy jim matky říkávaly: Mlč, vlk je venku, jestli tě uslyší plakat, tedy sem skočí a popadne tě a uteče s tebou; a když dítě bylo před chalupou venku ve dne, tedy mu říkávali: Jdi

domů dítě, přijde-li vlk na tebe, sní tě. Až dosaváde tu průpovídku lidé ještě mají ve zvyku.“ —

Čím více v Čechách lidnatosti, vesnic a vzdělanosti přibývalo, tím více ubývalo vlků.

O hojném počtu vlků vydávají poněkud svědectví jména našich vesnic. Máme v Čechách vesnice: dva Vlčí Doly, jednu Vlčí Horu, jedny Vlčí Hory, jedno Vlčí Pole, jeden Vlčíneck, jedny Vlky a jednu Vlkovou, pak Přestavky. V listině kláštera Opatovického od roku 1228 (viz Erben. Regesta str. 338) jmenuje se zašlá již vesnice Vlkovyje. V listině Vyšehradské okolo léta 1199, v dotčených regestech str. 200 obsaženě, nazývá se jisté místo pod Vyšehradem ležící Vlčí Branka (porta lupi). Až posud se v Čechách nalezají pozemky v hojném počtu, kde se říká: u vlčí jámy, u vlčího dolu, u vlčího pole, ve vlčím a t. d.

Přičiněním rostoucího obyvatelstva se vlci v Čechách zponenáhla vyplemeňovali. Že počet jejich ve vlasti naší byl za panování slavného krále Přemysla Otakara II. ještě znamenitý, vysvítá ze spisu Cosmae Continuatores str. 410, v kterém praví hodnověrný český dějepisec: „Léta narození Páně 1268 kázal král Otakar udělati jámy v jedné každé vsi, na kteréžto jámy by se dala hus nebo podsvinče k chytání vlků.“ Na str. 422 při roce 1236 dotčeného spisu vypravuje: „Také vidimo jest toho roku velké množství vlků před branami hradu Pražského s obojí strany, kteří velikými hlasy vyli, čímž celé přitohy národu Českému co znamením zvěstovali.“

Dotčené vlčí jámy se také v okolí Pražském nalezaly, a poněvadž se v pozdějším čase místo vlků zvěř do nich lapala, přikázali panovníci čeští, aby byly kaženy.

V listině krále Vladislava, dané Pražanům, v příčině vinic okolo Prahy, léta 1497 21. července na Horách Kutných, praví se takto: „Item jámy a jiné rozličné léčky aneb na ptáky ve vinicích, ty aby byly kaženy.“ V listině císaře Ferdinanda I. od 4. prosince 1558 v Praze jest takto psáno: „A však obzvláště poroučíme prikazujíc, aby pod dnešní den ve vinohradech jámy dělali a miti, na koropty ani na zajíce léčiti žádný se nedopouštěl pod pokoutou desíti kop grošův českých, toliž jednu polovici do komory naší a druhou permistru našemu, v kterémž by vinohradě se našlo, propadeni. Než které jámy již zdělány jsou, ty aby hned zase beze všeho meškání pod touž pokoutou zasypány byly.“

Rozsáhlejší množení se lidnatosti, hustější zakládání a šíření se hradů, měst, vesnic, a znamenitý pokrok v polním hospodářství napomáhaly k vyplemenění vlků, a směle tvrditi můžeme, že se vlci před třicetiletou válkou jenom v hlubokých lesích v Čechách zdržovali. Po jejím skončení nastala doba rozplemeňování se vlků velmi příznivá. Dějepisec Fr. Pelcel vypravuje ve své kronice na str. 520, že roku 1639 jenom v Žateckém kraji 400 vesnic vypáleno bylo, a že sám švédský velitel Adam Pful se chlubil, že asi 800 českých vesnic vypálil. Při roce 1648 praví dotčený spisovatel: „Není žádné město aniž hrad neb vesnice v celých Čechách, která v té válce nebyla vydrancována, placením výpálného obtížena neb docela ohněm strávena. Krásné vinohrady, štěpnice, chmelnice, šafránice a t. d. podržely sem a tam ze své někdejší znamenitosti jenom svá jména v ústech lidu až na nynější časy. Z mnohého tvrdého hradu v té době zbořeného již ani kámen na kamenu ležeti nezůstal. Na zříceninách bývalé slávy nalezá se sem a tam štíhlomenný les, pastviště, pole a t. d. Po tomto ještě nikdy v Čechách nevidaném zpustošení země z celé lidnatosti sotva čtvrtý díl pozůstal.“ Náramné zeslábnutí Českého národu mělo i ten zlý následek, že se vlci v celé zemi rozmnožovati počali. Hluboké rány nastalý pokoj jenom zponenáhla hojil.

Za tou příčinou nelze se tomu diviti, že ještě v roce 1672 vlci v rovinách a skoro ve středu Českého království škody hospodářům činili. Řečeného roku jistý sedlák z Vinařic podal supliku Bernardovi Hynkovi hraběti z Martinic, tehdejšímu purkrabimu a pánu na Smečně, v které prosí o milostivé udělení podpory, poněvadž mu vlci dva koně roztrhali. Tato prosba se nalzá v Smečenském panském archivu. Ještě ku konci předešlého století nalezali se v Čechách vlčí jámy po lesích, ano i vlci se tu ještě skutečně vyskytovali. Takové jámy se také nacházely v lese mezi Miletinem a Hořicí. Vypravuje se za skutečnou událost, že tehdyž jeden musikant z Miletína, který v Hořici pozdě do noci hrál, potom po musice, bezpochyby také trochu podnapilý, zase lesem domů šel a z nenadání do jedné takové jámy upadl. Neseděl tam dlouho, i přišel milý pan vlk, na něhož bylo svrchu nalíčeno a spadl do ní též. Musikant ve smrtedlné ouzkosti své, nevěda jiné pomoci, začal na své housle vlkovi skřípáti. Vlk svinul se strachem před tou musikou, přitisknul se k zemi, jiskřil očima, vyl i ani se nehnul, a tak trvalo to mrzuté duello až do bílého rána, až myslivec přišel, vlka v jámě zastřelil a ubohému musikantovi ven pomohl. — Bývalý mejstřík (starší ovčácký pacholek) na ovčím Bovském blízko Protivína v Píseckém kraji, Vit Dort, který snad ještě žije co osmdesátník v Protivínském špitále, vypravoval mi co 8—10letému chlapci, že jednoho roku, když panovala krutá zima (asi před 50—60 lety), vlk k houfu ovcí, které on pásal, přiběhl, kteréhož on, než ještě škodu učinil, zabíhal.

Nyní jsou vlci velmi vzácní hosté v Čechách. Málokdy sem v čas kruté zimy z Polska neb Uherska zabloudí, a obyčejně sotva hranice české překročí, již je přivítají čeští výteční střelci ostrou palbou tak, že se vrhnou do náruči smrti bez okušení českých lahůdek. Tyto návštěvy hbitými nohama svými rychle vykonávají. Pan Stanislav Pietruski praví ve své Historii Naturalné, že vlk za jednu noc 20 mil uběhnouti může (?), a když zastihne lup, že bývá tak žravý, že na jeden ráz v stavu jest dvě ovce slupnouti a potom zase lřeba týden se postítí.

Drobnosti.

Rybničné ryběářství.

Od Frant. Špatného.

(Dokončení *).

V požeráku (oku, otvoru trouby), kde voda padá z rybníku do trouby, nalzá se čep, lopátka neb stojan.

Čep je obyčejně na spodním konci (hlavě) klínovitě přisekaný, čtverhraný a musí do požeráku dobře přilehati, aby voda nikdež ucházeti nemohla. Lopátka dělá se z dobrého špuntovního (falcovního) prkna, a zastrkuje se do drážky u požeráku se nacházející.

Stojan je jako vodní trouba provrtaný a čistinou (bladinou) vodní vykukuje.

V rybníku se nalzá u čepu stavidlo, aby rybář přístup měl k čepu, lopatce neb stojanu. Jest to do země zasazený kozlík, na jehožto prahu leží lávka, po které se může z hráze chodit. Dole okolo kozlíku se nachází kaberna (klee, zahrádka, koš, vazbička, zbraň), jest to čtyřúhelní brlení z hustých hůlek asi 4 stopy vysoké, aby ryby, když se čep vytáhne, požerákem do trouby a z ní do stoky podtrubní nevyházely. Aby voda kabernu podemlíti nemohla, je vůkol štětem z krajin opatřena.

V hlubokých rybnících nachází se u čepu sroubená bouda střešou opatřená, která se zamyká, aby každý člověk k čepu přístup neměl a jej vytáhnouti nemohl. Taková

*) Tolik prozatím tuto na okázku, obšírnější a úplné pojednání o této věci podáno bude svým časem o sobě.

bouda slove vazba (barbova, bašta). Ona je do čtyř úhlů sroubena, a v ní se nacházejí 1—4 trouby, a na vodní straně vazby nalezá se jedno brlení neb dvě brlení nad sebou. Vazba je obyčejně přehrazena sroubenou příčkou. V prostředním oddělení se nalezá trouby a postranní přehraďy jsou velikým kamením vyplněny, aby voda vazbu zdvihnouti nemohla. Srub se musí dobře příčkami svázati a přijelovati.

Loviště je nejhlubší místo v rybníce, kde se ryby při pouštění vody z rybníka k posledku stahují a loví. Za tou příčinou ať má ostatní rybníční půda zponenáhly spád k lovišti, které se k ulehčení rybářské práce při lovení blízko u spouště (u čepu) a u hráze nacházeti má. Aby se mohla po lovení všechna voda z loviště vypustit, tedy musí trouba rybníčná hlouběji než loviště vsazena býti. Velikost loviště má býti v poměru s velikostí rybníka neb s množstvím ryb, které se v rybníce chovají. Ryby mají míti v lovišti tolik prostoru, aby se vedle sebe volně pohybovati mohly.

Zbytečná voda v rybníce splavem a hostinskou (jalovou) troubou odtéká, a aby ryby na tom místě z rybníka nevyplouly, nachází se tam brlení (plení) asi 4 stopy vysoké, udělané z brlí (česlic, částic) podle sebe hustě do prahů 2—3 palce hluboko zapuštěných. Brle (hůlka) je kulatá neb čtyřhranná, asi 1½—2 palce silná. Brlení sebuť jedno na příč postaví, neb dvě brlení do špičky proti rybníční vodě spojí. Aby voda brlení podbírati nemohla, tedy se práh (podval) oštětuje (štětem z krajín opatří).

Splav má býti tak široký a v takové výšce postaven, aby v čas přívalu (povodně) zbytečná voda v takové míře z rybníka odpadati mohla, aby přes hráz jíti a ji strhnouti nemohla. Samo se rozumí, že musí býti brlení tak rozsáhlé, aby při rozvodnění ryby okolo něho do stoky vycházeti nemohly. Pakli se to s prospěchem učiniti dá, ať mají stoky, kterými se voda do rybníka přivádí a z rybníku odvádí, přiměřený spád; a raději at jsou větší než menší, aby se v čas přívalu více vody do nich vešlo. V pevné půdě obsahuje obyčejně hořejší šířka stoky dvakrát tolik co její hloubka a jedna její šířka na dně. Obnáší-li šířka na dně stoky 1 stopu a hloubka 1½ stopy, tedy má její hořejší šířka 4 stopy; poněvadž činí dvakrát 1½ stopy 3 stopy a jedna stopa spodní šířky k tonu připočtená činí 4 stopy. Sklon postavních stěn takové stoky jest dosti šikmý a činí se dnem úhel 135 stupňů.

Třecí rybníky (podtěrnyky).

V rybnících chováme kapry, karasy, liny, okouny, mřeně, bělice, parmy, hřízi, pstruhy, střeble, štiky, candáty, ouhoře atd. a od ryb, které se v rybníce ve větším počtu nacházejí, má rybník své jméno. Máme tedy rybníky kaprové, pstruhové atd.

Při každém pořádném rybníčném rybářství je potřebí třecích, výtazních a kaprových rybníků. V třecích (podtěrých, plodových) rybnících se nasazují plodné ryby mužského pohlaví, jenž mličníci, a ženského pohlaví, jenž jikrnáči slovou.

Za teplého počasí obyčejně u kraje rybníka mličník v rychlém plutí se tře (podtírá) o jikrnáče, který tím drážděn jikry (vajíčka) ze sebe pouští, což tření (podtírání, trdlování) ryb nazýváme. Pak mličník vypuštěné jikry svým mličím navlažuje a tak zroduňuje.

Jikry mličím navlažené slovou potěr (trdlo), z kterého se pomocí slunečního tepla rybičky, plod nazvané, hlnou. Za tou příčinou nemá býti třecí rybník v stínu, k. p. v lese, nýbrž na výsluní (ousluní), aby se slunečním teplem potěr dobře prohřival. Poněvadž se potěr na vodní rostliny zavěšuje, protož má býti chobot (okrajek třecího rybníka) vodními rostlinami dobře obrostlý. Také můžeme neokleštěné vrby, listky a brízy blízko chobotu po krajích nametatí, aby podtěrnicí (podtěrni ryby) měli, na čem by jikry své zavěšovati mohli, když se na kraji důstatek rostlin nenachází. Přístup lidí, dobytky a vodní drubeže at se všemožně zamezí, poněvadž ryby při tření pokoj milují. Dobytek, který se po okrajích rybníkův pase, ryby z jejich příčin vyhání. Zvláště nemají se tam pouštět husy, kachny, poněvadž potěr a rybičky rády žerou. Radí se tedy, aby byl třecí rybník od lidských obydlí vzdálen. Štikám, úhořům, pstruhům a okounům musí se též přístup do třecího rybníka zameziti, poněvadž potěr a plod pohlcují. Žáby též rády potěr žerou. Třecí rybník má míti živou vodu; tak nazvané nebesáky se k natižení tak dobře nehodí, poněvadž voda v nich vysychá, panuje-li suché počasí, a ryby pak nemají přístup k okrajním rostlinám. Podtěrni rybník nemá mít tuze dobré neb masné dno, neb sadiš-li plod rybí z dobrého rybníka do horšího, zkarasí (zakrká), ale naopak činiti se schvaluje.

O hliníku čili aluminium a jiných lehkých kovech.

Hledíme-li na složení kůry zemské z rozličných chemických součástí jí skládajících, musíme zajisté se vyznati, že podle množství čili massy své nejcennější a nejpodstatnější tři látky v celé přírodě jsou křemen, vápno a hlína. Po dlouhý čas jmeno, že by třetí jmenovaných látek k jednoduchým látkám čili živlům (elementa) náleželo; než teprve naše století osobuje si znamenitě objevení, že i v těchto na pohledění zcela nekovných látkách skutečně a pravě kovy se skrývají. Již starí znali pod jménem alumen zvláštní sůl, která nejspíše totéž byla co náš kamenec (Alaun); kamenec přicházel až do 15. století z Orientu, později začali jej vyráběti též u nás. Již alchémisté středověcí seznali, že kamenec není leč sloučenina kyseliny sirkové se zvláštní zemitou hmotou, kterouž slavný *Stahl* za totožnou s vápnem pokládal; než roku 1728 dokázal *Geoffroy*, že ve hlině a jilu tatáž zemina se skrývá. a *Marggraf* dotvrčil roku 1754, že ona ode všech jiných zemnin podstatně se liší. Proslulý anglický chemik a fysik *Humphry Davy* dokázal na začátku nynějšího století (r. 1808 počnouc) pomocí elektrického proudu, že větší díl zemín (hlína, vápno, magnesia atd.) a žiravin (Erden und Alkalien), po tu dobu za jednoduchá těla čítaných, skládá se z kovového základu čili radikálu a z kyslíku. Také o hlinu, při níž podle analogie s největší podobností totéž bylo se domýšleti, pokoušel se všemi prostředky, než však marně. Teprve roku 1826 podařilo se *Oesterltovi* (slavnému objeviteli elektromagnetismu) vynajiti sloučeninu chemickou, která konečně výsledku žádaného podala, totiž chlorid hlinitý (Aluminium-Chlorid), t. j. tentýž radikál čili kov, který v kyslíkem spojen jest, spojený se chlorem. Konečně roku 1828 objevil *Wöhler*, výtečný přítel a spolupracovník *Liebigův*, pouhý čili vyproštěný hliník. Podle *Wöhlera* vezme se čistý suchý chlorid hlinitý ($Al_2 Cl_3$) a rozdrobený na malé kusy nasype se do tyglíku platinového, spolu však přimíchá se k němu asi rovné volumen draslíku (Kalium), kovů nade všechny jiné ku kyslíku, chloru, síře atd. přibuznějšího. Pak se přiváže platinové víčko železným drátem a tyglík strčí se do plamene lampy. Za několik minut nastane prudká reakce: tyglík rozpálí se na bělo a víčko by odletělo, kdyby nehylo uvázáno. Nyni se tyglík sundá, a vychladlý hodí se do vody. Děj chemický je tento: draslík má ku chloru mnohem větší přibuznost nežli hliník; pročež zmocní se ho a promění jej ve chlorid draselnatý (Chlorkalium), hliník vyproštěný zůstane ku chl. dr. přimíchán (chemicky psáno $Al_2 Cl_3 + 3K = 2Al + 3K Cl$). Vodou studenou rozpustí se chlorid draselnatý a hliník zůstane co prášek šedý, v němž někdy větší kulicky se nalezájí. Pod drobnohledem jeví se onen prášek co samé kovolésklé kulčky barvy cinové; ocelí třen přijímá lesk kovový, na vzduchu rozpálen sloučí se s kyslíkem a promění se v bílý kysličník. Jen jednou dostal *Wöhler* větší celý kousek kovu, asi $\frac{1}{2}$ palce dlouhý a jako cin ohebný a tažný.

Znamenitý německý chemik *R. Bunsen* (nyni v Heidelbergu) vyvolil (před 3 léty) jinou dráhu na vyvážení čistých kovů ukrytých ve zemínách. On berte takéž chloridy (chlorid hlinitý, vápenatý atd.), ale roztopuje je ve hliněném tyglíku, do roztopené hmoty pak pouští pomocí dvou roubíkův uhelných (ze zvláště připraveného uhlí) silný proud elektrický; sloučeniny rozpadají se — jak známo — působením silného elektrického proudu v ten způsob, že vždycky kov na negativním, druhý s chlorem sloučený prvek na pozitivním pólu se vylučuje. Tak i zde: na pozitivním pólu přechá chlor co plyn, na negativním usazuje se (jestliže byl chlorid hlinitý vzat) hliník co souvislá lesklá vrstva. Poněvadž ale hliník lehčí jest nežli roztopený chlorid hlinitý, vyplul by hned na vrch a tam by se oksličil; pročež nasekal *Bunsen* do negativního roubíku hluboké zuby jako do pilníku, a sice obrácené dolů, tak že hliník v nich uvázl.

Vlastnosti kovu takto nabytého jsou asi tyto: co prášek jest šedý a bez lesku, ale stlačen jsa nějakým tvrdým hladkým tělem (achátem, ocelí atd.) nabývá i hned lesku a barvy cinové. Co prášek nevodí električnost (což ze přílišného rozdrobení malých částic pochází), ovšem ale jestliže se do větších kusův sleje. Aluminium je kov *magnetický* jako železo. K roztopení požaduje více výhřevu nežli samo železo. Větší roztopené kusy podobají se nejvíce cinu. Tažnosti a kujnosti takové jest, že se kladem na nejtenší listky roztepati dá, aniž na krajích při tom se trhá. Jedna z nejznamenitějších při něm vlastností je kromobycéjná lehkost, neboť je jen 2.7kráté hutnější od vody, tedy asi jako křemen neb sklo, kdežto u př. železo 7.7kráté, měď 8.9kráté, stříbro 10.5kráté, zlato 19.3kráté od vody hutnější jsou. Hliník podle *Bunsena* čílaný je trochu křehký, což v tom svou příčinu má, že z tyglíku, ve kterém se operaci koná, horkem něco křemiku (Silicium, základ

křemene) vytaženo bývá a ku hliníku se přiměšuje. Na vzduchu je hliník (práškovitý) za studena nezměnitelný, avšak rozpálen zejména se, spojí se s kyslíkem vzduchu a shoří jasným plamenem na kyslíčník hlinitý (Thonerde, Aluminiumoxyd), jenž horkem při tom se vyvinutím roztopen bývá a pak tak tvrdý jest, že sklo krájí. Rubín a safír nejsou nic nežli krystalisovaný kyslík hlinitý, jen že v rubínu něco chromu, v safíru něco kobaltu barvu způsobuje.

Nejnověji ohlásil pan *St. Claire-Deville* v Paříži, že připraviv sobě aluminium podle nově zlepšené metody, nové a po tu dobu neznámé vlastnosti při něm odkryl; spolu dával jaksi na srozuměnou, že *Wöhler*-ova udání nadmíru nedostatečná jsou a že teprve on pravě aluminium odkryl; mimo to sliboval, že se přičiní o vynalezení způsobu, kterak by se tento znamenitý kov lacino a ve značném množství připravovati mohl, aby ho bylo lze i v průmyslu užívatí. Než sočení *Deville*-ovo proti *Wöhler*-ovi pocházelo jen z nevědomosti, neboť on znal toliko první neúplnou zpravu *Wöhler*ovu z roku 1828; žádnou pozdější neznal; jmenovitě o *Bunsen*ově práci nevěděl nic. Také způsob jeho byl ten samý, jehož *Wöhler* užil: dělal jej totiž ze chloridu hlinitého a draslíku, jen že místo několika lotův (jež *Wöhler* brával) několik liber z obou potřebných látek vzal a tudíž arci větší i skvělejší kusy hliníku vyrobil. Také byl *Deville* brzy z vicera stran pokárán a prinucen, upustiti od svého přílišného sobě osobování. *Deville*-ovy zkoušky — až neobsahovaly v sobě nic jiného než opakování známých věcí ve větší míře — byly předloženy francouzské akademii, od ní schváleny a pak od ministra vyučování *Fortoula* vznešeny až na samého císaře Napoleona, jenž *Deville*-ovi, ale spolu také *Wöhler*ovi rád čestné légie udělil. *Deville* má tu zásluhu, že první se odhodlal vyvésti proceduru, kterou byl *Wöhler* vynalezl, na veliko a tudíž objeviti, jak krásné vlastnosti Aluminium ve větších massách slítá ukazuje. Co se týče té laciné a snadné metody na dobývání hliníka, kterou *Deville* s počátku sliboval, o té již nyní není ani řeči. V *Liebigových Annalech* (1855 březen str. 365) uvěřejnil *Wöhler* dopis, v němž vyličuje medaili zvici tolaru raženou ze hliníka, a darem od *Deville*-a jemu poslanou; z popisu tamže učiněného je poznati, co by průmysl a umění získaly uvedením toho kovu do počtu obecných, k čemž arci na ten čas ještě žádné naděje není. navzdor přednesení, jež ministr *Fortoul* k císaři Napoleonovi učinil a v němž věci slibuje, které chemikovi znajicimu obtiže takovýchto prací posud jen k smích býti mohou.

Nedávno učinil *Dr. Matthiessen* z Londýna v laboratoriu *Bunsen*ově znamenité zkoušky o vápníku a strontíku (*Calcium Strontium*); vyloučiti tyto kovy taktéž električnosti ze chloridův vápenatého a strontnatého (*Chlorcalcium Chlorstrontium*). Přesvědčil se jmenovitě, že všechna po tu dobu činěná popsání jich křivá jsou, ba že posud nikdo pravě kalcium a strontium nevěděl; neboť je líčili vezdy co bílé, ac ve skutku jsou oba kovy leskle žluté co ledé zlato neb zvonovina. Bohužel oba kovy příliš rychle na vzduchu se oksyločují, aby z nich kdy jaký užitek pro život býti mohl.

Když byly tuto položené řádky již napsány, dostal se nám do rukou dubnový svazek *Liebigových Annalův* za rok 1855, jenž obsahuje dopis profesora *Bunsena* o dobývání lehkých čili alkalických kovův, obsahu tak veskrze nového a zajímavého, že nám není lze, abychom hlavní jeho obsah nepodaři. *Bunsen* zvěstuje v tom dopisu, že se mu podařilo vyloučiti pomocí elektrického proudu kov jiný, též posud velmi málo známý, čili lépe řečeno v čistě podobě neznámý, totiž *lithium*. *Lithium* jest prvek velmi vzácný, neboť jen málo minerálův známe, které by ho ve poněkud větším množství obsahovaly; jmenovitě ale nalezá se v lepidolitu čili moravské růžové slidě, v trifyllinu (u *Bodenmais*u v Bavořích), v petalitu, ve spodumenu, a rozpuštěn v několika hojivých pramenech. *Bunsen* vyloučil kov (jako byl učinil při kalcium, barium a strontium) ze chloridu lithnatého (*Lithiumchlorid*); tato sůl byla pomocí silné lampy v malém porcelánovém tyglíku roztopena, avšak tím způsobem, že jen uvnitř tekla, na povrchu ale chránivou pevnou kůrou pokryta zůstala. Spolu vedl se do žhavé tekutiny proud 6 *Bunsen*-ových elementův galvanických, a sie z pozitivního pólu roubíkem uhelným, z negativního tenkým drátem železným, z něhož jen malinký kousek do žhavé tekutiny vcházel. (*Bunsen* totiž seznal, že k dobrému zdaru těchto zkoušek nade všechno potřebí jest, aby elektrický proud vedle možnosti koncentrován byl, čehož tím se dosahuje, že se silný proud z malinkého kovového povrchu vypouští.) Již za 2 — 3 minuty nasadí se na drátu stříbrolesklá kulička lithia zvící hrachu; na uhelném roubíku přehá uvolněný chlor. Kulička se sebere železnou lopatkou a vstrčí do nafty; na drát nasadí se brzy druhá atd.; za krátký čas lze vydobyti tou měrou několik lotův kovu. *Lithium* je kov barvy stříbrné,

na vzduchu žlutavě nabíhající a rychle se okysličující, měkká olova ale tvrdší vosku, jenž se teplem 180° Celsiových roztopuje. Kulička lithia roztopená a mezi dvěma deskama skla stlačená dá tenký zrcadelný povlak, jenž se stříbru k nerozeznání podobá. Dát se roztahovati na drát, jenž ale méně pevný jest, nežli sám olověný drát. (K listu Bunsena k Liebigovi byl přiložen drát z lithia tažený a 1 střeveč dlouhý, který však jen 9 milligramův = $\frac{1}{8}$ gránu vážil.) Na průběrském kamenu dává čáru šedou; kalcium, bariam a strontium dávají na něm čáru čistě žlutou co zlato. Dva kusy čistého lithia na sebe položeny a udeřeny spojí se jako dva kusy vosku. Nejpamatnější vlastnost lithia jest však jeho kromobyčejná lehkost; neboť váží jen 0.594krátě tolik co čistá voda; jest tedy *nejlehčí* všech známých *pevných* a *tekutých* těles. (Kalium má pot. váhu 0.865, amylol, tekutina uhlovodíková, Franklaudem vynalezená, 0.638, obecný aether 0.720.) Plaveť i na samotné naftě, ve které se i Kalium potopuje. Na vzduchu se pomalu okysličuje, rozpáleno ale zejména se a shoří nesnesitelným leskem, při čemž tolik horka vydává, že kousek kovu jen 5 milligramův ($\frac{1}{16}$ gránu) těžký na tenkém lupenu slidy díru 36 milimetrův (16 čárek) dlouhou naveskrze propálil. Ve vodě okysličuje se násilně (na útraty kyslíku, ježž voda obsahuje) ale bez plamene.

Nebudeť tuším nezajímavé, sestavit hlavní vlastnosti tak zvaných lehkých kovův podle nejnovějších výsledkův vědeckého zpytování.

Barva: Kalium, Natrium, Lithium = stříbrná.

Barium, Strontium, Kalcium = zlatá.

Tvrdost: Natrium, Kalium, Lithium (Olovo), Kalcium, Strontium.

(V této řadě každý následující rýpá všecky předešlé.)

Váha potažná: Kalium = 0.865 *Gay-Lussac.* Kalcium = 1.578 *Bunsen.*

Natrium = $\left\{ \begin{array}{l} 0.735 \text{ Davy.} \\ 0.972 \text{ Gay-Lussac.} \end{array} \right.$ Strontium = 2.542 *Bunsen.*

Lithium = 0.594 *Bunsen.*

Roztopitelnost: Kalium = v zíně křehké, v létě co vosk, taje teplem 58° Cels.

Natrium = " " taje při 90° Cels.

Lithium = v obyčejném teple měkké, taje při 180° Cels.

Barium, Strontium, Kalcium taji teprve v teřavosti červené. Kalium a Natrium mění se v červeném žáru v páry; páry Kalia jsou krásně zelené, Natria bezbarevné; ostatní jmenované kovy při tomže teple ještě netěkají.

Sestavení tuto podané je zcela nové a teprve na základě výtečných prací *Bunsenových* možné, neboť všechna posaváde v knihách činěná udání, o těchto kovech (vyjma Kalium a Natrium) jsou tak chudá, že z nich takřka něčohož sobě vybrati nelze.

Vojtěch Šafárik.

Přenášení hudby.

Slavný anglický fysik Wheatstone vynalezl podivuhodný způsob přenášení hudebních zvuků, ba celé hudby orchestrů se všemi vlastnostmi hlasů nástrojů hudebních, z jedné místnosti na druhou vzdálenou, tak že se v prostoru očividně prázdném jako nějakým kouzlem ozývá hudba zdánlivě bez hudebníků. Předešlý měsíc (14. března) byly o tom v budovách akademie francouzské panem Pepperem zkoušky učiněny. Do tamejších sklepů značné hlubokosti vpraveny byly fortepiano, violoncel, housle a klarinet. Čtyry tenké tyčky z jedlového dřeva byly dolejšíím koncem připevněny k nástrojům hudebním: jedna ke dnu ozvučnému fortepiana, druhá k dotýkadlu violončelu, třetí k dotýkadlu houslí, čtvrtá k nátrubku klarinetu. Odtud byly vedeny kolmo skrze klenby až do amfiteatru fysikálního, kde několik paleů nad podlahou čněly. Tamže stály čtyry harfy Erardovy, na jejichž tělesech připevněno bylo podobných čtvero tyček, dosahujících shora dolů až ke koncům prvnějších, jichž se úzce až pobylblivě dotýkaly, tak že otočením harfy jejich spojení náhle zrušeno, a opětným přitocením zase navráčeno býti mohlo.

Pan Pepper zaklepal na první tyčku na znamení fortepianistovi k začetí hrání. Tu se hued v sále ozvala hra všady dobře slyšitelná, vedena jsouc tyčkami na dno harfy, odkudž se vzduchem rozléhala. Zvuky byly přenášeny v úplné své síle a vlastnosti (timbre), hbitosti a posloupnosti. Otočením pak harfy všechno rázem přestalo. S podobným výsledkem pokračováno s druhými nástroji; jediný violoncel zdál se býti něco chraptivý, zvláště v hlubokých tónech, jakoby jejich převádění něco vadilo.

Pan Pepper dal zaklepat na všechny čtyry tyčky najednou, aby dal znamení

k hrání kvartetu. Tu hned zavzněl ouplný kvartet, hudba bez hudebníků, k zásání všech přítomných. Jaký by byl důraz učinil zpěv lidský podobným způsobem provedený! Wheatstone se i o to pokusil, i nalezl, jak vypravuje, že mnohé osoby až chorobně dojímal.

Mezi tím co kvarteto hrálo, otočil pan Pepper harfu po harfě, i umkla hudba po nástrojích, aě dole hudebníci hráti nepřestali, nevědouce že spojení je zrušeno. Kdyby místo oněch harf jedno větší ozvěnné dno spojeno bylo s tyčkami, jehož tabule by drobným písmem posypána byla, vyskytovaly by se nejrozmanitější figury Chladného podivně spletené, v ustavičných přechodech oku neméně milé jako jejich zvuky sluchu.

O povětroních, asteroidech a padajících hvězdách.

Britské associaei pro pokroky vědecké podán byl nedávno spis, jehož hlavní úlohou jest, odkrýti původ a vlastnosti zjevení meteorolithů čili povětroňů, a jejich analogií s asteroidy. Předě všim hledí p. Greg vyvrátiti mínění na mnoze panovavší, že by povětroně byly výplodky našeho oboru vzdušného. Sebrat všechny historické podatky o padání aërolithů od roku 1500 před n. Kr. p. až do nejnovějších časů, jichžto oprávněných 175 se nachází. Když se jejich vyjevení rozdělí po měsících, přijde na Leden 9, na Unor 15, na Březen 17, na Duben 14, na Květen 15, na Červen 17, na první tedy půlletí 87 padů. Pak dále ná Červenec 18, na Srpen 15, na Zátí 18, na Říjen 14, na Listopad 17, na Prosinec 7, na druhé půlletí 88. Střední počet na každý měsíc jest 14,6. Nejmenší počet aërolithů přijde na Prosinec a Leden, největší na Červen a Červenec. Přijmeme-li, že aërolithy náležejí k soustavě asteroidů a že se okolo slunce pohybují v elliptických dráhách, jejichžto střední vzdálenost větší jest nežli poloměr vzdálenosti země od slunce: vypadá z toho, že když se nachází země ve svém odsluní (aphelium), což bývá v létě, tenkrát největší podobnost jest padání aërolithů; naopak v zimě, když jest země v svém odsluní. Pan Le Verrier dokázal počty, že massa asteroidů nepřevyšuje čtvrtinu massy naší země, a že střední massa jejich nalezá se v jejich osluní, tedy tam kde se nejvíce k zemní dráze sblíží, když ona právě od slunce nejvíce jest vzdálena, k dráze pak asteroidů nejvíce přiblížena, z čehož možnost pochází, že některé z nejmenších ze své dráhy do oboru přitažlivosti země vytrženy býti mohou. Uvažujeme-li potažnou váhu povětroňů, nacházíme, že mezi 1,7 a 3,9 se mění, její střední počet jest skoro 3. To neméně svědčí o jejich stejnosti s asteroidy, neboť hutnost planet jest podle jejich vzdálenosti od slunce následující: Merkura 15,7, Venery 5,9, Země 5,6, Marsa 5,2, Jupitra 1,4. Přišel by tedy asteroidům, jejichž střední dráha padá mezi Marsa a Jupitra, právě počet bezmála 3. Co se týče padajících hvězd, zdá se p. Gregovi, že jsou povahy docela rozdílné. An se aërolithy k asteroidům blíží, zdají se tyto podobnější býti kometám, že mají vlastní světlo, že jsou hmotnosti velmi tenké, ač hustší nežli komety, i zdá se, že náležejí ke kometám meziplanetním (jako Enkova a Bělova), jejichž dráhy střední poloměr jest menší nežli poloměr dráhy zemské, a jejichž osluní by padalo blízko Merkura.

Veliký diamant.

V sezení francouzské akademie věd předložil p. Dufrenoy, direktor cis. školy báhské, ve jmenu p. Halpha, jenž jest jeho majetníkem, diamant neobyčejné velikosti a čistosti, nalezlý v Brasilii. Máť jmeno Étoile de Sud (hvězda jižní). Tento podivuhodný kámen jest hraneň ve dvanáctistěnu, váží 244 karátů ($\times 4$ grany = 976 gr.), a bude-li broušen, ztratí polovici svého objemu. Jeho cena se pak na 5 milionů franků páčiti bude. Pjřjde na výstavu Pařížskou, kdež arcí větší lesk bude rozesílati, nežli ondy pověstný Mont de Lumiér v Londýnském krystalovém palácu. Étoile de Sud jest nalezena ve velké družce podobných dvanáctistěnků v přetvořených třetíhorách brasílských, což bývá obyčejné jejich ložisko.

Množství železných rud v středních Čechách.

S nově vystavěnou železou pecí v Kladně (u dolů p. Novotného, Lany a Klčina), kde se železo ponejprvé českým koksem dobývá, nastává českému železnictví nová doba, kteráž zajisté skvělým vyvinutím domácího hutnictví se oslaví.

Bude-li uhlí vždy v tom poměru v zásobě, jako máme železných rud, převýší hutě

naše v krátkém čase všechny okolní. Upozorňujeme zde jen na nesmírné množství železných rud v břidličnatém pohoří našem. Červená, více méně čistá železná ruda, často slohu čokkovitého, prostírá se v znamenité rozsáhlosti mezi břidličnatými vrstvami od Prahy přes Beroun, Zbítov, Cerhovice, Rokycany a Mníšek; jednotlivé sloje vyskytují se nímto to všude v okolí Pražském v Šárce, u Hořelice, Nučice atd. Též zelenokamen přechází na mnohých místech v hnědou železnou rudu. Výborného vápna, jakožto přísady, jest na blízku všude v hojnosti, tak že všechny výminky zde poltromadě se naleznají, na jejichž základě důležitý tento průmysl zkvéstí může.

Výstava květin v Praze.

Dne 21., 22. a 23. dubna byla v síni ostrova Žofinského výstava květin. Bohužel panovalo právě nepříznivé studené počasí, čímž však rozdíl mezi naší povětrností a půvabnými cizinci v síni vystavenými tím více vystoupil. Spůsobem docela přiměřeným byly v přední části postaveny listnaté a spendličí stromy ze všech skoro pásem země, jejich temná zelenost příjemným způsobem přechod k pestré směsi ve veliké síni prostředkovala. Na pravo hned u vchodu byl vodotrysk, kolem něhož kapradiny a vodní rostliny byly seřaděny; sosny obstupovaly toto skupení. Zde bylo pozorovati některé vzácné druhy, jako Aponogeton distachys z Afriky, pak ze sosen pěkný cedr, Cedrus Deodara z Nepálu, jehož podobnost k našemu modřímu pozornost k sobě vábila; pak krásná Araucaria excelsa z Norfolkských ostrovů, jejíž pravidelnost zřít naši jedle daleko převyšuje. Krásný tento strom tvoří lesy na oněch ostrovech, v nichž dosahuje výšky 200 stf. Některé Araukarie z jižní Ameriky připomínaly na ráz lesů kordiliských, a pamatná novozelandská sosna Phyllocladus trichomanoides s větvenými větvemi a listnatě rozšířenými letorostky okouzlovala podivností tamější květeny. Na levo u dveří rozkládala pěkná italská palma Chamaerops humilis své vějířové listy.

Hlavní ozdobou velké síně byly Azalee a Rhododendra, nejpůvabnější rozmanitostí květů zdobené. Předce ale vydobyla skupení Amarillid neobyčejné krásy a velikosti platnost i lilijovitému tvaru; vedle nich rozkládal se na umělých drncích pestrý koberec Cinerarií, Calceolarií, hyacinthů a tacet. Podle stěn byly Eriky se svými útlými a nekonečně rozmanitými květy sestaveny; nerádi pohřešovali jsme Orchidee, jindy tak hojně zastoupené; studená povětrnost zabraňovala ale bezpochyby jejich vystavení. Za to skvěly se mezi skupením obecnějších rostlin některé skvostné vzácnosti, jako Protea incorrupta z jižní Afriky, Puya z Himalaje a jiné. Také některé pěkné exempláře druhu Euphorbia splendens, ač známé, předce svým zřítsem se vyznamenávaly.

V celku byla výstava sice spíšejší nežli v jiných letech, za to bylo ale to, co se vystavilo, pěkné a půvabné. Zlá povětrnost, jak již podotknuto, a pak snaha, každým rokem novinky ukazovati, byla snad příčina této okolnosti.

Uspořádání, jež obstarává zahradní ředitel zahradnického spolku, pan Fiala, bylo jako vždy velmi krásné.

Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého.

Dne 11. dubna byla schůzka, v níž nejdříve kustos pan Jan Krejčí několik krásných nerostů pro musejní sbírku koupených ukazoval, mezi nimiž výtečný Embolit (chlorobromid stříbrnatý) z Ciblí a veliký Bournonit z Harcu se vyznamenávají. Pan Dr. Václav Staněk přednášel na to o naftě; pan prof. Purkyně o některých fysikálních, astronomických a mineralogických novinkách, pan Vojt. Šafařík konečně o hliníku č. Aluminium. O všech těchto věcech obsahuje číslo toto podrobnější zprávy.

O b s a h.

Učedníci Šaští. Z Novalise přeložil Ladislav Čelakovský. — Přítodoslovná poučení a zábavy. Od prof. Dr. Jana Purkyně. — O tělesech vyhraněných. Od Jana Krejčího. — O stálicích. Sepsal Dr. Vojtěch Kuneš. — Něco o vlku. Z polstiny přeložil a přídatkem opatřil Fr. Špatný. — Drobnost: Rybníčné rybníčství. Od Frant. Špatného, Dokončení. — O hliníku čili aluminium a jiných lehkých kovech. Od Vojt. Šafaříka. — Přenášet hudy. — O povětrnostech, asteroidech a padajících hvězdách. — Veliký diamant. — Množství železných rud v středních Čechách. — Výstava květin v Praze. — Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého.

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: *Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.*

Číslo 6.

Ročník třetí.

Červen 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. st., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. st. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. *Jos. Fryčec*, v Jindřišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasílá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. st.

Učedníci Saiští.

Z Novalise přeložil Ladislav Čelakovský.

2.

Hlasy o přírodě.

Dráhně věkův bezpochyby uplynulo, nežli jsou lidé připadli na myšlénku, aby přerozmanité předměty smyslův svých společným jmenem zahrnuli a naproti sobě položili. Cvičením vůbec docílí se vyvinutí jakéhokoli, a v každém vývinu dějí se oddělování, článkování rozličná, která bychom pohodlně porovnatí mohli s lámáním se paprsku slunečného. Touž měrou jen pozvolna vnitřní bytost naše v toliké a tak rozmanité síly se rozprýskala. Není to snad leda chorobný základ pozdějších pokolení, pozbudou-li duševní mohútlosti, již by tyto rozptýlené barvy svého ducha v nově směřující, po libosti aneb starý jednoduchý stav přirozenosti obnovili, aneb nebývalá ještě mnohotvárná sloučenstva mezi nimi uspsobili.

Čím jsou tyto spojitější, tím spojitěji, cejeji a osobněji každé přírodní tělo, každý ukaz do nich se vlévá, ježto dle přirozené spůsobnosti smyslu přirozená vlastnost dojmu přijatého se řídí. Pročež onomu časnějšímu lidstvu všecko za lidské, známé a společenské přicházeti musilo; nejčirější původnost musila se v jejich náhledech zobrazovati, a každé jejich vyjádření dýchati pravou přirozeností; jejich náhledy musily s obklopujícím je světem souhlasiti, musily býti věrným jeho otiskem a výrazem. Smíme tudíž myšlénky svých praotcův, jaké sobě o věcech ve světě tvořili, uvažovati jakožto nutný plod, jakožto samotvárný otisk tehdejšího stupně pozemské přírody, a na nich obzvláště, jakožto na nejspůsobilejších nástrojích v pojmání světa viditelného s jistotou se poučiti, jaký byl jeho tehdejší poměr k obyvatelům svým, jakož i poměr jeho obyvatelův k němu. Nalezáme, že právě nejvznešenější otázky nejprve jejich pozornost přivábily, a že hledali klíče k tomu divuplnému stavení tu v souboru skutečných věcí, tam ve pomýšleném předmětu neznámého jakéhosi smyslu. Pamětihodno při tom jest, že jsou jej v tekutém, tenkém, beztvárném živlu společně tušili, a nepochybně nevolnost a nemotornost pevných těles nikoli bez významu víru v jejich přimětnost a sníženost v nich zbuzovaly.

Dostí časně vrazil však bystrý duch na obtíž při vysvětlování postav z těch bezpostavných sil a vod. Pokusil se spolu o rozvázání uzlu toho tím, že učiniv první počátky pevnými, tvárnými tilky, ježto však nad pomyslení droboulinké přijal, domníval se, že bude moci z toho moře práškův, ovšem nikoli bez pomoci účinkujících příčin myslénkových, sil totiž přitažlivých a odstrkavých, nesmírnou vystavěti budovu. Ještě dříve potkáváme na místě vědeckých vysvětlení bájky a básně, plné pamětihodných obrazných vypravování o společných světa stavitelích, o lidech, o bozích a zvířatech; a slyšíme vznikání jeho vypisovat způsobem nejpřirozenějším. Dovídáme se při nejmenším jistoty nahodilého, od jinud způsobeného jeho původu; a i samému tupiteli těch nepravidelných výtvořův obrazností musí býti myslénka ta dosti znamenitá. Historii světa pojímati ve smyslu dějepisu člověčenstva, všudy jen lidské události a poměry nalézati, jest myslénka neustále zdědovaná, v nejrozličnějších dobách v novém vždy rouše se vynořující; i podobá se, že divotvorným působením a lehounkou přesvědčivostí ustavičné přednosti požívala. Jednak i to jest zápodobno, jakoby případnost neosobné přírody samoděk na ideu lidské osobnosti se poutala a tato nejvolněji v bytosti lidské obecnému rozumu očividnou se stávala. Již pak tedy básnictví bylo nejmilejším nástrojem v ruku pravých přátel přírody, a duch přírody objevil se nejjasněji ve zpěvu. Čítající neb slyšící zpěvy právě básnické, cítíme, kterak se vnitřní rozum jakýsi ve přírodě kývá, a jako nebeské tělo její v ní a nad ní zároveň se vznášíme. Přírodozpytatelé a básníci označovali se skrze tentýž jazyk vždycky jako jedním národem. Co jsou oni celkem nashbíravše u veliké, spořádané zásoby složíli, z toho připravili tito denní chléb a potřebu srdcím lidským; onu nesmírnou přírodu v různotvarné, menší, libezné přírodky rozštěpili a vzdělali. Jestliže se tito za živlem tekutým a uprchavým s volnou myslí honili, bylť snaha oněch, kterak lze ostrým nožem vnitřní budovu a poměrnost článkův mezi sebou proskoumati. Pod rukama jejich přívětivá příroda umírala, zbytky toliko mrtvé, trnouce zůstávají; ale od básníka, jako duchaplným vínem, více byvši oduševněna, pronášela nejbožštější, nejčilejší důmysly, a povznešena nad všední život svůj, k nebesům vzestoupajíc, tančila, věštby činila, všechněch hostův vítala vlídně a dary své štědrou, bodrou myslí rozdávala. Takto žila s básníkem hodiny rájské. Zpytatele pak jen tehdy k sobě zvala, když byla nemocna a rozpačlivá. Pak odpovídala jemu na každou otázku, i ctíla ochotně povážného, přísného muže. Kdožkoli by tudíž její duševní stránku opravdově seznati toužil, ten ať ji hledá ve společnosti básníkův; tam kdež upřímně divomilé srdce své vylévá. Nemiluje-li ji ale kdo celým srdcem svým, a to neb ono jen v obdivení cení a zvědět si žádá, ten její nemocnici, její kostnici pilně navštěvovati musí.

S přírodou nacházejí se lidé v poměrech právě tak nepochopitelně se různících, jako i mezi sebou; a jakož se dítěti dětinskou prokazuje a k dětinnému jeho srdci mile se tulí: tak zase Bohu se ukazuje božskou, a s povýšeným duchem jeho souhlasí. Nemůžeme ani říci, že jest příroda, abychom tím něco svrchovaného nevyřkli; a veškeré bažení po pravdě v řečích a rozprávkách o přírodě jen vždy více a více přirozenosti se vzdaluje. Mnoho, přemnoho již nabudeme tím, jestliže dychtivost úplného poznání přírody v toužebnost zušlechtěna bude, v toužebnost jemnou a skromnou, kteráž se s cizím, chladným tím zevnitřkem dobře spokojí, bude-li se jí jen kdy nadíti důvěrnějšího s ní obcování. Tajemné puzení na všechny strany vládne naším vnitřkem, z neskonale hlubokého středu kolkolem se šířící. Rozložena-li pak okolo nás divotajná, smyslná i nadsmyslná příroda, domníváme se, že není ono puzení leč přitahování samé pří-

rody, projevení našeho s ní soucítu; jednak že první za těmi modrými, vzdálenými obrysy hledá vlast, jakouž oku jeho zakrývají, snad hledá milenkou mladosti své, rodiče, bratry a sestry, staré přátele, milé minulosti; druhý blouzní, že naň onde nepoznané veleslavenství očekává, budoucnost života plná v pozadí ukryvaná, a žádostivě rukou svých k novému světu vypíná. Nemnozí při této je obklopující velikoleposti pokojně se zastavují; snažíce se aby v celé plnosti a zapletení jejím pojali ji, a nezapomínající pro mnohé jednotlivosti lesknavou niť, kteráž po řadách článku navléká a posvátanou korunu tvoří, blahoslaví sebe v rozjímajícím pohlížení na tento živoucí, nad nočními hlubinami zavěšený skvost. Odtud berou se rozličná rozvažování přírody; — a stává-li se na jednom konci dojem přírody veselou smyšlénkou, duševním hodem, viděti jest na druhé straně, kterak v náboženství nejpobožnější proměněn celému lidskému životu cíle, ráznosti a významnosti dodává.

Již v dětiných národech bývaly nábožné takové duše, jimžto byla příroda tváří samého božstva; byly též jiné veselé povahy, zovoucí sebe uní na hody, jimžto vzduch byl občerstvujícím nápojem, hvězdy světlý k nočnímu tanci, rostliny a zvířata chutnými jídly, a takž neměla u nich příroda významu tichého, divokrásného chrámu, nýbrž rozmarné kuchyně a jídelny. Mezi nimi ony první rozynslnější duše spatřovaly v přítomné přírodě toliko veliké ale zdivočelé vlohly, dnem i nocí zabývaly se snažením, jak by ušlechtlejší přírody vzor a příklad vytvořily. Společně se podělili tím velikým dílem: jedni zamklé a ztracené zvuky ve vzduchu a v lesích znova probuditi dychtili; jiní svá tušení a své obrazy pěknějších plemen v kov a kámen vkládali, skály v onačejší obydlí přestavovali, zakleté poklady z lůna země na světlo vynášeli, rozbujněné řeky krotili, nehostinné moře obydlí, do pustých pasův staré, sličné rostliny a živočichy znova uváděli; bránili přechvatům rozvodňujících se pralesův, za to ale jemnější květiny a byliny pěstovali; zemi zotvirali oživujícímu přístupu plodistvého vzduchu a zápalného světla; učili barvy v lahodné stvůry se slučovati a řaditi, a les i luha, prameny a skály soustavovati ve zpanilé zahrady; vdechli živým ústrojím zvuky, aby k vyvinutosti dospěly a v utěšeném kлокotání se hýbaly; jali se pečovati o nebohá, opuštěná, působům lidským přístupná hovádká, a očistili lesy od škodných potvor, obludných výrodkův přemrstěné obraznosti. Za nedlouho se příroda zase k přívětivějším mravům nachýlila; zjemnělať a stala se užitečnější, a dobrovolně lidským přáním vstříc vycházela. Poznenáhla zase srdce její lidským citem se hýbatí počalo; výtvory obraznosti její utěšeněji plynuly, znova směli s ní lidé zacházeti, i ráda odpovídala vlídnému tazateli, a taktó pudobá se, že se pomalu starý, zlatý čas ten navracuje, za něhož lidem přítelkyní, utěšitelkou, kněžicí a divotvorkyní bývala, dokud ještě sídlila mezi nimi a rajské s ní zacházení z lidí činilo nesmrtelníky. Napotom budou hvězdy poznovu navšléřovat zemi, na níž od oněch časův zatemnělosti byly jsou zanevřely; napotom složí slunce samovládné svoje žezlo, opět stanouc se hvězdou mezi hvězdami, a všecka pokolení a plemena světa po dlouhé odloučenosti vespolek se sejdou. Potom poznají se mezi sebou staré, osířelé rodiny, a každinký den dívají se bude novým pozdravením, novému objímání; potom starodávni obyvatelé země naši přijdou nazpátek k ní, v každé mohyle znova doutnající popel se zažehne, vsudy vyšlehnou živí plamenové do hůry; stará sídla lidská na obrat budou zbudována, staré časy obnoveny, — a dějepis stane se snem nekončící, nepřehledné přítomnosti.

Kdož jest z kmene toho a víry té a hotov, sám také svojí žertvou přičiniti se

k oddivočení přírody, ten obchází v dílnách umělcův, naslouchá všudy ve všech stavech nenadále procitujících hlasův básničností; nikdy neumdlévá v pozorování přírody a v utěšeném s ní obcování; nešťít se nejobtížnější chůze, kráčí všudy kam jemu prstem kyne, a byť mu také kobkami trouchnivějícími jiti bylo; víf on, že zajisté neocenítelné poklady nalezne; svítilna hornická na konec uhasíná, a kdož ví, do jakých tajemství potom vábná bydlitelka podzemní říše jej zasvěťf. Nikdo zajisté hruběji s cílem se nemíjí, jako ten, kdo se domýšlí, že divně ty krajiny již zná a nemnoha slovy jejich zřízení vyhloubá a všude na pravou cestu uhodití dovede. Samo sebou nikomu, kdo se odrbna od druhých ostrovem se učinil, nerozhrěske se poznání, aniž také bez mnohého úsilí. Pouze dětem aneb dětinným lidem, nevědoucím co čini, může se takto pošťtiti. Trvalé, neustálé zacházení, svobodné a umělé pozorování, bedlivost na plichoucké návěští a stránky, básničnosť vnitřního žiti, smysly vyvíčené, srdce prostinké a bohabojné, toto jsou nevyhnutelné požadavky opravdového přítele přírody, bez nichž nikomu se přání jeho nevydará. Není věhlasno, chtítí celému světu člověčímu porozumětí bez plné, vykvětlé lidskostí. Nesmít žádný smysl držimati, a třebaš nebyly všecky stejně procitlé, předce musí býti všecky zaujaty, pobídnuty, nikoliv ale potlačeny a ochablé. Jako spatřujeme příštího umělce v pacholetí, ježto každou zeď a písečnou plochu kresbami zanáší a barvy i postavy pestře pojí: nejinak vidíme příštího mudrce v onom, jenž všecky přirozené věci bez odtuchy postřehá, poptává se, na všecko zřetel má, každou pamětíhodnosť sbírá, maje z toho potěšení, kdykoli nového výjevu, nové síly a vědomostí stal se pánem a majetníkem.

Tu se vidí některým, žeť ani hodno není, všude do nekonečně rozprýštělé přírody chtítí vnikati, ano žeť to krom toho nebezpečné podniknutí, bez ovoce a bez výsledkův. Tak, jakože prý nikdy na nejdrobnější zrnko pevných těles, nikdy na nejjednodušší vláčekno neuhodíme, poněvadž se všecka velikost napřed i nazad do neskonality tratí: tak jest rovně s druhy těles a síl přírodních; také tuto napořád nové druhy, nová složení, nové úkazy až do nekonečnosti se namanují. Jen té doby se tyto na oko zastavují, když naše pilnosť omdlévati počíná. Tim způsobem prý mrlhá se drahý čas zbytečným rozjímáním a dlouhochvilným počítáním; a to konečně se přemrští v pravou šilenost, v stálou závráf nad úžasnou hloubkou. Vždy prý také příroda, bychom sebe dále v ní přišli, zůstane zkázyplným mlýnem smrti, všude nescmírný převrat, nerozpojný řetěz krouživých vírův, říše žravostí, nešilenejšího přepychu, nescmírností nešťtí plný klin; těch nemnoho světlých místeček tím hrůzyplnější ozařuje noc, a přístrachy všeliké musí prý každého pozorovatele až k necitelnosti usoužití. Co spasitel přistoupá k ubohému člověčenstvu smrt; neb bez úmrtí byl by nejláznivější člověk nejblaženějším. Zrovna již bažení po vyzpytování toho obrovského stroje není leda potahování do hloubky, počínající závráf; neboť každý půvab jesti zmáhající se vír, jenž v brzce nešťastníka zúplna zachvátív, nocí strastiplnou s sebou dravým proudem unáší. Tuto prý se tají lestná úpast rozumu lidského, jemuž příroda všude, jakož svému nejhoršímu nepříteli, záhubu strojí. Díky dětinné nevědomosti i nevinně lidské, nedávající člověku úžasná ta nebezpečnoství spatřiti, jaká všudy vůkol, hrozivým ledovcům ku podobě, okolo poklidných obydlí lidských cihající, každou chvílkou čekají na vpadnutí. Vnitřní nescvornost přírodních síl toliko člověka po ten čas zachovala; však ale musí jednou ona veliká doba nastati, ve kteréž lidstvo veškeré velikým společným usnešením z trapného stavu toho, z toho strašlivého žaláře se vyrvouc, a svobodně odřeknouc se svých zdejších statkův a zboží, na

věky vyproští svoje plemeno z bídy té a do šťastnějšího světa k starému otci svému je uchrání. Takto alespoň hodným způsobem skonávající předešli by nutně, násilně zahlazení aneb ještě strašnější zvířecí odrodilství skrze poslušné rozrušení ústrojí myslícího, skrze šílenství. Zacházení se silami přírodními, se zvířaty, rostlinami, skalami, bouřemi a vlnami nemůže jináče než připodobnit lidi k těmto předmětům, a právě to zpodobňování, ta přeměna a to rozpustění bytosti božské a člověčí v neskročené síly jest přírody této duch, té strašlivě nenasytné moci. A zdaž všechno co vidíme, praví tito dále, není již kořisti nebes, velikou zříceninou minulé slávy a nádhery, zbytkem truchlivých hodův?

Buď si tak, mluví srdnatější; vediž tedy pokolení naše zdoluhavý, však dobře rozmyšlený boj záhuby s touto přírodou. Trávicími jedy hledíme, abychom ji zkazili. Přírodopyspec staň se slechetným hrdinou, kterýž, aby své bližní zachránil, vrhá se do rozovřené propasti. Však jsou ji umělci nejednu již ránu zafali, jen pokračujte, zmocňujte se těch tajemných nitek, učíte, ať zapráhne po sobě samé. Užijte oněch nesvorností v prospěch svůj a budete ji, jak onoho býka oheň soptícího, po vůli své moci pod jařmem řídit. Vámi musí uvedena býti v podrobenost. Strpení a víra přísluší synům lidským. Vzdálení bratři k jednomu cíli pojí se s námi; kolování hvězd — co životův našich na kolovrátku vypřádání bude, služnou pomoci svých otrokův pak nové džinistan*) si vystavíme. S vnitřním v duši plesáním divejme se jejímu spustošení, jejím zmatkům; však se ona sama nám tímto zaprodá, a každý nátlak její v těžkou jí vzroste pokutu. Ve vznášejících citech svobody naši žijme a umírejme; neboť z ní se prýští veletok, kterýž jí svým časem zaplaví a ukrotí; v tom se koupávejme, abychom občerstvovali se novou srdaatostí k rekovným činům. Až potud se nevztahuje obludy vztek; kapka svobody dostačí, aby jej navždycky oslabila, jejímu spustošení vykázala míru a hranice.

Pravdu mají, praví někteří; zde leží talisman aneb nikde. U zdroje svobody sedající pátráme; on jest ono veliké kouzelné zrcadlo, v němž jasně nezkaleně odhaluje se všechno stvoření; v němž se koupají útlí duchové a všech přirozeností obrazové, a v němž vidíme zotvírané všeliké chodby a komnaty. Nač to dobré, putujeme-li přebitěně kalným světem věcí vidomých? vždyť leží v nás, pramenu tom, čistější svět. Zde jen zjevuje se pravý smysl toho velikého, pestrého, zmatečného divadla; a vstupujeme-li plní těchto zjevův do přírody, všechno nám velebnámo jest a s jistotou známe každou podobu. Netřeba nám dlouhého skoumání; na zběžném porovnání, na mále tahův v písku přestáváme, vyrozumějme z toho ostatnímu. Tak jest nám všechno písmem mohutným, jehožto klíče máme při sobě, a nic nám nepředzvídaně v cestu se nenamítá, ježto napřed běh onoho hodinného stroje známe. Jen my ze přírody plnými smysly se těšíme, poněvadž nás nepozbavuje našich smyslův, poněvadž nás nesouží horečné sny, alebrž jasná svědomost zbrojí nás důvěrou a pokojností.

Onino blouzní, oslovil tyto povážný muž. Zdali nespátrují ve přírodě obraz vlastního vnitřka svého. Oni sami se tráví v divoké bezmyslnosti, nevědouce, že jest jejich příroda jenom hříčkou myšlének jejich, jenom pustým přemítáním jejich snu. Pak ovšem jest jim dravým zvířetem, podivně dobrodružným závojem jejich smyslnosti. Člověk rozebdělý heze strachu pohlíží na ty zmetky své nezřízené obrazotvornosti, věda, že nejsou leč nicotné příšery jeho slabosti. Svědom jsa panstva svého nad světem, svou osobností

*) Džinistan, v arabské mythologii iše duchův neb geniův, džin nazývaných.

vznáší se mocně nad tím jícnem propasti a bude se pověšpě vysoko nad nekonečnou tou proměnlivostí vznášeti. Souzvuk zvěstovati, rozšiřovati dychti vnitřní jeho bytnost. Až do neskonalosti vždy sjednocenějším stávají se bude s sebou samým i s tvorstvem vůkol sebe, a za každým krokem vždy jasněji věčtá všudyčinnost vznešeného řádu světa, této tvrce jeho bytnosti, do očí svítiti mu bude. Rozumnost vyznamenává svět; jí k vůli svět byl učiněn; a je-li nyní teprve bojištěm dětinné, vzkvétající rozumnosti, stanef se však jednou božským obrazem činnosti rozumu, jevištěm opravdové cirkve. Potud má si člověk jeho vážiti jakožto myslí svojí podobenství a s ní na nevynežitelné stupně se zdokonalující. Kdož tedy k poznání přírody dostati se touží, cvičiž mravní smysl svůj, jedne a vzdělávej se po zpanilém jádru svého vnitřku, a jako samodek před ním se otevře příroda. Mravné konání slove onen veliký a jediný pokus, jimžto všecky hádanky nejrozmanitějších úkazův rozluštěny býti mohou. Kdo až k němu se proskoumal a přísným vyměřením myšlének svých jej rozebrati dovedl, ten věčným místrem přírody slouti bude.

O prahorách českých.

Od Jana Krejčího.

(Dokončení.)

V severozápadním cípu Čech do okolí Ašskéoh sahá východní část *Smrčín* (das Fichtelgebirge), prostředkující přechod Šumavy do Rudohoří. Ač jenom malá část tohoto pohoří do Čech náleží, nebude snad předce nevhod, pojednati zde o něm, jelikož v našich zeměpisech často o něm mluveno bývá, ač nikdy zevrubně.

K Smrčínám může se počítati celá břidličnatá vysočina Voigtlandu a jihovýchodního Durynska. Jižně je dělí potok Vondrebský od Šumavy, východně sahá až k prohbi, jimž jest vedena silnice z Chebu do Plavna, severně sahá za Hof, západně až ke Kulmbachu v Bavořích.

Široká tato výšina vystupuje zponenáhla od severu k jihu a dosahuje na jižním kraji ve vlastních Smrčínách své největší výšky. Severní kraj leží v průměru 670—800 st. nad mořem, vysočina sama asi 1500—2000 st.; žulová temena Smrčín vyzdvihují se ještě o 1000—1700 st. výše a dosahují 2800—3250 st. výšky. Jihozápadní kraj této vysočiny kloní se příkře k Bavorům a leží v té čáře, která Durynský les se Šumavou spojuje. Pata jižní leží výše nežli severní, a sice ve výšce 1000—1400 st. nad mořem. Na severozápad připojují se Smrčiny k Durynskému lesu, na východ k Rudohoří, na jih k Šumavě, a jsou tedy uzlem, od něhož tato tři pohoří vybihají.

Široká vysočina jest četnými křivolakými údolními dle všech směrů prostoupena, z nichž nejdůležitější jsou údolí Oharky od Weissenstadtu až k Chebu, údolí Elstry od Steingrúnu až za Plavno, údolí bílého Mohanu a Nábu od paty hory Ochsenkopf až do Berneku.

Řeky tyto, tekoucí do čtyř světa úhlů, ukazují patrně sklon celého pohoří.

Vlastní Smrčiny (a jen o těchto zde mluvíme) z prahornin složené vystupují na podotknuté břidličnaté vysočině a liší se již svou podobou od vlnité okolní krajiny. Jádro jejich skládá se ze žuly, kteráž všechny vyšší hory tvoří, jako Ochsenkopf (3135'), Hoher Matzen, Kössein (2861'), Schneeberg (3250'), Rudolfstein, Waldstein, Kornberg. Žula vyzdvihuje se ale jenom v západní části Smrčín v podobě vysokých hor, východně od Markleitenu až do Čech tvoří okulacené poverší. Hlavní žulové jádro, dle

směru Rudohoří protažené, jest obstopeno jednotlivými žulovými ostrovy, jež všechny jako hlavní jádro ze svoru vynikají a na některých místech hrubozrnou rulou obaleny jsou. Všechna tato žula dává dobré stavivo, u Weissenstadtu obsahuje též cínovou rudu, kteráž se již nedobývá, a na několika místech sloje železné rudy, zvláště u Fichtelbergu. Hora Ochsenkopf jest prostoupena mohutným coukem augitového zelenokamenu (Diabas), kterýž se stal důležitým pro tamější průmysl, anof se z hmoty jeho snadno roztopitelné černé sklo dělá a k zhotovení černých knoflíků potřebuje. I jiné drobné zboží skleněné dělá se v této krajině hojně.

Povrch žulové krajiny jest nejvíce lesnatý, jen na horách vystupují jednotlivé pevné skály, bývají ale posety nesčíslným množstvím okulacených balvanů, které v některých místech, jako n. p. na Louisenburku blíž Wunsiedlu, četně navštěvovaný skalní labyrint sestavují. K žule připojuje se nejdříve rula, skládajíc široké nejvíce lesnaté pásmo mezi Weissenstadtem a Wunsiedlem, úzký pruh u Brambachu a jinde. Z většího dílu splývá rula se svorem a má tentýž vliv na podobu hor a na zrůst bylin. U Goldkronachu a v sousední drobové břidlici obsahuje zlatonosné a antimonové couky, v nichž se jednou živě dolovalo a které dosavad bez naděje nejsou.

Zevnitřním obalem všech žulových hor na Smrčínách jest svor (Glimmerschiefer), rula mezi ním a žulou chybí často. Obstupuje celé žulové jádro co elliptický plášť od Goldkronachu, Kornbachu, Hallensteinu, Elstry, Schönbecku, Chebu a Redvic. Větší díl povrchu jeho jest ploše vlnitý a lesnatý. Vápenný kámen a železná ruda prostírají se ve svoru tomto ve dvou pruzích, a jsou často spolu spojeny. Jeden pruh běží přes Wunsiedel až k Hohenberku na českých hranicích a obsahuje hlavně vápno, místy také nad ním hnědou železnou rudu, druhý běží od Redvic až do Schirndingu a do Čech podle Oharky. Také zde se nalazá vápno s hnědou železnou rudou. Tyto obě sloje jsou nejenom geologicky a technicky důležité, nýbrž mají také vliv na podobu této krajiny. Podél směru jejich povstala řada malých dolin, v nichž dědiny a městečka této krajiny nejhustěji se spatřují.

Mimo tyto kameny objevují se ještě v žule a svoru porůznu malé čoky a žíly porfyru; u Göpfersgrünü spočívá na žule sloj tučky (Steatit) s pamětihodnými nápodobinami vyhraněných nerostů, porůznu vyskytují se také čedičové kupy, z nichž nejpatrnější jest *Komorní hůrka* (Kammerbühl) u Františkových lázní, která tak jako již pojednaná *Železná hůrka* u Bodenu všechny stopy sopečné činnosti, strusky, sopečné pŕmy, totiž kusy svoru do strusek obalené, na hranách roztopené kusy amfibolu, olivinu atd. obsahuje. Hrabě Kašpar Sternberg a slavný básník Göthe obírali se svým časem mnoho vyskoumáváním této hůrky, která však s nynějšími sopkami podobnosti nemá, jelikož se na ní jicen nevytvořil ani láva z ní netekla. Památná křemenitá sloj, o níž jsem při Šumavě se zmínil, prostírá se také do Smrčin a sice od Seeberku až za Aš, vynikajíc často co kostrbatá stěna nad žulou a poskytujíc dobré kamení na silnice.

Severně za vesnicí Haslau v Čechách jest žula prostoupena zvláštním kamením, jež prof. Reuss Chebskou břidlicí (Egeranschiefer) jmenuje a které vedle vápna, zelenavého augitu, hlavně Egeran a živec (periklin) obsahuje. V minerálních sbírkách jsou nerosty z této místnosti dobře známy.

Se Smrčinami souvisí probhím mezi Chebem a Bleistadtem *Rudohoří* čili *Krušné hory* (das Erzgebirge), od dávna pro svou bohatost na stříbro, olovené, cínové, kobal-

tové a železné rudy tak pojmenované. Od Tepelských a Karlovarských prahor dělí je údolí Oharky, od Smrčín břidličnaté prohbi západně za Bleistadtem.

Jako ze Smrčín náleží též z Rudohoří jenom menší ale právě nejvyšší část k Čechám, neb větší díl království saského na levém břehu Labe patří k tomuto pohoří. Jižně v Čechách sahá od Bleistadtu ke Klášterci, Chomoutovu, Oseku a Tisé u paty pískovcového Sněžníka; v Sasích od Gottleubu k Tharandu, Neuen, Chemnici, Cvikovu; dále k severu přechází v pahorkovou krajinu.

Rudohoří kloní se podél 18 mil příkře do Čech, v Sasích ale přechází velmi zponenáhla do nižší krabotiny. Kraj v Čechách obsahuje zároveň nejvyšší hřbet celého horstva, jehož vrstvy vůbec od jihozápadu k severovýchodu běží. Po obou stranách jest obejmuto přítoky Labskými, tak že zvláštní rozhraní hlavních řek nečiní.

Plaský a široký úklon saský nemá horského rázu, jenom málo které vrchy vyzdvihují se značněji nad své okolí. Mírně nakloněná vysočina jest ale prostoupěna údolními rozmanitě zakroucenými, a nejvíce k severu a severozápadu otevřenými. Krátká údolí na české straně v příkrém svahu jsou mnohem rovnější. Pata hor spočívá u Děčína jen 364 stf. nad mořem, ještě níže na severní straně, rozšíříme-li hranice jejich až k Labi; u Oseku 900 stf., u Chomoutova 1050 stf., na severní straně u Chemnice 900 stf., u Cvikova 800 stf. Hřbet dosahuje v průměru výšku 2500 stf., ve východní části jest o něco nižší, v západní o něco vyšší, v celku tedy asi 1600 stf. nad patu povýšen. Jednotlivé hory vyzdvihují se na 4000 stf. Nejvyšší hora Keilberg u Jáchymova dosahuje 3924 stf., Sonnenwirbel u Božího Daru 3907, Spitzberg 3546 stf. Ve východní části jest Wieselstein u horního Litvínova (Ober-Leutensdorf) 3024 stf. nejvyšší. Ale i nejvyšší hora nevypíná se nad své okolí výše nežli 900 stf. Nejvyšší místo v horách, Boží Dary (Gottesgab), leží 3129 stf. nad mořem. Jen málo která údolí na saské straně jsou více nežli 600 stf. do vysočiny zaryta, z většího dílu jsou mělká.

Z poměrů těchto vysvitá všeobecná podoba tohoto pohoří. Vnitřní budova hor těch jest v celku velmi jednoduchá, jako povrchnost jejich. Rula, svor a břidlice převládají; místně vyniká z nich rula a porfyr, nebo menší čoky a sloje zelenokamenů, amfibolového kamení a čediče; některé krajiny jsou bohaté na rudní couky; severní kraj v Sasích jest lemován drobou, útvarem kamenuhelným, červeným a kvádrovým pískovcem; jižní kraj v Čechách jest obstoupen kvádrovým pískovcem a vrstvami hnědouhelnými.

Ideální průřez Rudohoří.

R — rula	P — porfyr	Bř — břidlice
Ž — žula	Zl — zelenokamen	Dr — droba
		KU — kamenné uhlí
S — svor	Č — čedič	ČP — červený pískovec
		HU — hnědé uhlí v Čechách.

Největší a nejsouvislejší prostoru zaujímá *rula*. Od severovýchodního a jihozápadního kraje pokrývá víc než polovinu hor, a přechází na západě do svoru. Vůbec dá se hranice stopovati u míst Nossen, Oederau, Tschoppau, Geyer, Schlettau a Oberwiesenthal. Mimo to vyskytují se ještě osamotnělé rulové ostrovy u Kunnersdorfu a Frankenbergu, jakož i podle kraje velkého žnolového horniště u Schwarzenbergu, Schneebergu a Kirchbergu.

Veliké rulové horniště toto obsahuje rozličné odrůdy ruly, mezi nimiž dvě hlavně se vyznamenávají: šedá, zvláště okolo Freibergu, a červená na temně hor v Čechách a v pruzích na západním kraji.

Šedá rula, kteráž se za horninu více proměněnou považuje, nežli červená, jest dle zkušenosti bohatší na stříbrnosné couky, nežli tato. Ve východní části Rudohoří jest rulové horniště několikrátě prostoupeno mohutnými spoustami žuly a porfyru. Vzácněji vyskytují se v něm zelenokamen, eklogit, hadec a čedič; v pásmu mezi místy Wiesenthalem v Čechách a Nossenem v Sasích vyskytují se četné stříbrnosné couky (v Čechách u Božího Daru, Vejprt, Wiesenthalu, Niklasbergu, v Sasích u Marienbergu, Annabergu, zvláště ale u Freibergu), na temně hor pak (n. p. u Krupky a Zinnwaldu) couky cínové a také železné rudy. Tak se nalezají na Andělské hoře u Přísečnice spousty hadce s magnetovou rudou, u Orpus sloje červené železné rudy

Svor objímá rulové horniště na západní straně od Nossenu až ke Geyeru co úzké pásmo, rozširuje se ale na západní části Rudohor po celém hřbetě, zaujímaje celé okoli měst: Schellenberg, Boží dar, Jáchimov, Johannegeorgenstadt, Schwarzenberg a Schneeberg, až na západu za údolí Zvody u Bleistadtu do hlinitých břidlic Smrčín přechází. Svor tento obstupuje mohutné žnolové horniště a skládá nejvyšší temena. Také svor rozpadává se ve veliké množství odrůd a obsahuje mnoho podřizených slojů břidlic turmalinových, mastkových, amfibolových, křemenných, pak zrnitý vápenec a dolomit. Žula, porfyr, zelenokamen a čedič prostupují svor na mnohých místech, jakož i couky cínové, železné a stříbrné. Sem náležejí staroslavné couky Jáchimovské, pak leštěncové couky u Bleistadtu, kde se také krásný pyromofit (Braunbleierz) objevuje. Couky Jáchimovské obsahují mimo leštěnec, stříbrnec a překrásné blejno stříbrné (Rothgülden), hlavní to rudy stříbrné, též ryzí stříbro, Polybasit, kyzy kobaltové, otrušik, vismut, uranovou, bezvárnou rudu, a mimo to jiné pěkné a vzácné nerosty. Jáchimov dal od r. 1516—1594, tedy v 78 letech, 1,730.822 hřiven stříbra. V nejnovější době počaly se doly Jáchimovské opět zveleovati a poskytují mimo blejno stříbrné též ryzí stříbro a leštěnec stříbrný, pak několik nových vzácných nerostů (Rittingerit, Eliasit, Voglit atd.) Rula a svor skládají tedy větší díl tohoto horstva, úklon vrstev jest v celku mírný, a proto právě jest Rudohoří na saské straně takřka pohoří bez hor. Všeobecná jednotvárnost převyšuje se jenom tam, kde žula, profyr a čedič vystupují, tak že již zdaleka tyto horniny jsou znatné. Více rozmanitosti jeví se v údolích.

Půda z kamení tohoto povstalá není špatná, ale pro vysoké položení předce málo úrodná; jen lesy daří se v ní dobře. Nicméně náleží celé pohoří k nejlidnatějším krajinám v Evropě, čehož příčina v bývalém vydatném dolování hledati se musí. Obyvatelstvo, kteréž pro svůj znamenitý počet nebo pro zeslábnost hornického podniknu ti z úrody polní jen nuzně vyživovati se mohlo, obrátilo se se vsí silou k rozmanitému průmyslu, ač i ten k výživě vždy nedostačuje.

Jako svor ke zpodu na některých místech do ruly přechází, tak zase na svrchu

jest spojen s hlinitou břidlicí, která na západní straně Rudohoří širokým pásmem objímá a s břidlicemi Smrčín ve Voigtlandu souvisí. Břidlice tato obsahuje co podřízené odrůdy břidlicí pokryvačskou, brusovou, křemennou, buližnsk (Kieselschiefer), břidlicí kamenečnou a amfibolovou, vápenec a dolomit a u Berggiesshüblu také magnetovou rudu. Na některých místech obsahuje také sloje zelenokamenu a porfyru; u Kirchbergu a Falkensteinu vystupují také žulové ostrovy z břidlice. Droba, útvar kamenného uhlí a červeného pískovce lemují v Sasích patu pahorů Krušnohorských a ukončují pravidelně usazené útvary horské.

Z lůna těchto břidličnatých a vrstevnatých hornišť vystupuje žula, porfyr a jiné balvanité kameni.

Žula tvoří dvě veliká hornišťe na jihozápadním konci hor, a jedno menší ještě západněji ve Voigtlandu. Největší z těchto hornišť průstírá se z údolí Oharky až do Schneebergu v Sasích, a jest skoro celé svorem obalené, druhé vystupuje z břidlice u Kirchbergu. Mimo tato dvě největší žulová hornišťe pozoruje se ještě asi 10 menších žulových ostrovů ve svoru, obyčejně úzkým pásmem ruly obstoupených. Jeden z těchto menších žulových ostrovů obsahuje na temně porcelanový jil (u Aue). V horništi ruly jsou 3 větší žulové ostrovy mezi Freibergem a Altenbergem, a asi 6 menších porůznu. Sem se musí také počítati slídnatá žula (Greisen) mezi Altenbergem v Sasích a Zinnwaldem v Čechách, která cínovou rudu obsahuje. Mezi porfyry převládá zvláště křemenitý porfyr, jenž tvoří dvě veliká hornišťe, jedno mezi Teplicí a Dippoldiswaldem, druhé mezi Freibergem a Tharandem, od něhož couky do sousední ruly vybíhají. Mimo to vystupují ještě malé porfyrové kupy a couky, jak v rule, tak i ve svoru a břidlicí, vzácněji v žule. U Zinnwaldu a Altenbergu obsahuje porfyr také cínovou rudu, nebo objímá spousty slídnaté na cínovou rudu bohaté žuly, s památnými nerosty (cínovec, cínový kyz, blejno zinkové, leštěnec olovený, kyz železný, křemen, kazivec, topas, Scheelit, Stolzit a j.).

Žulové a porfyrové kupy způsobují v těchto částech Rudohor jakousi rozmanitost, a byť i ve vysoké vrchy se nenakupily, předece pokrývají hřbet horní skalními temeny a balvany, pro kteréž jakož i spolu pro vysoké položení orba dařiti se nemůže. Celá tato krajina jest tedy nejvíce lesem zarostlá, který i veliký díl pískovcové půdy na východní straně Rudohor pokrývá.

Také *čedič* vystupuje v podobě kup až na temně samém a skládá některé vysoké hory, jako Spitzberg u Božího Daru, u Lichtenwaldu a Jáchimova, pak v Sasích na mnohých místech.

Porůznu objevují se v rule též eklogit, hadec, v břidlicích pak zelenokamen. Hadec jest obyčejně provázen amfibolovým kamením a zrnitým pískovcem; vyskytuje se u Přísečnice (Pressnitz), u Kalichu, u Zöblitz v Sasích, kdež se ke zhotovování všelikého drobného náčiní užívá.

Jako v Šumavě objevuje se také v Rudohoří, ale teprva daleko v Sasích v pahorkovité krajině, hornišťe *bělokamenu* (Granulit), jenž na svoru a rule spočívajíc délku 6 mil a šířku 7 mil zaujímá. Jako v Šumavě jest bělokamen provázen amfibolovým kamením a hadcem, a spočívá bezpochyby v podobných poměrech, ačkoliv saští zemězualci horninu tuto za eruptivní považují. Na české straně objevuje se bělokamen v rule jenom mezi Erbelsteinem a Wartou, kde v příkrých skalách u Oharky vystupuje.

Malebné pískovcové hory mezi Pernou a Děčínem dělí pahory Rudohoří od ji-

ného skupení prahor, které obyčejně k Sudetům počítáno bývá. Skupení toto, pokud jenom na prahory ohled bere, obsahuje hory Lužické, Jizerské a Krkonošské.

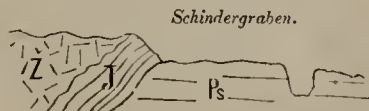
K *Lužickým horám* mohou se počítati všechny vrchy a kopce na pravém břehu Labe, které v Sasích od Budišina a v nejsevernějších Čechách okolo Rumburku a Šluknova se prostírají. Hory tyto skládají se nejvíce ze žuly, severovýchodně ze syenitu a porfyru. K jihu jsou obstoupeny rozrytým pískovcovým površím, kteréž vůbec pod jmenem saského a českého Švýcarska známo jest; severně ztrácejí se Lužické hory zponenáhla v rovinách německých, z nichž ještě sem tam malé prahorní kopce vynikají, k východu souvisí mezi Friedlandem a Libercem s Jizerskými horami.

Lužické hory netvoří ale vynikající pohoří jako Rudohoří nebo Krkonoše, jsou spíše jenom rozvlněnou vysočinou, jejíž severní pata v Lnžici 500—700 stf., jižní v Čechách asi 1000 stf. nad moře jest povýšena.

Nejvyšší vrchy objevují se na českých hranicích mezi Sebnicemi, Rumburkem a Chrastovou (Kratzau), skládají se ale větším dílem z plutonského znelce, kterýž zde mnohonásobně jak prahory tak i žulu prorazil. Temena jejich nepřesahují však nikdy 2500 stf.

Panující hornina v těchto horách, pokud do Čech v okolí Rumburku a Šluknova náleží, jest hrubozrná žula s velkými vyhraněnými žilci; porůznu vyskytují se malé sloje ruly, jakož i couky a žíly drobnozrné žuly a porfyru. Jako v Šumavě vyskytují se zde couky křemene, který v celku směr jihovýchodní zachovává. Takový couk na dvě mile dlouhý a několik set střeovicí mocný prostírá se od Šluknova ke Kunnersdorfu.

Velmi památné jsou poměry uložení, kde žula bezprostředně s pískovcovými skalami se stýká. Podél celého prahorního skupení od Hohensteinu v Sasích přes Oberau, Weinböbla, Dittersbach, Sangsdorf, Hinterherrsndorf, Doubici, Waltersdorf k Hodkovicům, ba dále u paty Žaltmanských hor bliž Nachoda (viz Živu r. 1853, str. 358), jsou vrstvy kvádrového pískovce a opuky, jinde vodorovné, silně nakloněné. ba i převrácené a místem i žulou pokryté. U Hohensteinu pozoruje se mimo to ta zvláštnost, že mezi žulou a pískovcem jurové vrstvy na den vycházejí, což nikde jinde v tomto pohoří se nejeví. Přiložený výkres představuje ten poměr.

Průřez skal u Hohensteinu v Sasích.

Ž. žula. J. jurové vrstvy. P. pískovec kvádrový.

Vyplyvá z toho samo sebou, že žula hor těchto teprva po vytvoření pískových vrstev (útvoru křídového) do výšky byla vyzdvížena a že podél celé jižní paty hluboká propast povstala, do níž část pískových a opukových vrstev spadla.

Určitý horský ráz mají Jizerské a Krkonošské hory, které ze všech stran příkře vystupující krajinu mezi Chrastovou a Friedlandem, pak mezi Šaclířem a Landsbutem vyplňují.

Severní pata těchto hor leží ve výšce 1000 stf. v Pruské Lužici a Slezsku, jižní pata v Čechách mezi Hodkovicemi, Vrchlábí a Trutnovem ve výšce 1500 stf.

V Krkonoších, kteréž obsahují nejvyšší hory mezi Dunajem a Skandinávií, vyvíjí se všecken půvab romantického horstva, pročez bývají od cestovatelů nejvíce navštěvovány. Na mohutných jejich hřbetech vyzdvihují se nejvyšší hory Čech, Sněžka (5095'), Brunberg (4828'), Šišák (Sturmhaube 4,666'), Kotel (4490'). Sněžka na jiho-východním konci jest tupý jehlanec, již nad hranici stromového zrástu povýšený, od kaple jeho otvírá se panorama na 80 mil v průměru. Lesnaté, neschůdné Jizerské hory obsahují několik souběžných užších hřbetů; Tafelfichte u Neustadtu jest nejvyšší temeno jejich (4629').

Vnitřní sloh těchto hor jest z většího dílu soustřední. Jádrem celého horstva tvoří mohutné horniště žuly, majíc skoro podobu S; větší díl zaujímají Krkonoše, menší Jizerské hory, nejužší jest v prohlbi, kde se u Nového Světa oboje hory od sebe dělí. Bezprostředně k žule přikládá se rula a svor, kterýž konečně do hlinité břidlice přechází.

Na severní straně leží na žule rula, zvláště mezi Friedlandem v Čechách a Neustadtem až k Warmbrunnu; u Raspeavy objímá rula sloj hadce vápnem proniknutého (Ophicalcit) a tvoří vysoké chlomy, mezi nimi Tafelfichte. Dále teprv přechází rula ve svor. Na jižní straně mezi Chrastavou a Vysokou leží na žule bezprostředně břidlice, často maskem a křemenem proniknuta. Taková křemenitá břidlice skládá též temeno Ještědu u Liberce (3050'). V břidlici objevují se sloje vápence a hnědé železné rudy, která na některých místech (Ernstthal, Frauensthal) se taví.

Východně od Vysoké přechází břidlice ve svor, který bezprostředně na žule leží, a od Štěpanic, Vrchlábí až k Freiheitsu s červeným pískovcem se stýká, od Freiheitsu přes Šaclíř až ke Kupferbergu opět břidlicí pokryt jest. Svor tvoří zde nejvyšší hory Krkonošské, jako Sněžku, Brunberg, Kotel, Krkonoš a j.; žula zase skládá široký hřbet, po němž se tak nazvané louky ve výšce 4000 stf. rozšiřují. Zde se vyvinul jistý způsob alpského hospodářství, a na loukách jsou všude roztroušeny tak nazvané boudy, kolem nichž se celé léto hovězí dobytek pase. V četných údolích jest všude úrodný nános, kde se již osení dobře daří, ač pro dlouho trvající zimu vždycky dobře sklizeno býti nemůže. Žula Krkonošská jest velmi chudá na rudy, jen železné rudy objevují se porůznu. Mimo les a pole v údolích hledají tedy obyvatelé Krkonošští v průmyslu svou výživu, který ovšem s velkými dílnami na blízku zápasí. Silné proudy vodní a uhelné ložisko na blízku u Šaclíře, Waldenburgu atd. poskytují dílnám značných výhod. Bohatší jest svor, ač v celku také dosti chudý. V něm vyskytují se četné sloje vápence, který u Vrchlábí pěkně bílý, zrnitý jest, skoro podobný karráskému, jen že v menších balvanech se láme. V Krkonošském dolu pod Sněžkou dobývá se ze sloje měděného a otrušíkového kyzu, smíšených s částkou magnetového kyzu a zinkového blejna, měď a otrušík; u Oupavy leží ve svoru sloj magnetové rudy, u Rokytnice obnovilo se dobývání měděných rud (hlavně kyzu pestrého a zelení měděné); mohutnější jsou však couky s měděnými kyzy na slezské straně u Kupferbergu, kde břidlice v amfibolové a chloritové kamení přechází. U Harrachsdorfu vyskytují se slahé couky s leštěncem, merotcem a pyromorfitem; také zlato se porůznu vyskytovalo a v některých dolinách rýžovalo, u Freiheitsu má dosavádě vřeh jeden jméno zlatého parohu (goldenes Rehorn).

Jak na slezské tak i na české straně proudí se z prahor teplá voda, v Čechách u Svatojanských Lázní ze svornu, v Slezsku u Warnbrunnu ze žuly. Na obou stranách v Slezsku a Čechách jsou Krkonoše a Jizerské hory lemovány novějšími usazeninami, v Slezsku však rozmanitějšími nežli v Čechách. Z usazenin těchto vystupují porfyrové a melafyrové homole, které zvláště na české straně u Hlodkovic, Semil, Šačlře až k Landshutu malebné předhoří skládají.

Ideální průřez krkonošských hor.

Ž. žula. R. rula. Sv. svor. Bř. břidlice. Pr. porfyr. ČP. červený pískovec. V. vápenc mědnatý (Zechstein). KP. kvádrový pískovec.

Velmi zajímavé jsou též v oboru Jizerských a Krkonošských prahor jednotlivé čedičové kupy, jako v žule Keulichte Buchberg (3120') u Jizery, některé kupy v nižší žulové krajině jižně za Loubany a okolo Lisč, pak blíže Sněžky samy v malé sněžní jámě ve výšce 4612 stř; v rule u Friedberku a Friedlandu, kde starý hrad na čedičové skále stojí. Všechny tyto čedičové kupy pocházejí bezpochyby z doby, když byl červený a kvádrový pískovec čedičem proražen. —

Nejmenší prahorní skupení, ačkoliv též s význačným horským rázem, tvoří *pohoří Orlické*. Nejvyšší temeno tohoto pohoří jest *Sněžník* u Králíků (4429'), od něhož na trojnásobných hranicích Čech, Moravy a Slezska, tři údolí běží, údolí Moravy k jihu, Orlice k západu, údolí Nisy k severu. Vysoký hřbet táhne se odtud k východu mezi Moravou a Slezskem, a dosahuje Dědem (Altvater, 4620') největší výšky: dále prodlužuje se tak nazvanými Jesenickými horami, které ale již k prahorám nenáležejí, až k Odře.

Podél českých hranic běží od Sněžníka též značný hřbet Orlický až k Metuji mezi Novým Městem a Náchodem, nejvyšší temeno tohoto hřbetu u Deštné dosahuje 3614 stř. výšky, poslední konec jeho mezi Olešnicí a Dušníky (Reinertz) má jméno Hohe Mense. Jiný hřbet, s Orlickým souhěžný, prostírá se na severní straně Kladského hrabství a souvisí s tak nazvaným Sovím pohořím (Eulengebirge), tak že Kladsko se svými novějšími vrstvami kotlinu mezi Orlickými a Sovími horami zaujímá.

Mezi Krkonoši a posledními výběžky těchto Orlických hor spočívá památné souvrství kamenného uhlí, červeného a kvádrového pískovce, proražené malebnou řadou porfyrů na severní straně Broumovského údolí. Zde se nalezejí malebné Aderspašské a Polické skály a ony zajímavé poměry, o nichž již dříve (v Živě r. 1853, jak svrchu) řeč byla.

Jižní pať celého pohoří v Čechách a Moravě, asi 1000 stř. nad mořem, jest lemována vrstvami kvádrového pískovce a opuky od Nového Města přes Dobrušku, Solnici, Rychnov, Jablůň až k řece Moravě u Zábřehu, východně přikládají se k Orlickým horám od Mohelnice nad Moravou až k Římařovu (Römerstadt) a Zukmantlu v Slezsku břidličnatá pásma tak nazvaných Jesenických hor; severně v pruském Slezsku jest prahorní výběžek Sněžníka a Soví pohoří obstoupeno mladšími usazeninami a náplavy, z nichž jenom porúzu ještě prahorní pahorky vystupují.

V celém tomto pohoří jest panující hornina *rula*, která však na krajích ve svor a chloritovou břidlici přechází. Žula tvoří také zde bezpochyby jádro celého pohoří, ale vychází málo kde na den, tak u Olešnice v Orlickém pohoří za Náchodem, mezi Kladskem a Reichensteinem. Temeno Dešenské hory skládá se z hrubozrného gabrového kamení.

U Pottensteina a Litic vystupují dva žulové ostrovy z opuky samé, ale souvisí patrně ještě s Orlickými horami. Podle celé straně Orlických hor od Olešnice a Hrádku až k Rokytnici panuje břidlice, částečně v chloritovou břidlici vyvinuta. V břidlici této leží dosti hojně sloje vápence a železné rudy, která se u Rychnova dobývá a taví.

Vyjmouce železné rudy, zvláště lupenatý krevet a něco tuhy, nenalezá se na české straně zvláštních slojů; větší bohatost jeví se na slezské a moravské straně, kde se u Starého Města magnetová, a červená železná ruda a tuha, u Janovic a Bergstadtu leštěnce a kyzy, u Zukmantlu zlatonosné křemenité žily, u Marschendorfu chrysoberyll vyskytují. Pěkné zlatonosné kyzové couky jsou též u Reichensteinu v pruském Slezsku ve svoru, v němž čoky vápence, amfibolového a hadcového kamení leží. Kyzy jsou hlavně otruškové kyzy.

Zbývá nám ještě pojednati o posledním skupení prahorním, o *Českomoravském*, které vlastně s prahorami Šumavskými souvisí a jen neurčitě od nich oddělití se dá. Počítáme-li hornatou krajinu na levém břehu Vltavy až po Budějovice, Vodňany, Strakonice, Horažďovice a Klatovy k Šumavě, zbude nám ještě rozsáhlá prahorní vysočina, která od Orlických hor jenom pískovcovými vrstvami u Třeboně a údolím Moravy se dělí, a odtud až k Dunaji se prostírá. Kraje této vysočiny jsou na severu pokryty vrstvami pískovce a opuky od Plaňan, přes Kolín, Chrudim, Rychnoburk, Poličku, Svojanov; východně v Moravě stýkají se od Boskovic až k Brnu s drobovými a břidličnatými vrstvami (útvary devonského), od Brna ke Znojmu až ke Křemži nad Dunajem s vrstvami třetihorními; na jižním kraji lemuje údolí Dunajské od Křemže až k Linci tuto vysočinu; však zde se nedá oddělití od prahorních výběžků Šumavských, které až k Rýnu do údolí Dunajského sahají. Západní hranice můžeme ustanovití od Klatov přes Žinkov, Rožmitál, Milín, Knín, Jilové až k Českému Brodu, podél kterýchž hranic počínají vrstvy památného silurského útvaru, o němž příležitostě jednatí budeme. Máme tedy před sebou rozsáhlou vysočinu asi 30 mil dlouhou a 20 mil širokou, která jen neprávem na moravských hranicích jméno Českomoravského pohoří obdržela, poněvadž se málokde nad 2000 stř. výšky vypíná a málo pod 1800 stř. snižuje.

Nejvyšší temeno celé vysočiny nalezá se na českorakouských hranicích při pramenech Lužnice a Dyje. Jednotlivé vrchy dosahují zde výšku 3.500 stř. Široký hřbet prostírá se odtud jižně k Dunaji pod jmenem pohoří Manhartského, a severně podle hranic českomoravských, ustanovujíc rozhraní vody Černého a Severního moře.

Rozvlněná vysočina mezi moravskými hranicemi a břidličnými horami ve vnitřních Čechách obdrží ještě na několika místech poněkud horský ráz, tak okolo Žďár a Svatky, mezi Sázavou a Doubravou, kde zvláště tak nazvané Žďárské hory vynikají (však málo nad 2000 stř.), pak v cípu mezi Vltavou, Sázavou a Blaníci. Oudolí Sázavy, Vltavy, Lužnice, Želivky, Blanice a jiných řek a potoků vinou se z většího dílu úzkými skalnatými údolími; jenom na jižní straně Čech u Třeboně a Budějovic prostírají se dvě větší roviny, vyschlá to dna bývalých sladkovodních jezer a bahen. V celé této rozsáhlé prostře panuje zase *rula* se svými rozmanitými odrůdami. Sloh této ruly má

směr jihozápadní, tak že se se směrem hor Krkonošských a Šumavských skoro pod pravním úhlem setkává. Rula tato obsahuje často sloje svoru, kterýž však nikde velikou prostoru nezaujímá; u Svojanova leží v takovém svoru sloj tuhy, tak jako na několika místech v Moravě a v Rakousích.

Na některých místech vyvinují se též mohutné sloje křemence, jako na př. mezi Pacovem a Zboří, pak sloje bělokamenu, jako u Pohledů blíž Německého Brodu. Velmi často objevují se v rule též sloje amfibolového kamení a zrnitého vápence. V celém površí mezi Kutnou Horou, Zbraslavicemi a Kralovicemi panuje vedle ruly amfibolové kamení, provázené granátovými horninami a magnetovou rudou, která u Malešova a u Vlastějovic nad Sázavou se dobývá. Též hadec bývá na blizku, jako u Kutné Hory, Malešova, Mladoty, Hranic, a obsahuje obyčejně zrna granátu nebo bývá provázen hrubým osinkem (asbestem), zvláště u Malešova. Také u Německého Brodu vyskytuje se v rule hadec. U Ranska a Polny objevuje se v rule vedle hadce též zelenokamen, kteráž hornina lučebnou proměnou blíž povrchu země v hnědou železnou rudu se mění.

Rula sama obsahuje v sobě na některých místech turmalíny, rutil (okolo Nēm. Brodu v ornici roztroušený), granáty, zvláště pěkné slohu miskového u Zbislavi blíž Čáslavi. U Lukavic blíž Chrudimi leží v rule sloj maskové břidlice s kyzem železným, jenž k dobývání rozličných chemických výrobků slouží. U Včelakova leží v rule čoky zelenokamenu s magnetovým a otruškovým kyzem. Vedle těchto hornin, které ještě u veliké rozmanitosti v Moravě a Rakousích se jeví, zaujímá žula znamenité prostory. Mohutné 20 mil dlouhé, 5—6 mil široké horniště žuly prostírá se podél břidlic středoečeských od Českého Brodu až ke Klatovům. Pamětihodné jsou ostrovy ruly a břidlice uprostřed této žuly uložené; takový ostrov jest mezi Kostelcem nad Sázavou a Boroticemi u Vltavy, pak mezi Kamýkem, Mirovicemi a Sedlcem, pak mezi Myslivem a Týnicí u Klatov.

Druhé mohutné horniště žuly prostírá se v rule od Nového Rychnova a Jindřichova Hradce k Novým Dvourům, odkud se až ke Kaplici prostírá a širokým pásmem až k Dunaji táhne, kde mezi místy Mauthhausy a Freiensteinem z většího dílu kolnými stěnami k řece se kloní. Horniště toto souvisí s velkou žulovou spoustou na temně Šumavy.

Jiná menší horniště žuly nalezáme u Poličky od Proseče až k Bystrému, na severní straně již opukou pokrytá. Rychenburk stojí také na malém žulovém horništi uprostřed břidlice; žula jest zde provázena zvláštními slepenci, které v drobnozrné žulové hmotě nesčíslné úlomky břidlice obsahuje, tak že se zdá, jakoby žula byla tuto břidlicí prolomila a část její v slepenec proměnila. Podobné horniště žuly, které jako Rychenburské místem amfibol obsahuje, rozkládá se mezi Skučí a Bojanovem, v okolí Nasavrka a Kamenic, pak v okolí Světlé mezi Ledčem a Lipnicí, jiná menší horniště objevují se ještě na rozličných místech. Též couky žuly nejsou vzácné, nalezáme je okolo Tábora, u Želiva, Německého Brodu, Kutné Hory a j., a všude kolem žulových hornišť, od nichž nezdávka do okolní ruly paprskovitě vybíhají.

Také porfyr nechybí, vyskytuje se ale jenom v osamotnělých kupách a coukách v okolí Nasavrka, Heřmanměstce a Choltic. V celé rulové prostře mezi Jihlavou, Německým Brodem a Kutnou Horou táhnou se četné rudonosné couky, v nichž nejstarší doly české a moravské, jako u Jihlavy a Německého Brodu, taktéž i bývalé přebohaté Kutnohorské doly založeny byly. Také mezi Táborem, Ratibořicemi a Vožicí táhnou se četné couky s rozličnými rudami.

Bohužel zahynulo dolování skoro na všech místech, a jen slabě udržují se práce v naději budoucího lepšího prospěchu. U Jihlavy na tak nazvaných Starých horách zahynuly doly dočela, u Německého Brodu, kde se vnově, ač s malým prospěchem, otevřely, obsahovaly vedle železného a otruškového kyzu něco blejna zinkového a leštěnce olověného. Nesčíslné haldy v okolí Brodu a Jihlavy dávají však dosavad svědectví o bývalé hornické činnosti. V Ratibořicích a Vožici, kde se překrásné leštěnce olověné a stříbrné, blejna zinková a stříbrná, kyzu a pěkné druzy křemene a magnesiového vápence vyskytovaly, přestalo dolování též; v Kutných horách udržuje se dosti slabě na Kaňku, ač prý nověji větší naděje dává; staroslavné doly Kutnohorské jsou ale nyní docela zatopeny a poměry jejich tak málo známy, že ani nevíme, jaké nerosty v nich byly. Ovšem můžeme se domyslet, že byly asi tytéž, jako v Ratibořicích a Ném. Brodě, zvláště převládaly asi leštěnce stříbrné co plavé, méně však olověné, poněvadž v starých zprávách se podotýká, jak se musilo k dobývání stříbra z rud odjinud olovo kupovati. Hrabě Sternberg vypočítal, že od roku 1240—1620, tedy v 380 letech, v Kutné Hoře 8,440.000 hriven stříbra čili 168,800.000 zl. stří. se dobylo.

A však není ještě všechna naděje ztracena, že by se zatopené doly zase jednou otevřeli a znovu zkvéstí mohli.

Konečně musím se ještě zmínit o památných břidlicích na severním kraji tohoto velikého prahorňho skupení, které na rule a částečně i žule mezi Morašicemi, Podolem, Cholicemi až k Seči, vůbec v Podolských vrších panují. Podobné břidlice, ač s přechodem do chloritových břidlic, objevují se mezi Hlinskem, Skučem a Rychenburkem. Břidlice tyto podobají se kamením svým, jako jest křemenec, droba a slepenec, nápadně k břidlicím devonského útvaru v Moravě, který u paty prahor mezi Brnem a Šternberkem se vyvinuje. Prof. Reuss domnívá se tedy právem, že by i Podolské břidličné vrstvy, jejichž směr s moravskými souhlasí, k devonskému útvaru náležeti mohly. Zkameněliny, které by tu věc zevrubně rozhodnouti mohly, nejsou dosavad vynalezeny. V břidlicích Podolských spočívají mohutné vápenné sloje, v nichž se známý šedivý Podolský mramor láme.

Ukončuji tím nástin prahor českých, ovšem jen povrchní a kusý, ale pro nedokonalou známost těchto krajín po tu dobu aspoň dle možností určitý. Vidíme z toho, že prahory zaujímají veliký díl Čech, skoro dvě třetiny, jmenovitě východní, jižní a pohraniční část. Prostora mezi těmito prahorami jest v nížinách vyplněna vrstvami, větším dílem z moře usazenými.

O nejstarších z těchto vrstev, kteréž zvláště okolí Pražské a Berounské skládají a v památných poměrech uloženi se vyskytují, budu v některé pozdější rozpravě jednati.

P a l m y.

Od Julia Saxa.

Mnohému z vážených čtenářů bude se snad zdáti, že by příhodněji bylo, dříve o našich domácích rostlinách pojednati, nežli se k cizokrajným obrátíme; však palmy jsou tak důležitým řádem v říši rostlinné, při tom rostlinopisci a zeměpisce tak zajímavé, že mezi vyššími rostlinami, o nichž teď v několika rozpravách mluvíti budeme, přední místo zajmouti musí. Skutečně byly v posvátném jazyku sanskritském jmenovány knížaty rostlin, kteréž jméno i do novějších soustavných spisů vešlo, kdežto celý řád palm

jménem *Principes* se nadpisuje. Již podle zakrnělých palem, jež v sklenicích svých chováme, můžeme souditi na velebnou krásu těchto rostlin ve vlasti jejich, kde se volně vyvíjejí. U nich jest nejjednodušší pravidelnost spojena s nevyrovnanou půvabností a ve-

(Obr. 1.)

S krásou palem drží si váhu jejich užitečnost, což nemůže se říci o výroběch lidských; všechny nesčíslné potřeby, jež si člověk v mírném a studeném podnebí pěstováním rozmanitých rostlin v potu tváře zjednali musí, zrno obilné zoraného pole, nevyhnutelně potřebná vlákna lnu a konopí, bedlivě ošetřovanou zeleninu, libezné ovoce a drahocennou šťávu vinných hroznů, kmeny k stavbě a nesčíslné jiné věci, to vše poskytují palmy obyvatelům své vlasti takřka beze všeho namáhání, ba některé rody palem podávají toto vše najednou.

Ačkoliv palmy po celém horkém pásmu země rozšířeny jsou, má předce každá země tohoto pásma své zvláštní rody a druhy, v podobě, zrůstu a plodnosti dle okolnosti rozdílné; Afrika a Asie honosí se klassickými tvary svých palmových kmenů, jižní Amerika bujnou nádherností a vypínajícím se zrůstem jejich; krajiny australské zase vyznamenávají se palmami rázu útlého a ozdobného, kterýž celé tamější Květeně přináležeti se zdá.

Jenom jediný druh jest v horkém pásmu kolem celé země rozšířen, totiž *kokosová palma* (*Cocos nucifera*, obr. 1.), která v Americe, Africe, Asii a Polynesii hojně se pěstuje a také zdivočilá se nalezá; zdá se ale, že východní Indie původní vlastí její jest, poněvadž tam i beze všeho ošetřování dobře se daří. Do krajín jiných, kde již od nepamětných dob roste, byla snad zanešena pravidelnými proudy mořskými; ořechy její nepokazi se totiž mořskou vodou a klíčí se teprva po čtyřech měsících. Nyní jest

I. Kokosová palma.

II. Květenství druhu *Cocos flexuosa*. A pochva.

III. Část kokosu obecného. a prašnickové květy. b čnělkové květy.

dílem tak, dílem i umělým přesazením rozšířena podél celého rovníka a zaslouhuje již proto, jakož i pro mnohonásobný užitek, jež poskytuje, první místo mezi palmami, o nichž zde pojednati chceme. Kokosová palma jest krásný strom 80—100 stř. vysoký, hladký kmen jeho roste pamětlivým způsobem vždy poněkud kosmo. Jako u všech palm odpadávají starší listy s kmenu, a sice u kokosu obyčejně v čas deště, na temeni vyvinují se ale vždy nové; proto nalezá se na konci kmenu vždy jenom jistý počet listů, asi 12—15, z nichžto spodnější jsou starší. Délka jednoho listu obnáší asi 12—16 stř.; list jest zpeřený; silný řapík, kterýž dolejšími koncem ke kmenu co pochva přiléhá, klene se v mírném oblouku ven a nese po obou stranách veliký počet kopinatých listků, asi dva střevice dlouhých. Dolejší listy stojí více vodorovně, hořejší více kolmo, nejmladší pnou se na konci zrovna vzhůru, pročež strom krásnou okrouhlou podobu dostává. Listy mladé kokosové palmy nejsou v prvních dvou letech tak veliké a tak vyvinuté jako později, nýbrž jsou mnohem menší a mají méně listků, teprva v třetím roce dosahují své normální velikosti. V tomto stáří odpadnou již všechny mladší listy a palma podržuje od té doby na sta let pořád tu samu podobu, nabývajíce jenom vždy větší výšky a vždy nových listů. Kokosové palmy nerozvětřují se tak jako stromy s listy síťatě žebrovanými, nicméně povstávají ale v koutech listů také pupeny pro větve, z těch se však vyvinou jenom květonosné větve (květenství), které po jistém čase i s listy odpadnou, v jejichž koutech povstaly. V 10—12., někdy již v 5. roce objeví se první plodní větve (spadices) a dosáhnou délky 5—6 střevců. Mladá plodní větev jest zpočátku celá do listové pochvy obalena; tato pochva povstává dole na větví a má docela jinou povahu nežli ostatní listy palmové, jest totiž blanou 2—3 čárky silnou a v korunout zavinutou, jehož dolejší konec tak silný jest jako mužské stehno. Zpočátku jest celá pochva uzavřena, když se ale květy rozvíjejí počnou, roztrhne se po celé délce, větvíčky květonosné, dříve k silnější větví přitlačené a měkké, roztáhnou se a zdřevnatějí. Květy jsou v porovnání s palmou velmi drobné, sotva na půl palce dlouhé ale velmi četné; na větvíčkách sedí bezprostředně bez stopky a tvoří malé hrozničky, které dohromady mohutný chvost skládají. Každý kvítek má trojlupenný kalich a trojlupennou korunu jasně žluté barvy; ačkoli však v každém květu zárodky vaječníků a prášníků se nalezájí, zakrni vaječnický předce ve větším díle kvítků a vyvinou se hlavně jen na spodní části větvíček; většina kvítků obsahuje jenom prášníky. Již v mládí jsou čnělkové květy větší nežli prášnikové; po zúrodnění počne v nich ještě čilejší život; tři plodní listky květů těchto nevyvinoují se ale stejně, nýbrž brzo předhoní jeden ostatní dva, které zakrni; z vyvinutého plodního listku vytvoří se pak známý kokosový ořech, který dole kalichem a korunou obalen jest. Ořech obsahuje na povrchu měkkou kornu, z mnohých cevnic svazků složenou, pod ní nalezá se skořápka tvrdá co kámen a v té jest jádro uzavřeno. Kokosové mléko nalezá se jenom v nezralých ořeších; mléko toto ztvrdne při uzrání a tvoří semenní bílek (Endosperm), v němž klíček uzavřen jest. Proto hodí se jen takové ořechy k sázení, v nichž mléko již ztvrdlo. Ořech kokosu, jakož i příbuzných palm má pamětlivé zřízení. Tvrdá skořápka má totiž dole tři otvory, z nichžto dva zakrnělým vaječnickům náležejí a tvrdou tkaninou vyplněny jsou; třetí otvor jest jenom řídkým tkanivem vyplněn a vede do dutiny vyvinutého vaječnicku. Tímto otvorem vylézá klíček po zasetí. Kde se kokosové palmy pěstují, tam se volí k zasazení zastíněná půda, nejraději blízko u stavení lidských; do této půdy položí se ořechy do jamek, tak aby napolo ještě ze země vynikaly a otvorem

dolů obráceny byly, z něhož by kořínek hned po klíčení vylezti mohl. Na klíční list sypává se popel nebo sůl, což se i později opakuje, jelikož tím prý dobrota ořechů se zvyšuje. Z té příčiny daří se kokos nejlépe bezprostředně u moře, a ořechy mořským proudem roznášenými osévají se i pusté korálové útesy a jiné ostrovy v Tichém oceánu.

Na východním pobřeží Afriky jest palma kokosová již od nepamětných časů do-
movem, na západní pobřeží do Guiney byla přenešena od Portugalců, v ostatních částech
ale panuje palma olejova (*Elaeis guineensis*) a palma vinná (*Sagus vinifera*) mnohem
obecněji. V Americe se pěstuje od obratníku kozorožce až do Mexika, zvláště vážené
jsou ořechy z jihoamerického pobřeží, odkud se i do Evropy zavážejí. Jádru kokosové
má v sobě mnoho oleje a na tom zakládá se také jeho jedlost; v zemích, kde se co
hlavní potrava potřebuje, pije se mléko kokosové nejenom k občerstvení a zasyčení, nýbrž
užívá se ho též co mléka kravského; v Indii roztlárá se jádro a slouží pak co máslo.
Skořápka slouží co nádoba k pití, a staří domnívali se, že se tím nápoj sytější stává.
Také co lék potřebuje se mléko a jádro při nejrozličnějších nemocech. Květové chvosty
v pochvě ještě uzavřené obvazují se, aby se rozvinouti nemohly, z naříznutých ran teče
pak čirá šťáva, což denně opakovati se může. Šťáva tato má příjemnou chuť, ještě sladší
nežli mléko ořechu, kvasí se brzo a dává pak lahodný vinný nápoj, lepší nežli z vi-
ných hroznů, an mozek neobtěžuje, ale předce činnost nervů zvyšuje. V teple promění
se toto víno v ocet. Z čerstvé šťávy dobývá se ale cukr a arak výborné chuti.

Všechny tyto věci podává kokosová palma najednou, poněvadž vždy několik
květových chvostů má, kteréž dle svého stáří zralé a nezralé ořechy nesou, nebo ještě
v pochvě uzavřeny jsou. Na jednom květovém shluku vyvine se obyčejně 12, někdy
i 20 ořechů, což s ohledem na znamenitou velikost ořechů mnoho obnáší. Však užitek
kokosu neobmezuje se pouze na ovoce a květ, každá část jeho slouží nějaké potřebě.
Velikými zpeřenými listy pokrývá si obyvatel teplých krajín své chýše, jako u nás rol-
ník slamou, silné řapíky listů slouží co vesla, mladé listy pak co velmi chutná zelina;
strom však, jemuž se svršek mladých listů odejme, musí zahynouti. Také co papír
slouží tenké ještě listy, a k mnohým jiným věcem; z kmenů staví se chýše a lodě,
kteréž mořské vodě dobře vzdorují, z vláken ořechové slupky pletou se provazy.

Kokosová palma vyhoví tedy všem potřebám lidským a nepožaduje za to skoro
žádného ošetřování, žádné práce. Jednou zasazena žije 100 a více let, a dává každý
rok několik tuctů výborných ořechů a jiných užitečných látek. Ovšem zdá se, že lid-
ská mysl jen tenkrát se uslechti, když člověk chléb svůj v potu tváře dobývá; neb
nečinný obyvatel teplých krajín zůstává daleko za podnikavým pracovníkem evropským.
Nejsou ale doby vzdáleny, kde plemeno kavkazské i do kokosových krajín vzdělanost
a duševní snahu vštěpi, která tam tím skvěleji se může rozvinouti, an při kypící úrodě
starost o potravu, tuto závalu duševního pokroku, překážeti nebude.

Je-li palma kokosová strom budoucnosti, dítko krajín, kteréž ještě všechno blaho
u všecken klam osvěty očekávají, jest *datlová palma* (*Phoenix dactylifera*) strom docela určitě
a ve svém způsobu vysoké vzdělanosti. Všechny země semitického kmene, od Babylonu
a zřícenin Ninivských a Palmyrských až do Egypta a zemí Atlantických, tedy od Per-
ského zálivu podél afrických břehů moře Středozevního až k moři Atlantickému, jsou
vlastí této palmy. Tak úzký jest poměr mezi datlovou palmou a kmenem semitickým,
že i tam, kde Semité jednou žili, ale již dávno se odstěhovali, jako v jižním Španělsku
a Sicílii, dosaváde palmy jako upomínky na ně se spatřují. Severně za těmito ze-

měmi vyskytuje se palma jenom pěstovaná pohostinsku, jako v Itálii, Řecku, ba až na dalmatských ostrovech, však nenese již dobrého ovoce; hlavní její sídlo je severní Afrika a Arabie. Portugalci přesadili ji na Kanarské ostrovy, Španělé na Antilly, ale předece se tam i při velkém teple nedaří, opovrhuje takřka bujnou půdou a vlhkým vánkem Atlantským, dosahujíc jen v suchopárných krajinách podél pustin svého dokonalého vyvinutí. Právě proto považoval ji Arab co blahý dar nebes a šetřil a ctěl ji s posvátnou uctivostí, datlové háje v osadách byly mu rájem a obraz jejich splýnul s ohnivými jeho fantasiemi. Datlová palma není Arabu jenom prosaickou plodní rostlinou, podoba a pěstování její souvisí úzce s jeho citem, vírou a s jeho dějinami. Tak praví, že spasil pod datlovou palmou se narodil a že bolestný vzdech svaté roditelky na pecku plodu datlového v podobě O se vtiskl, k stálé upomínce všem věřícím. Tento vtisk, k písmenu O podobný, nalezá se skutečně na každé pecce datlové a naznačuje polohu klíčku.

V užítku nestojí datlová palma za žádnou jinou palmou, ani za kokosovou, ačkoliv kraj rozšíření této palmy jest mnohem větší; plod datlový má i tu přednost před plodem kokosovým, že není jako tento tvrdou skořepinou obalen, a že všechny částky jeho jsou jedlé. Tato vlastnost prospívá zvláště cestovatelům na poušti, neb v malé prostoře mohou potravní zásobu na několik dní směstnati. K tomu účelu připravuje se v některých krajinách z usušené datle těsto, a k tomu mohou se i pecky použiti, poněvadž docela z jedlého semenního bílku *) se skládají; z těsta toho peče se jistý způsob chleba, kterýž i po několika dnech při chladivé studánce výbornou posilu dává a již v malém množství sytí. Ostatně požívá se datle, jako kokosový ořech, nejrozmanitějším způsobem; vodou polité dávají sirup, z něhož se cukr usazuje; z odvaru připravuje se víno a z toho zase ocet. Vařená jádra slouží co píce pro dobytek a ovce je rády žerou, ba i koně se jimi krmí. Vůbec zastupuje datlová palma v jmenovaných krajinách nejenom všechno obilí, nýbrž i ovoce. Nám, kteří datle jenom co lahůdky požíváme, zdá se to býti ovšem k víře skoro nepodobné, musíme ale povážiti, že podle severního kraje Sahary datlová palma celé lesy tvoří, a že jediný silný strom do roka 200—250 liber datlí dává. Jako u kokosové palmy jsou na stromě po celý rok květy a zralé ovoce; květonosné větve vynikají z koutů listových, a mezi tím, co jeden květový shluk dozrává, rozvíjí se druhý v koutech mladších listů. Také mladé, měkké květové větve mohou se jísti a dávají výbornou zelinu, jejíž sbírání však stromu neškodí, an po straně ze starších listů vyniká, nikoliv ale na temně kmene, jako mladé listy kokosové, jichž se podobně co potrawy užívá.

Také u datlové palmy jest všechno jedlé od kořene až k listům; z mladších kóřinků, z nichž se močením buněčné tkanivo odstraní, dobývají se vlákna na provazy a všeliké pletivo, z kmenů se staví domy, listím se pokrývají střechy. Vlákna, která po shnutí listových řapíků zůstávají, potřebují se jako koudel, z řapíků dělají se háčky a z lístků připravuje se bílením a sušením látka pro všelijaké pletené zboží. Jeden biskup na Kanarském ostrově Gomcře měl i z takové látky krásnou mitru, kterouž jistý mnich byl k podivení všech zhotovil.

Původní první vlast datlové palmy jest jako vlast všech potravních rostlin docela

*) Semenní bílek musíme dobře rozeznávati od bílkoviny; onen jest buněčným tkanivem, tato však zvláštní dusičnou látkou.

neznámá. Vyskytuje se v podotknutém pásmu všude co zdomácnělá a co zdivočilá rostlina. Pěstováním zvrhne se více méně jako jiné rostliny, tak že podoba zdomácnělých bývá docela jiná nežli divokých. Divoké datlové palmy mají hladký peň, a shazují staré listy docela pravidelně, zdomácnělé nechávají ale na pni pochvy listů a kmen se tím stává kostrbatý a pichlavý. Také mají zdomácnělé palmy někdy více košů, což bezpochyby od přílišné bujnosti zrůstu pochází, an květonosná větev v listovou se promění; divoké vyhánějí dole u kmene výběžky, které nejdříve do země vnikají a pak zase co mladé palmy se vyzdvihují. Výběžky ty, které ostatně také jedlé jsou, slouží k rozmnožení palm.

Již v poledním Španělsku dosahují pěstované palmy výšky 50—60 střeoviců, jižněji v Africe jsou ještě vyšší. Kmen jest v poměru tlustší nežli u kokosu, listnatý koš hustší, ostatně jest podoba taková jako u kokosu. Listy jsou též až přes 16 stř. dlouhé a obsahují řapík, který dole kmen jako pochvu objímá a po každé straně množství malých lístků nese. Květonosné větve nalezájí se v podobných poměrech jako na kokosu, v mládi objímá je zvláštní pochva a skládají se ze střední větve a několika pobočných, na nichž květy sedí. Květy žluté mají též trojlupenný kalich a trojlupennou korunu, a obsahují buď šest tyčinek anebo tři vaječnický. Zárodky tyčinek a vaječnicků nalezájí se sice v každém květu, ale vždy zakrní jedno neb druhé ústrojí, tak že jedny palmy jenom prášnikové, druhé jenom semenné květy nesou. Datlové palmy mají tedy květ dvojdómý. Tato okolnost způsobuje při pěstování palm někdy zvláštní nepohodlí. Plodonosné palmy jsou totiž mnohem obecnější nežli prášnikové, a v některých krajínách není v celém okolí ani jediného prášnikového stromu. Pak se musí, aby plod uzrál mohl, z jiných míst prášnikový květ přinéstí a na koš palmy přivázati. V krajínách divokých zastává vitr tuto službu, přinášeje z dalekých krajín prášek čili pyl k zárodnění potřebný k semenním palmám.

Jako u kokosu vyvine se z tří vaječnicků v semenním květu vždy jenom jeden, a druhé dva, byť i práškem posypány byly, zakrní. Zdá se, jakoby stopka květová nemohla tolik potravy přiváděti, jako k vyživení tří datlí potřebí jest. Ve větším počtu datlí nalezá se jich skoro vždy několik s dvěma peckami, jednou větší a jednou menší, někdy i tři pecky. Menší tyto pecky pocházejí od zakrnělých vaječnicků, jež buněčné tkáň vyvinuté dale při svém bujném zrůstu docela obalilo. U kokosu děje se to pravidelně, an v ořechu vždy tři otvory se nalezájí, z nichž dva zarostlé od zakrnělých vaječnicků pocházejí. Plod datlový podobá se ve své podstatě k plodu kokosovému, oba totiž povstávají z jediného plodového lupenu a obsahují jediný semenní pupen; rozdělení měkké a tvrdé látky jest ale u každého jiné. U kokosu ztvrdne zevnitřní obal, plodový list a bílek semena zůstane měkký a shustne teprva později; u datle zase jest plodový list měkký, masitý a bílek semena ztvrdne v pecku, v níž malinký klíček se nalezá. Máme zde tedy nejjednodušší způsob ořechu a bobule, neb kokosový plod jest vlastně ořechem a datle bobulí.

Velmi zajímavá jest lučební povaha datlového plodu :

Datlové maso obsahuje :

Vody 24%,

Mastného oleje 0·2%,

Vosku 0·1%,

Datlová pecka obsahuje :

Vody 13%,

Látky k stryfinu podobné 7·1%,

Stearinu 0·5%,

Datlové maso obsahuje :

Gummi	} 11·4%,
Pectinu	
Bassorinu	
Slizového cukru	58%,
Fibrinu	2·3%.

Datlová pecka obsahuje :

Elaeínu	0·3%,
Gummi a slizu	36·4%,
Fibrinu a bílku	40·2%.

V tomto lučebném rozboru padá nejdříve do oka nedostatek škrobu, jak v datlovém masu tak i v pecce. Místo něho nalezá se více nežli polovina slizového cukru a gummi, látek, kteréž z našich potravních rostlin teprva uměle kliččením (slad), vařením nebo přísadou kyselin vyrobiti se dají. Datle obsahuje jenom v nezralém stavu také škrob, při zrání promění se tento ale horkem slunečním v podotknutě látku. V teplých krajinách jest tedy příroda sama kuchařem, a plod na stromě nejenom uzrává, nýbrž i látky, které my teprva vařením, pečením k stravení připraviti musíme, samy sebou na slunci k tomu se připravují. Jaký rozdíl mezi potravním trhem v teplém pásmu a trhem naším! Tam samé lahůdky, které sytí a žádné přípravy nepotřebují, u nás vyjmouc něco ovoce, samé látky, jež pracně vychovati a uměle teprva připraviti musíme, aby sloužití mohly co potrava. V tom ale právě přednost naší krajiny záleží, u nás musí se dobývatí všechno rozumem a pílí, v neustálém boji s hmotou zosťí a zdokonalí se lidský duch, v teplých krajinách ale uvázne pro samé pohodlí v nečinnosti.

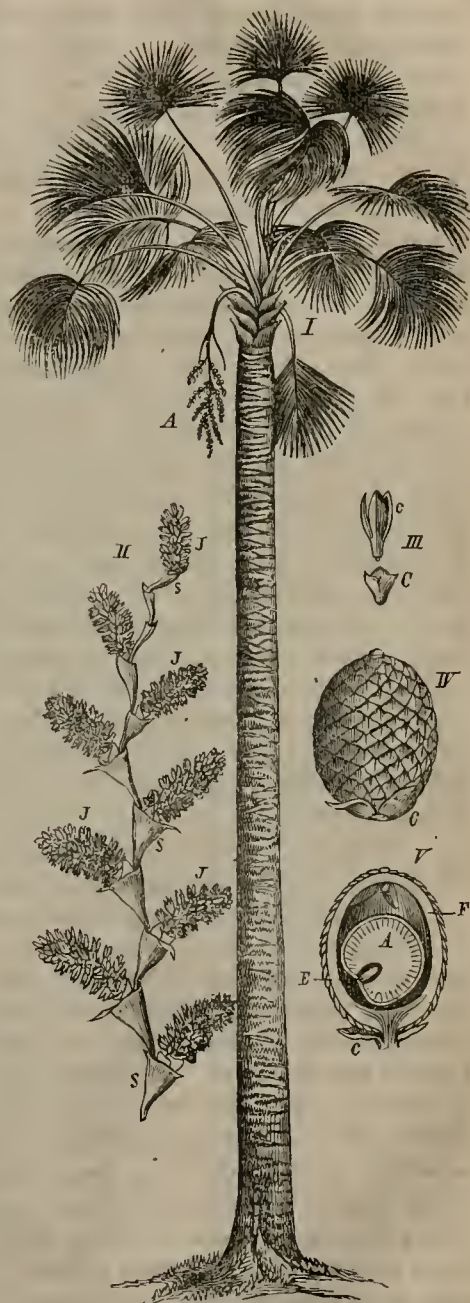
U našich obilních druhů jsou uhlovodíky (škrob) s dusičnými látkami (fibrin, rostlinný klič) tak spojeny, že jen uměle od sebe oddělití se dají, v datli ale jsou tak rozděleny, že lučebně proměněné uhlovodíky (cukr, gummi, bassorin) skoro samy pro sebe (70% a 24% vody) maso skládají a jen 2·3% fibrinu obsahují; pecka zase má více než polovinu fibrinu a bílku, ostatně gummi a cukr, mimo stahující látku. Porovnáme-li datli s obilím, dá se vlastně jenom datlová pecka k zrní obilnému přirovnati a shledá se, že u pšenice, která v porovnání s ostatním obilím nejvíce fibrinu obsahuje, předece této látky méně má nežli datlová pecka. Kdyby se tedy dusičné rostlinné látky (rostlinný klič a fibrin) ve větším množství dobývali měly, hodily by se k tomu datlové pecky dokonale.

Obrátíme se od datlové palmy, o níž by se ostatně ještě mnoho říci dalo, k palmám nového světa, mezi nimiž rod palm Mauritiiových největší druhy celého řádu obsahuje. *Mauritia vinifera* a *M. flexuosa* (obr. 2.) vyzdvihují své koše až na 120—160' výšky; štíhlé kmeny jejich, 1—1½' tlusté, naplňují jako husté sloupoví nížiny jihoamerické, od Rio Franciska (10° jižní šířky), kde *M. vinifera* panuje, až k ústí řeky Orinoko (10° severní šířky, tedy prostoru 20 stupňů, v kteréž celé *M. flexuosa* obývá. Podle břehů nejmohutnějších řek na zemi, řeky Amazonské, Orinoka a Franciska, přesahují palmy tyto všechn ostatní bujný zrust, tvořice takřka les nad lesem.

Tak jest tedy *Mauritia* protiva datlové palmy, tato vládne v pustinách, ona ještě jednou tak vysoká v nejurodnější půdě na zemi. Také zevnitřní podoba obou palm jest docela rozdílná; přede vším má *Mauritia* jiné listy nežli datlová palma. Koš její skládá se totiž z 20—30 listů, z nichž každý sedí na řapíku 10' dlouhém: tento není jako u datlové a kokosové palmy po celé délce listky obsazen, nýbrž docela holý a nese jenom na konci několik tučtů hustě směstnatých listků v podobě vějíře 5' širokého. Mladé listy stojí kolmo na temeni kmenů, starší přehybají se vodorovně dolů, tak že koš velikou polokouli 20—30' v průměru tvoří. Také květenství má obrovské rozměry. Z koule starších listů vyniká větev 6—10' dlouhá, hustě posázena krátkými listovými pochvami,

z jejichž koutků v pravidelné dvojrádkové postavě větve druhého řádu povstávají, na nichž pak zase podobné dvojrádkové větve třetího řádu sedí. Tyto poslední větvičky jsou květové jehnědy, $1\frac{1}{2}$ —2 palce dlouhé, hustě posázené krátkými kroužkovými pochvami, v nichž každé jediný malý květ sedí; ohromná palma má totiž jenom $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ palce dlouhé, hnědé kvitky. Maličkost těchto květů jest však dostatečně nahrazena znamenitým počtem jejich, neb na jediném květenství sedí více nežli 1000 květových jehněd, z nichž zase každá asi sto kvitků nese. Každá květonosná větev jest pro sebe malý strom 10' vysoký, asi se 40 pobočnými větvemi, větší tedy nežli porážné stromky našich lesů. Květy mají tři sotva 1 čárku dlouhé kalichové lupeny, pak též 3 as 4—5 čárek dlouhé lupeny korunní. Také zde jsou dva způsoby květenství, v jednom jsou totiž jen prašnickové květy, v druhém jak prašnickové tak i semenné, těchto jest ale vždy méně nežli prvních. Zdá se, jakožby se pospolu mnoho semenných květů vyživiti nemohlo. Vaječník rozeznává se nápadně od vaječníka datlového. U tohoto vyvine se z tří plodových lupenů vždy jen jeden, u palmy Mauritiové srostou ale všechny tři plodové listy v jednom květu již záhy a obstupují pak dutinu, kteráž se srostlými krajemi na tři pouzdra dělí, v nichž se jedno nebo dvě semena vyvinou. Z plodových lupenů vytvoří se kolem dutiny kulatý plod tak veliký jako slepičí vejce. Plod tento jest již z mládi šupinatými vyrůstky ve spirálních řadách pokryt, při dalším zrůstu zvětšují se šupiny vždy více, tak že plod k síškám jihoamerických sosen (Araucario) se podobá. Při šupinách těchto pozoruje se ta zvláštnost, že jsou svými špičkami obráceny dolů, širokým koncem nahoru, což u žádných jiných rostlin není.

(Obr. 2.)

I. *Mauritia vinifera*. A květenství. II. Poboční větev prašnickového květenství z palmy *M. flexuosa*. J jehnědy. S pobočky, z jejichž koutků vynikají. III. Prašnickový květ palmy *M. vinifera*. C kalich. c koruna. IV. Zralý plod palmy *M. vinifera*. C kalich. V. Podélný průřez skrze plod. C kalich, F maso plodní, A біtek semenný. E klíček.

Šupiny tyto, jsouce pouze vyrůstky plodových lupenů, podobají se poněkud jenom k šupinám na misce žaludové, jen že u této jsou špičky obráceny nahoru. Ostatně vyskytují se takové šupinaté plody u mnohých palem, zvláště na asiatských ostrovech rostoucích, pročež je slovutný monografista palem, Martius, ve zvláštní podřadí srovnal, totiž do podřadí šupinoplodých (*Lepidocaryneae*).

Pod šupinatým povrchem nalezá se vrstva velmi chutného plodového masa, asi $\frac{1}{4}$ palce tlustá. Plod sám jest dutý a obsahuje semeno tak veliké jako kaštan, docela z bílku složené; v pobočné malé dutince jeho leží velmi malý klíček. Plodové maso připravuje se ve větších brasílských městech co konfekt pro nejlepší tabule a libra stojí 160 realů; proto se plody v divočinách okolo řeky Francisco, kde *Mauritia vinifera* celé lesy tvoří, velmi pilně sbírají. Do kmenů palmových vyvrtávají se tam 6 paleč hluboké díry, z nichž vínná šťáva ve značném množství vytéká. Mimo to potřebuje se také pokožka mladých listů, z níž se buněčné tkanivo odstraní, k děláni provazů a všelijakého pletiva; řapíky listů, dole na $1\frac{1}{2}$ —2 stř. dlouhé, slouží co vesla. Při tom všestranném užítku považuje se tedy v oněch krajinách již několik takových palem za jmění, jež dcery při vdávání za věno obdržují. Dříví *Mauritie* jest však řídké a dužnaté a nehodí se k stavbě, zrovna jako dříví mnohých jiných rostlin ve vlhké půdě rostoucích; tím přibližují se palmy tyto již k vlastním vodním rostlinám. Kokos zase a datle mají dříví velmi pevné. *Mauritia flexuosa*, která jako *M. vinifera* mohutným stromem jest, má ještě větší okres nežli tato. Dle Humboldta tvoří v pohoří Orinoka veliké lesy, v nichž kmen *Guaraunů* obývá, a sice pro časté přeplavování vysoko nahoře; k tomu účelu spojí blízké kmeny silnými provazy a upevní na nich svá lehátka. Na temně stromů vystavují si i malé chaloupky nebo nanášejí na ně zem, aby si tam ohniště zříditi mohli. Při tom poskytují palmy tyto vše, co obyvatelé jejich k výživě potřebují; ovoce jablkovité dává chutnou a zdravou potravu, šťáva stromů dává víno, dřev pak výbornou škrobovou mouku, pod jménem Arrow-root (vlastně aru-aru) v obchodu známou; vlákna listů slouží k děláni provazů a pletiva.

V Americe roste ještě mnoho druhů palem, žádná z nich není ale tak rozšířena jako *Mauritia* a kokos, aniž poskytuje tak mnohonásobného užítku.

Obraťme se proto k jiným krajinám, kde příbuzné stromy rostou. Takový jest rod *Metroxylon* (*Syn. Sagus*) čili rod *sagových palem*, které v několika družích na indické pevnině a na indických ostrovech divoce rostou a též se pěstují. Palmy tyto, mezi nimiž *Sagus Rumphii* nejhojněji se pěstuje, nedosahují oné mohutné velikosti, jako příbuzné *Mauritie*. *S. Rumphii* jest jenom 20—30 stř. vysoký a má tlustý kmen, z jehož dříví sago se dobývá. Pod jménem sago přichází však do obchodu nejenom dřev ze *sagových palem*, nýbrž také z kopřivových palem (*Charista urens*) na Ceylonu rostoucích, pak z palmy *Menga saccharifera* a jiných druhů, taktéž poskytují rykasy (viz pojednání o sosnách) dobré sago. Buněčné tkanivo jmenovaných stromů obsahuje před květem množství škrobových zrněk; vypíráním a vařením při 60° R. připraví se huspenitá látka, jenž řesety protlačena a v kolotacích sudech ochlazená podobu maličkých zrn obdržuje a v té způsobě do obchodu přichází. Z Indie vyváží se ostatně nyní málo sago, poněvadž se u nás ze škrobu bramborového a v Americe z batat (*Convolvulus Batatas*) taktéž dobré sago připravuje.

Plody *sagových palem* mají tentýž šupinatý povrch jako plody *Mauritií*, taktéž není květenství jedinou pochvou obejmuté, jako u kokosů a datlí, nýbrž na hlavní kvě-

tonosné větvi sedí množství pobočných větviček s pochvami. Velikost květenství jest ještě větší nežli u jmenovaných palm, dosahuje totiž délku 20', jako listy. Podle staršího cestovatele Rumphia vyráží květ z temena kmenu, což jenom ještě u vějířové palmy (*Corypha umbraculifera*), v našich sklenicích často pěstované, se pozoruje. Proto květu takové palmy jenom jednou, vyvinuvše napřed v několika desetiletích koš listový, a zahynou po odkvětu. Palmy takové nazývají se jednoploďné (monokarpické). Při vši podobnosti ve květu jest předce pohled na sagové palmy docela jiný nežli na Mauritie, listy totiž jsou u oněch zpeřené, u těchto vějířové. Jest to památná okolnost, že všechny šupinoplodé palmy v novém světě vějířové listy mají, v starém světě ale zpeřené, kterážto rozdílnost v oboru skupení tak příbuzných rostlin jen tím se poněkud vysvětluje, že vějířový a zpeřený list v prvním základě jest tentýž, u zpeřeného ale listky na prodlužujícím se řapíku od sebe se vzdálí, u vějířového ale listonosná část řapíku velmi krátká zůstává. —

K zajímavému podřadí šupinoplodých palm náleží též památný rod *rákosových palm* (*Calamus*), na indickém souostroví rostoucí a podivuhodnou délkou svých kmenů se vyznamenávající. Kmeny dosahují totiž délku až 500 stf., ovšem ale na ujmu tloušťky, která jen několik palců obnáší. Palmy tyto nemohou tedy jako ostatní kolmo vzhůru růsti, nýbrž vinou se okolo větví sousedních stromů, tvoříce mezi nimi houšť neprони-
knutelnou. Znamenitá délka kmenu pochází z toho, že články palmového kmenu, u jiných rodů krátké a tlusté, u rákosových palm na mnoho střevců dlouhé a při tom tenké jsou; na jednotlivých člancích, vyjma nejzpodnější, zůstávají listy státi a neshlukují se na konci kmenu v malebný koš, a z toho právě povstává rákosová podoba jejich. Zároveň vyniká od kořene množství tenkých šlahounů, a celé skupení má podobu hustého křoví, čímž se ještě více od košatých palm vzdaluje, jejichž výběžky u kořene dříve do země vnikají a pak kolem palmy vzhůru se vypínají; následkem toho stojí palmy často v kruhových skupeninách. Ostatně neobmezuje se štihlost rákosových palm pouze na kmen, také řapíky listů jsou poměrně štíhlé a listky na nich jsou od sebe vzdálenější, taktéž jsou květonosné větve, ve dvou řádkách květové jehnědy nesoúcí, dlouhé, prutovité. Z palm těchto pocházejí tak nazvané španělky a rákosky; ony jsou častí tlustšího, tyto tenšího kmenu. Jak v Indii, tak se potřebují také u nás k děláni rozmanitého pletiva.

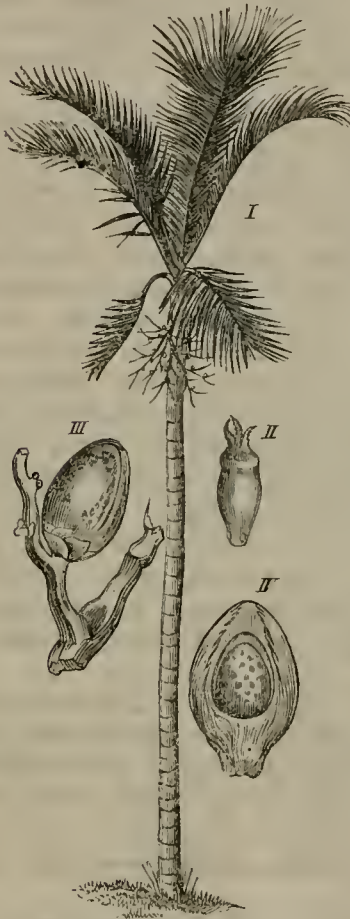
Také Amerika má své rákosové palmy, ty ale náležejí k přibuzenstvu kokosu, s nimiž uspořádání květu a veliký obal kolem celého květenství společný mají. Ostatní podoba upomíná na indické rákosové palmy. Může se tedy říci, že indické šupinoplodé palmy, toho způsobu v Americe nahrazeny jsou kokosovitými (zvláště rodem *Desmoncus*). Také užitek, jež poskytují, jest tentýž jako u indických palm.

Východní Asie se svými četnými ostrovy obsahuje nejvíce palm. Mimo popsané popíšeme ještě některé.

Areka Catechu (obr. 3.) pěstuje se po celé východní Indii. Jest to palma 40—50 stf. vysoká, vyznamenávající se zvláštním zevnitřkem, pročež představuje zvláštní tvar palm, kterýž podle ní tvar arekový se nazývá, a jak v Asii tak i v Americe zastoupen jest. Areka má dosti štíhlý kmen, jenž košem jen 6—9listým se ukončuje. Koš tento není tak okrouhlý jako u kokosu, nýbrž vypíná se kosmo vzhůru; listy jsou zpeřené, listky ale stojí zhusta na řapíku, tak že list se zdá býti celistvým, méně malebným nežli u kokosu. S tím však souhlasí ve květu. Květ vyvinuje se totiž z poupěte teprva po

odpadnutí listu, v jehož koutě seděl, a celé květenství rozvine se tedy pod listnatým košem. Jako u kokosu jest květenství mohutným obalem opatřeno, z něhož po rozvinutí chomáč květů jako koště vystoupí, máje na dlouhé větvi množství větviček ku konci vždy kratších. Jako u kokosu jsou semenní květy dole, prášnikové nahoře; ony jsou asi $\frac{1}{3}$ palce dlouhé a žlutavé, tyto asi 2 čárky a zelenavé. Také zde vyvine se ze tří semenních pupenů jenom jeden; vaječník promění se v plod jeduopouzdrý velikosti slepičího vejce a má z počátku látku velmi jemnou, později tvrdší. Plody tyto žluto-

(Obr. 3.)

I. *Areca Catechu*. II. Vaječník. III. Plod s kalicem. IV. Průřez skrze plod.

(Obr. 4.)

I. *Borassus flabelliformis*. A^z Plodonosná větev. II. Větev se semenním květem. III. Hořejší díl prášnikového květu, ss pochvy listové.

červené jsou tak nazvané datlové ořechy, k vůli nimž palma tato daleko široko se pěstuje. Obsahují v sobě kořennou ale velmi ostrou látku, a slouží proto Malajům a Indům ke žvýkání, což v těch krajinách jest tak obecné, jako jinde kouření a šňupání tabáku. Aby se ostrost poněkud umírnila, přidává ke k roztlučenému jádru něco pále-

ného vápna a celá hmota zaobalí se do aromatického listu betlového pepře (Piper Betel), kterýž se též v oněch krajinách hojně sází. Míchaninu tu pořád žvýkají od rána až do večera mužové, ženy ba i děti, Indové i Evropané všelikého stavu; ano i v noci dává se k posteli nádoba s tímto tak nazvaným Siri-Pinang, aby si nemohouce spáti čas krátili. Každému hostu podávají betel, a zanedbání toho obyčeje má se za velikou nezdvořilost, proto si podávají betlu, jako u nás tabáku. Velmožové vycházejíce dávají si nositi pušku s betlem za sebou. Kdo betelu žvýkáti se nenaučil, nemá se za zdomácnělého. Žvýkáním stávají se sliny červené a vzbuzuje se jich větší množství, ústa též nabývají barvy červené. Cizincům jest na začátku žvýkání toto odporne, červené sliny protivné, brzo ale přivyknou tomu, an chuf betlu jest kořenná, krev tím se rozlřeje a obličej zčervená. Vápno páli se tomu k účelu z mušlí a korálů a barví se kurkumou. Jakožto prospěch toho žvýkání uvádí se: dech voňavý, zdravá barva v obličejí, pysky a zuby červené, čištění zubů, uvarování hnsu při ustavičném jedění ryb a zachránění od kůrdějův (Skorbut). Ostatně poskytuje betel dle Rumphia mnoho příležitosti k rozdílným pověrám a k otrávení. V našich lékárnách prodává se od dávna tak nazvané katechu čili hlinka žapanská (terra japonica), která dílem z ořechu této palmy, dílem z rozdílných akací se dobývá. Ořechy totiž vodou se zavarí a vývarek se zahustí. Katechu jest hnědé, hlinovité a obsahuje mnoho tříšloviny a kyseliny dubeňkové, pročež se užívá proti některým nemocem.

Na ostrově Ceylonu pěstuje se *palma cukrová* (obr. 4., *Borassus flabelliformis*) a sází se na veřejných sadech k okrase. Palma tato jest o něco větší nežli Areka a rozeznává se od ní vějířovými listy, asi 8—10 stř. dlouhými, kteréž kulatý koš na temeni tvoří. Pamětihodné jest květenství její; hlavní květonosný stvol, 2—3 stř. dlouhý, má několik pochev, z jejichž koutků pobočné větve vynikají a na stopce po třech konečných jehnědech nesou, tak že podobu trojhrotu mají. Osa jehněd jest hustě pokryta krátkými listovými pochvami, kteréž svými kraji tak srostlé jsou, že sousední vždy malou dutinu dělají, v níž velmi malá a velmi složená květová jehněda tak hluboko vězí, že jen nejhofejší kvítky vystupují. Tím obdržuje květová jehněda šupinaté červovitou podobu, obsahuje však jen prášnikové kvítky. Kvítky semenní jsou v celku také uspořádány, nevězí ale v dutinách mezi pochvami, nýbrž sedí na ose jehnědy zhusta vedle sebe, a každý kvítek jest rosetou zelených lupenků obstoupen. Na tomtéž stromě jsou buď jen prášnikové, buď jen semenní květy, onyno mají barvu růžovou a 6 tyčinek, tyto jsou zelené a mají 3—4pouzdrý vaječník, z tolikéž plodových lupenků srostlý. U této palmy vyvinou se obyčejně všechny semenní pupeny a plod jest tedy mnohosemenný; na povrchu jest obalen černohnědou slupkou a má velikost dětské hlavy. Plod tento obsahuje v mládi velmi jenné maso, kteréž však později vláknité se stává, a jí se buď syrový, buď sušený. K tomu účelu vytlačí se šťáva na palmové listy, až tvoří vrstvu na 3 prsty tlustou, načež se usuší a pro zimu uschová. Stromy s prášnikovými květy dávají před úplným vyvinutím květu také cukrovou šťávu. K tomu účelu uřízne se konec květu a pak kape do nádoby podložená hojná šťáva, to se opakuje každý den, až se celý květový shluk urežá. Z dobyté šťávy dělá se cukr a víno. *Borassus* se svými příbuznými rody tvoří zvláštní čeleď v řádu palm tak jako areka, a vyznamenává se před ostatními vícesemennými plody. K čeledi této náležejí také dva africké rody, totiž palma sečelská a palma větvenatá.

Již od nejstarších dob byly na pobřeží indickém a na sousedních ostrovech ve-

líké černé ořechy známy, jež moře čas od času vyhazovalo. Nikdo nevěděl odkud pocházejí, a vůbec se považovaly za velikou vzácnost a připisovaly se jim výtečné vlastnosti. Ořechy co kámen tvrdé bývají až na $1\frac{1}{2}$ stř. dlouhé a 1 stř. široké a vážený jsou

(Obr. 5.) $\frac{7}{8}$

I. *Elaeis guineensis*. A Květové palice. ss Obrys listových pochev. II. Květové palice. III Prášníkový květ. IV. Plod.

hlavně co protijedy, zvláště když se z nich pije nebo betel v nich schovává. Na Maledivských ostrovech byly v takové vážnosti, že král jistý celý koráb s nákladem za veliký ořech dáti chtěl; vypravovalo se o nich, že rostou na jediném stromě uprostřed moře a že na břehu vyplavené ještě kus cesty na sucho zalezou; pták noh prý ten

strom střeže. Císař Rudolf II. chtěl dati za první ořech, jenž r. 1602 do Evropy přinesen byl, 400 zl., nedostal ho ale. Admiral Hernausen obdržel jeden ořech darem za válečnou pomoc. Teprva r. 1769 odkryl Barré tajemnou vlast tohoto stromu, totiž Sečelské ostrovy na východním pobřeží Afriky. Palmy 80—100 stf. vysoké rostou tam na skalnatém břehu a mají 20 stf. dlouhé vějířové listy; květenství jest jako u cukrové palmy, jen že prášnikové jehnědy délku $1\frac{1}{2}$ —2 stf. dosahují, a ořechy na větvích 6 stf. dlouhých povstávají. Palmy tyto mají soustavní jméno *Laodicea Sechellarum*.

Pro hořejší Egypt a Nubii, jakož i pro část Arabie jest význačná *věterná palma* (*Hyphaene thebaica*). Jest to jediná palma, která má vždy několik listnatých košů. Dosáhne-li kmen jisté výšky, povstane na něm listonosná větev, která brzo tak sesílí jako kmen, a palma podobu vidličnaté rozvětveného stromu obdrží; obě větve nesou plné koše krásných vějířových listů a rozvětvují se ještě několikráte. Palmy tyto tvoří celé lesy a prospívají tedy oněm horkým krajinám svým stínem; jablkovité plody prodávají se v Kairu.

Cestovatelé a zeměpisec mluví často o palmách olejových; palmový olej pochází však od několika rodů. Nejznámější rod má Afrika v severní Guinei, *Elaeis guinensis* (obr. 5.), kdežto celé lesy tvoří. Africká olejová palma jest blíže příbuzná ke kokosu, má však zvláštní květenství. Jako u všech kokosovitých palm jest květenství velikým obalem obejmuto a obsahuje krádkou, tlustou hlavní větev, na níž veliké množství menších větví sedí, které se k hlavní větví úzce přiloží a takřka jedinou celistvou palici skládají. Ovoce má podobu čeryných bobulí tak velikých jako sliv, a obsahuje mnoho mastného oleje, jehož černochové k potravě a k natírání těla potřebují; z jader dělá se máslo. Tento druh byl také přesazen do Brazílie, ostatně má též Amerika své zvláštní olejové palmy (*Oenocarpus*), jež Indiani kolem svých chýší sázejí.

Drobnosti.

Vědy fysikální a nynější válka.

Časopisy cizokrajné přinášejí zprávu, že světoznámý fysik pan Wheatstone, o jehož přenášení hudby jsme v předešlém čísle Živy promluvíli, jehož Gyrotrop, Stereoskop, Kaleidofon všude obdiveni způsobily a nevyčerpatelné zábavy nám podávají, jehož zásluhy o teorii elektřiny, o zřízení telegrafu jsou neocenitelné, jenž důvtípem a vynalézavostí vyniká bezmála nade všechny fysiky nynějších časů, povolán jest nedávno od lorda Panmure, anglického ministra války, aby se zúčastnil v kommissi, již uloženo jest proskoumatí všechny prostředky, které fysikální vědy vůbec, zvláště pak optika a nauka o elektrické mohou poskytnouti jak při obraně tak i při útoku vojenském. Jeden ze zprávodavců francouzských přeje z plného srdce štěstí anglické vládě k takovému počínání, jenž vede na cesty plné pokroku a budoucnosti. Nemohlať se ovšem taková velkolepá úloha svěřiti mužů schopnějšímu. Pan Wheatstone se svou učeností universální, svým důvtípem, duchem tvůrčím dovede vynalezti a uskutečniti všeliké vědecké výsledky k upotřebení vojenskému, jakých svět dosud neviděl, vzbuzující všeobecné obdivování. Kommissie již několikrát se shromáždila, a dověděli jsme se, že se předně na tom ustanovila, aby se zkoušely účinky elektrického stroje p. Ruhmkorffa a jeho zápalky (amorcees), jiniž by se na veliké vzdálenosti dosáhlo vybuchnutí děl a podkopů. Také tento strojitel (Ruhmkorff) bude co nejdříve pozván, aby oplnou svou sbírku podobných strojů předložil. Budou se také zkoušeti ručnice a děla Perrota se stlačeným vzduchem, nový řecký oheň pana Niepce, nová elektrická lampa p. Dubosq'a a jiné vynálezy francouzské. — Žijeme v znamenitých časech. Čím vyššího stupně dosahují naše fysikální vědy, tím mocnějších prostředků nabýváme ke všelikému kažení a zničení. Zbrojí palnou dobyla Evropa nadvládu nad Amerikou a nad ostatními díly světa, arcize dost lacině, an tanější úrodově, nejsouce opatření

stejnou zbrojí a stejným uměním vojenským, nemohli odolati takovým silám nadobýčejným. Mnohem dráže kupuje se nadvláda uvnitř samé Evropy, an zde nástrojů kazičích, usmrcujících o závod se obapolně užívá, a jedna strana druhou výmyslivostí a uměním překonati se snaží, jako jsme to v posledních francouzských válkách v našem Rakousku, v Prusích a na Rusi zkusili. Zdá se, že nynější válkou západních mocností proti Rusku nastala v umění vojenském nová, nade všechny značná doba, za kterou vyvinování státních poměrů a kultury materiální mnohem rychlejším krokem ku předu se pohybovati budou; ačkoliv z toho nevyplývá, že i kultura morální a společenská podobně se povznese, ano obávají se jest, jak na to již některé znaky poukazují, abychom namnoze, při vši této kultuře a umělem napnutí, na své duši ztrátu netrpěli. Deus ad meliora vertat!

O škrobu v cibulích komonky pospolité (*Fritillaria imperialis*).

Od V. R. Weitenwebra.

(Vyňato z časopisu Lotos.)

Povzbuzen ohromnou, napořádě vzrůstající technickou spotřebou zemětat, tak že sazba jejich, která se již nyní ve mnohých zemích děje na újmu a škodu obilí, sotva v obyčejných letech stačí k mnohostranným hospodářsko-průmyslnickým účelům — jakož neméně znepokojujícíu úkazem náказы bramborové, která v našem čase vždy častěji se objevující tak zhoubně působí na blahobyt nižších tříd, přemýšlel p. Barret již od roku 1847, zdali by se v rozsáhlém oboru přírody nalezi dal přiměřený surrogat tohoto celé Evropě takřka nevyhnutelně potřebného potravního a průmyslnického předmětu. Po mnohých marných pokusech o rozřešení této v ohledu národního hospodářství i dietetiky veledůležitě úlohy, domnívá se Barret, že nalezi konečně takového náhradníka zemětat v bylině cizozemské, která však již dobře přivykla podnebí francouzskému a také u nás nezřídka pro rozkoš se pěstuje. Jest to vůbec známá komonka pospolitá (*Fritillaria imperialis*), přirozené tlupy tulipánovitých (*Asphodeleae*), oblíbená pro svou krásu, o které Barret myslí, že pro množství škrobu v cibulích jejich obsaženého mohla by se rozsáhlejším jí sázením také prospěšně zužitkovati.

Pomíjeje bambulinové rostliny, které ve vzdálených zemích, v Peru, Chili a jinde, více méně povolány jsou nahrazovati živná zemětat, jinonovitě juku (*Jatropha Manihot*), sagaban (*Glycine Apios*), arakaču (*Conium moscatum*), muskasatu (*Claytonia virginiana*), bylinu čínskou *Dioscorea japonica* a j. v., uvazovatí budu toliko komonku, jelikož dle nejnovějších pozorování Barretových obzvláště škrob v jejich cibulích se nalezající docela prý způsoben jest nahraditi škrob bramborový, aspoň ku průmyslnickým účelům, nejen co do množství nýbrž i co do jakosti své.

Zbytečně bylo by tratiti zde slovo o botanických vlastnostech a poměrech této rostliny, toliko v historickém ohledu podotýkám, že její cibule nejprve v polovici 16. století přišly z Persie do Catihradu, odtud okolo roku 1576 do císařské zahrady Videnské, odkudž se do ostatních zemí evropských co okrasní bylina dostala.

Šupinaté cibule komonky pospolité, které v čerstvém stavu zvláštní protivný zápach vydávají a chuti palčivé ostré jsou (druhdy považovány byly od *Jana Bauhina*, *Rhodia* a *Weffera* za jedovaté a také v lékárnách se prodávaly), mají, sklízíme-li je již v prvním roce, v průměru prostřední váhu 90 grammů, v druhém roce obnáší tato váha již 250 grammů, ba někdy vzroste až na 850—900 grammů, kterážto okolnost slibuje znamenitý výnos při nastávajícím zužitkování této rostliny. Tyto cibule, které v tom ohledu již před více než 70 lety přivábily na sebe pozornost důkladného zpytatele *Gleditsche*, skládají se skoro nacezo z velmi bílého škrobu v pravidelných vejčitých zrnkách. Průměr těchto posledních obnáší dle *Robinových* mikroskopických pozorování při nejmenších a nejvzácnějších 7, při prostředních a nejčtetnějších 30—37, při největších 50—57 tisícín jednoho millimetru. Stěny buněk jsou neobyčejně tenké, pokožka šupín jest velmi útlá, a sotva pozorovati jest svazky cevní táhnoucí se hmotou škrobovou, pročež skutečný zbytek obnáší sotva 2 ze sta.

Dle Barretova porovnávacího rozboru nalezá se ve 100 částek váhy

	při zemětat	při komonce pospolité
vody	70	68
škrobu	20	23
rozpuštné látky	4	5
suchého zbytku	6	4

100

100 částek,

z čehož viděti, že cibule komonky pospolité jsou o 3 procenty na škrob bohatší nežli zemáky, při čemž i to třeba uvážiti, že v našich škrobárnách dosavad jenom asi 15—18 procentů škrobu z bramborů se vyvozuje. K tomu dokládá Barret, že škrob z komonky pospolité obdržený má podivuhodnou bělost, což u Francouzů, držících na pěkný bílý chléb, jest obzvláštní předností.

Při té příležitosti nemohu opominouti, v ohledu na vytknutou od Barreta bohatost komonky pospolité na škrob, který jak známo považuje se za podstatně živnou částku rostlinné potravy, upozorniti na naše domácí žaludy, které prý, až 38 procentů škrobu obsahují, a smíšený se stejnou částkou obilné mouky — jak s mnohých stran se ujišťuje — dobře se hodí k přípravování chleba, když jenom dřívě odstraní se obsažená v nich trpká látka přiměřeným způsobem. Toto poslední podařilo se v té míře, že takový žaludový chléb ode všech, kteří ho okusili, co chutný a dobře zázivný jest shledán.

Cibule komonky pospolité dají se ve sklepích, aneb pod zemi zakopány, delší čas až do jara zachovati, nepodléhající zkáze. I to jest pozoru hodno, že při vydobývání škrobu z bramborů přijde 100 kilogramům na 22—28 franků, při dobývání ho z komonky pospolité ale jenom na 12—20 franků.

Z toho, co zde uvedeno, soudil bych, že škrob vydobytý ze šupinatých cibulí komonky pospolité jakožto náhradník škrobu bramborového dobře by se dal upotřebiti k účelům průmyslnickým, jmenovitě k zhotovování pudru, sirupu, cukru, octa a kořalky, co surrogat hadího jazyku (arrow-root), sagu, salepu atd.; z druhé strany však pochybuji, že by, samojedine a u větší míře požívaný, dovedl nahraditi zemáky co zdravá potrava pro lidi a dobytek. Jedině v čas neúrody bramborů dalo by se ho prospěšně užití, a to jenom smíšeného s jinou moukou. Ovšem pak zaslouhovala by tato věc, aby dále a v rozsáhlejší míře zkoušena byla, k čemuž povzbuditi byl jediný účel tohoto sdělení.

Osvětlující plyn z dříví.

Dělání plynu ze dříví stává se den ode dne rozšířenějším a oblíbenějším, jmenovitě co se ukázalo, že méně nákladu stojí nežli dělání plynu z kamenného uhlí. V ústavu pro choromyslné ve Vidni, v Mnichově, v Bayreuthu a jinde užívá se toho plynu s dobrým prospěchem, a není pochybnosti, že by také u nás, kde se tolik dřevěného uhlí do železných pecí potřebuje a plyn při pálení jeho neužit do povětří nbíhá, se značným prospěchem a nemalým užtkem zaveden býti mohl. Jsou příklady v krajinách na dříví ne bohatších nežli Čechy, kde se dělání plynu z kamenného uhlí s prospěchem změnilo v dělání plynu ze dříví. Tak na p. ve hrab. Einsiedelských železných hutích Lauchhammer, kde se shledalo, že nejenom plyn velmi dobrý jest, nýbrž že také více nežli o polovinu méně stojí, nežli plyn z kamenného uhlí. Vůbec pozoruje se, že všude plyn z dříví se zvláštní oblibou byl přijat. Plynárna Mnichovského nádraží má 280 plamenů a k tomu jen dvě retorty, z nichž se obyčejně jen jedna potřebuje, do níž 90 liber dříví se vejde. Za 1½ hodiny jest destillace ukončena; čištění vykonává se suchým vápnem, nikoliv vápennou vodou. Plynárna v Bayreuthu spotřebovala v listopadu 1853 26.6 sáhu smrkového dříví. Z toho dobylo se 276,000 krychlových stfeviců plynu (z libry dříví 5.28 krychl. stf. plynu), 10,348 liber dřevěného uhlí, 1391 liber dehtu a 12,400 liber dřevěného octa. Náklad na vydobytí 1000 krychl. stf. plynu obnášel po odprodání vedlejších výrobků 1 zl. 20 kr. při ceně dříví za sáh 9 zl. stf. V Praze mohlo by se dříví zjednatí po 10 zl. stf. sáh, a uhlí, dehet a ocet daly by se dobře zpeněžit; není tedy pochyby, že by aspoň pro větší ústavy a dílny menší plynárny s užtkem zaříditi se daly a tak dobrá konkurrence s Pražskou plynárnou pavstala. Veliká dílna na bavlněné zboží v Augsburgu užívala dřívě všelijakých osvětlovacích prostředků, totiž olejového plynu a nakonec i plynu z lněného uhlí (nikdy z kamenného uhlí); nyní užívá plynu ze dříví. Dílna ta má 760 plamenů a ročně 831 hodin, v nichž se svítí. Jeden plamen spotřebuje za hodinu 4¾ krychl. stf. plynu; roční potřeba plynu obnáší tedy 2,999,910 krychl. stf. plynu, které se z 222 sáhů dříví dobudou, 1000 krychl. stf. plynu stojí po srážce příjmu za uhlí a po odražce za správu a škodu na stroji asi tolar (1 zl. 30 kr.), sáh dříví pak stojí 5⅔ tolaru. Obvyčejně se počítá na 100 liber dříví za 1½ hodiny 500 krychl. stf. plynu. Tvrdé dříví dle váhy tolikéž plynu co měkké, ale lepší vedlejší výrobky. —

De toho byly by v Čechách zvláště Budějovice, Liberec, Plzeň města, která by si snadno plynárny takové zříditi mohla.

Nachtetův drobnohled.

Pan prof. Purkyně ukazoval v musejní schůzce nově zřízený Nachtetův drobnohled, jež podle jeho návodu p. Durst, mechanik fyziologického ústavu, zdáříle zřídil. Při vyučování ukazuje se často ta překážka, že učnové jeden po druhém do téhož drobnohledu nahlížejíce, mnoho času ztrácejí. Drobnohledy Nachtetovy, jichž Milne Edwards na Sorboně již od roku užívá, vyhovují tomu, an se dva najednou do téhož drobnohledu dívatí mohou. Oba obrazy vytvořují se hranolem, jehož průřez jest stejnoboký trojhran zrovna nad okulárem postavený, tak aby hrany jeho kolmo stály na ose čoček. (Viz obr.). Obě pobočné plochy odrážejí obraz přímouhelně k ploše naproti ležící, z níž do zvláštní okulární trubice šikmo na pouzdro hranolu nasazené přichází. Vezme-li se místo trojbokého hranolu pyramida troj-, čtyř- neb vícestranná, jejíž úhel u zpodku 60° obnáší, mohou se k takové pyramidě tři, čtyři a vícere okulární násadky přidati a tedy toliktéž pozorovatelů jednoho drobnohledu užívati. Pole zračné jest ale vždy menší. Újma světla, která z takového zřízení pochází, není tak veliká, jak by se mysliti mohlo, a jakkoliv takový drobnohled pro prvotní badání se nehodí, vykonává předece dobré služby při přednáškách školních, kde příliš velkého zvětšení potřebí není.

Zapálení se huěděho uhlí u Mostu.

Časopis Bote von der Eger přináší zajímavou zprávu o zapálení se sbořených uhelných dolů u Mostu. Ze starého zámeckého vrchu vycházel již od několika neděl kouř. V sobotu dne 12. máje odpoledne o 2 $\frac{1}{2}$ hodině vytvořila se asi 100 kroků od toho místa blíž k městu najednou třečtířovitá jma, z níž s velikým lomozem jako z jenu staré sopky dým a popel vyřázely. Při tom přestalo se kouřiti na prvějším místě. Příčina toho úkazu bylo zapálení ložišť hněděho uhlí nyní opuštěných, což se oksylicováním trouchnivějícího uhlí nezřídka stává. V okolí Biliny, Teplice a Mostu jest mnoho míst takto vypálených. Plamen byl tak silný, že ze vzdálenějších míst, které o této příčině nevěděly, stříkačky přijely, aby oheň hasily. V noci na to podarilo se otvory, jimiž vzduch silně do žboučícího ložiště proudil, zacpatí a tak nebezpečnosti, kteréž by z toho městu hrozilo, odstraniti.

Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého.

Dne 23. máje odbývala se schůzka přírodnického odboru, v níž nejdříve pan prof. Purkyně Nachtetův drobnohled nahore popsaný ukazoval a vysvětloval. Na to mluvil kustos p. Krejčí o nejsnadnějším způsobu vyučování krystallografii, což v tom se zakládá, že se spojí se zevrubným rýsováním krystallů. Jak p. kustos ukázal, nedělá to ani začátečníkovi žádných obtíží a nauka zůstane vždy v paměti. O věci té promluví se jednou v Živě obšírněji. Konečně jednal p. prof. Purkyně o plynu z dříví dobytém, což též v tomto listu sděleno jest.

O b s a h.

Učedníci Saviť. Z Novalise přeložil Ladislav Čelakovský. — O prahorách českých. Od Jana Krejčího. Dokončení. — Palmy. Od Julia Saxa. — Drobnosti: Vědy fysikální a nymějšť válka. — O škrobu v cibulce komonky pospolité (*Fritillaria imperialis*). Od V. R. Weitenwebra. (Vyňato z časopisu Lotos.) — Osvětlujct plyn z dříví. — Nachtetův drobnohled. — Zapálení se huěděho uhlí u Mostu. — Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého.

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.

Číslo 7.

Ročník třetí.

Červenec 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. stř., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. stř. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. Jos. Fryče, v Jindříšské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasílá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. stř.

Kočka.

Kočka náleží do pokolení šelem kotovitých, a v soustavě slove *kočka domácí*, *felis domestica*, což vlastně jen samici značí; samec nazývá se *kot*, *kocour*.

Hlava kočky jest tupozakoncítá, sovovitá, ale předece není bez jistého významu člověčího: čelo pěkně klenuté, ucho malé ale vždy napnuté a podivuhodně bystroslyšné; a jak jistý učenec praví, že kůň duši svou v nohou má, tak my bychom mohli tvrditi, že duše kočky v uších trůní. Menší bystrosti zdá se její oko míti, ačkoli málo kdo bude, jehož by její zelenožlutě se jiskřící zřemice nebyly v temné siní zastrašily. Nemožouc jasného světla dobře sněsti, tím lépe vidí v temnu, a kolmá skula, v kterouž se zřitelnice smrštuje, zostřuje zrak její, dávajíc mu pronikavé bystrosti, jížto nikdy své kořisti i v sebe mrštnějším poskoku nechýbí. Pěkně zakrouhlen, a vždy utřín a čist je nos její; huba zakulatělá a malá, zuby co nejostřejší; žádný čtvernožec nemá ostřejších.

Kolem této hlavy hočí se vousy, týkadla to prchlivého zvířete, v nichž bezpečnost jeho postřehy ne v nejmenší míře spočívá. Jsou-li vyježené, tvoří kruh objemu těla, a těmito týkadly prý kočka na př. i hned vyměří, zdali jí možno prodrati se nějakou křovinou něh trním. A však i dlouhý a hybký ohon není žádný zbytečný přívěsek. Onf jest pln nejtěššího citu, jakoby druhý pól duše a právě proto takový výtvarný úd. Kočka bez ocasu *) jest o lepší částku své bytosti skrácena, a utnou-li jej zlí hoši, pak ukrývá svou hanbu o samotě, neoblízejíc se ve svém zármutku ani po myších.

Celé štíhlé tělo kryje hladký kožich. Jako ptáka peří, zahaluje on hustou srstí lubenost údů, působě ony jemné a úhledné tahy, dle nichž se pěknost kočky zvláště měří. Rozinanitě se mění v nákresech a barvách, od nejněžnější bělosti až do nejčernějšího temna, tak že takový černý kocour uloží se jako kus noci, z něhož toliko sivé duhovky vyběskují. Jsouf mezi nimi i rusovlásky. Nejvíce ale jsou velmi pěkně znamenány skvrnami, cestkami a pruhy; bílé s černými punčoškami, modrošedé s bílou

*) Na ostrově *Man* a v *Kornwallisu* jest prý odrůda kočec bez ocasu. Tedy již od přírody anglišované.
Živa. 1855.

náprsníčkou atd. Při tom jest srst velmi jemná. Jemná srst ale prozrazuje podle Aristotela bázlivost, a jakož tento výrok zcela o zajáci platí, dá se i zde poněkud odůvodniti. Plachá jest kočka vždy, a k zjevnému boji odhodlává se jenom tenkrát, nemůže-li se na útěk dáti, a tu se s udatnou myslí i zlostivý kožích vybuji.

Na hedvábných prstcích se skrčeným svalovitým krkem, s vláčným tělem, majíc nohy k okamžitému skoku hotové, krade se kočka slídíc ve všech koutech po své kořisti, nejraději po myších. — *Co se z kočky narodí, nebude než myši chytati.* — *Co kočka rodí, to myši lovi,* — pravi naše stará příslovi; a právě proto jest nyní všudy rozšířena co nevyhnutelně potřebné domácí zvíře, ač více nenáviděna nežli milována. Arcí že ne všeobecně. Egypt, v jehož nížinách pravou vlast domácí kočky *) hledati musíme, ctil ji v šedém dávnověku co bůžka. Úrodní krajové Nilští uznávali zásluhy hubitelkyně myší, a jako ibisovi a ichneumonovi klaněli se i ji. Podle podivných postav Faraonů vystupuje na mnohočetných pomníkách její obraz, a v tisíciletém prachu egyptských pohřebních síní nalezájí se někdy celá ložiska kočičích mumií balsamovaných a pečlivě uložených.

Herodot, starý ve světě zběhlý dějepisec, a po něm *Diodor* mluví o této hošlužbě. Kočka byla bohyni *Bubastis* (egyptské to Venuši) zasvěcena, a stejnojmenné město muselo pravým kočičím ústavem a rájem bývati. Kočky tu bydlely v chrámech, jsouce výborně uctívány, a přetrhla-li se konečně předce vetchá nit života jejich, dostalo se jim slavného pohřbu. Kočku zabiti bylo veliký zločin, kterýž smrti trestán byl; nalezl-li Egyptan někdy kočičí mrtvolu, dal se i hned do hlasitého nářku, aby tak své neštěstí a svou nevinnost oznámil. Smrt kočky zahalila v smutek celý dům, všecko okolí, a s ustříhaným obočím procházeli se truchlící soustrastníci. Ano někteří její zbožňovatelové tak byli horliví, že nalezli-li někde v cizině kočičí mrtvolu, ji s sebou vzali, aby alespoň útěchy nabyli, že posvátné kosti egyptskou zemi přikryli.

U Řeků a Římanů byl takový blud nemožný. Nestarajice se vůbec tak mnoho o kočku užívali místo ní většího dílu kolčavy k zahlazování myší. Nicméně bylo toto v nočním temnu vidoucí zvíře, jako sova, bohyni moudrosti, *γλαυκῶπις Ἀθήνη* zasvěceno. — A předce zdomácněla kočka v Evropě teprv stěhováním se národů, nejposléze v Skandinavii a v Anglicku. To dokazují walisské zákony *Howella Dha* z desátého století. Dle nich, kdožkoli kočku z knížecích sýpek zabil neb ukradl, musel nestříženou ovci s jehnětem aneb tolik pšenice odvésti, co potřeba bylo k úplnému zakrytí kočky od konce ocasu až ke špicí nosu. — Do Ameriky uvedli toto zvíře Evropané, a do Kalifornie bylo ještě lonského roku mnoho draze zaplacených koček odvezeno.

Nyni zaujímá kočka všudy se psem svého místa, jakkoli nesmiřitelně nepřátelství mezi nimi panuje. *Jest na něho laskav, co pes na kočku.* — *Přeje mu, co pes kočkám,* pravi náš lid o zatvrzelém nepřítelvi.

Pes jest upřímný, věrný, soudilný, udatný a obětovný; podobných vlastností nemá žádné zvíře. Kočka jest vždy poloviční divoška. *Čím s kočkou víc zahráváš, tím spíše škrábně.* Pohodlí milujíc pracím se vyhýbá, což opět dosvědčuje staré pořekadlo: *Kočka rybám ráda, než do vody nic.* Vseliké úslužné poddanosti se vzdalujíc zpírá

*) Pravdě podobno, že jistý druh koček (*felis maniculata*) od *Rüppla* v *Nubii* nalezeny původní plemeno našich jest. Proti dřívější domněnce, jakoby domácí kočka byla toliko zkrotlá divoká kočka (*felis latus*), která i v našich lesích zde onde ještě žije, svědčí jisté rozdílnosti v ústrojí.

se vši lidské moci. K člověku nepřilne nikdy s ryzí přítulností. Právě však vloni dokázala jedna kočka, že může být přítulnou, jen když chce. Důkaz ten vypravuje P. A. de *Danas*, polní kaplan u východního vojska francouzského *).

Jistý mladý francouzský voják (Zuav) přinesl vloni do Krimu malou kočku, kterouž velice miloval. Na celé daleké cestě byla mu věrnou společnicí, na noclehu a odpočinku vedle něho spávajíc a na pochodu na jeho torbě sedávajíc, až konečně den nastal, kdež udatný voják do ohně musel, neboť Francouzové stáli na řece *Alm* proti Rusům. Na hlas polní trouby chopí se voják své zbraně a v šik se postaví; milá kočka zaujme své stanovisko. Oheň z děl začne, ona se ale neleká. Nastanou šarvátky, bojovník řítí se na nepřítele, běží, vrhne se na zem, by praskající pumě se uhaul; vyskočí, shýbne se, a opět se vzlýčí a opět bojuje — milá kočka na torbě pevně se drží. Konečně zařičí kulka, a voják skácí se v krvi; tu seskočí kočka se svého stanoviska, vyhledá ránu a začne ji opatrně lízati, zastaví krev a ubrání, že rána se nezhoršila, než lékař přišel a ji zavázal. Událost tato se ve vojsku rozhlásila, a když raněný Zuav do Cařihradské nemocnice musel, bylo mu co výjimkou dovoleno, svou společnici s sebou vzíti.

Avšak *jedna lašfovka nedělá léto* a faleš a lest jsou nejhlavnější stránky kočky. Vždyť proto vešla v přísloví, a též v mrtvé říši kamenů dosvědčuje to *kočičí zlato* a *kočičí stříbro*.

Při své falešnosti jest kočka opatrná, nedověrná a podezřívá ke všemu, i k člověku. Na jistou dálku nechává arci cizince se přiblížiti; ale pak zmizí jedním skokem z očí, střelbitě a bez pozůstavení stopy, jako pták. Předě psy prchá, jak mile jich zočí, a o skryš není nikdy v rozpacích. V největší nouzi vyskočí na strom, shlíží u vši bezpečnosti se své strážní věže, čekajíc až se pan štekavec ztiší. Kočka zná všecky spády svého okresu, a obzvláště v kuchyni. Je-li zde něco, co by smlsat mohla, pečená rybka aneb otápek na smetaně, vyčká vždy příhodného okamžiku, a nasýtí-li svou choutku, leží již v druhé minutě bezpečně pod kamny s ospalýma očima. Jak chytře číhá v zahradě na ubohého ptáka, na malého, všetečného šedokabátníka, na mladého špačka, jenž se byl poprvé ze svého rodinného hnízdečka osmělil a už zachvácen pod jejími drápy svého ducha vypouští. Z díry do díry loudá se kočka, prochází se se střechy na střechu. Nemyslic na nic zlého chce se vyhřívati a s tiché výšky světa se obdivovati; aneb snad předece myslí na lašfovky? Chytří ptákové títo znají potměšilost její, a však ve vzdušné říši cítí se bezpečni. V hejnech, u divokém závodním letu, šustíce a pohvizdujice, vrážejí na kočku k zemi schoulenou, tu s této, tu s druhé strany, potleskávajice ji dlouhýma, špičatýma, střelbitě šumícima křídloma na tváře a uši, ať jimi pořáde potřásá, až se těmito nemilými hračkami rozmrzí a se odlouká. Někdy jindy snad se jí to lépe podaří. A neviděli jste jí nikdy číhati na myši? na starých půdách, kdež poprášené bedny a truchly stojí? Pološerem prokmitá se tu paprsek sluneční, jakoby chtěl cílihodné harampátí ze sna probuditi; ale všechno zůstává v tichu. Tíse co smrt příkradla se sem kočka, před dírkou číhá celá skrčena, zaslechlí tam uvnitř hlásku myšiho. Bez pohybu upírá lakotou jiskřící zrak na myšinu branku. Tu vykounke ubohá a již vyhopkuje; ale dříve, než své nepřítelkyně zpozorovala, jest od ní zachvácená.

Každý zná hru, jakou kočka se svým vězněm nemilosrdně provádí. Místo aby

*) Echo der Gegenwart 1855. Nr. 60.

jí ostrými drápy uchopila a zadávila, jenom ji potlačí, váli ji jako kusem těsta, popotřásá jí, pustí ji na okamžení; avšak sotva zvířátko co hromádka strachu na podlaže ležící se na outěk osměli, sedí mu kočka opět na zádech, kochajíc se znova ve své prostopášné rozkoši. Tak i zde stojí ukrutnost po boku lsti. Však i sama vlastní mláďátka nejsou jista před krvežíznivostí kocourovou, na úkor mateřské ochrany koččiny.

Mohli bychom se diviti, kterak takové zvíře ještě strpení ano i oblíby si může u lidí získati; kdyby nemělo i dobrých vlastností. Máť i toto zvíře své dobré žilky. A tu můžeme říci — aneb snad bychom to nesměli? — že v kočce něco z ženské povahy spočívá. Právě proto jestliť miláčkem, někdy i velmi rozmazleným, paní a starých panen, ženského i mužského pohlaví. To nás přivádí k uznání hlavní ctnosti koččiny. Ta jest její čistota.

Ostrým, draslavým jazýčkem hřbelcuje a uhlazuje kočka každý chloupek svého kožičku, a jenom ta místa ohobného těla, kterýchž tento hřbelec nemůže zasáhnouti, tváře a čelo, čistí navlažený pazourek. Neustále se líčí a mydlí. Popatřme na ni, když po dešti přes ulici kráčí. Jak obezřele, jak čistotně, jak choulostivě! Všudy vyhledává její něžná nožka nejčistších kaminků. Pase-li na okraji rybníka po rybce, sestoupne arci někdy pudem svedena jednou nohou do vody, a však rychle a jako zastrašena vytáhne ji opět a tak dlouho jí třepeťá, až' i nejmenší krůpěj s ní odstříkne. Slovem ona se hojí mokrého a přec tak vábného živlu, jsouc, se starými řečeno, *καταιδεξ ξηρας* = ohněm nasycené letory, a právě proto vyhlíží „zkoupaná kočka“ velmi strápeně a bídně.

I stydlivost koččina jest jenom jako obrazení paprsků oně vytknuté povahy. V tom zahanbuje psa. An tento nestydatě veškerému oku se vysazuje, vyhledává kočka nejtajnějšího úkrytu. Rabbi *Jochanan* praví: „Kdyby nebyl dán zákon synům Israelským, byli bychom kázní a slušností od kočky se naučili.“ A zajisté, onen rabbi má pravdu, v kázní a slušnosti jest kočka vzorem. Vše jest na ní spůsobné, slušné a dvorné. S jakousi vznešenou nedbalostí, lehkostí, a však s důmyslnou šetrností vykračuje si v sněhobílé hedvábí oblečená Angoranka po krumplovaných koberecích, aby si odpočinula na kypicím divanu, krokem a skokem tak tichoukým, že ho není slyšeti.

Rovněž i její hlas jest jemný, mile naladěný a předce nejružnějšího výrazu schopný. Z hlubokého nitra vydává ono cituplné, zvolné a nyjící, všemi hláskami proznívající „mňou.“ Mluví se arci o koččíně; ješto ale všeliký tvor jest hudebním strojem a i z úst nemluvíátek a kojenců Stvořiteli chvála zaznívá — nuže, nechať i noční hlas kočky více se nezneuctívá a netupí! A co se medle vyrovná jejímu podivnému předení? tomuto temnému, přidušenému zvuku, jímž bohatý cit tohoto tvora zaznívá! Všecka pohroužena v sladký sen svého života odpočívá kočka, a nechávajíc podivné blánky svého ohlodku, této od Tvůrce jejímu pokolení darované tamburinky, prholiti, opráda samého posluchače magnetickou rouškou.

Že tak útlocitné zvíře nerádo se klade na tvrdé a studené dlažice, není nic divného. V teplé postýlce, v koutečku na pohovce jest sídlo jejích snů; na okenním polštáři, na výslunní se umístiti, na měkkém klíně odpočívati, od heboukých rukou hladěna, toť její výhradní právo.

Nechť jí pes takovéhoho štěstí závidí, i on se snaží, své paní se zalíbiti; avšak jeho dotíravé lichocení omrzí, a úslužnost jeho překáží. Kočka tulí se důvěrně u něžném olírání; její vážně pozdvižená záda, slastí sloupěný aneb tiše se pohybující ohon jsou výmluvnější nežli bouřlivé skotačení a školometské kousky psa. — Opravdu: mrav,

milostný, spůsobný mrav a přívětivý půvab spočívá ve všem jejím pohnutí a jednání. Již ten umělý vtip, svůj ohon v jiné a jiné kruhy a arabesky kroutití, jest nedostizitelný. Co týkadlo, co duševní plamen hraje a jazýčkuje útlý pochlebňík, od něhož Řekové kočce jméno *αἰλουρος* (= oháňka) dali. Brzy jej tiše sedíc s vážností ovine okolo svých předních nohou, brzy jej číhající shýbne k zemi, aneb se natahujíc vyzdvihne vztýčený sloup, aneb výhrůžně jim zatačí, stojí-li k boji odhodlána naproti psu. U směšné hře točí se okolo této osy již mladé kotě, vynasnažujíc se podivného vrkoče zasáhnouti. Aneb snad ještě neví, že jest její vlastní? Skoro jak malé děti, jenž svých prstíčků též jako něco cizího do úst strkají a pak dumljají. Celou hodinu provozují kofata nevinné hry, bezstarostně rejdice a se provalující a na znak obrácející své malé zlé pazourky roztahující, an oblažená máf na ně pohlíží, volně pohybující ocasem svým, a již váli se skotačivá čeládka u čtveračivých poskokách přes něj, lapá po něm, drchá ho, pustí ho, opět ho uchopí aneb chytne v směšičné matenici svůj vlastní střapeček, což neméně směšné jest. Není-li to ocásek, musí to být klubičko, míč neb koulička, již hravě odkulují a poskokem zase obracují. Avšak i takovéto obveselování jest hlubokého významu. Ve hře předzvídá kotě svou budoucnost. Jak obrazně oživuje lupen, jejž jeseňní vítr se stromu svál a po zemi popohání! Shrbí se, číhá k skoku hotova, vrlne se naň a uchopivši ho nechá jej opět odlétnouti, aneb pase po jiném, zůstal-li tento ležeti. Lupen stal se myší, a kočka se v této myšlénce zapomene, plynouc v rozkoši velikého ducha, jenž boje vyhledává — jenom aby se sám zkusil. I tu, kdež kočka pravým zvířetem jest, při hodování, nezapomene na slušnost a spůsobnost. Pes shtne všecko, co mu zachutná; kočka, přesvědčivši se nosejčkem o jemnochuti, oblizuje a mlsá, pomlaskávajíc si zcela pochoutně a panský, a začínajíc vždy od kraje talíře. Pes se arci popálí horkou kaší, kočka obejde ji několikrát se vší opatrností a rozvážlivostí a dotýká se jen valů, abychom řekli, mírnějšího pasu. Toto pochutnávání si na vůních svědčí o jemné bytosti. Kočka si libuje i v ambrosiovém dechu květinek a s blahou rozkoší kolébá se na zeleninách kozlíku (*Valeriana minor*), ožanky (*Teucrium Marum*), marulky (*Nepeta Cataria*), točí se v kolo, klouzá se a prozpěvuje horoucně. Po vytržení nastane arci hodina slabosti, ono bolnomyslné prahnutí, ono resignační pozorování sebe samého, což Němec Katzenjammer nazval.

V tento květný výbor zvláštních, ukrytých darů náleží také jakási elektrická povaha kočky. V její srsti sídlí světlo blesků, a když dávno již duše se odloučila, ještě to neustále straší v jejím kožichu vypryskující známé píchlavé jiskry. Proto se bojí bouře. Poznávajíc v nebeské moci vlastní tajuplné síly své bytosti schovává se před ní do sklepů a děr.

Z toho všeho dá se vysvětlit a ospravedlnit náklonnost a láska, kterouž nejenom ženské, ale i velcí mužové ku kočkám chovali. *Bohumír Mind* byl *Raphaelem* těchto zvířat, a mistrové *Tieck* a *Hoffmann* vyobrazili kocourovy myšlénky a žádosti u významných formách. *Richelieu* potěšoval se z příjemného lichocení své kočky, a o *Lessingovi* se vypravuje, že, když jedenkrát jeho kočka celý rukopis jeho „*Nathana*“ pokazila, pokojně a trpělivě báseň svou znova napsal, nesehnav ani škůdnicí s jejího oblíbeného místečka, kteréž si byla na jeho psacím stolku vyhledala. — *Mahomed*, tak vypravuje se v koranu, odpočíval jednou o polední hodině, a vedle něho v záhybech káftanu zamilovaná jeho kočka. Tu ho vzbudí zpráva o nenadále vypuklém vzbouření. Prorok chce vyskočit, avšak, aby spící zvíře neznepokojil, uřízne napřed cíp svého pláště, v němž se bylo uhostilo, a nyní teprv spěchá utíšit vzpouru.

Při tom všem připisuje pověra lidu něco ďábelského tomuto nočnímu zvířeti. Tak spatřuje se vedle sovy a netopýra kočka v neustálé společnosti čarodějnic; a černé kočky náležejí ke všem obrazům hrozných strašidel. Ony hlídají v horách a ve sklepech starých hradů ukryté poklady, lhají na rozcestích a řádí noční dobou v sesutých mlýnech skalních. Ano, jsou samy jako přestrojené čarodějnice. Proto znamená jejich zjev výstrahu a neštěstí. Toliko pěknější bílá kočka zdá se býti vyjmula. V ní bývají princezky zaklety, které pak některý dobrodružný rytíř aneb i udatný krejčí vysvobodit musí.

Kočka má co nejtužší živobyť. Lišku a kočku nelze zabít; mají devaterý život, pravi lid. Že jim shození s věže ničeho neublíží, toho jest zvláštní mrštnost a pružnost jejich údů příčinou. Avšak jak dobře se jim zahojí i nejnebezpečnější rána! jak dlouho snesou hlad a žízeň! — Jedna kočka přišla do balíku konopí, aniž se o tom vědělo. Konopím naplněná loď vyploula z Petrohradu, a za čtyry neděle, když byly v Leithu balíky otevřeny, byla kočka ještě živa.

Umřiti málo kdo kočku viděl. Cítí-li smrt, vyhledává, právě na způsob divoké zvěře, samotu. I zde, jako v celém živobyť, liší se od psa, kterýž i umíraje svou věrnost dokazuje, pomoc aneb alespoň soustrast lidí hledaje.

Jer Solář.

Učedníci Saští.

Z Novalise přeložil Ladislav Čelakovský.

3.

Pohádka.

Učedník slyší v tesklivosti hlasy vespolek se mějící. Zdá se mu každý na pravdě záležeti, a pomatenost předpodivná duše jeho se zmocňuje. Poznenáhla utichá vnitřní bouře, a zdá se, jakoby přes temné, o sebe lámající se vlny duch míru se ukládal, jehožto příchod zvěstuje zmužilost a rozhlížející se dobrá mysl v duši jinochově.

Veselý druh, jemuž růže a svačce zdobily spánky, v poskoku přiblíže se ku němu, spatřil jej sedícího v pohroužení. Ty hloubáčku, zvolal, na docela bludné jsi cestě. Takto se velikých pokrokův nedočineš. Nejlepší při všem dobrého ducha naladění. A zdali pak toto duše rozpoložení se snáší s přírodou? Ještě jsi mlád a necítíš mladosti zákon ve všech žilách svých? necítíš lásku a toužebnost, dující nádra tvá? Kterak ti možná tuto seděti o samotě? Což i příroda sedívá samotna? Samotáře prchá radost a touha — a bez touhy, bez žádosti co spomůže tobě příroda? Mezi lidmi toliko zdomácněti můž duch ten, kterýž tisíce pestrými barvami mocně se vtírá do všech smyslův tvých, neviditelné milence roven, plane vůkol tbe. Při našich hodech rozvazuje se jazyk jeho; sedaje na vrch rozzvukuje se písněmi nejčilejšího života. Tyf jsi nemiloval, ubožáčku! prvním políbením rozemknut budě před tebou nový svět; tisíce paprsky zableskne živobyť do rozplesaného tvého srdce. Pohádku ti budu vypravovat, bedlivě poslouchej!

Před dávnými léty byltě živ daleko na západ slunce mladounký jinošek. Byl sice velmi hodný, ale podivín nad miru. Ustavičně se rmoutil, zčista za nic, pro nic; vždycky chodival tiše pod sebe hledě, samotn si sedal, když druzí hráli a se veselili, a s obzvláštními věcmi se obírával. Jeskyně a lesy byly jeho nejoblíbenějším obydlím; tam hovořil neustále se čtyrnožci a ptáky, se stromy a skalami, arcí ani jednoho moudrého slovička, nic než samé bláznovské řeči k popukání. Vždycky ale zůstával mrzutým a povážlivým; nic naplat, že veveříčka, opička, papoušek a hejl všemožně se snažily, aby jej povyrazily a na pravou cestu mu ukázaly. Husa povídala pohádky, potok

mezi to cvrnkal baladu, veliký tlustý kámen dělal směšné kotrmelce, a růžinka, přívětivě příkradši se za jeho zády, skrze kaderky se mu proplítala; i také břečtan hladil jemu strastiplné čelo. Předce však nevrost a vážnost v něm nebylo ničím zapudití. Z toho měli rodičové jeho velikou starost, neboť nevěděli, co by s ním měli počítí. Jinak byl úplně zdrav a jedl, nikdy nebylo mu od nich ublíženo; však až po nemohá léta vždycky býval dobré a veselé mysli, více než kdo jiný; ve všech hrách nejřednější, u všech děvčat nejraději vidán. Byl v skutku hezoučký jako obrázek, tváře měl jako malované, a tancoval až se srdce v těle smálo. Mezi děvčaty byla jedna, milokrásné, drahoučké poupátko; tvářinky jako z vosku, vlásky jako zlaté hedvábí, rtíky jako maliny, po vzrůstu jako panenka, s očkami tak černými, jako uhel. Kdožkoli na ni pohleděl, myslil že na místě musí pojití; tak zpanilá byla. Tehdy měla Růženka, tak se jmenovala, hezoučkého Jacintka, tak on se jmenoval, od srdce ráda; i on až na smrt do ní byl zamilován. Druhé děti o tom nevěděly. Fialka nejprve jim o tom povídala. Domáci kočičky to pozorovaly jak dobře, neboť domy jejich rodičův byly blizounko naproti sobě. Když pak tu Jacintek v noci u svého okna stál, a Růženka zase u svého a kočičky za svou myši honou tu okolo přebíhaly, tu viděly ty oba u okének, i smály se; a často tak hlasitě se řečtaly, až ti dva to slyšeli a na ně se rozhněvali. Fialka pověděla to v tajnosti jahodě, a tato u lesa rostouc řekla o tom svým sousedkám špičkám, kteréžto nemohly nechat špičkování, jestliže Jacint do lesa se ubíral. Takto brzy o tom věděla celá zahrada i les, a byl-li Jacintek na vycházce, volalo se mu se všech stran: Růženka je moje milénka. To Jacinta trochu mrzelo, musel se ale předce z hloubi srdce smáti, když se přiklouzala ještěrka, sedla na teplý kamen, a šlehajíc ocáskem dala se do zpívání:

Růženka, do dobré děfátka,

Najednou zraku pozbyla.

Myslíť, že matkou jest Jacint,

Rychle ho za hrdle popadne.

Cizí tvář ale poznajíc,

Hleďte jen, ani se nelekne,

Čini se, jakoby nevědouc,

Stále jen vroucně ho celuje.

Ach! jak brzy sláva ta pohynula. Octnul se u nich muž příšlý z cizích zemí; ten byl ku podivu daleké cesty konal, měl dlouhé vousy, zapadlé oči, strašlivé obočí, šat neobyčejný o mnoha řasách a podivných vetkaných obrazcích. Posadiltě se před dům, náležející rodičům Jacintovým. Jacint ale byl velmi zvědav, i sedl k němu, přinesa mu chleha a vína. Tu stařec rozčísnuv bílou bradu svou, jal se vypravovati a vypravoval pozdě do noci, a Jacint nehnul se od jeho boku a neumdléval v poslučání. Jak se o tom později proneslo, vypravoval přemnoho o cizích zemích, neznámých krajích, o neobyčejných věcech ku podivu; tři dni zdržel se u nich slézávaje s Jacintem do hlubokých dolův. Růženka v duchu tisíckrátě starého kouzelníka posílala kraj světa, neboť Jacint byl po jeho rozprávkách celý střelený a nedbal na nic krom toho; div že ještě trochu, ač dost málo, jídla požíval. Naposledy onen muž dále se odebral, Jacintovi předce ale pozůstavil knížečku, živé duši nečitelnou. Ten dav mu na cestu ovoce, chleba, vína, vyprovodil jej daleko za dům; potom velmi zamyšlen se vrátil, a zcela nové živobyťí věsti začal. Růženka se rmoutila, až z toho všechněm líto, bylo, neboť od toho času málokdy na ni pomyslí, a vždy jen sám sebou se zabýval.

I stalo se jednoho dne, že přišel domů jakoby znova narozen. Padltě rodičům svým okolo krku a dal se do pláče. Pryč musím, do cizích zemí, pravil; stará podivná žena v lese pověděla mi, kterakto ozdravěti musím, hodila knihu do ohně a do-

mlouvala mi, abych žádal vašeho požehnání. Možná že brzy, možná též, že nikdy se nevrátím. Růženku pozdravujte! Byl bych s ní rád dříve promluvil; ale nevím, co to se mnou, v dále mne to puďí, nemám tady stání. Kdykoli starých těch dob rozpominati se započnu, hned tu mocnější myšlenky se prodírají; ten tam jest pokoj můj, ty tam srdce a láska, musím jíti je hledat. Pověděl bych vám rád kam, leč nevím sám; tam kde sídlí matka všechněch věcí, panna zastřená. Po té jenom zaplála mysl má. S Bohem, s Bohem. — Prudce se jim vyškubnul a pryč se odebral. Jeho rodiče si nařikali a slzy prolévali; Růženka se uzamkla do své komůrky a plakala trpce.

Jacint utíkal, seč nohy stačily, skrz údolí a pustiny, přes hory a řeky, nenstále k zemi tajemné. Vypτάval se všude na svatou mateř, bohyni Isis, u lidí i zvířat, u skál a stromův. Někteří se smáli, někteří mlčeli; nikdo mu zprávy nedal. Zpočátku šla jeho cestá drsnatým, divokým krajem; mlhy a oblaka stavily jeho chůzi; bouře se vztekala, napotom nacházel nepřehledné písčiny, palčivý prach, a jako cesta na pouťi měnila se také jeho mysl; čas se mu zdál lenivým a vnitřní nepokoj se tišil; srdce jeho jemnělo, a mohutné v něm bouření pozvolna přecházelo do poklidného, ale silného potahování, v němžto celá jeho bytost se rozpouštěla. Bylo mu, jakoby mnoho let leželo mu za duší. Zároveň jevila se také krajina bohatší a rozmanitější, povětří teplouké a modrouké, stezka rovnější. Zelené křoviny mu kynuly lahodným stínem, ač že nerozuměl jejich hlasu; nezdályť se vlastně mluvíti, však předce i srdce jeho naplňovaly zelenou barevností, a chladným, líbezným pocitem. Pořád výše vzámáhala se v něm ona sladká tužba, a pořád širší a šťavnatější bylo lupení; pořád hlasitější a veselejší ptactvo i zvěř, ovoce libovonnější, nebesa zatemnělejší, vzduch teplejší a láska jeho palčivější. Čas nbihal vždy rychleji, jakoby se viděl blízkým cíle. Jednoho dne potkal křišťalový pramének a nesčttné květiny; ty jak scházely do jakéhosi údolí, mezi černými, nebetyčnými sloupy, přivětivě jej známými slovy pozdravovaly. Milí krajané, otázal se jich, kdež pak najdu posvátné Isidino sídlo? Tady kdesi musí stát; snad že jste tu povědomější nežli já. — Také my toliko mimo jdeme, odpovídaly květiny; rodina duchův jest za námi, na cestě, kteréž my cestu a byt připravujeme. Však ale před nedávnem braly jsme se krajinou, ve kteréžto jsme slyšely vyslovované její jméno. Jdi jen pořád vzhůru, odkud my přicházíme; však se o ledačemž dovíš. To pravice usmály se květiny a pramének, i dadouce mu se napít z čerstvého toku, braly se dále. Jacint radu jejich dobře si pamatoval, ptal se tu i onde, až pak došel konečně dávno želaného příbytku, tajicího se pod palmovým a jiným rozkošným rostlinstvem. Srdce jeho tlouklo samou neskonalou toužebností, a nejsladší tesknota projala jej v tom obydlí věčných počasi. Mezi nebeskou blahovůni zesnul, ještě mohl jej toliko sen uvesti do nejsvětějšího stánku. Přepodivně provázal ho sen nepočtetnou řadou komnat, plných nevidaných předmětův, vznášeje ho na půvabných zvucích a v střídavých akkordech. Všecko mu tak za povědomé přicházelo, a opět v nevidané slávě a leposti. I zmizel poslední pozemský přichyt, jak by vzduchem stráven, a stanul jest před pannou tou nebeskou. I pozdvíhl lehounký, lesknavý závoj, a Růženka mu padla do náručí. Hudba z daleka obestřela tajemství milostného setkání, výlevy něžné touhy, všelikou cizost vylučujíc z toho přetučšeného místa. — Jacint potom ještě dlouho žil s Růženkou u svých potčšených rodičův a druhův dětinství svého; a četní vnučkové děkovali staré podivné ženě za její radu a její oheň; neboť lidé tehdy dostávali tolik děti, kolik sami chtěli.

Zaludek.

Sepsal Dr. Eduard Gréger.

1.

Již staří filosofové a přírodopytci nalezali mezi člověkem a ostatním světem tolik podobností, že jej často mikrokosmem t. j. malým světem nazývali. Zvláště platí podobnosti toto v ohledu na duši, v nížto celý nekonečný, podivný a svěží svět myšlénkový se tvoří, hýbe a zaniká.

Uprostřed tohoto malého světa, ježž člověkem jmenujeme, sídlí mocný a přísný vládce, panovník to obyčejů zlých a obtížných, neuprositelný vybírač těžkých poplatků a daní, krutý a nemilosrdný káratel a trestatel všech přestupků proti zákonům jeho. Sedě v středu těla nepracuje a o nic se nestará, pouze pohodlí svého hledí a všechny ústroje těla ve své službě drží. Hlava vymýšlí, ruce vydělávají a nohy vyběhávají poplatek, ježž tyran tento denně požaduje. Odepři jemu jen několik dní vyplnění mocné jeho vůle, a on tebe uvrhne zemdleného a chorého na lože holestné — ba i smrti tebe potresce.

„A kdož jest strašný tento velmož, jehožto žezlo tak těžce nad námi vládne?“

Není to žádný vítězný vojevoda, jenž ostrím meče svého panuje, ani žádný zákonodárce, který bleskem rozumu spoluobčany své vodí a řídí — ale jest to pouhý nerozumný vak, masitý pytel z několika blán a množství malých žláziček složen, nic jiného nežli kožený hrnec, v němž se šťávy života vaří — jest to žaludek. „Ba ano! kdyby toho žaludku, říkává mnohý, nebylo, blaze by bylo na světě!“

Však naopak; žaludek, na nějž si tak mnohý stěžuje, jest velikým dobrodincem člověčenstva. Žaludek jest hlavní, alespoň počáteční páka, jenž člověčenstvo žene ku předu, a divochové australští jsou hlavně proto divochové, poněvadž nezná žaludek jejich velikých potřeb civilisovaného žaludku evropského. Kokosový ořech, anebo ryba na břehu mořském hnijící dostačí k vyplnění všech jeho potřeb a přání. Bez práce nasycen, natáhne se divoký syn přírody v stínu košatého bananu, a nestará se více o celý svět. I v Evropě jsou oni národové, jimžto vlast jejich skoro bez práce a namáhání všeho v hojnosti podává, nejlenivější a u vzdělanosti zadní. Žaludek jest tak důležitý článek v hospodářství těla živočišného, že starý Helmont tvrdil, že duše v žaludku sídlo své má. A věru! slabý žaludek — slabé ruce; prázdný žaludek — mdlé nohy; churavý žaludek — churavý mozek. Ba i na cit a na srdce žaludek vliv svůj jeví, a mnohý chytrák nechodí s prosbou k velkým pánům leda po obědě, když žaludek jejich v nej-příjemnějším rozmaru se nachází.

2.

Po této krátké hano- i chvalořeči na žaludek bude snad mnohý z čtenářů našich žádostiv, seznámiti se blíže se skrytou touto velmoci, jenž tak často činy a snahy jeho řídí.

Žaludek leží v dutině břišní v sousedství jater, sleziny, ledvin a střev, od hořejší části těla, která ušlechtilejší a vzácnější ústroje přechovává, plíce, srdce, hlavu s mozkem a čelnějšími smysly, zvláštní přehrádkou (branicí, Zwerchfell) oddělen, jakoby již příroda sama ústroje duševní a jich působení výše stavěla nad pouze hmotné a zvířecké, ačkoli mnozí lidé přirozený tento pořádek převracují a právě do břicha vrch a cíl svého povolání kladou. Obalen jest žaludek pobřišnicí (Bauchfell), zvláštní to blánou, která na hořejší straně jeho s branice a se stěn břišních na žaludek přechází, jej obaluje

a z dolejšího kraje jeho nad střevy se rozprostírá, jako zástěra tohoto kuchaře těla dolů visíc; jest to tak zvaná opona (omentum majus, das grosse Netz).

Stěny žaludkové skládají se z vrstvy svalové, jejížto vlákénka na dél a na příč žaludek objímají a jeho rozmanité stahování a svírání se působí. Uvnitř jest žaludek potažen blánou sliznou (Schleimhaut), v nížto nesmírné množství malých podlouhlých žláziček se nachází, jako rourky do blány slizné zapuštěných a šťávu žaludkovou vylučujících. S hofejška sestupuje do žaludka jícen (Speiseröhre, oesophagus), a na pravé straně žaludka nachází se druhý otvor, vrátník (pylorus, Pfortner) do střev vedoucí. Jícnem přichází potrava a nápoj do žaludku, a strávenina (chymus, Magenbrei) z ní připravená vychází vrátníkem zase ze žaludku. Takto jest stavěn žaludek člověci. Ale v živočišstvu nachází se ještě množství jiných a často přepodivných žaludků, z nichžto nejznamenitější zde v krátkosti uvedeme.

Mezi *ssavci* jest žaludek *přežvykujících* (n. p. krávy, ovce, velblouda atd.) nej památnější. Skládá se totiž ze čtyř oddělení. Potrava, jen hrubě rozkousána, vstupuje jícnem do oddělení prvního čili do bacheru (rumen, Pansen) a z tohoto širokým otvorem do oddělení druhého, do čepce (reticulum, Haube). Z čepce nepřechází však potrava přímo do oddělení třetího, nýbrž opět jícnem do úst vyhozena bývá, kde ji zuby znova roztírají a rozmílají, t. j. zvíře přežvykuje. Rozetřena a pilně rozdrobena sestupuje potrava podruhé do žaludku, a nyní zvláštním žlábkem na dolejší části jícnu přímo do oddělení třetího, do tak zvané knihy (omasus, Blättermagen, Löser), z něhož do oddělení posledního, do žaludku pravého (abomasus, Labmagen) přechází. Zde ukončí žaludek přežvykujících zvířat úlohu svou a potravu v stráveníu proměněnou do střev vypouští. První dvě oddělení žaludku ssavců těchto jsou tedy pouze jakési skladiště, do něhož zvíře na pastvě potravu skládá, aby ji v době pohodlnější znova překusovati a rozdrobovati mohlo. Oddělení čtvrté podobá se pak nejvíce žaludku ssavců ostatních, jenž lidskému více méně podobny jsou.

U *ptactra* nacházíme též složitý žaludek. U mnohých rozšiřuje se jícnem a tvoří zvláštní vak — vole nazvaný, v němžto potrava, z větší části v suchých tvrdých zrnech bylinných záležející, navlažena a obměkčena bývá. Mezi všemi ptáky nacházíme největší vole u holubů, kteří potravu ve svém voleti obměkčenou a zvláštní šťávou, která se uvnitř volete vylučuje, promíchanou, do úst mládat svých opět vychrlují. Pod voletem nachází se žaludek žlázočný (Vor- und Drüsenmagen), jenž šťávu žaludkovou vylučuje a s pokrmem míchá. Žaludek pak masitý čili svalový (Muskelmagen) z mocných a pevných svalů složen, a uvnitř tvrdou, tlustou poblankou (Epithel) potažen jest. Již z tohoto složení vysvitá, že žaludek tento zvláště k mechanickému rozemílání tvrdé potravy určen jest, pročež také u ptáků zrnozravých nejsilnější, u masojedlíků však nejslabší jest. K lepšímu rozemílání potravy požívají mnozí malé kamínky a zrnka písková. Ještě se zde zmíniti musím o žaludku kukačky, který uvnitř častokrát zvláštními chloupkami jako porostlý jest. Chlupy tyto pocházejí však z chlupatých housenek, jimiž se kukačka často živí.

Žaludek *plazů* a *ryb* jest jednoduchý, dle délky a šířky však přerozmanitý.

Žaludek *hmyzu* jest též z více oddělení složen. Hmyz potravu tekutou požívající, a k čili tomuto ústý ssacími opatřen, jako včely, motýlové, mouchy atd., má zvláštní měchýřek na jícnu připevněný (Saugmagen), jenž k ssání napomáhá. U včeliček jmenujeme jej žaludkem medovým (Honigmagen), jelikož se v něm připravuje med, jež včeličky zase vychrlují. Kde měchýřek tento chybí, jako u hmyzu tvrdou potravou se živícího,

zastupuje místo jeho žaludek přední (Vormagen), který malý a ouzký ale silný a svalovitý jest, a uvnitř rozličnými tvrdými bradavičkami, štětinkami a zoubky opatřen bývá. Slouží vůči hledě k rozdrobování a rozetírání tvrdé potravy. Vlastní žaludek (Chymusmagen) jest obyčejně podlouhlý a tenkými stěnami ohkličěn; v něm se připravuje strávenina.

Parouci mají dva žaludky, z nichžto první množstvím více méně dlouhých a slepě ukončených přístřevků (Blinddärme) opatřen bývá; druhý jest podlouhlý, okulatěný, jednoduchý.

Raci, sviňky (Isopoda) a mnoho ještě jiných korejšů (Crustacea) vyznamenávají se mimo jiné zvláštností také tím, že žaludek jejich jakýmsi pevným lešením opatřen jest, mezi nímž stěny žaludkové roztaženy jsou a zvláštními na lešení připevněnými svaly pohybovány býti mohou. Vnitřní strana žaludková jest, jako u hmyzu zoubky, štětinkami a plátky k rozdrobování potravy ozbrojena. Paměti hodné jest, že mezi blánama žaludku raků desítinových (Decapoda), mezi něž i náš obyčejný rak říční (*Astacus fluviatilis*) patří, každoročně před svlékáním vápenité kuličky se vytvářejí, tak zvaná račí oka, která nejspíše k utvořování nové skořápky slouží, neboť zmizí, jakmile nová kůže račí dohotovena jest.

Také u hlemejždů nalezáme často dva žaludky, z nichž jeden zoubky, háčky a dlátky ozbrojen bývá.

U zvířat stupňů nižších, jako n. p. u hvězdejšů, medus, polypů, vede otvor ústní obyčejně do jednoduchého, dole slepě ukončeného vaku, v němžto potrava strávena a spolu i vyssáta bývá; nezáživné pak zbytky zase otvorem ústním se vyhazují.

Též někteří nálevníci (Infusoria) podobným způsobem potravu přijímají, aneb jak někteří skoumatelé (Sibold, Leukart) o jistých druzích tvrdí, celým povrchem těla svého do sebe ji ssají.

Živočichové pak na stupni nejnižším, totiž kořenonožci (Rhizopoda), o nichž v čísle 4. letošni Živy obsírněji jednáno bylo, nemají žádných zvláštních ústrojů, a protož také žádný žaludek. Když nějaký nálevníček neb látka rostlinná, již za potravu užiti mohou, náhodou k nim se přiblíží, rozlejí se takřka celým plynným tělem svým okolo ní a vyssají ji. Zbytky nezáživné jakoukoliv stranou těla zase vyhazují. Zde jest celé zvíře žaludkem.

3.

Seznámili jsme se tedy poněkud se složením a budovou rozmanitých žaludků, zvláště pak lidského. Pohlédněmež nyní, znajíce uspořádání této dílny, také ku práci a k očůnkování i k výrobkům jejím.

Jindy domnívali se přírodopysci, že žaludek hlavně silou svých svalů pracuje a pokrmy ustavičným třením a převalováním rozemílá a roztírá, až je v onu tekutou látku promění, jenž z něho dále do střev vychází a stráveninou sluje. To ovšem platí poněkud o žaludku některých zvířat, jenž ku práci takové dostatečnými svaly a přiněženými nástroji opatřena jsou, jako u ptáků zrnožravých, u hmyzu, raků atd., nikoli však o žaludku člověkem a zvířat ostatních. Nebo zde jsou svalové vrstvy žaludkové tak slabé, že jim nelze rozetřítí potravy jen poněkud pevnější a tvrdší. Účel svalových stěn takových žaludků záleží v tom, aby volným svíráním a rozvíráním dutiny žaludkové obsah její převalovaly a míchaly, a stráveninu vrátníkem ze žaludku vytlačovaly. Nej-mocnější účinnost svalové vrstvy žaludkové jeví se při dávení, kdežto obsah žaludku jícnem a ústy zase ven vyházen bývá. Při tom však napomáhají ještě svaly břišní a bra-

nice. Hlavní působení žaludku na pokrmu jest čistě chemické. Žaludek jest dílna lučebnická, nikoli mechanická. Žlázy žaludkové, v bláně slizné uložené, vylučují zvláštní šťávu do dutiny žaludkové, která slove šťávou žaludkovou (Magensaft) a při rozlučování, proměňování a rozředování potravy v žaludku nejčelnější místo zaujímá. V šťávě žaludkové nalezá se kyselina, která jí nejhlavnější vlastnosti lučebnické uděluje. Kyselina tato vyvolala mnohou hádku mezi chemiky a fysiology, jelikož jedni jí mají za kyselinu mléčnou, druzí za kyselinu solnou. Otázka tato až dotud není rozřešena, jakož i vůbec v celém pochodu zažívání nejvíce ještě nejasnost a pochybnost panuje. Valné pokroky lučby jistou však nám podávají naději, že také do tohoto předůležitého oboru živočišného hospodářství brzo vnikne světlo důkladného a zdařilého skoumání.

Vezmeme-li sliznou blánu z posledního žaludku některého zvířete přežvykujícího, neb ze žaludku člověčího, ba všech ostatních páternatců a dle Pappenheima i ze žaludku račího, a vytáhneme-li z ní pomocí vody šťávu žaludkovou, přidajíc k ní přemalou část některé mocnější kyseliny, obdržíme tekutinu, která mnohé vlastnosti šťávy žaludkové okazuje a v přiměřeném teple (20 až 25° R.) také mnohé látky za pokrm nám sloužící rozlučuje a rozpouští. Jmenujeme pochod tento umělé zažívání (künstliche Verdauung), a nejprv vynalezl je fysiolog Eberle, jehož pomocí napotom J. Müller, Purkyně, Pappenheim, Vogel a jiní důležité zkoušky o zažívání činili.

Mnohem dříve, než Eberle umělé zažívání vynašel, potřebovaly naše hospodyně kyseliny žaludkové k rychlému vylučování sýra z mléka, házejíce do tohoto kousek usušeného žaludku telecího, syřičtě nazvaného.

Rozmnoží-li se kyselina v žaludku přes příliš, škodí zažívání a působí zvláštní nemoc žaludkovou, žáhu (Sodbrennen), která se však lžičkou magnésie rychle odstraní dá.

Šťávou žaludečnou proniknuta a proměněna, volným pohybováním stěn žaludkových dostatečně promíchána a proválena vystupuje potrava co strávenina ze žaludku do střev, kdežto dílem pomocí žluči a jiných šťáv v zažitinu (chylus, Milchsaff) se proměňuje a ve střevech vždy doleji se táhne. Klky střevní (Darmszotten, villi intestinales), jimiž zvláště vnitřní strana tenkého střeva hustě poseta jest, ssají ze zažitiny částky tekuté, jež střebavky (Lymphgefässe) až do žil, a tudý až do krve převádějí. Žíly pak jsou jako zvláštní soustava vodových cest, po celém těle rozvedené, po nichž potřebné látky ke všem ústrojům těla zvířecího se přivádějí a nepotřebné odvádějí. Neboť každá částka těla zvířecího nachází se v ustavičném vyměšování, přijímajíc do sebe částky nové a nepotřebné vylučujíc. Každý úd, ježž nyní nosíš, jest jiný nežli byl úd, ježž jsi před několika neděli nosíval. Podoben ovšem onomu dle tvaru a vnitřního uspořádání, ale nejmenší částky jej skládající jsou již dávno za nové vyměněny. Přibývá-li tě na těle, jest přívaz materiálu větší nežli vývoz; hubeniš-li, jest poměr opáčný, a nepřibývá-li ani neubývá-li ti na těle, jest rovnováha mezi oběma. Potřebuje-li tělo tvé nového materiálu, ohlásí se hladem, potřebuje-li tekutiny, ohlásí se žízni. Přivádíš-li více nežli spotřebovatí může, zkazí se žaludek a chuť k jídlu na čas zmizí.

4.

Zastavme se nyní ještě na chvílku u materiálu samého, z něhož tělo naše stavěno jest a ježž žaludek ve spůsobu potravy přijímá.

Všechny pokrmu vzaty jsou buď z říše rostlinné nebo živočišné aneb z obojích; pročez také všechny živočichy se stanoviska tohoto rozdělití můžeme v živočichy bejlo-

čili rostlinožravé, v masožravé a všežravé. Mezi poslední patří i člověk. Jest patrné, že na našem světě nejprve živočichové bejlo- čili rostlinožraví povstali museli, jimiž pak živočichové masožraví se živiti mohli. Dále vysvitá, že všechny látky tělo zvířecí skládající vlastně z rostlin vzaty jsou a v nich se opět naleztí musí; živočichové masožraví látky tyto poněkud již vybrané, sestředěné a připravené v mase za pokrm jim sloužícím požívají. Jelikož ale v bylinách látky potravní v poměru ke množství potravy v mnohem skrovnější míře se nalezejí, tedy bejložrouti mnohem větší množství potravy přijímati musí (dle Muldnera 50krát více) nežli masožraví, ačkoli právě mezi bejložrouty největší a nejmohutnější zvířata se nacházejí.

Také jest zajisté obtížněji z bylin látky záživné vyloučiti a připravití, nežli z masa z látek těchto již složeného; protož také žaludek a celý ústroj zaživací u bejložroutů mnohem složenější a větší jest než u masožroutů. O složení žaludku zvířat přezvykujícími jsem již povídal; ale též střeva bejložroutů jsou mnohem delší střev masožravců, a vyznamenávají se zvláště velikým a mocným stěvem slepým (Blinddarm), které se poněkud za zvláštní žaludek považovati může, kdežto u ssavců masožravých jen málo vyvinuté jest aneb dokonce chybí. Toto platí též o ptácích, mezi nimiž oni, jenž látkami rostlinnými se živí, dvě slepých střev mají, masožraví ale obyčejně jen jedno. Mezi oběma jaksi u prostřed stojí živočichové všežraví, nemajíce tak složeného ústroje zaživacího jako bejložrouti, aniž přílišné jednoduchosti masožravců.

Člověk jest tedy všejedlík, což mimo ústrojstvo žaludku a střev již uspořádání zubů jeho dokazuje; neboť má zuby maso- i bejložroutů. Viděti z toho, že potrava míchaná, různá, tělu člověčímu jest nejpřiměřenější. Nicméně nalezáme na světě celé národy, jenž pouze masem, a opět jiné, jenž skoro výhradně rostlinami se živí. I mezi námi jsou mnozí, jenž chudobou stísněni po celý svůj život velmi málo masa požívají.

Toto přispůsobení se k potravě u člověka jest velmi moudré řízení přírody, neboť kdyby člověk jen na jeden druh potravy odkázán byl, nemohl by mnohé krajiny naší země obývati, kde by se mu potravy této nedostávalo, a předce jest člověk k tomu povolán, aby se po celém oboru země rozšiřoval, ji rozumem a prací svou zveleboval a k dobru svému z ní těžil.

Mezi zvířaty vynikají masožrouti silou a krásou těla, bujarostí a bystrostí ducha, a tak i mezi národy pozorujeme, že masojedlíci nad pouhými bejlojedlíky bystrostí a podnikavostí ducha vynikají; Mulder připisuje zmáhající se ochlablost a netečnost národního ducha hollandského zvláště přílišnému požívání bramborů. Obsírněji o tomto předmětu jedná náš Kodym ve své zdravotvědě. Dobrá a masitá strava silí tělo, a následkem toho i ducha a činí jej schopnějšího ku práci. Každý vozka ví, že kůň ovšem krměný lépe táhne nežli kůň senem krměný, a mnohý měšfan by dětem svými lépe posloužil, kdyby jim místo hedvábných šatů a klobouků denně méně bramborů a více masa na stůl podával; bylo by na světě méně dětí krtičnatých, lenivých a neschopných.

Těž na množství pokrmu, jehož denně požíváme, sluší bedlivé oko míti. Hlad jest zlá věc, a při nedostatku potravy tělo chřadne a slábne; ale i příliš mnoho škodí. Lidé, jenž svůj žaludek denně nácívají, jakoby se na několik neděl zásobiti chtěli, bývají leniví, myslí tupé a nejpné. Všeobecné pravidlo strany množství potravy, jaké člověk denně požívati má, nedá se vytknouti, řídí se to dle povahy, stáří, zaměstnání každého jednotlivce, dle počasí a povětrnosti atd.; každý však sám velmi snadno prospěšnou sobě míru v jídle a pití najíti může. Jsou lidé, jenž v poměru k jiným velmi málo

jedi a při tom předce čili, zdraví a silní jsou a vysokého věku dosahují, kdežto naopak jiní nesmírné množství pokrmu přijímají, aniž by vždycky zdraví neb tlustí byli.

Někteří žrou ti získali si hnusnou touto schopností nesmrtelného jmena v dějinách lékařských. Josef Kohlner z Pasova snědl na jedno posezení 25 liber hovězího masa a vypil při tom 20 pinet vína. Jindy snědí najednou sedmáct slanečků. Jiný žrouť jmenem Tarare snědl ve svém sedmáctém roce za 24 hodin celou čtvrtku vola, která tolik vážila co on sám. Jacques de Falaise ukazoval veřejně mnohožrouťství své na divadle Pařížském, a bral za to roční plat 400 franků jako nějaký herec. On sežíral vše co se mu podalo: živé myši, žáby, ještěrky, kameny, peníze, a to v náramném množství. Že se též u nás lidé potloukají, jenž za peníze miskou oblázků snědí, jest zajisté mnohým známo. Já sám viděl jednoho, který za pár grošů asi 4 libry kameni spolykal aneb celou sklenici rozkousal a pozřel, k tomu zakusoval lojové svíčky, aby mu ostré střepy střeva nerozřezaly.

Jiná vada v jídle a pití jest přílišné lahůdkářství čili labužnickní, to jest chtivost jídel, jenž ne tak ku potřebnému nasycení, jako více ku příjemnému dráždění hrdla slouží. Lidé ovšem všelicos jedí. Číňané jedí krysy, myši, ještěrky, ba i pijavice a žízaly. Otomakové v Guyaně jedí zem a hlinu, a divochové australští také masa člověčího požívají, ale k tomu je popohání hlad a nedostatek anebo předsudky náboženské; a kdo u nás první do raka neb do hlemeždě se dal, zajisté veliký hlad mítí musil — ale drahých a vzácných lahůdek a pamlsků požívati, když za levnější peníz kus zdravého masa hovězího dostati lze, jest věc zbytečná a muže nedostojna, a neškodí pouze jmění nýbrž i zdraví. Staří Římané vařivali hrách a řípu k masu a podmanili svět, ale když prostopášnost jejich tak velice vzrostla, že strojili jídla ze slavičích jaječků a pštroších mozků, že ouhoře masem člověčím krmili a jediný pokrm třeba 20.000 zlatých stál, tu klesala i sláva jejich, a jakýto div, když konečně zmalátněli břichopáskové museli podlehnouti mocnému návalu surových barbarů, kteří masem turovým se živili a bedra svá nevydělanou kůží medvědí odívali.

Protož se držme jednoduché ale jadrné stravy svých statných předků, a požívejme moudře a mírně darů, jimiž požehnaná vlast naše oplývá, nebažíce po zdravohubných cizokrajných drahotinkách.

O kovech.

Sepsal Vojtěch Šafařík.

(Dokončení o stříbře.)

Snadnoť může sobě každý sám povážiti, že všem, kterým co dělati jest se podobnými slitinami z mědi aneb jiných kovův a ze stříbra, záhy se vyjevila potřeba, mítí prostředek, kterým by lze bylo vynajiti v krátké době a práci pokud možná nejmenší dobrotu těch různých slitin, t. j. množství pouhého ryziho stříbra, obsaženého v jistém určitém množství slitiny. Methody k tomu cíli vynalezené a užívané jsou rozličné, a úhrnek jich všech slove průběřství (Probirkunst). Nejstarší průběřská cesta zakládá se na porovnání barvy té slitiny, kterou průbovati chceme, s barvou různých slitin dobroty č. čistoty již známé, neboť již nahoře bylo jest praveno, že čistá, stkvoucí bělost stříbra přísadou mědi zemdlivá a podle míry přísady více méně ku červenosti chýlí. Jest uděláno k tomu konci šestnácte jehel t. j. tenkých roubíkův, první z čistého

stříbra, druhý z 15 č. stříbra a 1 č. mědi, třetí ze 14 č. stříbra a 2 č. mědi atd. — až konečně šestnáctá jehla jen 1 č. stříbra a 15 č. mědi obsahuje. Vidíme, že uvedené míšeniny nejsou nežli stříbro 16lotové, 15lotové, 14lotové atd.; obyčejně jsou také jehly $15\frac{1}{2}$, $14\frac{1}{2}$, $13\frac{1}{2}$ lotové atd. Chtějíce zkoušeti pomoci jehel průběrských (Probirnadeln), vyhledáme podle oka jehlu barvy asi jednotejné se smíšeninou, o níž se jedná, i natřeme obě, i jehlu i smíšeninu, silně na vyleštěný kus černého zrnitého křemene, zvláště již k tomu způsobeného a průběrským kamenem (Probirstein) nazvaného; neshodují-li se barvy nátěrkův, hledáme jehlu, která by se v barvě s naší průbou docela srovnávala; stupeň té jehly je spolu stupněm čili číslem naší průby*). Pro účely, ku kterým se větší zevrubnosti požadovalo, u př. v míneovnách nastoupila již záhy tak zvaná kapelová průba (Kapellenprobe) místo nedokonalé průby právě vypsané. Pálíme-li stříbro olovem poníšené na podložce kypré, u př. z popele jemného a silně tlačeného, tuť pravěno již hned z počátku, kde řeč byla o hutnickém dobývání stříbra, že se olovo okysličí (oxyduje) a utvořený kysličník (Oxyd) horkem roztopí i do popelné misky vtáhne, tak že jen ryzí stříbro zbude; vypaluje-li se stříbro se mědí slité týmž způsobem, rovněž se měď okysličí, avšak do popele nevtáhne, poněvadž kysličník měďnatý (Kupferoxyd) neroztoplivý jest. On zůstane co struskovitá kůra na stříbře; jakmile však ku měďnatému stříbru olovo přidáme a pak je na popelné misce (kapeli čili testu) vypalujeme, okysličí se oba přimíšené nedrahé kovy, a kysličník olova vtáhne se nejen sám do popele, než vezme také kysličník mědi s sebou, tak že stříbrná kulička čistá zbude. Dejme tomu, že 20 gránův měďnatého stříbra po kapelování s olovem zůstavi kuličku ryzího kovu ztíží $16\frac{1}{4}$ gránův, víme že stříbro průbované má ve 20 lotech $16\frac{1}{4}$, tedy ve 16 lotech 13 lotův čistého drahokovu t. j. průba je ze stříbra 13lotového. Právě vyložený druhý způsob průbování panoval dlouhá léta takřka výhradně, ač velmi pracný jest a nad míru veliké zevrubnosti požaduje, má-li výsledek býti postačitelny. Teprve na konci prvního dvacetiletí nynějšího věku byl pomalu téměř všudež vytlačen tak zvanou mokrou průbou (nasse Probe, dosage á la voie humide), kterou Gay-Lussac vymyslel a ve Francii zavedl, Liebig pak svým schválením jí téměř v celé ostatní Evropě průchod zjednal. Základ Gay-Lussacovy průby asi tento jest: víme že stříbro, je-li rozpuštěno, přidáním chloru neb nějaké sloučeniny chlorové, ku př. soli kuchyňské (která jest chlorid sodnatý = Chlornatrium NaCl), úplně co bílý prášek (Chlorid stříbrnatý, Chlorsilber AgCl) se vyloučí, ostatní však kovy, jsou-li které v roztoku, u př. měď, železo, nespádnou než zůstanou rozpuštěny. Nyní pak ví se, že 100 částek (n. př. 100 gránův) čistého stříbra rozpuštěného požaduje 54 částic čisté soli kuchyňské, aby se zcela vyloučilo. Rozpusťmež si tedy na jedné straně 100 č. stříbra v kyselině, a na druhé straně 54 částek nejčistší soli ve vodě a přidávejme pumalu a pozorně onen roztok soli tak dlouho, pokud ještě přicvrknutím rozpuštěné soli ve stříbrnatém roztoku sedlina povstává. Každý uzná, že bylo-li těch 100 gránův pouhé stříbro, všech 54 gránův rozpuštěné soli přidati musíme, že ale, jestliže ve zmíněných 100 zrnku kovu jen 50 zrn (jen polovice) stříbra byla, také jen polovicí z těch 54 zrn soli spotřebujeme na usednutí stříbra; jestliže 100 zrn kovu jen 30 zrn stříbra (jen $\frac{30}{100}$ stříbra)

*) Třeba však povážiti, že stříbrné zboží takřka vždycky vyvažováno a tudý kůrou ryzího stříbra povlečeno jest, kterou musíme seškrábat, chceme-li se dověděti dobrotu pravého jádra týchž vyroběnín stříbrných.

v sobě mělo, spotřebujeme jen $\frac{30}{100} = \frac{3}{10}$ z těch 54 zrn soli atd. Aby pak snadno bylo zvěděti, kolik soli se spotřebovalo, jsou zvláštní úzky a vysoké válce skleněné, dole zalité, nahoře otevřené a hubičkou opatřené, by se z nich pohodlně i po kapkách vylívali mohlo. Válec je rozdělen na *sto* mezi sebou rovných částí č. stupňův. Do takového válce (franc. burette) dá se oněch 54 zrn soli a tolik vody, že roztok soli v ní právě objem 100 stupňův vyplňuje, když tedy 1 stupeň tekutiny odlejeme, víme také, že $\frac{1}{100}$ soli ve válci obsažené spotřebována. Průba nyní jest pralehka: 100 zrn stříbra ku průbě ustanoveného rozpustí se v čisté lučavce, válec naplní se až do stupně 100° průbovou tekutinou (Probeflüssigkeit), která, jak již vyloženo, 59 zrn soli obsahuje, a nyní se z válce pozorně přikapuje průbovacího moku do rozpuštěné průby, až se pozoruje, že vnově přidaná kapka již více sedlinu nepůsobí. Bylo-li by těch 100 zrn čisté stříbro, musili bychom také vlti všech 100 stupňův tekutiny, rovnajících se 54 gránům soli, má-li těch 100 zrn kovu jen 80 zrn stříbra, spotřebujeme jen 80 stupňův průbového moku atd., v krátkce: počet spotřebovaných stupňův průbové tekutiny udává spolu, kolik stotín čistého stříbra ve vzaté průbě obsaženo. Touto cestou možná udělati za hodinu tolik průb, kolik jich podle staršího způsobu ani za den nebylo lze učiniti, mimo to je náklad nad míru zmenšen.

Ostatní (neměně důmyslné) průby, u př. elektrickou od *Oersteda* a hydrostatickou od *Karmarsche*, zde opomijíme, neboť nám není uloženo psati technologii; promluvíme raději ještě v krátkosti o rozličných cestách, kterými se kovům nedrahým sprostým teničky povlak drahého kovu zjednáva, totiž o postříbřování (Versilberung). Že potahování sprostějších kovův drahými již starodávně a sice velmi uměle a způsobně se konalo, tomu nasvědčují četné památky římské; vždyť i antické peníze měděné a bronzové stříbrem potažené a na místě stříbrných podvržené dosti hojně známe.

Mámeť hlavně dva způsoby postříbřování: ohnivý (Feuerversilberung) a mokřý (Versilberung auf nassem Wege). Způsob první opět je dvůj: pomocí rtuti č. amalgamování a pak platování. Postříbřování měděných, bronzových, mosazných a j. t. věci pomocí rtuti bylo po dlouhý čas takřka výhradně v užívání, a teprve během posledních let téměř všude bylo jest nahrazeno postříbřováním galvanickým; dějeť pak se jednoduše tím, že věc čistě odrhnutou a slabou lučavkou ohlodanou buď těstovitou sloučeninou rtuti se stříbrem (Silberamalgam) aneb kaší, složenou ze stříbrného prašku, salniáku, soli a sublimátu s vodou, co možná stejně se potře a obalí: tuť pak jest potažena vrstvou amalgamu stříbrného (stříbra i rtuti); vypálením v ohni odežene se rtuť jsouc kovem těkavým, a stříbro zbude v podobě tenké vrstvy mdlé a bezlesklé, kterou jest třeba tvrdým hladkým kamenem vyleštití. Na potírání menších věcí, u př. knoflíkův, ježto mají býti v ohni postříbřeny, brává se též kaše složená z bílé skalice (Zinkvitriol, 48 částek), soli kuchyňské (45 č.), sublimátu (1 č.) a chloridu stříbrnatého (2 č.). Hlavní příčiny, pro které postříbřování rtuť ihned a milerádo z užívání puštino, jakmile galvanické postříbřování nalezeno, byly jsou dvě: veliký při něm náklad a nad míru záhubné působení na zdraví dělníkův. Pravenof nahoře, že je třeba odelmatí rtuť z těch věcí amalgamem stříbrným potažených pomocí ohně, při tom se rtuť v páry obrací, a budíž uvěřti v píece jakkoli dobré, předce jest nemožná uchrániti, aby se páry rtuťové v dílně nerozšířily. Také ustavičně brání rtuť a rtuťených věcí do rukou při celé té práci je nad míru škodlivé, tak že dělníci při té práci málokdy sestárlí, aby těžkých nemocí ze rtuť nezakoušeli.

Platování (Plattiren) děje se tím způsobem, že se zboží postříbřeno býti mající ihned z plechu zhotovuje, který na povrchu tenkou vrstvou ryzího stříbra nese. K té práci potřebný plech (plaque) hotoví se takto: dvě rovně veliké desky, jedna měděná druhá stříbrná, vyleští se dokonale, složí dohromady a zahřejí (zastřčeny do pouzdra plechového) až na červeno; jak mile jsou takto rozpáleny a změknu, protáhnou se násilím mezi dvěma válci železnými, kdežto tlakem na ně učiněným se v jedno spojí, tak že již nyní jednu desku tvoří a obyčejným způsobem na plech jakékolivěk tloušťky vytaženy býti mohou. Byla-li u př. původně stříbrná deska 20krátě tenší od měděné, zůstane tento poměr ve tloušťce obou spojených vrstev, ať je jakkoliv tence vytahme. Z takového plechu pak dělají se mísy, konve, svícny atd., tlačením čili pr esováním do forem. Platované zboží jest sice velmi úhledné, lehké a poměrně dosti laciné, však málo trvanlivé, neboť se teničká vrstva ryzího stříbra ihned odere, obzvláště na hranách, a měď prokukuje, takové pak zboží bezmála žádné ceny nemá, poněvadž takměř nevyplatí se vytažovati opět malinké množství stříbra obsažené v jednom neb několika takových kusech. Veliké obliby dochází proto v novějších dobách tak zvané *čínské stříbro* (Chinasilber), t. j. pakfong (smíšenina mědi a cinku s niklem) mokrou cestou postříbřený. Byť hned stříbro se ořelo, úhlednost nádob netrpí v té míře jako při platovaném zboží, neboť pakfong sám též bílý jest.

Postříbřování mokrou cestou bylo jest v nevějšších časech rozmanitě zdokonaleno, tak že nyní v skutku téměř všechněm slušným žádostem vyhovuje. Spůsoby jeho jsou rozličné, mohou se ale rozdělit na takové, kde pouhým vstrčením předmětu do tekutiny práce odbyta jest, a na takové, kde nadto ještě pomoc galvanického proudu se požaduje: prvnější zoveme mokré postříbřování v užším smyslu, druhé galvanické čili hydroelektrické. Věci, které se mnoho neotírají, n. př. ciferníky u hodin, škály u teploměřův atd., dostávají podle *Tiede-ho* krásně bílý ale mdlý (bezlesklý) povlak stříbra, když je dříve dobře očistíme a pak pomocí prstův na ně natřeme těsto ze stejných částí stříbrného prášku, tlučené soli a vinného kamene (Weinstein) s vodou. Stříbrný prášek obdrží se, když do roztoku pekelného kamínku ve vodě vstrčíme měděný proužek. Professor *Stein* v Drážďanech radí rozetřítí 1 část pekelného kamínku a 3 části cyanidu draselnatého (Cyankalium) přidati telik vody, aby husté těsto povstalo, a natřítí věc rychle a stejně touto míchaninou pomocí vlněného klůčku. Poněkud trvalejší a důkladnější je postříbření věci, varíme-li je čtvrt hodiny ve glasurované nádobě spolu s vodou, ve které je rozpuštěno 16 částek soli a 16 částek vinného kamene spolu s jednou částí chloridu stříbrnatého. Nejtrvanlivější a nejdůkladnější ovšem je postříbření galvanické, při kterém je skrze stříbrnálý mok podle potřeby slabší neb silnější proud elektrický proháná, pomocí dvou drátův ponořených do moku, z nichž každý zavěšen jest na jednom polu elektrické batterie; se drátem, který na měděném polu visí spojí se věc, na druhý drát zavěsí se stříbrný plech. Galvanický proud rozpouští onen plech, a stříbro z něho rozpuštěné na věci zase usazuje. Vážice čas po čase plech na vážkách, můžeme vésti operaci do té doby, pokud se nám na věci žádané množství stříbra nenasadí. Věci železné jest třeba potáhnouti tenkou vrstvou mědi, než je můžeme postříbřití; to se stane, když je dříve obrousíme a pak vstrčíme do roztoku skalice modré (Kupfervitriol), ku kterému však bylo dříve přidáno stejné množství prodajné kyseliny selné (Salzsäure) a třikráte tolik vody.

Zvláštní způsob je postříbřování skla teničkou a dokonale lesklou vrstvou stříbra;

první kdo je odkryl, byl Angličan *Drayton*, nyní pak jest zdokonaleno v té míře, že se touto cestou zreadla shotovují o mnoho dokonalejší nežli naše obyčejná, na zadní straně jak známo amalgamem ze rtuti a z cínu potažená. Pařížský předpis na zhotovování těchto tak zvaných stříbrných zrcadel (*Silberspiegel*) je tento: Vezmi 40 grammův *) pekelného kamínku a rozpust v 80 grammech vody; přidej 120 grammův líhu 36stupňového, 2 grammy čpavku (*Ätzammoniak*) a 5 grammův tekutiny složené z 25 č. vody, 10 č. uhličitánu ammoniakového (*kohlensaures Ammoniak*) a 10 č. tekutého čpavku. Michanina se procedí do zavřené láhve a přidá se za každý gramm tekutiny jedna kapka silice kassiové, rozpuštěné v rovné míře nejsilnějšího líhu. Má-li se co postříbiti, vezme se 80 grammů vypsané michaniny a přidá se 1 grammu roztoku silice hřebíčkové (*Nelkenöl*) ve 300 částkách líhu: sklo vodorovně položené a (potřebi-li toho) obrubou z vosku obklíčené poleje se tekutinou a postaví se na 2—3 hodiny do tepla 40° Celsia. Po té době je sklo na jedné straně krásnou a lesklou vrstvou stříbra potaženo, která vodou opláknuta a usušena ihned čistým pokostem se natře, aby od úrazu chráněna byla. Příčinou, proč se tuto stříbro co kov vylučuje, jsou silice, neboť tyto přitahují dychtivě kyslík; v tomto případě berou si jej z pekelného kamínku, jenž, jsa dusičnan stříbrnatý (*salpetersaures Silberoxyd*), stříbro v podobě kysličníka (*Oxyd*) t. j. s kyslíkem spojené obsahuje. *Vohl* odkryl, že téhož konce lze dojiti, rozpustíme-li střelnou bavlnu v žíravém drasle tekutém (*Ätzkalilauge*), přidajíc něco pekelného kamínku a pak tolik ammoniaků, aby se černá sraženina v roztoku zpočátku utvořená zase rozpustila. Již za několik minut potáhne se sklo tou tekutinou polité vrstvou lesklého stříbra, která prý mnohem krásnější jest od oné, co se pomoci silic nabývá.

Zhusta zabarvují se nyní stříbrné věci na černo, takové pak stříbro sluje *oxydované* neb *galcanisované*. Dějeť se to buď sirou neb chlorem: onano dává barvu hnědou, tento černomodrou. První se děje namočením věci do roztoku sirkových jater (*Schwefelleber*), druhé namočením do michaného roztoku salmiaku a skalice modré.

Porovnání tvarů Rhizopodů skořepnatých.

Od prof. Dra. Jana Purkyně.

Rhizopodí (kořenonožci), jak jsem již ve čtvrtém čísle t. r. obšírněji vyložil, tvoří, mimo nálevníky, jednu z nejprvotnějších tříd celého živočišstva. Nejnižší jejich rodové nejsou ani vlastním zevnitřním tvarem nadáni. Jakoby teprv hledali jakousi formu své bytnosti, proměňují se pořadě, aniž jest podoby předešlé, ku které by se navracely, nýbrž jiná jinou stihá každá s druhou nestejná. Uvnitř těla pak panuje pouhá nestvůra, kde ani vnitřností nerozeznáš, aniž dutinek potravu nebo štavu vedoucích. Zdánlivě libovolné pohybování, jímž povrch těla jejich a kraj na všechny strany se prodlužuje a stahuje, nutí pátratele na jakýsi vnitřní pocit pomysliti, a podivná ta stvořeníčka, jen drobnohledem viditelná, k zvířatům přičísti. Tento způsob živých nestvůr nazýván od přírodopytců *Amoeba*, v řečtině to co naše měňavka.

Však nezůstane při tomto stavu nestvůrnosti. Příroda konečně dohledá se forem určitých a stálých, uvedouc i toto naše malítké tvorstvo do velikého shromáždění onoho

*) Gramm, jednice všech francouzských váh, váží 13⁷/₁₀ našeho grámu; 17¹/₂ grammu rovná se našemu lotu.

živočišstva, ježto vody naší zeměkoule oživuje. Aby se formy došlo, třeba spojití se látky měkké, polotekuté, s látkou tvrdou a pevnou. Naskytuje jí voda vápnem i křemelem, jež v sobě rozpuštěné chová.

Tyto sobě tělo Rhizopodovo přisvojuje, a vycezuje na svém povrchu utvoří sobě skořáčku jisté podoby, skrýšku, do níž tělo a konce těla uschovává, nebo je vyplazující jedním nebo mnohými otvory hledá píci, již by zachvátilo, anebo pevné předměty, na nichž by se upevnilo nebo po nichž by se pohybovalo.

Příroda nikde netvoří skokem, jakož i staré filosofické přísloví učí: *natura non facit saltus neque hiatus*. Neznačně přechází z proměny na proměnu, oživuje tělo vstěpuje v ně jako vlastní myšlenku samobytnou čili dušičku, jenž v něm tvoří, čuje, jím pohybuje. V našich stvořeníčkách, Rhizopodech, utvoří si předně skořáčku tvary neouhledné, málo pravidelné. Jest to jako cetka zploštělá, na dolejší, ku předmětům těsně přiléhající straně rovná, přiměklá, jenž se, když zvířátko odhínáš, ráda utrhne a zůstane lpiti; hořejší strana jest něco vypuklá, látky rohové, okraj nestejně přikrouhlý, na vypuklině nedaleko kraje nachází se malý otvor, jímž zvířátko vystrkuje proměnlivá svá vlákénka, aby jimi se napájelo, chytalo píci aneb dále se pohybovalo.

Dr. Max. Schultze Gryfswaldský našel nedávno to zvířátko v mořské vodě u Jaku (Ankona), a nazval je pro jeho podobu s rybí šlupkou *Squamulina* (laevis Sch., šlupinka); viz obr. 1. fig. 1.

Příroda, neustále v své tvořivosti pokračující, hledá formy pravidelnější, dokonalejší, první, nejsprostější které dosáhne, jest úplně kulatá baňka, látky vápnité, skořáčky drobně dirkovaté, s jedním toliko větším otvorem; nachází se živá v nyníjších mořích Jaderském, Středozeuském, Atlantském — u Badenu nedaleko Vidně vyhrabuje se s pískem třetihorním; jméno jest *Orbulina* (univera d'Orb., kulička); viz obr. 1. fig. 2.

(Obr. 1.)

Životvorná příroda nerada dlouho mešká v kouli, kde všestranná stejnost zdá se býti na příkoř její svobodě, hledá rozrodu. V *Orbulině* našla ho v otvoru větším mezi drobnými dirkami celé skořáčky. Nyní obrátí se k protivné straně otvoru, jako jeho protičně, i naznamená to místočko přiostrým konečkem, pak změřivši kouli a vraceje se k otvoru prodlouží jej na způsob krku a ústí, opatří obrubou, tak že se stane přímou láhvičkou. Dáno jí jméno nevlastně *Oolina clavata* (vajíčko); obr. 1. fig. 3. Sprostější pak, i v sladkých vodách nalezená *Gromia* (viz obr. č. IV. str. 113), zůstane kulatá na zadním konci, ku předu, kde ústí, málo prodloužená, soužená. Život vůbec jeví se rád v čarách přikrouhlých, pročež znamenitý anglický umělec a aesthetic Hogarth žívoucí kráse křivé linie přiosoboval. Také naše *Ovulina* zakříví spanile krček, koneček pak přiostrý zase stáhnouc nazývá se tak změněná přiměřenějším jmenem *Lagynis* (baltica Sch., křivulka); obr. 1. fig. 4. Ohnutí krčku *Lagynidy* okázalo tvůrčí moci novou cestu proměny a svobodnějšího působení. Nádobka prodloužená, na ústním konci zkřivená postupuje dále v zrůstu křivolakém, ohne se jednou, dvakrát, i čtyrykrát závitkovitě okolo svého konce, jako to vidíme u beranního rohu, a jmenuje se pak *Cornuspira* (planorbis Sch., vinorožka); obr. 1. fig. 5.

Jiné, z částí již dříve známé formy sprostých skořápečných Rhizopodů jsou následující, ve vedlejším obraze vypočtené.

1. *Fissurina* (laevigata Reuss, škulinka), obr. 2. fig. 1. Skořáčka vápenitá má podobu

(Obr. 2.)

přihloublá se střeďečným otvorem, z něhož sarkoda několikerými proměnlivými pramínky se vystrkuje. Skořápka jest rohovitá, barvy přihnědlé, jako z nejdrobnějších kuliček složená; nachází se skoro v každém přirozeném nálevu na venku. Obr. 2. fig. 2.

3. *Diffugia* (*globulosa* Dujardin, rozlitka) skořápka rohovitá, snědá, kulatá nebo podlouhlá s otvorem na konci, z něhož několik válcovitých konečků se vyplazuje; obr. 2. fig. 3.

4. *Trinema* (*acinus* Dujardin, třinitka), podlouhlá baňka průhledná, na jednom konci souževá, kde kosmo leží veliký otvor, z něhož sarkoda s třemi nebo dvěma vlákénky vyčuhuje; obr. 2. fig. 4.

5. *Euglypha* (*tuberculosa* Dujardin, výdlabka), jako předešlá s otvorem podlouhle souževým, povrch pravidelně hrbolovitý, masíčko (sarkoda) vyčuhuje s více než třemi nitkovitými praménky; obr. 2. fig. 5.

Zdá se, že příroda těmito pěti tvary vyčerpala zásobu svých prvotních myšlének v tomto oboru. Neunaveně pak dále pokračuje vyhledává nových dráh rozmanité své tvořivosti. Čelo jednoduchými tvary nedosáhla, dosáhne hojným jich opakováním a nařaděním směrem prostým i všelijak se vinoucím.

V předešlé právě vylíčené době byly výtvořiny Rhizopodů jednoduché, jednosklípečné, i nazval toto skupení Schultze *Monothalamia* (jednokolomní). Znásobením spojených komůrek činí zase vlastní skupení zvané *Polythalamia* (mnohokolomní). Budeme sledovati přírodu, jakým způsobem seřaduje jednoduché sklípky, aby se z nich staly proutky, růžky, hlemejšdkové, hrozníčky, závitky tvárnosti nejrozmanitějších, jakové nám představuje mnohočetné pokolení skořepnatých kořenonožců, jakými pokrývají se dna mořská, z jakých skládají se vrstvy pravěkých vápenců, kříd a písků, tvořivších také někdy dna mořská, dávno na sucho proměněné.

Pátrajíce po postupném vyvinování našich Rhizopodů, změníme něco své stanoviště. V předešlé době stáli jsme u přírody a dívali se jejímu počínání u vytvořování prvotních jednotníků: nyní zůstaneme u jednotníka samého a přihlédneme k tomu, jak sám dále se přičiňuje, aby svou schránku vždy dále a rozmanitěji vybudoval a ozdobil. Ačkoliv o tom určitého pozorování ještě nestává, jakým vlastně způsobem skořápky kořenonožců se vytvořují, máme předce dostatečných příkladů a podobností na způsobech, jakými mliži, hlemejšdi a jiní skořepnatci vytvořují své skořápky. Děje se to prostředkem tak zvaného pláště, jímž část těla ovinuta jest a na jehož povrchu prýští se šťáva v skořepinu tvrdnoucí. Arcif že nejsou kořenonožci opatřeni zvláštním takovým orgánem, an u nich prostá sarkoda zastává nástroje životní všeho druhu; i nezbyvá než

čocky, na jednom místě okraje něco prodloužené, kdež se nachází skulinka podlouhlá, ostatně též jako *Oolina* cele drobnými dírkami protkaná. Našel několik druhů skamenělých prof. Reuss v hlíně u Grunzingu v dol. Rakousích.

2. *Arcella* (*vulgaris* Dujardin, štítek). Skořápka utvořena na způsob spleklé okrouhlé čepičky, na hořejší straně vypuklá, na dolejší

přijmouti, že vlákénka sarkodní sama, prostírající se na obvodu ústí, zastupují místo pláště mlžů a hlemejždů.

Nahoře líčená zvířátka jednokomorní nepřivedou to dále než k utvoření jediného sklípku, na kterémž přestávají za celé své živobyčí, příroda jim více tvoří moci neposkytla. Jinak jest u mnohokomorních. Příroda na vícero dob rozdělila a zásobila jejich sílu tvořící, tak že postupem svého vývinu na mnoze vždy větší a sličnější komůrky sobě budují a ladně na sebe skládají. Není však duch jako duch i u těchto stvoření. Příroda i v tomto nejnižším oboru rozdává dle jistých vzorů rozličné své vlohy duševní; jedno bývá onačeji nadáno, druhé sprostěji. Také tu počátek se stává neładem. Kulička se vytvořuje z kuličky, jedna lne ke druhé, aniž v tom jaký pořádek, buď kupou o sobě, nebo přilepené na řasách nebo korálových stromčekách mořských. Kuličky jsou dirkovaté, ze všech vycházejí paprskovitě, měnivě, pohyblivé sarkodní vlákénka. Schultze je našel v moři u Jakinu a nazval *Acerulina* (globosa Schultze, hromádka); obr. 3. fig. 1.

Řádněji sobě počínají jiné Polythalamky. Sklípek kulatý nebo vejčitý, válcovitý, baňkovitý vytvoří na konci svého ústí nový podobný, nejvíce něco větší sklípek a tak pořáde, až se nahnou buďto v kratší kužel, nebo v proutek sukovitý, podlouhlý. Podávám vedle v obraze několik takových tvarů, i jména zde příkládám; obr. 3. fig. 2. *Glandulina ovula* (žlázinka), fig. 3. *Nodosaria longiscata* (uzlinka).

Přidal jsem na obraze několik různých druhů *Nodosarií*, aby se okázala jejich rozmanitost.

a) *Nodosaria*.
b) *N. longiscata*, dvě podlouhlé komůrky.
c) *N. quadrata*, čtverhraná.
d) *N. Boueana*.
e) *N. hispida*, ježatá.
f) *N. spinicosta*, ostrožebratá.

Fig. 4. *Orthocerina quadrilatera* (přímorožka), fig. 5. *Lingulina costata*.
Jiné jsou na konci prohnuté na způsob slonového tesáku:

Dentalina elegans (tesáček) fig. 6. *Vaginulina badensis* (pošvička) fig. 7. *Webbina rugosa*. *Rimulina glabra* (škulinka), fig. 8.

Jiné představují kužel oblý, složený z komůrek koláčkovitých, na zadním konci špičatý, na předním široký, vypuklý, kde se množství direk nachází. Jmenujef se tu jeden rod *Conulina conica* (kuželka), fig. 9. Konečně i do plochy se prostírají přímoběžné mnohokomůrky, čímž se dotýkají jiné vyšší čeledi Soritidů, o které později. Sem náleží *Fronicularia* (*tricuspis*, listek) fig. 10. Podobné vyvinutí do plochy ukazuje *Pavonina* (paviček) fig. 11. jen s tím rozdílem, že menší a užší výkrojek kruhu představuje, aniž se kde komůrky válcovité tak ohýbají, aby se svými konci přibližovaly,

jako bývá u *Frondicularii*. Hlavní ale rozdíl ukazuje se na ústích; listek totiž končí se přístřeše na předním kraji, a tam v ostří nachází se jednoduchý okrouhlý otvor, u *Pavonii* ale jest poslední komůrka obloukovitá a po celém kraji řadou menších dírek obsazena. Nežli dále postoupíme, dovoleno budiž krátké literární poznamenání.

Nejoupnější vystavení systematické mnohokomorních *Rhizopodů* děkujeme hlavněmu o nich badateli Francouzu d'Orbignyemu, jenž dlouho v Rakousku meškal, proskoumáváje kolklinu Videnskou třetihorní, o čemž znamenité dílo *) s mnohými (XXI) tabulemi výkresů vydal, kterážto kniha dosaváde za lhalví základ studiím o Polythalamíích sloužiti může. Mimo něj vyznamenal se hlavně náš Dr. Reuss, professor mineralogie na vysokých školách Pražských, badaje v oboru tohoto živočišstva. Máme od něho následující dole **) uvedené práce. Co nejnovější badatel na obzoru této nauky vyskytl se nahoře již jmenovaný Dr. M. S. Schultze, prosektor a privátní docent na universitě Grifswaldské. Sledujef hlavně fyziologickým způsobem povahu životní *Rhizopodů*. Roku minulého cestovav po vlaském mořském pobřeží vydal vlastní dílo o tomto předmětu ***) †).

Soudil jsem za potřebné uvésti zde aspoň několik výtečných děl z literatury o Polythalamíích, dílem abych čtenáře poukázal na hlavní jim zde v Praze přístupné prameny, zvláště pak abych se na ně odvolávali mohl, kde se jedná o systematické rozdělení, pojmenování a určování čeledí a rodů *Rhizopodů*.

Co se týká popsaných a vypočetných právě mnohokomůrkových přímoběžných, poznamenaní sluší, že hlavně d'Orbigny jejich rody přisně určil a jmenem *Slichostegues* (řadopatroví) co vlastní čeleď vystavil. Schultze zajímá je pod vlastním skupením (Gruppe) zvaném *Rhabdoidea* (proutkovití), jenž vykazuje jedinkou čeleď *Nodosaria* (uzlovitě).

Proutkovití, ačkoliv nejjednodušší, ukazují již v obvodu svém všeliké úchýlky, které dále vyvinuty čini přechod k novým samostatným formám, ano možná od nich ke všem jiným příchylky najíti, a nestálo-li by jich v přírodě, je vymyslíti. Tak na příklad konec přilhnutý *Dentaliny*, *Vaginuliny*, *Webbiny*, *Rimuliny*, *Marginuliny* ukazuje na závitok plochoběžný, jaký se u *Nautiloidů* nachází. Z toho pak vyšinutím se z rovnoplochy snadný jest přechod do závitku hlemežďového (*Turbinoida*) atd., o čemž abychom později obšírněji a zřetelněji promluvíti mohli, předeslal jsem popsání sprostějších těchto forem.

*) *Foraminifères fossiles du bassin tertiaire de Vienne* (francouzsky i německy). 4°. pag. 303. Tab. XXI. Paris 1846 (v knihovně musejní.)

**) Reuss geognost. Skizzen aus Böhmen. B. II. Die Kreidegebilde des westl. Böhmens. Prag 1844.

R. Die Versteinerungen d. böhm. Kreideformation. Stuttgart 1845—46.

R. Polythalamia in Geinitz Grundriss der Versteinerungskunde. Dresden u. Leipzig 1846.

R. Neue Foraminiferen aus den Schichten des österr. Tertiärbeckens. Wien 1849 (akadem. Schriften).

R. Ueber die fossilen Foraminiferen und Entomostraccen der Septarienthone der Umgegend von Berlin (in der Zeitschrift der deutschen geolog. Gesellschaft. Bd. III. 1851. p. 49).

R. Ein Beitrag zur Palaontologie der tertiären Schichten Oberschlesiens (daselbst).

R. Foraminiferen des Mainzer Beckens. Leonh. und Bronn's Jahrbuch 1853. Heft 6.

***) Ueber den Organismus der Polythalamien nebst Bemerkungen über die *Rhizopoden* im Allgem., von Dr. Max. S. Schultze. Mit VII illum. Kupfertaf. Lpzg. bei Engelmann 1855. (V e. k. universitní bibliotece.)

†) Sbírký foraminiferů zde v Praze se nacházející jsou: 1) u p. prof. Reusse, snad nejbohatší v celé Evropě. 2) Skrovnější mikroskopická ve fyziologickém ústavu. 3) Musejní se chystá.

Podle mého zdání jest nejbližší přechod rovnoběžných proutkovitých (Rhabdoideů) do oné formy, kde komůrka za komůrkou klikovitě postupuje. První toho začátek nám podává *Lingulina mutabilis* d'Orb.

(obr. 4. fig. 1.), kde sklípek za sklípkem, arcí ještě mělce a nepravidelně, brzy na pravou, brzy na levou stranu se odchyluje, ač v celku ještě přímoběžný směr převládá. V pravých exemplarech této čeledi, u d'Orbigného *Enallostéques* (s patry vzájemně v sebe zasahujícími klikatinky), komůrky tak podle sebe klikovatě položeny jsou, že se zdá, jakoby dvěma řádky vedle sebe stály, z nichž jeden druhému o komůrku předbíhá; oba řádky leží v té samé rovině, aniž znamenati jakési zatočení.

(Obr. 4.)

Za příklad uvedeme zde *Textularia* (lacvigata d'Orb., platenka); obr. 4. fig. 2. Její skořápka jest celistvá, hladká; jsou i jiné druhy se skořápkou dirkovitou. Otvor dost velký půlkruhový, na přič položený, nachází na dolejšku konce komůrky. Podobně složena jest *Vulculina*, jen že otvor podlouhlý poslední komůrky podél splesklosti na jejím vrcholku položen jest; obr. 4. fig. 3. Otvor podlouhlý, nahoře širší, dole ve špičku vycházející jako přímé komma, na straně konce komůrky vyznačují zvláštní druh *Bolivina* (antiqua d'Orb.), ostatně docela podobně složený jako jsou i jiné klikatinky; obr. 3. fig. 4. *Sagrina* (pulchella d'Orb., obr. 3. fig. 5.) rozeznává se otvorem malým, okrouhlým s krajem prodlouženým na vrcholu poslední komůrky. *Cuneolina* (pavonia d'Orb., klínek, obr. 4. fig. 6.) představuje splesklý trojhran, složený z podlouhlých křivolakých tenkých komůrek, tak vzájemně položených, že klikatina na ouzském kraji se nachází, což u nahoře zmíněných bývá na ploše široké. Poslední komůrka ukazuje podél řadu četných otvorů pravidelně rozestavených.

Co zvláštní oddělení Textularid vyznačuje d'Orbigny takové, u nichž komůrky nejsou skoro proti sobě na přič po párech postaveny, nýbrž podél a šikmo, s otvorem na špičatém konci poslední komůrky, okrouhlým, hladkým nebo paprskovitým. Sem náleží na druhy bohatý rod *Polymorphia* (acuta d'Orb., mnohotvarka); obr. 4. fig. 7.

Jiné rody, do této čeledi od d'Orbigného postavené, žádají jiné příslušnější místo. Polythalamky s komůrkami jakkoliv, a třeba dost málo závitkovitě postavenými, slušno zde přísně vyhraditi.

Nyní ještě se zmíním o způsobu zrůstu dosavad popsanych Polythalamek. Není ještě dostatečně vyskoumáno, jak se rozplozují a rodí. Schultze za pravděpodobné pokládá, že se v nich vajíčka vyvinují, jako často spatřil u Lagynidy, kdež se sarkoda celého těla do zadního konce stáhla a tam v kuličku dužnou proměnila. U některých Rotalid našel Schultze v prázdných skořápkách kuličky na způsob vajíček, nejisto však, zdali tam od jinud nebyly přivedeny. Nezdařilo se mu jakýsi postup u vyvíjení Rhizopodů pozorovati.

Podle rozsáhlých analogií zdá se, že první počátek zosobnění nového zvířete se ukazuje formou Amoeby, ta že vycezováním látky přitvrdlé způsobí sobě skořápku podoby nejvíce příkulatěle dirkovatou nebo hladkou, s jedním nebo vícerymi otvory. Sarkoda pak, na venek svá vlákénka a tkaniny vysilající, skládá novou látku naproti

první komůrce, nebo něco vzdáleněji od ní, k vytvoření druhé komůrky, otvor první, i s obsahem sarkody zůstává v spojení s druhou, a tak posloupně podle pravidel jistého směru, jisté velikosti, až konečně dospěje Polythalamka podle určitého ji vrozeného rázu rodového. Tak na příklad u *Nodosarií* s komůrkami rozrůzněnými nové tvoření skořápky počne s rourkou, rourka pak se rozšíří a stane se baňkou, ta opět se souží v rourku a tak střídavě, až by pravidelný počet komůrek se vytvořil.

U *Nodosarií*, kde buňky na sobě sedí, nasadí se nová látka koreční kolem otvoru komůrky předešlé. Kde rodový ráz žádá prohnatost, stává se nová násadka více na jedné než na druhé straně, jako u *Dentaliny*, *Vaginuliny*. Kde jsou komůrky klikatě postaveny jako u *Textilarid*, tam každá právě hotová, aby novou naproti sobě vytvořila, uloží svou látku skorající na komůrku předešlou, z které sama povstala, ne na sebe, mimo to co celistost spojení žádá, sice by z toho povstala *Nodosaria*. Kde kora dirkovitá, ukazuje se nám zápas rovný mezi sarkodou volnou a korovatěním. Dirky značí vítězství sarkody, mezery korovité vítězství korovatiny; kde větší a drobnější dirky řádně rozstaveny jsou, znamená to jakýsi rozdíl látky v sarkodě samé, kdežto jedna na ujmu své vlastní hmoty více vycezuje nežli druhá. Vždycky ale vytvoří se jistý počet větších dírek, nebo jediná, dávající průchod sarkodě z jedné komůrky do druhé, čímž se stává, že ačkoliv se na povrchní pohled zdá, jakoby Polythalamka činila skupení vícera jednotlivých zvířátek, nebo jakousi obec neb kolonii (což arci platí o *Bryozoech*, z části i korálových a jiných polypech, lépe polypodech), předece z ohledu na souvislost a celivost sarkody po komůrkách rozdělené, jen co jedno zvíře se považuje. A však takové zvíře, v němž všechny doby vývinu životního jsou vlastními tělíčky a komůrkami vedle sebe a po sobě ustáleny, an první nejmenší komůrky dobu zárodeční představují, následující dobu mladosti, poslední pak dobu věku dospělého. Máme něco podobného na organismu rostlin, kde též předešlé, starší doby jejich zrůstu z většího dílu se zachovávají, an novější přirůstají a celek ukončují; u některých po kratších dobách od přehrádky k přehrádce, jako u žabincovitých; u jiných po delších od uzlu k uzlu, u trávovitých a vůbec jednorocních; u jiných, větším dílem stromů, počítají se pak tyto doby zrůstu po mnohoročních známkách, jichž stěly na průřezu dřeva (léta) pozorujeme. Ještě patrnější podobnosti mezi zrostlinami, zvláště nižších řádů (plisně, řasy, mechy, marchantie, kapradí, přesličky), a Polythalamkami ukazuje se nám v nejprvnějším vývinu buněk z výtrusu (zárodku), kde jedna z druhé vyrůstá a buďto ve vláčenko nebo v prvotní lupínek se seřaduje; zdá se i tenkrát obsah každé buňky míti něco živějšího, sarkodě podobného. Známoť, že uvnitř buněk rostlinných, zvláště řas, v prvotních dobách vývinu stahování jakési a rozšiřování zelené látky se pozoruje, dříve než se na nové dělení počíná. I později u vyšších rostlin viděti řádné pohybování soků a zrníček uvnitř buněk (*Sallisneria Tradescantia*).

Uvedl jsem toto podobnosti, abych ukázal, jak příroda všude ta sama, od nejjednodušších tvarů počínajíc, k vyšším a složitějším až k velikým velerozmanitým soustavám organismů rostlinných i zvířecích pokračuje, vycházejíc z jednoho ještě málo určitého, mezi povahou zvířecí a rostlinnou váhajícího (nálevníci, *Rhizopodi*, řasy), odtud pak dvěma řády v říši živočišstva i rostlinstva se rozchází.

V některém příštím čísle *Živy* bude následovati rozjímání o *Rhizopodech* složitějších, a o jejich obdobách nebo podobnostech s vyššími řády měkčejsů skořepnatých.

O tělesech vyhraněných.

Od Jana Krejčího.

2. Soustava klenčová.

Na nerostech objevují se tvary soustavy klenčové ještě hojněji, nežli tvary soustavy krychlové. Shrňeme-li nerosty stejné lučební povahy a stejných tvarů vždy pod jedno číslo, známe v přírodě dle Gustava Rose 47 rozličných nerostů, z nichž každý jiný základní kleněč má.

Ukázal jsem již v předešlém článku, jak z krychle kleněč povstává, prodlouží-li nebo zkrátí-li se jedna osa (klenčová) dva proti sobě položené rohy spojující. Taktéž se může krychle sama na klenčovou osu postavena a podle toho všechny ostatní krychlové tvary na tutéž osu postavené za klenčové tvary považovati.

Kleněč (Rhomböeder) jest tvar šesti stejnými kosočtverci obmezený (obr. 1.). Jako krychle má dvanácte hran; z těch však mají osové hrany x , které u osy AX se sbíhají, jiné rozměry, a pobočné hrany y zase jiné. Úhly osových a pobočných hran doplňují se k 180° .

Jak již podotknuto bylo, objevuje se v přírodě 47 podstatně rozdílných klenčů, jejichž rozměry v přidaném přehledu klenčových nerostů udány budou. Pouhý kleněč objevuje se ale u nerostů dosti vzácně, hojněji vyskytují se tvary z klenče odvozené, nejčastěji pak spojení čili kombinace několika jich vespolek.

Otupováním a přiostrčováním rohů a hran povstávají z klenče nesmírné řady tvarů, jejichž základní rozměry však vždy s původním klenčem s mathematickou určitostí souvisí.

1. Otupením osových hran z původního klenče povstane jiný kleněč v obrácené postavě, s osou o polovinu kratší,

a s hranami tupějšími (obr. 2. a 3.); z druhého klenče povstane podobným způsobem zase jiný kleněč s osou o polovinu kratší atd. Osy těchto klenčů mají se tedy k sobě jako

$$1 : \frac{1}{2} : \frac{1}{4} : \frac{1}{8} : \frac{1}{16} \text{ atd.}$$

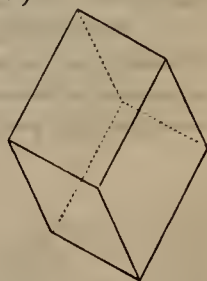
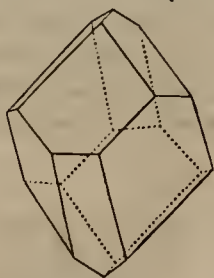
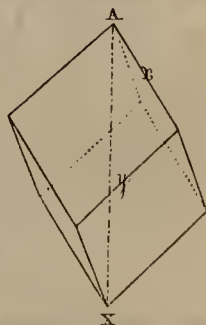
Tim též způsobem může ale již původní kleněč z jiného ostřejšího odvozen býti, jehož osa má délku 2;

ten zase z jiného, jehož osa má délku 4 atd. Tak se tedy vyvine celá řada, na jejímž jednom konci jest osa = $\frac{1}{\infty}$ t. nekonečně malá, a na druhém konci osa = ∞ t. nekonečně dlouhá.

Řada tato jest geometrická: $\frac{1}{\infty} \dots \frac{1}{8}, \frac{1}{4}, \frac{1}{2}, 1, 2, 4, 8 \dots \frac{1}{\infty}$.

Poněvadž pak $1 = 2^0$, $2 = 2^{+1}$, $4 = 2^{+2}$ atd., $\frac{1}{2} = 2^{-1}$, $\frac{1}{4} = 2^{-2}$ atd., může se tato řada také lakto psáti: $2^{-\infty} \dots 2^{-3}, 2^{-2}, 2^{-1}, 2^0, 2^{+1}, 2^{+2}, 2^{+3}, \dots 2^{+\infty}$.

(Obr. 1.)

(Obr. 2. a 3.)

Při poznamenávání klenčů klade se místo základního čísla $\cdot 2'$ znamení klenče R, a podle toho jest řada odvozených klenčů otupováním osových hran

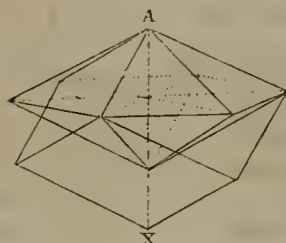
$$R - \infty \dots R - 3, R - 2, R - 1, R, R + 1, R + 2, R + 3 \dots R + \infty.$$

Klenče $R - \infty$, totiž s osou nekonečně malou, není nic jiného, nežli plocha kolmo na klenčovou osu postavená; klenče $R + \infty$ není nic jiného, nežli šestiboký hranol, v němž na místo každého kosoúhelníka klenčového nekonečná plocha s osou zároveň leží. U mnohých nerostů objevuje se $R - \infty$ ve spojení s $R + \infty$, totiž šestiboký hranol, na obou stranách plochou ukončený.

Přistří-li se osové hrany položením dvou stejně nakloněných ploch do nich, povstávají dvoji tvary, z nichž každý obmezen jest dvanácti plochami, poněvadž v každé ze šesti osových hran 2 plochy a tedy vesměs $2 \times 6 = 12$ ploch leží.

Tyto nové plochy mohou tak k sobě nakloněny býti, že se buď zdola a shora v jediné vodorovné ploše stýkají, která jen pravidelným šestiúhelníkem býti může, buď se v jedné ploše nestýkají, nýbrž střídavě výše a níže přetínají.

(Obr. 4.)

2. Prvním způsobem povstane z každého klenče *jehlanec* (Pyramide) obmezený dvanácti rovnoramennými trojúhelníky; na tomto tvaru jsou všechny osové hrany mezi sebou stejné, taktéž pobočné hrany. Poněvadž tento tvar vždy se na křemenu vyskytuje, nazývá se *křemotvar* (Quarzoid). Znamení jeho jest P (obr. 4.).

Z každého klenče dá se tím způsobem jen jeden křemotvar odvoditi; celá řada pak takových křemotvarů jest s dosazením znamení P místo R:

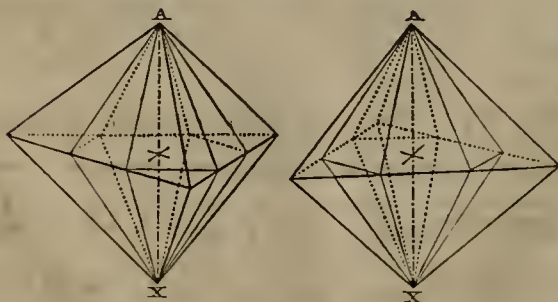
$$P - \infty \dots P - 4, P - 3, P - 2, P - 1, P, P + 1, P + 2, P + 3, P + 4 \dots P + \infty.$$

Místo $P - \infty$ piše se $R - \infty$, poněvadž obě znamení nic jiného neznačí nežli plochu na ose kolmo; $P + \infty$ jest šestiboký hranol, jako $R + \infty$, má ale k tomuto úhlopříčnou postavu.

Osa křemotvaru jest o třetinu kratší nežli osa klenče, z něhož odveden byl. Na křemenu vyvine se místo šestistranného křemotvaru někdy jen *trojstranný jehlanec* (obr. 5.) rozšířením střídavých podvojných, na jedné vodorovné hraně sestýkajících ploch. Jehlanec tento jest tedy polovina křemotvaru a značí se co levá a co pravá polovina:

(Obr. 5.)

$$l \frac{P+n}{2} \text{ a } p \frac{P+n}{2}.$$

3. Druhým způsobem povstane z každého klenče *jehlanec* obmezený dvanácti lichoramennými trojúhelníky; na tomto tvaru jsou osové hrany střídavě tupější a ostřejší, a pobočné hrany mezi sebou stejné opisují na obvodu klikatou čáru. Tvar tento jest obyčejný na vápenci a sluje proto *vápnotvar* (Skalenoeder).

Přistří-li se pobočné hrany klenče položením dvou stejně nakloněných ploch do

nich tak, že se s osou nad nebo pod bodem A X stýkají, povstane tentýž tvar (obr. 6.). Na toto odvození vztahuje se znamení vápnotvaru, neboť osu vápnotvaru obdržíme umnožením klenčové osy a s koeficientem $m = m a$, an v této dále osu klenčovou přetíná. Nejbojněji vyskytuje se v přírodě koeficienty $m = 3$, n. p. u vápence, turmalínu, železné červené rudy; ostatně se objevují na vápenci také koeficienty $\frac{7}{3}$, $\frac{3}{2}$, $\frac{5}{3}$, 2, $\frac{7}{6}$, 4, 5, 7, 9, 11 a 12; na křemenu, apatitu a turmalínu $\frac{5}{3}$, na křemenu a apatitu $\frac{7}{3}$, na křemenu $\frac{11}{3}$ a $\frac{3}{2}$ atd. Z každého klenče dá se tím způsobem nesčíslné množství vápnotvarů odvoditi, an m rozličné koeficienty znamenati může. Znamení vápnotvaru jest $(P)^m$, a dosadí-li se to na místo R v klenčové řadě, obdržíme řadu vápnotvarů: $(P-\infty)^m \dots (P-3)^m, (P-2)^m, (P-1)^m, (P)^m, (P+1)^m, (P+2)^m, (P+3)^m \dots (P+\infty)^m$.

Řada tato podobá se ke tkanivu, an od každého členu vápnotvary s rozličnými koeficienty vycházejí. (Obr. 6.)

Místo $(P-\infty)^m$ píše se $R-\infty$, poněvadž obě znamení značí plochu na ose kolmou, $(P+\infty)^m$ jest hranol 12boký se střídavě stejnými úhly, an každý z 12trojúhelníků vápnotvaru v nekonečně dlouhou plochu s osou zárovnou se promění. Takových hranolů pozorovalo se jenom málo v přírodě; na apatitu $(P+\infty)^{\frac{1}{2}}$, a $(P+\infty)^{\frac{2}{3}}$, na vápenci a turmalínu $(P+\infty)^{\frac{2}{3}}$, na křemenu $(P+8)^{\frac{3}{2}}$, na safíru $(P+\infty)^5$.

Přiostrili se hrany klenče jenom jednostranně vynecháním druhé přiostrující plochy, povstane jenom polovina vápnotvaru, z nichž se jedna co pravá, druhá co levá rozeznává.

Poloviny tyto, objevující se zvláště na křemenu, mají podobu jehlanců šesti trapezoidy obmezených. (Obr. 7. a 8.)

Znamení jejich jest

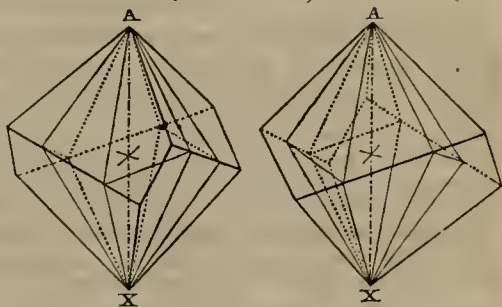
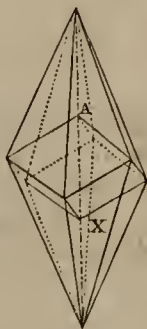
$$1. \frac{(P+n)^m}{2} \text{ a p. } \frac{(P-n)^m}{2}$$

(obr. 7 a 8.)

Jako osové hrany se otupovaly a přiostrávaly, mohou se i pobočné hrany klenče přiostrovati a otupovati, taktéž i rohy; způsobem tím nepovstanou ale jiné tvary, nežli již uvedené. Otupením osních rohů povstane plocha na ose kolmá, totiž

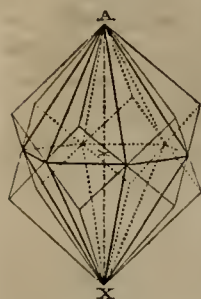
$R-\infty$. Otupením pobočných rohů povstane hranol šestiboký $R+\infty$. Otupením pobočných hran povstane takovýtéž hranol v úhlopříčné postavě, totiž $P+\infty$. Přiostrěním hran pobočných povstane, jak již ukázáno bylo, vápnotvar.

4. Přiostrěním osních rohů od hran nebo od ploch povstanou nové klenče, jejichž osy nebývají vždy potence základního čísla 2, a kteréž tedy do hlavní řady klenčů nenáleží. Klenče takové počítají se *k vedlejším řadám*, a koeficient osy jejich přidá se před znamení R. Mohou se ostatně také z vápnotvarů otupováním jejich hran odvoditi. V přírodě pozorují se zvláště čísla 3, 5, někdy 7 v zlomcích těchto koeficientů. Tak n. p. na vápenci $\frac{4}{5} R, \frac{6}{5} R, \frac{5}{4} R, \frac{3}{2} R, 3 R, \frac{7}{2} R, 5 R$; na rumělce $\frac{1}{3} R, \frac{2}{5} R$ atd. Od každého toho klenče může se otupováním osních hran zase nová řada odvoditi, jako n. p. $\frac{3}{4} R-2, \frac{8}{4} R-1, \frac{5}{4} R, \frac{5}{4} R+1, \frac{5}{4} R+2$ atd.

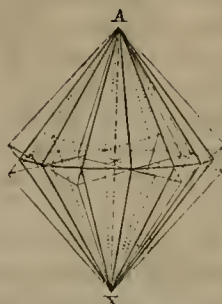

5. Mimo tyto tvary objevují se v klenčové soustavě, n. p. na apatitu a beryllu, ještě jiné, které sice podobu předešlých mají, ale v délce os s nimi nesouhlasí. Tvary tyto povstávají spojením dvou stejných klenčů nebo vápnotarů.

Spojí-li se dva stejné klenče v úhlopříčné postavě tak, aby osy jejich v jedné (Obr. 9.)

(Obr. 10.)

čáře splynuly, a spojí-li se pak body, kde se plochy jejich přetínají, čárami, povstane tvar docela podobný ke křemotvaru, rozeznávající se ale délkou osy, která není o $\frac{1}{3}$ kratší nežli osa klenče, nýbrž zrovna tak dlouhá (obr. 9.). Takové tvary nazývají se dvojklenče (Dirhomböeder) a znamení jejich jest $2(R \pm n)$. Nalezáme je zvláště na apatitu.

Spojí-li se taktéž dva vápnotar v úhlopříčné postavě tak, aby osy jejich splynuly, povstane tímž způsobem jehlanec nahoře a dole 12 plochami obejmutý (obr. 10.). Poněvadž se zvláště na beryllu nalézá, slove beryllotvar (Beryllloid); znamení jeho jest $2(P \pm n)^m$.

Toto jsou nehlavnější poměry tvarů soustavy klenčové, v následujícím čísle podáme přehled všech známých klenčových nerostů.

Drobnosti.

Ehrenbergova Mikrogeologie.

Slavný Berlinský badatel drobnohledných tvorů Chr. G. Ehrenberg vydal před nedávnem skvostné dílo pod názvem „Mikrogeologie. Das Erden und Felsen schaffende Wirken des unsichtbaren kleinen selbstständigen Lebens auf der Erde.“ Dílo to vyšlo v Lipsku 1855 ve folio, 133 archů textu s 41 tabulemi a 4000 nejvíce malovanými obrazy. Cena jest 72 tolarů. Jest to výsledek namáhavého a dlouholetého badání, jímž se před zrskem našim docela nový svět otevírá. Ehrenberg ukazuje, jak nejenom v nynější době drobnohledné tvorstvo v některých krajinách velikého podílu na tvoření celých vrstev má, nýbrž i od prastarých dob na zemi již mělo. Všude od temene Alp až do nehlubších vrstev země, ze sopečných útvarů Itálie až do věčného ledu u točen nalézá hojně stopy podivuhodného toho tvorstva. Nebude snad mnohému z našich čtenářů nemilo, sdělíme-li prozatím aspoň obsah tohoto znamenitého díla.

Nejdříve jedná o prášku větrem a boufemi v povětří roznášeném, v němž drobnohlední tvorové vyskoumáni byli, a sice v *nesopečném prachu* v Evropě, jmenovitě o šíroku a krvavém dešti v Itálii 1803, o povětronní páte v Kalabrii 1813, o šíroku na Maltě 1830, o šíroku v Janově 1846, o prachu při bouře v Lyonu 1846, o prachu při jižním víchru (Föhn) v Tyrolsku 1847, v Gasteinu 1847, o prachovém dešti ve Vídni 1848, o inkoustovém dešti v Irsku 1849, o povětronním papíru v Livonsku 1686; pak v Africe o *passatovém prachu* v San-Jago, Capverdu 1833, a na oceánu 1834 a 1838. Velmi zajímavé jest pojednání o *sopečném prachu* Imbamburu 1844, o májovém prachu na Barbadosu 1844, o popeli Hekly 1845.

Pojednání o pevných vrstvách z částí neb docela z drobnohledných tvorů složených, obsahuje z *nejnovější doby* vrstvy na povrchu a v naplavenině, a sice a) sladkovodní útvary, α) v Evropě: křemenná mouka u Chebu, Františkových Lázní, Oberohe, Klicken, Berlína, Downu v Irsku, Degernforsu, Lillhaggsjönu ve Švédsku, obahně u Loby ve Švédsku, o moučce u Saivtaipalu, Künmein-Gardu ve Finsku, u Potsdamu a mezi řekami Havlou a Labem, u Dalice mezi Lobereim a Labem, o kalnosti Labe u Hamburku, u Wolupu v poříčí Odry, o lučním papíru v Polabí saském, o kalnosti Rýnu, o poříčí Innu a Dunaje v Tyrolsku; o černé zemi v Podolí ruském a v poříčí Oky a Volhy; o drobnohledném tvorstvu na te-

meně Alp ve Švýcařích. *β*) V Africe: Karosland; o prsti orní u Capverdu; o kalnosti Nilu. *γ*) V Asii: o prsti orní v Číně, o kalnosti Jantsekianu, o kalnosti řeky Ganges, o zemi v Nepalu, na Barrenských ostrovech, v Japau. *δ*) V jižní Americe: o ličidle v Ohnivě zemi; o jilu z ornice v Guyaně, o prsti v Guatimale. *ε*) V severní Americe: o pobřežní zemi ve Floridě, o zemi v Texasu, o kalnosti řeky Mississippi, o křemenité zemi v Novém Yorku, o zemi v Stratfortu, Newhavenu, Farmingtonu, Connecticutu, Bridgewateru, Pelhamu, Andoveru, Spenceru, Bostonu, Wrenthamu, Massachusettsu, Mainu, Smithfieldu, Rhode-Islandu, Newhampširu, v Novém Skotsku, o rašelině na Islandu. *η*) V Australii: o zemi u Dungamburu, Perthu, na Kerguelenslandu. *ζ*) Na jižní točně o zemi z jihoskotských ostrovů, na severním polu: Crimsoncliffs, Baffinsbay; přimíšení do ledu, Melvillebay. — *b*) *Útvary mořské:* *α*) v Evropě: písek při pobřeží v Meklenburku, v Aegeickém moři z hloubky 1200'. *β*) V Africe: písek v Sahaře bělošedý a červený; dno mořské v západní Africe, guano v jižní Africe. *γ*) V Asii: sopečné bláto v Indii; Keelingsatoll. *δ*) V jižní Americe: guano v Peruvii. *ε*) V severní Americe: bahno v Norvichu, Connecticutu, dno mořské z hloubky 12000'; svítění mořské vody u Nového Foundlandu. *η*) Na jižní točně: led mořský, dno mořské z hloubky 1820'. *ζ*) na severní točně: led mořský, dno mořské, svítění moře.

Z doby dávnověké obsahuje následující pojednání. 1. Z třetihor: *a*) Svrchní (Pliocaen) vrstvy a sice ze sladkovodních v Evropě: Santaflora v Itálii, bílá země u Puzzuoli, země na Morei, bílý oolith ve Francii; křemité sraženiny u Puy de Dome, Menatu, břidlice leštitvá v Eiflu; země u Moskvy; v Africe: jezero Garrag, ostrovy Maskarenské, tuť na Ascensionu; v Asii: Låson na ostrovech Filipinských, Tanahambo na Žavě, Surdseli v Grusii, Vivianit v Sibirii; v jižní Americe: břidlice leštitvá v Peruvii, jedlý jíl v Brasílii; orná země v Guyaně; v severní Americe: Fallriver v Oregonu, Columbiariver. Z mořských vrstev té doby uvádí v Evropě jíl a vápno z Aeginy; slín ze Zante a Caltanissetta, v Africe zem u Algiru, v jižní Americe tuť z Patagonie, ze severní Ameriky trypl ze San Francisco v Kalifornii. *b*) Střední vrstvy (Miocaen) a sice ze sladkovodních v Evropě: Dysodil a Melillit v Sicílii, tak nazvané Pfannenschoppen z Porýnska, zem u Rottu blíže Rýna, Westerwald, St. Arnaud ve Francii, Cassel, kamennou sůl; v Asii: Nikobarské ostrovy. *c*) Zpodní vrstvy (Eocaen) a sice ze sladkovodních vrstev: jantar od Baltického moře, leštitvou a pijavou břidlicí, jakož i opál od Biliny; leštitvou břidlicí od Jastraby, Zamuta a Arky v Uhřích; z mořských vrstev numulitový vápenc z Frauensteiu, čočkový kámen z Egypta.

2. Z vrstev druhohorních v útvaru křídovém v Evropě: křidu u Cattoliky v Sicílii, u Patíže, u Gravesandu v Anglii, na ostrově Ruhaně (Rügen), v Dánsku, u Volska v Rusku; opuku v Čechách; křesavý kámen; v Africe křidu u Thebu; v Asii křidu z Arabie a Syrie; v severní Americe křidu od Missouri a Mississippi; v útvaru jurském: oolith z Kaiserstuhlu, z Yorku a Bathu; Coralrag, rohový křemen, Karpaty.

3. Z vrstev prvohorních a sice z kamenného uhlí: uhlí od Počapl u Dráždan; uhelný vápenc od Tuly, Archanděla a jezera Oněgy v Rusku; z přechodních útvarů Marekanit v Gronii, zpodní silurský zelený pískovec od Petrobradu.

Ze sopečných útvarů pojednává nejdrívě o kamenech méně jistého původu, jako o slepenci čedičovém a leštitvé břidlice u Casselu, o křemité sraženině u Ceysatu, o kůře fonolithové, o bílé zemi u Puzzuoli; v Africe: o křemité sraženině Maskarenských ostrovů, o tufu fytolithariovém na Ascensionu; v Asii: o leštitvé břidlici na Manille; v sev. Americe: o tryplu u Oregonu; pak o pravých sopečných vývrhelech, jako o tufu blíž Civitta Vecchia, u Pompeji; o leštitvé břidlici v Eiflu, pemzovém slepenci na Hochsimmu, pěnivém kamenu v trasu u Brohlu v porýnském Sedmihoří a na Komorní Hůrce u Chebu; v Asii: o bahně u Šeduby v Indii; v jižní Americe: o pemze u Tollo v Chili, Palagonitu na ostrovech Gallopagos, tufech v Patagonii, trachytu v Mexiku; o májovém prachu v Barbadosu; o Moyi z Pelileo, z Guadeloupe, o popeli z Imbaburu; ze severní Ameriky: o skalní smetaně z Kamčatky, popeli z Hekly.

Z bohatého toho obsahu viděti, jak rozšířeně drobnohledné tvorstvo panuje a jakou měrou Ehrenberg svým předmětem se obírá. Čas od času podáme některé ukázky z díla samého.

Sir James South a jeho hvězdárna.

Jakožto příklad, kterak i Angličanům, tak velice v umění mechanickém a ve vědách fysikálních pokročilých, nevždy se všecko daří, uvádíme následující vypravování:

„Jsme ještě okouzlení skvostným večerem (tak píše Moigno, redaktor francouzského přírodnického časopisu Cosmos, který při své návštěvě Anglicka ode všech nčených spo-

lečnosti i mnohých soukromých osob velmi přívětivě přijat a uctěn i nevidanými úkazy vědeckými nálezitě baven byl, o čemž vypravovati ani konce nenachází), ježž přizní sira Jamesa Southa děkovati máme. Tento šlechetný veterán, tento štědrý Mecenáš anglického hvězdářství, chtěl nás na svém nádherném letohradu v Cambden-Hill Kensingtonu svěstí s velikým počtem slavných učenců: p. Wheatstonem, velikým přírodopzptcem; p. Hindem, proslulým hvězdářem; p. Babbagem, vynálezcem stroje počtářského; p. Parrisem, předsedou lékařského kollegia, p. Renniem, vytečným inžinýrem; p. Quekctem, slavným mikrografem atd. Přisedše v pět hodin navštívili jsine přede všim sině pozorovatelný, kdežto jsme se obdivovali krásným nástrojům a učinili některá zajímavá pozorování. Jest to něco zvláštního, spatřiti za bílého dne dvojité hvězdy, i myslili byste, že to všechny dalekohledy dohromady nejsou v stavu působiti. Nevyrovnaný poledníkový dalekohled sira Jamesa Southa, jehož sklo předmětové, mající pět palcův otvoru, jest mistrovské dílo Doldondovo s překrásným násadkem od Troughthona, nemá sobě rovného co do čistoty a určitosti obrazů. Těž není nic krásnějšího nad rovníkový kruh sira Jamesa, postavení nástroje toho jest ku podivu jednoduché. Pánové Lerebours a Secretan nápodobili jej šťastně při posledních parallaktických dalekohledech, které vyšly z jejich dílny, i mohli by jej s velikými výhodami ještě blíže dostihnouti. Osa rovnoběžná s osou světa, která tvoří hlavní část násadku, dělí se mezi oběma konci svými na dvě vyduté části z bílého plechu, lehkosti a pevnosti přepodivné; rozdělený kruh, na němž spočívá dalekohled čtyř palcův v otvoru, točí se mezi oněmi dvěma částmi, které slouží jeho ose za opory a čepy. Známo, že velikolepý dalekohled Cauchoixův, mající dvanáct palcův v otvoru, který považován byl svého času za dílo obrovské a vždy ještě zůstává divem, koupen byl od sira Jamese Southa; naše vláda, pohřichu! a naše pozorovatelná nechtěly anebo nemohly dostati než toliko postav, na kterém spočíval a který tž jest dílo nádherné; předmětové sklo a trouha dostaly se Angličanům! Sir James, chtěje obrovský ten dalekohled nložití parallakticky, dal s velikým nákladem zříditi síň i bání, kde měl být postaven, od pp. pak Thoughtona a sp. dal zhotoviti postav parallaktický, na kterém měl spočívati. Byla to úloha těžká, a umělci tito nezachovali se hvězdáři dle jeho žádosti. Vznikla z toho právní pre, a spojené s tím mrzutosti ztrpěly život sira Jamese Southa, až dosaváde tak šťastný; srdce jeho velice se rmoutilo, vidouc velikolepé to podniknutí nedokonané. Kdyby nás Gambey byl býval vykonatelem jeho velikých myšlének, pozorovatelná jeho byla by od dvaceti let nekrásnější na světě, a Bůh ví, jaké skvělé nálezy by ji byly, oslavily! Jest to velmi smutné, místo čisté slávy zakoušeti nepřátelství a přehorkou litost, nepočítaje ani nákladu na nepodařenou věc, který činěn byl z dobré vůle, obnášeje ke 200,000 franků.“

Nové tvary a vlastnosti křemíku a titanu.

Pan Dumas, hlasatel velkých vynálezů v akademii francouzské, oznámil pěknou novou práci p. Devilla o křemíku a titanu.

Již od delšího času jest známa jakási obdoba mezi uhlikem, bórem, křemíkem a cirkoniem; čtyry tyto prvky tvoří jedno skupení, a je-li zákon Proutův pravdivý, jest atom. váha, vezme-li se u křemíku = 1, u ostatních tři 2, 4, 8. Pracemi pana Devilla objevila se z jiné strany obdoba mezi uhlikem a křemíkem. Trudi-li se fluorid nebo chlorid křemíkový sodíkem v troubě porcelánové do červena rozpálené, povstane křemík beztvárný s těmi vlastnostmi, jaké Berzelius nejdříve na křemíku odkryl; dá-li se pak křemík tak dobytý v tygliku pod čistou mořskou sůl a rozpáli-li se tak, až větší díl soli prehne, povstane křemík, upomínající svými vlastnostmi na tuhu (grafit); dá-li se konečně jeden neb druhý způsob křemíku do horka co možná největšího, povstane třetí způsob křemíku, ježž má pohled krevelu poněkud duhovými barvami brájičho; křemík tento jest pravidelně vyhraněn, krystally nedají se ale měřiti, nicméně upomínají na tvary diamantu a náležejí s jistotou k soustavě krychlové. Jako diamant řeže i tento způsob křemíku sklo.

Jako uhlik jeví se tedy křemík ve třech způsobech:

uhlik.

křemík.

a) beztvárný, v obyčejném uhli,

a) beztvárný, od Berzelia nalezený,

b) klenčový, co tuha,

b) k tuze podobný,

c) krychlový, co diamant.

c) krychlový.

Titan, připravený způsobem právě vyloženým na podložce z kysličníku hliníkového, jest látka, která se nerouzpuští ani při teplotě, v které platina v páry se mění; podobá se ku krevelu se živými barvami duhovými; vyhraňuje se v hranolech se čtvercovým základem.

Bohaté ložisko drahých kamenů a kostí u paty Puy de Dome ve Francii.

P. Bertrand de Lom nalezl u paty Puy de Dome nové a bohaté ložisko drahých kamenů a kostí zvířat dávnověkých, kteréž poněkud na ložisko českých granátů u Podsedlic (viz lonský ročník Živy) upomíná. Pouhým přebíráním rukou v písku nalezl Bertrand za šest měsíců asi 10000 karatů koruntu v rozličných barvách, některé velmi pěkně vyhraněné a až na 60 karatů ve váze. Sbirka koruntů obsahuje: 1. řadu bílých koruntů v šestibokých hranolech; 2. řadu koruntů s dvěma barvami, zelených podél osy, modrých kolmo na ni; 3. řadu hnědých, 4. řadu modrých, 5. řadu kalných modrých, 6. řadu krvavých, 7. řadu červených co rubín, 8. řadu ještě v žule zarostlých. S koruntem vyskytují se cirkon, pleonast, sfen žlutý, rutil, peridot, pyroxen, amfibol, titano-železná ruda a mnoho vývrhelů sopečných. Z kostí vyskytlo se asi 400 zubů a kusů čelistních, náležejících dvěma kočkám, hyeně; tlustokožnatým: mastodontu, nosorožci atd.; přezivavcům: jeleuu, antilopám a j. Kostí tyto nalezájí se v diluviu 2 až 10 metru mocném.

O reflektorech Troupeauových.

Reflektory tyto jsou tak zřízeny, že denní světlo do tmavých míst tak odráží, jakoby tam světlo bezprostředně padalo. Myšlénka, osvětlovatí tím způsobem tmavá místa, není nová a spolu jest tak jednoduchá, že mnohým již odedávna napadnouti mohla. Ponejprve ji vyvedl u větší míře známý francouzský vinař M. Jacquesson, který pomocí několika otvorů a velkých reflektorů z bílého plechu své nesmírné sklepy u Chalons sur Marne, kde neustále šampaňské víno v ceně několika millionů zlatých na skladě leží, dokonale osvětluje. Osvětlování toto nabradilo mu nejenom umělé osvětlení olejem a lojem, což ročně 5000 franků stálo, nýbrž zbravilo sklepy také nepřijemného zápachu, který z hořícího oleje a loje vychází. O něco později (r. 1849) vystoupil p. Tropeau s vynálezem, jak se zvláštěními reflektory tmavé strany domů, chodby, schody, sklady atd. osvětliti dají, v čemž jej p. Jacquesson velkomyslně podporoval. Reflektory jeho jsou již skutečně v mnohých veřejných a soukromých staveních ve Francii, Anglii a Americe přijaty. Žádoucí by bylo, aby ještě všeobecněji rozšířeny a zvláště také u nás zavedeny byly. Světlo jest jedna z nejpodstatnějších potřeb průmyslu a života, a jest mnoho míst, do kterých se hořící světlo bez nebezpečnosti přenésti nedá, jako sklady střížného a jiného chytlavého zboží. V Londýně a Liverpoolu uznali ihned užitečnost tobo vynálezu a upotřebili jej bez meškání.

O popeli starobyklých obětí nalezených u Jerusalema.

Anglický konsul M. James Finn v Jerusalemě podává v anglickém Athenaeum zprávu, která i mnohého z našich čtenářů zajímáti bude. Na blízku Jerusalema u hrobů královských nalezá se několik značných hromad popele tmavě šedomodrého, na nichž ani rostlinky neroste; jedna z těch hromad jest až na 40' vysoká. Lidé v Jerusalemě považují ty hromady obyčejně za zbytky starobyklých mydláren. Někteří Angličané v Jerusalemě domýšlili se však, že mohou býti pozůstatky po starodávných obětech a poslali z toho ohledu po Dr. Rottovi, jenž se právě v Jerusalemě zdržoval, prof. Liebigovi do Mnichova část podotknutého popele k výskoumání. Lučební rozbor ukázal zjevně, že popel ten pochází ze spálených obětí a že obsahuje dosud částčky kostí a zubů. Druhy zvířat nedaly se ale dle těchto zbytků ustanoviti.

Mimo částky živočišné v uhlí a popel proměněné obsahuje popel také něco kyseliny křemenové, kterou Dr. Roth od spálených rostlin, zvláště luštěnin, odvádí. Výsledky tohoto rozboru jsou pro známost starožitnosti důležité. Potvrzují nejenom pravdivost svatých knih, nýbrž usnadňují také ustanovení rozměru hradeb starého Jerusalema, an podle knihy Levitské popel obětí za bradby městské vynášen byl.

Čaj z jahodového listí.

Mnohé z našich časopisů dělají zmínku o pozorování p. dokt. Klecinského ve Vidni, že se dá listí obyčejných jahod (*fungunia vesca*) jako čaje užívati. Dr. Klecinský proskoumal toto listí také lučebně a nalezl, že má i hlížeší i vzdálené prvky s čajem velmi podobné. Spůsob tento užívání listí jahodníkového jest ale u nás v Čechách dávno známý. Již před desíti lety byla jistá mně známá dáma u jednoho polesného ve středních Čechách takovým nápojem častována.

Dr. Staněk.

Nové látky vodou neproniknutelné.

Znameníte upotřebení kaučuku a guttaperchy v průmyslu zavdalo příčinu pomyslíti na látky lacinější, jimiž by se tyto nahraditi daly. Angličan Sorel uveřejňuje v časopisu „Repertory of patent inventions“ způsob, jak se takové látky připraviti dají. K tomu účelu vezmou se kalafuny 2 díly, dehtu 2 díly, terpentínového oleje 8 dílů, hašeného vápna 6 dílů, guttaperchy 12 dílů, vody 3 díly, čistého jilu 10 dílů, všeho vřady 43 dílů. To vše se zavari v měděném kotli, až se voda vypaří, pak se na tu tkaninu natře, která se neproniknutelnou státi má, a pro stejnější rozdělení protáhne se mezi dvěma válci. Ještě více se látka zdokonalí přidáním žlutého vosku nebo kyseliny stearinové. Čím více guttaperchy se přidá, tím pružnější jest látka.

Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého.

Pan prof. *Jan Purkyně* přednášel o skořepnatých Rhizopodech vůbec a jejich tvarech zvláště. Přednášku svou objasňoval dílem ukazováním skořepin Rhizopodů samých pod drobnohledem, dílem i velikými, věrně vyvedenými obrazy od pana Julia Saxa.

Pan *Vojtěch Šafařík* podal zprávu o některých pokrocích v přírodnickém oboru. Jmenovitě jednal o popeli obětném v okolí Jerusalema, o ložisti drahých kamenů a kostí pravěkých zvířat u paty Puy de Dome ve Francii, o reflektorech Tropeauových, o působení kyseliny uhličité na lidské tělo, o tvarech a vlastnostech křemíku a titanu podle nových vynálezů Devilla. O větší části těchto předmětů jest v čísle tomto jednáno.

Nekrolog.

Bolestně nás překvapila zpráva o úmrtí prof. *Fr. Petřiny*. Umřel dne 27. června o 9. hodině z rána v 55. roce věku svého na neduh srdeční po krátké nemoci. Úmrtím jeho ztratil neveliký sbor českých přírodoskumců jednoho ze svých nejvýtečnějších údů. Známo jest, že hlavně električnost byla oborem neunavené činnosti jeho, jakož že i některé důležité výsledky svého badání v časopise Českého Musea uveřejnil. Zásluhy jeho o vědu jsou v učeném světě vůbec uznány; výtečné vlastnosti jeho co profesora fysiky na universitě Pražské a co přívětivého, dobrosrdečného rádce studujících, co vzorného otce své rodiny jsou všem známy, kteříž byli jeho žáci a kleri blíže s ním obcovali. Bezúhonný, vědě zasvěcený život jeho dává nové svědectví, že vytrvalá, upřímná snaha cíle svého se nemine. Byv narozen v Semilech z rodičů velmi chudých překonal předce vítězně všechny překážky, které chudému českému studentu na odpor se slavi, stal se doktorem filosofie a professorem fysiky v Linci, r. 1844 pak v Praze, byl údem k. české společnosti věd, dopisujícím údem c. k. Vidské akademie, údem Českého Musea a výboru Matice české, průmyslné jednoty atd. O jeho životě a vědecké činnosti zvláště hodláme později obšírnější zprávu podati. Sláva památce jeho!

O b s a h.

Koika. Od Jer. Solarě. — *Učedníci Saští.* Z Novalise přeložil Ladislav Čelakovský. — *Žaludek.* Sepsal Dr. Eduard Greger. — *O kovech.* Sepsal Vojtěch Šafařík. Dokončení o stříbrě. — *Povrnanát tvarů Rhizopodů skořepnatých.* Od prof. Dra. Jana Purkyně. — *O tělesech vybraných.* Od Jana Krejčího. — *Drobnosti: Ehrenbergova Mikrogeologie.* — *Sir James South a jeho hvězdárna.* — *Nové tvary a vlastnosti křemíku a titanu.* — *Bohaté ložisti drahých kamenů a kostí u paty Puy de Dome ve Francii.* — *O reflektorech Tropeauových.* — *O popeli starobylých obětí nalezených u Jerusalema.* — *Čaj z jahodového listí.* — *Nové látky vodou neproniknutelné.* — *Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého.* — *Nekrolog.*

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: *Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.*

Číslo 8.

Ročník třetí.

Srpen 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. str., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. str. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. Jos. Fryče, v Jiudrišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasilá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. str.

Velbloud.

Sestavil J. V. Houška.

K oněm zvířatům, jichžto člověk dovedl k sobě připoutati a skrocených k službě své použití, a která tudíž nabyla zvláštní pro něho důležitosti a vůbec zdomácnělými nazývána jsou, náleží zvláště *velbloud* *). On jest od tisíců let nezbytným tovaryšem obyvatelů Asie, a toliko pomocí jeho bylo a jest možno provázeti obchod a vcházeti ve spojení s rozličnými národy, jenž obývají v rozsáhlých stepích a pustinách asiatských, a protož on jest živočichem důležitým a znamenitým v dějepisu národů, zvláště východních. Význačně může on nazýván býti živočichem stepí a pouští, jsa pravým dobrodiním národů v těchto kočujících; protož nazývají Arabové vysočinu u vnitřku vlasti své, Nedžd řečenou a na velbloudy bohatou, významně matkou velbloudů.

Počátek vzdělanosti lidské hledati musíme v Asii, neboť zde spojovaly se všechny podmínky k tomu, aby člověk, zanechav lovení divé zvěře, raději ona stáda plachých zvířat, která se před očima jeho na svobodě proháněla, k sobě připoutal a pastýřskému životu se oddal, čímž dosáhl prvního stupně vzdělanosti, jižto prvejší zacházení s loveckou zbraní a brodění se v krvi zvěře vzniknouti nedalo. Tu se mu vyskytl přede všemi zvířaty velbloud, jehož v těžko přístupných a pustých krajinách východních nejlépe mohl použití, jenž mu učinil možné přebývání na poušti. Velbloud navykl snadno obcovati s člověkem, a zapomenuv docela prvopočáteční divokost a zvlí svou, oddal se jemu k službám, stal se mu přítelem a společníkem na pouti skrze pustiny, zvířetem, jež masem a mlékem svému pokrm, srstí a koží obydlí i šat mu poskytovalo. Člověk naučil se od zvířete tohoto trpělivého, jak sladko jest obcovati s tvory mírnými, jak příjemno dáti průchod citům jemnějším, a v surovém druhdy lovcí probudil se ponejprv cit něžnější a vědomí o důstojnosti lidské nad surovost zvířat vznešené. „Tak byla zvířata příčinou,“ dí Herder, a slova jeho v ohledu tomto velkou mají váhu, „že se jiskry

*) Velbloud náleží k přeživavcům a známy jsou druhy dva: jeden s dvěma hrby, *drabař* (*Camelus bactrianus*, Trampeltier) v Asii obyčejný; druhý s hrbem jedním, *dromedář*, vůbec *velbloud* (*Camelus Dromedarius*, das gemeine Kamel), který v Africe více jest obyčejný.

božského rozumu oživily a že člověk v ohledu na pokrm, způsob žití, oděv, obratnost, umění i náklonnosti jiskry tyto rozntil v oheň zhrívající ledovou surovost a lepší život rozplameňující. Čím jasněji šlehaly plameny tyto, čím chytřejší živočichy nalezal, čím více je k sobě poutal a na sebe uvykal, a buďto v boji nebo v pokoji s nimi obcoval, tím více vzrůstala jeho vzdělanost.“

Nevýslovný jest prospěch, jaký poskytuje velbloud Beduinovi, volnému synu pouště. To zvíře učinilo, že nesmírné pouště pískové, každému jinému nepřístupné, jichž násilí nepřátelské nemůže ani dobytí ani opanovati, staly se mu blaženou, velebnou, opěvovanou vlastí, v nížto jediný velbloud všecko mu poskytuje, čeho k vezdejšímu životu mu potřebí. Na rychlonohém velbloudu, jehož proto „hadžin“ t. j. běhoun nazývá, zuiká všeho pronásledování, poušť mu jest bezpečným útočištěm, bezpečnějším nežli ledové hory obyvatelům Kavkazu a Himalaje. Tím způsobem zachoval *Beduin*, t. *syn pouště*, neboť poušť v arabském jazyce slove *bediat*, posud volnost svou, a protože mezi Beduiny vůbec známa jest píseň divokého *Šanfara*, souvěkého s Muhamedem prorokem, jenž pěl o poušti takto :

„Vše přichystáno, hvězda se třpytí večerní; připraveni velbloudové na cestu neznámou,
již tíží sedla hřbety jejich.

Daleko tam budu hledati útočiště, kdež není pronásledování; známť samotu, v níž lze
skrýti se před nenávisť nepřátel. Jen tam! jen tam!

Moudrému šírá jest povždy země, a noc ukazuje mu dráhu jeho.

Opuštěn jsem od lidí, jichž nemohl jsem získati dobrodiním; obcování s nimi pro mne
vnady nemá.

Nebudu já toužiti po nich, toliko-li zbude mně to tré: srdce neohroženě, meč lesklý,
a mocná kuše má, kteráž metá střely rychlé.

Beze zbraně není ruka má; duše má strachu nezná.

V poušť-li vstoupí noha má obláskem naplněnou, vydá oblásek jisker a v kusy rozpadá se.
Hlad svůj sliby krmím, až neznám jej více a myšlení jinam zaletí.

Suchým hrdlo vlaším pískem; nevhod mi pán, jenž dáváje nápoj mně porouči.

Velkát trpělivost má, jen proti pohanění jest netrpělivost má!

Hladový eo vlk v ranni táhnu době z pouště do pouště.

Hlad palčivý stisknu ve vnitřnostech, jak sterou nit ruka v jedno stiská. — —

Země holá lůžko mé, tlačící vysmáhlou páteř.

Trpělivosti jsem syn!

V té písni zobrazen život Beduina, který kromě velblouda věrného nemá tovaryše. Jako Arab nemá jiného ovoce, leč palmy datlové v poušti rostoucí, lak nemá i jiného domácího zvířete kromě velblouda. Hrst datlí a mléko velbloudí bývá celá strava jeho.

S málem spokojí se i velbloud jeho; všudy nalezne pro hlad svůj bidné, nízké křovíčko, všudy bodláčí, ano i trnatá akácie, které si žádné zvíře nevšímá, jakož i pecka datlová, co kámen tvrdá, slouží mu k zapuzení hladu. Obyčejně se pán jeho o potravu proň ani v nejmenším nestará, neboť velbloud, jsa puštěn na svobodu, vyhledá si sám rostliny mezi pískem a kamením spoře rostoucí; o nápoj ještě méně pán pečuje, poněvadž velbloud dlouhý čas o žití vydrží. Žaludek velbloudí totiž obsahuje jakousi lkaninu, které žádný jiný přezívaec nemá, a v nížto se jako v houbě voda po delší čas čerstvá a neporušená zachová. Musí-li však velbloud déle pěti dní žiti, a ne-

možno-li mu děle žízeň palčivou snášeti, tu zdvihá ohnutný krk, rozvívá nozdry široko a čenichá v náramné dále místo, kdež vodu naléztí jest, což pánu jeho samému tajno zůstává, výborně mu však poslouží. Tu nedá se zvíře toto, jindy přemírné a přeposlušné, děle držeti, a ženouc se za pudem svým přetrhá všecka pouta, aby jenom co možná nejdříve dospělo místa, kdež voda se řine ze skály nebo z písku.

A však nejenom s mravem a života způsobem Arabů, ale i s vírou jejich náboženskou velbloud úzce spojen jest. Velbloud a palma datlová, jak pověst náboženská praví, jsou mu od Boha dáni, vlastní rukou boží, jako Adam, z hlíny utvořeni, a též v budoucím životě prý je nalezne v ráji co nezbytné. Sedě na velbloudu rozhlašoval Muhamed učení a zákony své, až podnes o výroční slavnosti Arafelu mluví kadí, t. nejvyšší sudí, k shromážděnému lidu sedě na velbloudu. Kde velbloud proroka Muhameda na útěku do Mediny odpočíval, tam první mečet zbudován byl, a na zamilovaném velbloudu svém, El Borak řečeném, Muhamed prý k nebi se povznesl. Arab sekty Sunnitů zří ve velbloudu zjevenou dobrotivost a milosrdnost boha svého, a nevyrovnaný poklad, jejížto chová Beduin ve velbloudu svém, jest mu výmluvným důkazem moudrosti stvořitele. Protož může také dle kázání koranu nejplatnější kajiená obět vzdána býti obětováním toho, co Arabovi nejdražšího, totiž velblouda. Dle víry Arabů možno i všechny skutky bohoslužebné i kajiené přenéstí na velblouda, a ubohý tento trpělivý miláček Araba musí za pána svého odbývatí. Tak žije a bytuje Arab jenom ve velbloudu a s velbloudem, a protož nazývá jeden arabský básník Boha svého „pánem, jenž řídí oblaky nebeské jako poslušně velbloudy své,“ protož mluvě o milosrdenství Alahově volá: „Jako velblouda žiznivého přitáhl mne Alah k sobě,“ aneb zase pje: „Moudrost jest jako ztracený velbloud věřících“ t. j. pravověřící muž vyhledává moudrostí s toužou píti, s jakou pán ztraceného velblouda vyhledává.

V žádné jině zemi nežije člověk se zvířetem ve spojení tak úzkém, jako v Arabii; oba naučili se od přírody i okolností, že jeden bez druhého obstáti nemůže. Z divokosti své a volnosti dostal se velbloud v péči a ošetřování člověka, a nemohl by více bez ní býti, jakož by v Arabii z větší části bez velblouda a pomocí jeho nedalo se obývatí. Protož považuje Arab velblouda za člena rodiny své, a nezřídka stává se, že nepřátelské zabítí velblouda co bratrovražda toliko krevní pomstou může shlazeno býti. Velbloud, který nosí Araba i rodinu jeho na dalekých cestách skrze poušť; který bojuje s ním i z bitvy jej unáší v místo bezpečné; který mu poskytuje pokrm i šat, a nápoj živným mlékem svým; který mu prameny čerstvé vody naléztí pomáhá, stín v palčivém vedru poskytuje, a v parnu téměř nesnesitelném po horoucí rovině jediným jeho jest společníkem: velbloud nemůže býti pouhým hovadem ku práci ustanoveným otrokem, ale zaujímá místa v srdci pána svého co přítel, co bratr, ba co druhý otec rodiny, kteráž k němu vážnost chová takovou, že ho zve i k slavnostem, modlitbám a obřadům náboženským co hosta milého a vítaného. S velbloudem sdílí Arab vše co má, pokrm i nápoj, práci i odpočínutí, slasti své i strasti, žití i smrt.

Z téže příčiny řídí se Arab ve všem podle velblouda svého, cestuje v noci, poněvadž velbloud v noci potravy nepřijímá, a poněvadž mu větší částka dne k hledání potravy musí býti ponechána. Mírně zachází pán s velbloudem svým, byť ke každému ano i lidskému tvorů byl necitelným a surovým; nikdy jej nebije, nikdy klečícího, aby se mohlo břímě pohodlně na hřbet naložití, bitím ke vstání nepohání, ale slovy laskavými mu domlouvá a všecko jen lichocením dosíci se snaží. Bitím a zlým nakládáním

s velbloudem znoctil by Arab sebe sám. Pouhým slovem řídí zvíře poslušné, nebo na nejvyšší nohou, kteroužto se jemně dotkne šíje jeho, anebo hůlkou, kterouž toliko napřáhne, aby směr další cesty naznačil — to vše bez uzdy a vodidla. Ať jest náklad sebe těžší, velbloud stejným vždy krokem běží, a neobtěžen-li, po dlouhý čas v nejpřudším letu ubáhněti vydrží. Při všem tom jest krok jeho bezpečný, a poněvadž jest mírné a netečné povahy, není se obávati, že by zděsiv se jezdece svrhnul se hřbetu.

Což nejpěknějšího na velbloudu, dle postavy nevelmi úhledném, jest oko bystré, jemné, cituplné, které zastíněno jest dlouhými řasy, důkazem to rozumu bystrého a důvtipného. Protož působí slova laskavá, hudba i zpěv tak mocně na velblouda, protož on tak pozorlivě naslouchá na cestě pouštěmi, jak pán jeho vypravuje pověsti vnučné a prozpěvuje písně bohatýrské, a dává na jevo libost svou, uši stavě, zuby skřípaje a hlavu po pěvci obraceje. Tu zapomíná velbloud, že těžké nese břemeno a že umdlévají síly jeho, a k nemalému pána svého potěšení uběhne cestu dalekou, že nemožno uvěřiti. A jak výborně zná toto chytré zvíře oceniti, jaké břímě na dlouho néstí postačí síly jeho! Cítí-li kleče na zemi, že přílišné břímě se mu nakládá, počne velbloud přezalostně úpěti, jsa vědom sobě sil nedostatečných, a žádné hrozby, žádné bití nepřinutí jej k povstání, dokud co přes míru se mu nesejme; neboť břímě, s nímžto velbloud nemůže povstati ze země, také by na delší čas neunesl ani při obyčejném kroku. A však k nevíře podobna jest zároveň vytrvalost velblouda, budto břemenem obtěžkaného nebo toliko jediného jezdce nesoucího. Kolik dní a noci po sobě nese velbloud pána svého, smí-li jen oblíbeným krokem jíti, jakýmžto za hodinu ujde asi jednu mili naši; a tak vydrží celých 5—6 dní, třeba by se mu jenom ob den a to vždy k večeru dost málo potravy poskytlo. Za 5—7 dní uběhne velbloud neobtěžený kus cesty, kterou velbloudi obtíženi teprv za 21—25 dní urazití mohou.

Musel-li velbloud po delší čas těžce pracovati, a zvláště musel-li při tom nouzi trpěti, počíná se hrb jeho jindy kulatý, masitý ztráceti, velbloud totiž tráví z něho; neboť hrb tento lojovitý byl dán velbloudu od přírody co náhrada potravy nedostatečné, jako onano dužnina v žaludku co schrána vody nápojné. Seschnul-li hrb, který se tu a tam považuje za zvláštní lahůdku, potřebí tří i čtyř měsíců, aby velbloud odpočíval a se zase zotavil. Zřídka však spatřiti jest na východě velblouda vykrmeného, neboť hovada tato musí neustále pracovati a těžká břemena nositi, a leda u bohatších Beduinů silné a zachovalé velbloudy nalézti možno, kteří se ostatně šetří jenom pro plemeno.

Tři z krajů Arabie jsou nyní nejznamenitější pro výborné a hojné velbloudy, totiž jižní břeh *Adenu*, kraj *Nedžd* č. střední Arabie, a kraj *Oman*. Zde viděti velbloudy nejpěknější, kteří klusají s krkem a hlavou vysoko vztyčenou, kopyta lehce, obratně a směle odhazující, jako ořové bujní, a mezi všemi velbloudy arabskými nejrychlejší jsou, v jedné hodině 3—3½ míle urážejíce. Omanští nadto vážení jsou pro sílu svou, oko jejich ohnivější jest než jiných; velbloudi z Nedžedu krásou, štíblostí a rychlostí egyptské převyšují, neboť třeba menší břemena než tito unesli, jsou skromnější u potravě a nápoji i vůbec méně péče a ošetřování potřebí mají.

Větší však nežli všestranná prospěšnost tato jest důležitost velblouda v ohledu na dějiny lidské, zvláště na postup vzdělanosti. Pomocí jeho mohl člověk sblížit se v ne-smírných prostorách pouští k národům jiným, kteří rozptýleni jsou po nich. Jak by jinak mohli se stýkati národové severoafričtí s obyvateli Sudanu a střední Afriky? jak

kočovníci v syrsko-arabských a perských pustinách pískových, ve stepích bucharských a tatarských, v pouštích Šamo a Gobi, a tudíž národově přední i zadní Asie? Protož jako v Africe, tak i v Asii východní velbloud „korábem pouště“ se zove, neboť na hřbetu jeho, jak posvátný koran praví, cestující bezpečně přechází z jednoho konce pouště k druhému, jako na lodi mořské. Tak se stal velbloud spojídlem přírody v stepích a pouštích se životem národů rozličných; tak sblížil se pomocí jeho východ k západu, jako duch lidský vymyslí pomocí lodí spěti k dalším břehům a ostrovům mořským.

Na cestě může cestující více spolehat i pud velblouda, nežli ve vlastní opatrnost. Nikdo neřídí velblouda na cestě a předce nezabloudí, a větří-li zdaleka místo odpočinku, dá radostný vynález na jevo zvláštním výkřikem a krokem zrychleným. Jsou-li však velbloudi, jak se někdy stává, jeden ke druhému přivázáni a od člověka vedeni, stává se obyčejně, že oba zabloudí, a tu nebývá jiné pomoci nežli velbloudovi vůdci dáti vůli a následovati jeho, který vždy na pravou cestu uhodí. Neocenitelný tedy jest velbloud na poušti. Treba by jej slon překonal tím, že větších břemen unese, předce jemu se nevyrovná co do skromnosti a přítulnosti k člověku. Dojde-li se k cíli žádanému, dá Beduin velbloudovi znamení zvláštním výkřikem, který se zvuku: krri! krri! podobá, a poslušný velbloud ohýbá jedno koleno po druhém, a spustiv se dříve na přední nohy napotom i zadní podloží, a to vše tak jistě a lehounce, že jezdec na něm sedící nejmenšího pohnutí nebo trknutí nepozoruje. S ležícího velblouda sejme se břímě a po obou stranách těla jeho se rozloží; nato pozdvihne se velbloud opět a odbíhá hledat si pastvy. Má-li se dále jeti, dostaví se velbloud na zavolání, ulehne mezi břímě a dá si je opět pokojně naložiti. Dva muži postačí v půl hodině naložiti břímě na 20—25 velbloudů i opět s nich složiti. Tak stačí skrovný počet mužů, aby celou karavanu ohlíдали a obsloužili.

Jako loď proráží vlny mořské stejným pohybem, tak velbloud kráčí v horkém písku pouští, kde každé jiné zvíře by umdlelo i nenesoucí nákladu. A tak pravidelné jest postupování velbloudů, že Arab skrze pouště cestující ani hodin nemá potřeby, měře dálku cest zastavováním se a uléháním velbloudů, kteří sami dají na jevo, kdy k tomu čas. A však nejenom v rovinách, nýbrž i přes hory velbloud se stejným nákladem kráčí, a krok jeho v příkrých horách Sinaje bezpečnější jest nežli mezků; neboť velbloud na hladkých skalách nikdy neuklouzne a neklopýtá přes kameny, a jenom v mokré, skluzké půdě zapadá s tíží svou. Velbloud egyptský nad jiné silnější dělá i moždíře přenáší s lehkostí, pod nimižto by velbloud z Nedžedu k zemi sklesnul.

Nejenom však silou těla, anobrž i rozšířením svým po vlastech přední i zadní Asie a po Africe až k mezem Sudanu velbloud obyvatelům nad míru užitečný jest pro obchod vespolný. V jihu a na východu Indie, v parných a bařinatých krajinách okolo Gangesu velbloud nežije; tím lépe však daří se mu v suchých, na vodu chudých krajinách Indie severozápadní, a zde jest on, jako v Syrii, Arabii a Persii, nevyhnutelně potřebný, ačkoli zde výše 24—25 roků nežije, kdežto jinde dvakráte tolik let se dočeká.

V Afghanistanu a Beludžistanu již hustěji se nalezá, ale v těchto krajinách znenáhla pravé povahy a vytrvalosti své pozbývá, a v nížinách vnitřní Asie, mezi řekami Gihonem a Sirem, arabskému nebo egyptskému velbloudu v ničem se nevyrovná, ba jemu téměř ani podoben není, což nejlepší důkazem jest, že zvíře toto jenom pro život v pouštích a stepích stvořeno jest.

Protož dají se také výborně ustanoviti meze, které příroda zvířeli tomuto

a rozšíření jeho sama vytknula. Od jihu Asie, ode krajin slonů a tygrů, ode krajin rostlinstvem a vodou bohatých žije až nahoru ke kruhu točnovému, nad který výše nenalezá se. Za horami Hindukoš, v pohoří Gihou až k výšinám a stepim Turkmanským a Bucharským jest velbloud opět tím, čím v Arabii a Syrii, a svědčí mu tam tak výborně, že třeba 14 hodin cesty za den urazí. Odtud až k severu zdá se, že jest vlast dvojhrbatého drabaře (*C. bactrianus*), jakož v jihu Syrie a Arabie jednohrbý velbloud více domovem jest. A však netoliko v Samarkandu, Bochaře a Chivě až k moři Chvalinskému rozšířen jest; znajíť ho kočovníci vysoké vnitřní Asie, jimž on tak potřebný a užitečný jest jako mnohým národům jiným. Na východ od hor Turkestanských, ve vysokých krajinách vnitřní Asie, všudy jest velbloud znám, a sice východně až k Číně, jižně k Tibetu a severně v Sibiři až k oněm krajinám, kdež pásmo sobů počíná. Nejvíce k severu žije velbloud v Altaji a alpách Daurických, ano až na severu jezera Bajkalu v stepích Burětů, kteří ještě mezi řekami Angarou, Udou a Jenisejem až k 56° severní šířky chováním velbloudů se zanášejí. Než jako velbloud v Sahaře po horkém písku cestuje, tak musí v těchto krajinách, napadne-li hluboko sněhu, za příprež sloužit i přes prudké vody pána svého přenášeti. Ovšem se velbloud děsí prvního vstoupení do vody; byv ale proudem uchvácen plave lépe nežli kterékoli jiné zvíře. Je-li vodou pozdvížen, že nemůže na nohy spoléhati, klade se stranou na vodu, a dá se jako nadmutý měch proudem unášeti. Při takové příležitosti vůdce velbloudů v čele plave a velbloudy provazem k sobě uvázané k onomu místu u břehu převádí, kdež líbí se vystoupiti.

V tyto krajiny severní dostal se velbloud z pravlasti své, z čínských, písčítých stepí Šamo řečených, 3 — 4000' nad hladinou mořskou zvýšených, a z mongolské pouště Gobi. V krajinách východně od pouště Gobi ležících obývali prý druhdy kmenové Hiognu, čeled to Turecká nejvíce k východu bydlicí, chovající četná stáda rozličných zvířat, zvláště velbloudů; a poněvadž nejstarší dějepisné prameny v Číně udávají, že na jihu pouště Gobi bývali velbloudi divocí, zdá se, že kmenové onino první byli, jenž divoké velbloudy skrotili a v domácnosti své jich používali. Dle zpráv ze 17. století pocházejících žila tam ještě v onom věku hejna divokých velbloudů, kteří v mládi jsouce chyceni snadno prý skrotiti se dali, jen že bylo těžko zmocniti se jich, poněvadž v divokosti tak rychlí byli, že je lovci i na sebe bystřejších koních stěží mohli zasáhnouti střelami. Tak trvá tedy chování velbloudů v severozápadních krajinách Číny již od mnoha set let, a jak důležiti tam velbloudové jsou, nejlépe z popsání čínského lékaře Šidšina vysvitá, jenž dří, že denně 10—15 mil cesty urazí, a že skrytý v zemi pramen větrnice kopyty svými půdu rozrývají, aby se vody dopídili. Vladař nebeské říše chová v zemi Chalka-Mongolů četná stáda velbloudů, až do 20.000 (?) kusů počítající, a to zvláště pěkných a zdařilých, mezi nimiž i bílé barvy velbloudové se naležají. V Pekingu a ve vůkolí mnoho velbloudů se nachází. Cesta mezi Pekingem a Kiachtou do Sibíře ruské, skrze poušť Gobi, dá se jenom pomocí velbloudů vykonati, a tisíce karavan každoročně touto cestou sem tam přechází.

Velbloudi těchto krajin liší se od jiných dlouhou srstí a tím, že na velikou zimu uvykli jsou, tak že v stepi, když pro led k vodě nemohou, pomrzlou a uschlou trávu oškubávají a tak žízeň i hlad najednou zapuzují. Skrze vyšší krajiny pouště Gobi nedá se s koňmi cestovati, neboť by tito slané rostliny tam rostoucí nežrali, aniž by pili vodu stojatou, hořkou sůl obsahující, což všecko velbloudům chutná jako lahůdka ob-

zvláštní. Nezřídka stává se, že ve výšinách těchto (4 — 5000' nad mořem) bývají karavany přepadeny od sněhových bouří a závějí, tak že velbloudi po kolik dní potravy naleztí nemohou, a trvá-li to déle osmi dní, hovada tato bídě pocházejí, jakož obyčejně někteří, zvláště slabší, na cestě skrze poušť tuto zahynou. Protož mají také velbloudi, jenž uvyklí jsou tudy cestovati, cenu velikou.

Tak zřídka tedy totéž zvíře, jak onde v horoucích pouštích vzdoruje bouřím písku palčivého a zde v chladných stepích bouřím sněhovým.

Má-li velbloud konati cestu přes poušť Gobi, dá se mu na 1200 ruských verst (171 našich mil) náklad 4—5 centů, s kterýmžto asi za 40 dní dojde na místo ustanovené, konaje denně 8—9 hodin cesty. Velbloudi tamější jsou dvojhrbí, postavy nízké, nepřilíši rychlí ale vytrvalí, tudíž více k nošení nežli ke běhu se hodící, a barvy buď sivé nebo přírudlé anebo černavé.

V horách Daurických a okolo Bajkalu až k Jeniseji, kde obývají Burétové, slouží velbloud ku přenášení věcí, jichžto kočovník má zapotřebí; zde musejí se však velbloudové pilně šetřit a bedlivě opatrovatí. V zimě musejí dostati vlněnou příkrývku, aby mrazem nepošl v zemi oné chladné, kde častokráte se podivné výjevy naskytují. Tak setká se Tungus na sobu jedoucí s Burétem na velbloudu sedícím, a tygr čínský zabíhá do lesů Irkuckých, kdež medvědi zimního spánku požívají.

Také Kalmuci v dolinách hor Altajských chovají stáda dvojhrbých velbloudů, kteří s ostatními stády pod širým nebem musejí přezimovati. Nenalezajíce dostatečné potravy, a jenom někdy tu a tam v skalní rozsedlině bídou přezimující rostlinu oškubávající, zhubnou do jara tak velice, že hrhy jejich, které byly na zimu samý lůj a samé maso, nyní jenom co kožené vaky s těla jim visí.

K severozápadu konečně jest ve stepích okolo Aralského a Chvalinského jezera, jakož i v rovinách nad Irtišem, Volhou a Donem, východně i západně od Uralu, již od časů Čingischanovců a Timurovců velbloud zdomácněn a vedle četných stád koní chová se od Dhunganů, Kalmuků a Kirgisů i jiných kočovních kmenů. Na dalekých cestách svých, jež v zimě konají, Kalmuci obyčejně na velbloudích jezdívají, poněvadž mají tito krok jistější a dlouhými nohama v sněhu lépe brodití se mohou nežli koňové, nadto pak nedostatek potravy a nápoje snáze snášejí nežli tito. Jsouce bez velbloudů nemohli by Kalmuci v prudké zimě dříví a rákosí k topení zdaleka přivážeti, a nadto je vyživení hovad těchto přes zimu málo práce stojí, méně nežli stáda konů, hovězího dobytka a ovcí. Jak mile však, jako u Tatarů Nogajských, v severní části poloostrova Krimu bytujících, kočovní život popustí místo stálému usídlení a rolnictví, ustoupí velbloud jiným zvířatům, z nichžto koně a hovězí dobytek rolníku více užítku dávají, nežli velbloud hodící se jenom kočovníku. Protož také se velbloud v Evropě nikde nenalezá, leda v okolí Soluně (Salonichi) v staré Macedonii, odkud se na velbloudech náklady dovážejí do krajin podunajských, do Bosny a Bulharska, což ale rok po roce řídkěji se stává. V stepích Uralských naopak, jakož i v Chivě a Bochaře bude velbloud povždy veledůležitý pro obchod, v jehožto dějepisu od nejstarších dob neneposledního místa zaujímá.

Co se týká velblouda v Africe, z dějepisu známo jest, že první velbloudové zároveň se Židy tam se dostali, ačkoli pro vlhkou, každoročně mocným Nílem zaplavovanou krajinu kolik set let po odtáhnutí Židů v Dolním Egyptě zdomácněti nemohli; protož také mezi hieroglyfy žádné vyobrazení velblouda se nenalezá. V těžko přístupných katakombách jedné z pyramid spatřil známý cestovatel německý Burkhardt obraz na

obmítce malovaný a výborně provedený, který představoval všechna egyptská zvířata domácí, jak totiž pastýřové jednotlivá stáda před krále předvádějí, který sluhům svým je přepočítá a zapsatí káže, a však velblouda mezi nimi neviděl. Teprva za panování Ptolomaeů (okolo 3—200 p. K. P.) stává se zmínka o karavanech velbloudích, které indské a arabské zboží od moře Rudého do Koptosu nad řekou Nilem dovážely, kdež byly sklady toho zboží bohaté. Ve čtvrtém století po Kristu usadili se arabští Saraceni s velbloudy svými v hořejším údolí Nilu, a když později veškeré krajiny severní Afriky od muhamedanských Arabů byly zaplaveny, zdomácněl velbloud i v krajích těchto.

Z toho však nedá se souditi, že velbloud co zvíře výhradně v pouštích se naskytující před příchodem Arabů v pouštích afrických docela byl neznámý; naopak dokazuje starožitné jméno velblouda „aram,“ jak Berberští národové v Africe zvíře toto od nepamětných časů nazývají, že od vnitroafrických kmenů dobře bylo znáno i užíváno.

V severovýchodní Africe jest *Darfur* země ta, kdež nejvíce velbloudů se chová, poněvadž tam veliký obchod své shromážděště má, ona krajina úrodná jest a pohodlná, ačkoli deštivé počasí, co zimní čas u nás, zvířeti tomu méně k duhu jest, a tudíž kraje tyto jsou nejzazší meze, po které se velbloud v jihu nalezá. Velbloudi zdejší aniž tak silní jsou, jako v severních, bezdeštních částech Afriky, aniž mohou žízeň a nepohodlí s takovou vytrvalostí snášeti. Chov velbloudů dále výborně se daří v Nuhii a Dongole, až k Sennaaru na severu abbessynských hor; níže k jihu se velbloudi nenalezají, poněvadž tam v zimní části roku půda vlhká jest a oplzlá, a velbloud na ni nemůže kráčet, aný se nohy jeho hodí toliko k putování po suchu a písku. Černobarvým obyvatelům Sudanu tedy velbloud zcela neznámý jest, jakož i k severu nad řekami Nigrem, Senegalem, na straně Lybické, jej neznají.

V jižní Africe t. pod rovníkem tím méně velbloud se nalezá, ačkoli by se nemírné, vyprahlé a pískové pouště, v nichžto se jenom trnaté křoviny z druhu citlivek a sporá tráva daří, právě proto k chování velbloudů výborně hodily. Příroda dala zato oněm krajům za význačné zvíře — *žirafu*.

Jako však jinde, tak i v Africe vykonává velbloud v ohledu na rozšíření vzdělanosti úlohu důležitou. Což byly by severní části Afriky bez velbloudů a karavan, jimižto jedině vespolečný obchod mezi obyvateli možný jest? Jenom pomocí velbloudů stalo se spojení Nilu a Senegalu, země Tombuktu a Marokka; jenom pomocí těchto „lodí pouště“ vedou kraje *Darfur*, *Kordofan*, *Sennaar* obchod s dolním Egyptem. Maurové navštěvují lesnaté krajiny nad severními břehy Senegalu, odvážejíce odtud na velbloudech klí stromů zvané arabské (*gummi arabicum*) i zboží jiné, kteréž prodávají kupcům evropským; pomocí svých četných velbloudů stal se kraj Tombuktu podél břehu řek *Nigru* a *Joliby*, tam kde vchod do pouště Lybické, hlavním tržištěm Sudanu a zemí pobřežních. Jenom závodem četných karavan a otevřením pěti hlavních cest, kteréž se kromě mnohých pobočných v Tombuktu shíhají, poznali rozliční národové afričti výhody vespolečného obcování, jakož i pohodlí a prospěchy vzdělanosti, kteráž tam ovšem teprva v zárodku se spatřuje.

Africký velbloud, když toho potřeba, a zná-li vůdce dobře všechny stezky v poušti, nesmírnou vzdálenost z Tombuktu do *Darhy* nebo *Sedželmesu* v 7—8 dnech uběhnouti dovede, a protož praví se o rychlosti velblouda způsobem orientalským: „Potkáš-li se s rychlíkem a pozdravíš-li jezdce „*Salem alik*“ t. pokoj s tebou, dříve může odpověditi tobě,

zmizel ti s očí co vítr běhoucí.“ Práví se, že rychlík jeden v čas pilné potřeby z Mogadoru do Marokka, t. plných 25 mil, v 24 hodinách sem i tam prý ujel. Ale také žádné jiné zvíře nedovedlo by prodrati se pouští Saharou, kdež na pískové vlny, 20—60 stěeviců vysoké lézti, mnohem nebezpečněji však s nich sestupovati jest, poněvadž příkrě sražené jsou, tak že hovada tato, třeba je vůdcové za ocasey zdržovali, nežidka se převálují i s nákladem. Z každé karavany pozůstanou takto v poušti dva i více velbloudů, kteří se dostanou v kořist hyénám, a jenom ohryzlé a sluncem vybělelé kosti jejich zbývají. Dobrému však a cestování uvyklému velbloudu se nikdy nic podobného nepřihodí. Co zvláštní závaží přivazují vůdcové velbloudům na ocasey koše, v nichžto shromažďují hnůj jejich, kterýž uschlý jim pod večer co palivo slouží, aby si večěři uvařili.

Přehlédnem-li nyní všecko, co posud praveno o rozšíření velblouda po vlastech, spatříme, že meze domování jeho jsou: na východu a jihovýchodu Asie horké, tropické podnebí vlasti slonů a dešťového pásma kokosových lesin v Indii; na severu točnové podnebí a pásmo sobů nad horním Jenisejem, Baikalem a Irlišem čili 55 a 56° severní šířky; v severozápadu za stepmi kočovných kmenů vzdělané krajiny a stálé osady evropské. V severní polovici Afriky nalezá se velbloud od východu k západu až při moři Atlantském, jak dalece totiž kmenové berberští, Beduíni a Maurové v Sahaře a v oasách jejich přebývají; v jihu však pásmo dešťů tropických a krajiny, kde písčité a kamenité roviny v bujnou, lesy pokrytou a vodami zaplavovanou půdu přecházejí, a kde podél údolí Senegalů, Nigru a hořejšího ramena Nilu pásmo hor Sudanských se táhne. Stopy pravlasti velbloudů, kde totiž tato zvířata v původní divokosti žijí, nalezá se na východním břehu chobotu Arabského a uvnitř Asie v horách Thian-San č. v horách nebeských, u turko-tatarských kmenů v hornatých částech Turkestanu, ve východní části pouště Gobi v staré vlasti kmenů Hiognů (Hunnů), a posléz, jak se zdá, též u berberských obyvatelů v oasách lybické Afriky severní. Jenom na severním pobřeží východní Asie zasahuje krajina velbloudů až k moři; vsudy jinde nalezá se velbloud jenom uvnitř zemi od moře více vzdálených, a sice v pásmu palmy datlové, ačkoli i výše pásma tohoto velbloudi se vyskytují. V žádném pak světa dílu není velbloud domovem v krajinách podrovníkových, a předce by se zdálo, že krajiny tyto, jako jižní část Afriky, Nového Hollandu, dále pak Patagonie a Chile přirozenosti jeho nejlépe by vyhověly. Okolnosti té, že v století patnáctém Normannové velblouda i na ostrovech Kanarských zdomácnili, kdež jich zvláště na ostrovu Lancerote a Fortaventura posavad na tisíce se chová, použil A. z Humboldtů, aby poukázal, že by se velbloud i do jižní Ameriky převezti a tam pěstovati dal. Ovšem byl pokus takový jednou již učiněn, a to v století šestnáctém, nezdaril se však; velbloudi do Peruanska zavedení záhy pohynuli, lépe však dařilo se oněm, jenž výše ve Venezuele pěstování byli. Z toho soudí Humboldt, že by se velbloudi u větším množství do Ameriky měli zavést, po rozličných krajinách rozdělit, a kdež by nejlépe se dařili, tam i dále ponechati a chovati, což by ovšem náramný prospěch poskytnouti muselo. Země jihoamerické, posud rozsáhlými stepmi od sebe oddělené, vešly by v bližší spojení, mnohé zboží z vnitřních zemí pocházející dalo by se na pobřeží mořském výborně odbyti, a tím by zkvětal průmysl zároveň s oběhem.

Učedníci Saiští.

Z Novalise přeložil Ladislav Čelakovský.

4.

Cestovatelé.

Učedníci objali a rozešli se.

Valné, dunící síně stály prázdný a osvětleny; a podivný hovor v nepočtených jazycích mezi tisícírymi přirozeními, kteréž v síních těch byly shromážděny a v různých řadách postaveny, stále trval. Vnitřní jejich síly s sebou vespolek zápasily, toužíce po návratu do staré svobody, do bývalé své poměrnosti; málo které stály na pravém svém místě, pokojně na rozmanitý ten ruch a to hemžení kolem se dívajice; ostatní stěžovaly si na hrozná muka a bolesti a želely starého, blahoslaveného života v láně přírody, kdežto společnou svobodností jsouce mezi sebou spojeny, každé, čeho jí třeba bylo, samoděk se dostávalo. Ó! kéž by člověk, pravily vespolek, rozuměti chtěl vnitřní hudebnosti přírody, kéž by se mu smyslu dostávalo, aby jim všecku vnější ladnost pojímal. On ale sotva tuší, že jedno k druhému náležíme a žádné bez ostatních zůstatí nemůže. Ničeho nenechává, svévolně nás rozpojuje, v samých dissonancích vůkol tápá. Kterak by šťasten mohl býti, zacházeje s námi přívětivě a vstupě do velikého spolku našeho, jakož bylo dávňěji v zlatém čase, jak právem nazývá jej. Oné doby rozuměť nám, jakož my jemu rozuměly. Ale svou žádostí po bohoslovství odloučiv se od nás, hledá toho co my nevíme, anobřz tušiti nemůžeme, a od té doby není nám více hlasem průvodným, aniž součinným pohybováním. Tušif sice v nás neskonanou rozkoš, věčné požívání, a proto tak podivnou lásku k některým z nás chová. Kouzlo zlata, tajemství barev, radosti vod nejsou mu cizími; v sochách starověkých tvoří si pojem o divotorné moci v kamenu, a předce — schází mu posud sladká náruživost, po osnově přírody vzplamenělá, schází mu oko pro naše blahostiplné mysterie.

Jen cítiti kdyby jedinkráte započal; ten božský, nejpřirozenější ze všech darův příliš málo ještě zná: citěním starý, toužebně postrádaný čas by se navrátil; citu živěl jest světlo vnitřní, kteréž v krásných, účinku plných barvách se láme. Pak by hvězdy vycházely v něm; on by se naučil citem pojímati celý svět jasněji a mnohotvárněji, nežli jemu nyní vnější oko ukazuje hrany a plochy. Stana se pánem neobmezené, proměnlivé hry, zapomenul by na všecka pošetilá snažení pro věčné, samo sebou se živící, neustálé vzrůstající zachutnání. Myšlení jest pouhý citu sen; umořené citění, bledošeré, slabodušné žití.

Any takto hovořily, zárilo slunce vysokými okny; a v jemném šumění ubývalo himotu rozprávky jejich, neskonalé zатуšení projalo všeliké podoby; nejlíbeznější teplota přes všechny rozšířila se, a nejpodivnější pěni přírody z nejhlubší tichosti vystoupalo. Bylo slyšeti hlaholy lidské; veliké dvěře do zahrady byly otevřeny a několika cestovníkův usedlo na stupních širokých schodův do stínu stavení. Půvabná krajina ležela krásně osvětlena před nimi, na zad tratil se pohled horem v modrém pohoří. Ochotné dítky přísluhovaly rozličnými jidly a nápoji, a brzy vznikal živý rozhovor mezi nimi.

Na všecko, cokoli člověk před se běře, musí neroztrženou pozornost svoji aneb své já obrátiti, pravil konečně kdosi, což když učiní, brzy v něm povstávají myšlénky, aneb to nový způsob takovýchto zpozorování, kteréž se veskrze přeútlým pohybům barvici neb čekávající tužby, anebo též podivnému houstnutí a vytvářování se zpružné tekutiny podobají. Onyf z toho právě bodu, kde zatknul první dojem, na všechny strany živou

hbitostí se rozptýlující, jeho samobytné já s sebou unášejí. Tuto hru může ihned zase zničit, jestliže rozdělí na novo svoji pozornost, anebo povůli těkati jí dovoli; neboť se myšlenky ty nezdaří ničím jiným, než vlnami, kteréž ono já na všechny strany v onom zpruženém toku působí, aneb paprsky v něm se lámajícími, anebo vůbec podivuhodnou hrou vlnek toho moře s tuhou pozorností.

Památka ale jest ona zkušenost, že si člověk teprve v této duševní hře svědomým stává své individualnosti, své osobitné svobody, a že se mu zdá, jakoby ze snu hlubokého procitna, nyní teprva ve světě se cítil zdomácnělým a světlo denní nyní teprva na vnitřní jeho svět se rozlévalo. Nejvyššího stupně že dosáhl, domnívá se ale, jestliže, nikoliv na závalu onéno hře, zároveň obvyklou činnost smyslův svých jevíti, jestliže tudíž číti i mysliti umí v stejný čas.

Tou vzájemností člověk prospívá v obojím ohledu: svět vnější stává se mu vždy průzračnějším, vnitřní ale rozmanitějším a znamenitějším, a takto se ocituje myslící člověk ve vroucné živém postavení mezi dvěma světy skrze úplnou svobodu a nejradostnější pocitování moci své. Což tu divu, že se pak snaží tento svůj stav zvěčniti a nad veškerost dojmův svojich rozšířiti; že nenasytně obou těch říší příbuzenství stíhá, a zákony obou i souhlasnosti a protivy postřehá. Soujem všeho toho, co nás dojmá, zoveme přírodou; máf tedy příroda nepostředni potažnost k oněm údům a ústrojím těla našeho, kteréž smysly jmenujeme. Z neznámých i tajemných potažností našeho těla možná souditi o neznámých a tajemných poměrech vnějších přirozeností, a jest tedy příroda spolkem divuplným, ježto my, jsouce svým tělem do něho uvedeni, dle míry zřízení a schopnosti jeho seznáváme. Jest otázka, zdali všech těles přirozenost touto svojí obzvláštní přirozeností po pravdě pojmuti schopni jsme, a pokud až myšlenky naše a naši pozornosti napnutost buď přírody zákon sobě, buď zákon svůj přírodě ukládají, a snad tímto posledním od přírody se odtrhují a jemnou povolnost její porušují. Snadno tu uznati, že nutno jest, aby dříve především vnitřní ty poměry a celá budova našeho těla byly vyskoumány, než bude možná, zodpovídati onu otázku a nadíti se možného vniknutí do přirozenosti věcí veškerých.

Ale i to samo na rozum se dává, že bychom se vůbec dříve v myšlení rozmanitým způsobem musili procvičiti, nežli bychom o vnitřní souvislost těla svého se pokusili, rozum, v něm složený, bráti mohli za prostředek, jímžto bychom vyrozuměli přírodě; k tomu cíli cesta nepřirozenější musila by býti ta, abychom všemožné pohyby v myšlení v sobě zplozující, nabyli zručnosti v tomto zábyvu a lehkosti, bychom s jednoho pohybu ke druhému se přenáseti, mezi sebou je rozmanitě spojovati a rozbíratí mohli. K tomu konci bylo by záhodno, aby skoumatel na všechny dojmy pozorlivě znamenal, na hru myšlének z toho povstávajících touž měrou bedlivě dbal, i ač by opět nové myšlenky roditi se měly, také k těm zřetel obracel, aby tím způsobem pomálu jejich řemeslnost seznána, a po mnohonásobném opakování pohyby myšlenkové, na jistý dojem stále se vížící, ode všech jiných lišeny a pamatovány býti mohly. Několik jen lakových pohybův, písmen to přírody, vynalezených — a rozhadování písma jejího snadněji a snadněji by se dařilo; moc nad vznikáním a lýcháním se myšlének uspůsobila by pozorovatele k tomu, že by, nevyčkávaný předeslaný skutečný dojem světa vnějšího, myšlenky přírodní vypřádal, a skladby samé přírody rozvrhoval; potom již konečný cíl byl by dosažen.

Mnohého se tuším odvažuje, pravil druhý, kdo jen z zevnitřních sil a úkazův

přírodu takto sestavovati míní, prohlašuje ji tu ohromným ohněm, tu podivně přitažlivou silou, jinde zase dvojicí neb trojicí jakousi, a opět i opět jinou silou přebožvláštní. Snáze jest si představití, že jest příroda plodem nepochopitelného sice dorozumění neskončeně rozličných bytostí, divů plnou páskou světa duchův, nepočetných světův spojištěm a dotěčištěm.

Buď si to odvážlivo, převzal třetí slovo, čím zvolněji a samotněji sosnována síť, kterou smělý rybář vyvrhnul, tím bohatější lov. Nech toliko každý bude povzbuzen, aby po své cestě seč bude daleko kráčet, a každý vítán buď, kdo novým důvtipem věci opřede. Čili nemyslíš, že právě z dobře rozvedených soustav budoucí zeměpisec přírody bude látku čerpat ke své veliké mapě přírodní? Látka ta z různých stran snešená bude v ní porovnávána; a teprve toto porovnání naučí nás podivnou tu zemi znáti. Vždycky ale bude známost přírody o celé nebe ještě vzdálena od jejího výkladu; neboť třeba vlastní její rozhostitel až k tomu došel, že několik sil přírodních rozpohne k vypůsobení skvělých a užitečných úkazův, že na přírodě jako na velikém hudebním nástroji po své libosti hráti bude, předce však přírodě neporozumí. To jest dáno přírodním historikům, vědci z doby minulé i přítomné, jenž obeznámen s historií přírody, a povědom ve světě, tom vyšším jevišti historie přírodní, pojímá její významy a prorocky hlásá. Ještě tento obor jest nepoznané, svaté prostranství; sami poslancové božští prohodili jen jednotlivá slova léto nejvyšší všech věd; i jest se čemu diviti, že duchové tušení plní toho tušení málo svědonití byli, snižujíce přírodu k jednotvarnému stroji bez předvěkosti a bez budoucnosti. Vše co božské, má svůj dějepis, a neměla by příroda ten jediný celek, s nímžto se člověku porovnatí důstojno, neměla by touž měrou jako člověk ve své historii býti obsáhnuta, aneb, což jedno jest, proniknuta duchem? Nebyla by příroda přírodou, jsouci ducha prázdná, nebyla by tím jediným protiobrazem člověčenstva naskrze nutnou odpovědí k té tajemné otázce, aneb otázkou k té neskonale odpovědi.

Sami toliko básníci cítili jsou, čím příroda člověku býti může, vece krásný jinoch, i zde platí o nich, že v jejich vnitřku člověčtí nejdokonaleji roztaveno jest, a tudíž každý dojem jejich jasnou zrcadlivostí a pohyblivostí ve všech svých nekonečných proměnách na vše strany neskaleně obrazován bývá? Všecko nalézají v přírodě. Jim vnitřní duše její cizí není; v jejím obcování všecka blaženství zlatého věku ne bez prospěchu vyhledávají. Jim zračí se v přírodě všecky střídavosti neobmezeně čistolidské duše, kterážto mnohem více nejduchaplnějšího, nejživějšího člověka překvapuje důmyslnými nápady a obraty, shodnostmi a odliškami, velikými myšléukami i podivnůstkami. Nedobratelné bohatství její obrazotvornosti nečiní marné žádné s ní zacházení; všecko umí okrašlovat, oživoval a dotvrzovat, a byť i v jednotlivostech zdála se nesyvědomá, nevýznamná pouze strojnost panovati, oko hlouběji dozírající spatřuje v ni však předce podivuhodnou sonhlasnost se srdcem lidským v běhu a v postupu jeduotlivých dob nahodilých. Vitr je rozvlněný vzduch, ale srdci osamělému, touhy plnému není-liž mnohem více, jestliže pomimo šustí, přívát z milených krajův a v tisíci udušených, truchlozvučných hlasech zdá se tichý bol náš v hluboké, melodické povzdechnutí samé přírody rozlévati? A necítí-liž mladistvý milenec v mladé, skromné zelenosti jarních lučin celou svoji, kvítkami prosívanou duši s utěšenou věrností vyslovenu, a projevilalíž se kdy ta ducha bujarost, po sladkém roztopení v zlatoproudném víně vzplameněla, rozkošněji a opojněji, nežli v plnozrném blyskavém hroznu, jenž se pod širokým lupením zpoly skrývá? Dává se obyčejně básníkům vina přepínivosti, a jejich obrazná, ne-

obecná mluva takořka jen ze shovění se jim promíjí; jini dokonce bez blubšího obádání na tom přestávají, přičítajice obrazotvorné jejich živosti onu podivnou vlastnost, kteráž mnohé vidí a slyší, co jini nevidí a neslyší, a ježto ve svém luzném šilenství libovolně se skutečným světem nakládá; mně ale se básníci ještě dosti přeháněti nevidí, nýbrž jen temně oné řeči kouzlo tušiti, a s obrazností jen tak zahrávat, jako děcko s otce svého kouzelným proutkem zahrává.

Nevědíť, jaké síly jim podány, jaké světy jich poslušny býti musí. Či snad nemá žádného základu pověst, že kamenové a lesy hudbě naslouchají, a od ní ukroceny cizí vůli jako domácí hovádka se podávají? A zdaž nekvětou kvítka nejkrásnější okolo milenky, zdaž se netěší ji zdobíce? Nerozplesají-li se pro ni nebesa a neuloží-li pro ni moře? Nezračí-liž se v celé přírodě, nejinak jako v tváři a posunkách, v tepání žil a v barvách obličejů okamžitý stav každé z oněch vyšších, přepodivných bytostí, jež se lidmi nazývají. Nestane-liž se skála obzvláštní osobou, když právě jsem ji oslovil? a čímžže jiným jsem než potůčkem, když s citem rozželeným patřím v jeho vlny a v jeho splynu ztrácím své myšlení? Jenom srdce mírné, snivě rozkochané porozumí říši bylin, a jen veselé děcko aneb divoch zvířatům. — Zdali již někdo kamenům a hvězdám vyrozuměl, nevím pověděti, ale musil nade vši pochybnost býti tvorem velmi vznešeným. V samých oněchno sochách, pozůstalých z minulých dob slávy a velikosti člověčenstva, přehluboký září duch a přeobzvláštní srozumění kamenstvu, tak že se zdají smyslu plného jejich ozíratele obestírati korou kamennou, do vnitř zarůstající. Co vznešeného, činí dojem zkamenění; kdož by se tedy divil, že přírody velebnost tak ohromné účinky vyvodí, aneb nevěděl kde ji hledati? Nemohla-liž by příroda v kámen býti proměněna, pohlížeje na Boha, aneb žasnouc nad příchodem člověka?

Mezi touto řečí daleké hory barvitě se zsvítily, a se sladkou důvěrností překlónil se večer na krajinu. Po dlouhém odmlčení slyšeli toho, jenž první se byl ujal slova, a za řeči jinochovy do hlubokého se zabral rozjímání, an pravil takto: Kdo chce pojmuti přírodu, musí ji uvnitř myšlének svých v celé její posloupnosti poznovu k povstávání přiváděti. Při takovémto podniknutí musí se oddati pouze božské toužebnosti po bytostech, nám do podstaty své rovných, a výminkám nevýbitným, skrze něž je seznati možno; neboť věru nelze pochopiti přírodu, uznáme-li ji za prostředek a nástroj k dorozumění se bytostí rozumných.

Člověk přemýšlející navrácí se k prvotní činnosti svého bytí, k tvořivému rozjímání, k oné době, když vytvořování a vědění v nejpodivuhodnější vzájemné spojení se nacházely, k tomu tvůrčímu okamžení nejvlastnějšího opojného užití, vnitřního samopočetí. A když tu pak dokonale ponořil se do názoru tohoto pravýjevu, tu se před ním rozkládá v nově rozvíjejících se dobách a prostranstvích dějepis vyvinování přírody, ohromnému divadlu ku podobě; každý pevný ústupek půdy, v tom neskončeném veleproudu nabytý, stává se jemu novým zjevením všeducha lásky, novou páskou mezi *tebou* a *mnou*. Obmyslné vypsání tohoto vnitřního dějepisu jest pravdivou teorií přírody; skrze spojitosti myšlének mezi sebou a souhlasnost jejich se vším mírem samoděk se rozestírá soustava myšlenková, jsoucí věrným otiskem a výrazem celého světa. Leč umění pokojného názoru, tvořivého o světě rozjímání jest těžké; jeho provedení žádá neustálé, rázné a vážné přemýšlení i přísnou strážlivost; a nebude pochvala vrstevníkův, namáhavého snažení se štitcích, odměnou, než toliko vlastní radost z vědění a z bedlivosti, toliko bližší dotékání se všehomíra.

Nic není pozoru více hodno, vece druhý, jak ona veliká stejnodobost ve přírodě; všude zdá se příroda býti celá přítomna. V plameni světla působí všechny její síly; a tak vůbec objevuje se ona i proměňuje všude a bez přestání; ženouc listy, květy a plody pospolu, jest uprostřed času, minulé, přítomná a též i budoucí; a kdož ví, do jaké až dalekosti též sahá její působení a zdali tato přírodní soustava není než jedním sluncem ve všemíru, kteréz se na ten celek víže pouty tajemnými.

Třetí pravil: Dává-li se myslitel vším právem na cestu činnou jakožto umělec, a přivodí-li koncenně obratným použitím svých pohybův myšlenkových celý svět na jednoduchý, zdánlivě záhodný obrazec, a píše-li slovy po čárách těchto pohybův: musil se tu milovník přírody tomu smělému podnikání diviti, a zároveň potěšení míti z prospívání tohoto nadání člověčího. Vším právem umělec činnost na vrch staví, neboť jeho jest jednati a vytvořovati s vůlí a vědomím, a jeho umění to jest, aby svého nástroje ke všemu užíval, čímž by na svůj způsob svět nápodobil, pročež bude první jeho světa zásadou činnost, a jeho světem umění. I tuto příroda v nové velebnosti se objevuje, a teliko nemyslicí člověk odmítá pohrdavě slova ta nečitelná a podivně jaksi smíšená. Ale s dikôčiněním klade kněz toto nové, velikolepé měřitelství na oltář podle jehly magnetické, kteráž nikdy nezboudivši nepočetné lodi dovedla již po necestném oceánu k obydleným břehům a přístavům vlastenským. Avšak jsou podle myslitele jini ještě přátelé vědění, kteřížto nevalně jsouce přichylní tvořivým vývodům z myšlení a tudíž nepovoláni k tomu umění, raději žáky přírody býti chtějí, rozkoš svoji v učení se, ne v učení, v zkušení, ne v konání, v přijímání, ne v udílení nacházeji. Někteří přičinliví, důvěřice se ve všudy přítomnost a nejužší příbuznost přírody, tudíž pak hned na počátku jsouce přesvědčeni o neúplnosti a kusosti všeho, co jednotlivé, linou s pečlivostí na některém úkazu a neodvratným zrakem nespouštějí ducha jeho, v tisíce a tisíce podobách proměňujícího se zretele, až pak, prošeďše po této niti všeliká zákoutí a úkrytky tajemné dílny té, mohou tyto bludné chodby v úplnosti vykreslit. Jak mile s lopotnou prací tou dospěli, přišel na ně, aniž toho zpozorovali, vyšší duch, kterýmžto s lehkostí vykládají předloženou kartu, a každému hledajícímu cestu předpisují. Nesmírný užitek želná trudně jejich snažení; rozvržení jejich karty shodne se ku podivu se soustavou myslitelovou, jemužto k útěše živý takéřka důkaz jeho odtažených statí podají. Nejskromnější mezi nimi očekávají s dětinnou oddaností od laskavého poučení bytostí vyšších, vroucně od nich etěných, žádoucích sobě poznání přírody. Nechtějí oni čas a snažnosť svou v krátkém tom živohyťi obětovati denním řízením, a odjímatí služebností lásky. Zbožným chováním hledí lásku zasluhovati, lásku nštěďřovati; nedbajice o veliké divadlo sil zápasících, oddání pokojně osudu svému v této mocné říši, poněvadž je naplňuje vroucí přesvědčení neodlučitelnosti své od bytostí milovaných a příroda jen co obraz a majetnost jejich je dojmá. Co blahoslaveným těm duším nejlepší díl vyvolivším vědění zapotřebí? Častěji dovidají se milující ta děcka v blažených hodinkách rozkošných věcí z tajemství přírody a v nesvědomé prostotě je oznamují. A však i jejich stopy stihá zpytatel, aby nashíral klenotův, kteréz v nevinosti a potěšení svém prohodili; jejich lásce se koří soucitný básník, snaže se zpěvem vštěpovati tuto lásku, tyto puky věku zlatého, do jiných dob a jiných zení.

Komu by se nepohnulo, zvolal jimech drive mluvivší s jiskrnými zraky, srdce plesem poskakujícím, když jemu vnitřní život přírody v celé bohaté plnosti přijde do myslí, když pak mocný enen pocit, jemuž řeč jiného jména nezná, než láska a rozkoš,

z prsou jeho se duje, jako mohutný, všecko rozpouštějící dým, a on s uzachvěním v sladké úzkosti v temný vabivý klín přírody klesá; chudá osobnost v přelévajících se vlnách libosti se zžírá a nezbyvá nic, nežli středistě nesmírné síly plodivé, vír pohlcující u velikém oceáně. Což jiného jest plamen, všude se objevující, nežli vroucím pojmáním, jehož lahodný plod v rozkošných krupějích níže kane. Voda, to prvorozené dítě vzdušných sloučenin, nemůž zapřítí původ svůj rozkoše plný; i jeví se živel lásky a smíšení s nebeskou všemocností na zemi. Nikoliv nedomnívali se staří mudrovní omylem, spatřovati ve vodě původ všechněch věcí, a věru, šla jejich řeč o vyšší vodě, nežli jest voda moří a pramenův. Ve vodách zjevuje se pouze tekutost pravění, tak jako v roztopeném kovu viděna bývá, a protož nech je člověk vždy tak dále co božské uctívá. Jak skrovný ještě počet těch, již jsou se ponořili v tajemství tekutiny, a mnohým tušení to nejvyššího ochutnání a života snad nikdy v opojené duši nevytanulo. V zízni se čitelným stává duch ten všesvětový; tato náramná toužebnost po rozplynutí. V opojení cítíme předobře tuto nadpozemskou rozkoš živlu tekutého, i jsou naposled všecky příjemné pocity v nás rozmanité proudění a stékání se oněch pravd v duši naší. Sám spánek jest toliko vystoupaním onoho nevidoucího nesmírného moře, a procitnutí toliko počínajícím vln opadáním. Kolik lidí stává podle uspávajících tokův, a neslyší okolibavku těch mateřských vod a nekochá se v unášející hře vln jejich bez konce plynoucích. Jako ty vlny, i my jsme žili v zlatých časech; v různobarevných oblacích, vzduchem plynoucích to mořích a pramenech všeho, co živo na zemi, milovaly a plodily se pokolení lidská ve hříčkách nehynoucích, jsouce navštěvovány od synův božích; teprve v oné veliké ndalosti, kterouž nazývají starobylá podání potopou světa, posel ten květoucí svět; bytost nepřátelská zaplavila zemi, jen nemnozí obyvatelé pozůstali, spuštěni na skaliskách nových hor, v světě cizotvárném.

Divno velmi, že právě nejsvětější a nejpůvabnější úkazy přírody jsou v rukou tak umrtvělých lidí, jakými lučebníci bývají; úkazy, které tvořivého ducha přírody mocně vyluzují, které by jen tajemstvím milujících, mysteriemi výtečnějších lidských bytostí býti měly, beze studu a smyslu bývají vyvozovány od surových duší, ježto nikdy nezvědí, jakové divy v sklenicích svých uzamčené chovají. Básnikové toliko měli by zacházeti s tekutinou, a směti o ní vyprávěti horoucí mládeži; z dílen by se stali chrámové, a člověčenstvo by s novou láskou úctu vzdávalo svému ohnisku a řečám svým, a honosilo by se jimi. Jak za šťastné opět pokládala by se města, kteráž ovlažuje moře neb některý z veletokův, a každý zdroj znova by se proměnil na útočiště a zastaveničko lásky, jakož i na obytek lidí zkušených a duchaplných. Protož děti nic více nezajímá nežli oheň a voda; každá řeka slibuje jim, že je v pestrou dálku, v krásnější krajiny povede. Není to pouhé odzáření, že se zdají nebesa ležeti ve vodě, jest to něžné sprátení, znamení sousedství; neboť když žádost neupokojená do neskonalé výšky se pne, tu blažená láska ráda se potopuje v nezměřenou hloubi. Ale což to platno, aby kdo chtěl přírodu učit a kázat. Slepce od narození nenaučí se viděti, ať by mu kdo chce co chce o barvách a světlech a dalekých postavách vypravoval. Taktéž nikdo přírodu nepojme, komu vnitřní vytvořující ústrojí pro přírodu dáno není, kdožkoli jako bezděky ve všem přírodu nepozná a nerozezná a s rodnou již plodivou chutí, se všemi tělesy stojí v úzkém, různotvárném příbuzenství, skrze prostřednictví citění se všemi bytostmi přírodními se nepomísí, takorčka do nich se nevecti. Kdo ale pravýnu a cvičeným smyslem nadán jest, ten skoumajce se kochá v přírodě, a těší se z její ne-

konečné rozmanitosti, z její nevyvažitelnosti v radostech, a nemá zapotřebí, aby se dal zbytečnými slovy ze svého požívání vytrhovati. Onť naopak za to má, že nelze dosti tajně zacházeti s přírodou, dosti jemně o ní rozprávěti, dosti pozorně a bez výtržnosti na ni se dívati. Jako na prsou své cudné nevěsty cítit se v ní, a jí jen svěřuje nabyté své názory ve sladkých, důvěrných okamžicích. Blahořečím tomu synu, tomu miláčku přírody, jemuž ona dopouští pozorovati ji v její dvojici, co zplozující a co rodící moc, a v její jednotě neukončeného, stále trvajících manželstva. Život jeho musí býti naplněním všeho zakoušení, řetězem rozkoše, a jeho náboženství upřímným, pravým naturalismem.

5.

Učitel.

Za touto řečí byl se učitel se svými učedníky ke společnosti přiblížil. Cestující povstanouce uctivě jej pozdravovali. Občerstvující chládek vanul z tmavých stinných ehodeb přes prostranství a přes schody. Učitel kázal přinést jeden ze vzácných svíticích kamenův, a světlorudé, pronikavé světlo rozlilo se z něho na všechny postavy a oděvy. Brzy ujal se mezi nimi přívětivé hovorné účastenství. Zatím co se z podání hudba rozléhala, a zchlazující plamen šlehal z křišťálových nádobek do úst hovořících, vypravovali cestovatelé památné upomínky ze svých dalekých cest. Plni touhy a žádosti po vědomí byli jsou se sebrali, aby vyhledali stopy po onom ztraceném prvotním národu, jehož vyrodilými a zdvořilými zbytky zdá se přítomné lidstvo býti, jehožto veliké vzdělanosti potud děkuje nejdůležitější a nejnutnější své vědomosti a nástroje. Nade všecko vábila je ona posvátná mluva, byvši zářivou páskou mezi těmi královskými lidmi a mezi nadpozemskými kraji a obyvateli, ze kteréž některá slova, jak různé pověsti hlásaly, snad ještě byla majtkem několika šťastných mudrcův mezi předky našimi. Jejich to výřečnost byla zpěvem obzvláštním, jehožto neodolatelné zvuky hluboko do vniř všeho přirození, rozebírajíc je, vnikaly. Každé ze slov jejich jakoby bylo heslem nejvládnější duše každého tělesa. Mocí tvůrčí vzhuzovaly tyto zvuky všechny obrazy úkazův světa, i směle říci se mohlo o nich, že jest život všehomíra — věčný tisícerohlasý rozhovor; neboť v jejich mluvení zdály se všechny síly, všechny spůsoby činnosti co nejpodivněji poloučeny. Trosky toho jazyka, aneb aspoň zprávy o něm vystopovati, byli sobě postavili za cíl cesty své; a slovitnost starobylosti byla je také do Saisi jíti ponukla. Tu doufali jsou, že od zkušených správcův listovny chrámové důležité zprávy obdrží, a možná-li, samy též ve velikých sbírkách všeho druhu dojdou objasnění. I prosili jsou učitele o dovolení, aby jednu noc ve chrámě spáti a jeho vyučování několik dní poslouchati směli. Co si přáli, dostalo se jim, i měli upřímné potěšení, když učitel jejich vypravování poznámkami z pokladu svých zkušeností doplňoval a řadu poučných i utěšených povídek a popisův před nimi rozvíjel. Naposledy došel též na úřad stáří svého, kterýž byl: buditi, cvičiti a bystřiti rozlišený smysl pro přírodu v mladistvých myslích a s druhými vlohami do uslechtilějších květův a plodův zahrívati.

Ohlašovatelem býti přírody jest krásné a svaté povolání, řekl učitel. Netoliko sama rozsáhlost a souvislost vědomostí, aniž dar lehkého a nekaleného vznášení těchto vědomostí ku známým pojmům a zkušenostem, dar šťastného vyměňování slov zvláštnícky cizozvучných s výrazy obyčejnými, ba ani spůsobilost bohaté obraznosti, kteráž úkazy přírodní v obrazy snadno pochopitelné a náležitě osvětlené tak pořádá, aby buď půvabem sestaveny a bohatstvím obsaženého smysly-uspokojující napínaly aneb hlubokým

významem ducha unášeli: všecko to nečiní ještě dosti pravým požadavkům ukládaným zvěstovateli přírody. Komu se o cosi jiného než o přírodu samotnou jedná, tomu snad to postačí, kdo ale vroucí touhu po ní při sobě znamená a v ní všecko hledá, nejsa takorčka než cituplný nástroj tajemného jejího konání, ten učitele svého a důvěrníka přírody v tom jen hledáti bude, jenž zbožně a s vírou o ní mluví, jehožto řeči divotvornou, nepostihlou pronikavostí a nerozpojitelností pravých evangelíí, skutečných zjevení na sobě ukazují. Již pak původně šťastná vloha takového přírodního ducha musí podporována býti a vzdělána neustálou od mladosti pílí, samotou a mlčelivostí, poněvadž mnohé řeči s trvalou pozorlivostí, jakáž tu nevyhnutelně žádoucí, se neshodují, dále pak dětinným, skromným chováním a neumdlévající trpělivostí. Čas udati nelze, jak brzy kdo jejich tajemství účastným státi se může, někteří vyvolení zážejí, jiní teprvé u vysokém stáří tam docházejí. Opravdový zpytatel nesestárne nikdy; všeliké věčné ponoukání sahá za meze pozemského živobyčí, a čím více vnější obal vyvětrává, tím jasnější, skvělejší a mocnější jeví se jádro. Aníž pak dar tento na zevnitřní krásu, sílu neb rozšafnost, či na kterou jinou lidskou výtečnost se víže. Ve všech státech, v každém věku a pohlaví, ve všech stoletích a pode všemi podnebími stávali lidé, vyhlídnutí od přírody za miláčky a vnitřním počtem oblažení. Na pohled často prostnější a méně obratní jiných ukrývali se tito lidé po celý věk svého žití v přitcnnosti neoznačně většiny. Anobřž to za skutečnou vzácnost míti se musí, polčí-li se přírody pravé srozumění s velikou výřečností, věhlasem a uhlaženými mravy, jelikož ono obyčejně slova nelícená, mysl přímou a prostou působuje anebo provází. V dílnách řemeslníkův a umělcův a všude tam, kde lidé v mnohonásobném obcování a zápasení s přírodou žijí, jakož jest při orbě, při lodnictví, při dobytčářství, při rudnictví a mnohých jiných záhyvech, zdá se smysl pro ni nejlhčeji a nejčastěji se vyvíjati. Zakládá-li se všeliké umění v poznání prostředkův, cíle žádoucího dopomáhajících a jistý úkaz a účinek způsobujících, i v způsobilé volbě a použití prostředkův těch: tuť musí onen, jenž v sobě cítí povolání, zobecniti mnohým lidem poznání přírodní, a nadání k tomu v nich obzvláště vyvíjati i pěstovati, přede vším starostlivě dbáti na podněty takového vývinu, a k tomu hleděti, aby hlavním rysům toho umění u přírody se poučil. Pomocí těchto nabytých náhledův vytvoří si učitel soustavu upotřebení oněch prostředkův při každém svěřenci svém, založenou to na předeslané zkoušce, rozboru a porovnání, a tuto soustavu v té míře si přivlastní, až se mu druhým přirozením stane a potom s vřelou snažností vděčný svůj úkol započne. Když pak každý jíný milovník a znatel přírody toliko nahodile a sympatický smysl pro ni buditi bude, nazveme jen onoho v pravdě učitelem přírody. L. Č.

P a l m y.

Od Julia Saxa.

2.

V úvodu k předeslému článku o palmách upozornil jsem na to, jak u těchto rostlin krása a užitek v pěkný celek spojeny jsou. Chci nyní ukázati, jakou cestou příroda toho výsledku dosáhla.

Co se užítku týká, záleží hlavně v plodech a vláknech, krása zase v mohutném listovém koši a ztepilém jednoduchém kmenu. Krásná podoba tato měla by ale krátkého trvání, kdyby kmen sám v jistém stáří bezprostředně plody nesl, jak se to u stínovníku

(*Corypha*) skutečně nalezá, jehož kmen výšku 60—70' dosahuje a pak v mnohonásobně rozvětvené, 30' vysoké květenství přechází (obr. 1.). Palma obdrží tím nádherou, v sobě uzavřenou individualnost, ale tím ukončuje se také možnost, dále květy vytvářovat, neb vyvinutím plodu ukončuje se vůbec proměna rostlinného kmenu; účel jeho jest tím dosažen a kmen zahyne. Má-li tedy palma po delší čas listnatý svůj koš podržeti, nesmí kmen její nikdy bezprostředně plody nésti, jak se to také vyjmouc stínové a ságové palmy u všech rodů nachází. K tomu účelu musí pobočná osa, větev, vytvořováním plodu se zanášeti; tím se zachová nejen podoba palmy na delší čas, nýbrž užitek se i násobuje, an každoročným obnovením květu nové plody se vyvinují. U takových palm jest tedy vegetace oddělena od reprodukce. Krásná podoba palmy jest pouze výsledkem vegetace, vyvinutí plodu čili reprodukce jest omezena na pobočné větve. Jest to tentýž zákon, totiž zákon o dělení práce, který pro životní úkony zvířat a blahobyt lidské společnosti tak důležitým jest. Tomuto rozdělení práce ovšem nesmíme tak vyrozumívati, jakoby jedny zábyvy neodvisle od druhých se děly, nýbrž společná podstata celé rostliny jest všeobecný životní úkon, a oddělený výkon jest jenom zábyv životního úkonu v určitém způsobu. Dělení práce děje se vůbec buď v prostoru, buď v času; u rostlin děje se to jak v času, tak i v prostoru, an v jisté době v některých částech rostlin životní úkon určitým způsobem se jeví.

Corypha umbraculifera z Ceylonu, F koruna, J květenství, G poupata, I otevřený květ, S průřez skrze vaječník, s semenní pupeny, S' plod, S'' průřez jeho, A bílek, E klíček.

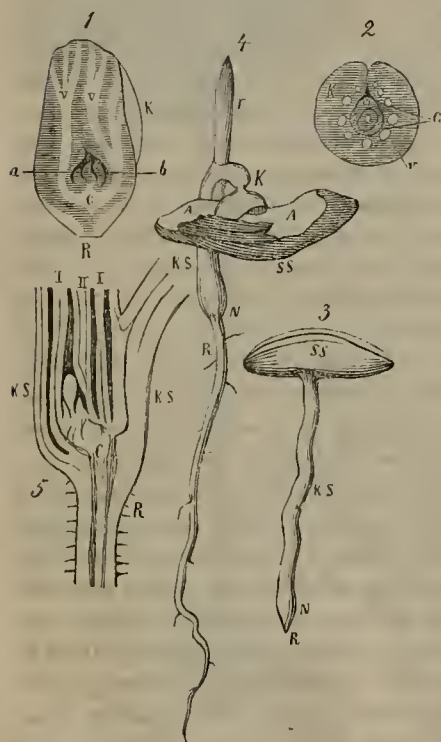
Vzájemnost všech úkonů v ústrojně bytosti nesmíme nikdy s očí pustiti. Každý tvor, každé ústrojenství dojde jenom tím způsobem svého vyvinutí a obdrží význam v řadě jiných tvorů a ústrojenství. Začnu tedy při vylíčení podoby palmové s jejím vyvinutím. Jest vlastně jedno, odkud se při tom začne, zdali od květu, nebo od kmenu, nebo od semena, poněvadž není zde žádného počátku. Nejspíše může se vyvinutí klíčku v semenu za počátek celého vývinu považovati, ač také ne s celým právem. Neboť klíček povstává z pylového vaku, kterýž skrze pylový průchod plůdku pronikne a až do dutiny plůdku se dostane, tam pak také semenní pupen protkne a do zárodkové dutiny její vstoupí. Z látek, které v pylovém vaku obsaženy jsou, povstane působením látek

zárodkové dutiny první počátek klíčku v podobě malého buněčného tělesa. Také v dutině zárodkové vytvářejí se buňky před vyvinutím klíčku, jakož i po jeho vyvinutí, a výsledek té činnosti jest tak nazvaný semenní bílek. Toto zvláštní tkanivo buněčné vyvinuje se u palm ve větší míře, nežli u všech ostatních rostlin. Obrovská semena kokosových a jiných palm skládají se skoro pouze z tohoto bílku. Jednotlivé částky semenního pupenu, jádro pupenní a obaly pupenní rostou mezi tím také, ale jen tak, že kolem zvětšujícího se bílku obal (semenní obal) vytvářejí, kterýž konečně jenom co blánka poměrně tenká se jeví. Kdežto se životní úkon v bílku hlavně na nahromadění výživné látky obmezuje, roste klíček, jenom málo dospívá však u vnitřním tvorném vyvinutí. Bílek v zárodkové dutině vytvořený objímá klíček brzo se všech stran, tak že konečně v dutině bílku leží a ji docela vyplňuje. Klíček palm rozeznává se nápadně od klíčků našich stromů jehnědových, sosnových a owoených. U datlové palmy, u níž semenní jádro palce v průměru má, jest klíček asi čárku dlouhý, a u maledivského ořechu, který 1½ str. měří, obnáší jeho délka asi palec. Všude v rostlinstvu, kde nějaká část, ústroj neb tkanivo větší hmotnost obdrží, vyvine se také tvar určitěji. Tak jest to také u bílku palmového. U jiných rostlin, kde bílku velmi málo jest, jest tento skoro beztvárný, u palm má však dle rodů rozličnou podobu. Tak jest n. p. u datlí podlouhlý, s obou stran špičatý, hladký s podélnou rýhou; u Sabalu jest pod pokožkou vráskovatý. Jedna zvláštnost nalezá se však u všech palmových semen a záleží v tom, že se nad klíčkem v bílku mezi klíčkem a povrchem semenním udělá zátka, která dutinu klíční sice zavírá, ale při klíčení rostoucím klíčkem snadno vyraziti se dá. U datle dá se tato zátka dobře pozorovati, když se povrch dobře očistí, při čemž na podélní rýze blíže jednoho konce kruhovitý nákres asi čárku dlouhý se nalezá. Pod tímto nákresem najde se snadno klíček, který by jinak nesnadno vypátrati se dal. Kruhový nákres tento jest průřez podotknuté zátky, hnědá kůra na povrchu jest obal semenní. Dříve, nežli se ke klíčku obrátíme, musím na to upozorniti, že bílek právě podotknutý tak málo jako semenní obal a plodní lupen k mladé rostlince náleží, nýbrž ještě k mateční rostlině patří. Celé semeno jest takřka hmizdečko, v němž klíček, totiž mladá rostlinka, své první mládí trávi, povstavši z pylového vaku, který zase výrobkem tyčinek jest. V obecném životě považuje se obyčejně semeno za počátek rostliny, jest to ale spíše konec její se zárodkem nové rostlinky; v semenu klíčním jsou vždy dvě pokolení uzavřena, totiž poslední výtvarý mateční rostliny, a první počátky nové rostlinky čili klíček. Jak velikost, tak se různí i podoba klíčku palmového od dospělé palmy, ač mnozí básníci a spisovatelé uvádějí, že klíček již obraz celé budoucí rostliny nese. Treba to o některých rostlinách v jisté míře platilo, u palm se toho nenalezá; klíček jejich neukazuje ani stopu rozkošného listnatého koše, ani mohutných plodnosných větví. Klíček palmový jest útlá rostlinka, z které teprva dlouhou řadou proměn mohutná palma se vyvine. K tomu konci přispívá ale nejenom klíček, nýbrž i obaly semenní a fyzikální podmínky země, vlhka, tepla, električnosti, světla atd. Semenními částkami jeví mateční rostlina ještě svůj vliv na mladou rostlinku, podávajíc jí bílkem první potravu a chráníc ji semenním obalem před úrazem. Ukazuje-li se zde úzká vzájemnost života jednotníků mezi sebou, spatrujeme v nutnosti fyzikálních podmínek ke zdaru klíčku podřízenost jeho pod všeobecnou zákonitou změnlivost naší planety a všehomíra vůbec.

První buněčné skupení, z něhož se klíček vyvine, roste dělením svých buněk a nese první lupénky a kořínky. První klíční lupének (cotyledon) jest v poměru značně

veliký a objímá klíček se všech stran, tak že lodyha klíčku a následující lupénky i s kořinky v něm zajmuty jsou. Kořínek jest ještě velmi krátký struček a lupénky jsou malé duté kužele, vzájemně se objímající, z nichž nejmladší bod vegetační, z něhož nové lupeny se vytvářejí, vystupuje. To vše jest u většího dílu palem mikroskopicky malé, a celý klíček skládá se teď z drobnobuněčnicka stejného tkaniva, v němž první počátky cévních svazků jen slabě naznačeny jsou. Svazky tyto skládají se z úzkých podlouhlých buněk bez cev, bez lýči a bez dřeva. Tyto svazky mají svůj počátek v klíční lodyze ještě velmi krátké a vyběhají do klíčního lupenu č. dělohy, do lupenů a kořínku. Potud pokračuje vyvinutí klíčku v semenu, když na mateční rostlině dozrává, a v tomto stavu vytrvá někdy i několik let, nepřijde-li semeno hned do země. Poněvadž u palmových semen nejenom obal, nýbrž i bílek velmi pevný jest, musí semeno obvyčejně několik měsíců v zemi ležeti, nežli je klíček prorazí. Zvláštním způsobem chová se při tom klíční lupen č. děloha, o níž jsem již nahoře podotknul, že celý klíček obaluje. Zpodní část toho lupenu, kde v lodyhu klíční přechází, roste před vyražením ze semena nejsilněji a prodlouží se v dlouhou trubku, u jejíhož zpodku ostatní klíční částky sedí; tento konec dělohy vyrazí zátku nad klíčkem do výšky a objeví se v podobě dlouhého, bílého kužele, který se dole okulati a tam brzo v první kořínek zroste; kořínek tento přispívá ale ještě málo k výživě mladé rostlinky, neb děloha vězí posud v bilku, který rostlince potravu dává, až se docela vyčerpá. Kužel ze semena vyniklý není však lodyhou nové rostlinky, nýbrž talo jest ještě velmi krátká a jenom sesílením naznačena, kde podotknutý kořínek vychází. Čistá částka kužele mezi sesíleným místem a dělohou v semenu vězíci jest pouze zpodek dělohy trubkovitě prodloužené na dně tělo trubky; kde se zvění ono sesílení pozoruje, nalezá se klíční pupen, ze zárodku lodyhy a prvních listů záležející.

(Obr. 2.)

Klíčec palmý datlové.

1) Klíček v průřezu podélném, K děloha, v cévní svazky jeho, c lodyha, R kořínek. 2) Průřez jeho dle čáry ab, k děloha, g děloha a pupen listový, v cévní svazky. 3) Semeno (ss) s vystouplým doljším koncem klíčku, ks pochva děložná, N uzel, v kterém sedí lodyha, R kořínek. 4) ss obal semenní, A bílek, dílem odejmutý, k děloha, N uzel lodyhy, ks pochva děložná. R kořínek, J pupen listový. 5) Průřez č. 4., ks pochva děložná, c lodyha s cévami, R kořínek, I, II, listy.

Listy tyto jsou zpočátku duté kužele do sebe nastrkané; první z těchto listů prodloužuje se nyní rychle vytvářením nových buněk a prorazí svou špičkou děložnou trubici; brzo doroste také druhý list a pronikne první, pak třetí vynikne z druhého, čtvrtý vystoupí ze třetího (obr. 2.). První tři listy byly již na klíčku a podobají se

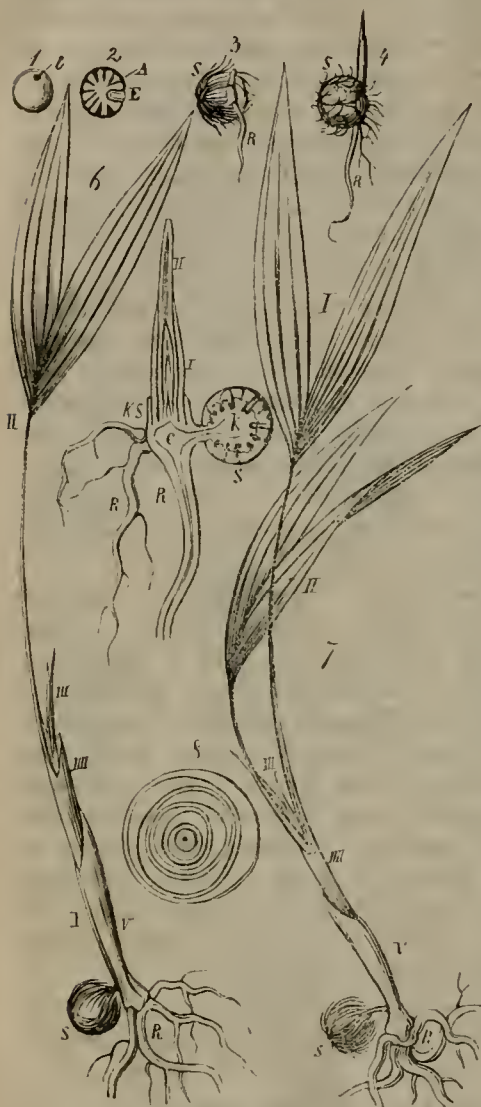
jenom k malým pochvám, teprv čtvrtý má podobu pravého listu s listovou plochou. Následující listy jsou vždy dokonalejší, ale obvyčejně vytvoří se teprv za několik let listy normální velikostí, n. p. u kokosu teprva za tři leta. Tento zajímavý pochod, následkem jehož následující listy vždy větší a dokonalejší se stávají nežli předešlé, slove *sesílení rostliny*, a pozoruje se na všech rostlinách ve větší neb menší míře. Rostlina vyvede takřka dříve několik pokusů, nežli se jí podaří vytvořiti listy v úplné dokonalosti.

Dříve, nežli se k popisu nově povstávajících ústrojí obrátíme, musíme si povšimnouti poměrně, v jakém stojí listy ke kmenu. Palmy mají totiž, jako trávy, lilije a jiné pochvolisté rostliny tu zvláštnost, že listy jejich rychleji rostou nežli kmen, jehož konec jimi docela obalen jest. Představme si kmen co válec, nahoře tupým kuželem ukončený, na válci a u spodku nkončujícího kužele sedí listové pochvy, z nichž zevnitřní vždy všeckny vnitřní objímá. Nové listy povstávají vždy bezprostředně pod koncem tupého kužele, kolem něhož z počátku vyvýšený kroužek tvoří, z něhož se později pochvitě vyvýšený list vyvine. Nejbližší list povstává zase pod kuželem kmenu, který mezi tím o něco vyrostl, a musí z pochvy předešlého vyniknouti, a tak se to vyvinuje dále. Z toho pochází tedy, že palmy v rozličném stáří rozličnou podobu mají. U mladé palmy, byť i listy její vyvinuty byly, vyrážejí listy jako ze země, poněvadž kmen ještě velmi nízký jest, u starší stojí listy na konci kmenu, jsou to listy ale mnohem novější, poněvadž všechny předešlé byly mezi tím odpadly. Listy se tedy s kmenem nevyzdvihují, nýbrž zůstanou na tom místě, kde povstaly, až odpadnou, mezi tím co konec kmenu se prodlužuje a vždy nový listnatý koš vytvořuje (obr. 3.).

Obraťme se nyní zase nazpět ke klíčnì rostlině. V první době jest kmen její velmi krátký, kořen však prodlouží se hned po vystaupení klíčku ze semena v dlouhé vlákno s několika menšími vedlejšími kořínky. Také vnitřní ústrojnost se mění, cevní svazky a buněčné tkanivo obdrží jinou podobu. Tam kde kořen v kmen přechází, počíná vyvinování cev, jejichž počátky jsme již v klíčku poznali. Buněčné svazky, které od tohoto místa do kořínku a do kmenu se prostírají, promění se nyní v pravé cevní svazky; buňky jejich znásobí se totiž podélním dělením a nové z nich povstávající buňky obdrží dle svého umístění rozličnou podobu: buňky na zevnitřní straně promění se v buňky lýkové, délkou a tloušťkou stěn vyznačené; na vnitřní straně promění se svazky v dřevěné buňky, hranatou podobou a tečkami na stěnách vyznačené. Část mezi lýkovými a dřevěnými buňkami podrží dilem svou drobnobuněčnou (bělní) povahu, některé z buněk jejich promění se ale v cevy, totiž v dlouhé rournaté buňky mnohem většího průměru, nežli ostatní a se šterbinatými tečkami na stěnách.

S vyskoumáním běhu cev v palmě obírali se mnozí botanikové, au v tom právě ráz rozličných tříd rostlin se jeví. Teprve prof. Hugo Mohl přišel k pravému výsledku. Neb není snadno, ve směsi propletařících se cev najíti pořádek. Na příčném průřezu skrze palmový kmen pozoruje se základní látka k dřeni podobná, u níž se však žádná střední dřev nepozoruje; v látce této objevuje se množství cevních svazků, blíže ukřry co vlas tenkých, ku prostředku kmenu tlustších. Na podélném průřezu pozoruje se sice, že směr těchto svazků jest podélný, však předce v jistém nepořádku, jedny se obracují k vnitřku, jiné k zevnitřku, a v jistém místě blíže u křry křížují se všechny. Není možno stopovati jedno vlákno v celém jeho běhu, neb neustále poplitá se mezi druhými na pravo a na levo. Mohl ukázal nejdříve jednoduchými výkresy, jak se směr svazků představiti dá; vysvětlení jeho zůstalo ale pouhou konstrukcí, jako dráhy planet, které lež

z jednotlivých teček se vypočítávají, poněvadž se praeparatem odůvodniti nedalo, jako se dráha planet najednou přehlednouti nedá. Výsledky Mohlovy zůstaly až do nynějška (Obr. 3.) (Obr. 4.)

Klíčení palmy *Euterpe oleracea* z jižní Ameriky.

1) Semeno, e místo, kde klíček leží. 2) Průřez jeho, A bílek, E klíček. 3) S semeno s roztřepnou škorápkou. R kořínek klíční. 4) Totéž o něco dále pokročilě. 5) Průřez klíčkové rostlinky, S semeno s prahovaným bílkem, k děloha, ks pochva jeho (zde velmi krátká), e lodyha, R kořínek, R' vedlejší kořínek, I. II. pochvové listy. 6) Starší klíční rostlina, s semeno, v pochvový list, I. první pravý list. 7) O něco pokročilejší, I. II. první pravé listy. 8) Průřez listového pupene, aby se vzájemný poměr listu poznal.

8) Průřez listového pupene, aby se vzájemný poměr listu poznal.

tytéž, nebyvše obohaceny novějším pozorováním; proto bylo pro mně na nejvyšší zajímavé, když jsem v rostlinopisné sbírce českého Musea našel několik palmových kmenů, v nichž dřevní látka docela vyhníla byla, tak že se běh svazků co nejpatrněji pozorovati dal. Studie na těchto kmenech ukázaly, že Mohlova theorie až na některé méně podstatné věci docela pravdivá jest.

K porozumění tomu slouží připojené schema (obr. 4.), v němž AA podélný průřez skrze palmový kmen a BB zpodní částí listových řapíků značí; čáry do obrazu vrysované představují cevní svazky, aby pak byl obraz přehlednější, jest jich jenom několik vyvedených. Stopujeme mezi těmi svazky jeden, poznamenaný aaa.

Ve svém dolejšímu běhu u aa jest cevní svazek co vlas tenký a běží zároveň s povrchem pod kůrou nahoru; pak se stává tlustším a obrací se ke středu, jež v jisté výšce a'' dosahuje; odtud obrací se silným obloukem k zevnitřku a sbíhá do řapíku listového (a'''). Na každém cevním svazku dají se tedy tři oddíly rozeznati: 1) dolejší, kde jest velmi tenký a jen z lýkových buněk se skládá; 2) prostřední, kde do středu vniká a největší tloušťky dosahuje, skládá se uvnitř z dřevných buněk, zevnitřní z lýčí a mezi tím z bělí; 3) svrchní, kde zase ven vystupuje, kde své složivo podrží, rozmnožívá ale lýčí a umějšív své pevnosti.

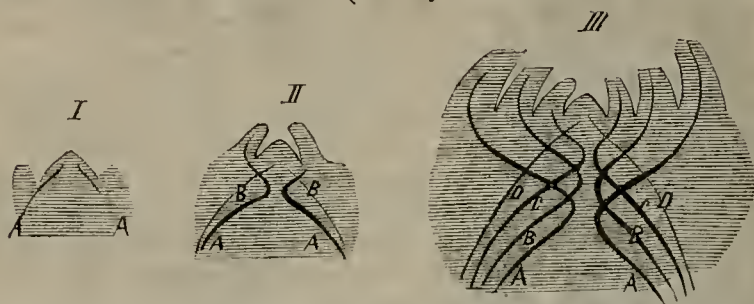
Ze svazků vyvíhají tenounké větvičky, ale jenom blízko u kůry. Tyto větvičky jdou buď hned z dolejšího oddílu do nejbližších řapíků ($\alpha\alpha$), buď vystupují zároveň s kůrou a vyvinou se v nové cevní svazky ($\beta\beta$), kteréž se zrovna tak jako předešlé chovají, vysílajíce zase větvičky ($\gamma\gamma$, $\delta\delta$) do řapíku nebo do kmenu jdoucí. Z třetího oddílu odlučují se taktéž větvičky, které buď spolu do řapíku jdou, buď výše do kmenu vystupují. Listy obdržují tedy cevní svazky dvojího způsobu, dílem takové, které bezprostředně do listů vstupují, dílem takové, které od středu kmenu vycházejí; ony jsou velmi četné a tenké, tyto velmi sporé, ale tlusté a silné. Všechny tyto svazky souvisí mezi sebou, svazky hořejších listů jsou větve dolejších a nejdolejší souvisí se svazky kořenů, které poněkud jiné ústrojí mají. Poněvadž všechny svazky zpočátku tenké jsou a nejdříve pod kůrou běží, povstává pod ní vrstva tenounkých svazků, jež tlusté ze středu do listu jdoucí svazky pronikají. Tím způsobem jest tedy zdánlivé zmatení svazků vysvětleno *) a nezbyvá nic, nežli vysvětliti původ tohoto zvláštního směru jejich, což jen s ohledem na první počátek jejich vyvésti se dá.

Viděli jsme již dříve, že kmen v tupý kužel vyvíhá, kolem něhož nejmladší listy stojí. Jako mladý konec kmenu, tak se skládají i počátky listů z útlého drobnobuněčného tkaniva. Zde jest počátek cevních svazků. Sem zabíhají totiž pod vegetační kužel hořejší konce svazků kmenových, skládající se zde z útlých buněk, mnohých proměn schopných. Přiložený výkres (obr. 5.) naznačuje schematicky tyto proměny. V I. spatřujeme kužel, do něhož konce dvou svazků zabíhají; v II. povstaly z kužele dva počátky listů F, do nichž svazky AA se vtáhly; zároveň vnikly nové svazky BB do vegetačního kužele, vysílající zároveň větve do listů. Z toho poznáváme též, proč se všechny svazky ke středu táhnou a pak zase ven obracují; neboť všechny našly se jednou v kuželi, odkud do mladých listů vstoupily.

Vylíčení toto směru cevních svazků platí při všech palmách, ale dle délky kme-

*) Toto vysvětlení, od Mohlova výkladu poněkud odchylné, zakládá se na podotknuté prací českého Musea.

nových článků vyvine se při tom zvláštní rozmanitost. U rákosových palem, kde články velmi dlouhé jsou a kde listy daleko od sebe na kmenu sedí, jsou cévní svazky také velmi dlouhé a úhel, pod kterýmž se ke středu kmenu uhybají, jest skoro nepatrný; u jiných palem zase, jako u datlových a kokosových, kde články velmi nepatrné jsou a listy zhusta nad sebou stojí, poněvadž také kmen velmi tlustý jest, jsou svazky cev krátké a uchylují se od sebe pod značným úhlem. Kmeny takových palem mají (Obr. 5.)

z mláďi velkou podobnost k cibuli, neboť i ta obsahuje vlastně kračounký kmen obalený zvláštními listy.

Směr cévních svazků vede nás přirozeně od kmenu k listům, které nejenom pro svou krásu, nýbrž i pro svůj původ a své ústrojí zajímavým předmětem rostlinopisného skoumání jsou. U palem můžeme rozeznati troje tvary listů: s celou listovou plochou po obou stranách řapíku, s vějířnatým rozdělením plochy na konci řapíku, a s menšími listky po obou stranách řapíku zpeřeně rozdělenými. Řapík u všech těchto listů nedělí se ostře od kmenu, nýbrž dolejší část jeho rozšiřuje se v pochvu, kteráž kmen celý objímá. Část pochvy, kde v řapík přechází, jest silnějšími cévními svazky naznačena. Palmový list skládá se tedy z tří dílů, z pochvy, řapíku a plochy. Pochva, která svým dolejším krajem ke kmenu připevněna jest, obdrňuje z tohoto množství tenkých svazků, ve dvě vrstvy uspořádaných. Všechny svazky obou těchto vrstev vystupují kosmo nahoru na pochvě, a sice jedna vrstva v pravo, druhá v levo točená, pak se spojují s řapíkem, do něhož z kmene bezprostředně tlusté svazky s menšími promíchané vstupují. Všechny tyto cévní svazky běží zároveň vedle sebe v řapíku a přecházejí do plochy listové, a sice tak, že vždy jeden svazek pod jistým úhlem ke protějšímu kraji listu se uhybá (obr. 6.).

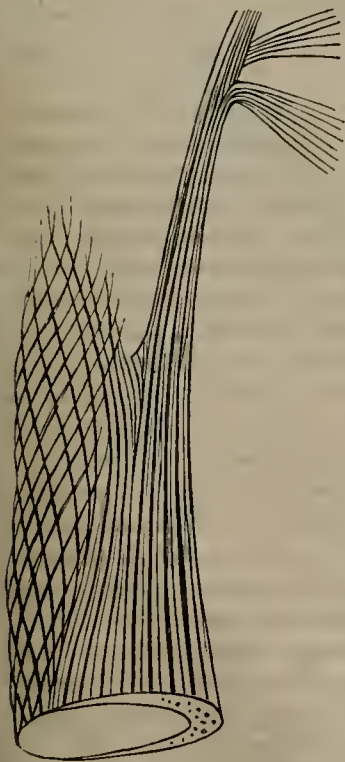
Řapík listový stává se tím ku konci vždy tenší, až konečně poslední svazky do poslední části řapíku nebo listu přejdou. Do palmového listu tedy přecházejí ze kmenu cévní svazky v pochvu listovou, rozdělí se tam ve dvě se křižující vrstvy, spojí se pak v řapíku a rozcházejí se konečně v listu ke stranám. Nesčíslné tyto svazky drží se, pohromadě dřevní buňkovinou, jako ve kmenu, jen povrchní vrstva jest tvrdší a lehčejší a má pergamenovou pevnost. Cévní svazky listu obsahují skoro jenom lýkové buňky a z toho pochází jejich užitek. Souběžným směrem cev rozeznávají se listy palmové nápadně od listů našich obyčejných stromů a zelnatých rostlin, u nichž cevy jako síť rozvětveny jsou, a jako palmy mají též lilije, trávy, vstavače takovéž souběžné uspořádání cev (obr. 7.).

Zpeřeně a vějířovité listy palem upominají na takovéž listy sífocévné; tak na-

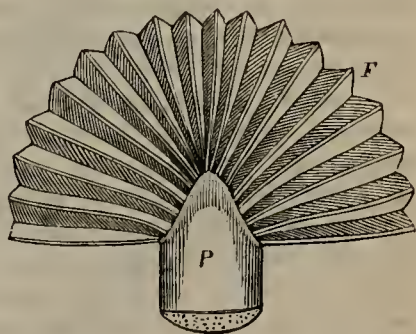
cházíme u jírovce čili koňského kaštanu 5—7 listků na konci společného řapíku, u truovníku č. robinie zase pozorujeme listky na společném řapíku speřeně rozdělené. Však rozdíl mezi oběma jest patrný; speřené a vějířnaté listky palem nejsou nikdy jako u jírovce a truovníku do řapíku zvlášť vkloubeny, nýbrž speřené vycházejí z něho dvojité složené a vějířnaté jsou až do pola srostlé, tak že tím obdržují podobu řasnatou. Také vyvinutí listů jest u obou způsobů rozličné. U sítocevných rostlin s listy zpeřenými nebo vějířovými povstane nejdřív řapík a pak teprva vyrostou na něm listky; u palem těchto listů jsou listy zpočátku plochými poměrně dosti tlustými, jejichž středem tlustší svazek cév prochází a jiné větve ke kraji listu vysílá. Zpočátku má tedy jak zpeřený, tak i vějířový list podobu listu jednoduchého, však po jistém čase začíná u speřených řapík tak rychle růsti, že se plocha listová na jednotlivé proužky roztrhává; však jsou čáry, podle nichž se list trhá, již napřed naznačeny, an v pravidelných odstávkách řady buněk vyhynou; u vějířových zase zůstává řapík velmi krátký, listová plocha však trhá se taktéž, jako u zpeřených.

V porovnání s těmito způsoby listů může se list jednoduchý za méně dokonalý považovati, an rozdíl mezi řapíkem a listovou plochou tak značně se nevyvine; tentýž

(Obr. 6.)

(Obr. 7.)

Část vějířového listu. P svrchní díl řapíku. F zpoděk vějířové plochy, jejíž okraj odříznut jest.

náhled stvrzuje se též pozorováním, dle něhož jak vějířové, tak i zpeřené listy zpočátku k jednoduchým se podobají, pak i tím, že jen malé zelinné palmy s neuhledným bezchutným ovocem celokrajné listy mají, kdežto štíhlé, velkolepé palmy se speřenými nebo vějířovými listy veliké a chutné ovoce nesou. Palmy s jednoduchými listy představují tedy takřka mladistvý stav zpeřeno- a vějířolistých palem.

Poznavše nyní ústrojí listu a kmenu, můžeme se obrátiti k poměru, jaký mezi oběma panuje. Starší listy odpadávají zponehála, mezi tím, co rostoucí kmen na svém temeni nové tvoří. Na kmenu zůstanou

buď jen pochvy jejich, buď se odloupnou od kmenu docela, tak že část kmenu dříve ukrytá se odhalí. Tato část kmenu bývá bílá, na slunci ale brzo zezelená, později zežloutne a působením povětří se roztřepe, jenom u rákosových palem, jejichž tvrdý povrch křemíkovou kyselinou proniknut jest, zachová se až do nejposlednějšího stáří.

Jízvy po listech běží kolem celého kmenu, čímž tento kroužkovanou podobu obdrží. Jízva jest na místě, kde řapík upevněn byl, širší a vybíhá k oběma stranám tenčeji. Někdy stojí jeden díl jízvy doleji nežli druhý, což z toho pochází, že při zponebném vyvinování listu kmen do výšky roste. Na jízvě dají se ještě poznati cévní svazky, které z kmenu do pochvy listové vcházejí, z čehož pochází, že podoba palmových kmenů na stromové kapradí upomíná. Byla-li pochva všude stejně široká, stojí kolem kmenu ve vodorovné čáře asi 80—100 větších svazků cev, na širších jízvách stojí v několika řadách. Když se pochva od kmenu hladee neodloupe, zruší se buňkovina její a svazky cev visí pak na kmenu jako vláknité pletivo. Zvětráním buňkoviny tvoří se mezi tím pletivem půda pro mechy, kapradí a jiné cizopásmé rostliny, které kmen palmový zeleným oděvem pokrývají. Zvláště se to pozoruje na africké olejové palmě (*Elaeis guineensis*) a na indické cukrové palmě (*Arenga saccharifera*). Jak na kmenu, tak se pozorují i na pochvě a řapíku listovém černé ostny; na kmenu leží dříve přitíštěné a zpřímí se teprva po odpadnutí listů, čímž kmen nedotýkatelný. Tyto ostny náležejí dle svého ústrojí do kategorie vlasů na pokožce. Na řapíku listovém jsou ale ostny také ze zakrnělých lístků povstale, což zvláště o rákosových palmách platí, u nichž řapík v dlouhý bezlistý prut vybíhá.

Velkého významu pro estetický dojem palem má rozdělení listů na kmenu a jejich vzájemné postavení. Rozdělení toto závisí od délky článků kmenových; jsou-li články dlouhé, jako u rákosových palem, objeví se listy po kmenu roztroušené, jsou-li ale krátké, objeví se listy jen na temeni, jakoby z jediného místa vycházely. Jen v tomto druhém případě vyvine se normální podoba palem. V ohledu na vzájemné postavení listů můžeme je považovati jakožto paprsky kruhu, jehož střed ve středu kmenu se nalezá. Paprsky tyto mohou v rozličných úhlech od sebe se uchylovati. Největší úchylka jest, když dva listy zrovna proti sobě stojí, čili když úhel odchýlky $\frac{1}{2}$ objemu kmenového obnáší. Takové postavení jest obyčejné na travách. Větší rozmanitost jest při menších odchýlkách, když úhel odchýlky obnáší $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{5}$, $\frac{5}{8}$ nebo $\frac{4}{13}$ objemu. Vůbec objevuje se zákon o postavě listů v zákonné řadě zlomků $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{5}$, $\frac{5}{8}$, $\frac{4}{13}$, $\frac{13}{21}$ a t. d.

Při tom jest zajímavá ta okolnost, že jednodušší úchylky u méně dokonalých palmových tvarů nebo v prvním mládí dokonalejších se objevují; u oněch zůstanou menší úchylky listů po celý věk, u těchto stávají se vždy složitějšími, až při státnutí zase se zjednodušují. Pro zevnější dojem jest ale jen úchylka o $\frac{1}{2}$ objemu důležitá, poněvadž se nápadně od ostatních poměrů postavení liší; ostatně působují druhé úchylky, když při tom listy téměř z jednoho místa vycházejí, skoro vždy tentýž dojem.

Když palma svého úplného vyvinutí v kmenu a listech dosáhla, připravuje se ku květu, což se děje dvojným způsobem. Buď se prodlužuje kmen pořád dále a květy objevují se pak v koutech listů, buď přestane kmen růsti a konec jeho promění se sám v květonosnou větev, což, jak již podotknuto bylo, jenom u palem *Corypha* a *Metroxylon* se děje. Při obyčejném květu v koutech listů vyvine se květonosná větev již záhy za mladým listem, potřebuje ale obyčejně několik let, někdy i deset, dříve nežli v plod dozraje. Za to jsou takové květonosné větve velmi veliké, skoro jako stromečky. Mezi

tim, než dozrají, odpadnou často listy a květy visí pak pod listovým košem, až po úplném uzrání samy také odpadnou. U méně dokonalých palm jsou také květonosné větve jednodušší, u některých druhů jenom jednoduché stopky s klasem na konci (obr. 8.); u dokonalejších palm jest květenství složitější, jak jsme již v předešlém (Obr. 8.)

Nízká palma *Geonoma arundinacea* z Brazílie s jednoduchým květenstvím J a nerozdělenými listy.

članku o palmách viděli. Vždy ale počíná květ s vytvořením buněčné bradavky v koutu listovém, na níž brzo pochvité listy povstanou, které buď celý květ obalí, jako u kokosu, buď menšími zůstávají, tak že celý květ z nich vystoupí; jako u Mauritie. Listy na květonosných větvích nejsou ostatně nikdy k listům v koši podobny, nýbrž přibližují se více k pochvám, jsouce blánité plošky; dole jsou největší, blíž ke květu se více a více zmenšují. Také postavení jejich na větvích jest jednodušší, nežli u kmenových listů.

(Dokončení.)

Drobnosti.

O věčném ohni při Chvalinském moři.

V Asii mezi Chvalinským (Kaspickým) a Černým mořem rozprostírá se pohoří Kavkasské. Jeho hlavní řady táhnou se od jihovýchodu k severozápadu asi na 95 mil. Na severní straně jest ohrázeno řekami Kubanem, tekoucím do Černého moře, a Terekem, jenž své divoké vlyvy do Chvalinského moře valí. Na jižní straně teče k západu do Černého moře Rion a k východu do Chvalinského moře Kur. Nejvyšší hřbety tohoto pohoří jsou věčným sněhem pokryty. Hora Elbruz dosahuje dle ruského měření *) 16,700 střečnic výšky. Ačkoliv jest větší díl Kavkasu složen z divokých žulovitých hor, propastí a stepí, jsou tam předece velmi úrodné doliny, zvláště na jižní straně, kdežto se lesy střídají se zahradami a vinicemi, a země hojností obilí, kaštanů a fiků oplývá. Zde roste dle dra. Šipulinského druh řimbaby (Pyrethrum carnenum), jehožto rozemleté květové hlavičky dávají prášek, u nás hojně jakožto *lunyzomornij*, perský prášek (Insektenpulver) prodávány.

Na jihovýchodním konci pohoří tohoto, východně od Širvanu a Dagestanu, vniká do Chvalinského moře poloostrov nazvaný Abšeron, náležející k ruské zakavkasské provincii, ježto byla roku 1805 po zavraždění ruského generala Cicianova od Persie Rusku postoupena. Na poloostrově Abšeronu, kdežto stojí ruská pevnost *Baku* s 15000 obyvateli a s přístavem velmi živým, nalézají se prameny, z nichžto se prýští nafta **), a tam zvláště jsou místa, kde hoří tak nazvané svaté ohně. Okolí města *Baku* jest úrodné; sejí tam obilí, pěstují vno, bavlnu a hedbáví a loví množství ryb. Pro hojnost růží tam rostoucích jmenují tu krajinu *rážovína rájem*. Všechna voda v *Baku* a jeho okolí zapáchá naftou, což však ji nedává nepřijemné chutí. Nejdůležitější prameny naftové se nalézají asi tři hodiny cesty jižně od vesnice nazvané *Balochani*, v jejímžto celém okolí jest půda složena z pískovce drobnozrného a z písku s hlinou smíchaného. Obyvatelé se živi dobýváním nafty a setím safránu, kterýžto se na východě mezi nejlepší druhy počítá a v Persii draze prodává, ačkoliv to není jiný druh, nežli safran sejný (*Crocus sativus* L.). Naftových pramenův čili studnic nalézá se tam 85 rozličné hloubky. Nejhlubší mezi nimi jest tak nazvaný *Goleš*, jenž prý má hloubku 78', kdežto zatím jiné sotva 12' mají. Studny jsou lidskými rukami vykopány a podobají se k našim pumpám. Denně dávají všechny tyto studny společně 600 pudů ***) nafty, podobající se svou hustotou nejlepšímu čistěnému republikovému oleji, a mající od hlinných částek barvu špinavě olivově zelenou, která se však při větším množství nafty zdá býti černou. *Goleš* samotna dává denně 90 pudů, a v ní jest slyšeti hučení prýštic se nafty. Jeden pud stojí na místě 35 kopějek (asi 36 kr. str.).

Kamenný olej čili *nafta* jest dvoji: jeden druh jest čistější, zelenavý a tekutější, druhý jest černější a hustější, tak že se při přelívání jako provázek táhne. Černý kamenný olej nedá se samotn k svícení potřebovati, leč se zelenému smíchaný; potřebují ho k zamazávání lodí; on se podobá již k zemskému kři a nalézá se nejvíce na blízku zeleného sotva loket pod zemí, zvláště při vesnicích řečených *Bachtše* a *Šabani* i na ostrově *Svatém*. Zelená nafta se nalézá při *Balochani* a *Binagadi*. Tam se nalézají též v zemi utvořené z vyvětralého slinu (*Mergel*) veliká hnízda asfaltu, asi 16—24' v průměru mající. Tento asfalt jest tak silně kamenným olejem napit, že z něho při malém smáčknutí vytéká.

Na ostrově *Žiloi*, jenž leží blize rohu poloostrova Abšeronu, prýští se též nafta, i ze dna mořského vystupuje a plavouc na vlnách rozšiřuje daleko široko zvláštní zápach.

Od vesnice *Balochani* řečené asi dvě hodiny cesty nalézají se *věčné ohně*. Již z daleka viděti jest, zvláště v noci, v severovýchodním směru zář, která se tím jasněji objevuje, čím více se k ní blížíme. Brzo spatřujeme plameny na způsob hadích jazykův do výšky švihající, jakoby potravu hledaly v nejvyšších vrstvách oboru vzduchového, kdežto vlastně přitéká z nitra země v podobě plynu uhlovdíkového. Prostora, na nižto plameny

*) Viz: Krok, díl III, str. 61.

**) Nafta, jinak kamenný olej (*Oleum petrae*) jest sloučenina uhlovdíková, z nhlenných látek v zemi se tvořící. Okysličením mění se ve skalní smolu čili asfalt, který jinak i uměle z dehtu plynáren se delá. Kamenný olej nalézá se na mnohých místech v Evropě, jako v Itálii, v Sicilii, v Languedoku, v Uhřích (na *Tatrách* prýští se mnoho židel naftových ze žerнова vápenného), ve Skotsku; pa: v Americe u Nového Yorku, kdežto se prýští z bahna zároveň s plynem (bezpochyby uhlovdíkem). Ve východní Indii teče 500 židel z kamenného uhlí, též v Persii a v Číně se nalézá; a však nejnámennější jeho rodné jest poloostrov Abšeron.

***) Pud má 40 ruských čili 29 $\frac{1}{2}$ Vídenských liber.

ze země vyblukují, má asi 100 kroků v průměru. Všude, kde není země uslápaná aneb upěchována, vychází ze štěrbin a děr nadřecný plyn, kterýžto zapálen tak dlouho hoří, dokud ho nějaká příhoda neuhasi. Zdá se, že jest to týž plyn, který v našich plynárnách na osvětlování ulic vyvozují, totiž *uhlovodík*, jenžto se zde z nafty, puzené podzemním horkem, vyvinuje. Eichwald *) pokládá tento plyn za vodík, proto že jest lehčí nežli vzduch a smíchán se vzduchem vybuchuje.

A však dle Schlossberga tvoří bahenní plyn ($C^2 H^4$) smíchán s kyslíkem též traskavý plyn, který v uhelných dolech, zvláště v Anglicku, pod jménem skalního ducha často vybuchnutím svým veliké neštěstí způsobuje. Plyn onen nedá se dle udání Eichwaldova jiskrou zapáliti, kdežto se předece vodík snadno zaněcuje a uhlovodík ne. Zde se nalézá slavný od starodávna *chrám ohně Atešgah*, svatyně to Guebrů čili Parsů. Sem putují modlářští ohněslužebníci z Persie, Indie a jiných končin Asie. Atešgah jest postaven zrovna na místě, kde uhlovodík ze země plyne. Ve zdech toho chrámu jest asi 20 výklenků, v nichžto Indové a Parsové bydlí. Obněrodý plyn veden řourami do výklenků čili cel, i na dvůr chrámu, kdežto neustále jakožto *svatý oheň* hoří. Mniši indičtí udržují zvláštní oheň, jenžto plavelem mořským slouží místo světláry. Mniši jsou buď staří a ti zde umírají, anebo mladí, kteří trýzněm svého těla svatými se stávají, a šťastně-li ulozená sobě předlonhá a přetěžká muka překonají, požívají pak v lidu největší úcty. Některým jest Bůh a oheň totěž, a ti jej nazývají buď po arabsku *mur* anebo po persku *aghan* (týž kořen s naším *oheň*); jiní zase pokládají oheň jenom za obraz božství.

Dle Kolotkina jest západně od Baku v horách místo, kdežto, uděláš-li do země díru a přistrčíš-li hoříci tříšku, hned se plamen zejména a pak stále hoří. Ale ještě mnohem dále v horách nalezl Steven blíže městyse Chinalu vysokou horu, kdežto věčný oheň hoří **). Ale ctitelé ohně jmenují Baku nejznamenitějším místem své pobožnosti, kterémuž jenom Kangru (Kangra) v Indii poněkud se vyrovnává.

Ačkoliv se i starší řeční a římská spisovatelé (Plinius, Ptolomaeus) o podobných svatých ohních v Medii a jinde zmiňovali, které za časů našich již vyhasly; předece o svatém ohni na poloostrově Abšeronu žádné zmínky nečiní. Arab Massudi jest první, jenž o něm psal asi v polovici desátého století po Kristu. Tenkrát ale nehořel tak stejně jako nyní, nýbrž dělal v některých dobách výbuchy a pak zase se zmiřnil. Místo poloostrova Abšeronu nalezalo prý se tam několik ostrovů, a z blízkého bahna vynikal neustále plápolající oheň. Na jednom z těch ostrovů nalezal se jícen, v němžto se časem ozyval strašlivý hřmot a z něhož pak šlehal oheň sáhající nad nejvyšší hory.

Blíže svatého ohně nalézá se tak zvaná *ohnivá studna* asi 50 střeovic hluboká, v nížto sbírá se větší množství plynu odtud do výšky se vznášejícího. Přikryješ-li otvor asi na 5—8 minut koberecem, aby nemohl plyn utíkatí, a odstraniv koberec a odskočiv hodíš hoříci roští do hlubiny, uslyšíš brzo strašlivý lomoz, jako podzemní hrom, až se země otřásá a ohromný ohnivý sloup se počne k nebesům vypínati. Nežli poznali Parsové tuto vlastnost plynu svatý oheň rodícího, stalo se, že neopatrným zapálením nahnutého plynu a jeho vybuchnutím veliká část svatyně rozkotána byla, která dosud v rozvalinách leží.

Nedaleko odtud nalézá se přirozená *pec*, v nížto obyvatelé vesničky při ohni plynovým své placky pekou. Jim vaří jídla svá nad takový přirozený ohněm na rozličených, jednoduchým způsobem k tomu připravených místech. Kamkoliv se díváš, všude vidíš vyblukovati plameny ze země, a jen kde tato upěchována jest, tam se můžeš bezpečně postavití. Od Atešgah asi $1\frac{1}{4}$ verst dobývají naftu, která se od obyčejného kamenného oleje liší tím, že jest velmi čistá, majíc jasně žlutou barvu. Tuto nazývají *naftou bílou* čili *perským balsamem* (Bergnaphtha). Jest velmi drahá, vlada jí prodává líbru za dva stříbrné ruble; neboť bývá jí ze všech 60 studni měsíčně jenom 60 pudů dobýváno. U nás bývá zřídka prodávána, neboť ta, kterou v našich lékárnách nazýváme bílou naftou, jest dobytá z kamenného oleje přepuzováním a má (dle Schlossberga) poměrnou váhu 0,84, kdežto přirozená bílá nafta má 0,75. Dle Sausure-a má nafta Mianská potažnou váhu 0,836. Na sousedních ostrovech jsou též naftová žíla, a při tom se tam nalezájí sopky, ježto bláto vychrlují. *Svínoi* (sviní ostrov) jest takovými prameny jako od sviní rozryt.

Zajímavá jest i ta okolnost, že též na *severozápadním konci Kavkazu*, který se v Černé moře ponočuje a za úžinou *Keréskou* zase povznáší, aby celou východně jižní

*) Reise auf dem Caspischen Meer und dem Kaukasus.

***) I v Evropě vychází z hory Zibio blíže Modeny vedle pramenů bílé i černé nafty, též na vrchu Fuco di legno vedle Pietra Mala v Toskaně podobný hořavý plyn, t. uhlovodík.

částku Krymu pokryl, nalezá se něco podobného, jako na blízku Baku. Tam na poloostrově Tamanu, a na protějším břehu Krymském blíž Jenikale a Kerče, i v sousedním moři jest množství sopek blativých, jejichžto kopce čili kužele jsou zvyš 100—250'. Výbuchy jejich nebývají časté, ale trvají po několik dní, při čemž, když z nich vyblukují plameny, objevuje se zemětřesení, a bahno se rozlévá až na dálku 2400', tak že otevře-li se sopka pod mořem, nakydá celé ostrovy bláta. Zde se nalezá, jako na Abšeronu, slaná jezera, z nichžto na obou místech v letě, když se část vody vypaří a tudý nadbytečná sůl v podobě ledové kůry nad vodou usadí, tuto sůl dobývají. Zde i tam (na Abšeronu) jest kamení třetihorní napito smolinou (Bitumen). I na tomto západním konci dobývají v studnách mnoho pěkného kamenného oleje. Též zasluhuje povšimnutí geologů, že právě naproti poloostrovu Abšeronu na východním břehu Chvalinského moře, při zátocě Krásnovodské se zdvíhá pohoří Krásnovodské, východně do země Truchmenů se táhnoucí, ježto se zdá býti pokračováním Kavkazu od Abšeronu do Chvalinského moře propadlého, a že právě tam na blížkém ostrově a jinde také nafta se nalezá.

Nafta pochází beze vsi pochybnosti z látek rostlinných a sice zvláště takových, jaké v sosnovitých stromech bývají. Tyto látky, na některých místech u velikém množství nahnuté, byly od přepratů zemské kůry hluboko do země až blízko těch míst, kde již veliké horko podzemně panuje, zavaleny. Zde buď zuhelnatěly, aneb již v podstatě uhelné se sem dostaly, a pak horkem praženy vydávají naftu více neb méně čistou. Že by kamenné uhlí ohněm bylo utvořeno, toho nepodstatnost již novější čas uznává; ale že z uhlí se ohněm vyvinuje uhlovodík, o tom se může každý v našich plynárnách přesvědčiti. A snadno se to dá pochopiti, povážíme-li, že i nafta složena jest z uhlíku a vodíku, ovšem v jiném poměru sestavených.

Lučebníci užívají nafty k zachování draslíku, sodíku a vápníku před oxidací. V lékařství známa jest nafta, jakožto lék draždící a prudký. Lékaři jí vnitřně zřídka užívají, a to asi 10 kapek s jinými tekutinami smíchané při křečech, bolestech hostečných a proti tasemnicí. Zevnitř jí potřebují při bolení v kloubech, ochrnutí, na vředy hmlé, při snětu (Brand), ale zvláště při oznoheninách. O její pronikavé prudkosti jsem se nedávno přesvědčil, položiv na oznohený kůtek palce při noze klíček v naftě namočený. Za několik hodin vznikl zánět růžovitý na tři palce rozšířený, a za oznoheninou naskočily dva puchýře, každý asi palec zděl, obsahující žlutou syrovatinu. I zánět i puchýře se rovněž tak rychle pod studenými obkladky ztratily. Hojněji potřebují naftu homeopatičtí lékaři při nemocích psorických zvláště kožních, a jako alopathové při oznohenině.

V tom ohledu jest znamenité, že Dr. Eichwald, prof. ve Vlně, nalezl v Baku a jeho okolí zvláště tam pamjítei vyražení, ježto přede vším cizince napadá. Jsou to červené skvrny, pak pupeny a puchýře, které brzo usychají, při zanedbání však zlé vředy působí. Dr. Reinegg, ruský kollegiální rada, nalezl, že, dáme-li po shasnutí plynu ruku k štěrbíně, ze které hořel, cítíme z počátku foukání teplého plynu; na to zčervená kůže, zpuchne a zpotí se. Tyto úkazy dostatečně svědčí o působení nafty na kůži. Dr. V. Staněk.

Přehled kovkopectví v Čechách, v Moravě a Slezsku.

Podáváme zde dle nejnovějších úředních zpráv přehled dolů v dotčených zemích, v nichž rozličné kovy (vyjmouse železo) se dobývají. O železných dolech podáme zvláštní zprávu.

V Čechách.

1. V pravorách.

Zlato dobývá se u *Kašperských hor* a u *Lušice*. V ruce tanější vyskytuje se zlatonosný kámen v slojích a coucích. Doluje se tam slabě. V potoku pod Kašperskými horami ryžuje se taktěž zlato, ovšem též s velmi skrovným výsledkem.

Jilové má v okolí *hřidlice* s křemennými couky, kteréž zvláště na místech, kde se křijují, zlato nesou. V hloubce jest křemem velmi chudý. Doluje se teď zvláště v *Studeném Loučku* se skrovným prospěchem.

Toky, jihovýchodně za *Příbrami*; v žule jest tam několik zlatonosných couků, kdež se slabě doluje.

Milešov, jihovýchodně za *Příbrami*; v žule jsou tam couky se zlatem a leštěncem antim. (Antimonglanz), z nichž jeden na 3' močný v 1000 centech 5 hřiven zlata chová.

Knín má opuštěné zlaté doly; v potoku ryžuje se zlato se skrovným prospěchem.

Stříbro a olovo. *Kutnáhora*; staré doly jsou zasypány a poměry jejich neznány; nyní se tam opět s dobrou nadějí doluje. Stříbronosné rudy vyskytují se tam na coucích, kteréž ve všech směrech rulu prorážejí. Na tak nazvané Rovně a na severním svahu Trojklížné hory mezi Hlilivem a Skalkou sbíhá se nejvíce couků; objevuje se v nich hlínce (Feldspath), křemen a vápence, pak stříbronosné železné a měděné kyz, leštěnec olověný a stříbrný, blejno zinkové a stříbrné. Kde se couky se zelenokamenem nebo hadcem stýkají, ztrácejí svou moenost a bohatost.

Německý Brod; tam jsou couky v podobných poměrech, jako v Kutnéhoře, ale obsahují také, mimo leštěnec, blejno zinkové a kyz železný, mnoho kyzu otruškového.

Ratibořice; v rule nachází se tam asi 24 couků. V nich nachází se křemen, vápence, kyz železný a měděný, leštěnec olověný a tmavý (Sprüdglasser), leštěnec plavý (Fablerze) a ryzé stříbro. Mohutnost couků jde od 1 do 12 palců. Všechny couky jsou proráženy jílovým coukem 20° mocným, v němž částečné kyzu a leštěnec olověný vtroušeny jsou. Rudy vyskytují se v coukách v čocky směřované, čocky tyto mají až 200° hloubky a 20—30° délky.

U *Mladé Vošice* jest v rule pět křemenných couků s tíniž nerosty jako u Ratibořice, zvláště však s stříbrnými rudami. Couk žulový, chudý na slidu a bohatý na hlínce, 8° mocný, proráží tyto couky.

Tábor; v rule jsou křemenné couky s leštěncem olov., sporým sice ale bohatým na stříbro.

Malé Hory (Adamstádt) u Budějovic; v rule jsou couky, z nichž jeden na 4' mocný křemity vápence, stříbrnosné blejno zinkové, leštěnec olověný a kyz železný, druhý v křemité hmotě tytéž nerosty jemně vtroušené nebo v pruhy rozdělené obsahuje. R. 1852 daly tyto hory 1200 hřiven stříbra.

Krumlov; v rule a amfibolové břidlici jsou křemité couky s leštěncem olověným, kyzem železným a měděným a blejnem zinkovým.

Líšnice u Příbrami; v žule jsou tam couky se slabými stříbrnými rudami.

Michelsberg u Plané; doluje se tam v starých dolech nyní slabě. V rule jsou couky křemité s kyzem niklovým; taktéž s ryzím stříbrem, blejnem stříbrným, leštěncem stříbrným a leštěncem olověným. U Bergmühle nalezá se leštěnec antimonový, v rule a amfibolové břidlici vtroušený.

V podobných poměrech dobývají se olověné a měděné rudy u *Tráseker* (Dreihacken), stříbrné rudy u Chodové Plané, leštěnec antim. u *Tomasschlagu* a *Teplé*.

U místa *Neu-Metternich* blíž Plané jsou leštěnec a blejno zinkovévtroušené do křemitéch slojí v rule. V týchž poměrech nalézají se leštěnec olověný a kyz měděný u *Promchnofu* blíž Plané.

Jachymov (Joachimsthal); ve svoru jsou tam couky, z nichž jedny totiž půlnoční od severu k jihu, a druhé t. ranní couky od západu k východu se táhnou a obapolně se křížují. Ranní couky obsahují zrušenou břidlici, jíly, něco křemene a vápence, pak blejno stříbrné (Rothgiltigerz), otrušík, blejno zink. a leštěnec olov.; půlnoční couky obsahují vápence, málo křemenu a břidlice, pak ryzé stříbro, leštěnec olověný, kobaltové a niklové kyzu, rudu uranovou, vismut, něco blejna stříbrného a otrušík. Rudy vyskytují se v čockovitých spoustách. Mohutnost ranních couků přibývá ke dni, půlnočních do hloubky. Ve svoru jest sloj vápence 80° mocná, v jejímž sousedství rudy bohatnou. Rudní couky jsou sprovázeny od jihu k severu porfyrovými a od vývodu k západu vakovými couky. V podobných poměrech nalezá se doly u *Holzbachu*, *Abertanu* (hlavně kobalt, rudy), u *Saifen* a *Lépert*.

Hroby, *Niklasberg*; v rule jsou křemité couky, 4—15° mocné, málo bohaté s kyzem otruškovým, leštěncem olověným, blejnem stříbrným a leštěncem tmavým (Sprüdglasser); mimo to s vápencem, tučkem atd. Na stříbro se doluje též u *Riesenbergu*, *Deuzendorf*, *Krimsdorf*, *Neustaltu*, *Moldavy* v tom okolí.

Olovo. *Bleistadt* v Krušných horách; ve svoru jsou couky s leštěncem olověným, blejnem zinkovým, kyzem železným a měděným. Taktéž se doluje u míst: *Berg*, *Kirchenbirk*, *Liebenau*, *Pichberg*, *Silbersgrün*, *Silberbach*. U místa *Grün* dobývají se též stříbrné rudy.

Měď. *Tachauer Schmelzthal*; severozápadně u Plané. V křemité rule vyskytuje se kyz měděný a železný v pruzích.

Kraslice (Grasslitz); ve svoru jsou couky kyzu měděného.

Opava pod Sněžkou v Krkonoších; ve svoru jsou couky kyzu měděného, otruškového a blejna zinkového.

Cín. *Zinnwald.* Cínové rudy naležají se v žule na hlince chudé a v porfyru zajmuté. V žule této jsou nepravidelně misovité sponsty, sonstředně se objímající, v nichž křemen, slída a cínová ruda převládají. Mimo to vyskytuje se tam mnoho pěkných nerostů: kazivec, apatit, vápence, merotec, ocelek, uranová slída, uranová rudka, mastek, turmalin, topas a pyknit, wolfram, Scheelit, pyromorfit, běloba, krevet, měděný lazur, měděný kyz, leštěnce olověný, kyz železný atd. V žule cínové jest mnoho couků ze zrušené žuly; v sousedství jich jest cínová ruda ohnější a samy též obsahují pak více cínové.

Krupka (Graupen). V ruce leží úzké sloje, v nichž mimo cínovou rudu také vismut, kyz měděný, kazivec, slída atd. se vyskytují. Podobné doly jsou u míst: *Nievenhain, Müglitz; St. Niklas, hoř. Krupky.*

Slavkov (Schlaggenwald). V žule, ruce a svoru naležají se rudy cínové, nejvíce v drobozrné žule, která v ruce leží. S cínovou rudou vyskytují se též rozličné nerosty: apatit, kazivec, topas, molybdenový leštěnce, wolfram, kyz měděný a otrušikový, hnědel a magnetová ruda. V Rudohoří dobývá se ročně 1000 centů cínu, nejvíce ze Slavkova. Cínové doly jsou mimo to u míst: *Schönfeld, Sangenberg, Lauterbach, Kynžvart, Hirschenstaul, Snuersack, Goldenhöhe* (kdež se též zinek dobývá.)

Otrušík. *Havlovice* u Domažlic. Ve svoru jest kyz otrušikový a železný vtroušen.

Prásečnice (Pressnitz); ve svoru jest kyz otrušikový s magnetovou rudou.
2. V útvaru silurském.

Stříbro a olovo. *Příbram;* doly tamější náležají k nejvydatnějším v Rakouském mocnářství. V drobě jsou četné couky rudní a zelenokamenné, kteréž se buď provázejí buď křižují. Rudních couků jest asi 50, jenž běží od severu k jihu, mohůtnost jejich jest mezi 1" až 6'. Ke dni chovají obyčejně železné rudy, do hloubky přibývají bohatosti a mohůtnosti. V coukách naležá se vápence, hnědek, merotec, křemen, ocelek, hnědel, kyz železný, běloba, pyromorfit, blejno cínkové, antimon, leštěnce plavý (*Fahlerz*), olověný, tmavý, rzi stříbro a ruda uranová.

Tak nazvaná skulina jilová, 1—6' mocná, z temnomodrého jilu složena, úrezuje od východu k západu všechny couky. Za tento skulinou jsou sice také couky ale chudé. Roční výtěžek obnáší 45.000 hriven stříbra a 20.000 centů olova a klejtu. Příbramské doly nacházejí se všechny na Březové hoře. U *Drkolnova* a *Bolutína* otevřely se nové doly.

Olovo. *Stříbro (Mies);* v břidlici jest zde asi 60 couků odkrytých, od několika palců až na 1' mocných. Couky bývají prorazeny kamenečnou břidlicí v slojích od 1/2" až na několik sáhů mocných; sloje tyto jakož i couky jsou přefaty slojem 1—2' mocným, „*Kiess*“ nazvaným, kterýž obsahuje rozdrobené kameni, písek, blínu, vápence a žluta-ovou hmotu. Couky obsahují mimo leštěnce olověný, bělobu, pyromorfit, jil, merotec, křemen, blejno zinkové a kyz železný. Ročně dobývá se asi 1400 centů čisté rudy. Podobné doly jsou též u *Isabellenthalu* a *Pernarze* blíž Stříbra, u *Kladrib*, u *Stankova* a *Holejšova*, u *Karlovic*, u *Zvole* blíž *Křátovic*.

3. V útvaru permuském.

Měď. *Chrast* mezi Českým Brodem a Černým Kostelcem. V hrubéto, dílem drobivém dílem pevném pískovci naležá se vtroušen malaclit, měděný lazur, černá měděná ruda a něco kyzu a leštěnce měděného. Z rud těchto dobývá se teď skalice modrá. Tytéž rudy dobývají se také u *Peklova*, *Tisnice* a u *Střimelic* blíž Skalice.

(Dokončení.)

Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého dne 18. července.

Pan *Ant. Frysč*, kustos zoologické sbírky, ukazoval želvy a plazy této sbírky. Mluvil o značích těchto řádů a jejich čeledi, při čemž musejní praeparaty koster, pak želvy a plazy dílem v líhu uschované, dílem vycpané předloženy byly. Pan *Jan Krejčí*, kustos mineralogické sbírky, mluvil pak o nejnovějších pokrocích zeměvědy. Jmenovitě jednal o expedici Dr. G. Bartha v střední Africe, o čemž příležitostě obšírněji zde psáno bude.

O b s a h.

Velbloud. Sestavil J. V. Houška. — *Účedníci Saisiti.* Z Novalise přeložil Ladislav Čelakovský. — *Palmy.* Od Julia Saxa. — *Drobnosti: O věném ohni při Chvatinském moři.* Podává Dr. V. Stanek. — *Přehled kockopectví v Čechách, v Moravě a v Slezsku.* — *Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého dne 18. července.*

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: *Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.*

Číslo 9.

Ročník třetí.

Září 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. stř., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. stř. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. *Jos. Fryče*, v Jindřišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasílá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. stř.

Tetřevi.

Pravé, v starších i novějších písních opěvané „černé“ lesy mizí den ode dne více z krajín našich, a jenom na hornatém pomezí a tu a tam v zemi zachovali se ještě někteří lesové, šumici o časech dávnych, u vání větrů tajemné dумы šeptající. Jakž také jímáče! Kde po blizku lesů dědiny zvláště ale větší města se rozkládají, tam toulává se chudina, sbírající suché klesti, a jinde spekulace mění často nedospělé ještě smrky a mladé doubi v sáhové dříví a prahy drážní, odstraňuje mechové koberce a očesává jahodonosné rostlinstvo. Šviháčti výletníci měst stříli po veverkách a plactvu zpěvném, a nadějná mládež vesnická schytává kosy a drozdy — všecko na výdělek. A oloupený a zohavený les truchlí opuštěn, zvčř uslechtilější prchá z prostor jeho znesvěconých a jenom kdysi o neděli prochází se tudy měšťák, nazýváje těch několik pozůstalých stromů — lesem. A však pravý les — ó jaká to velebnost! Jaký život tajemný, život vždy a všudy se jevíci! Krásné jest jitro v lese, krásný jest den, krásný večer! Tisícero zpěvných hrdělek vítá hlasitým tlukem slunko vstávající, a opět tisícero hrdělek prozpěvuje ukolébavku zapadajícímu; ve vrcholích stromů pohrávají veverky, pode stromy laškují liščata; hvizdot kesa proniká ticho posvátné a klofání datlovo zní jako srážení dřev; jelen a srn provází rodinu na tučné pastvy, a v bezšumném letu vylétá sova a sýček na záhubný lov; větrové zavanou a u velebném choralu šumí stromy hlasem tajemným, jako duchů sbor!

V takovýchto lesích žijí *tetřevi* (*Tetraones*, *Waldhühner*), k nimžto se počítá *tetřev hluchý* (*Tetrao Urogallus*, *Auerhahn*), *tetřevček* (*T. Tatrix*, *Birkhuhn*) a *jeřábek* (*T. Bonasia*, *Haselhuhn*).

Tetřev hluchý jest pěkný a hrdý pták, vitaná kořist lovců obratných a zkušených, ačkoli se nikdež zhusta nenalezá, neboť býval ode dávna a jest posud velmi pronásledován. Není se však toho tak snadno obávati, že by se docela vytratil; neboť tetřev jest pták chytrý, a potřebi velké zkušenosti a bys jej ulovil. Milé jsou mu bory, v nichžto brusnic, malin a jahod hojnost, a kde mýtiny jsou jasné s čistými potůčky. Vždy na ranní straně vyhledá si obydlí a i přes zimu v něm přebývá. Jest to pták nádherný;

vyrostlý bývá co krocan veliký, 3'—40" délky mající. Od jednoho konce křídla ke druhému $4\frac{1}{2}$ —5 stop mívá, váhy 9—12 liber. Zobák na dva palce dlouhý zahnutý jest, zrůst složitý, peří husté, které nezřídka brokům vzdoruje. A jakými krásnými barvami obdařila příroda tohoto ptáka! Zahnutý, na špičce háčkem ozbrojený a jako u dravců zakřivený zobák jest barvy běložluté, oko tmavohnědé a nad ním ozdobný kruh barvy šarlatové. Perutě v ohbí jsou bílé, ostatní peří černé lesku kovového, jenom na hlavě a prsou modrošedé, do zelena se měnící, peří na nohou tmavohnědé; ocas černý, a vyjímajíc péra prostřední bílými skvrnkami posetý. Spáry jsou ostré, a však krátké. Slepice tetřeví mnohem menší jest, vážíc lři, na nejvýš šest liber, má peří barvy zcela jiné nežli kohout, přírudlé, s černými a bílými skvrnkami, rudé hrdlo a takové též poprsí, bílý podbřišek, černě a hnědě tečkovaný, a ocas jasnohnědý s černými pruhy příčnými.

Tetřev sedává na zemi i na stromích, a jda po zemi vykračuje si důstojně, ačkoli zřídka kdy se podaří jdoucího zastihnouti, neboť jest opatrný, zraku i sluchu bystrého, tak že myslivce, byť po mechu sebe tišeji se blížil, zpozoruje, a jak mile mu něco podezřelého se naskytne, ihned v prudkém, hlučném letu vzhůru se povznáší; neletí však daleko, neboť váhu těla nemohou křídla jeho na dlouho unésti. To platí jmenovitě o kohoutu, který se rád samotěn potuluje; slepici častěji vidati na zemi, tuto rozhrabávající a neustále „dlak, dlak“ volající.

Hlas tetřeva prazvláštní jest, že se nedá tak snadno nápodobiti. Myslivce o volajícím kohoutu praví, že *mlaská*, při čemž krk natahuje a vole nadýmá, oči směšně mhouří, nohama třepetá, křídla spouští, ocas čepýří a zvolav několikrát silně, jakoby zvukem „děf, děf“ dodává „déd, déd,“ načež jako hlayním tónem zamlaskne „dlak! dlak!“ a na konec zvuk protáhne a zavolá „hedehé! hedehé!“

Toto volání musí rádný myslivce dobře znáti, aby tetřeva zastihl, maně-li naň nepřijde, neboť jenom volajícího může zastřeliti. Časně z rána musí lhyti na čekání a k obyčejnému stanovišti tetřeva na několik set kroků se přiblížiti, načež musí vyčkati, až tetřev se do volání dá. Tu jest pták tento zpěvem svým tak zaměstnán, že ani nevidí ani neslyší, odkud přijmí jeho tetřev *hluchý*. Myslivce se nyní zvolna přibližuje, ale jak mile tetřev přestane volati, zastaví se a teprva když počal znova, opět dále postupuje. Zpozoruje-li tetřev dost malé hnutí, přestane volati a ztratí se, že ho lovec toho dne více nedopadne. Podařilo-li se lovcí přiblížiti se až na dostřelení, musí i nyní dobře mířiti, neboť za ranniho šera jest ptáka toho černobarvého těžko rozeznati v loubí stromovém.

Tak stane se tetřevu jeho vlastní hlas, jimžto slepici přivolává, záhubným. Slepice nezdržuje se na stromích ale na zemi, kdež pod některým křovím v jasné myštině se uhnízdí a do hnízda lehce upleteného a ve vyhrabané jamce uloženého pět, na nejvýš čtrnáct vajec snese, které jsou barvy rezožluté se skvrnkami hnědými, z nichžto po čtyrech nedělích vylhnou se kuřátka. Tato vodí matka po lese, cvičí je chytati hmyz a sama rozhrabává mraveniště, vajíčka mravenčí jim předkládajíc a před všelikými útoky statně mláďata svá brání.

Kohout žíví se jehličím stromů, kapradlím, travou, pupeny mladých stromků, jahodami a hmyzem, pohlcuje i kaménky pro lepší strávení, a v zimě častokrát po kolik neděl na jednom stromě vysedí a všecko jehličí s větví opase. Odtud pochází, že maso jeho, samo v sobě jsouc tuhé a vláknaté, nedalo by se zholat ani jísti, poněvadž pryskyřici zavání, a tudíž jenom ve víně mořené požívatí se dá. Slepice více si vybírá

a raději poupaty, rozličným zrním, jahodami, muchami, mravenci, housenkami, brouky a červy se živi; protož má také maso křehké, šťávnaté, kteréž ale ne vždycky lidé po-
-jídají. Dravci denní i večerní, kuny lesní, tehořové, lasice a podobná zvířata taktéž la-
-hůdku svou v maso tetřevím nalezají a nezřídka slepici i s mládaty nebo vejci požírají.

Tetřev hluchý rozšířen jest po všech hornatých a tesnatých krajinách střední
a severní Evropy a v krajích Asie s Evropou mezujících, až nahore okolo řek Jeniseje
a Obu. U nás počítá se k *vyšoké* zvířeti a jenom velcí páni jej lovívají a ve zvláštních
ohradách pěstují; nikdy nezastřelí se slepice, nýbrž jenom kohouti dospěli silně volající.
Slepice dá se mnohdykrát v hnízdě lapiti, a třeba uběhlá, záhy zase k němu se vrací.

Ke konci slov o tetřevu hluchém stáj zde ještě něco o podivném způsobu, ja-
-kým lovcí švýcarští okolo Bernu tetřeva honívají. Po sněhu blíží se lovec, maje přes
šat svůj převlečenou košili bílou, v tu strauu, kde se tetřev ozývá. Dokud tento volá,
blíží se lovec, postáváje, když umlkne; spatří-li jej kohout, upřeným zrakem naň pu-
-hlíží, netuše však nepřítel zнова volá, až se může lovec přiblížiti na dostřelení. Tre-
-fený tetřev pak těžce dopadá k zemi se stromu, na němžto sedě byl hlasem svým zá-
-hubu svou sám si přivolal. —

Mnohem menší jest *tetřívek*, který dosahuje velikosti domácího kohouta a váhy
2—3 $\frac{1}{2}$ libry. Peří jest modročerné, kovolesklé, oltbí křídla bílá, po perutích táhnou se
dva hnědé pruhy, ocas jest vidlicovitý s konci silně zahnutými, nohy jsou hustě pe-
-řím černošedým obrostlé; nad očima víne se pruh jasně rudý. Slepice jest pestře bar-
-vena s rezohnědým, černě tečkovaným peřím, kratším, černě pruhovaným ocasem a lěž
mnohem menší nežli kohout.

Tetřívek zdržuje se více v lesích listnatých a do roka častěji s jednoho místa
na druhé se stěhuje, aniž v stará sídla se vrací. U porovnání s tetřevem hluchým
jest on pták hloupý, a více plachosti své má děkovati zachráněný život nežli ehytosti
a opatrnosti. Na některých místech jest jich více, zase na jiných méně než tetřevů
hluchých. Slepice snáší z jara do huizda pod nízkým křovím upraveného 6—12 vajec
zažloutlých s hnědými tečkami, jako obyčejně slepičí vejce velikých, a jdouc po po-
-travě mechem a listím je pokrývá. Mládata pípají jako kuřata domácí a jako tato
všudy běhají za matkou, která jim vyhledává červičky a mravenčí vajíčka. Za několik
neděl již litají s matkou po stromích.

V zimě živi se nejvíce jalovcem, ruzhrabávají sněh, chtěe se dostatí k pučicínu
jahodníku nebo k brusnici, a z jara ožirají rozličné nové zeliny, ba i květ rostlin jedo-
-vatých; v létě jsou jim potravou brouci, pavouci, kobylky polní, mravenci, jahody; na
podzim všelijaké zrní! I písková zrnka pro lepší strávení pohlcují, jakož se i v písku
rádi popelí.

Maso tetřívků chutnější jest a záživnější nežli tetřevů; maso kohoutí dvojbarvé
jako maso holubí. U nás nalézá se tetřívků mnohem více nežli tetřevů, předce však
v počtu mnohem menším než v Laponsku, Švédsku a Rusku, kde jich často na tisíce
pohromadě se zdržuje. Zběhlí myslivci umějí tetřívka na podzim sí přivolati, volání jeho
uměle nápodobujice. Tetřívek dá se v mládi také zkrotiti, a však nejděle ve dvou le-
-tech hyne. Dle mlaskání jeho prorokují zkušení myslivci o nastávajícím počasí; má-li
přijiti čas nepříznivý, tu prý tetřívkové silně mlaskají, mezi to zvláštním způsobem za-
-víví, a hned na zemi, hned zase na pařezy a brzo zase do vrcholu stromů, zvláště mo-
-dřínů, litají. —

Jeřábek zdržuje se na polední straně hustě porostlých strání, kde půda kamenitá jest a jalovčím, lískovím i olšovím opatřená. Tam on velmi rychle sem tam pobíhá a potravu si hledá. Jest málo větší než koroptev, má jasněhnědé oko, pod ním červený pruh, zobák černý a slabé, jako vlasy porostlé nožky. Peří jest rezohnědé, s bílými a černými skvrnkami, nohy sivé, ocas šedý se stínem černým, a každé péro v ocasu má jeden černý a jeden bílý pruh na konci. Zvláštní okrasou samečka, který větší a pestřeji barvený jest nežli slepice, jest chocholka na hlavě a vole černé s pruhem bílým.

Jeřábkové žijí po dvou a na podzím v malých tlupách sem tam se potulují, více na zemi v křovičku nežli po stromích se zdržující, na kterých však nejraději přenocují. V zimě zahrabávají se do sněhu, pod nímžto si potravu vyhledávají. Jsou velmi plaší a jenom ztěžka lze jich dopadnouti; byli-li postiženi, s krkem natáhnutým velmi čiperně zabíhají a mezi kamením se ukrývají. Na stromích se přitisknou k větvi nebo ke kmenu, že jenom zkušenému oku lze jich dopatřiti. Slepíčka chocholku obyčejně hladko na hlavu ukládá, kohoutek ale ji čepýří, vole nadýmá a vůbec hrdě si počíná. Jeřábkové nerádi lítají, ale výborně běhají a hopkují, a jasnými zvuky hvízdají: „tyhý — tytyty — tý!“

V létě živí se rozličným hmyzem, červy a hlemejždi, ostatně ale pupeny stromovými, květem a jemnými lístky rostlin lesních, brusnicemi, bezinkami, malinami, řeřabinami, šípky a j., které po zemi sbírají, jsouce příliš plaší, aby po stromích a křovinách lítali.

Slepíčka snese z jara 8—15 rudohnědých vajíček, jako holubi velikých, s tmavými tečkami, z nichžto se za tři neděle mláďata vylíhnou, která se hned v prvních dnech tak výborně umějí skrývati, že skoro ani nelze jich nalezi. V noci a v špatném počasí pod křídla matčina se skrývají. Kohoutek všudy rodinu svou provází, jevč libost svou nad synáčky a deeruskami zdařilými. Škoda jen, že mu jich kuny, lasice, havrani, sokolí do roka tak mnoho pohubí, a sice mnohem více nežli lovcí nejzkušenější, kteří si je z jara přivolávají, hlas matčinu nápodobující. A však jakkoli těžko jest jich se dopřiti, přece mlsný člověka jazyk nešetří žádných překážek a těžkostí, a obstarává si chutnou pečení, jakoužto maso jeřábků skutečně poskytuje, jsouc křehké, chutné, šťávnaté i snadno záživné.

Mladé jeřábků nelze skrotiti, neboť v zajetí záhy hynou, a podaři-li se, starší při domě vychovati, jest předce každodenně se strachovati, že z ohrazení svého proklouznou nebo přelítnou.

Podivné spůsoby rozplemeňování se živočichů.

Sepsal Dr. Ed. Gréger.

Velice se jednouráte habička moje se mnou vyvadila, když jsem si co mlsný hošík kousek chleba do medu namočil. „Zpropadený hochu!“ — hubovala habička — „což pak nevíš, že se z drobečků mravenci v medu nadělají?“ — Já se tomu velice podivil, a nemácel jsem více chleba do medu. —

Od té doby uplynulo mnoho let; já se plazil nekonečnou řadou trudných škol a oddal jsem se posléze vědám přírodnickým.

Tu mi bylo často čísti o vznikání živočichů z rodičů a bez rodičů, o plazení pohlavním a bezpohlavním čili bezprostředěným. Stará tato hádka vleče se již mnoho

let po dráze přírodnického skoumání, a až do dnešního dne není ještě zcela rozřešena otázka, zdali možná některým z nižších živočichů i bez rodičů povstati? Kdykoli však jsem o tom slyšel neb četl, vždy mi napadli babiččini mravenci co příklad plození bez rodičů, původního čili mezirodného (*generatio aequivoca*, *Urzeugung*); pod jakýmžto způsobem plození vyrozumívá se povstání některých živočichů z látek organických, v příznivých okolnostech, pouhým činěním tvorivé síly přírodní. —

Babiččini mravenci povstali by takovýmto způsobem. Mnoho ještě jiných zvířat lid náš takto povstalých si myslí: červy v mase a v sýru, mšice na listech a květinách atd. Za času římského básníka Virgilia panovalo domnění, že včeličky z těla mrtvého dvouletého bulíka povstati mohou, jak to básník tento ve svém zpěvu o včelařství velmi pěkně popisuje*).

Ale mínění, že zvířata bez rodičů povstati mohou, není pouhá pověra sprostého lidu, i nejslavnější přírodopytci všech skoro věkův zastávali učení o plození mezirodném, a mnozí až do dnešního ještě dně je zastávají. Aristoteles, tento otec přírodopytu, tvrdil, že ouhoří a jiné ryby z bahna a bláta povstávají. Tomu je ovšem již přes dva tisíce let, a dnešního dne asi nikdo více tomu věřiti nebude; ale ještě v sedmáctém století podal jakýsi Kircher celý recept, jak se z hadů na kousky rozřezaných, usušených a do tučné země jako nějaká zelenina zasázených, množství mladých hádat vytvořiti dá.

Skoumání novějších přírodopytců, které již tak mnohý blud a předsudek vítězně zvrátilo, ponořilo se též do tajemného oboru plození a vznikání živočichů, a jsouc ozbrojeno drobnohledem, tímto okem stonásobně zosťřeným, rozžehlo světlo pravdy v hlubinách, kde až dotud čírá panovala temnota. I pozorovalo se, že skoro ve všech článcích velkého řetězu živočišstva jediný a nezvratný panuje zákon, zákon totiž, že žádný živočich bez rodičů povstati nemůže. Dokázalo se to již skoro u všech živočichů, a pouze u nejnižších, u nálevníků a kořenonožců (rhizopodů) není ještě plození jich zevrubně vyskoumáno. Ovšem byla někdy doba na naší zeměkouli, kde zvířata bez rodičů, pouze tvořivou mocí světápana povstati musela — kde stvořena byla; a doba tato několikráte již se opakovala na naší zeměkouli, a vždy jiní a jiní povstávali tvorové, jak to geognosie nezvratně učí. Ale po takovýchto dobách práce a namáhání zdá se, jakoby příroda klesla v dlouhé tisícileté odpočívání, kdežto sama nové netvoříc budovy, stávajícím ponechává vlastní silou dále se rozmnožovati a rod svůj udržovati. Pokolení za pokolením objevuje se takto, jako nekonečná, nepřetržená nit, z vřetená věčného života se vinoucí. Taková doba odpočinku jest i naše nynější.

Podívejme se nyní blíže, jak se toto rozplemeňování, toto udržování rodu u živočišstva děje.

Ssavci, ptáci a ryby rodí se z vajec, která buď v těle mateřském, aneb vně se lihnou. Mládě přináší s sebou na svět všechny údy a ústroje těla svého, které po celý život podržuje; přibývá ho toliko zrůstem a málo se mění.

Tak to bývá též u největší části plazů. Žáby ale, čolky (vodní štír, Triton) a některé jiné proměňují se. Z vejce vylíhne se pulec, a tento se promění v dokonalé zvíře. Podobnou proměnu pozorujeme u hmyzu. Motýl snese vejce, z vejce lihne se housenka, tato v pupu se promění, z které konečně zase krásný motýl se vyvine.

Mnoho ještě jiných zvířat podstoupiti musí rozmanité a často přepodivné pro-

*) Virgilia Marona spisy básnické, přeložené od Vinařického, str. 101 verš 281.

měny, než dospělá z nich se vyvinou zvířata na nejvyšším stupni své dokonalosti. K těmto proměnám brzy se opět vrátíme, seznámivše se napřed s několika jinými způsoby rozplemeňování, které se nedějí pomocí vajec.

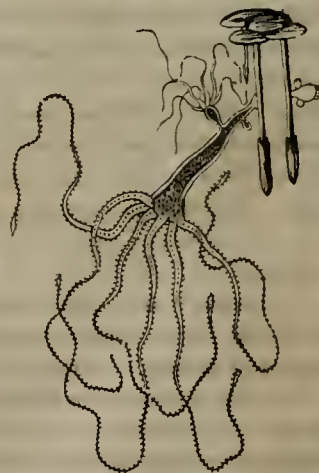
Všechny rostliny nesou semena, jimiž se rozmnožují: ale jahoda, malina, růže, vrba a mnoho jiných rostlin může se ještě jiným způsobem rozmnožovati, totiž takovým, že z kořene neb oddenku mladé výběžky vyrůstají, které opět v keřik neb strůmek dorůstí mohou. Jediný keřik jahodový může tímto způsobem v krátkém čase celé oubočí jahodím pokrýti, a z jediného keřiku růžového povstal by za několik let v příznivých okolnostech celý háj růžový, aniž by jedinkého semínka potřebí bylo. To jsou věci vůbec známé, a nikdo se jim diviti nebude; ale podivnější bude mnohému z našich čtenářů, když uslyší, že i některá zvířata podobným způsobem se rozmnožují, totiž dílem vajíčky jako n. p. jahoda semenem, dílem pupenci a výběžky.

V našich vodách žije malé, podivné zvířátko, které sobě každý dosti snadno zapatříti může, nabere-li jen do sklenice z tekoucího potoku vody a několik vodních bylin. Na listech podvodních neb stopkách těchto bylin sedává obyčejně zvířátko toto, které se *nezmar* (Hydra, Süßwasserpolypp) jmenuje a pomocí obyčejné lupy pozorovati může.

Z počátku sedí, jako malá špendlíková hlavička v kuličku stažené, a prostému oku jen ztíží viditelné. Jakmile ale voda chvíli tiše stojí, osmělí se zvířátko a počne se natahovati a vypínati; z předního konce válcovitého tělčka vystrkuje z polehoučka jako hlemejžd růžky, jedno rámež po druhém, natahuje je často velmi daleko a kolem sebe jimi hmatá, kde by se nějaká kořist, malý ráček neb červíček uloviti dal. Běda ubohému zvířátku, které se nepozorně k hladovému nezmaru přiblíží, rychle je tento rameny svými ovine a do hladové své tlamy vpraví. V takovémto stavu podobá se polypp tento poněkud živým dřítkám, jichžto řemínky se ustavičně natahují, skrčují a kolem těkají (obr. 1.).

Z boku nezmarova vyrážejí čas po čase malé pupence, které rostou a na předním konci v několik cípků, obyčejně 6, se roztrpují. Cípky tyto se prodlužují, pohybují, a ejhle z boku polyppova vypučí nový mladý nezmar, právě tak jako mladé jahodi z kořínku starého. Pučení toto často se opakuje, tak že na jediném starém polyppu někdy několik mladých, v rozličných dobách vyvinutí, a na těchto opět mladší se nalezají. Rozmnožování toto jmenujeme *pučení* (Knospenbildung). Nekonečné moře jest pravým domovem polyppů, našemu sladkovodnímu nezmaru po zevnějšíku podobných ačkoliv rodem docela rozdílných. Jsou to polyppy korální. Mezi těmito většina na povrchu těla svého tvrdou, pevnou, vápenitou látku ze sebe vypocuje, v níž po celý život svůj bydlí, jako hlemejžd ve svém domečku, pouze ramínka svá vystrkující, aby uchopili potravu na blízce se objevivší.

(Obr. 1).

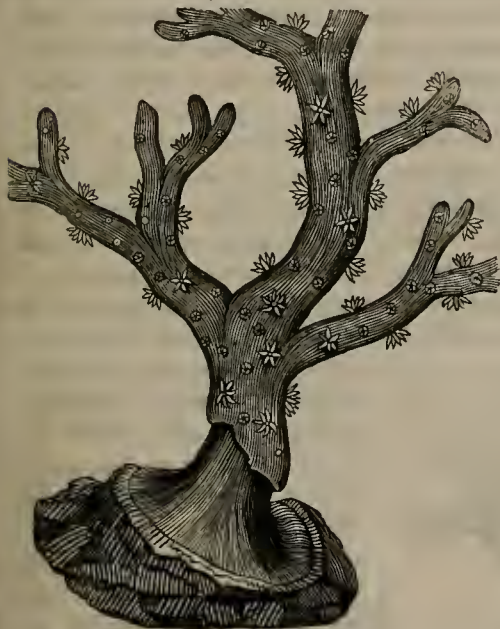
Málokterý z našich čtenářů viděl snad tato mořská zvířátka, každý ale zajisté zná pevnou, vápenitou jejich skrýš, neboť pěkné, červené korálky, jimiž si mnohá panenka bělouňky krček zdobí, nejsou nic jiného než vápenité pouzdra malých mořských po-

lypů, ze slizného tělčka jejich vypočené (Obr. 2.). Snadno pochopíme, že ustavičným pučením polypi tyto rychle se rozmnožují, a jelikož kamenité pouzdro i po smrti svého stavitele zůstane, co hrobka jeho, na níž si mladší pokolení sídla svá byla vystavěla, jest pochopitelné, jak kmínky jednotlivých polypů v keře a ve velké stromy vzrůstí mohou; a jako z jediného keře malinového celá hora malinám se potáhnouti může, tak z jediného polypa celé ostrovy a skaliska korálová v moři se utvořují; ovšem, že k tomu tisíce a tisíce let potřeby — pravý to ale okamžik na hodinách věčné přírody.

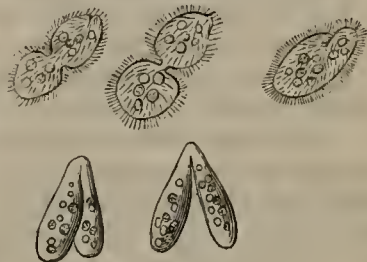
Mimo pučení rozmnožují se polypi ještě vajíčky a někteří i *dělením*. Tento poslední způsob rozmnožování, pomocí dělení čili rozštěpování se, nalezáme zvláště u nálevníků (infusoria), i dá se snadno pod drobnohledem pozorovati.

Tělíčko takového zvířátka počne se buď na dél neb na příč stahovati, jakoby nějaká nit kolem něho položena a vždy pevněji a pevněji stahována byla, tak že celé zvíře z dvou stejných poloviček složené býti se zdá (Obr. 3.), které konečně docela od sebe se odtrhnou, a co samostatně, mateřskému zcela podobná zvířata vesele dále plují, se

(Obr. 2.)

(Obr. 3.)

(Obr. 4.)

živí a v krátkém čase opět dělí. Tak se to ustavičně opakuje a tak rychle množí, že dle vypočítání Ehrenberga z jediného nálevníku, který se každou hodinu dělí, za dva dni osm milionů podobných zvířátek povstati může.

Někteří nálevníci sedí na stopce, k některému předmětu připevněné; když tyto se pak dělí, aniž by nové polovičky od stopky se utrhyly, tedy patrně, že dalším dělením celý stromeček nálevníkový povstati musí, jehožto větvičky na dvě rozštěpeny jsou a na jehož posledních nálevníčky sedí. Obr. 4.

představuje takový strůmek nálevníků, jež se *Epistilis* jmenují. — Seznavše rozplemeňování pučením a dělením, pochopíme nyní snadněji rozplózování pomocí *kojně* (*Ammenzeugung*).

Vůbec známé jsou *mšice* (*Aphis*, *Blattlaus* obr. 5.), tyto obtížné a dotíravé cizopásky našich květin a stromů. Hnyz tento plení se následujícím podivným způsobem. Na podzim nalezáme mezi mšicemi okřídlené samečky a samičky, kteří se páří; sameček brzy na to zemře a samička klade vajíčka do kůry stromové aneb pod zem. Na jaro vylíhnou se z těchto vajíček mláďata, ale tato liší se v mnohých podstatných vlastnostech od matek svých; nemají totiž žádných křídel, není mezi nimi žádných samečků, a ústroje pohlavní skládají se z vaječníku, který ale žádných pravých vajíček nechová, výbrž pouhé zárodky, z nichž mláďata se vyvinou a živá rodí (c). Mláďata tato jsou ve všem podobná matkám svým a za krátký čas podobným způsobem se rozplemeňují. Tak to trvá po celé léto; 8 až 10 pokolení bezkřídлых samiček po sobě následuje. Jak mile ale zima se přibližuje, tu najednou se narodí pokolení pravých samečků a samiček, jaké jsme na začátku byli poznali. Tito se páří, kladou vajíčka a celý kruh rozplemeňování znova se počíná. Okřídlení samečkové a samičky na podzim jsou mšice na nejvyšším stupni dokonalosti, od přírody zvířátku tomuto vykázané. Mšice bezkřídle, živá mláďata-rodice, jsou pouzí mezičlenci, tak zvané *kojně* (*Ammen*), a plazení jejich podobá se jakémusi vnitřnímu pučení. —

Mluvili jsme nahore o polypech a jich rozplemeňování pučením; ale z pupenů polypů těchto viděli jsme vycházeti zvíře, mateřskému ve všem podobné a od něho tvarem neoddělitelné. Mnohem podivnější však jest pučení u některých polypů mořských, z jejichžto pupenů povstane zvíře, mateřskému jak do tvaru a ústrojnosti těla tak i do způsobů žiti zcela nepodobné. Jediný příklad nám tento způsob plazení lépe vysvětlí.

Obrázek 6. představuje takového polypa, *Syncoryne Stauridia* nazvaného a dle Dujardina kresleného. Z boku polypova vystupuje časem malý pupeneček, který se zvětšuje, roste a jako u našeho sladkovodního nezmaru v mladé zvíře vyvinuje. Jak mile zvířátko toto

(Obr. 5.)

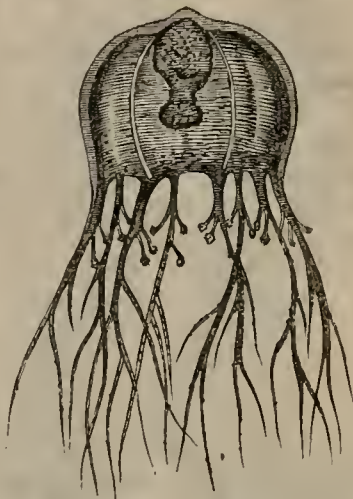
(Obr. 6.)

trhne se od těla mateřského a co samostatná bytost dále pluje, vesele ve vodách mořských se prohánějí a potravu svou vyhledávají. Ale ku podivu! mladé zvíře není v ničem podobné polypu, z jehož těla bylo vyrostlo; není to více polyp, je tožtak zvaná *medusa*, od polypa tak velice rozdílná, že přírodopytci až do doby nejnovější do zvláštní třídy živočišstva ji stavěli. *Medusa* (v našem případě *Cladonema*, obr. 7.) podobá se malému zvonečku, z jehož kraje mnoho polyblvých a dlouhých ramínek vystupuje, které k lovení

potravy slouží. Ve zvonečku samém však visí žaludek a vaječník, a množství šfávodných cev rozbíhá se po stěnách živého tohoto zvonečku, který obyčejně pestrými barvami ozdoben bývá. Medusa se raduje nějaký čas ze svobodného žití svého, a rodi mláďata, která jako nějaký nálevniček vypadají, a která se brzy po svém narození někde na kamínek neb bylinku usadí a dále vyvinují; však ejhle! z mláděte medusy vyvine se opět polyp, onomu ve všem podobný, z jakého malá medusa byla vypučila; — ze vnučete stane se zvíře takové, jako babička jeho byla, které opět medusy rodi.

(Obr. 7.)

Tento způsob plemenění pojmenoval dánský přírodopysce Steenstrup Ammenzeugung, *Generationswechsel*, což bychom snad *plození střídavé* nazvatí mohli. Nejzmatanější a nejpodivnější pochod plození střídavého pozorován jest u jisté hlísty *monostomum mutabile* (jednojamka měnivá) nazvané, a v těle rozličných vodních ptáků dosti hojně se nalézající (obr. 8.).

Slavný přírodopysce Siebold pozoroval, že červ tento živá mláďata rodi, která nějakému nálevníku velmi podobná, pomocí množství hybaciích řasek, jimiž kůže jejich pokryta jest, hbitě ve vodě se pohybují (obr. 9.). Po nějakém čase však zemře mladé *monostomum* a rozplyne se; po něm však zůstane jakési malé válcovité tělíčko (obr. 10.), které již skrz živé mládě patrně prosvítalo. Jak velice se tomu ale podivil ostrovtipný badatel, když válečky tyto za ony poznal, které se v některých našich vodních hlemeždích často nalézají, aniž se vědělo, jakým způsobem do těchto se dostávají. Uvnitř válečku vyvinují je ze zvláštních zárodků (*Keimkörper*), jako u kojných mšic, malá zvířátka, *cerkarie* (ohonáčky) (obr. 11.), která tělo hlemežďovo provrtavše do vody se dostanou a tam často v náramném množství se prohánějí. *Cerkarie* nejsou *monostomata*,

(Obr. 8.)

(Obr. 9.)

(Obr. 10.)

Obr. 11.)

a přede leží na bílé dni, že ze všech těchto proměn konečně přede zase *monostomata* vyjiti musí. To se také skutečně stane, jak mile se *cerkarie* poštěstí do těla vodního ptáka se dostati, neboť jen tam a nikde jinde nalezneme přiměřené půdy, na niž k své nejvyšší dokonalosti se vyvinouti může.

Jak cerkarie do těla ptačího přichází, není ovšem ještě bezprostředně pozorováno, nicméně ale dá se dle toho, co se již o mnohých jiných hlístách s jistotou vi, souditi, že buď bezprostředně do těla ptačího se zavrtá, aneb do nějakého lmyzu vodního vejde, v němžto pak v kulatý měchýřek, jako housenka ve svou pupu zavinutá (encystirt), tiše očekává, až nějaký pták lmyz sežere a s ním i cerkarii, která se nyní k novému životu probudí, aby konečně uzavřela podivnou řadu proměn, a co monostomum rodila vajíčka, z nichž opět nové pokoleni se vylíhne.

Co se stěhování rozdílných tvarů monostomat, z ptáka do vody, z vody do hlemejždě, z hlemejždě opět do vody a z této zase do ptáka dotýče, tedy to jest příběh, který, jak jsem již podotknul, u mnohých jiných hlíst pozorován byl, a který tak zajímavý jest a také vlastního těla a zdraví našeho se týká, že si dovoluji ve zvláštním článku o něm promluvíti.

Palmy.

Od Julia Saxa.

(Dokončení.)

Květonosná větev souvisi s kmenem pomocí pŕlměsíční jízvy; u nízkých palem jest tenká co brko, u Mauritie a ságových palem tlustá co rameno lidské. Květy stojí zhusta vedle sebe na malých tenounkých větvech; stopka květová jest buď velmi krátká, nebo chybí, a květy sedí pak po stranách větví, nikdy na kouci. Často sedí několik kvítků pohromadě na uzlu, který ze zrostlých stopek povstal, nebo vězí v malých jamkách ve větvi, čímž tato zvláštní podobu dostává, jako jenom u klasů obilných se pozoruje. Velmi často nalezájí se tři květy pohromadě, a pak jsou dva pobočné prášnikové, a prostřední jest čnělkový květ. V hořejších částech květonosné větve zakrní ale obyčejně čnělkové květy, pročež zralé plody jenom na dolejší části větve se nalezájí.

Květy palmové jsou nejenom velmi malé v porovnání s ohromnou velikostí rostliny, jsouce jen tak veliké jako květy trávové, a taktéž jest uspořádání jejich nedokonalé v porovnání s krásnou podobou celého stromu (obr. 9.). Obyčejně obsahuje palmový květ pět trojčlenných kruhů, totiž má tři kalichové lupeny, tři korunní, dvakrát tři tyčinky a tři plodní lupénky; z těchto pěti kruhů, v nichž zvláště tyčinky dle počtu a postavy rozmanitě od sebe se uchylují, zakrní buď tyčinky, buď plodní lístky, čímž právě rozdílv květů povstává.

Kalich a koruna rozeznávají se od sebe obyčejně jenom málo; u čnělkových květů rostou oba, kalich a koruna, stejně až k uzrání a podobají se trávovému květu, který též až k uzrání plodu státi zůstává; u palmy *Laodicea* a *Borassus* zdřevnatí konečně kalich a koruna.

Prášnikové květy odpadnou po vyprášení docela. Kalich a korunní lupeny jsou buď volné, buď srostou dole mezi sebou a s tyčinkami. Obal květový má skoro vždy bílou barvu, často bílou, do žluté neb hnědé zabíhající (*Cocos*), neb růžovou (*Calamus*), tmavočervenou (*Euterpe edulis*) nebo zelenou do žluta padající (*Areca*, *Corypha*, obr. 10.). Vůbec dájí se tři hlavní spůsohy květu rozeznati, totiž: 1) Květ s rozdílným kalichem a korunnou, koruna žlutavá, u kokosovitých a arekovitých. 2) Kalich a koruna jsou stejné, tato suchá hnědožlutá nebo růžová (*Borassus* a podobné). 3) Kalich a koruna jsou stejné, oba pergamenové nebo kožnaté, u šupinoplodých (*Mauritia* a *Calamus*).

Tyčinky stojí ve dvou kruzích, z nichž každý tři tyčinky obsahuje. Jsou ale také výminky, u palmy *Areca triandra* vyvinou se jen tři tyčinky, u jiných zase více nežli dvakrát tři. Nitky tyčinek jsou prostředně dlouhé, a prášniky mají rozličný tvar, od kulatého až do vláknitého, a pukají na dolejší straně (obr. 11.). U čnělkových květů dostávají zakrnělé tyčinky rozličné podoby; někdy jim chybí jenom prášek, jako u p. u *Mauritie*, někdy jsou prášniky jen olejnou buňkovinou naplněny, n. p. u palm *Calamus*, *Hyphaena*, *Areca*; někdy chybí prášnikové vaky docela, a jen nitky zbyly, jako u palmy *Desmoneus*; u jiných (*Astrocaryum*) srůstají nitky v zoubkovanou trubičku. Všechny palmy mají volný, nadkvětný vaječník, který jenom u rodu *Thrinax* z jedliného plodního lístku se skládá, u všech ostatních ale z tří zpočátku volných plodních lístků, z nichž každý jeden semenní pupen obsahuje. Později srostou tyto plodní lístky, a často tak záhy, že se na dospělém plodu ani poznati nedá, kde srostly. Blizna sedí obyčejně bezprostředně na čnělce a obsahuje jednotejnou buňkovinu. Z tří semenních pupenů vyvine se obyčejně jenom jeden, málo kdy dva neb tři; výminkou vyskytují se také více nežli tři plodní lístky. V prášnikových květech, v nichž plodní lístky zakrní, jsou zakrnělé plodní lístky k vyvinutým často docela podobny, jenom že vždy laloky blizny chybí. Plodní lístky zůstávají zde nesrostlé, nebo srostou dole s tyčinkami; čnělka jest obyčejně jenom kyjovitou nebo bradavičnatou vyvýšeninou v prostředku květu naznačena.

Mnohem dříve, nežli květonosná větev své úplné velikosti dosáhne, objeví se na ní první počátky květů v podobě malých bradavek, pod nimiž vypouchlý kraj v listen se vyvinuje. O něco později povstanou dva menší lupénky, které ke krátké stopce náležejí a z nichž jeden obyčejně zakrní.

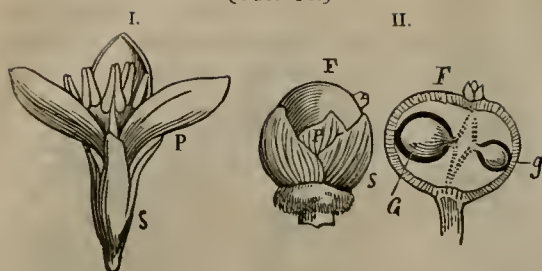
Květy jsou zpočátku malé huspenité bradavky, na nichž nejdříve kalichové lupénky v podobě kroužku s třemi vyvýšeninami, pak taktéž korunní lupénky povstanou a brzo nad bradavkou se uzavrou. Pak teprva povstanou tyčinky, nejdříve malé bradavky pro

(Obr. 9.)

I. Květový klas z květenství palmy *Desmoneus Lophacanthos* (puocí se palmy z jižní Ameriky).
 II. Klas z květenství palmy *Maximiliana regia* jižní Ameriky, F čnělkové květy, m prášnikové květy.

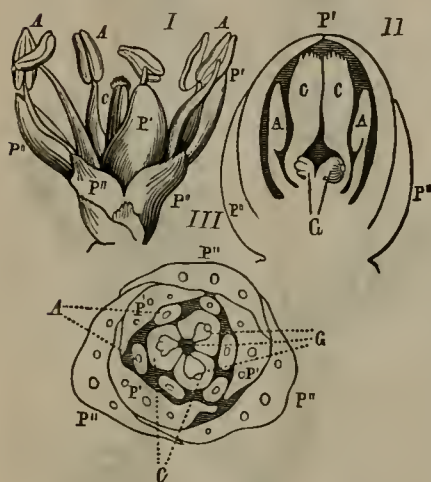
(Obr. 10.)

Hyphaene thebaica.

I. Květ prašnickový. II. Květ čnělkový, s kalich, P koruna
F vaječník, G silněji vyvinutá vajíčka, g zakrnělé vajíčko.

(Obr. 11.)

Sabal Adansoni s obojakým květem.

I. Květ od strany. II. Podélní průřez. III. Příčný průřez, c plodní lupénky, G semenní pupa, P' koruna, P'' kalich.

prašníky; nitky a prášek pylový povstanou však teprva při rozkvetání. Nejposléze vyvine se vaječník; zpočátku jest jenom prodlouženou květovou osou s třemi malými nabuřenímami na konci, totiž budoucími pupeny semenními. V prašnickovém květu zůstane vaječník na tomto stupni, v čnělkovém nebo obojakém vyvinou se pod oněmi třemi výrůstky plodní lupénky, uzavrou je a srostou, zanechávajíce obyčejně jenom průchod pro prášek.

Mezi tím jest květonosná větev buď celá, buď každá větvička pro sebe do pochvitych listů zaobalena. Před konečným rozvinutím vystoupí teplota v této pochvě značně, u Mauricie až o 5 stupňů nad okolní teplotu, pak se pochvy rozvinou, květy otevrou a sice, kde společná pochva jest, všechny najednou, kde je více jednotlivých pochev, po sobě zdola nahoru, což několik neděl nebo měsíců trvá.

Na dně koruny a kalicha vylučuje se u mnohých palm při té příležitosti med, některé květy vydávají také silnou, z většího dílu příjemnou vůni. Blizna nabubří a vylučuje ze sebe mok, aby prášek zachytiti mohla.

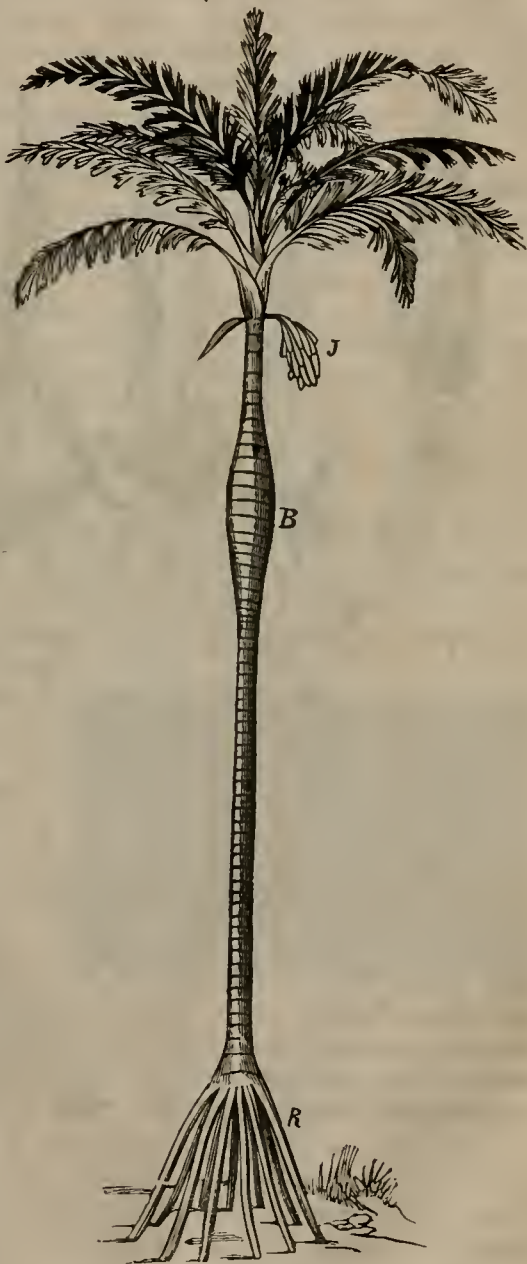
Pravidlem jest, že se spodní nejdříve naznačené květenstva také nejdříve vyvinou; u kopřivových palm pokračují ale hořejší květy rychleji a odkvetou dříve, druhé následují na to, načež kmen odemře. U palm, u nichž prašnickové květy na jiných stromech stojí nežli čnělkové, děje se zúrodňování pomocí větru. Že se při této nejisté cestě předce tolik semenních květů zúrodňuje, pochází z toho, že se prašků nesmírné množství vyvine. Jediný květový chvost datlové palmy obsahuje více nežli 12.000 prašnickových květů, kteréž asi 400—500 semenních stromů poprášiti mají. Pamětihodno jest, že tento prášek i několik let svou úrodnost podržuje. Jak se prášek do klíčního vaku dostane a jak klíček povstane, o tom byla již dříve řeč. Nezárodněné vaječníky dosáhnou někdy značné velikosti, však mají pak semena bez klíčků; podle Delilla chybí datlím nezúrodněným pecky. Obyčejně však takové vaječníky docela zakrní. Po vyprášení odpadnou prašnickové květy nebo tyčinky obojakých květů, vaječník ale se vyvine v plod.

Plody mají dle rozmanitého vyvinutí plodních lupenů rozličnou podobu; zůstanou-li

tyto nedokonale srostlé, jako u *Hyphaeny*, povstane laločnatý plod; u jiných stává se zakrněním dvou plodnic lupenů plod nepravidelný; u kokosu zarostou do skořápky. Plodní list roste obvykle silněji na zevnitřní straně a blizna obrátí se následkem toho dolů, jen u kokosů a šupinoplodých palm roste plodní lupen na všech stranách stejně. Čas zrání jest nestejně dlouhý; u malých palm, n. p. u amerického rodu *Geonoma*, který nese malé bobule, trvá 3—6 měsíců, ohromné ořechy palmy maldivské (*Laodicea*) zrají více nežli rok. Na palmách, na nichž květonosné větve po sobě povstávají, jsou najednou květy, zralé a nedozralé plody. O zvláštních dírkách a ústrojí kokosových ořechů, jakož o plodech palmy *Mauritiové*, byla již řeč.

(Obr. 12.)

Stopovali jsme dosavad vývin palm od země vzhůru, obraťme teď svůj zřetel ke zrůstu dolů. Vlákňitý kořínek klíčící rostliny zahyne brzo, a na místě něho objeví se podobné vedlejší kořinky, které však po jistém čase taktéž zahynou a novým kořinkám místo zanechají. Tak se střídají kořinky neustále, povstávajíce vždy výše na kmenu. Palmy nemají tedy kořenů, jako sifolisté stromy, které takřka podzemní strom vyvinují, nýbrž kořeny jejich podobají se více k svazku provazů a vláken, které na způsob kužele od kmenu do země se rozbíhají. Velmi zajímavá jest v tom ohledu americká palma *Iriarteia*, u níž kořeny na několik pálců tlusté proti kmenu se opírají a její zponenáhla do výšky vyzdvihují, tak že spočívá na kuželi 4—6' vysokém a tak obširném, že pod ním zvířata a lidé útočiště hledati mohou (obr. 12.). Ačkoliv kořeny palm též pobočné větve vysílají, nerozvětvuji se tyto tak rozmanitě, jako u stromů našich. U palmy *Elais melanococca* jejíž kmen kosmo od země vystoupá,

Iriarteia ventricosa.

R kořeny, B nadmutí kmenu, J květenství.

jest dolejší strana kmenu hustými kořeny pokryta; datle useknuta a do země postavena vyhlání prý ihned kořeny.

U dolejšího konce kmenu jeví se zvláštní pupeny, které k rozmnožení palem slouží. Na dolejších člancích kmene povstanou totiž pupeny větvi, které brzo pochvy svých matečních

(Obr. 13.)

I. Podzemní výběžek palmy *Chamaedorea elatior*, B nadmutí, kde na světlo vstupuje, pochvy jsou odstraněny. II. Od-denek rákosové palmy, *Calamus Draco*, ze Sundových ostrovů.

cana, u nichž kmen ne vzhůru, nýbrž kolmo dolů do země roste. Listy vystupují ale vzhůru a obstupují v podobě chvostu podzemní konec kmenu. Při dalším růstu prorazí tento konec tyto listy a vniká hlouběji do země. Jiný památný úkaz jest nadmutí kmenu pod první květonosnou větví na délku 6—12' v podobě sudu. Po odkvětu zmizí na vinné palmě (*Euterpe vinifera*) toto nadmutí zase docela.

listů prorazí a v zemi dále ro-
stou a pak se vyzdvihnou, nebo
jestli povstaly nad zemí, do země
vniknou a pak zase do výšky
vystoupí. Tyto podzemní větve
jsou zpočátku bílé, pak hnědé
a krátkými pochvitými listy po-
kryté; když se ale větev nad
zem vyzdvihne, zezelenají a místo
pochev povstanou pravé listy.
Větve tyto rostoucí do výšky
stanou se pak dokonalými pal-
mami a obstupují mateční kmen
v malebném skupení. Sagová
palma *Metroxylon Rumphii* roz-
množuje se hlavně tím spáso-
bem, poněvadž po odkvětu
odemře (obr. 13.).

Větve s pravými listy po-
vstávají někdy zrovna nad ko-
řenem, málokdy výše; datlové
palmy rozmnožují se uměle je-
nom takovými odříznutými a do
země zasazenými větvemi, a
plody z nich jsou lepší a čet-
nější, nežli z palem ze semen
odchovaných. U palmy *Borassus*
flabelliformis jeví se však opak,

Velmi památný úkaz jeví
se u některých amerických pa-
lem, n. p. u palmy *Šabal mexi-*

O rhizopodech skořepnatých mnohokomárkových vintutých, zvláště o Nautiloidech.

Sepsal Dr. Jan Purkyně.

Dosaváde jednal jsem o třech skupeních rhizopodů. První obsahovalo *rhizopody nahé* (Živa III. č. 4. pag. 109 a sl.), druhé *rhizopody skořepnaté jednokomárkové* (Živa III. č. 7. pag. 211), třetí rhizopody *skořepnaté mnohokomárkové prostoběžné* (přímé, nahnuté, klikaté; tamže pag. 213). Ve čtvrtém skupení, o kterémž nyní jednati hodlám, vystaveny budou rody rhizopodů *skořepnatých mnohokomárkových vintutých nebo závitkovitých*.

Závitok (linea spiralis), podle geometrického ponětí jest čára křivá, pravidelná, vycházející z tečky začáteční, vzrůstajícími okruhy mnohonásobně se otáčející. Jeden takový činí jeden oběh závitku, kde okruh k počátečnímu směru se navrácuje, odkudž závitok přechází do druhého oběhu, pak do třetího atd. Pravidelný kruh (kolo) má vlastně jen jeden oběh, an vyměřiv ouplnost směrů k začátečnímu v to samé místo se vrací; závitok po jednom oběhu přijde na jiné místo od středku vzdálenější, a tak vždy na jiné a jiné, což bez konce se opakovati dá nebo libovolně přetrhne. Závitok nejjednodušší jest rovnoploché kotoučovitý. Tento zbudujeme následujícím způsobem. Z tečky *c* (obr. 1. fig. 1.) vedou se na všechny strany přímky, paprsky délky neurčitě, na ty pak po sobě odměřují se míry, jistě řady čísel, ku př. řady čísel obyčejně 1, 2, 3, 4, 5, 6 atd., konce pak těch měr spojují se čárkami, i vzroste z toho mnohobran závitkovitý, který, čím více paprsků přijato, čím menších rozdílů mezi měrami, tím více pravé křivce blížiti se bude. Všechny oběhy toho závitku zůstávají v té samé rovině, tak též jeho paprsky, jak to bývá u kola, jen že u kola jest jen jeden okruh nebo oběh vždy do sebe se vracující, v závitku okruhy vždy širší od sebe se rozestávají a mezery rozdílní jsou. Tyto mezery mezi jednotlivými okruhy jsou buď stejné (fig. 2. $ca = ab = bd$), nebo se rozšiřující (fig. 3. $ca < ab < bd$), nebo jich přibývá a zase ubývá závitkem k středu se vracujícím (fig. 4.). — Tento právě popsáný způsob závitku zůstává vždy v své rovnoploše, třeba i do nekonečna rozšířen byl, aniž z ní jakýmkoli směrem vychází. Jsouť ale i závitky do prostora mimo první plochu šroubovitě, přímo nebo všelijak křivolako vycházející.

(Obr. 1.)

Přímo vycházející závitok vine se buď po válci (fig. 5.), nebo po homoli (fig. 6.), nebo po kouli (fig. 7.) Vybudování těch závitků stává se podobným způsobem jako nahoře prostředkem paprsků, jen že tyto okolo osy se nasazují, na nichž pak se počty řadami odměřují. Příklady všech těchto způsobů závitků kotoučovitých i šroubovitých nacházíme všady v řemeslech i v přírodě. Kotoučovitého příklad máme u hodinek, u zámek, u rozličných strojích natahovacích; v přírodě nám nejčastěji obraz toho druhu poskytují skořápky Nautilů, hlavně pak zkamenělých Ammonitů, ješto se v naší vlasti v útvaru křídovém okolo Turnova, u Loun, na Bílé hoře u Prahy a jinde ve velikém množství nacházejí, a s nimiž se každý v našem českém museu seznámiti může. Šrou-

bovitých závitků příklady v řemesle máme u samých šroubů všelijakých způsobů, pak u drátěných spružných šňůrek a všelijak vinutých spružných per, v přírodě pak u skořápek hlemežďových.

Stává vlastní oddělení rhizopodů skořepnatých komůrkových závitkových, u nichž komůrky po závitku kotoučovým jsou spořádány, jako u Nautilů, jež tudíž D'Orbigny jmenoval Nautiloidea (Nautilodobné) a ve vlastním oddělení soustavy své popisoval. Jiné oddělení zajímá jmenem Turbinoida (hlemežďovitě), jichžto tvar podle závitku šroubového vypodoben jest. Zde nejprve o Nautilodobných Polythalamkách pojednáme.

Abychom následující rody Nautiloidek řádně popsati mohli, vyvolíme si ideální skořápku jako všeobecnou č. schematickou Nautiloidů za základ, na kterém hlavní částky tvaru jejího vyznačíme. Nejlépe bychom udělali, kdybychom sobě přede vším model takové nautilodobné skořápky ve větších rozměrech, asi z vosku podle výkresu (obr. I. fig. 8.) vytvořili; anebo při ruce-li nám jest, vezmeme sobě skořepinu Nautilu, jako se ve sbírkách nachází, nebo dokonalý otisk ammonitu. Přidržíme takový model k tabuli stolu, aby svým ostřím se jí dotýkal, při čemž stěna poslední komůrky tak budiž položena, aby nahoru obrácena byla. Ostří nebo hranu skořápky nazývají popisovatelé také kýlem, jako u lodí, nebo hřbetem. Boky tak postavené skořápky (obr. I. fig. 9.) jsou pak na pravou a levou stranu obráceny, jejichž středem běží příční osa *cd* (fig. 9.), kolem které závitky se krouží (fig. 8.). Na každém boku znamenati u středu pupek vyhloubený nebo vypouchlý, někdy také zcela neznačný; ostatní plocha boku nebo strany až k samé hraně bývá znamenána čárkami nebo stružkami více méně patrnými; někdy také proutky, které od středu k obvodu rovně nebo křivě, někdy také našvihle hěží. Oblouk bývá vždy svým vrchem obrácen k opačné straně záhybu závitkového. Jsou tyto křivky povrchní nebo zevnitřní sledy stěn komůrek uvnitř v závitku umístěných; (fig. 8. *s, s, s*), ostatně může u některých býti celý povrch skořápky beze všech takových stružek a proutků, an uvnitř pravých komůrek nestává, jako u Nummulitů, u Siderolinů. Také bývá zevnitř skořápky všelijak tečkovaný, dirkovaný, hrbolovitý, rýhovitý, což na jeho vnitřní dirkovitost ukazuje. Hřbet na obvodu skořápky může býti příkulatělý, tupo- nebo ostrohraný, nebo po kraji jako lemešem ano i trny a hroty obsazen. Celá skořápka může býti více méně po příční ose splešklá ano i vpadlá, nebo vypouchlá na způsob čočky, nebo kulatá co koule, nebo i na příc prodloužena v podobě ječného zrnka. Komůrky skořápek jsou spořádány křivou čarou po závitku, nejprvnější a ústřední bývá kulatá, následující pak všelijak podlouhlé, podle toho, jak budova celé skořápky žádá. U každé komůrky rozeznáváme stěny postranní a stěny příční, zadní i přední. Komůrky leží buď vedle sebe od středu k obvodu rozstaveny, anebo se vespolek zevnější vnitřní objímají a jako jezdecky pokrývají, což bývá nejobyčejnější. Komůrky jsou buď co do počtu řídké nebo mnohopočetné, co do velikostí poměrně velké, pomalu nebo rychle vzrůstající, nebo malé a úzké, málo od sebe velikostí se různící. Oběh skořápky jest buď málo buď mnoho, mezerami stejnými nebo nestejnými rozdělených. U Nummulitů mezery závitkové nejdřív od středu se vzdalují, pak zase k obvodu jsou příuženy. Nautiloidy mohou se rozdělití podle postavení a počtu oustí na stěně poslední komůrky na jednoústní a mnohoústní. Jednoústní mají oustko buď u zpodu, buď u středu, buď na obvodním konci stěny poslední komůrky. Budeme jednati předně o jednoústních s oustím na

zpodu stěny poslední komůrky. Sem náležejí následně popsané rody *Operkulina*, *Nonionina*, *Fusulina*, *Nummulina*, *Assilina*, *Siderolina*.

Podáváme tuto popsání nejhlavnějších rodů *Nautiloidů*. Příklady takových změn najde čtenář ve figurách obrazů následujících. Nejvýznamnější mezi nimi a k čistě geometrické spirále nejvíce se přibližující jest bezpochyby:

1. *Operkulina* d'Orbigny (*O. angigyra* Reuss; ob. 2. fig. 1.; Poklička). Skořápka volná, nepříroslá (neboť jsou take rhizopodi skořepnati na kameni, býlí a jiných předmětech ve vodě přirostlí, u. př. *Webbina*, *Trunkatulina*, *Planorbulina*), souměrná, stejnoboká, okrouhlá, spleská, anebo i k pupku prohloubená. Závitek bývá složen z 5—10—12 oběhů zvolna se rozšiřujících, jen dotýkáním podle sebe běžících, aniž sebe vespolek kryjících nebo objímajících, jako u *Nonionin*, *Robulin* a j., ač jsou také druhy s komůrkami zčásti sebe kryjícími. Povrch větším dílem jest hladký, u některých, jako u *O. punctata*, i tečkovaný. Na jejím zevnitřku není viděti čárek ani brázdíček, co sledů stěn komůrkových. Komůrky drobné od první až k poslední znenáhla srůstající, stěny příční křivé, s obloukem k běhu závítku protivně hledicím; každá přehradka opatřena otvorem poloměsíčitým, na úvratu závítku ležícím (viz obr. 2. fig. 1.). Tím, že chodba závítku od středu k obvodu se zvětšuje, stává se, že středek prohloubení ukazuje a chodby v průřezu jako po stupních vystupují. Kraj nebo hřbet *Operkulin* bývá rovnoploché, málo kdy přikulatělý (viz. fig. 1., kdežto skořápka krajem v tvář postavena jest). Ačkoliv dotýkání se chodeb pravidlem panujícím u *Operkulin* býti se zdá, jsou předce i druhy, kde chodby sousední více méně vespolek se objímají; sem náleží *O. involvens* Reuss. Tento druh dosahuje značné velikosti, až na $1\frac{1}{2}$ čárky, an jiné mají sotva $\frac{1}{6}$ čárky. Dosaváde jen jeden druh, *O. incerta* d'Orbigny, na živě nalezen jest, ostatní jsou zkamenělé. Podle zevnitřku má *Operkulina* jakousi podobnost s *Cornuspirou* (Živa III. č. 7. obr. 1. fig. 5.), však jen zdánlivě, nebo tato náleží k jednokomůrkovým, an *Operkulina* jest mnohokomůrková, což arci jen ubroušením poznati se dá, poněvadž komůrky na povrchu skořápky, jak nahoře vyloženo, žádných sledů nepozůstávají.

2. *Nonionina* d'Orbigny (*N. Soldanii* d'Orbigny; obr. 2. fig. 2.). Jmeno snad od *Nonus*, že obyčejně zevnitř sledy jen devíti komůrek se spatřují (*Devitinka*). Skořápka volná, souměrná, stejnoboká, okrouhlá, více méně spleská nebo kulatá, látky skelné, lesklé, u některých druhů též dirkovité. Hřbet větším dílem přikulatělý, někdy také přístřený. Každý oběh závítku objímá všechny predešlé až k pupku; otvor poslední komůrky jest uzavřen stěnou hladkou, vydutou, u jejíhož zpodku právě na úvratu závítku předposledního oběhu nachází se ústí poloměsíčité na přič postavené, více neb méně dlouhé podle splesklosti nebo vypouchlosti skořápky. Na obraze vystavená *N. Soldanii* vyznačuje se svou přikulatělostí, podrobným tečkováním, pupkem prohloublým, oblouky jedenácti zevnitř viditelnými. Stěna závěreční jest široká, dirkovaná, poloměsíčitá, s ústím podobným, nízkým, na přič podlouhlým. Šířka celé skořápky nepřesahuje $\frac{1}{6}$ ". Z počtu druhů tohoto rodu vyznamenáme některé tvary značnějších a krásnějších způsobů, k. př. *N. communis*, postraně podoby ledvinkovité, zpredu klinovité; *N. bulloides*, skoro kulatá; *N. tuberculata*, *granosa*, mají svá jména odtud, že jamky pupkové bradavičkami nebo zrníčky jsou vyplněny; jiné bývají hladké, jiné pořádku nebo zhusta tečkované, důlkované, dirkované. Stěna závěreční bývá poloměsíčitá, kruhovitá, srdcovitá, hrotovitá, vysoká, nízká, široká, úzká. Ústí opakuje obyčejně podoby stěny závěreční, jest okrouhlé, poloměsíčité, kruhovitě atd. Hřbet skořápky bývá celý nebo vroubkovaný, sledy to brázdíček komůr-

kových; větším dílem přikulatělý, někdy také přiostrělý. Pupek bývá prohloublý, málokdy vypuklý. Znám jest druhů 36, z nichž 18 na živě, 18 zkamenělých. Živých nachází se nejvíce v Jaderském moři (6 druhů), zkamenělých nejvíce u Vidně v třetihorách (8 druhů).

3. *Fusulina* Fischer (*F. cylindrica* Fischer; obr. 2. fig. 3.; Vřeténko). Skořápka volná, souměrná, příční osou prodloužená, podoby skoro ječného zrnka nebo přitloustlého vřeténka. Hřbet jest široký, málo vypouchlý, s obou stran do pupku špičatě vybihající; podél hřbetu brázdíčky mnohočetné, od jednoho konce k druhému přičně běžící, sledy to vnitřních dlouhých, nízkých komůrek; konce posledního oběhu zavřen jest nízkou podlouhlou stěnou, od jednoho rohu k druhému uprostřed dosahující, podlouhlým ústím na úvratu závitku sedícím, opatřenou. Odloupeš-li kousek zevnitřní kory skořápky uprostřed jejího hřbetu (fig. 3.), ukazují se podlouhlé stěny komůrek, jen uprostřed úžlabím přetržené, kdežto otvory jednotlivých komůrek se spojují. Průřez příční, učiněn blíže jednoho nebo druhého konce (fig. 3. a), ukazuje stěny příčních komůrek od stropu až na dno dosahující, zavírající; kdežto na průřezu prostředním (fig. 3. b) stěny tyto jsou visuté, ke dnu nedosahující, z příčiny otvorů tam se nacházejících. *Fusulina* liší se od *Nonionin* hlavně převládající flouškou rozměru příčního, kdežto *Nonionina* jest buď spleská, nebo nanejvýš kulatá. Snadno sobě vymysliti přechody od jednoho rodu k druhému, tak že bytně od sebe se rozeznati nedají, tak že *Fusulina* jen co krajní druh *Nonionin* považovati se dá. Zevnitřek *Fusuliny* má velikou podobnost k některým *Alveolinám*, též příčně prodlouženým, ačkoli vnitřní budova je daleko vzdaluje, o čemž na svém místě zevrubněji. Znám jest dosaváde jen jediný druh, vystaven a popsán od Fischera z Waldheimu, profesora někdy Moskevského. (Bulletin de la société de naturalistes de Moscou 1829). Nachází se tam v uhelném vápenci na Dvině, skládaje celé vrstvy, a též v severní Americe v podobném útvaru.

4. *Nummulina* d'Orbigny (*Nummulites* Čihačev, d'Archiac; obr. 2. fig. 4.; Penizek). Předně podáme popis d'Orbignyho jakožto nejjednodušší, potom několik poznamenání podle d'Archiaca. Skořápka volná ve způsobě kulačku nebo čočky, hutná, zdánlivě korou pokrytá, pročež sledů vnitřních komůrek na povrchu rozeznati nelze; chodby závitku vespolek se olupině až k pupku pokrývají, jest jich mnoho, úzce okolo sebe obvinutých; komůrky hlavně na obvodu chodby vyvinuté, mnohočetné, drobkunké, stěnami naproti běhu závitku ohnutými; v každé stěně nachází se na dně otvor nízký, poloměščitý, poslední oustí jen u mladších rozeznati se dá, u starších jest bynoci, neznačné.

Nummulina liší se od *Nonioniny* předně, že u této poslední oběh chodby závitku značně jest vyvinutý, nejprostrannější, stěna poslední komůrky značná, s otvorem patrným; u *Nummulin* naproti tomu jsou poslední oběhy závitku vždy užší, až se konce u starších na povrchu ztrácí; za druhé, komůrky jen na obvodu jsou určitě vytvořeny, po bocích k pupku nebo ke středu pohočnímu přecházejí v chodby nepravdělné a jako síťovité, tak že zřejmě věřeje nebo osu točny, okolo které by se komůrky soustřeďovaly, rozeznati nelze, což arci u *Nonionin* naopak bývá. Skořápky *Nummulin* jsou veskrz a veskrz protkané sledy chodeb dírkových menších i větších, od středu k povrchu paprskovitě vycházejících; jsou obyčejně kamenní vápennou látkou zaplané, an dosaváde jen na zkamenělých *Nummulitech* pozorovati je bylo; živé sotva kdy se najdou, neboť se nalézají jen v nejstarších vrstvách útvaru třetihorního, hlavně na úpatí jihofrancouzském Pyreneji; pak i v Egyptě okolo rudého moře značně pohoří z pouhých *Nummulitů* sestávají. Jedna z největších pyramid Egyptských stavěna jest z toho kamene. Podoba jejich

čočkovitá dala původ báji, že jsou zkamenělý pozůstatek čoček, jimiž se živil lid Israel-
ský při stavění pyramid. Pozorna zde činíme čtenáře, aby se nenechal mýlití jmenem
Nummulitů (penízků) a nepokládal je za stejné nebo stejného užívání, jako jsou některé
druhy hlemežďů porcelánových (Cypraea helvola, moneta, annulus etc.), od Indů a guinej-
ských Negrů co peněz užívaných.

D'Archiac, jenž o Nummulitech nedávno velké nákladné dílo vydal *), dělí tento
rod na dvě hlavní oddělení: první zajímá takové, jichž komůrky jsou objímající, příční
stěny pak obloukovité, nakloněné; druhé oddělení obsahuje takové, kde komůrky zdán-
livě se neobjímají, a stěny příční skoro kolmo postaveny jsou. Do prvního oddělení nále-
žejí vlastně tak zvané Nummulity, do druhého d'Orbignyho Assiliny. Nummulity dělí
d'Archiac na patero skupení podle vlastností povrchu skořápky, která jest 1. hladká nebo polo-
hladká, 2. sífovitá, 3. polosífovitá (subreticulata), 4. tečkovitá, 5. čárkovitá nebo vráskovitá.

Zdá se nám, že následující Assilina jest od Nummulin dosti vyznačena, aby co
zvláštní rod vlastní místo podržela; popíšeme ji podle d'Orbignyho.

5. *Assilina* d'Orbigny (*A. granulosa* D'Archiac; obr. 2. fig. 5). Jmeno má snad
po starořímském penízku as — assis, tedy podobné s Nummulinou; Trojníček. Sko-
řápka jest volná, stejnoboká, koláčkovitá, velmi spleskklá; komůrky jen v prvním
mládí se objímají, později zdánlivě se neobjímají, i jsou na povrchu i s mezerami oběhů
čárkami nebo zrníčky vytknuté, viditelné; komůrky jsou malé, krátké, mnohočetné, příční
stěny skoro kolmé, otvory jejich položeny u dna na ouvratu předešlého oběhu; stěna po-
slední komůrky, u mladších zjevně i s oustím na venek vycházející, v stáří se tratí; celá
skořápka jest většinou i nejmenšími dírkami protkána. Podle všeho měla by Assilina velkou
podobnost s Operkulinou nahoře popsanou, a s Nummulinou bez mála žádnou, ačkoliv ji
D'Archiac k Nummulitům přiřadil. Pátráme-li však přísněji, a brousíme a rozkládáme-li sko-
řápky, najde se, že D'Archiac pravdu má. Fig. 5. ukazuje nám průřez Assiliny, příční
osou vedený. Uprostřed vidíme komůrky postaveny s jejich otvory jednu nad druhou,
po stranách pak vrstvy jednotlivým oběhům odpovídající, a však těsně k sobě přilehající.
Kdyby tyto vrstvy byly od sebe odchlípeny a prostory tyto souvislé s komůrkami, měli by-
chom právě Nummulity. Tim, že jsou kory tak stísněné, pochází že i příční stěny komů-
rek i ohyby závitkové stávají se na venek dosti viditelnými. U Operkulin jsou chodby
všude odloučeny, beze všeho vkornoutkování (enchatouillement, Einschachtelung).

Náleziště Assilin jsou též nejstarší vrstvy třetihorní, skoro v těch samých místno-
stech jako Nummulin, v Pyrenejích, ve Švýcarsku, ve Vlaších, v Egyptě, ve východní Indii,
v Číně. D'Orbigny udává, že dva živé druhy v nynějších mořích, v Rudém a v Oceanu
Indickém (u ostrova Ravak u nové Guiney) se nacházejí, o čemž se D'Archiac nezmiňuje.
Uvedeme některé druhy Assilin obšírněji popsané a vyobrazené od D'Archiaci: *N. expo-*
nens vyznamenává se okrouhlou zrníčkovitou vybouleninou okolo pupku mělce prohlou-
beného; *N. granulosa* má celé plochy poboční zrnky pravidelně poseté, jichž spořá-
dáním vyzrazuje se vnitřní budova komůrek a chodeb závitkových; *N. spira* ukazuje na
plochách pobočních sledy závitku pouhou vystávající zatočenou čarou, bývá nanejvýš
spleskklá; *N. mammillosa* s pupkem vystávajícím; Nummulites *Leymerici*, nový to druh,

*) Description des animaux fossiles du groupe nummulitique de l'Inde, précédé d'un résumé géologique
et d'une monographie des Nummulites par Le Vicomte D'Archiac et Jules Haime. Paris. Gide et
Baudry in 4° pag. 380, avec XXXVI planches.

popsal a vypodobnil D'Archiac velmi zevrubně, v čemž na jeho nahoře uvedené dilo odkazujeme.

6. *Siderolina* D'Orbigny (obr. 2. fig. 6.). Skořápka volná, souměrná, okrouhlá, zevnitř korou zrnkovitou potáhlá, uvnitř chodby závitku mnohočetné, objímavé; otvory komůrek ouzské, na ouvratu chodby předešlé ležící, oustí poslední komůrky neznačné; po obvodu skořápky vyvstávají výrůstky na způsob rohů, tři, pět i více, čímž skořápka nabývá podobu hvězdičky, odkudž jméno *Siderolina* (Hvězdička). D'Orbigny nepopsal žádné druhy, podal jen, že se nacházejí dva druhy v hořejší křídě Maestrickské. Jeho popis jest velmi neúplný, aniž výkresu přidáno, což mne pobídlo, několik exemplářů od p. prof. Reusse mně přívětivě sdělených proskoumati. Zevnějšek jednotlivých kusů jest velmi nestejný; některé měly jen po dvou, po třech rozích, některé až do sedmi. Čím více rohů, tím pravidelněji vypadají; rozeznati pak tělo čokovité, silně vyboulené, na jehož okraji jsou výrostky oble přístřelé, ke konci čárkované, někdy i zpleštilé, ke konci rozšířené; zrněčka na povrchu těla jsou u středu největší, odkudž po řadách vždy menší a menší ku kraji a do rohů vybíhají, jsou větším dílem celistvé, i zdá se že s komůrkami souvisí. Kde jsou nalomeny, ukazují mezi sebou dírky a chodby, pročez těžko zevnější oustí poslední komůrky najíti, které někdy na oupatí většího rohu viditelné, nejvíce pak zrněčky pokryté jest. Broušili-li skořápku, ukazují se zrněčka celistvá a mimo to mnoho bílých teček a čárek soustředně do vnitřku směřujících, patrně to sledy někdejších chodeb dírečných, zkameněním uzavřených, jakož to samé u *Nummulitů* se nachází; na velmi tenkých, ubroušením zhotovených ploškách představují se pod mikroskopem co průzračnější, na rozích větrovité souvisící proužky, v těle pak oponkami komůrek prosto vnikající. Když se ubrousí tělo skořápky až do rohu, tu viděti jest, že komůrky též do rohu vnikají, a že tyto nejsou pouhé přívěšky (jako na př. u *Robulina calcar*, *echinata* etc.), nýbrž že při budově celé skořápky zúčastněni jsou, což se bezpochyby též u některých *Polystomell* (*P. Regina*, *Josephina*, *aculeata*) nachází, s nimiž se zdá *Siderolina* velmi spřízněna, jen že poslední komůrky a oustí jsou méně vyvinuty, čímž se k *Nummulinám* a *Assilinám* sblíží. Zdá se vůbec, že čím více skořápky *Polythalamů* dírkami jsou protkané, tím méně potřebovala příroda o zvláštní větší oustí se postarati.

Když se čokovité tělo skořápky povrchní zlehka ubrousí, vnikneme do zevnějšího patra komůrek; tyto běží rozšiřující se od pupku paprskovitě něco vyvýšitě ku kraji,

odkudž na druhém boku až k protějšímu pupku podobně dosahují. Jest jich asi 10—12, stěnami rozdělených, v každé jest několik otvorů po stranách, u samého kraje jsem žádný nespatrił, čímž by se arci od *Nummulitů*, *Nonionin* a j. velice lišila.

Následující rody A, b, jsou jednoústné s oustím u středu stěny poslední komůrky.

7. *Hauerina* d'Orbigny (*H. compressa*; obr. 2. fig. 7.). Jméno dáno od d'Orbignyho ke cti rytíře Hauera. Skořápka volná, velmi splasklá, souměrná, látky celistvé bez dírek; chodby závitku ne cele

Obraz 2.

celistvé bez dírek; chodby závitku ne cele

obalující, pročež v pupeční jamce oběhy vnitřní viditelné; komůrek čtvero na posledním oběhu, každá něco podlouhlá, obloukovitá; stěna poslední komůrky příkulatělá, ústí od úvratu závitku něco vzdálené, podlouhle okrouhlé podle směru splasklosti, okolo něho bradavičky roztroušené; hřbet hranou čili ostrím opatřen. Znáám jest jen jediný druh, nalezen v okolí Videňském v jílú zrnečnatém třetihorním. Postavil jsem ji zde hned po Operkulině, protože jako u této oběhy závitku jen málo se objímají, tudíž u pupku jako tam odkryté jsou. Liší se od ní ústím podlouhlým po ploše skořápky a něco od úvratu vzdáleným. Délka komůrek připomíná na Milliolidy, o nichž později.

8. *Orbignyina* Reuss. (*O. ovata* R., obr. 2. fig. 8.). Jmeno dáno od Reussa ke cti d'Orbignyho (viz Geinitz Grundr. d. Verst.-Kunde, pag. 665). Skořápka volná, souměrná, vejčitá, po bocích tupě vyboulená bez značného pupku, komůrek málo velikých, poslední mnohem větší, na jejíž vyboulené vejčité stěně nachází se uprostřed oustko též vejčité. Nalezen dosud jen jeden druh zkamenělý. Velikost skořápky 1—1,25“ v křídě na ostrově Raně.

9. *Flabellina* d'Orb. (*F. rugosa*; obr. 2. fig. 9.). Jmeno od flabellum (vějíř); Vějíčka. Skořápka volná, souměrná, velmi stlačená, podlouhlá, lístkovitá, hmoty pevné, komůrky lístnami oddělené; v mládí pravidelný závitok objímavý, s oustím okrouhlým u kraje hřbetu ležícím, později komůrky se rozširují a rovně vybíhají, uprostřed v úhel ostrý zahnuté, kdežto u poslední viděti na rohu oustí malé kulaté. Má podobnost s Frondikularií (Živa III. č. 7. obr. 3. fig. 10.), jen že tato bez závitku počíná, není-li v tom jakýs omyl. Nachází se v hořejší křídě u Paříže.

Sledují rody A, c, jednoústné, s oustím při obvodním konci stěny poslední komůrky. Sem náležejí: Kristellaria a Robulina.

10. *Kristellaria* Lamarck (*C. reniformis*; obr. 2. fig. 10.; Hřebínek). Skořápka volná, stejnoboká, podlouhlá nebo vejčitá, splasklá, často na kraji přístřená, látky lesklé, sklovité, zevnitř někdy proutkovaná; závitok cele nebo zčásti objímající, složen z komůrek splasklých, prodloužených někdy až k ouvratu závitku, někdy vzdálených; poslední komůrka má oustí malé okrouhlé, na konci přihřbetním položené. Mnozí druhové přibližují se k Marginulinám, a prostředkem těch ke komůrkovitým prostořadým, an dílem jsou zavité, několika pak komůrkami zpřimené, o čemž později, kde o smíšených tvarech promluvíme.

V pravěku nacházely se Kristellarie ve vrstvách třetihorních podapenninských, v liasu hořejším, v útvaru eocenském, v hořejším křídovém, živých 13 druhů nejvíce v moři Jaderském.

Jsou velikosti dosahující od 1 až do 6 millimetrů. Význaky druhů hlavně jsou založeny na počtu zevnějších komůrek od 6—10; ostatně se různí délkou, splasklostí, hřbetem ostrým nebo tupým; největší z nich, *C. cassilis*, má oustí podlouhlé, čímž se blíží k Robulinám, na hřbetě pak široký lemeš nebo hřeben jako u helmu, odkud přijmení.

11. *Robulina* d'Orb. (*R. cultrata*; obr. 2. fig. 11.). Skořápka volná, stejnoboká, přikrouhlá, splasklá, na kraji přístřená, látky sklovité lesklé; závitok vždy objímající, komůrky prodloužené, na pupku se oustředně stýkající; oustí podlouhlé trojhranné, položené na konci přihřbetním poslední komůrky.

Robulina má největší podobnost s Kristellarií; liší se však hlavně podlouhlým trojhranným oustím, pak že tvar nautilodobný u ní bez výmínek ouplně jest vyveden, také se vyznačují vlastním okrouhlým hrbolem na místě pupku, jakého u Kristellarií

ani sledu nebývá. Mezi 37 druhů nachází se v nyníjších mořích 16 živých, z nichž 10 v moři Jaderském. Velikost skořápky dosahuje od $\frac{1}{2}$ až do 3 millimetrů. Druhy se liší počtem komůrek od 5 do 11 proutkovitím, zrukováním na povrchu, hrbolem pupku, ostrím nebo tupostí kraje. Příční stěny jednotlivých komůrek, jakož i poslední bývají podél prohloubeny (aniž ploché ani vyboulené.)

Přicházíme k oddělení druhému, t. Nautiloidek, u nichž na stěně poslední komůrky vicero oustí se nachází. Mohou se rozdělit na dva poddily:

B, a. Polythalamky mnohoústní s dutinami komůrek jednoduchými: Polystomella, Geoponus.

B, b, mnohoústní komnatkovité.

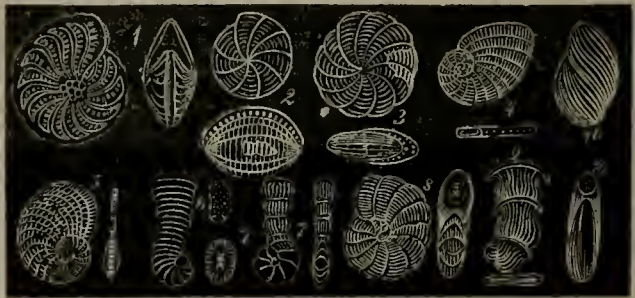
Sem náležejí rody následující: Alveolina, Orbiculina, Peneroplis, Heterostegina, Coscinospira, Lituola, Spirolina, Dendritina, Vertebralina, Fabularia, a snad i Cyclolina. U předešlých A, a, b, c, byly vesměs všechny komůrky jednoduché, jednu toliko dutinu mající s otvory jednoduchými na přední i zadní příční stěně, u nyní jmenovaných mnohoústních jest dutina složena (mimo Polystomelly) z vícera komůrek odpovídajících počtu oustí a otvorů vnitřních stěn, prehrádkami od sebe rozdělených, na povrchu skořápky brázdíčkami podélnými naznačených.

B, a. Mnohoústní, jednodutinné:

12. *Polystomella* Lamarck (P. strigilata; obr. 3. fig. 1.) Jmeno pochází od *πολύ* (mnoho) a *στόμα* (ousto); Mnohoústko. Skořápka volná, souměrná, okrouhlá, čoučovitá, podoby v každém stáří stá-

lé, hřbet příkulatělý, často i braou a ostny opatřený. závitě ob-
jmající, komůrky jedno-
dutinné, se stěnami oblou-
kovitými nebo rovnými, stý-

Obr. 3.

kajícími se okolo okrouhlé plochy, vyboulené uprostřed pupku: stěny zevnitř pruhami vyznačeny, mezi nimiž řady důlků od středu k obvodu paprskovitě vyběhají; celá skořápka bývá mnohočetnými dírkami protkána, z nich několik větších na stěně poslední komůrky blíž ouvratu závitku se nachází; dulký mezistěnné posledních dvou nebo tři komůrek bývají též skulinkami protkány, v ostatních starších zavřené. Nonionina. Řod na druhy dosti bohatý. D'Orbigny počítá 31, z nichž 14 živoucích, ostatní kopané. Z živých nachází se jeden (P. strigilata) v Jaderském moři, zvláště u Jakinu (Ankona), kterou M. S. Schultze podrobněji zpytoval. Přenesl množství exemplárů živých Polystomell až do Gryfsvaldu, svého bydliště, kdež je pohodlně pod mikroskopem proskumatí mohl. V své (nahore uvedené) knize vypočetl také podrobně zvířátko s obšírným tenetem vláken sarkodních podobného způsobu, jako jsme dříve u Gromii (Živa III., číst. 4. pag. 113.) vypočetl. Rozpustiv skořápku vápennou v rozředěné kyselině solné.

obdržel těliska zvířecí, smědou sarkodou jeduotlivé komůrky naplňující; jsou podoby klínovité, jako sama dutina komůrky, na povrchu po stranách opatřena podélnými výrostky, vězícími v podobných rourkách skořápky, zevnitř vypuklinami nebo hřbety, jamky postranní dělicími, vyznačena. Tyto rourky se dají porovnávat s komnatkami, jakými komůrky ostatních rodů (*Alveolina*, *Orbiculina*, *Peneroplis* etc.) opatřeny jsou, jen že u *Polystomell* dutina komůrky prázdna, nebo vlastně sarkodou naplněna jest. Poslední dvě komůrky nebývají hutnou sarkodou naplněny, nýbrž jen vláčeninou sarkodní; u těchto nacházejí se mimo otvory v jamkách též ouzké skulinky podél každé vypukliny, z nichž zvířátko vláčení své vystrkuje a tamž zase vtahuje. U mladších byl hřbet skořápky tenkým osnatým lemešem opatřen, u dospělých stružkou po kraji hřbetu běžící. Celý povrch skořápky, jakož i stěna závěreční jsou nescísluými, něco porůznu většími obřezenými, a mezi nimi nejmenšími dírkami posety, z nichž ze všech vláčenka sarkodní se vysílají. Ehrenberg utvořil z *Polystomellek* ještě jeden vlastní rod: *Geoponus* (Zemědělo), jenžto se tím vyznačuje, že postranní jamky a hrbolky pruhy stěn komůrkových přesahují a je křížují, což však dalšímu ještě prozkoumání ponecháno budiž.

13. *Alveolina* d'Orb. (obr. 3. fig. 2.) Jmeno pochází asi od *alvus* (břich, žaludek), někdy také v smyslu *co ovl*, tedy *Oulek*, proto že jest jako buňkami včelíciimi naplněna. Skořápka jest volná, souměrná, stejnoboká, buď kulatá, nebo na přič od pupku k pupku prodloužená; závitok pravidelný předešlé oběhy ouzce objímající, jeduotlivé komůrky jsou široké, však nízké (půda od stropu málo vzdálená), na tolik stejných odloučených chodeb přehrazené, kolik otvorů na oponce, kolik oustí na poslední komůrky stěně se nachází; oustka okrouhlá jednou řadou oblončitou na poslední stěně příčně postavená. Oponky komůrek a přehrádek chodbiček na povrchu skořápky brázdíčkami znamenány. Na obraze jest kousek stropu odloupen, aby se spatřilo vnitřní spořádání chodeb komůrky. D'Orbigny poznal 9 druhů: dva živé, jeden u Novohollandu, druhý u ostrova Kuby; kopané nacházejí se větším dílem v dolejších vrstvách třetihorních s *Nummulity*, jedna ale i v křídě. Vyobrazil dva druhy *A. melo* (viz obr. 2.) a *A. Haueri*, jest na přič prodloužená, oustí podlouhlá kolmo. Velikost $\frac{1}{2}$ —1 millim.

14. *Orbikulina* Lamarck (*O. Rotella* obr. 3. fig. 3.; Kolečko). Skořápka jest kotoučovitá, volná, stejnoboká, splasklá, podle stáří velmi měnlivá; v mládi jest závitok objímavý, velmi pravidelný, později se rozširuje více a více v kotouč splasklý, komůrky stanou se neobjímavými; jsou vždy ouzké a přehrádkami podélnými v mnohočetné celly rozdělené, které obyčejně oustími střídavě postavenými ve více řadách na stěně poslední komůrky vynikají, někdy však i jednou řadou. *Orbikulina* má v mládi podobnost s *Alveolinou*, v stáří blíží se k *Peneropli*, jen že tato někdy ze závitku na rovno se prodlužuje na způsob *cornu copiae* (rohu hojnosti). Nachází se živá u ostrovů Antilských a Marianských, kopaná v Sedmíhradsku.

15. *Peneroplis* Montfort (*P. planatus*; obr. 3. fig. 4.). Jmeno asi od *πίνη* (vřetenko) a *όπλον* (zbroj?) nebo snad od *πένης* (nuzný) a *όπλον* (také štít), že představuje někdy kotouček široký ač velmi tenký; Tenkoštitok. Skořápka volná, souměrná, splasklá, hřbet ostrý, pupek plochý, komůrky v mládi objímavé, závitkovitě běžící, v stáří se rozširují nebo jsou prosto rozvinuté (jako u *Spiroliny*); komůrky jeduotlivé bez přehrádek a komnatek (jako u *Operkulin*), velmi stlačené, stěny znamenají se zevnitř čárkami obloukovými; oustřední konce posledních komůrek nedosahují vždy až k pupku (jako u *Kristellariid*), nemají nikdy po stranách příčné řady důlků (jako *Polystomelly*), nýbrž jen mnohočetné dírky

podél závitku běžící; stále pak se nachází jedno- nebo dvouřadi oustek na stěně poslední komůrky. Druhů jest velmi málo. *P. planatus*, živý daleko rozšířený, nachází se též v třetihorním písku blíž Vidně u Nussdorfu. Nejbliže k posledním oběma se řadí:

16. *Heterostegina* d'Orb. (*H. Puschii* R.; obr. 3. fig. 5.; Střídavokomnatka). Skořápka kotoučovitá, závitok velmi plošný, jen na jedné straně patrný; komůrky ouzké, od středu k obvodu dlouhé, obloukovité, mnohočetné, přehrádkami na komnatky rozdělené, podélné se sousedními střídavé, oustka zevnější číni jednu řadu na stěně poslední komůrky. *H. Puschii* 4—6" široká, tenká jako papír, vejčitookrouhlá, zevnitř hladká; závitok má tři oběhy; v posledním komůrek 25—28 čárkami obloukovitými naznačeno, podélných pak čárek okazuje se u každé komůrky 20—24. Nachází se v hrubém vápně v Moravě, Haliči, Volyni. *H. Haueri* d'Orb. má méně komůrek, přehrádky komnatek jako i stěny komůrek jsou obloukovitými řadami uzlínků naznačeny. *H. costata* d'Orb. T. XII. 15—17.

17. *Lituola* Lamarck (*L. nautiloidea*; obr. 3. fig. 3.). Jmeno od latinského *lituus*, nahore zakřivená hůl Augurů (Beřlička), nebo také polní trouba. Skořápka volná, souměrná, z mláďi závitkovitě stočená, později prosto prodloužená, složená z komůrek širokých, napříč málo stisněných, širokých neobjímavých, uvnitř mnohonásobně na komnatky rozdělených; oustka zevnitřní mnohočetná nacházejí se na stěně komůrky poslední. Nalezá se jen co kopanina v křídovém útvaru. *Lituola* jest velmi spřízněna s *Koscinospirou* Ehrenb., aniž je Reuss odděluje, ačkoliv d'Orbigny ji za vlastní rod vystavil.

18. *Spirolina* Lamarck (*S. austr. d'Orb.*; obr. 3. fig. 7.). Skořápka volná, souměrná, v mláďi cele nautilodobná, v stáří narovnaná, komůrky podél okrouhlé, z počátku poloobjímavé, pak prosté, zevnitř čárkované, naznačení to komnatek vnitřních mnohočetných; v mláďi jest poslední komůrka množstvím oustí porážnu stojících opatřena, která se v stáří spojují v jeden hlavní nepravidelný otvor. Jeden druh (*S. agglutinans*) má tu vlastnost, že k svému povrchu píseční zrnečka přilepuje.

19. *Dendritina* d'Orb. (*D. arbuscula*; obr. 3. fig. 8.). Jmeno pochází od *δένδρον* (strom), proto že mnohočetná oustí splývají v podobu stromečku; Strůmkoustek. Skořápka volná, souměrná, závitok pravidelný, cele nebo jen zčásti objímající, chodby splešklé nebo přikulatělé, pupek plochý (*D. Juleana*), nebo vpadlý (*D. elegans*), nebo vyboulený (*D. Haueri*) podle menší nebo větší objímavosti závitku; na povrchu příčně obloukovitě brázděná, podél těsně žlábkovaná, znaky to stěn komůrek a přehrádek komnatkových, komůrky střední velikosti 10—15 na posledním ohěhu; ústka na stěně poslední komůrky slita v jeden otvor souměrný všelijak strůmkovitý (dendritský). D'Orbigny počítá 6 druhů, z nichž dva živé v Středomoří a okolo Antil, 4 kopané z vrchního třetíhoří okolo Bordeaux a v dolejších Rakousku.

20. *Vertebralina* d'Orb. (*V. mucronata*; obr. 3. fig. 9.). Jmeno od *vertebra* (obratel), proto že jednotlivé články nebo komůrky mají jakousi podobnost k obratlům; Obratlovka. Skořápka volná, ne cele souměrná (na jednu stranu nahnutá, na počátku nautilodobně zavinuta, pak dvěma neb třema komůrkami něco skriveně vybihající); komůrky jsou stlačené, džbánkovité s krajem bořejším něco ohnutým, na povrchu žlábkované, což ukazuje na vnitřní oddělení v komnatky, ačkoliv d'Orb. tvrdí, že látka uvnitř jest celistvá (*contexture compacte*); oustí poslední komůrky jest dlouhé soužené, zdánlivě jednoduché, ač podle Reussa vyzrazuje přímou řadu menších skulinek, což opět značí vnitřní komnatky.

Dosaváde jen živé druhy známy jsou v Středomoří a okolo ostrovů Antillských.

21. *Fabularia* Defranck (F. discolithes; obr. 3. fig. 10.). Jmeno od faba (bob) pro podobnost s fasolí. Skořápka volná, souměrná, podlouhle okrouhlá, spleštilá, podoby bobu, zevnitř jen dvě komůrky podlouhlé, poloobjímavé, na povrchu žlábkované, uvnitř v dlouhé komnatky rozdělené, ježto na stěně poslední komůrky okrouhlým sejtlem drobných oustek vycházejí. Má zevnější podobnost s Biloklinou (o které později), ačkoliv od ní vnitřní budovou bytně se dělí. Jen jeden druh kopaný, v kotlině třetihorní Pařížské, dosaváde nalezen.

U rozvržení Nautiloidů Rhizoforů obmyslel jsem z počátku vystaviti vlastní oddělení přechodní takových rodů, jež z mláďi závitkovitě počínají, později pak v přímý směr komůrek vycházejí, čímž arci velké podobnosti s proutkovitými nebo prostořadými Polythalamkami (Živa III. č. 7. pag. 213 obr. 3.) nabývají. Sem by náležely následující rody: Flabellina, Lituola, Spirolina, Dendritina, Vertebralina a j. U hlavních však autorů na tento rozdíl při spořádání rodů žádný ohled se nebere, proto že by se tím takové sblížení musely, jenž pro jiné bytější znaky do zcela jiných oddělení náležejí, totiž ku prostokomůrkovému a složenokomůrkovému. Předce ale, aspoň z morfologických ohledů, tato nestejnost u vyvinování zvláštního poznamenání zasluhuje. Jsou totiž dva způsoby odchýlení se skořápky od prvního směru a podoby. Jednou přechází závitkovitý směr do rovného, komůrky pak dříve klinovité přejdou v podobu soudkovitých (Vertebralina), baňkovitých (Spirolina), koláčkovitých (Lituola). U jiných zase přechází podoba oblá, příkulatělá prvních komůrek později v splasklou a širokou, jako u Peneroplid, Heterostegin, Flabellarii. Tak rozličné doby vyvinování přivlastnily by skořápku brzy k jednomu brzy k druhému oddělení, čemuž abychom se vyhnuli třeba zůstatí při podobě prvopočáteční prvního mláďi, která beztoho i při dospělých skořápkách zachována jsouc k vyznačení rodu dostatečných znaků poskytuje.

Co zde o Nautiloidech řečeno, platí též o Trochoidech, o nichž přístě jednáno bude.

O tělesech vyhraněných.

Nerosty soustavy klenčové (viz č. 7.)

Od Jana Krejčího.

1. Klenčové kovy.

Antimon, R, 87°35' dle G. Rose, však málokdy dokonale vyhraněný; obyčejná kombinace R—2. R—∞, vždy dvojčetně srostlé; obyčejně nedohraněný v ledvinitých tvarech. Příbram, Andreasberg, Sala, Allemont.

Arsen, otrušik, R, 85°4' dle G. Rose, známé tvary R—∞, R—t a R; málokdy dokonale vyhraněný, obyčejně ledvinitý a miskovitý. Freiberg, Schneeberg, Jachymov, Andreasberg, Wittichen.

Antimonarsen, v zrnitých a ledvinitých tvarech. Obsahuje Sb, As. Příbram, Allemont, Andreasberg.

Vismut, R, 87°40' dle G. Rose; obyčejná kombinace R. R—∞. Nejčastěji v tvarech stromovitých, pernatých. Jachymov a saská baňská města Schneeberg, Anna-berg, Marienberg, také Wittichen, Cornwall.

Tellur, R, 86°57' dle G. Rose, někdy v tvarech R+∞. R—∞ R, obyčejně nedohraněný, drobnozrný. Facebay v Sedmihradsku.

Tetradymit, 3 R, 68°10, (obr. 1.); obyčejná kombinace 3 R. R—∞, skoro vždy jsou čtyry krystally pravidelně srostlé; R nebyl pozorován, obnášel by 100°38'. Obsahuje Bi²Te²S. Šoubkov u Stávnice.

3R(r, r', r''), R—∞ (o).

Leštěnec arsenový (Arsenikglanz) v stěblových shlucích. Obsahuje As, S. Marienberg (Palmbaum).

Palladium z Tilkerode v lesklých šestibokých deskách u Tilkerode na Harcu.

Osmiridium, P, 124°, kombinace $P-\infty$. $P+\infty$ a $P-\infty$. P. $P+\infty$; také v zrnech. Obsahuje (Ir, Rh) Os. Kušvinsk a Nevjansk na Uralu; v Brasilii.

Trojosmid iridový; vyhraněn jako předešlý; obsahuje Ir Os³. Na Uralu s předešlým.

Čterosmid iridový; též na Uralu.

2. *Tuha* (Graphit), v tenkých šestibokých deskách a sloupcích, obyčejně nedohraněná, šupinatá. Obsahuje čistý uhlík jako diamant, obyčejně s malým podílem železa, křemenu a hlíny. Schwarzbach u Krumlova, Svojanov, Pasov, Borrowdale v Anglii a t. d.

3. *Kyz niklový červený* (Kupfernikel) málokdy vyhraněný, obyčejně ledvinitý a celistvý. Obsahuje Ni As. Jachymov, Michelsberg a saská města Freiberg, Schneeberg atd.

4. *Antinonnikl* v malých šestibokých deskách, též stromovitý. Obsahuje Ni Sb. Andreasberg.

5. *Millerit* (Haarkies), v tenoučkých žlutých jehličkách s klenčovitými plochami na konci. Obsahuje NiS. Jachymov, Příbram, Johannegeorgenstadt.

6. *Greenokit*, P, 87°13'. Obyčejná kombinace P. $P+1$. $P+\infty$. Obsahuje Cd S. Bishopton ve Skotsku.

7. *Rumělka* (Zinnober) (obr. 2.) R, 71°47'; obyčejná kombinace R. $R+\infty$. $R-\infty$. Obsahuje HgS. U Hořovic, Moschellandsberg v Porýnsku, Almaden ve Španělich.

8. *Blejno měděné* (Kupferindig) někdy v šestibokých sloupcích, obyčejně nedohraněný. Obsahuje CuS. Sangerhausen, Leogang v Solnohradsku, Vesuv, Chili.

9. *Leštěnec molybdénový* (Molybdänglanz) v šestibokých jemných deskách a šupinatý. Obsahuje MoS². Jachymov, Slavkov, Cornwall.

10. *Fluocerit*, v šestibokých sloupcích a nedohraněný. Obsahuje CeFl. Brodbo u Fahlmu.

11. *Zinková ruda* (Rothzinkerz), nedohraněná, zrnitá. ZnO. Sparta, Franklin a Sterling v New-Jersey.

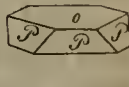
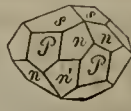
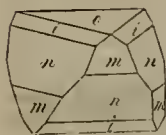
12. *Korunt* (safir, rubin, smirgl) R, 86°6' (obr. 3.) soutvarný s následujícími; obyčejná kombinace $P+\infty$. $P+1$. $R-\infty$. R. Obsahuje Al O₃ s přimíšením máleho podílu barvičích oxidů. Ceylon, Jizerská louka, ostrov Naxos.

Červená železná ruda (Eisenglanz, obr. 4.), R, 86°, vyskytuje se v krásných plouškových tvarech; obyčejná kombinace R. $R-\infty$, také R. $P+1$. $R-2$. Nejčastěji zrnitá. Obsahuje FeO₃. Elba, sv. Gotthardt, Zinnwald, Vesuv atd.

(Obr. 2.)

(Obr. 3.)

(Obr. 4.)

R. $R-\infty$. $R+\infty$. P . R .
n o m i

R
P

$P+1$. $P+\infty$. $P+1$. $R-\infty$. R. R
r o P P

R. $P+1$. $R-2$. $R-\infty$. R.
P n s o P

Titanoželezná ruda (Titaneisenerz, Iserin), docela soutvarná s předešlou; významává se ale tím, že z jehlance jen polovina se vyvinuje a tvary tedy nesouměrně vypadají. Obyčejná kombinace R. $R-\infty$. $\frac{P+1}{2}$ (obr. 5.); na Jizerské louce v černých

zrnech. Obsahuje Fe O₃, TiO₃, Gastein, Sv. Gotthardt, Jizerská louka.

13. *Platnerit*, v šestibokých sloupcích. Obsahuje PbO₂. Leadhills ve Skotsku.

14. *Křemen* (Quarz); P, 133°44' (obr. 6.) skoro vždy v kombinaci s $P+\infty$, často také s R, 75°55' a s p. l. $\frac{P}{2}$. Též se vyskytují poloklenčové a polodvojklenčové kombinace. Obyčejnější kombinace jsou: P. $P+\infty$; pak P. $P+\infty$. $P+2$, také P. $P+\infty$. p. $\frac{P}{2}$. Obsahuje Si O₂. Krásně vyhraněný křemen nalezá se v Alpách švýcarských, u Kařary, v Uhřích v Marmaroši, v Šumavě atd.

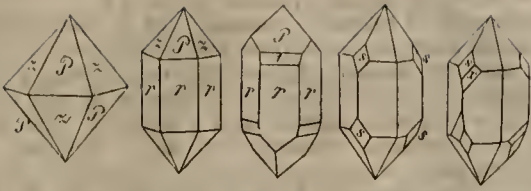
(Obr. 5.)

$$R.R-\infty \cdot \frac{P+1}{2}$$

P o n

(Obr. 6.)

$$P \quad P.P+\infty \quad P.P+\infty \cdot P+2 \quad P.P+\infty \cdot R \quad P.P+\infty \cdot R \cdot \frac{(P)^2}{2}$$

P z P z r P r t s s x

(Obr. 7.)

15. *Polybasit*, P 117° (obr. 7.), obyčejná kombinace P—∞. P; tvary vždy deskovité, často velmi tenké. Obsahuje (AgS, CuS)² Sb S³, AsS₂. Jachymov, Freiberg, Andreasberg, Štávnice, Krennice. Bohatá stříbrná ruda obsahující až na 72°/₁₀₀ stříbra.

16. *Blejno stříbrné* (Rothgültigerz); vyskytuje se ve dvou způsobech, co světlé (AgS)³. As S³ a co tmavé (AgS)³. SbS₃ (obr. 8.). U světlé jest R 107^o48' u tmavé 108^o18'. Krásné světlé odrůdy nalezájí se v Jachymově, tmavé v Příbrami, ve Freibergu, v Štávnici, na Harcu. Obyčejné kombinace jsou R. P+∞ a také P+∞. R-1. $\frac{R+\infty}{2}$. Též se vyskytuje v kombinaci často vápnotvar (P)³.

17. *Kyz magnetový* (Magnetkies) P 127°; obyčejná komb. P—∞. P+∞. P. (obr. 9.); tvary deskovité; nejčastěji neduhraněny. Obsahuje (FeS)². FeS³. Kupferberg ve Slezsku, Bodenmais v Bavorích, Fahlun, Lukavice.

18. *Brucit*, v šestibukých deskách a lupenatý. Obsahuje MgO. HO. Hoboken v New-Jersey, ostrov Unst.

19. *Hydrargilit*, v malých branolech a paprskovitých kuličkách. Obsahuje (HO)³ AlO₃. Zlatoust na Úralu, Villa rica v Brasilii.

20. *Vápenec* (Kalkspath); R, 105^o3' až 105^o18' obyčejně 105^o8' (obr. 10.). Vyskytuje se v přerozmanitých tvarech: některé z obyčejnějších jsou R, pak R—∞. R+∞. též R+∞. R-1. také R+1, pak R+2. R—∞; též (P)³ a (P)³ $\frac{3}{4}$ R+1. R; také se vyskytují pravidelné srostlé hraně dle ploch R—∞, nebo dle ploch klenčových. Krásně vyhraněny vápenec vyskytuje se u Prahy (Zličov), v Příbrami, na Harcu, v Anglii atd. Vápmo jest CaO. CO₂ a s ním souhlasí ve tvaru ještě následující uhlaný, v nichž se CaO dosazuje rozličnými soutvarnými látkami. Hraný klenčů jejich odchylují se více méně od hran vápence.

(Obr. 8.) (Obr. 9.)

$$R.P+\infty \quad P+\infty R-1 \cdot \frac{R+\infty}{2} \quad (P)^2 \quad P-\infty.P+\infty.P.$$

P n n z k h P. M. r

Plumbocalcit u Wanlockheadu ve Skotsku, obsahuje (CaO, PbO). CO₂; klenč jeho měří 104^o53'.

Dolomit, obsahující (CaO + MgO). CO₂ a *knědek* (Braunspath) obsahující (CaO + MgO, FeO, MnO). CO₂ jsou dvě odrůdy magnesiových vápenců, jejichž klenč 106^o15' — 20' měří. Obyčejně vyskytují se jen v R. také v R+1 a R-1. Nerosty tyto skládají celé skály a objevují se též vyhraněné v rudných dolech, v Jachymově, ve Freibergu, Štávnici atd.

(Obr. 10.)

$$R \quad R+\infty.R-\infty. \quad R+\infty.R-1. \quad R+\infty.R-1. \quad R+1$$

P c o c g g f

$$R+2 \quad R-\infty. \quad (P)^2. \quad (P)^2.R+1.R.$$

m o r r f P

Rozličná dvojčata.

Breunerit (Talkspath); R 107° 10'—30' obsahuje (MgO, FeO) CO₂; tvoří celé skály v Tyrolských a Štýrských Alpách, vyskytuje se jen v Ř.

Mesitín (Mesitinspath), R 107° 14'; obsahuje (2MgO + FeO). CO₂, vyskytuje se krásně vyhraněn v komb. R—1. R—∞ u Traverselly v Piemontu.

Pistomesit, R, 107° 18' obsahuje (MgO + FeO). CO₂, Flachau v Solnohradsku.

Ocelek (Eisenspath), R, 107°, objevuje se obvykle v R, také ve tvarech s plochami R—∞, R+∞, R+1; a tvoří mohutné sloje v Štýrských Alpách. Hojný jest též v rudných dolech n. p. v Příbrami. Obsahuje FeO. CO₂. Vyskytují se také ocelky, v nichž poměr prvků jest jiný.

Manganový štěpek (Manganspath), R, 106°, vyskytují se R, R—1 a P+∞; obvykle v ledvinitých tvarech. Obsahuje (MnO, CaO). CO₂. Kapník a Nadák v Sedmíhradsku, Freiberg.

Zinkový štěpek, kalamím klenčový (Zinkspath); R, 107° 40', obvyklejší tvary jsou R, R+2, (P)³, také se vyskytují R—∞. R—1, P+∞, obvykle ledvinitý. Obsahuje ZnO. CO₂. Tarnovice ve Šlezsku, Olkuč, Dognacka, Rezbaña, Chessy u Lionu, Nerčinsk, Čáchy.

Železozinkový štěpek (Eisenzinkspath) v podobných tvarech obsahuje (ZnO, FeO). CO₂. U Čách.

21. *Willemit*, R, 128° 30', obvyklejná komb. R+∞. R, nejčastěji nedohraněný. Obsahuje (ZnO)³. Si O³. Čáchy, Lütlich, Raibl.

Troostit, soutvarný s předešlým; obvyklejná komb. P+∞ R; obvyklejně nedohraněný. Obsahuje (ZnO, MnO, MgO)³. SiO³. Stirling a Sparta u New-Jersey.

22. *Phenakit*, R, 116° 40'; obvyklejná kombinace P+∞. P. R. Obsahuje Be O³. Si O³ (obr. 11.). Takovaja v Sibíři, Ilmenské hory, Framont v Lotřínkách.

23. *Beryll* (a Smaragd, obr. 12.); P, 59° 53'; obvyklejná kombinace jest P+∞. P—∞. P. (BeO³ + AlO³). (Si O³)². Šmaragdy v Columbií, Egyptu a Solnohradsku, beryll v Sibíři, Šumavě (Ronšberk), Bodenmais.

24. *Apatit*, P, 80—81° (jako obr. 12.). Obvyklejně v dvojklenčových kombinacích; nejobyklejnější tvar jest P+∞. R—∞. P.; také v nedohraněných odrůdách (Phosphorit). Obsahuje 3 [(CaO)³ PO³] + Ca Fl. Krásně vyhraněný u Slavkova a Zinnwaldu v Čechách, v Alpách, Hammondu v New-Yorku atd.

Pyromorphit (Grünbleierz, Braunbleierz, jako obr. 12.) téhož tvaru jako předešlý. Obsahuje 3 [(PbO)³ PO³] + (Ca, Pb) Fl. Krásně vyhraněný v Příbrami, Stříbře, Zschopau atd.

Mimetesit, téhož tvaru jako předešlý. Obsahuje 3 [(PbO)³. (PO³, As O³)] + Pb Fl.

25. *Dioplas*, R 126°, R+1, 95° 5 (obr. 13.); obvyklejná kombinace P+∞. R+1. Obsahuje (CuO)³. (SiO³)² + 3 HO. Na hoře Karkalinské v Sibíři.

26. *Vanadinit*, v sloupcích šestibokých. Obsahuje (Pb Cl + 2 PbO) (Pbo)³ (VO³)². Berezov v Sibíři, Zimapan v Mexiku.

27. *Coquimbít*, P 58°, v šestibokých sloupcích. Obsahuje FeO³. SO³ + 9HO. Coquimbít v Chili.

28. *Xanthokon* v tenoučných šestibokých deskách. Obsahuje 2 [(AgS)³. (As S³)] + (AgS)³. (AsS³). Freiberg (Himmelsfürst).

29. *Nephelin a Eläolith*, P 88° 6' (obr. 14.); obvyklejná kombinace P+∞. P. R—∞. Též nedohraněný. Obsahuje (NaO, KO)² SiO³ + 2 (AlO³. SiO³) Nephelin na Vesuvu, Miasku, Eläolith v Miasku.

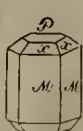
(Obr. 11.

12.

13.

14.

15.)

P+∞. P—∞. R.

P+∞. R—∞. P.

P+∞. R+1.

P+∞. P. R—∞.

R. $\frac{R+∞}{2}$ P+∞

5 n P

M P x

5 r

M r

P r s

30. *Turmalin*, R 133° 10' (obr. 15.); obvyklejně v polotvarných kombinacích, z nichž obvyklejnější jest R. $\frac{R+∞}{2}$. P+∞. Na obou koncích bývají jiné plochy. Turmaliny jsou vůbec dvojité křemány, v nichž 3, 4, 6 podílů křemánu oxidového sloučeno jest

$\frac{2}{3}$ křemánem oxydulovým. Oxyd jest AlO_3 a FeO_3 , někdy také MnO_3 , Oxydul jest MgO , FeO , NaO , LiO , KO . Část SiO^3 bývá nahražena BO_3 . Elba, Rožnov v Moravě, Miask na Uralu, ostatně černý turmalín často v žule.

31. *Mastek* (Talk) v šestibokých deskách, v šupinách, tvoří horniny. Obsahuje $3 (MgO. SiO^3) + (MgO^2). SiO^3 + 2HO$. Zvláště v Tyrolských a Štýrských Alpách.

32. *Slída měděná* (Kupferglimmer) obr. 16., R $69^{\circ}48'$, v deskovitých tvarech $R-\infty$. R. a v šupinatých shlucích. Obsahuje $[(CuO)^3. AsO^3 + 9HO] + 3 (CuO. HO)$. Cornwall, Saida v Sasích.

33. *Herschelit*, P $124^{\circ}45'$; obyčejná kombinace P. $R-\infty$. Vě klínových shlucích. Obsahuje $(NaO, KO)^3. (SiO^3)^2 + 3 [AlO^3 (SiO^3)^2] + 15HO$. Aci Reale v Sicilii.

34. *Chabasit*, R $94^{\circ}46'$ (obr. 17.); obyčejně v jednoduchém klenči R, také v dvojčatech se pronikajícími. Obsahuje $(CaO, NaO, KO)^3. (SiO^3)^2 + 3 [AlO^3. (SiO^3)^2] + 18 HO$. Oustí nad Labem, Faröer, údolí Fassa v Tyrolsku.

35. *Gmelinit*, R $86^{\circ}18'$ (obr. 18); obyčejná kombinace P. $P+\infty$. R $-\infty$, dle Breithaupta pravidelně srostlý shluk klenčů $\frac{2}{3}$ R. Obsahuje tutéž látku co Chabasit. Vicenza, Antrim v Irsku.

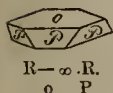
36. *Levyn*, R $79^{\circ}29'$ (obr. 19.); obyčejná kombinace R $-\infty$. R. R -1 na tvarech pravidelně srostlých. Obsahuje $CaO. SiO^3 + AlO^3. SiO^3 + 4 HO$. Ostrov Sky, Faröer.

37. *Diphanit*, v šestibokých deskách a hranolech. Obsahuje $2 [(CaO, FeO)^2 SiO^3] + 3 [(AlO^3)^2. SiO^3] + 4 HO$. Se smaradem a fenakitem na Uralu.

38. *Margarit*, v šestibokých deskách a lupencích. Obsahuje $2 [(CaO, FeO)^2 SiO^3] + 2 [(AlO^3)^2. SiO^3] + 2HO$.

39. *Chlorit*, v šestibokých deskách s jehlancem P $106^{\circ}50'$ (obr. 20.). Tvoří horniny. Obsahuje $(MgO, FeO)^3 SiO^3 + (AlO^3, FeO^3) + 2 [MgO. (HO)^2]$. V Alpách.

(Obr. 16.

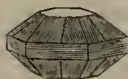
R $-\infty$. R.
o P

17.

R
P

18.

R $-\infty$ R.R -1 .
o' P

19.

R.R $-\infty$. P $+\infty$. R -2 .
P o u z

20.

21.)

40. *Kämmererit*, v šestibokých deskách a hranolech, obyčejně šupinatý. Obsahuje $2 [(MgO, CaO, FeO)^2. SiO^3] + (AlO^3, CrO^3). SiO^3 + 6 HO$. Bisersk v ruské Permii.

41. *Ripidolith*, R $65^{\circ}50'$ dle G. Rose, v klenčích plochou R $-\infty$ otupených. Obsahuje $3 [(MgO, FeO)^2. SiO^3] + (AlO^3, FeO^3) SiO^3 + 9HO$. Na Uralu u Zlatoust, Zermatt v Tyrolsku, Schwarzenstein v Tyrolsku.

42. *Sideroschisolith* v šestibokých hranolech s jehlancem. Obsahuje $FeO, FeO^3, AlO^3, SiO^3, HO$. Podobá se k následujícímu, a jest snad jen odrůda jeho.

43. *Cronstedt*, v hranolech paprskovitě srostlých. Obsahuje $FeO, MgO, FeO^3, SiO^3, HO$. Nalezl se jen v Příbrami.

44. *Eudialyt*, R $73^{\circ}24'$ (obr. 23.), obyčejná kombinace R. R $-\infty$. P $+\infty$. R -2 . Obsahuje $4 [2 (CaO, NaO, FeO)^3. (SiO^3)^2] + ZrO^3. SiO^3 + Na Cl$. V Gronii.

45. *Pyrosmalit*, P, $115^{\circ}37'$; obyčejně v sloupcích a deskách, Obsahuje $4 (FeO + MnO)^3 (SiO^3)^2 + Fe Cl^3 + (HO)^6 (FeO^3)$. Nordmarken ve Švedsku.

46. *Cancrinit*, obyčejně nedohraněný. Obsahuje $(NaO)^2. SiO^3 + 2 (AlO^3 SiO^3) + CaO. CO_2$. Miask na Uralu.

47. *Kameněčnik* (Alaunstein), R $92^{\circ}50'$, obyčejně nedohraněný. Obsahuje $KO.SO^3 + 3 (AlO^3. SO^3) + 6HO$. Tolfá u Říma, Beregszacz a Muzay v Uhřích, ostrov Milo.

Drobnosti.

Nejpatrnější předměty z letošní výstavy Pařížské.

Francouzský týdeník *Cosmos*, redigován od l'abbe Moigno a věnován pokrokům ve vědách a upotřebení jejich v průmyslu, podává zprávy o nejpamátelnějších předmětech nynější výstavy Pařížské. Dovolíme sobě čtenářům čas od času sdělovati výtahy z těchto zpráv.

Přede vším poznamenati třeba, že tyto zprávy jsou někdy skvělou velkohlavností francouzskou předneseny, což ale věci ovšem na ujmu není. Podáme toho příklad hned v následujícím.

1. Div divocí výstavy Pařížské. Potravní konzervy pana Lamy-ho.

V jednom z nejskrovnějších koutů přístavěných budov paláce výstavy nachází se sbírka plodů neočekávaných, přepodivných, tak že by člověk ani svým vlastním očím nevěřil. Takového něco ještě v žádných, ani v nejslavnějších výstavách nebylo. Skvělý vynález p. Lamy-ho stačil by sám jediný výstavu toho roku nade všechny vyzenamati. Viděli jsme, dotýkali jsme se, ani jsme vlastním smyslem nevěřili, a náš starý rozum štilil se před usmáním báchor-kami, jakými jsme bývali konejšeni v mládí. Jak by také padesátiníkoví napadnutí mohlo, věřiti v jakousi divotvornou bytost, která svou milenku v hluboký spánek ponoří, ji nejchutnějšími pamlsky, nejvonnějším ovocem obklade, aby prociitnůvši po století jimi se oblažiti mohla. Pan Lamy, licentiat věd fysikalních a mathematických, universitní professor, nyní malý obchodník v Clermont-Ferrandu, náleží mezi ony skvělé, pronikavé a činné hlavy, s jakými se zřídka potkáváme. Po pětiletých zkouškách dostal se na ten stupeň, který by v starém věku smrtelníka byl do Olympu vyzdvihl. vystihnuv totiž tajemství, zachovati všechny látky potravní, nechtí i jakkoliv hnilobé nebo kvašení podrobené, v stavu docela přirozeném bez sušení, bez stlačení, bez zavaření, bez uzavření v duchaprázdném prostoru, a sice všechny spůsoby masa, zelin, ovoce, máslo, mléko, ba i kvasnice. Přibližte se ke skleněné skříni našeho skromného Auvergnata: v pravo a v levo spatřite viseti skopové kýty, jedna jest pět let stará, druhá dvě, obě docela čerstvé, navzdor vedru letnímu a výparům povětrným, od kterých nikdy chráněny nejsou. Obě jsou dokonale zachované, mají zápach příjemný a daly by vyborné pečené. (Nyni popisuje ještě jiné kusy masa podobným způsobem.) Dál zase spatřiti jest ve třech škatulkách kapustu bělouňkou, nesvadlou, tak čerstvou, jakoby na košťálu ještě rostla; hrozny tak pěkné, jakoby visely ještě na keři; meruňky a broskve tak krásné jako na stromě; karlátká, jakoby nebyly ještě sčesané; pomeranče, mišpule, čáslavky ještě přitvrdlé; homoliky (tartofle) vlihouňké, jakoby ještě v zemi vězely; koroptve, kvěaly, jakoby právě nyslívce je byl odevzdal; viděti tam červenou řipu od r. 1853, na jedné podél protiznuté lze zčísti všechny vrstvy dosud neporušené, na jiné starší řipě, která sice ztvrdla, ostatně ale docela neporušena zůstala, jest zase v průřezu, když slunce na něj padá, viděti tisíce krystalků cukrových, na důkaz, že zachováním jejím nejenom kvašení se přerušilo, nýbrž i cukrovou látku tak vyhranilo, že jen potřebí řipu vymýti, aby se cukr od dřeví oddělil. V jedné láhvi, která jen broušenou zátkou uzavřena jest, nalezá se mléko šest měsíců staré tak čisté a jednostejné, jako právě dojené, v druhé láhvi jest zase šťáva z cukrové řipy, bezbarvá, zápachu i chuti neporušené, tak že by z ní, jako z čerstvě lisované, cukr neb lih dobývati se mohl. Za několik dní spatří se nad to vše srnec čtyřletý, před dvěma lety střelený, dosavad tak zachovaný, že milovníci zvěřiny nad ním se zaražují. Jestli vystavnímu soudu se zalíbí, vystaví pan Lamy po boku památného srnce obrovského lososa, platejsa a štika, které mají dobiti císařskou tabulí k oslavě výstavy všeobecné. Bylo by věru zvláštní divadlo, viděti zde zásobu předjidel, lahúdek, pokrnutí masitých a zelinných, ovoce aho i květin pro velkolepon tabulí, která se teprva po 6 měsících slaviti má. Učiňte vyzvání panu Lamy-mu, přijme je beze vši starosti, ani od vás žádati bude čestného kříže, jenž by třeba zavřen byl v broskvi, dozrálé v srpnu a požívané v prosinci.

Dávno žádaný vynález p. Lamy-ho není výsledkem nahodilého pokusu, nýbrž moudrého použití theorie. Nechtěje nížadným způsobem tajemství p. Lamy-ho uveřejniti, můžeme zde předece dvě zásady naznačiti, od kterých vynálezce vyšel, a které ve dvojnásobném záležitosti, jemuž se látky podrobiti musí. Předně známo jest, že hnití a rozklad zvířecích a rostlinných látek počíná kvašením bílkových částek, a proto je přede vším přeměnění třeba působením plynu k tomu příslušného, aby se srazily. Toto sražení, vyvedené

v uzavřených nádobách, stačí větším dílem, když se jedná o to, aby čerstvé maso na neurčitý čas se zachovalo; za několik dní může se tak připravené maso dát již na povětrí. V jiných případech, n. p. u ovoce, zelenin, zvěřiny, by ten způsob nedostačoval. K tomu účelu jest zadržet potřebi, sprostíti vzduch všeho kyslíku, jímžto vlastně líní se stává. V těch případech vzal p. Lamy své útočiště k jistým solím, obdobným k jednosířičníku železnatému a jednosoličnicku měďnatému, kteréž se však nikdy dotýkati nesmějí látek, ježto se mají zachovati. Pokrmy tím způsobem zůstanou docela čisté, a zachovají svou potravní sílu, zvláště svůj zápach a všechny prvotní své vlastnosti. A všechny tyto divy zachování stojí jen velmi málo! Cena masa a mléka zvýší se při 1 kilogrammu nebo 1 litru asi o 10 centim^{*)}. 1000 kilogrammů cukrové řepy, nebo 1 hektoliter cukrové šťávy žádal by k zachování 1 frank, z čehož by tak výhoda vyplynula, že by se v každé době roku cukr neb lih beze vsí ztráty z takové řepy neb šťávy dobývati mohli.

Na obranu možných námitek musíme ku konci podotknouti, že vynález p. Lamy-ho již délkou času potvrzen jest. Skopové maso a kapusta byly již před léty na vzácných tabulích vystaveny, ovoce tak zachované prodávalo se v Paříži celou zimu, a sice broskve a meruňky pro svou vzácnost a dobrotu jeden kus po 1¼ franku. Bezpochyby neopomíne zůstat vinití p. Lamy-ho z plagiátu, zvláště když veřejnosti vyjeví tajemství svého způsobu zachování, a nebude pak těžko ukázati ze spisů lučebníků, že podobné spůsoby již v užívání byly, ač neměly takových výsledků. Jinou námitku činí slavný publicista p. Alfons Karr, dokládaje, že konzervy potravní přicházejí na trh právě když jsou vzácné a drahé, a tedy pro velké obecnostvo důležitosti nemají. Však je-li potrava zvláště masitá drahá v Evropě, jsou zase kabeniny, jako Texas, Kanada a j., kde jest v hojnosti a odkud jen nasolená k nám se přiváží, tak že jí v čas nouze upotřebiti se dá. Spůsob p. Lamy-ho rozluštil ale otázku o zachování ponejprvé důkladně, neboť on i chudinně může zachovanou a chutnou potravu lacině podávati až od pobřeží velkých a žirných poříčí amerických. —

2. Hodiny bez pastorků p. Lamblina.

V nesmírné galerii v paláci výstavy nevábí nic více pozornost k sobě, jako podivné hodiny faráře Lamblina; sám císař díval se na ně dost dlouho, a zdálo se jakoby nerád od nich byl odehál. Nemají sice ničeho na sobě, co by smysly okouzli, ano pohled na ně má skoro něco odporného; jsou nemotorné, podivné, z látky až příliš sprosté; kolo dřevěné sotva otesané, hrubý železný drát, dva hrubé kameny, to se zdají býti hlavní částky. A předece zbuzuje tento neforemný stroj podivení všeobecné. Kdo jej spatří, cítí, že jest to dílo vtipu neobyčejného. Farář chude osady, která jako tolik jiných byla by zůstala na vždy bez nástroje, jenž by řídil její služby boží, práce, jídlo a spaní, sám chud jako ona, a nemoha čas jinak měřiti, než z hlavy a podle slunce, umínil si obdarovati ji řádnými hodinami, které by osadu nic nestály a předece dokonalé služby konaly, k čemuž arci docela nové výminky náležely. Měly býti takové, aby neměly potřeby správy, regulace, čištění a mazání, ba měly býti bez pastorků, což ale zase žádalo velmi lehké závaží, kývadlo zimou, teplem a vlhkem nezměnitelné, což všechno se zdá býti nemožné v umění hodinářském. A hle, nemožnost stala se skutečností! Závaží má asi 2 libry; kostelník, který jde zvonit klekáni, natáhne je provazem, visícím vedle ostatních provazů zvonů; k tomu jest kývadlo nad 2 sály dlouhé, z dvou dřevěných trojhranů spojených příčnou tyčkou složené, uprostřed nichž jest umístěn velký čtverhraný kámen na místě kývadelní čocky; jeden kyv trvá 1½ sek. Při tom zaujímá místo zoubkovaných obýčejných kol kolo s kuličky u kraje, pak kolo zadržovací, tyčka na konci na způsob ptačích zobáků zalnutá, konečně dráty prosté neb tetězovité, pouhým tažením působící. Kývadlo se kývá samo o sobě svou vlastní tíží 200krát, což trvá 5 minut, při čemž křidelky víjaku pohybuje, jenž zasahuje do kolečkového kola; odpor při tom jest tak malý, že zniží v porovnání s váhou kývadla. Tato soustava pojišťuje současně kývání nejenom pro dva kyvy, nýbrž pro dvě stě kyví, a nebylo nám podivné, že tyto nemotorné hodiny mají skoro správnost hodin hvězdářských, neb měsíčné odchylky jejich počítají se po sekundách. Po 200 kyvech uvolní se kolo zadržovací, na jehož hřídeli jest závaží zavěšeno; zobák ohnuté tyčky, upevněné na kamenu kývadelním, spadne na kroužek drátěný s hřídelem spojený, mezi tím obdrží kámen kývadelní vlastní tíží nový postrk, čímž se mu ztracená síla pohybovací zase navrátí, aby nových 200 kyví započal. Podobně uspořádán má bicí stroj.

*) Kilogramm = 1000 grammů = 1.7857 Víd. libry; litre = 0.707 Víd. mázu.

Povrchní tento popis p. Moigna nestačí ovšem k úplnému porozumění, pročez jsme se obrátili k jednomu z našich výtečných hodinářů, jenž v Paříži na výstavě svého zastupitele má, a bylo nám slíbeno, že bližší výklad toho stroje co nejdříve obdržíme. Neбудeme pak meškati, výklad ten i čtenářům našim sděliti.

3. Počtářský stroj (arithmomètre) p. Thomase z Kolmaru.

Od starodávna stávalo už rozličných nástrojů k usnadnění počítání. Znám jest Abacus římský; Číňané, Turci a Rusové užívají dosaváde desk počtářských, s nimiž velmi zrůzné zacházení umějí. Později slyuly Nepperovy hůlky (bacilli Nepperiani); r. 1791 zhotovil Grtison kotouč počtářský, o kterém Klügel v mathem. slovníku svém obšírně pojednal. Tyto prosté nástroje srostly později v rozličné způsoby strojů počtářských, více méně složených. První myšlenku podal Pascal, pak l' Epine zvlášť se o to pokusil. Známé, že Leibnitz více než 30 000 tolarů na tu samu věc vynaložil, ale cíle nedosáhnul. Podobně vedlo se i jiným. V Londýně vystavil p. Roth dvě takové mašiny, dosti zdařilé. Od r. 1827 vystoupil p. Babbage, i ponavrhl anglickému parlamentu, k účelu vyhotovení mathematických a námořnických tabulí vykazati jistou běžící summu na sestavení stroje počtářského, od něho velmi důmyslně vymyšleného. Parlament tu summu povolil, však stroj tento dosaváde ukončení nedošel. Nejnovější pokus o to sdělují nám vědecké žurnaly, že letošního roku vstoupil v Angličanech Šved Scheutz, jehož nástroj i tu výhodu má, že hned počet také vytiskne.

Na výstavě Pařížské skví se nyní arithmomètre p. Thomase z Kolmaru v dotud nedosáhlé dokonalosti a obsáhlosti, neboť počítá ciframi i 30číselnými, což ovšem summy sotva pochopitelně vydává. Složení toho stroje zakládá se na 15 válčích ocelových, na jedné polovici plochy hladkých, na druhé opatřených žlábků od celé délky válce až k $\frac{1}{9}$ délky jeho ubývajícími. Spolu s nimi běží hřídele, na kterých 10zoubkovaná na svém hřídeli pohyblivá kolečka, jenž do žlábků sahají, a zevnitř na obalu celého stroje vlastní rukovětí k určitým cifrám přesmykati se dají. Na konci těchto hřídelů jsou též kolečka 10zubová, na jejichž zevnitřní ploše cifry od 0 až do 9 jsou naznačeny, na něž rafije ukazuje. Když se držátka na dané cifry postaví, uchopí se počtář kliky u předního válce a zatočí, načež rafije na průčelních cifernicích tytéž dané cifry ukazují, pak se postaví druhá řada, zatočí se zas, i ukazuje se na cifernicích summa těch dvou řad atd., aneb kolik řad k sečtení podáno bylo. Stane-li subtrakce, točí se na protivnou stranu; má-li se násobiti, točí se tolikráte, kolikrát každá cifra činitele jednotek obsahuje; má-li se vykonati divide, točí se naopak. Podobný pochod jest u potenci a kořenů. Tím způsobem lze v nejkratším čase ohromné počty s nezvratnou jistotou dokonati, které by jinak mnohodenní krušnou práci požadovaly. Stroj tento má ostatně tu výhodu, že velikost jeho při zrůstajících počtech neroste v poměru krychlovém, nýbrž v poměru pouze arithmetickém, což není bez vlivu na jeho cenu, která dosti mírná jest. Stroj kabinetní deseticiferní stojí 100 zl. stř.; součiny jeho jdou až do 999,999.999. Stroj 16ciferní stojí 200 zl. stř.; součin jeho dosahuje 999 trilionů. Stroj na výstavě jde až do 30 cifer, totiž do kvintillionů.

4. Elektromagnetický automat k navíjení hedvábí z kokonů od p. Acharda.

Stroj tento vyvádí práce, které sotva nejtěžší a nejobratnější prsty ženské s takovou jistotou dovésti mohou, totiž nasazuje na místo přetržených vláken nové kokony na určité místo k zapřádání novému. Stává se to tím způsobem, že vlákenko běží po malé tyčce, která s jinou naproti postavenou tyčku v neustálé rovnováze stojí; jak mile vlákenko se přetrhne, spadne převahu mající protityčka, dotkne se vodiče elektrického a zbudí magnetičnost železné podkovy, která zase působí na pohyblivé želízko, jehožto pohybem jiná částka stroje nový kokon nastří a jej k dalšímu rozpředení pošine. Spojení s vodičem elektrickým přetrhne se potom, a stroj vrátí se do prvního stavu. V stroji tom užívá se nových mechanických zásad, kterých budoucně velkých výsledků míti mohou.

O b s a h.

Tetřeví. — Podivné způsoby rozplemeňování se živočichů. Sepsal Dr. Ed. Gréger. — Palmy. Od Julia Saxa. Dokončení. — O rhizopodech skořepnatých mnohokomůrkových vlnutých, zvláště o Nautiloidech. Sepsal Dr. Jan Purkyně. — O tělesech vyhraněných. Od Jana Krejčího. Drobnoti: Nejpatrnější předměty z letošní výstavy Pařížské.

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: *Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.*

Číslo 10.

Ročník třetí.

Říjen 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matiee obnáší ročně 1 zl. 30 kr. stř., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. stř. Předplaceni přijímá se v kanceláři p. J. U. D. *Jos. Fryče*, v Jindřišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasílá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. stř.

Ještěrka beznohá čili beznožka obecná.

Od dávna již počítá se beznožka (slepýš) k hadům a všude u obecného lidu jest dosaváde v takové osklivosti, jako pravý had. Nemá-li totéž šupinaté hladké tělo, a nesvíji-li se v prachu jako zlořečený zeměplaz? Však zde podoba klame: přírodopis neuznává beznožku za hada, nýbrž za ještěrku. V celé tlupě plazů není nevinnějšího zvířátka nad beznožku, tak že povinnosti každého přírodoznalce býti musí, proti pověře a krvelačné nenávisti ji brániti.

Nedostatek zevnitřních okončin, totiž předních a zadních nohou, protáhlé, válcovité tělo staví na první pohled beznožku mezi hady. Taktéž klade však nevědomost velrybu a pliskavice mezi ryby, pondravy mezi červy, korály k rostlinám.

Pozorný pozorovatel pozná již bez vědeckého návodu značné rozdíly, jimiž se beznožka od hadů vzdaluje. Tělo její jest dokonale oblé, jako u červa; tělo hada má více méně podobu hranolu; beznožka jest od záhlaví až k začátku ocasu všude stejně, a odtud až ke konci skoro stejně tlustá: u hada přibývá tloušťky od tenkého krku, jenž slepější docela chybí, a ubývá od prostředka zase k tenkému konci ocasu. Otvor výkalný jest u beznožky zrovna u prostřed těla, u našich pravých hadů ale mnohem dále vzadu. Ještě patrnější jest rozdíl v oděvu. Šupiny hadů, ač dle své podstaty daleko rozdílné od šupin ryb, nejsou vzadu ke kůži přirostlé, nýbrž dají se odchlípnouti; kulaté šupinky, vlastně k šupinkám podobné bradavky beznožky, jsou hluboce do lesklé kůže zapuštěny a dají se nesnadno okem, tím nesnadněji hmatem rozeznati. Šupinky tyto stojí v rovných čárách, jak do délky, tak napříč, u hadů ale stojí v onom poměru, jenž se naznačuje jmenem *Quincunx* (jako n. p. pravidelně vysazené stromky). Beznožka má i na břiše šupinky, had ale příčné pásky, které mu plazení usnadňují. Proto leze beznožka po zemi méně obratně a pomáhá si hlavně kroucenním těla; také žebra, ostatně jako u hada pohyblivá a s prsní kostí nespojená, nemohou pohybování tak podporovati jako u hada, neb kůže beznožky jest tuhá, křehká, nikoliv tak měkká a ohebná jako kůže hadi. Oko beznožky není sice velké, ale úplně vyvinuté, vypouchlé, černé; okrouhlá zřetelnice jeho jest obejmuta zlatou duhovkou. Mimo to jest opatřeno, zrovna

jako ptáčí oko, dvěma víčkama a postranní krycí blánkou; hadí oči jsou ale potaženy průhlednou blánkou a nemají víček. Sáhne-li na oko hada, zůstane nepohnutým, neboť jeho jest necitelné; bližine-li se ale prstem k oku slepýše, ihned zavře víčka. Jest podivno, že zvíře s okem tak pěkným a dokonalým mohlo obdržeti jméno *slepýše*, kteréž ostatně, jak se zdá, jen z německého *Blindschleiche* přeloženo jest. Bude tedy dobře vyloučiti toto jméno z českých přírodopisů; jmenujme to zvíře raději *ještěrkou beznohou*, neb chceme-li zvláštní jméno míti, *beznožkou obecnou* nebo podobně; vždy bude takový název lepší a češtější, nežli chybné slovo *slepýš*.

Lebka beznožky jest jako u hadů malými štítky pokryta, jejichž obrysy ale nesnadno rozeznati se dají. Štít temenni jest největší, po obou stranách stojí oční štíty, vzadu jsou malé, všelijak vytvořené štítky záhloví: na tlamě jsou dva až tři páry štítů; dírky do nosu jsou po straně na konci okrouhlé tlamy. Kraje tlamy nejsou jako u hadů malými štítky obroubeny, nýbrž v jeden celek srostlé; tváře jsou vpadlé, hořejší kraj oční jamky vyniká jako obočí.

Ještě větší rozdíl jeví se mezi kostrou hadí a kostrou beznožky. Lebka hadů skládá se z četných volně spojených kostí, které se daleko roztáhnouti dají, tak že kořist tlustší býti může nežli had sám. V lebce beznožky jsou kosti větším dílem srostlé, jmenovitě jsou kosti čelistní, u hadů vždy ve dvě polovice rozdělené, jako u ještěrek vůbec v jeden kus spojené a neroztažitelné. Následkem toho může jen takovou potravu bráti, která objem tlamy nepřevyšuje, zvláště živí se žízalami a bezskořápečnými plži. Vysvitá z toho, že tedy beznožka kužitečným zvířatům náleží, nikoliv ke škodlivým, a že každý, kdo ji pronásleduje, nerozumně jedná. Na čelistech sedí jen jednoduchá řada špičatých, do zadu zahnutých zoubků; kost patrová, u hadů též zoubky pokrytá, jest u beznožky bezzubá. Jazyk, u obecného lidu chybně žihadlem nazvaný, jest volný, bez pochvy, ploský, na konci mělce rozeklaný a prostředkem až ke kořenu rýhou opatřený. Barva jeho, jakož i vnitřní tlamy jest špinavě růžová, tupé koncečky jeho jsou ale černošedé. Jazyčkem svým zahrává sice také jako had; nikoliv ale tak hbitě a tak často, také musí při tom tlamu poněkud otevřít, poněvadž nemá jako had šterbinu v hořejším pysku.

Ačkoliv nohy docela chybi, má trup předce stopy lopatek, klíční a prsní kosti jakož i pánvice; vůbec si oblíbila příroda v čeledi ještěrek nejrozmanitější poměry vyvinutých a zakrnělých nohou vytvořiti. Větší díl však ještěrek s takovými nevyvinutými nohami náleží cizím krajinám.

Vnitřnosti beznožky, ústroje zaživací, dýchací a plodní podobají se k těmtěž ústrojům hadím, jak dle tvaru, tak i dle postavy; jen plíce, jejichž jedno křídlo u hadů obyčejně zakrnělé bývá, jsou u ní dosti úplně vyvinuty; měchýřek žluční, u hadů od jater oddělený, jest u ní játrami obejmutý. Žlázy ocasní má také jako had, však ve vládna protažená.

Páření odbývají beznožky z jara, nejsou při tom ale tak čilí jako hadi; samička klade v letě 6—12 vajíček s tenoučkou skořápkou, jižto mláďata i hned prolomí. Mladé beznožky jsou velmi pěkné, podoby kuželovité, u hlavy tlusté, vzadu tenké; na zádech jsou šedožluté, lesklé, jako fermeží potažené, od záhloví vyvinuje se z jedné nebo několika skvrn černohnědá čára, která až ke konci ocasu běží; břicho a boky jsou černo-hnědé, všude zarudlími, na krku a na stranách světlejšími tečkami skropené.

Barva dospělé beznožky bývá u rozličných jednotlivců tak rozmanitá, že se ani

dva stejně zbarvené exempláry naléztí nedají. Vůbec jest hnědá barva základní ve všech možných odstínech, u samečka blíží se více k olovené, u samičky více k tříslové barvě. Ostatně se pozná samice podle toho, že břicho ke střední čáře vždy více se zatmňuje a konečně v úplně černou barvu přechází. Jiné barevné známky jsou nepatrné, někdy jedna nebo dvě tenké čáry po zádech, u samice tmavé krůpěje po bocích. Význačný jest fermežní lesk, jimž se celé tělo skví.

Beznožky zlomují si, tak jako ještěrky, velmi snadno svůj ocas, ten jim však znova nenarůstá, nýbrž zacelí se špičatým koncem. Beznožky tak poraněné dostávají na zádech někdy popelavé ba i modré skvrny, tak že ani k poznání nejsou. Tato křehkost ocasu pochází z volného připojení ocasních obratlů a ze slabosti ocasních svalů. Uložený kus krouží se sem tam a podržuje ještě dlouho jakousi citlivost.

Beznožka jest zvíře velmi pokojné, kteréž člověku nikdy uškoditi nechce ani nemůže; nechť se běře jakkoliv do ruky, předce nikdy nekousne ani nesycí. Potrava její záleží, jak již podotknuto, v bezskořepnatých plžích a žítzálách; v zajetí pije ráda čerstvou vodu, zvláště před svlékáním kůže, což za leto několikráte se děje. Při tomto svlékání roztrhá se obyčejně kůže na kousky, někdy se shrne také v úzký kroužek.

V podzímku, když studené počasí nastává, vyhrabou si beznožky v kypré zemi pod kamenin chodby 30—35 palců dlouhé s několika záhyby, ucpou je travou a zemí, a zalezše do nich ztuhnou. Nejblíže u vchodu leží mladé, pak vždy větší a docela vzadu jeden starý samec a samice, všechny ztuhlé a bezcitné, dílem svinuté, dílem vzájemně spletené, dílem natažené. Tak se jich najde někdy 20—30 kusů pohromadě. Z jara, když slunce jasně svítí a zahříváti počíná, vylezou pomalu a vyhřívají se na suché stráni. Nepřátelé beznožek jsou čápi, ježkové, sojky, hadi (užovky), mladá kánata, nejvíce však nerozum lidský.

O proměnách ornice rukou lidskou.

Sepsal Dr. Jan Palacký.

Mezi látkami přírodními není snad mnoho tak zajímavých jako ornice, tato pramáli všeho ústrojí, nevyhnutelná výminka každého života, hmotná podstata každé bytosti, a spolu tak zanedbaných a nesnadných, poněvadž praktických. Zkušenost nás učí, že kterákoli hračka heraldická neb organografická vždy pilněji a hojněji provedena byla, nežli nejdůležitější praktické otázky, ku kterým teprv vždy jen nouze neb náhoda vedla; a zde to tím více platí, ana lučba jest věda nová, za jejíhož trvání velké změny v ornici se ukazovati nemohly aneb od začátečníků pozorovány nebyly. Hlavní nesnáze otázky té jest dosud trvající spor o samu výživu rostlin, o důležitost nerostových neb organických prvků pro rostliny, a tedy o důležitost samé ornice. Dokud spor ten není rozhodnut, nepomáhá nám skrovný dosud počet chemických analys ornice, neb třeba bychom pozorovali (co z nich pro malichernost jejich arci nelze), že k. př. vzděláváním polí ubývá jim síry, kostíku, alkalii vůbec, aneb geinu, ulminu a humusu vůbec — nevíme co z těchto dějů uzavíratí.

Počet skutků pozorovaných tedy, co do změn jakosti ornice rukou lidskou nastalých, jest velmi skrovný. Nevysilenost egyptské a z části indické pády tisíciletým vzděláním nelze k nim připočísti, neb v obou zemích přináší stále zavlažování nejen

stále mrvu, nýbrž novou naprosto půdu na stará role. Většina zemí v dávnověkosti vzdělávaných leží teď skoro ladem, jako Babylonie, Malá Asie, Persie, kde pastva orbu zahnila; jiné zas země nebyly v dřevnověkosti tak známé, aby se dalo cosi jistého o nich říci — malá část Evropy, Ameriky a Afriky tvoří celý náš obzor, a i zde nelze všeobecný rozsudek pronést, ač se přec více podobá, jakoby ornice rukou lidskou byla zchudla. Většina evropských polí nenáležela nikdy k oněm půdám, již netřeba hnojit; jak staří Němci, tak i Římané hnojili, mrvili a úhorovali, tak že nelze činit v tom rozdílu mezi minulostí a přítomností. Neznámější skutek je v našem oboru příklad oněch amerických půd, které neustálým sázením zvláště tabáku při všem hnojení tak zchudly, že hývají teď samy sobě zanechány — ač i ten není bezvýminěčný; připomínáme jen na ono pole u St. Louis, jež 145 let po sobě tabák neslo. Hojnější za to a známější jsou skutky týkající se druhé vlastnosti ornice, mohutnosti, rozšířenosti její. Nelze zde upírati neustálý, ač povlovný záhubný vliv ruky lidské.

Většina kostry zemské kryta jest pahorky a horami, a většina ornice musela se tedy tvořit na svahu nějakém, povlovným účinkováním vzduchu, vody a jiných působitelů na celinu půdy zemské. Neustálou práci tu, která mění žernov v písek, břidlici v jíl a nejtvrší lávy někdy již za století v nejúrodnější prst, podporuje příroda tisícerymi pomůckami. Abychom nepřipomínali než hlavní osoby v tom ději neustálém — po slunci, vodě a ledu, které chemicky a mechanicky na každou skálu dotírají — následují docela nepatrní pionéři organického života, někdy beze vši jiné přípravy: lišejí a mechy, které jak známo většinu výživy své ze vzduchu berou, nežádající než skrovnou podporu od sídla svého. Tak bylo k. p. dlouho divno, jak inohou na mramorových balvanech Parmelie i jiné lišejí pod suchým nebem řeckým bujetí, až se našlo, že vápenec se změnil ve vápno šfovíkové, které teprv bylo podstatou oněch rostlin. O rozsáhlosti vlivu takového na zem přesevědi se, kdo uzří na mapě velkou částku země, již kryjí sibiřské tundry, jim podobné evropské plicníky (Cenomyce Cetraria atd.); severoamerickou rovinu, již kryje mezi Baffinským mořem a řekou Makenzie tripe de roche (gyrophora); onu část Sahary, již odívají po zimním dešti Parmelie a Urceolarie; neb ostrovy Atlantické, kde holé skály pro svou Orsilli (Rocella atd.) prosluly, mlčice o rašelinách atd. Po těch následují traviny a byliny, pak keře, pak stromy, které všechny dvojím způsobem ornici obohacují: jedním dlouhavějším — shnilými pozůstatky svými — druhým vydatnějším — podporováním ostatních účinků přírody. Lesy a bařiny byly přirozené nádržky, které udržující vlhko samostatnější ode vzduchového, napomáhaly ustavičnému shnilení skal (jak to náš lid směle ale trefně nazývá), udržovaly kořeny svými již stávající prst, a bránily škodnému vlivu větru a bystřic, které se vždy snaží, hebkou ornici se strání do nížin strhnouti. Ruka lidská sáhala velmi drze do celého toho vývinu. Porazila lesy a spálila neb dala stádům svým spásti pozůstatky jejich a keřiny po nich nastupující. Toť první a všeobecný skutek, jímž se člověk ukazuje co pán přírody. Tak v Americe severní pionéři k západu se ženouci (zálesníci — backwoodsmen), tak na Atlasu, Kavkazu, v Sudanu, Indii, Natolii, v Rusích atd. všude je dřevař s pastuchou první a nejrozsáhlejší, tedy i neškodnější dobyvatel světa, jehož stopy nejtíž zahlazovati.

Nemůžeme se zde šířiti o vlivu porážení lesů vůbec — předmětu, o kterém více kněh napsáno, nežli kdy pokusů k hojení jeho podniknuto. Vidíme následky toho v Itálii, ve Španělech a Francii, hlavně však v Dalmacii, Skotsku a na ostrovech Atlantických příliš jasně, než bychom mohli pochybovat, že je vliv ten naskrze škodný a

zhoubný a že níčí budoucnost země v podstatě — úrodnosti její. Vliv toho na ornici náleží k stránkám méně povšimnutým; a předece nebude aspoň v mírném podnebí nikde holé skály, kde by nebyl stál před časy les, kdež po jeho porážení keře se spatrují (pisatel viděl v Chorvátsku za Karlovcem po porážení krásných dubových lesů celé mile jen *Pteris aquilina*), a sem tam v dutinách roští, s řidnoucí zemí a trávničky, ač se půda zcela splavila a holá skála zbyla, na kteréž příroda sama sobě ponechána své dílo zase od počátku podniká. Tak byly Dalmacie a Řecko před časem hustým lesem, Madera jeden les, kdežto nyní tento ostrov s větší části holé skály kryjí; tak byl Delfinát až do francouzské revoluce, která lesy vyhubila, zemí nepřilíš neúrodnou, kdežto nyní tam lze celé dny cestovat nevida než skály, a obyvatelé hněj svůj pálí; tak lze po celých Alpách a Apenninech lesy sčítati, které byly někdy na mile rozsáhlé; abychom pak dali blízký příklad, tak lze obraz ten v Šárce u Prahy neb v údolí Vltavy kdekoli u Prahy najíti.

Jiným způsobem účinkuje porážení lesů i na doliny — skrze potoky a řeky, což snad nevhod bude šíře vykládati. Každé řečiště dělivá se obyčejně ve tři: v hořejší, střední a zpodní úvodí. První, čili prameniště, obsahuje stékání se zřidel a ramen řeky v horních údolích až do utvoření jediného řečiště; druhé běh řeky tím údolím až k jeho otvoru, k posledním prahům, kde přestává spád účinkovat značně na běh řeky; poslední pak obsahuje ústí a onen díl řeky, kde více jezeru neb mořskou povahu na se bere. Tak jde hořejší úvodí Rýnu až do Kostnického jezera, střední do Bonnu, dolní do moře; hořejší úvodí Nilu do Sennaru, střední do Philae neb Selseleh, a zpodní od Kahiry do moře.

V prameništi nadržuje příroda pod rouchem lesů, jezer a bařin dostatečnou vláhu z dob deštivých, aby za suchého povětří řeky neubývalo — a zde působí ruka lidská nejzhoubněji. Nejsmutnější příklady toho dává nám Persie. Sedžestan, krajina někdy tak bohatá i úrodná, zpustla, jak mile okolní hory ošuměly a olysely, tak že nelze víc najíti ani stopy někdy květoucích měst v samém písku. V Chorasanu vyschlo v minulém století ke 400 zřidel, ač v těchto krajinách nalézají se údolí a stopy uměle zavlažovaných úvodí, kdežto nyní život organický stal se výminkou — oasou. Totéž platí o velké části přední Asie a severní Afriky. Kde však i prameny a zřidla zcela nevysychají, jeví se druhý úkaz, že totiž rovnováha v mocnosti vody mizí, povodně se soušemi se střídají, místo potoků bystřice nastupují, které v jistých částech roku zcela suché bývají. Dešťová voda, nezadržována více od tisícových kořinků trávniků horských a koberců lesních, když se nevypaří, řítí se se skal, jež v několika hodinách zase sluncem prahnou. Takový jest stav věci zvláště v jižním svahu Alp a Apennin, pak v Řecku, kde dosti znamenité řeky lze najíti v letě neb v zimě suché, kdežto na jaře strastiplné povodně zuří. Tak přešel pisatel roku 1844 v zimě řečiště Paglione u Nizzy blízko moře, vody tam nenašel; viděl při Kupč v Krajinsku 1854 po bouřce červenou zem po nahých skalách do řeky se hrnout, jako krev raněného trupu. Na všech německých řekách, zvláště na Rýnu, jehož střední výška od delší doby se vyskoumává, pozoruje se, že letní střední výšky ubývá; a z též příčiny zmizela i splavnost mnohých řek. Připomínáme jen květoucí někdy plavbu na Labi v Čechách (clo na Vyšehradě atd.), kteráž vzdor umělému odstranění nesnázi vždy více zaniká, hlavně nejistotou a nedostatkem vody v letě. Bystřice a ručeje, jež nastupují místo potoků, strhají pak celé balvany se skal, tvoří náspy rumu (jaké dobře v Salzkammergut, a Solnohradsku

pod jmenem „Göller“ pozorovati lze) a zvyšují a rozšiřují tím vždy více své řečiště, což obzvláště dobře lze pozorovati na řekách Piave, Adda atd. Tim stávají se zas povodně a potopení celého údolí všeobecnější, častější, zhoubnější — připomínáme jen řečiště Adige. Větší ještě bývají změny ve středním úvodí. Nejen že se zde řečiště podobně zvyšuje a rozšiřuje (připomínáme známé zvýšení úvodí Nilu, Tibery atd.); ale i prahy a úžiny, které uzavírají toto střední údolí, bývají lidskou rukou často překonávány a rušeny. Není snad řeky poněkud značnější, kde by nebyla buď příroda — jako n. p. při Niagare, při prazích (kataraktech) Nilu atd. — aneb lidská ruka — jako při Rýnu a Dunaji — obtíže a závady běhu zničila, skály vylomila, úzké řečiště rozšířila, vodopády snížila. Následek toho nevyhnutelný jest, že i řeka větší množství písku a kamení do zpodního úvodí unáší.

Zde v zpodním úvodí jsou změny největší. Zvýšení řečiště a úvodí náplavou, rozšíření země do moře nasazováním delty jsou příznivé — ale každoroční zasypávání dolin rumem a neúrodným pískem, utvoření nesčíslného množství tůní, límanů a bariér, které za vysoké vody s řekou souvisí, a když voda opadáva, v nížinách se tvoří — jsou všeobecné nepříznivé následky u Nilu, Fratu, Senegalu, Gangesu, jakož i u Padu, Rýnu, Visly, Odry. Tak je k. p. řeka Pad u Ferrary vyšší než městské střechy a jen hráze ji udržují v mezích, tak urostlo od historických dob několik mil šířky deltě té řeky, která se na více ramen rozdělila a límanů utvořila nebývalých, jako n. p. Nil.

Nechťce se více šířiti o záhubné stránce lidské činnosti ohledem na ornici, obrátíme se naposled i ke stránce dobročinné, která však jako každé lidské dobro spočívá nejvíc na dně krabošky Pandořiny — v naději.

Není mnoho pokusů, kde se lidská ruka i věda pustila v zápas s vlastní dřevní virou neb dokonce s přírodou, ale jsou snad proto zajímavější. Neb jest velký počet lidí, kteří dojati tím všeobecným dějem, jež jsme naznačili, že totiž člověčenstvo hubí neustále, ač nejvíce hezdek, podstatu a výminky živobyčí svého, soudili, že musí přijít doba, kde následkem toho pozemská naše vlast stane se neobyvatelnou neb aspoň méně obyvatelnou než dřív, že totiž škoda lidské činnosti vždy převýší a převyšovat musí následky činnosti jakékoliv jiné.

Nechceme se přidržeti p. Lerouxova zákonu o cirkulu, ani Careyových myšlének o vzdělání země, jen krátce ony děje nastíníme, které jsou v tom ohledu jako jádro naší zkušenosti. Nejlepší příklad dávají nám ostrovy, zvlášť teplých krajin, kde příroda sama kouzelnou mocí napomáhá. Když n. p. Angličané ostrov Ascension opanovali, byl holou suchou skalou ryzí lávy, na niž deště téměř ani nepadalo. Angličané z části bezděky rozsíváním semen, z části zakládáním zahrad rozmnožili bylinstvo ostrova, které zas přilákalo víc deště, ten křísil zas rostlinstvo po skalách, a následkem obou rozmnožovala se porušenost skály, a v krátké době zdobila aspoň jarní zeleň dřív zcela černé stěny. Tak byla Malta z větší části holou skalou, na kterouž musela první ornice ze Sicilie přivezena býti, a předce stala se rájem Evropy. Tak byl by celý Egypt za dvě léta pouští, kdyby nebylo umělého zavlažování lidmi; tak tvoří lidská ruka na Kubě rajské zahrady z čistých písčín přímořských; tak nabylo západní pomoří Francie osazováním borovinami značně zemin; tak dobývá Holandsko na moři kus po kusu nazpátek, co ve středověku nedbou ztraceno, jako onehdá Harlemské moře; tak vzdělává Čínan i nejpříkrejší hory a tvoří zahrady na splavných řekách! Největší však pokroky lidské činnosti v tom oboru jsou právě, že k stejné výživě lidí třeba méně prostory a

méně plodné ornice než dříve, neb na též půdě uvedením výnosnějších bylin (kukuřice, bramborů, banánů atd.), lepšího lnojení a lepšího hospodářství vůbec klidi se se mnohem více — v tom tedy zakládá se nejpodstatnější příčina naděje, že vzdor zhoubné lidské činnosti výminky trvání člověčenstva na zemi tak brzy nevyhynou.

O tvarech listů vůbec.

Od Julia Saxa.

Podávající čas od času pojednání o porovnavacím přírodopisu jednotlivých rostlinných částí, a přetrhující tím rozpravy o celých řádech rostlin, máme ten úmysl, abychom jednostranný názor zamezili. Přírozené předměty mají tu zvláštnost, že z každého nového stanoviska nové stránky ukazují, které si nikoliv na odpor nejsou, nýbrž se vespolek doplňují a osvětlují. Jest to zrovna jako v krajině, kterou nepoznáme dokonale, kráčeje vždy toutéž cestou, nýbrž procházejíce se v ní v rozmanitých směrech. Kdybychom se obírali pouze poznáním jednotlivých druhů, rodů a čeledí rostlin a zvířat, zdála by se nám koncěně celá příroda býti pouze ohromné *Museum*, v němž přírodniny v malebných skupeních rozstaveny jsou. Lépe bychom poznali souvislost přírodnin, kdybychom vyhledávali podobnosti u nestejných a rozličnosti u podobných věcí a příčiny toho stopovali. Již lidé obecní, kteří se přírodou neobírají, ohlížejí se předce někdy po stanovišti, odkud by jakýsi úplný přehled měli. Ovšem nacházejí skoro vždy toto stanoviště ve své marnosti a pýše, vztahující všechno jen k sobě a oceňující každou přírodninu jen dle užítku neb škody, jakž člověku přináší. Ze stanoviště tohoto povstaly mythologické soustavy starých národů, starší hvězdářství, astrologie, alchymie atd. Novější doba překonala vítězně toto nemírné sobectví; člověk stojí nyní též uprostřed ostatních tvorů, jsa částí, nikoliv ale středem celku, a předce mu v důstojnosti nic neubýlo. Zbaven soběckého měřítká neměří již své spolutvory dle užítku a škody, nýbrž ohlíží se svobodně kolem sebe, jsa v stavu, věnovati pozornost jak nepatrnému živoku v nálevu, tak i velkolepým úkazům oboru hvězdnatého.

K oněm duševním zábavám, které nejméně dle lidských zájmů se řídí, náleží morfologie — tvarozpyt — již bychom však lépe logikou tvarů nazvati mohli, jelikož nás učí znáti ve tvarech přírodnin takovou pravidelnost, jakou pozorujeme při rozumném spojování svých představ a myšlének, kteráž spojování logickým nazýváme. Porovnávali-li tvary rostlin a zvířat se všemi ostatními, nebo květy všech květoucích, nebo listy všech listnatých rostlin mezi sebou, neberouce ohled na zábyvy jejich, obíráme se morfologií. Nepotřebujeme však bráti ohled na veškeré rostlinstvo neb živočišstvo; již rozličné listy ua jedné rostlině, rozličné kroužky na jednom členovci, rozličné kosti na jediném obratlovcí dají podnět k vzájemnému jich porovnání. Ba můžeme se obmeziti na jediný list, jediný květ, jediný kroužek neb obratel a stopovati proměnu jeho od prvního vzniku až do konečného rozpadnutí. V každém z těchto tří případů obíráme se morfologií. Poněvadž však každé toto odvětví povstalo, dříve nežli společný jejich původ se tušil, obdrželo každé své zvláštní jméno. Porovnání všech rostlin neb zvířat mezi sebou bylo nazváno srovnavací botanikou neb srovnavací zoologií; porovnání rozličných listů neb květů na jedné rostlině, obratlů neb okončin u jednoho zvířete obdrželo jméno nauky o přetvařování nebo metamorfosách (o čemž v lonské *Živě* jednáno); porovnání pak rozličných tvarů jediné části nazvalo se naukou o vývinu (*Entwicklungsgeschichte*).

Tyto tři nauky povstaly současně na počátku nynějšího století, když Cuvier svou srovnávací anatomii a Göthe metamorfosu rostlin sepsal; skoumání vývinu bylo již dříve započato, ale naukou stalo se též teprva v prvních letech nynějšího století. Důkladná pozornost, která se nyní vývinu přírodnin věnuje, zakládá se dilem na překvapujících a určitých výsledcích, jež tato nauka poskytuje, dilem na odporu proti dvěma prvním naukám, jimiž mnozí z počátku všechno vysvětlovati chtěli. Čím více ale nauky tyto pokračují, tím jasněji se poznává, že vespolek úzce souvisí, pročez se také jediným společným jmenem, morfologie č. tvarozpytu, naznačují.

Jeden z nejzajímavějších výsledků těchto mnohostranných snah bylo poznání, že první stupně vývinu, takřka první obrysy rozličných ústrojenců ve mnohém ohledu souhlasí. Tak upomíná první počátek žáby na rybu, první počátek ssavce na ptáka, čím později, tím více objeví se však rozdíly jejich. Méně cvičenému oku jest zpočátku nepadno, rozeznati od sebe klíčící se žito, ječmen, pšenici, když se však obilí vymetá, rozezná je každé dítě; taktéž jest mladá opice k člověku mnohem podobnější nežli stará, a chlapec a holka v útlém věku podobají se k sobě často až ku podivu, kdežto ovšem po dvaceti letech omyl není možný.

Jiný neméně zajímavý výsledek bylo poznání, že první počátky dokonalejšího ústrojence často nápadně se podobají k vyvinutému již ústrojenci nižšího způsobu. Tak se n. p. podobá housenka, mladistvý to stav motýla, ke kroužkovým červům, pulci žab k rybám atd. Někteří filosofové tvrdili tedy, že každé zvíře ve svém mládí podobu nižších zvířat má a zponenáhla tvar více a více dokonalých napodobňuje.

Novějším skoumáním obmezil se však tento výrok dosti úzce. Tak jsou v živočišstvu měkkýši, členovci a obratlovci dle rozličných vzorů stvořeny; v rostlinstvu taktéž kapradiny, sosny a rostliny se sífožebrými listy. Tak mohou se k sobě podobati vejce ptačí, ssavčí ba i rybí, nikoliv k těmto ale hlemežďi; kel višně může se podobat ke klu dubimu, nikoliv ale ke kapradímu nebo borovému.

Konečně připojuje se k tomu ještě to pozorování, které u rostlin vůbec, u zvířat ale jen při členovcích patrné jest, že díly rostlin a zvířat, které po sobě následují, pokračující řadu tvoří, v níž po jednoduchém následuje složitě, tvary mladistvé po tvarech vyvinutých. Pozorujeme ten poměr z jara na všech stromech; mladý výstřelek javora má dole velmi jednoduché a malé šupinaté listy, pak následují větší blánité listky, vedle nichž někdy již laločnaté listy se pozorují, pak následují široké laločnaté listy na stopkách a konečně květové listy. Tvary listů tvoří tedy na lodyze řadu, jakoby vývin jediného listu v rozličném stáří představovaly.

Trojich těchto pozorování upotřebíme též při skoumání listů. Budeme tedy nejdříve listy všech řádů rostlin mezi sebou porovnávat, pak listy jediné rostliny zdola nahoru na kmenu stopovat, a konečně rozličné tvary jediného listu v rozličném stáří pozorovati.

Dříve však, nežli skoumání toto započneme, musíme si zodpovídati, co jmenem listu vyznáváme. Odpověď na to, myslí mnohý, dá každé dítě. Nicméně vězí rostlinopisec při věci, zdánlivě tak snadné, předce v pochybnostech. Obyčejně jest sice snadno, uznati jistý díl rostliny co list, ve mnohých případech ale není to snadná věc list od kmenu rozeznati. Tak jsou n. p. vějíře kapradí takové ústroje, že je někteří za lodyhy, jiní za listy považují. Ovšem, namítne mnohý, jsou to snad zvláštní ústroje, jimž jméno ani lodyhy ani listu nepřisluší. Skutečně si tak pomáhali také starší botanikové, dávajíce každému ústroji, který s jinými nesouhlasil, zvláštní jméno. Počinám

takovým uškodili přírodopisu ale dvojnásobně: předně že se o takový záhadný, pouhým jmenem odbytý ústroj dále nestarali, a pak že rostlinopis nesmírným břemenem jmen obtížili na výstrahu každému, kdo by se rostlinopisem obirati chtěl. Přišlo to tak daleko, že si i vzdělání lidé botanika jinak představití nemohli, nežli co muž, který několik tisíc latinských jmen nazpamět umí, denně po lukách, lesích a bahnech se prochází, ubohé dívky Květeny sbírá, doma lisováním usmrcuje a v pijavém papíru poliřebuje. Než pravý botanik nedá se tak jako takový sběratel pouhým jmenem uspokojití, jemu jde o souvislý přehled, o pravé poznání.

Známo jest, že u dokonalejších rostlin všechny ústroje buď ke kořenu, buď ke kmenu, buď k listům se přidružití dají. Jakkoliv nápadný rozdíl mezi těmito částmi u vyšších rostlin panuje, splývají předce u nižších zponenáhla v sebe, a náleží k tomu obyčejně bystrá mysl, poznatí u nízkých rostlin ústroje odpovídající kořenům, kmenu a listům. U listů shledalo se brzo, že podoba o podstatě jejich rozhodovati nemůže. Vyskytují se části kmenu, mající docela podobu listů, jako n. p. široké větve nopálů a k listům podobné větve keře *Rhuscus*, v zahradách často pěstovaného.

Jiní mysli pak, že umístění jest všeobecným a stálým znakem listů, neb všechny s jistotou poznané listy vycházejí z kmene, žádný ale z jiného listu, ani bezprostředně v úžlabí jiného listu. Namanul-li se pochybný ústroj, kterýž z kmene vycházel, a při tom v úžlabí jiného listu nepovstával, nýbrž ve svém vlastním úžlabí pupen choval, byl i hned co list uznán. Však ani ten znak neobstál před kritikou. Vějíře kapradí vznikají bezprostředně z kmenu, nesou ale na svých řapících více neb méně menších lístků a na sobě samých pouzdra semenních buněk, tak že se v skutku pochybovati musí, jsou-li listmi. Ba i u nejdokonalejších listů, jako u složených listů Robinií (akátů) a koňských kaštanů jest pochybnost, co se za list považovati má, neb na vkloubeném řapiku sedí teprva zase vkloubené listy; má se tedy řapik, poněvadž z kmene vychází, za list považovati?

Jiní konečně hledali určitý znak listu ve vnitřní povaze a ve zrůstu jeho; někteří znamenití botanikové vyslovili totiž domněnku, že žádný list neroste u špičky, jako kmeny, nýbrž zrovna naopak na protějším konci, tak že se list z kmenu takřka postrkává a špička jeho vždy nejstarší, stopka ale nejmladší jest. V posledních letech našli však Hoffmeister a Braun, že toliktéž a snad ještě více listů u špičky, a že z většího dílu uprostřed do šířky nejdéle rostou. Tak ztratil i tento znak svou cenu, a botanikové musili podstatný rozdíl mezi ústrojím listu a kmenu zavrhnouti a jen poměrný rozdíl uznati. Listy totiž trvají jen jistý čas, kmen roste ale u konce neustále a zrůst jeho zadržuje se jenom zevnitřními příčinami. Ale také tento rozdíl vztahuje se jenom na skutečné listy; ústroje, o nichž to neplatí, považují se tedy za přechodní ústroje, kteréž v sobě povahu listu a kmenu spojují, a mají jméno vějířů, nechť jakoukoliv podobu mají.

Uvedl jsem úmyslně tuto řadu nepodařených pokusů z nejnovější botaniky, abych ukázal, jakým způsobem ve vědě pokroky se získají. Skumatelé přistupují ku přírodě obyčejně s tím předsudkem, že v ní skutečně ty rozdíly potvrzeny najdou, které povrchním pozorováním se nalézají, a z toho pocházejí potom ony neshody. Mimo to překáží panující obyčej, vycházející od dokonalejšího k nedokonalejšímu, od složitého k jednoduchému. Přirozená cesta ale jde právě naopak od jednoduchého k složitému; nedokonalé, ještě neurčité, málo vyvinuté musí se co první považovati, z něhož všechno ostatní dalším vyvinutím a zdokonalením povstává. Vyjdeme tedy také u tohoto před-

mětu od jednoduchého a budeme pokračovati vždy k složitějšímu. Shledáme na té cestě, že jen málo rostlin jest, na nichž by se snaha nejevila, rozdily mezi kořenem, listem a lodyhou vyvinouti; že u mnohých rozdily tyto jen všeobecně naznačeny, u většího dílu rostlin ale skutečně vyvedeny jsou.

Rostliny bez listů.

Rostliny bez listů nebo lépe praveno rostliny, u nichž kmen a listy ještě se nerozdělily, náležejí k nejjednodušším, jsou to totiž všechny houby a lišejníky, pak velmi mnohé řasy. U *hub* nemůže se nižádným způsobem o listech mluvit, celé jejich ústrojí, zrůst jejich činí vyvinutí listů nemožné. Porůznu ozvaly se sice v botanice hlasy, zdali by se paprskovité lupeny kloboukových hub za listy velmi nízkého ústrojí považovati daly, domněnka tato byla ale, jak se ukázalo, docela chybná.

Mezi *řasami* neobjevují se u nízkých tvarů, které pouze ze skupenin buněk nebo z vláken se skládají nebo jako ulvy velké laloky tvoří, žádná zvláštní ohniska zrůstu a tedy také žádné rozdily mezi kmenem a listy.

Vezmeme-li ale jen poněkud obraznost ku pomoci, poznáme i zde snahu různití kmen od listu, neb velmi mnohé těchto vodačích rostlin skládají se ze soustavy větví, tak že se k bezlistému chvostu podobají, a jiné zase obsahují široké plochy, jakoby se z listů skládaly. Příroda vyvinuje tedy u řas rozdíl mezi listem a kmenem, kterýž u vyšších rostlin na jednotlivé rostlině se jeví, na rozdílných jednotlivcích, tak že jeden takřka kmen a druhý zase listy představuje. To jsou ale jenom vzdálené podobnosti, takřka tušení toho, co na vyšších stupních rostlinného života v patrné skutečnosti se vyvine. Také *lišejníky*, o nichž někteří botanikové tvrdili, že jsou řasami v povětrí rostoucími, rozstupují se ve dvě řady, z nichžto jedna obsahuje druhy keříčkové, druhá lupenaté, tak že se u jedné jeví snaha k vytvoření kmenu, u druhé k vytvoření listů.

U vyšších řas nalezá se však oboje pohromadě na jednotlivé rostlině. Nejpatrnější příklad toho podává mořská řasa *Caulerpa*, rostlina to složená z jediného buněčného vaku, který dosahuje délku několika střeviců a na rozličných místech tak se protahuje, že ohdrží podobu listnaté větve; jiné protaženiny mají podobu kořínků. Ovšem upomínají jen povrchní obrysy na podobu kmenu a listu, vnitřní ústrojí těchto dílů nemá ale nic společného s pravými listy neb kmeny. U některých chaluž mořských zdá se však, jakoby pravé listy měly, jako n. p. u chaluhy *Sargassum*, která v Atlantském oceánu nesmírné prostory pokrývá, a na jejímž tenkém provazovitém a rozvětveném kmenu listy sedí, v jejichž úzlábí výtrusy se vyvinují. Botanikové neuznávají však tyto ústroje za listy, poněvadž s pojmem, jež si libovolně o listech vytvořili, nesouhlasí; v tom ale právě záleží půvab morfologie, aby stopovala, jak příroda jenom v neurčitých nástinech ústroj naznačuje, jež příležitost v úplné dokonalosti vyvine. Houby, řasy a lišejníky uvádějí se zkrátka co bezlisté rostliny, aby se zrovna proti ostatním rostlinám postaviti daly; mohly by se ale spíše co počátky vyššího ústrojenstva považovati. Vespolek obdržely jméno rostlin stélkových (*Thallophyta*), totiž, rostlin, které se neskládají z kořene, kmenu a listů, nýbrž ze stélky (*Thallus*), kterýmž jmenem se naznačuje rostlinné tělo, nemající těchto ústrojů (obr. 1.).

Rostliny listnaté.

Velmi poučné pro skoumání stupňovitého vývinu listů při postupu rostlin jsou mechy. Oddělení *jaterných mechu* obsahuje z většího dílu jen takové druhy, které

z pouhé stélky se skládají, ale na té ukazuje se zde určitá zákonnost a střídavost ve zrůstu do délky a šířky, tak že velmi pravidelné rozvětvení povstává. Rozšířeniny, které se co počátky listů považovati mohou, leží ale ještě ve ploše onoho dílu stélky, jenž se za kmen považovati musí. S tím souhlasí též Jungermannie, jejichž listy dle délky na lodyze upevněny jsou a s ní skoro v jedné ploše leží; jest to důkaz, že listy Jun-

Řasy: 1. Sphaerococcus. 2. Laminaria. 3. Sargassum. Mechy: 4. Riccia. 5. Blasia. 6. Jungermannia flabellata. 7. Jung. serpillifolia. 8. Schistostega osmundacea. 9. Hypnum. 10. Mnium (aa Pobočné listy, bb Hypogastric).

germannii tímž jsou, co pobočné laloky jiných jaterných mečů, které pouze stélku mají. Totž dosvědčuje se i z jiné strany; stélkovité jaterné mechy mají obyčejně na

rubu své stélky, jímž k zemi přiléhají, tenké lupénky z jediné vrstvy buněk složené a vůbec za listy uznané. U *Jungermannii* vyskytují se mimo podotknuté listy, které ve dvou řadách po lodyze běží, ještě na rubu těchto listů jiné menší listky, tak nazvané Hypogastrie, které nejpodivnější podobu mívají. Listky tyto musí se jak dle postavy, tak i dle ostatních poměrů za ústroje s lupénky stélkovitých mečů stejně považovati. Nikde není tak patrně viděti, jak se rozličné díly rostliny v určité osy rozstupují, jako u jaternatých mečů. U nejnižších z nich jest celé tělo jednostejnou hmotou, u jiných rozeznává se střední čára již od obou pobočných stran ústrojím a zřůstem, u jiných konečně objevují se tyto pobočné strany již co listy na lodyze. Viděti z toho, jak málo určité obmezené pojmy při skoumání pomáhají, neb v řadě rozličných ústrojů, společnému vzoru podřízených, nalézají se díly v podobě a ústrojnosti rozdílné a předce souvislé, jsoucí jen rozličně stupně vývinu, a nalézají díly k sobě podobné a dle původu předce rozdílné.

Listy *pravých mečů* vystoupily zase o stupeň výše, ústrojnost jejich jest dokonalejší; neběží již ve dvou řadách po lodyze (vyjmeou jediný rod *Schistostega*), nýbrž obstupují ji se všech stran; rozdíl mezi pobočnými listy a hypogastriemi též není, a to vše souvisí úzce s přímým růstem rostlinky. Stélkové mechy leží ještě docela na zemi, a mají tedy rub a líc; *Jungermannie* snaží se již spřímá státi, nepřemáhají ale ještě rozdíl mezi rubem a licem, což se teprva zpřímá rostoucím a kolkolem listnatým mečům podaří. Ale i to se nestává náhle, nýbrž zponenáhla; méně dokonalé pravé mechy prostírají se v stáří po zemi, a jen mladé větvičky vystupují zpřímá vzhůru, a teprv dokonalejší druhy, jako n. p. *Polytrichum*, rostou vždy zpřímá. Oddělení listu od kmenu jest u pravých mečů také dokonalejší nežli u jaterných; kdežto u těchto list širokou plochou k lodyze jest přirostlý, zúžuje se u pravých mečů list u lodyhy a obdrží podobu kopinatou; stopky chybí ale ještě u obou docela.

Přehlídneme-li celou řadu mechových tvarů, poznáme, že vyvinutí listů vždy stejně pokračuje s vývinem celé rostliny; kde listu co odděleného ústroje nestává, jako u rodu *Riccia*, tam chybí také pravá lodyha, s objevením listů objeví se ale také lodyha a stélka rozstoupne se v list a kmen, při čemž i do výšky se pne.

Ještě jedná památná vlastnost lodyhy pravých mečů upomíná na stélku jaterných mečů. Stélka tato má totiž tu zvláštnost, že pobočné výběžky jenom do určité délky rostou a že pak zase jiné výběžky povstanou, které též jenom jisté délky dosahují. Něco podobného pozoruje se u rozvětvení pravých mečů; hlavní větev jest nejdělsí, pobočné větve již kratší ale mezi sebou stejné, větvičky druhého stupně zase kratší a zase mezi sebou stejné. Při tom leží všechny větvičky v jediné ploše a podobají se tedy k rozvětveným žebrům listu. Po vyvinutí všech větví měl by mech odemřiti, dříve však vyžene na jistých místech zvláštní větvičky, které tímléz způsobem se rozkládají, mezi čímž starší větve odhnívají. Soustava mechových větví není tedy nic jiného nežli stélka, v kmen a lodyhu rozdělená. Tak spatřujeme ve všech tvarech ústrojůných těles souvislost nejrozmanitějších věcí, podrobnosti ukazují na vnitřní příbuznost, rozličnosti pak na pokrok. Podivuhodný zákon spojuje vše v jediný celek a pozorovateli objeví se logika tvarů, kterou si však nikoliv nevymýšlí, nýbrž která ve věci samé leží. —

Ve vějířích *kapradin*, které se řídí dle vzoru docela jiného nežli mechy, spatřujeme předce ústroje, které s pojmem o listu dokonale spojití se dají. Vyvinutý kapradí vějíř jest rozšířen v plochu jako list, který má střední žebro v řápek prodloužený, jímž na kmenu sedí. Pozorujeme-li ale tento vějíř v jeho mládí, poznáme na něm zvlášť-

nosti, které pravým listům vždy chybí. Vějíř prostředního stáří jest dole u kmene již docela vyvinutý, natažený a plošký, kdežto hořejší díl jeho pořád ještě roste. Hořejší díl tento jest jako závitok stočený, a je-li vějíř složený, jsou pobočné části taktéž stočené. Každá tato část roste na svém konci dále jako větev, tak že vlastně celý vějíř co soustavu větví považovati můžeme. Zrůst celého vějíře a pobočných částí jeho jest obmezen jako zrůst mechových větví, kdežto ale u mechů každá větvička listnatou lodyhu obsahuje, jest každá pobočná částka kapradího vějíře sama pro sebe zase vějířem, jehož střední žebro co lodyha a pobočná plocha co list považovati se může. Nespatřujeme tedy na složených vějířích Aspidií, Asplenii, Polypodií ani pravou soustavu větevní jako u mechů, ani pravý list jako u vyšších rostlin, nýbrž soustavu vějířů. Tak jako v lupenech jaterných mechů první počátky listů se spatřují, tak nalézají se i na řapíku kapradího vějíře četné blánité lupinky, které by dle svého ústrojí a postavení za listy považovati se mohly, kdyby dle původu svého na chloupky pokožky neukazovaly. Dle toho můžeme tedy kapradí vějíře co zvláštní soustavu větví považovati, na nichž se jeví snaha vyvinouti listy. Porovnáme-li však celé vějíře s kmenem, na němž buď zhusta vedle sebe stojí, jako u Aspidií a Asplenii, nebo v jistých vzdálenostech, jako u rodu *Pteris*, objevují se nám co listy, ovšem co listy, které se ve mnohém ohledu chovají jako větve. Nalezneme vůbec, že jisté tvarní proměny vždy znovu a znovu se vyskytují, ale vždy v tak rozličném sestavení, že se poměry jednoho způsobu od poměru jiného způsobu odvésti nedají. Musíme tedy v rostlinstvu několik vzorů rozeznati, z nichž každý však v podrobném vyvedení mnoho rozličnosti jevití může, jak se to také u kapradin pozoruje, z nichž některé jsou dokonalejší a jiné méně dokonalé. Jsou kapradiny, u nichž každý vějíř výtrusy nese, a jiné, u nichž jen některé plodonosné jsou. Co méně dokonalé mohou se považovati ty, které jedinou plochu mají, jako *Scolopendrium* a *Polypodium aureum*; co dokonalejší ty, jejichž vějíře četné výkrojky mají, jako *Aspidie* a *Asplenie*; nejdokonalejší jsou konečně *Adiantové* a *Pterisové* kapradiny, u nichž každý vějíř ve veliké množství výkrojků rozdělen jest, z nichž každý svůj řapík má.

Mohli bychom ještě mnoho podobných ukázek uvéstí, obrátíme se ale pro obmezenost místa již raději k jevnosubným rostlinám, u nichž právě listy vůbec panují, ačkoliv porůznu také vějíře u nich se pozorují.

Jevnosubné čili *semenné rostliny* vyvinují se nejméně dle tří vzorů, které mnohými znaky, zvláště pak listy, od sebe se rozeznávají. Tyto tři skupeniny rostlin jsou: nahosemenné, jednoděložné a dvojděložné.

Rostliny *nahosemenné*, k nimž sosny a sagové stromy náležejí, rozeznávají se od obou druhých skupenin nedostatkem květových a semenních obalů; poněvadž ale obaly tyto nic jiného nejsou nežli listy, spočívá tedy hlavní znak jejich v nedostatku listů na jisté části rostliny. Taktéž se rozeznávají *jednoděložné* rostliny od *dvojděložných* svými listy; u oněch jest totiž mladá klíčící lodyha v jeden list obalena, u těchto ve dva listy. Při tom jeví se již také v celé rostlině mnoho rozličností, neb jak nahoře podotknuto, náležejí kmen a listy dohromady, s proměnou jednoho jeví se proměna i v druhém. U jednoděložných, u nichž kmen jiné ústrojí má nežli u dvojděložných, jsou listy opatřeny zárovnými žebry, u těchto sífnatými, neb cevy kmenu a žebra v listech souvisí velmi úzce. Podle listů může se tedy s největší určitostí poznati stupeň vývinu, na němž rostlina stojí.

V celku pokračuje vývin listu u jmenovaných tří skupenin jako u mechů, totiž

od jednoduchého k složitému. Jak u nahosemenných, tak počíná také u jednoděložných rostlin tvoreni listů s vývinem vějíře, dospěje ale brzo k pravým listům, které u nahosemenných rostlin jednoduché zůstávají, ale u jednoděložných, jako u palem a banánů, největších rozměrů dosahují. Také u dvojděložných počínají listy s jednoduchými tvary, nedosahují ale značné velikosti, tím větší však vnitřní článkovitostí a samostatností, tak že skoro jako samostatné ústroje cizopázně na kmenu sedí.

Od listů tajnosnubných rostlin rozeznávají se listy jevnosnubných svou rozmanitostí na jedné a též rostlině. U tajnosnubných rostlin, jako n. p. u mečů, přesliček jsou listy sice velmi četné ale všude stejné a malé, nanejvýše blíže plodu barvou a velikostí rozdílné. U jevnosnubných nejsou tak četné ale v poměru ke kmenu mnohem větší, zvláště u rostlin jednoděložných, u nichž listy kmen někdy sto- a tisíckrát převyšují. U banánů jest zdánlivý kmen pouze z pochvy listů složen, pravý kmen jest ale malý a nepatrný; také u některých palem sedí listy 12—20' dlouhé na kmenu sotva palec vysokém. Dvojděložné stojí v tom ohledu uprostřed mezi jednoděložnými a nahosemennými rostlinami. Četné a malé listy (jehly) těchto upomínají ještě na listy mechové neb plavuní, objevují se ale již v rozmanitosti, která tajnosnubcům docela chybí. Tak mají hlavní kmen a dřevnaté větve borovice jenom malé šupinaté listy, v jejichž úžlabí malé větvičky sedí, jenž po dvou jehlovitých listech nesou. Letorost ukončuje se zimním pupenem, listnatým obalem větších šupin chráněným; na šišce pozoruje se zas jiný způsob listů, neb šupiny šišky jsou též jen listy, v prášnicích konečně ještě jiný způsob, neb i ty jsou, jak víme, proměněné listy. Ještě větší rozmanitost pozoruje se u rostlin jednoděložných. Připomínáme pojednání o palmách, kde jsme ukázali, jak ohromné listy jejich teprva tenkrát na kmenu vystoupí, když řada jiných menších a jednodušších listů se objevila. Od těchto listů rozeznávají se zase listy pobočných t. květoucích větví, které jen šupinatou povahu mají, a konečně listy květu samého. Na jediné palmě nalezáme listy od 1 čárky až na 16—20 stř. délky.

Sifožebné listy rostlin dvojděložných jeví větší rozmanitost v podobě nežli ve velikosti. Porovnáme-li na růžovém keří lupeny pupenu se zpeřenými listy, které se z něho později vyvinou a konečně s lupeny kalichu a koruny, s tyčkami a plodními lupénky, shledáme na jediné rostlině více rozmanitosti tvarů, nežli v celé třídě tajnosnubců. Ohlídneme-li se po poměru mezi listy a kmenu, spatříme u jednoděložných převahu listu nad kmenem, u nahosemenných převahu kmenu nad listy, u dvojděložných ale rovnováhu mezi listy a kmenem. Při tomto porovnání musíme ale za základ vzít rostliny jednoroční, poněvadž dřevnaté kmeny ještě rostou, když listy na nich více nepovstávají. Rozličné čeledi ukazují ovšem rozmanitý poměr, na čemž právě estetické působení jejich a tak nazvaný habitus se zakládá. U jednoděložných spočívá všechna krása ve velikosti, v skupení a ve tvaru listů, jen u palem má také kmen v tom účastenství; všechna krása sosen spočívá však v kmenu a větvích, ve věžatém vystupování a vrtenitím uspořádání jejich. Půvab dvojděložných rostlin pochází ale jak od listů tak od kmenu, a to platí o jednoletých rostlinách i také o stromech. Zajímavé vzezření prýsců (*Euphorbia*), půvab kaktusů, štíhlý uhlazený zevnětek mnohých prýskyřníků pochází jak od podoby a velikosti listů, tak od rozvětvení kmene; mezi stromy připomínám jen buky, olše, kaštiny. Jak smutně vypadá bezlistý strom, jak nepatrný jest utržený list, a jaké malebné souměrné skupení tvoří oba vespolek! — Zdálo se mi býti potřebí, předeslati tyto všeobecné úvahy o poměrech listů ke kmenu v roz-

ličných skupeninách rostlin, dílem abych ukázal, jak se zvláštnostmi listů souvisí též zvláštní ústrojnost kmenu, dílem aby bylo patrné, jak z morfologického stanoviska různost rostlinných tvarů v souhlasný celek splývá. V následující rozpravě promluvíme podrobněji o tomto předmětu.

O horském ledu v Alpách.

Od Jana Krejčího.

Od obou točen, které věčným příkrovem ledovým a sněžným přikryty jsou, vzdvihuje se čára, nad kterou sniž vždy leží, pořád výše, až nad rovníkem u Quita výšku 13000' nad mořem dosahuje. V Alpách švýcarských a rakouských počíná věčný sniž s 8500' výšky. Čára sněhu věčného není ale pravidelná a v stejné zeměpisné šířce všude stejně vysoká, nýbrž uchyluje se více méně od průměrného jistého stavu. Rozdíl mezi letní a zimní teplotou, blízkost neh vzdálenost moře, směr a teplota panujících větrů, jakož i podoba a sklon hory mají rozličného vlivu na výšku sněhové čáry.

U nás v Čechách a v Moravě nesahá ani jedna hora do oboru věčného sněhu, a také v slovenských Tatrách, v nichžto některá temena 8000' přesahují, zůstává sniž jenom v některých stinných roklinách po celé léto ležeti, jinak jest ale v Alpách, zvláště ve Švýcařích, Tyrolsku a Solnohradsku. Znamenitá část těchto hor, ohnāšející více nežli sto čtverečných mil, sahá do takové výšky, že temena navždy v běloskvoucím rouclu se třpytí a ledoviště na mnoho hodin cesty dlouhé s nedostupných výšek dolů k údolím se tlačí.

Sněhové a ledové kraje tyto, které jako divem v nejteplejším letě nad květučícími sady se vznāšejí, jsou právě sídlem nejdíjavnějších a nejvelebnejších úkazů přírodních. Jsou to neznámé kraje uprostřed mezi nejlidnatějšími zeměmi v Evropě, plny tajemného kouzla a báječné nádhery, jejichž tisícové homole a nesčíslné rozsedliny nikdo ze smrtelníků ještě dokonale nepoznal. Zde panuje od 7000' až do 14000' n. m. všude věčná zima se vzácnými a sporými znāmkami jara u dolejšího kraje; nikdy, vyjmouc klášterní přitulek na temeně přechodních silnic Gotthardu, není ani stopy vyššího ústrojenstva. Hornatina sněhového kraje toho obsahuje všude rozervané úboče, více nebo méně kolmā temena, mezi nimiž často úzké, ledem a kamennými balvany naplněné doly se vinou. Vysočin není skoro nikde, spíše ledových kotlin a úzkých sněhových jam a roklí. Celý sněhový kraj nad 8500' n. m. jest od Montblanku až k Ortlesu jediné nepřetržené pásmo, za nímž východně ještě Ötzhalské ledoviště v Tyrolsku a Pasterší ledoviště u Velkého Zvonu v Solnohradských Turech mohutně se rozkládají. Pásmo toto má u tři nejvyšších temen: Monterosa, Finsteraarhorn a Bernina větší šířku, ostatně běží po úzkém čerenu, který místem jako vějíř se rozširuje.

Sněhové pásmo v Alpách rozděluje se ve zpodní od 7000' do 8500 — 9000' výšky nad mořem, a ve svrchní nad touto výškou. Toto poslední musí se vlastně jako stalý domov sněhu a ledu považovati, byť i na některých místech jen holé skály vystupovaly. Dolejší pásmo jest v rozličných krajinách Alp nesterjně široké a nesterjně stálé; v západních a severních Alpách trvá sniž obyčejně po celý rok, v jižních ale jenom v tuhých zimách ve výšce nad 8000'. Jednotlivā sněhová a ledová pole sahají ovšem hlouběji. V letech velmi teplých ustupuje sněhová čára po celých Alpách do

výšky. Taktéž jde sněhová čára v sousedství hlubokých údolí nebo velikých ledovišť značně hlouběji. Vůbec nalzáme ve výšce nad 7000' všude porázná sněhová místa v stinných nebo polostinných polohách; ve výšce nad 8000' objevují se již veliká souvislá sněhová pole a ledoviště; ve výšce nad 9000' panuje již led a sníh bez přetržení, ačkoliv příkré hřebeny a útesy vždy ještě po několika letních neděl sních ztrácejí; ve výšce nad 10000' jsou již jenom kolmé stěny bez sněhu.

Kdyby sněhový příkrov dolejšího pásma tak stálý, pokojný a stejně rozdělený byl jako v hořejším pásmu, přispíval by zajisté k ochraně alpského cimbuří, kdežto právě jeho střídavé mizení a obnovování neodolatelnou silou kamennou hudovu Alp, jako pro věčný čas vystavěnou, ruší. Od dolejšího kraje sněhového pásma počíná celá řada úkazů rušících, která dolů pásmem alpských luk až do pásma stromového stopovati se dá, kde hustý koberec rostlinstva kamenný základ hor před dalším rušením chrání. Rušení toto děje se ale tak zponenáhla, že se sotva během několika pokolení poznati dá. Viděti jest sice, jak se divoké ručeje ženou řečištiemi ohromným kamením naplněnými, jak se z výmolu příkrých strání nekonečné spousty rozdrobených hornin dolů do údolí valí, jak laviny zem a kamení dolů zanášejí, a jak rozsáhlé jsou skalní úboče tekoucí vodou rozryté, každým rokem obnovují se zprávy o stržích hor a rozpadnutí skal; ale to vše považujeme obyčejně co místní, nahodilé úkazy, které pro trvanlivost „věčných“ hor malého významu mají. Však během tisíciletí shledá čas mnohou horu tak, že bychom jí nepoznali; a kdyby i ruka, v níž osudy země spočívají, ani podzemních sil z vazeb nespustila, by pásmo hor roztrhly a nebetýčné spousty rozmetaly, musí předec v nesmírně vzdálené budoucnosti hory tyto znenáhla pokračujícímu rušení podlehnouti a až na ten stupeň se snížit, kde celé drnem a lesem zarůstí mohou. Základní silou tohoto neustálého rušení jest voda, ačkoliv také slunce, vzduch a bouře, ručeje a laviny, blesk a hrom, teplo a mráz, lidé a zvířata, jakož i rostliny všude se zakoreňující, pak elektrické a galvanické síly nemalého v tom podílu mají. V podzimku nasycují oblaky, mlhy, déšť a sníh všechny skuliny vlhkem, kteréž do nejjemnějších žilek se táhne a skulinami mezi vrstvami skal až do jádra mohutných hor proniká. V zimě promění se všechny tyto vodou naplužené trubky v ledové žilky, které rostoucí neodolatelnou silou se prostraňují a jako miliony klínů kámen rozštěpují a roztláčují. Jarním teplem rozpouštějí se zase tyto klíny, a skála zůstane všude rozvrtaná, natřhaná. V příští zimě počne celý pochod znovu, otvory se ještě více rozšíří, až konečně skála podpory a pevnosti zbavena kus po kuse rozpadá se počne. Bylo pozorováno, že rušení takové rychleji pokračuje na prahorách nežli ve vápenných skalách, a zde zase rychleji nežli v třetihorních, často rostlinstvem pokrytých útvarech. Taktéž účinkuje voda v podobě sněhu, zvláště ledu, neustále při rušení skal, an tento při svém neustálém přibývání a ubývání a svým znenáhlym pohybem shora dolů skály otírá a rozkotává. Zajisté, kdo jednou spatřil onu nesmírnou spoustu rozlučeného kamení, které rok za rokem neviditelnými rukami do údolí se sváží, kdo rozřezané, rozštípané, vyhlodané a podemleté hřebeny, temena, úboče pozoroval, nebude o tom pochybovati, že jednou i nejpysnější skalní pyramída zhoubným silám podlehne.

To vše ale jest jenom malý výjev ve velkolepém počínání, jimž příroda neustále proměnu zemské kůry připravuje. Pozorujmeť v Alpách stopy jiného násilnějšího rušení, nemohouce ani s jistotou udati, jaké síly je způsobily; myslíme totiž na *porázná balvany* podél úpatí hor rozmetané. Všude ve Švýcařích nalzájí se totiž v rovinách

a na pahorcích, ba i ve výšce 3300' n. m. na hřebetě Jurských hor větší a menší úlomky skal, někdy tak značné, že několik stastic krychlových střevečů obsahují, a dle povahy svého kamení ode všech sousedních skal nápadně se liší. Teprva v lůně prahor, často na několik dní cesty vzdáli, nalézají se jejich původní ložiska. Aby podivnou cestu těchto skalních úlomků přes hory a doly vysvětlili, přijali přírodoskumci brzo sopečné síly, brzo mohutnost ohromných proudů jak od moře, tak z Alp, obě domněnky ale bez důvodu. Jako u bludných balvanů v severní Evropě*) jsou i v Alpách ledoviště pravou příčinou rozmetání těchto balvanů. Novějším bedlivým skoumáním shledalo se, že ledoviště Alp v dávném věku mnohem rozsáhlejší byla nežli nyní. Rýhy na skalách, podobné k těm, jaké se dosavad pod nynějšími ledovišti vyobrazení, pravidelně rozdělené řady balvanů, které nápadně upomínají na podobné řady u dolejšího kraje nynějších ledovišť, pak rozdělení oněch podotknutých porůznych balvanů podle přirozeného směru a úpadu původního ložiska (dle čehož se balvany poříčí Aaru, Rýnu, Arvy, Rhodanu, Reussy a Linthy rozeznávají), dosvědčují dostatečně, že balvany tyto jen pohybuje se ledem roznášeny býti mohly a síce v době, když led mnohem větší prostoru Alp pokrýval nežli nyní. Jelikož pak nyní výška ledové čáry mezi jinými příčinami zvláště také od teplého z africké pouště vanoucího větru (Föhn) závisí, přijali švýcaři přírodoskumci ne bez důvodů, že led na Alpách tenkrát hlouběji sahal, když Sahara ještě mořem byla a z ohromné roviny její teplý proud vzduchu nevystupoval jako nyní. Neleží mimo obor možnosti také ta domněnka, že doba tato souhlasí s onou dobou, v níž také od točen led mnohem dále do Evropy se šířil.

Velmi zajímavý jest v Alpách každoročný boj leta se zimou, z něhož hlavně proměnění napadlého sněhu v pevný horský led a tvoření pohybuje se ledovišť pochází. Když v březnu sníh na nízkých kopečích se rozpouští, postupuje sněhová čára v dubnu nahoru k lesnatým vrchům, v máji až k dolejšímu a v červnu k hořejším alpinským loukám; v červenci a srpnu dosáhne již výšku stálého sněhu. Již pak v srpnu počíná v těchto výškách zpáteční pochod sněhu a na mezích sněhového kraje počne boj mezi letem a zimou, kterým se celý příkrov sněhový až k temenům hor rozbrzdí; v září pokračuje již zima vítězně dolů k údolím, až konečně v říjnu i vyšší údolí opakuje. Sníh, který na temenech Alp padá, jest pro velikou zimu a suchost povětří vždy sušší, drobnozrnější nežli v rovině, a má často podobu jemných jehel nebo tvrdých hvězdiček. Ve výšce 8000' n. m. prší málokdy, ve výšce 10,000' bezpochyby nikdy. Kdyby tedy v letě také v sněhovém pásmu sníh se nerozpustil, musila by se zponenáhla nesnírná vrstva jeho na Alpách nahromaditi. Mimo to proměňuje se sníh v těchto výškách, kde tlak vzduchu tak malý jest, po celý rok i v nejstudenějším počasí ve veliké míře. Také se pozorovalo, že ve výšce nad 10,000' n. m. následkem suchosti vzduchu jenom málo sněhu padá, a že se ho nejvíce mezi 7000 — 8000' výšky n. m. nahromadí. Pro suchost a rychlé vypařování sezrnatí sníh na těchto výškách mnohem dříve nežli v údolích, stvrde a nesnadno se rozpouští. Zachoval-li se první leto, zůstane pak na dlouho nezrušitelný; teplem dne nerozvlhne, nýbrž stane se jen piskovitý, nedaje se v hroudy sváletí, při prvním mrazu zase se spojí a tak se ten pochod v hořejších pásmech Alp po celé léto opakuje. Sníh promění se tím způsobem v pevnou hmotu (v Alpách Firn nazvanou), v níž jednotlivá zrnka ledovým těstem velmi pevně

*) Viz Živa na rok 1853. O ledu.

srostlá jsou. Při vyšší teplotě rozpustí se nejdříve toto spojidlo, tvrdá zrna se ale rozpadnou co písek a v příští noci zase k sobě přimrznou.

Tento zrnitý slepený sníh (Firn) jest pláštěm, jímž se všechna alpinská temena až k 9000—8000' výšky n. m. překrývají. Sníh tento jest vždy bílý, dirkovitý, a zrna jeho rostou k dolejšímu kraji, až konečně v jednu celinu ledovou splynou. V teplých dnech teče po dolejšímu kraji tohoto slitého sněhu množství potůčků, kteréž rozpuštěním právě napadlého sněhu a ledového tmelu starého zrnitého sněhu povstaly. Voda tato vniká do hmoty sněhové a proměňuje ji k dolejšku zponenáhla v pevný celistvý led. Tak povstává horský led (Gletschereis).

Na svrchu nad zrnitým sněhem leží vrstva nově napadlého a zimního sněhu, který se zruí a tvrdne, pod tím leží vrstva sněhu v předešlém roce sezrnatěného a srostlého, hlouběji nalézá se ještě tvrdší ledový sníh a vezpod konečně horský led. Ve výšce 12000—14000' leží však veskrz jen drobný sníh, ve výšce 10000' jest to tak, jak bylo právě vyloženo, ve výšce 9000' nalézá se horský led již několik střeviců pod povrchem, ve výšce 7600' vychází již led až na den.

O poměrech tohoto horského ledu byly v posledních desetiletích nejrozsáhlejší skoumání podniknuty. Kdežto se dříve horká ledoviště co ledová pole více méně pokojná považovala, která nanejvýše v horkých letech poněkud se umění, ve vlhko-studených ale se rozšíří, a jejichž podstata nic jiného býti neměla, nežli zmrzlá ledová voda: objevily se oním skoumáním překvapující výsledky, týkající se velmi zvláštní povahy, pohybů a jiných poměrů těchto ledovišť. Nejrozsáhlejší ledoviště nalézají se, jak bylo již uvedeno, ve Švýcařích. Na západě chová sice také Montblanc, na východě Orteles, Ötzhalské hory, Velký Zvon a Solnohradské Alpy mohutná ledoviště; nikde ale nejsou tak rozsáhlá, tak krásná a rozmanitá jako ve Švýcařích. Nejmohutnější spousty horského ledu spočívají na úbočích Monterosy, nejčetnější na skupení Finsteraarhornu. Monterosa, z jehož četných temen některá jen málo Montblankem převýšena jsou, jehož smělé, obrovské obrysy, strašlivé propasti a labyrintické úvaly často sěbě pěti ba i osmi ledových polí spůsobují, jeví ve svém lůně nejpodivnější ledové úkazy. Od něho jdou přes Monte Féc až k Balfrínu a přes Matterhorn a Dente Blanche až k Turtmanu nesmírně a nevyzkoumané ledové spousty severně do údolí Rhodanu; k západu prostírá se s nepatrnými přetržkami ledové pole až k Montblanku, na severovýchodě až ke Gottardu. Skupení Finsteraarhornu má sice méně divoká, ale rozsáhlejší a četnější ledoviště s malými přetržkami v délce 20 hodin cesty. Aletschgletscher jest osm hodin dlouhý, nejdělsí to ledoviště ve Švýcařích, Unteraargletscher jest největší v Bernských Alpách, Rosenlaingletscher jest nejčistší a nejkrásnější, Grindelwaldgletscher nejlhubší. Taktéž znamenitá jsou ledoviště na Alpách Urnských, Glarenských a Rhaetických, zvláště na mnohorohém skupení Berniny. Největší ledoviště v mocnářství Rakouském jest Pasteri ledoviště na Velkém Zvonu. Kraje ledovišť do výšky dají se těžko ustanoviti, poněvadž přechod zrnitého ledového sněhu do horského celistvého ledu zponenáhly jest. Ustanovíme-li průměrní dolejší kraj zrnitého sněhu na 8000' n. m., počíná pod touto výškou pásmo holého ledu. V Bündenských horách přijímá se horejší kraj ledovišť při 9000' a více. S této výšky zasahují ledoviště do velmi nestejně hloubky, zvláště taková, která s mohutnými ledovými spoustami souvisí a útvarem hor a dolů chráněna jsou. Mohutný Unteraargletscher dosahuje 5728', dlouhý Aletschgletscher 4000', ba do-

lejší Grindelwaldgletscher až 3200', kdežto v Glarenských Alpách „Sandfirn“ v 6000', Glaridengletscher v 7000' přestává.

Celá ledová krajina má podobu zmrzlého moře, které dílem mezi nejvyššími temeny a hřebeny jest uzavřeno, dílem širokým proudem přes všechny hřebety dolů se valí, často namáhavě skrze úzké údolí se tlačí a rozličné přítoky přijímá, v několika ramenech ale hluboko do dolejších záhybů údolních odtéká, kde nad šfávnatou zeleností luk, jako kouzelným slovem zastaveno, nepohnutně strmí. Všechno ústrojně žití vzdaluje se až na několik podivných vyjimek z ledoviště, ačkoliv hned u břehu jeho býlí a zvíře bez strachu sídlí. Prostředně prospívají ovšem lato ledoviště ústrojenstvu v rozsáhlé míře, dávajíce velkým řekám pokrmu od jara až do podzimku a ovládnouce nížiny zárodnější zásobou vodní. Z každého ledoviště vytéká na dolejší kraj potok, kterýž dílem zakalenou vodu z tavícího se ledu, dílem vodu z hořejšího zrnitého sněhu obsahuje. Potok tento vyhledává často ledovou spoustu na způsob sklepa a tvoří ledové sněh až na 100' vysoké a 40—80' široké, z nichž se šumotem vyráží a často v pávných skocích po stráních dolů pospíchá, přijímaje zároveň všechny přítoky, které povrch ledoviště prorývají a na něm samém povstávají.

Na otázku o původu alpských ledovišť, dosaváde ne s úplnou jistotou rozhodnutou, musíme dle toho, co posud vyloženo bylo, hlavně tu odpověď za nejpodstatnější považovati, že původ ledovišť těchto souvisí se zrnatěním sněhu na temenech Alp, pak též s výškou, kde zvláště zjara denně se opakující tání a mrznutí sněhu a ledu v největší míře se děje, čímž se zlednatění spodní vrstvy zimního sněhu stává, kdežto svrchní vrstva ve vodu se rozpouští a do údolí řine. Bezpochyby jest ale přírůstek, jež ledoviště pokračujícím zlednatěním zrnitého sněhu a posouváním jeho k dolejšku, mnohem větší, nežli přírůstek zlednatěním spodní vrstvy sněhové, jelikož snih již sezrnatělý se svými suchými a tvrdými zrny působením vyšší teploty mnohem snáze v horský led se slévá, nežli neproměněný nový snih, který spíše ve vodu se promění, nežli ve vodní led.

Od vodního ledu rozeznává se ostatně horský led již svým slohem velmi zdatně. Onen má sloh více listnatý a tvoří hmotu více jednotejnou, celistvou, horský led jest ale veskrz zrnitý, spleten jsa z ledových zrn více nebo méně patrných, mezi nimiž tenounké skulinky, často také bublinky se nacházejí. Položí-li se kus horského ledu do vyšší teploty, stává se jemná síť skulinek brzo patrnější, zrna se rozstupují a v krátkce rozpadne se celý kus v hromadu ledových zrn. Ve vyšších ledovištích jsou zrna vesměs drobnější nežli v dolejších místech, kdežto až na jeden palec v průměru mají, takže s posouváním ledového pole dolů neustálá proměna hmoty jeho se spojuje. Ledoviště ssaje do sebe neustále vlhkost z povětří a zase neustále své částky v páry proměňuje. Hladký odměřený kus ledu sezrnati zponenáhla na povrchu a stává se po čase větší a lehčí. Působením vzduchu řídne tedy led horský na povrchu a roztahuje se, v hloubce ale, kam vzduch vniknouti nemůže, tuhne a stahuje se. Velmi podivná jest barva horského ledu. Cestovatel pozoruje někdy již na sněhových polích v každé skulině modravou mlhu a taktéž v skulinách zrnitého sněhu. Větší skuliny v horském ledu mají nevýslovně krásný barevný nástin, který mezi nejjemnější světlomodrou, nejtemnější tmavomodrou a azurovou barvou se kmitá a mimovolně oko poutá. Jiné části horského ledu jsou zase ponořeny do měkkých odstínů barvy siné, jiné ukazují barvu šedobílou nebo šedočernou; odrazi-li se ale kus ledu, jest na ruce docela bezbarevný. Jiná zvláštnost horského ledu jest ostrá, stahující chuť jeho. Čistá, docela čerstvá voda

z horského ledu nedá se pítí, nýbrž zvyšuje žízeň a způsobuje průjem. Jak mile ale taková voda po jistý čas po skalách plyne a kyslíkem se nasytí, má nejlepší chuť. Z toho pochází též, že železné nástroje na alpských ledech nerezovají, byť v nich i několik let ležely.

K nejpamátnejším úkazům horského ledu náleží pohybování jeho dolů k údolím, kde teplem dolejší konce neustále se taví. Čím větší jest ledoviště, tím více času potřebuje k tání, a tím hlouběji zasahuje tedy dolejší jeho kraj. Zevrubným měřením vyskoumalo se, že ledový proud uprostřed větší rychlost má nežli po krajích, zrovna jako proud vody. Pohybování děje se neustále, jest ale v poměru k povětrnosti. V studeném počasí pohybuje se pozvolněji nežli v teplém; v tuhé zimě jest pohyb nejmenší, zjara při velkém tání sněhu největší. Rychlost pohybu jest na rozličných ledovištích rozličná. Ledoviště Grindelwaldu pohybuje se ročně o 25' dále, na Unteraargletschru byl pozorován pohyb za tři léta 2944'. Žebřík, jež Saussure r. 1788 při vystoupení na Montblanc na ledovišti Aiguille de la noir zanechal, octnul se r. 1832, tedy za 44 let, o 14500' dále na ledovišti Mer de glace.

Příčina toho pohybu leží bezpochyby dílem v nesmírné váze ledové spousty uložené na ploše nakloněné, dílem v neustálém vnitřním vyvinování ledu. Úklon půdy jest k pohybu nevyhnutelně potřebný, na ploše docela vodorovné stojí, není-li jinak tlačén od zadu ledem pohybovaným. Půda, po které se led pohybuje, má veliký vliv na podobu ledoviště.

Vstoupí-li ledoviště z otevřeného pole do úžiny, vytlačí se hmota jeho po obou stranách do výšky; nahrňuje se na způsob vln na pobočných skalách a dosahuje nezřídka ohromné mohutnosti. Stojí-li nu příční skála v cestě, roste u ní do výšky, přeroste ji a tlačí se přes její hřeben. Zde se rozkouskuje a padá v úlomech dolů pod skalní stěnu, tvoře v příznivých okolnostech zase nové souvislé ledoviště, které jako předešlé se pohybuje. Takové ledové prahy nacházejí se v středních Alpách dosti hojně. Z vyvinování ledové hmoty a z nestejného jejího postupování, jakož i z nerovnosti půdy vysvětluje se původ skulin, které zvláště za teplých dnů letních na ledovištích povstávají a pokračováním ledu často náramně se zvětšují. V letě bývají tyto skuliny, kde až na dno nesahají, vodou naplněny, v zimě sněhem. V skulinách těchto panuje nesnesitelná zima, která ani ne tak z nízké teploty, jakož z náramné suchosti vzduchu a ze snahy horského ledu, všechnu vlhkost ze vzduchu pohlcovati, pochází.

Všechna ledoviště provázena jsou kamennými valy čili morénami, které z úlomků a balvanů okolních skal se skládají. Pobočné morény provázejí ledový proud po obou březích a vytvářejí při setkání dvou ledových proudů střední morénu. Na dolejších krajích ledoviště nahromadují se balvany ledem dolů snášené v mohutný příční val. Čím snáze se skály, mezi nimiž ledoviště se pohybuje, ruší, tím více balvanů padá s příkrých stěn na ledoviště a tím větší jsou morény. Pokračuje-li ledový proud dále, roztrhá příční val na svém dolejších krajích; zůstane-li výše vězeti, naznačují morény dole pod ledovištěm nařaděné bývalé jeho prostranství. Z toho dá se tedy, jak již dříve uvedeno bylo, na bývalou rozsáhlou ledovišť souditi. Kamení a balvany, které do skulin až na dno ledovišť zapadnou, rozetrou se nebo okulati se pohybováním ledu, kdežto balvany na povrchu ledoviště vždy ostrohranné zůstávají.

Pod všemi ledovišti nachází se bahenní vrstva, z rozetřeného kamení povstalá, která ručej zde počátek beroucí, zakaluje. Pročež jsou všechny potoky, které z ledovišť

odtékají, kalné. Nepadnou-li balvany ale až na dno, nýbrž zůstanou-li v ledu vězeti, vytlačí se zponenáhla zase neodolatelnou silou ven, an led při svém neustálém vývinu všechno cizí vylučuje. Takové balvany spočívají pak často na vysokých ledových sloupech, když povrch ledoviště výparem a proměnou v slohu, která pod balvanem diti se nemůže, se níží. U dolejšího konce jest horský led docela čistý, tak že ani drobnohledem nejmenší stopy cizího tělesa se nespatřuje. Dráha ledovišť naznačuje se také ještě zvláštním rýhováním a vybrázděním skal, po kterých se pohybuje. V Alpách nalézá se daleko od nynějších ledových proudů mnoho míst, takovými rýhami a brázdami vyznačených, ukazujících patrně na předešlou rozsáhlost ledu. Docela podobné rýhované a okulacené skály pozorují se též ve Švedsku a Norvežsku, a poukazují, jak jinde již (Živa r. 1853 o ledu) vyloženo, na ledovou dobu, která v těchto krajinách daleko k jihu zasahovala.

Skorec čili koš vodní (*Cinclus aquaticus*).

Pojďme do hor, do sídel tichého pokoje a jasného vzduchu, v útočiště ducha svízlem světským zmořeného a zmalátnělého. Jiný svět otvírá se zrakům našim, stojíme blíže krajů nadzemských, volněji proudí krev v žilách našich, zdá se nám, jakobychom s horským ptactvem mohli přeletovati s vrchole hory jedné na temeno hory susední, jakobychom byli bytnostmi vyššími! Tichý větřík zaduje přes omšené skaliny a horním rostlinstvem porostlé výšiny a zanáší k nám libou vůni, vůni květiněk tisícerych; v oblacích ztápí se rychloletý dravec, pronikavým křikem ruše ticho posvátné; vedro sluneční nás obtěžuje — vždyť i zde platí pravidlo, že není dokonalé rozkoše na světě tomto! Horkem a stoupáním vzhůru do hor unaveni ohlížíme se po chládku, a hle tam v onom houští kyne nám libezné místečko odpočinku. Z křoví vrbového, z něhož tu a tam vyčnívá olše s listím temnozeleným a jasan zlepilý, ozývá se bubláni potoka horního, jehož jasné vlnky hravě a v stříbrolesku po jasných kamencích řinou se v údolí, tu bystře poskakující, tam jako ustávající v běhu a pozorující život vůkolní. Větší i menší kameny pokrývají dno jarčíku, a nezdají se býti kamením mrtvým, neboť na nich jeví se život, život rostlinný. Dlouhovlasé řasy kolébají se na vlnkách proudných, a jako zelený koberec pokrývají kameny, třpytíce se křišťalovými perlami jasné vody. Tu a tam vyčnívá nad povrch čistého proudu kámen prostorný a s něho vysílá douška libou vůni svou a kývají hlavinkami vonné konvalinky, jako na měkké pohovce umístěné na drobnolistých lišejnicích a drobounkém mechu; konipáskové hopkují mezi nimi semo tamo, a mucháckové slídí po muškách, med sbírajících ze svěžích bylinek. Tamto podle jasanu a oněch dvou olší přirozená jest besídka, z vrboví a ptačího zobu utvořena, tam bujný mech zove k odpočnutí. Usedněme.

Jaká poesie, jaká libeznost, jaká krása objímá rozkošné místečko, které jsme sobě zvolili. Ajhle! tam snesl se na břeh potůčku ledaáček s peřím modrým a zlatě zeleným, a však jest to chlapík málo zajímavý, neboť tiše a nepohnutě, skoro zádumčivě sedí, čihaje, až se mu některý hmyz vodní namane; vice baví nás veselý konipásek, a hle — tam čilý nějaký pták přilétá, zvíci kosa. Jest to *skorec* čili *koš vodní*, hlava a týl jeho šedý, hřbet šedohnědý, prsa bílá co padlý sníh, podbřišek temnohnědý — jak svěží jest — jak sem tam pobíhá a poskakuje a ocáskem do výšky švihá! Nikdy neopouští potok, u něhožto se byl usídlil, kdež byl mláďata vyvedl, a postřílí-li

ptáků těch roztomilých podél břehu na tučet, druhého dne opět nalezněš v těch místech ony, jenž byli dne předešlého smrtonosně zbrani tvé ušli. Tak lnou k sídlu oblíbenému! Žijíce po párech daleko se nerozptylují, a poplaš-li je, nízkou po vodě uletují, asi třidecet kroků opodál znova se usazujíce. Neřekl bys, že jsou to ptáci vodní; nemají noh dlouhých ani zobáku prodlouženého, tím méně blánky plovací; a předece rádi se koupají v jasné, chladné vodě, často se potápějí, ano pod vodou na kolik kroků potokem brodí, křídly obratně veslujíce. Kdosi tvrdil, že prý skorec s křídly podloženými pod vodou se prochází a taktokolem sebe vzduchovou bublinu tvoří, která mu činí možno déle pod vodou vydržeti tak, jako mnozí broukové vodní činívají. Nemůž ale býti tak, neboť utvoří-li se kolem brodicího se ptáka bublina, zajisté náhodou se to stane a na krátko, neboť on rád proti proudu postupuje, a vlny jemu vstříce se ženoucí snadno by vzduchovou bublinu zničily. Jediné pravé jest, že se při skorcovo, jsouc náramně husté a velmi mastné, nesmáčí, a málo divno jest, když skorec za jednu minutu, nejdéle snad za dvě, pod vodou vydrží, neboť jest to pták svízňý a silný, který na tak dlouhou dech zadržeti bez obtíže dovede.

Čilá a neustálá živost tohoto ptáka, který brzy sněhobilé poprsí vyzdvihuje, brzy ocáskem do výšky mrská, hned opět pod vlnku se ženoucí se ukrývá a zase na některý kámen se vyhoupne nebo podél břehu hbitě uhání, hned zase po proudu jako střela letí nebo s jednoho břehu na druhý obratně se přemršťuje — poskytuje pohled velezajímavý. Takový jest život jeho, takové pohrávání za času letního, a však ani ze zimy mnoho si nedělá. I v mrazu ozývá se zpěvem líbezným v starém sídle svém, a nad zasněženým břehem, když potok ledovou kůrou pokryt jest a s kamenů potočních ledové krystally dolů visí, vztýčuje se a jasným, veselým hlasem vyzpívá několik pěkných slok — a hned ukryje se opět v koupeli ledových vln, k obveselení a občerstvení svému se potápěje. Voda a zpěv jsou mu nade všecko; u vody žije a sídlí, loví a pěje, ve vodě raduje se z života, a schřadne-li nemocí nebo stářím, a dozpívá-li některého krásného večera poslední svou píseň — tu přijímají ho vlnky známé a zpolehounka, jako truchlice, snášejí mrtvolku nerozlučného svého přítelíčka dolů s hor a vnašejí do proudu mocné řeky, v nichžto i za mrtva nalézá chladný hrobek. Snad ale málokterý ptáček ten usíná smrti přirozenou! Sokol a luňák, plazivá liška, potutelná kuna, divoká kočka nebo lasice, někdy i vydra některá a smrtonosná člověka střela zbavuje ho života vlnadého.

Což ale stará se skorec o hrozby dějného osudu! Neustále žije v rozkoši a práci, loví si k potravě vodní lmyz, lapá na suchu mušky a komáry, a neznaje bázně ani člověka se neleká; snad si myslí ubožák, že mu nemůže ničím býti prospěšný ani škodný, a zhlídne-li na břehu člověka, směie k němu se obrací. Ale právě tato neohroženost jest mu na zkázu, neboť má maso chutí zvláště příjemné, a proto zhusta bývá pronásledován. Zdá-li se nevinnému tomu ptáčku, že ho někdo honí, tu zalétne někam do křovi pobřežního a usadí se na zemi, jakoby dostatečně byl skryt; jestli postřelen, snaží se delším, úzkostným potápěním a broděním pod vodou se zachrániti.

Podivuhodna jest srdatost, s jakoužto se potápí. V nejprudším víru, i kde vodopády o skálu se srážejí, sjíždí pod vodu, v zinně jako v letě stejně. Nezřídka nalezlo se již hnízdo jeho upravené mezi lopatami nebo nad hřídelem mlýnských kol, potokem horským hluauých. Obvyčeju upravuje hnízdo své v skulinách skalních, někdy i pod mosty a lávkami, na blízku vod v některé šterbině, anebo pod kořáním houští po-

březního. Hnízdo jeho jest pečlivě z mechu, stebel a listů spleteno, majíc podobu vejčitou, a otvor bývá listím a kapradím ukryt; obyčejně nalézá se v něm šest bělavých vajíček. Skorec vodní dvakráte do roka mláďata vyvádí, jednou z jara a podruhé v letě, ačkoliv se na jistý a určitý čas neohlédá, jako již v lednu měsíci nalezena jsou mláďata jeho právě vylíhlá. Tato hned v útlé mladosti se k vodě táhnou, a za několik málo dní se stejnou rozkoší a obratností se potápějí, jako staří rodičové jejich.

Co se chování jejich po domácku týká, to s velkými spojeno jest obtížemi. Nej-hustěji chovají se ve Francii, poněvadž jako slavici i v noci zpívají, ovšem jenom v za-jetí. Jenom mladý skorec dá se po domácku chovati, kdež se muchami a moučnými červy živiti musí, až poznenáhla zvykne obyčejnému pokrmu slavičímu. Za krátký čas krotne a velmi přítulným se stává. Starého skoree nemožno zkrotiti, a poněvadž v za-jetí žádného pokrmu nepřijímá, hyne záhy. —

To jest epizoda z horského života; někdy jindy snad budeme vypravovati o jiné neméně zajímavé.

Nástiny životopisů českých přírodoskumců.

Od Dra. Viléma Weitenwebra.

VII. František Adam Petřina.

Universita Pražská, vlast česká i věda vůbec během června t. r. znamenitou a zajisté přebolestnou utrpěla zrátu úmrtím jednoho z nejvýtečnějších učenců, *Františka Adama Petřiny*. Podati krátký nástin osudů tohoto, v každém ohledu velezasloužilého muže budíž úkolem následujícího článku.

František Adam Petřina, narozen dne 24. prosince r. 1799 v Semilech (v bývalém Boleslavském, nyní Jičinském kraji), první základy vzdělanosti školní obdržel ve svém rodišti. V dětském věku svém od nezámožných rodičů svých ustanoven byl na řemeslo. V Semilech obzvláště květlou a květu posud tkalcovství. I náš Petřina stal se tkalcem, ačkoliv mu vnitřní puzení vyšší postavilo cíl. Po krátkém čase dostal vtipný jinoch za vyučenou. Než nyní s novou silou počalo se v něm hýbati vnitřní puzení, Jemuž odolati nemohl, a sedmnáctiletý tovaryš tkalcovský dal se zapsati do gymnasia Jičinského.

Dosáhnuv tím, čehož si byl od nejoutlejšího věku svého žádal, oddal se nyní vši silou svému literárnímu vzdělání, a vždy nalézaje se mezi výtečníky leta 1832 dokonale filosofická studia. Již za studentských let jevil obzvláštní lásku k vědám přírodním, k vědám praktickým, k fysice a počtům, kterážto jej vedla k budoucímu jeho povolání. Petřina obrátil se k úřadu učitelskému, a brzo přidán byl co adjunkt prof. *Wersinovi*, kterýž tehdaž na Pražské universitě fysiku přednášel. Když však r. 1834 Wersin povolán byl na lyceum Linecké co professor téhož předmětu; ustanoven byl náš Petřina suppletem fysiky na vysokých školách Pražských.

Léta pak 1836, povýšen byv již prvé na důstojnost doktora ve filosofii, dostal se Petřina, následkem povolání pana prof. Wersina na zdejší ústav polytechnický, na lyceum Linecké, co professor téhož samého předmětu, který již v Praze byl přednášel.

V Linci působil celých osm let. Zde položil základ slávy své spisovatelské, neb v tu dobu padají první pojednání Petřinou tiskem vydané. Spisové jeho dotýkají se

velkou většinou silozpytu, při čemž hlavně obracel zřetel svůj na elektrinu a magnetinu. Roku 1844 jmenován byl p. *Ferdinand Hessler*, tehdáž professor fysiky v Praze, professorem na universitě Vídenské, a na stoliici jím uprázdněnou povolán byl Petřina, čímž dávná touha jeho konečně se vyplnila. S novou horlivostí počal nyní pracovati v onom vědeckém směru, jež si před jinými byl oblíbil, snaže se vyplniti dosavadní dosti patrné mezery v silozpytu, zvláště v ohledu na električnost a magnetičnost. Nestačil by spis několikarchový, kdybychom chtěli vypočísti všechny šťastné a důležité výsledky, jaké mělo vědecké snažení Petřinovo.

O pilnosti jeho, co se písemního působení dotýče, nejlépe se přesvědčíme, pohlédneme-li na dlouhou řadu spisů, z jeho pera vyšlých. Jsouť dílem české, dílem německé a v chronologickém pořádku takto po sobě následují :

1. Entdeckungen im Galvano-Voltaismus. V Baumgartnerově časopise pro fysiku atd. sv. 5.
2. Versuche über Galvano-Voltaismus. V Holgerově čas. pro fysiku, sv. 6.
3. Kaleido-Polariscop. V Poggendorffových ann. sv. 49.
4. Beiträge zur Kenntniss elektrische Ströme zu messen. V Holgerově časopise pro fysiku, sv. 6.
5. Neue Methode elektrische Ströme zu messen. Tamtéž sv. 6.
6. Ueber die Zink-Eisen- und Zink-Kupferkette. Tamtéž sv. 6.
7. Einwirkung der Flamme auf die Spannungselektricität. V Poggendorffových ann., sv. 56.
8. Magnetoelektrische Maschine mit doppelter Wirkung nebst Versuchen. V Holgerově časop. sv. 7.
9. Galvanoplastik. Ve Vídenském časopise Theaterzeitung 1841.
10. Galvanometrie. V Poggendorffových ann. sv. 57.
11. Sonnenfinsterniss. V časopise Lineckého Musea, č. 20. l. 1842.
12. Beantwortung einiger die galvanische Vergoldung betreffenden Fragen. V Lineckých novinách č. 47. l. 1843.
13. Theorie grossplattiger galvanischer Elemente. Zpráva o shromáždění přírodopyců a lékařů německých; v Hradci Štyrském 1843.
14. Einige merkwürdige Erscheinungen bei den Grove'schen Elementen.
15. Ueber die Unzulässigkeit der Ansicht, dass die Spannungselektricität durch einen nicht isolirten Elektricitätsleiter hindurchwirke. V Poggendorffov. ann. sv. 61.
16. Magnetoelektrische Maschine von der vortheilhaftesten Einrichtung für Ärzte etc. V Linci 1844. U Eurycha a syna.
17. Beitrag zur Construction magnetoelektrischer Maschinen. V Poggendorffov. ann. sv. 64.
18. Ueber die Beschaffenheit des Widerstandes in einem in den galv. Strom eingeschalteten Voltmeter. V Poggendorff. ann. sv. 64.
19. Neue Theorie des Elektrophors und ein neues Harzkuchen-Elektroskop. V pojednáních královské české učené společnosti v V. pokračování sv. 4. samo o sobě vydáno 1846 u Boh. Haase synů v Praze.
20. Pochybnost o pravosti *Ohmovy* theorie galvanického proudu. V časopise Českého Musea l. 1847.
21. Magneto-elekrický stroj dle novějšího uspořádání jakož i theorie jeho. Tamtéž.

22. O měření galvanických proudů, tamtéž.

23. Elektromagnetický dalekopis; tamtéž r. 1848.

24. Elektromagnetischer Telegraph auf den österr. Eisenbahnen etc. V Praze 1848 u Synův Boh. Haase.

25. Magnetoelektrischer Apparat neuester Art etc. V časopise: Medizinische Vierteljahrsschrift für prakt. Heilkunde. V Praze 1848 sv. 4.

26. O magnetismu. V Musejniku r. 1848.

27. Neobyčejný souměsíc, pozorovaný od prof. Petřiny; tamtéž.

28. O působení magnetu; tamtéž r. 1849.

29. O zákonu, dle kterého se řídí magnetické působení galvanického proudu do dálky; tamtéž.

30. Einfluss der Entfernung des Polardrahtes von der Magnetnadel auf das Maximum ihrer Ablenkung. V zprávě o sezení cis. akademie ve Vídni l. 1849.

31. Ueber die vortheilhafte Anwendung der Zweigströme bei der Telegraphie. Ve zprávě o sezení cis. akademie ve Vídni 1853 sv. 10.

32. K tomuto množství spisů připočítá sluší ještě jeden, jehož vytištění se však spisovatel bohužel již nedočkal: jest to spis německý nazvaný: Mittheilungen aus dem Gebiete der Physik, z pojednání král. české učené společnosti. V pokr. sv. 9.

Uvážíme-li pozorně působení Petřinovo, nalezneme v něm zásluhy trojího druhu, a sice:

Předně obohacení a zlokonalení fysikálního kabinetu v Praze, před jeho příchodem velmi chudého a nepatrného. V obzvláštní úplnosti a dokonalosti nalézáme stroje, jež patří do oboru elektriny a magnetiny.

Druhá zásluha jeho záleží v důležitém a šťastném opravování a zjednodušování již vynalezených anch ve vynalézání nových zásad a strojů fysikálních, ku příkl. telegrafu.

Třetí konečně a hlavní zásluha Petřinova jest jeho působení co učitel, jimž vlastně proslul. Přednášky jeho byly krásné a zajímavé, řeč prostá, lehce rozumitelná, theorie vždy praxí a zkouškami provázena, čímž ovšem názornost přednášek jeho nemálo získala. Takovým způsobem nemohlo býti jinak, než že se Petřina státi musel miláčkem netoliko žáků svých, nýbrž i všech lidí, s nimiž se v účinkování svém stýkal. Mezi předními příznivci jeho nalézáme J. Vel. císaře Ferdinanda, jemuž Petřina, pokaždé císařským vozem na hrad dovezen, častokráte o silozpytu přednáseti musel. Za toliké zásluhy dostalo se Petřinovi mnohonásobného uznání. Tak vyvolila jej král. česká společnost nauk dne 4. máje 1845 za svého mimořádného, a 13. února 1848 za řádného člena. Kromě toho byl Petřina dopisujícím členem cis. Leopoldo-Karolinské akademie přírodozpytců ve Vratislavi, e. k. akademie věd ve Vídni a společnosti věd v Lütichu, členem průmyslové jednoty Pražské, členem sboru musejního pro vzdělávání řeči a literatury české atd.

Co se dotýče hodností, jimiž poctěn byl od university, býval často volen za představeného kolegů svých, a sice r. 1850 za mistoděkana sboru filosofických profesorů, r. 1851 za děkana sboru doktorů ve filosofii, r. 1854 za děkana sboru filosofických profesorů; zároveň byl ustanoven od e. k. ministeria vyučování za člena e. k. zkoušební komisi gymnasiálních učitelských kandidátů, letošního pak roku navržen byl i pro rektorství. Než v tu právě dobu podlehnouti musel bohužel nemilosrdné smrti. Dne

25. června 1855 ulehnuv na lůžko, po krátkém zápasu tise a pokojně a unslí Bohu oddanou skonál dne 27. června o hodině deváté! Věda ztratila v něm jednoho z nejhorlivějších svých pěstovatelů, vlast zdárného syna a vzácnou ozdabu, člověčenstvo muže šlechelného, jenžto byl vzorem skromné ctlosti. Pokoj jemu!

Drobnosti.

Nejpatrnější předměty z letošní výstavy Pařížské.

5. Kývadlo Foucaultovo, jedna z nejpamětihodnějších zkoušek 19. století.

Čtenářům našim v paměti bude důmyslný vynález mladého učenče francouzského Leona Foucaulta, názorně dokazovávající otáčení se země okolo své osy pomocí kývadla, o kterémž podána byla zpráva v prvním ročníku *Živý č. 3.* Zkouška tato byla i v Praze opětne veřejně provozována v Staroměstském chrámu sv. Mikuláše od prof. Jelínka. Nyni p. Foucault znamenitě popravil svůj přístroj a vystavil jej v prvním poschodí severozápadního pavillonu průmyslného paláce, kdežto jej neustále obklopuje zástup obdivujících navštívitelů výstavy.

Známo vůbec, že odpor vzduchu zároveň s třením zeslabuje sílu kývadlem pohybující v té míře, že kyvy poznenáhla stávají se kratší, až po jistém čase kývadlo státi zůstane. Kdyby tedy p. Foucault byl použil k výstavě obyčejného kývadla, musel by vždy za jistý čas poznovu je do polybování přiváděti, což by zajisté bylo nemálo obtížné. I vymyslel si tedy prostředek, kterým by síla odporu vzduchu ucházející napořadě byla obnovována bez tak častého přičinění lidské ruky. Užívá k tomu elektromagnetu, který zvláštním důmyslným mechanismem působí na železnou kouli kývadla, dodávaje jí po každém kyvu tolik nové síly, co jí byla ztratila odporu vzduchu. Elektromagnet tento spojen jest s galvanickou baterií naň působící, kterou jen za delší čas jednou potřebí posílití několika kousky skalice modré, aby celý stroj trval v nepřetržené činnosti.

Tím stávají se polyby kývadla Foucaultova tak pravidelnými, že otáčení se plochy, ve které se kolísá, ježto se znamená na kruhu na podlaze učiněném a na 360 stupinů rozděleném, může dobře ukazovati hodiny denní na kruhu tom naznačené. Tak příntí geniálnost lidská samu tu ukazovávati čas, a to s tak přísnou věrností, jaké žádnému jinému stroji nelze docílití.

6. Píla bez konce, veliké ulehčení při soustružnictví.

Tato píla, jejíž vynálezce jest p. Perrin, jsouc z velmi tenké oceli, běží jako řemen přes dvě kola pohybující se v témž směru, a dřevo, které řezáno býti má, přičinuje se k ní zvláštním přístrojem, dadouc se snadno obraceti dle potřeby. Píla touto možná vyřezávati do jakéhokoliv dřeva nejsložitější nákrasy, a při tom pracuje ten stroj s velikou lehkostí a rychlostí nedostizitelnou.

7. Vyřezávání dřevěných nádob z jednoho kusu.

Nádoby takové rozličného druhu a rozličné velikosti vystaveny jsou od p. Raillanda. Stroj, jakým je hotovi, není vystaven. Jest to malý parostroj, kterým možno ze špalků všeliké velikosti vyřezávati v celosti, beze vsí ztráty dřeva, kusy tak velikého objemu jak kdo chce, tak že to, co zbude, představuje buď kád, kbelík, škopek anebo jinou podobnou nádobu. Může se to díti i ze dřeva čerstvého, aniž nádoby takové sesycháním praskají nebo se smršťují. Jsou velmi laciné a hodi se zvláště pro krajiny vinné.

8. Ocelové nástroje p. Bedforda, nevyrovnané v dokonalosti.

Těmto věnuje Cosmos chválu svrchovanou, a dle obšírného jich popisu, jež pro obmezenost místa podati tuto nemůžeme, jsou to skutečně mistrovská díla anglického průmyslu, která i doma vzbudila všeobecný obdiv. Pan Bedford z Sheffieldu vystavil nejrozmantější druhy ocelového náčiní vsí velikosti: pily, sekery, nože, dláta, nůžky atd., jakých potřebují všelici řemeslníci. Na první pohled nelíší se tyto nástroje ničím od obyčejných toho druhu, leda snad jakousi zvláštní elegancí svých forem. Illavni však zásluha jest jejich dobrota. Jsouť veskrze z švédské oceli, nejčistší a nejdražší ze všech, jakáž vychází z veliké dílny Danemorské, nacházející se pod správou anglických strojníků. Výrobky dílny této jsou jedním z nejdůležitějších monopolů Anglicka. Dokonalost nástrojů

p. Bedforda nejlépe se pozná z úplné rovnosti a hladkosti jejich ploch, která jest tak velká, že položíš-li dvě takové plochy na sebe, přilnou k sobě s takovou silou, že potřebí znamenitého násilí k jich odtržení. Část nástrojů p. Bedforda jsou celé z oceli, tak že jejich do posledního kousku lze použiti; část má toliko ostří ocelové.

9. Fosfor beztvary čili amorfický, důležitý vynález chemický.

Vyrobeniny z mrtvých těl zvířecích tvoří za našich dnů důležité odvětví průmyslu, které na výstavě výtečně zastoupeno jest pány Coignety, otcem a synem, z Lyonu. Před jinými věmi zasluhuje tu povšimnutí našeho fosfor beztvary, jež vyvozoval nejdříve pan Schrötter ve Vidni. Látka tato má totéž chemické složení jako fosfor obyčejný, bílý, od něhož se však rozličnými vlastnostmi liší. Fosfor beztvary, jenž rozpustěním a silným zahřátím v uzavřeném kelínku se dobývá, jest červený, neprohledný, lomitelný, dá se roztržiti, rozlévá se teprv při 280° C., hoří při 150° C., nerozpouští se ani v mastnotách, ani v žiravinách, ani v šťávě žaludkové, nevypaňuje se v teplotě obyčejné, nemá žádného nepříjemného zápachu. aniž nškozuje na zdraví dělníkům s ním se obírajícím, uvnitř požit nepůsobí škodlivě za příčinou své nerozpustelnosti, leč v dávce 20—30 granům, kdežto fosfor obyčejný v dávce již několika centigrammů jest nebezpečným jedem. Výsada p. Schröttera přešla v majetnost p. Albrigha v Birminghamu, který zhotovování fosforu beztvareho pro Francouzsko přepustil pp. Coignetům. Tito tak velice zdokonalili jeho vyvozování, že u velikém množství proměňují fosfor obyčejný ve fosfor beztvary.

Prakticky použil této nové látky jeden německý lučebník ke zhotovování neškodných zapalovátek. On totiž namáčí dřívka toliko do těsta ze chlorečnanu drasličitého, který se sám od sebe nikdy nezapaluje. zpoděk pak krabiček natírá fosforem beztvarym, který bez dotknutí též ohně nevydává. Tim docílí se dvoji výhody: předně nevydávají taková zapalovátka žádný nepříjemný, zdraví škodlivý zápach, a pak na větším díle odstraněna jest možnost, že by se vzňaly samy od sebe, což se při dosavadních zapalovátek často stává pouhým jich vzájemným třením.

10. Nového druhu stavivo — převrat v umění stavitelském.

Toto nové stavivo vynalezli titěž pp. Coignetové, o nichž právě byla řeč a kteří v Lyoně rozsáhlá svá fabriční stavení vybudovali ze smíšeniny popele kamenouhelného s mastným vápnem, kteroužto na způsob cihel do forem vtačenou sušili. Stavivo toto osvědčilo se velmi pevným a vynálezcové jeho dosáhli při tom znamenitého úsporeni. Výstavou Pařížskou jest se nadíti, že dosáhne i dalšího rozšíření, neboť pp. Coignetové vystavili tu dvoji druh svých cihel, jeden lacinější a jeden dražší. Onen jest smíšenina z mastné země více neb méně jílovité a vápna mastného neb hydraulického s pískem a drobným kmenem. Tvrdost smíšeniny této rovná se tvrdosti obyčejného pískovce a postupem času jí přibývá; krychlový meter nestojí více nežli 5—6 franků, což obnáší toliko šestinu ceny obyčejného staviva. Cihly takovéto hodi se úplně pro stavby lehké, jako jsou hospodářská stavení, letohřádky, zhradní zdi a podobné, neboť jsou k těmto účelům dosti pevné a vzdorují dešti i bouři. Druhý způsob Coignetových cihel vyznačuje se tvrdostí takovou, že jich možno použiti ke všem stavbám, kteréž požadují jakoukoliv pevnost a určeny jsou vzdorovati věkům. K cihlám těmto bře se mastné neb hydraulické vápno, k němž přidá se jistá část obyčejné pálené země a dobře na prach rozetřeného popele kamenouhelného. Toto stavivo dosahuje v krátké době takové tvrdosti jako nejtvrďší kámen a cena jednoho krychlového metru jest 11—12 franků. Podotknouti sluší, že tyto ceny udány jsou pro Paříž, kdežto na venkově oboji druh takovýchto cihel o mnoho jest lacinější.

Patrně jest z toho, jakou zásluhu sobě vydobyli pp. Coignetové tímto svým vynálezem, jehož následky ještě ani předvídati se nedají. Nastávat tím zajisté převrat nejenom v umění stavitelském, nýbrž i socialní, pomyslime-li na nynější drabotu bytů. Jakého ulehčení by se mohlo dostati jmenovitě třídám pracujícím zřízením pro ně tímto způsobem laciných a zdravých příbytků. Žádostivi jsme, zdali nynější vláda francouzská, tak všímavá socialních oprav, jmenovitě eo se týče chudších tříd, neuchopí se vynálezu toho k nějakému blahodějnému podniknutí v tomto směru.

Kyslík, dusík a kyselina uhličitá v ohledu zemězpytném.

V lučebním ohledu jest vzduch jak známo smíšeninou dvou rozličných plynů, kyslíka a dusíku a sice v tom poměru, že ve 100 dílech dokonale suchého vzduchu, dle váhy 23:01 podílů kyslíka a 76:99 dusíka, dle objemu 20:81 kyslíka a 79:19 dusíka jest

smíšeno. Mimo to obsahuje vzduch malý, proměnlivý podíl kyseliny uhličnaté, sloučené z jednoho dílu uhlíku a dvou dílů kyslíku, dle váhy 0·003—0·006 ve stu, a dle poměru teploty více nebo méně vodní páry, dle váhy 0·006—0·01.

Chceme zde vyložit vlastní účinek těchto látek v ohledu zemězpytném. Každá z nich oučinkuje zvláštním způsobem na pevnou hmotu země a působuje v ni rozličné proměny, od nichž z většího dílu zdar ústrojných tvorů závisí. Neustálý oběh spojuje plynné látky vzduchu s pevnými částmi kůry zemské. Kyslík odnímá se vzduchu neustále, a sice dýcháním zvířat, hnitím, hořením, kvašením a okysličováním rozličných látek, zvláště manganu a železa, které v původní pevné látce země obyčejně jenom s menším podílem kyslíku (co oxiduly) sloučeny jsou a na povrchu země vždy více ho přibírají (co oxydy). Od prvních dob až do nynějšíka musilo se nesmírné množství kyslíku spotřebovati, tak že si představití musíme, že původní vzduch na kyslík mnohem bohatší byl nežli dnešní. Také dnes stravuje se podotknutými příčinami veliké množství kyslíku, ale tento navrácuje se zase do vzduchu, všelikými cestami, tak že se poměr jeho k dusíku neproměňuje. Toto navrácování děje se hlavně rostlinami. Tyto čerpají menší část potravy ze země, mnohem větší ze vzduchu, a sice hlavně kyselinu uhličitou, totiž plyn z jednoho podílu uhlíku a dvou podílů kyslíku složený. Zpodní, obyčejně vlásky pokrytou plochou listů pohlcují rostliny neustále tento plyn do sebe a rozkládají jej, podružijíce v sobě uhlík a vydýchajíce kyslík. Kyselina uhličitá navrácuje se vzduchu zase dýcháním zvířat, neboť krev jejich pohlcuje kyslík a vylučuje mimo dusík a vodní páry též kyselinu uhličitou.

Tak se podivuhodným způsobem rovnováha ve smíšení vzduchu neustále udržuje. V pravěku ale, kde ještě rostlin a zvířat nebylo, zůstal kyslík, větším dílem okysličěním nerostů strávený, na věky v pevné hmotě upoután.

Dusík tvoří mnohem větší část vzduchu nežli kyslík. Dle objemu obnáší ve stu 79 dílů a dle váhy převyšuje $3\frac{1}{4}$ krát množství kyslíku. Jako se ale kyslík přichylností vyznamenává, jižto k přemnohým látkám jeví, tak zase dusík všemu sloučen se s jinými látkami tvrději odporuje, a sloučiv se předece velmi snadno se zase uvolňuje. Vůbec vyniká dusík více zápornými, nežli zpráva oučinnými vlastnostmi. Ve vzduchu umírňuje trávicí sílu kyslíku, anot by v pouhém tomto plynu dýchání zvířat a okysličování pevných látek s náramnou rychlostí pokračovalo. Zvířata a lidé potřebují k životu jenom jisté části kyslíku, ve větším množství tohoto plynu chytí se dýchacích ústrojí zánět a brzká smrt ukončí pak rozčilený život. V čistém kyslíku rozmáhá se nejneopatrnější hoření a okysličování s rychlostí strašlivou, uchopuje vše, co na blízkou hořlavého, tak že by se jediným plamenkem pastýře v širém poli celý povrch země zapáliti mohl.

Dusík není ale pouze zdržujícím a zmírňujícím závažím oživující moci kyslíku, plyn tento má i jiné přímé a oučinné působení.

Přede vším čerpají z něho všechny rostliny a zvířata onen dusík, jež ve své látce obsahují, a sice, jak se zdá, nejenom prostředně, nýbrž i bezprostředně.

V původní pevné hmotě kůry zemské, v tak nazvaných prahorách není žádného dusíku, a tím méně tam mohl býti v pravěku, když kůra zemská ještě vyšší teplotu měla, neboť teplem rozlučuje se každá dusíková sloučenina. Dusíková kyselina, obsahující jeden podíl dusíku a pět podílů kyslíku, tvoří se bezprostředně ve vzduchu jenom elektrickou silou, bleskem totiž, a skutečně se objevuje v dešťové vodě a v kroupách po každém hromobiti.

Ve vrstvách zemských, které teprva později usazením z vody povstaly, nebo v orné a kypré zemi nalézají se jenom takové dusíkové sloučeniny, jejichžto dusík ze shnilých rostlin nebo zvířat pochází. Tyto sloučeniny jsou: ledek čili sanytr, salmiak a ammoniak. Ledek, sloučená to kyselina dusíková s draslem nebo jinou žiravinou, povstává, jak již dávno dokázáno jest, z hnijících dusičných látek u přítomnosti žiravin k. p. drasla, vápna. Proto se nejvíce tvoří na pastvištích, v stájích a vůbec na místech, kde zvířecí látky hníjí. Ammoniak čili épavek, jedna z nehlavnějších podpor polního hospodářství, sloučenina to dusíku a vodíku, vyvinuje se na poli z mrvy a vůbec z hnijící zvířecí látky, o čemž nás vlastní čich na nečistých místech dostatečně přesvědčuje. Salmiak, sloučenina to čpavku a kyseliny solní, dělá se v Egyptu uměle z lejna velbloudů, tedy též ze zvířecí látky, ve velikém množství vyvinuje se také v některých sopkách, zvláště na Liparských ostrovech, tam ale nepochází z něčeho jiného, nežli z mořské vody, která do sopečných jienů vniká a pak zase co pára vystupuje a k vytvoření rozličných látek napomáhá. V mořské vodě jest ale vždy nescíslně množství malých, skoro neviditelných zvířat obsaženo, a není pochybnosti, že právě spálením těchto zvířat v sopkách salmiak se tvoří.

Všechny dusičné látky v zemi čerpají tedy svůj dusík ze zvířat nebo z ústrojně hmoty vůbec. Odkud ale vzala zvířata a rostliny svůj dusík? Nezbyvá žádný jiný pramen, nežli vzduch. Především čerpají stromy a rostliny vůbec dusík, jež v sobě obsahují, hlavně ze vzduchu a jen částečně ze épavku ornice; zvířata pak berou dusík bezprostředně nebo prostředně z rostlin, živice se buď rostlinami buď býložravými zvířaty; z hničících látek jejich přichází dusík ve épavku do země a z té zase hlavně do rostlin, tak že podivný tento plyn v neustálém oběhu z říše bezústrojně do ústrojně přechází.

Kyselina uhličitá obnáší ve vzduchu malou sice část, důležitost její jest ale předce pro ústrojně tvary tak veliká, že by bez ní všechny rostliny a následkem toho i všechna zvířata zahynouti musily.

Kyselina uhličitá jest předce vším hlavní potravou rostlin, které ji rozkladem v uhlík a kyslík rozlučují, podržující v sobě uhlík a vydychující kyslík. Všechny uhličitě sloučeniny vzaly původně svůj uhlík ze vzduchu a čerpají jej dosaváde z tohoto pramene. O rostlinách žijících nemusíme to dokazovati, ty jej ze prázdné jiné látky čerpati nemohou, nežli z kyseliny uhličitě, poněvadž uhlík sám pro sebe jest pevnou látkou, která se ani ve vodě, ani v nejprudších kyselinách nerozpouští. Anthracit, kamenné a hnědé uhlí, jakož i rašelina povstaly, jak vysvitá z poměru jednotlivých útvarů, z rostlin a tedy pochází také uhlík v nich obsažený ze vzduchu, totiž z jeho kyseliny uhličitě. Vyskytují se ale v přírodě dva spůsoby ryziho uhlíku, totiž tuha čili grafit a diamant, a neždá se snadně býti, také tento uhlík z kyseliny uhličitě odvoditi. Však i zde nám jiný pramen nezbyvá. Tuha tvoří se uměle při lití železa, vylučující se z litiny v podobě malých černých šupin, a pochází patrně z uhlí, jimž se železná ruda taví. V přírodě nalézá se hlavně v prahorách, totiž v původním kamení, o němž přijímáme, že povstalo působením tepla. Proč bychom nesměli také přijmouti, že již tenkrát na jednotlivých chladnějších místech rostliny se ujmulu a že potom látka jejich do kamení přešla, kteréž teď nazýváme prahorním, a tam v tubu se proměnila.

Taktéž se dá původ diamantu z látky rostlinné a tedy prostředně z kyseliny uhličitě odvésti. Diamant jest ryzi uhlík, obyčejně průhledný, čirý, někdy i všelijak zbarvený, a vyskytuje se v zrnech nebo pravidelných krychlových tvarech. Obyčejně naleziště jeho jsou naplaveniny, povstale z rozsypaného kamení, a teprva nedávno vyskoumal Lomonosov původní ložiště jeho v Brasilii, v hornině Itakolumit nazvané. Tato hornina, již v starých sbírkách co ohebný pískovec známa, jest jistý způsob břidlice, z křemenu a dlouhých sliďnatých lístků srostlé, spočívá pak na hlinité břidlici a jest pokryta lupenatou červenou železnou rudou. Dle mínění na slovo vzatých zeměznalců nemá tato břidlice svou původní podobu, nýbrž jest vtékající vodou během mnohých věků docela proměněna. Diamanty jsou v ní s křemem srostlé a na jednom kuse, který se chová v muzeu města Rio Janeiro, nalézají se patrně vtisky křemene, tak že křemen již pevný býti musil, když se diamant tvořil. Brewster pozoroval, že některé diamanty obsahují malé dutiny a že pak kolem těchto dutin světlo tak lámou, jakoby tam hustější byly nežli jinde; soudí pak z toho, že diamanty původně měkké byly. Petzholdt nalezl v popeli jednoho diamanta stopy ústrojněho slohu. To vše, jakož i uložení jeho v horninách vodou povstalých nebo proměněných, ukazuje na to, že diamant také ve vlhku povstal.

Slavný lučebník Liebig zrovna to vyslovuje, že diamant není nic jiného, nežli výsledek dlouho trvajících hnití ústrojně látky. Hnitím totiž ztrácí rostlinná nebo zvířecí látka pořád více kyslíku, vodíku, dusíku, tak že čím dále tím více jest na uhlík bohatá. Představme si nyní, že toto hnití až k tomu stupni dojde, že mimo uhlík všechny ostatní látky se odloučí, tedy zůstane co zbytek pouhý uhlík a toť jest právě diamant.

Dokaváde na zemi žádných rostlin nebylo, musil vzduch mnohem větší množství kyseliny uhličitě obsahovati nežli nyní. Čím více rostlin přibývalo, tím více ubývalo ve vzduchu tohoto plynu, až se konečně dnešní poměr ustálil. Nyní se kyselina uhličitá navrácuje vzduchu nazpět dýcháním zvířat, poněvadž ze sebe tento plyn vydávají; mimo to přichází do vzduchu hořením, hnitím, kvašením a dílem také pálením vápenného kamene sopečným ohněm, pročez v sousedstvísopek obyčejně kyselina uhličitá ze skulin vystupuje.

Nesmírné množství kyseliny uhličitě, v původním vzduchu obsažené, upotřebuje se též k vytvoření oněch nerostů, které v sobě kyselinu uhličitou mají, čili tak nazvaných uhlanů (Carbonate). Bezpochyby není žádný uhlan v pevné zemi původním nerostem nýbrž všechny povstaly snad teprva později působením vzdušni kyseliny uhličitě a vody.

Nebot v době, když země ještě vysoké teplo měla a všechna voda v parách se vznášela, nemohlo na ni žádných uhlanů býti; vždyť pak se již ve vápenné peci náš obyčejný uhlan vápnitý čili vápenec kyseliny uhličnaté zbaví, tak že zůstane pouhé žíravé vápno, tím více v onom horku, jaké přijímají dlužno, když prahorniny v tekutém stavu se nacházely, kdežto i jiné nyní pevné hmoty co plyn v oboru vzdušném se vznášely.

Ledová moře v Evropě.

Na fysikálních mapách spatřuje se kraj ledového moře tak daleko od Evropy naznačený, že by se mysliti mohlo, jakoby evropské břehy s ledovými hosty polárního pásma nikdy se nestykaly. A v skutku nedosáhne nikdy polární ledový vrch nebo jen jediná polární kra severního mysu, kdežto naši sousedé na západě, Američané, každým rokem nevitálního hosta na svém pobřeží spatřují, který v podobě nepřehledných ledových spoust až do té šířky se prostírá, ve které Lissabon leží, a který již mnohý statečný koráb roztrátil.

Nicméně má také Evropa, ač v menší míře nežli polární pásmo, svá ledová moře, a sice jsou v tom ohledu všechny ruské zátoky vyznamenány. *Bílé moře* jest jenom šest měsíců bez ledu; *Bothenský* a *Čudský* záliv, ba celé *Baltické* moře zamrzají každého roku z veliké části. Obyčejně jsou přístavy, menší úžiny a zátoky od prosince až do dubna ledem pokryty. V Čudském a Bothenském zálivu začíná led dříve a trvá často až do konce máje. V nejvnitřnějším záhybu těchto zátok zmrzne voda nejdříve, a podél celého břehu a mezi útesy povstávají velké kry. Bouře je trhají a po moři rozhláňejí, až konečně v tuhé zimě k sobě přimrznou. Pak jest moře jedinou nepřehlednou rovínou, na níž ještě patrně polyb ledových ker v tom okamžení se pozná, ve kterém tuhá zima je zarazila. Často prostírají se tyto ledové plochy daleko do zátok, a sice západně až do Stockholmu, východně až k ostrovům Dagö a Ösel. Velké Alandské moře bývá po několik měsíců od Švédska až do Čudska zamrzlé, tak že pak po něm samými jezdí. Cesta, více nežli 20 našich mil dlouhá, vede pak okolo ledových balvanů, až na 16' vysokých, k domům, hradům a zbořenistém podobných. Rozpoutané živly jeví se zde v celé své brúze, nesmírné sněhové spousty valí se v divokém viru a pokrývají a zavívají vztýčenou cestu. Větry burácející s úžasným lomozem, se vzdáli zabírní čas od času traskot trhajícího se ledu a nezřídka zamezí široké skuliny další cestu. Také Rigaiský záliv bývá ledem pokryt, a ještě r. 1849—50 byl největší díl zamrzlý. Vlastní Baltické moře, jižně za čarou mezi Stockholmem a Öslem, nezamrzne nikdy docela, nýbrž jen v menších zátokách a úžinách, jako v Sundu, v malém Beltu, mezi ostrovem Ölandem a Švédskem a j. Baltické ledové kry bývají však až k nejposlednějším mezím Kattegatu zanášeny, přicházejíce tam skrze velký Belt, neohjevují se však obyčejně před novým rokem, málo kdy před vánocemi. Obyčejně zmizí v únoru nebo umění se v takové míře, že plavbě neškodí, ale i v březnu vyskytují se ještě někdy, neboť jsou na Skagenshornu, nejsevernějším konci Dánska, v ohromné hromady nakupeny, když již daleko široko ani stopy ledu neb sněhu se nespátřuje. V čase ledových ker bývají koráby ve velkém nebezpečení. Také *Azovské moře* zamrzá skoro v každé zimě docela, a teprva od dubna bývá pro koráby přístupné; obyčejně zamrzává v prosinci, a sice na hlubších místech dříve nežli na mělčích. V přístavu Taganrožském přestává plavba 1. listopadu a otvírá se 15. března, často také až v polovici dubna.

Budoucně porozšíříme tyto přehledy na severní část Ameriky a na jižní ledové moře naší zeměkoule.

Nové zlatonosné kraje.

Nic nedokázalo tak zjevně, jak nestálé pokolení lidské od příhod mody závisí, jako nynější manie ryžování zlata. Byl čas, a ten jest teprva několik let za námi, že lidé v zemích na zlato nejbohatších po zlatých hroudách šlapali, jakoby jen sprostým kamením byly; neb jest dokázáno, že zlato již Drakovou výpravou r. 1577—79 v Kalifornii odkryto bylo. „V této zemi,“ praví Richard Hakluyt, švédonitý historik této výpravy, „nelze ani hrst země zdvihnouti, ahy v ní značná část zlata neb stříbra obsažena nebyla“. Pozdější cestovatelé spatřili mnohokrát „lesklé kamení“ na zemi, a mluvili o tom ve svých zprávách; to vše dělalo ale až do r. 1847 na lidi takový dojem, jako drahý kámen na slepici

v bajce. V Australii stavěli osadníci nevědomky města na zlatých ložiscích, a obyvatelé po dlouhá léta ani netušili, jaké bohatství v sobě chová písek, po kterém šlapou. To bylo n. p. v Bathurstu, v jednom z větších měst ve vnitřní Australii; neb když zpráva o nově vynalezených zlatých ložiscích tam se donesla, byla drahocenná látka tato i hned na ulicích a ve dvorech hojně nalezena, tak že i děti, které vidličkami, dřívky nebo i prsty před domem, ve dvorech a zahradách zem prohrabávali, často pěkný kousek zlata našli. Od té doby probudili se ovšem lidé ze své nevědomosti, a když zlatochtivost jejich více než kdy jindy se rozšířila, uběhli do druhé krajnosti, hledajíce všude zlato. Tak psal nedávno jistý John Calvest, proslulý zlatokopec australský (který mimochodem řečeno v Australii sám 238 zlatých žil odkryl a viděl, jejichž cenu, počítajíc uncii za 3 libry šterlinků a 16 šilinků, na 46,100,571,660 liber št. páci), knihu o rozšíření zlata ve Velké Británii, v níž dokládá, že v kamenech a zeminách této země tolik zlata jest ukryto, že jen zapotřebí je hledati, a tak největších pokladů dobytí. I sám vědecký zeměpyt poněkud této naději vstříc přichází, an nás nejenom učí, že zlato v skutku v drobnomých částkách všude v prahorách a v písčném nánosu tek obsaženo jest, nýbrž i důvodnou domněnku vystavuje, že zlato v prahorních kamenech vůbec snad ani ne všude co ryzí zlato, nýbrž co křemán zlatitý obsaženo jest. Zrušením takového kameni na povětří vyloučil by se teprv tento kov ve své ryzosti. Kdyby pak n. p. v jediném centu žuly jen zrno zlata obsaženo bylo, jaké bohatství leželo by pak ladem v millionech centech žuly v našem nábreží a ostatních žulových budovách, ba snad i dokonce v našem jinak tak špatném, křemenitém dláždění! Však opusťme tyto straky na vrbě, za nimiž se prozatím jen samé bychy honí, a obratně se tam, kde se žlutý kov v hmotnější podstatě jeví.

Ke krajinám, kde se v nejnovější době zlato v značné hojnosti nalézá, patří jižní Afrika a severní Brasilie. Tam bylo v okrese pramenu řeky Oranzové, na severovýchodním pomezí osady Kapské na několika místech zlatá ložiska odkryta, zvláště u Smithfieldu, kde se zlato v malých kavalech objevilo. Dva geologové, kteří tu krajinu skoumali, našli zlato ve dvou souběžných žilách a též v písku odolli. Též na řece Krai, která do Oranz se vlévá, bylo zlato v křemítych žilách plutonských hor odkryto. — Nová brasilská zlatá země leží na severním pobřeží, mezi řekou Amazonskou a Maranhao, a sice podél malé říčky Macassume, asi pod 1° jižní šířky a 48° západní délky od Paříže. Tato krajina jest prý ještě bohatší a vydatnější nežli sama Kalifornie a Australie, chybí ale dosaváde více odůvodněných zpráv, nežli toto *ou dit*.

O perském prášku proti hmyzu.

V Kavkazu potřebuje se již odedávna dobrý prostředek proti hmyzu, blechám, stěnicím, všem, mouchám atd., a sice jistý způsob červeného heřmánku. Vlastně užívá se dvou rostlin; *Pyrethrum roseum* a *P. carneum*, které rostou všude v kavkazských zemích na vápnité a slinité půdě. Prof. Karel Koch popsal rostlinu tuto a její užívání nejdříve ve svém cestopisu kavkazském, načež Videnští kupci si jí sjednali a po celé střední Evropě rozšířili. Rostliny se sbírají v letě a suší na slunci, jedna libra sušených květů obsahuje asi 1000 kusů. Po usušení rozetře se květ nejdříve v rukou a pak na malých ručních mlýnech. Více nežli 20 dědiu v kraji Alexandropolském zaměstnává se sbíráním této rostliny. Dobrý prášek má barvu žlutozelenou a jest bez zápachu. Účinek jest tak silný, že stačí tento prášek jen na postel vsypati, aby se všecken hmyz hned odstranil. Již na čerstvý červený heřmánek nesedá si žádný hmyz. Prášek podrží svou sílu několik let, lidem však ani v nejmenším není škodlivým nebo obtížným. Na každý způsob zasluhuje při velkém rozšíření stěnie pozornost každého, kdo se těchto nemilých cizopasců zbaviti chce.

Dobývání lihu z dřevěných vláken (drtin).

Dobývání lihu z dřevěných vláken (drtin, papiru, lněných a bavlněných látek) jest sice lučebníkům již dávno známo, jelikož každému povědomo, že se podotknuté látky seňhanou kyselinou sírkovou v cukr a ten zase kvašením v lih a kyselinu uhličitou převéstí dá. Nicméně ději se teprva v nejnovější době pokusy o praktické vyvedení toho ve veliké míře, a také v Praze obírá se chvalně známý ředitel lučebni dílny pan Anthon

tímto předmětem. Povázíme-li, jaké nesmírné množství zemáků každoročně k dobývání líhu se zpotřebuje a cenu jejich ke škodě chudého lidu zvyšuje, jest prospěšný výsledek těchto zkoušek zajisté i pro národní hospodářství nanejvýše důležitý.

Upozorňujeme při této příležitosti na radu, jakou slovitý lesník Hartig již před dvaceti lety udělal, totiž aby se škrob z listnatých stromů, kteříž jej na zimu ve velkém množství nahromaďují, dobýval. Hartig ukázal, že se z dřeva rozdrobeného, v němž se buňky roztrhaly, pouhým vymýváním škrob ve velkém množství vydobývati dá. Drtiny, které v pilách, ba v každé domácnosti v znamenitém množství se nahromaďují, a obyčejně neupotřebené zmaňují, jakož i mladé listnaté stromky, které v mlazi se vymývají, mohly by dáti základ novému rozsáhlému průmyslu v tomto ohledu.

Tak nazvané babí léto.

K nejvýznačnějším úkazům na počátku podzimku náležejí, jak známo, ona hedvábná, bílá vlákna, která větrem snadno zanášena, často ve velkém počtu po strništích létají a jméno, „babího leta“ obdržela. Teprva Bechstein vyskoumal, že vlákna tato pocházejí hlavně od černohnědého pavouka, jež nazval *Aranea obtextrix*. Pavouk tento vyskytuje se v srpnu a říjnu na strništích a přezimuje tamtéž, načež z jara po polích, lukách a pahorcích se toulá. Z mláďi žije tento pavouk hlavně při zemi; za krásného podzimního dne vyleze jich po vysechnutí rosty třeba několik tisíc na trávu a strniště, potahnouce je útlou konkou sítí, tak že pole v jistém směru ve světle slunečném jako postřibbené vypadá. Větrm odtrhávají se tato vlákna a plovou v povětří. Tuto cestu větrnou nevykonává pavouk bezděčně, jak se mnozí domnívají, nýbrž jest to jeho vlastní umění, způsob podivné větroplavby, o čemž přistě obsírněji promluvíme. V druhém letě přede pavouk silnější sít mezi travou a obilím, z toho ale nedělá se již babí léto. Potrava pavoučků těchto záleží hlavně v malých litacích mšicích a jiného malého hmyzu, čímž polní a zahradám nemálo prospívají.

Přehled kovkopectví v Čechách, Moravě a Slezsku. (Viz číslo 8.)

Zbývá nám ještě uvéstí doly v Moravě a Slezsku, kde se všechny jenom na horský nzeľ prahorního Sněžníka a na břidličnaté Jesenícké hory obmezují.

Olovo. *Altdorf* v Moravě, severně od Římařova (Römerstadt). Zde se doluje v couku na 50' mocném v maskové, chloritové břidlici a ve svorn, který stříbrnosný leštěnce olověný, blejno zinkové a kyz železný obsahuje.

Zlato, olovo a měď. *Obergrund* ve Slezsku, jihozápadně od Zukmantlu. Zde se malčázá v prahorních břidlicích pět hlavních couků, z nichžto jeden na 1—1¹/₂'' mocný leštěnce olověný a jiný 1—1¹/₂'' mocný železný kyz obsahuje a druhy sídlem živého dolování byl. Nyní se pracuje jen slabě; rudní couky chovají zlatonosný leštěnce olověný, zlato- a stříbrnosné kyzы železné a měděné, obsahující v centu 16—49 liber olova, 2—3 loty stříbra a asi 1/3 lotu zlata.

Stříbro a olovo. *Johannisberg* ve Slezsku, východně od Zukmantlu. V prahorní břidlici jest zde sloj s arsenovými a železnými kyzы, které zlato, stříbro a olovo chovají.

Baniš ve Slezsku, západně od Opavy. V prahorních břidlicích jsou couky se stříbrnosným leštěncem olověným, kdež se druhy živě dolovalo, nyní ale jen po hlütách pracuje.

Měď. *Hohenthal* ve Slezsku jihozápadně za Würbenthalem; v prahorní břidlici jest sloj měděných a železných kyzų, též malachit a měděná lazur, kteréž se v dolech dobývají.

O b s a h.

Jektírka beznohá čili beznožka obecná. — *O poměrech ornice rukou lidskou.* Sepsal Dr. Jan Palacký. — *O tvarích listů rübec.* Od Julia Saxa. — *O horském ledu v Alpách.* Od Jana Krejčího. — *Skorec čili kos vodní (Cinclus aquaticus).* — *Násting životopisu českých přírodoskumce.* Od Dr. Viléma Weitenwebra. VII. František Adam Petřina. — *Drobnosti: Nejpatrnější předměty z letošního výstavy Pařížské.* — *Kyslík, dusík a kyselina uhličitá v ohledu zeměpysném.* — *Ledová moře v Evropě.* — *Nové zlatonosné kraje.* — *O pruském prášku proti hmyzu.* — *Dobývání líhu z dřevěných vláken (lätin).* — *Tak nazvané babí léto.* — *Přehled kovkopectví v Čechách, Moravě a Slezsku.*

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: *Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.*

Číslo 11.

Ročník třetí.

Listopad 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. stř., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. stř. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. *Jos. Fryče*, v Jindřišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasílá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. stř.

L e v.

„Stane se tma a přichází noc, v ní vylézá všechna zvířata lesní; lvové řvou pro loupež, by našli od Boha pokrmu svého; vychází slunce, scházejí se a do skrýší svých hned se kladou“ *).

Prostějí a půvabněji nedá se život vládce lesů popsati, jako těmito slovy žalmany. Nicméně popisují ho i znamenití přírodoskumci tak, jakoby se ve dne dal pozorovati; ani jeden nemluví o jeho nočním životě, ačkoliv tento jest vlastní život jeho.

Tuto mezeru výborně vyplnil slovutný lovec lvů, pan Jules Gerard, důstojník vojsku alžirském, který v posledních desetiletích sám pět a dvacet lvů usmrtil. Podáme zde ze zajímavého spisu jeho „lovce lvů,“ v němž život tohoto oslaveného zvířete od narození krok za krokem až ke smrti stopuje, některé výňatky, jimiž, jak doufáme, chybné zprávy se napraví, které dosaváde o „králi zvířat“ kolují.

Předpokládáme, že každému jest známo, do kterého oddělení ssavců lev náleží, taktéž nebudeme popisovati podobu jeho z tisícových obrazů a popisů dostatečně známou. Obrátíme se raději hned k zajímavějším stránkám života jeho.

Sbydlení lvů a lvic stává se v Alžiru obyčejně ku konci ledna. Poněvadž v čase, když lvíčatům zuby rostou, značný počet lvic zahyne, nalézá se vždy asi o třetinu více „panů“ nežli „paní,“ a tyto bývají tedy velmi hledány. Nezřídka provázejí v čas snubní tři až čtyři ženichové jedinou samici, již následují krok za krokem a kolem níž se neustále rvou, až se jí toto vyprovázení zhnusí, načež své záletníky k starému lvu zavede, ježž po mohutném řvaní zdaleka poznala. Odhodlaně kráčejí opovržením ženichové až k novému soupeři; o dlouhém vyjednávání nebývá řeči a výsledek takového setkání jest vždy jistý. Starý lev, ježž nezkušenci drze přepadnou, přijme je bez pohnutí, prvního zakousne jediným strašlivým chvatem, druhému rozdrtil nohu a třetí může býti rád, uteče-li jednooký, zanechav své druhé oko ve drápech vítěze. Je-li bojiště prázdné, otrásá uslechlité zvíře hřívou, která z části někdy odlétá, pak se na-

*) Žalm 104, 20—22.

táhne pokorně vedle lvice, kteráž mu na první důkaz náklonnosti rány líže, jež pro ni v boji obdržel.

Setkají-li se ale v takových okolnostech dva docela dospělí lvové, jest boj docela jiný. Jistý Arab vypravoval o boji dvou takových lvů, při němž bezděčně přítomen byl. Čekal totiž za krásné měsíčné noci na jeleny a vylezl si pro větší bezpečnost na dub, který uprostřed mýtiny lesní blízko vedle cesty stál. O půlnoci blížila se lvice se lvem, který již dokonalou hřívu měl. Lvice uhnula se od stezky a lehla si zrovna pod dub; lev zůstal na stezce státi a naslouchal. Brzo bylo slyšeti z dalky řvaní, na něž lvice ihned odpověděla. Lev ale, průvodce její, řval tak strašlivě, že lovec na dubu hrůza pojala a ručnice mu vypadla. Čím více se lev blížil, který nejdříve z dalky se oblašoval, tím lákavěji odpovídala mu lvice, mezi čímž přítomný lev zuřivě sem tam pobíhal, jakoby říci chtěl: „Dobře, ať přijde, však uvidí, koho najde.“ Asi za půl hodiny objevil se na konci mýtiny černý lev. Lvice se hned zdvihla, aby mu šla vstříc, což ale sotva průvodce její pozorovav strašlivým jekem ná černého soupeře se vrhl. Oba lvové svalili se zároveň na zem. Boj trval dlouho a poskytl hrozné divadlo bezděčnému pozorovateli. Při praskotu kosti pod ocelovými jejich zuby rozsápával jeden druhému tělo mohutnými drápy, a řvaní, brzo temné, brzo hlasité, prozrazovalo vztek a bolesti jejich. Hned při začátku boje položila se lvice na břicho, aby se na boj pohodlně dívati mohla, a dávala slehajícím ohonem na jevo, jak marnosti její boj takových dvou lvů lichoť. Když bylo po boji a oba lvové mrtví, blížila se zvolna a opatrně k oběma mrtvolám, aby je očienichala, a vzdálila se pak hrdě do lesa, po svých obětech ani se neohlídnouc.

Takové povahy jsou všechny lvice a jmenovitě vyhledávají, jak se zdá, rády silného dospělého lva, aby je od dotíravých mladších osvobodil, jejich neustálé boje bez výsledku je konečně omrzují. Jak mile se silnější lev objeví, dají mu ihned přednost před slabšími. Lepší povahu má lev, který vyvolenou svou družku nikdy neopouští a lásku, starostlivost a pozornost k ní jeví, jaká by vděčnějšího osudu hodna byla.

Opustí-li lví manželé svůj obyčejný stánek, kráčí lvice vždy napřed; zalíbí-li se jí státi, zůstane lev také státi. Přijdou-li na blízko k stádu, kde svou večerí vyhledati si hodlají, položí se lvice pohodlně na zem, kdežto lev odvážně k stádu se běře a nejlepší, co ukoristiti může, jí přinese. Se zvláštní spokojeností dívá se pak na ní, jak ji tučná kořist chutná, a bedlivě hlídá, aby ji při hodování nic nevytrhovalo nebo neznepokojovalo. Teprv když se lvice nasytí, ukonejší také lev svůj hlad. Zkrátka, jak v čase ženišství tak i v manželství chová se lev k své choti se vši možnou úctou a pozorností.

Cítí-li lvice, že čas její přišel (což se stane ku konci prosince), vyhledá si zakrytou, málo přístupnou roklí, v nichž svá mládata porodí. Obvyčejně jsou to dvě lvičata, jedno samec, druhé samice, často jen jedno, málokdy tři. V prvních dnech po porodu nehne se matka ani na okamžení od mládat a otec musí o jejich výživu se starati. Teprva po třech měsících, po vyvinutí zubů, při čemž, jak svrchu podotknuto, mnoho lvic zahyne, odstavi je matka, vzdalujíc se denně na několik hodin a na drobno roztrhané maso jim dávajíc. Lev, který v dospělém věku velmi vážný jest, zůstává velmi nerad u mládat nebo vzdáli se docela od nich, poněvadž jej zahrávání jejich obtěžuje. Obvyčejně si vyhledává zvláštní bydliště, kde si pokojně hověti může, ale vždy na blízku u lože lvice a mládat, aby v čas nebezpečí k ochraně přispěti mohl.

Arabové, kteří vědí kde lvíčata leží, poněvadž buď březi lvici spatřili, buď uloupený dobytek vždy v jednu stranu zanášeti viděli, používají času, ve kterém lvice mláďata odstavuje, aby je unesli.

K tomu účelu číhají celé dni na kopci nebo na stromě, odkud lví lože spatřiti mohou, a jakmile vidí, že se lvice vzdaluje, a také přesvědčeni jsou, že lev u mláďat není, příkradou se opatrně až k nim, zatočí je do svého burnusu, aby křičeti nemohla, a donesou je k jezdcům, kteří na kraji lesa čekají a s lvíčaty a unáseci jejich v největším cvalu odletí. Taková výprava bývá ale často nebezpečná, lvice přepadne někdy odvážlivce a strašlivě pomstí se lupičům. Jsou-li lvíčata čtyry neb pět měsíců stará, vyprovázejí matku až ku kraji lesa, kam jim starý lev kořist přináší. Asi po půl roku opustí celá rodina, a to sice vždy v nejtavnější noci, lože, a od toho okamžení přecházejí mladí pořad se starými s místa na místo, až se od nich odloučiti musí.

Ve stáří osmi až dvanácti měsíců počínají ovčí neb kozí stáda přepadávati, kteráž na blízku obydlí jejich se pasou. Někdy se odváží také na hovězi dobytek, bývají ale v tomto stáří ještě velmi nespůsobní, tak že deset kusů poraní, dříve nežli jeden usmrtí, a starý lev pomáhati musí.

Teprva po dvou letech nabudou takové síly, že koně, vola neb velblouda jediným kousnutím do hrdla usmrtí a ploty šest střeviců vysoké přeskočiti mohou, jimiž se stáda v noci ochraňují. Ve stáří od jednoho roku až do dvou let stávají se obyvatelům svého okolí v skutku záhubnými, neb lví rodina dává dobytek nejenom pro nasycení, nýbrž také pro cvičení. Vysvítá samo sebou, jak drahý takový čas učení těm býti musí, kteří kořist poskytovati mají, na niž mladí lvové se vycvičují. Po třech letech opouštějí mladí lvové své rodiče na vždy a hledají si sami družky, s nimiž pak tímtež způsobem pospolu žijí.

Úplně dospělosti dosahují lvové teprva osmým rokem. Pak mají celou svou sílu, a hráva lva, který o třetinu větší jest nežli lvice, jest úplně vyvinuta. Lvy na svobodě nesmíme porovnávat s uvězněnými, jakéž v menažerích spatřujeme. Takoví bývají obyčejně z mláďi chyceni a nepožili tedy ani mateřského mléka, ani horského povětří, ani zdravé a hojné potravý. Následek toho jest slabý zřust, nemocná hubenost, smutný pohled a nedostatek plné hrůvy, zkrátka stav, v němž nikdo svobodného lva poznati nemůže.

V Alžiru vyskytují se tři odrůdy lvů: černý, žlutočervený a šedivý, kteréž u Arabů „el adrea, el asfar a el zazuri“ slovou.

Černý lev, který jest mnohem vzácnější nežli obě ostatní odrůdy, jest poněkud menší, ale silnější na hlavě, plecích, bocích a nohách. Srst jeho má barvu temnohnědých koňů až ku plecům, kde dlouhá a hustá srst začíná, která mu hrozného vzhledu dává. Čelo jeho jest na loket široké, tělo od špičky nosu až ke kořenu ocasu pět loket dlouhé, váha obnáší 550—600 liber; Arabové bojí se tohoto lva více nežli obou druhých, a to právem.

Černý lev se totiž netoulá, jako plavý a šedý, nýbrž vyhledá si dobré stanoviště a zůstane tam třeba třicet let. Málokdy sestupuje do roviny, aby do duarů (arabských sídel) se pouf'ěl, za to číhá ale na večer na stáda dobytka, když s hor dolů táhnu, a usmrcuje často čtyry až pět kusů, aby se krví jejich napojil.

V létě, když dny dlouhé jsou, opouští se slunce západem své lože a odebirá se k cestě přes hory vedoucí, aby tam číhal na jezdce nebo pšihlo cestovatele, který

se opozdil. Jezdec nechá ovšem někdy koně lvu v zástavě a chrání útekem svůj život, to se ale vždy nestává, obyčejně padne kůň i jezdec lvu za obět.

Plavý a šedý lev rozeznávají se od sebe jenom hřívou, jsou o něco větší ale méně silní nežli lev černý, jemuž až na podotknuté okolnosti ve způsobu života docela se rovnávají.

Život lva obsahuje dvě od sebe docela oddělené doby, v kterých každé skoro docela jiným zvířetem jest, pročež z toho mnohá nepravá udání povstala. Obě tyto doby jsou noc a den. Ve dne ukrývá se v lese daleko ode všeho lomozu, aby pokojně spáti a trávití mohl.

Poněvadž někdy některý cestovatel ve dne se potkal se lvem, jež mouchy a sluneční parno z ložistě zahnalý nebo žízeň k pótoku vedla, a který ještě napolo v spánku se potácel a hladu neměl, tvrdili mnozí, že lev na lidi se nepouští. Tomu ale dokonce tak není, jak přemnohé žalostné případy dosvědčují.

V zemi, jako jest Alžír, která v pravém smyslu slova stády jest pokryta, nemá lev ve dne nikdy hladu. V noci ale nešetří ani zvířete ani člověka, pročež obyvatelé tamějších krajín se chrání, v noci o samotě vyjítí.

Setká-li se ostatně lev v noci s větším počtem lidí, myslí vždy, že to jsou loupežníci a že mu beztoho podíl svého lupu přenechati musí. Proto kráčí v jisté vzdálenosti za nimi, a vybere si na příhodném místě z ukradeného dobytka, co se mu líbí. Z mnohých příkladů, kde lev pocestné roztrhal a sežral, stojíž zde jeden, který svým čase v Konstantině mnoho povyku zbudil.

Bylo to několik let po dobytí Konstantiny od Francouzů. Mezi osobami, jimiž vězení přeplněna byla, nalezali se také dva bratři k smrti odsouzení, kteří příštího dne odpraveni býti měli. Propadli hrdlo pro loupeže, a poněvadž o síle a odvaze jejich mnoho se vypravovalo, dal je bej tak spoutati, že jedna noha každého v jednom společném železném kruhu vězela. Jak si pomohli, není známo, zrána ale bylo vězení, když pro ně kat přišel, již prázdné. Oba bratři k sobě spoutaní uprchli, schovávali se ve dne pod skalami a v noci spíchali dále. O půlnoci setkali se se lvem. Zpočátku házeli po něm kamením a křičeli co mohli, aby jej zaplašili, ale zvíře, které jim cestu zalehlo, nehnulo se s místa. Poněvadž hrozby a nadávky nic nepomohly, pokusili se prosbami jej ukonejšiti, ale lev na ně náhle vyskočil, porazil je a sežral na místě staršího z bratrů vedle mladšího, který se ani nehýbal a jako mrtvý se tvářil. Když se dostal až k noze, která železnému kruhem upoutána byla, ukousl ji nad kolenem. Nasytiv se kráčel zvolna k studánce na blízku. Ubožák, který na živě zůstal, obával se právem, že by se lev vrátiti mohl, až by žízeň svou uhasil, proto se zdvihl, pospíchal pryč a našel na štěstí hlubokou jámu na obilí, do níž i hned skočil. Při tom musil příkovanou nobu sežraného bratra s sebou vleci. Brzo na to slyšel lva zuřivě řvati a okolo jámy pobíhati.

Konečně se rozednilo, lev se vzdálil a nešťastný uprchlík vydrápal se ven ze své skrýše. Sotva se to ale stalo, spatřil několik jezdců bejových, kteří jej hledali. Ti jej chopili, jeden z nich posadil ho za sebe na koně a tak přiveden jest zas nazpět do Konstantiny. Bej, nechtěje věřiti co jezdcí vypravovali, dal si uprchlíka předvolati, který pořád ještě nobu svého bratra příkovanou nosil, a daroval mu na vzdor obyčejné své ukrutnosti život.

Lev alžírský nehoní se za zvířít, ačkoliv má velmi bystré smysly a podivuhodnou

silu a hbitost v údech. Spatří-li divokého kance nebo několik jich, připlíží se potichu na blízko a přepadne je znenadání; větří-li ho ale tito, rozutíkají se s největší rychlostí a lev sestoupí pak dolů do údolí, kde si večeri ze stáda vybere, což jistější a pohodlnější jest. Někdy vybihají celá stáda divokých kanců z lesa lvem vystrašena, častěji však bydlí lvové a kanci pokojně v jednom lese vedle sebe, když právě stáda dobytka na blízku jsou. — Řvaní lva zvláště v tiché noci jest zvířatům a lidem strašlivé. Arabové, jejichž řeč tak bohatá jest v porovnáních, mají pro řvaní lva jen jediný výraz „rad,“ to jest hrom.

Je-li lev s lvicí pospolu, zařve lvíce vždy napřed a sice v tom okamžení, ve kterém lože opouští. Řvaní záleží v řadě silných zvuků, které hlubokými povzdechy počínají a vždy hlasitěji se rozlihají, až konečně zase přestanou jak začaly. Mezi každým zvukem jest lhůta několika sekund. Lvíce střídá se při řvaní se lvem a sice od jedné čtvrti hodiny ke druhé, až se k duaru přiblíží, jež přepadnouti chtějí. Když se nasýtili, počnou znova řvátí a řvou až do rána. Také samotný lev řve, když se z lože zvedá, přichází ale často také potichu až k duaru. V letě, v čas velkého vedra, řve lev málo nebo umlkne docela; tím více řve ale v čas páření. —

Lev žije třicet až čtyřicet let. V průměru spotřebuje do roka za 3000 zl. stř. koňů, mezků, krav, velbloudů a ovcí. Vezmeme-li prostřední délku života jeho na pět a třicet let, vyjde vydržení každého lva Arabům na více nežli 100.000 zl. stř.

Na začátku letošního roku zdržovalo se v provincii Konstantinské v Alžíru třicet lvů, k nimž ročně několik z Tunisu a Maroka se přidruží; výživa jejich stojí tuto provincii ročně 90.000 zl. stř. V kraji mimo město platí tím způsobem každý Arab lvovi ročně 20 zl. stř. daně, kdežto státu ani 2 zl. neodvádí. Obyvatelé v Alžíru vypálili ve více nežli v polovici své země lesy, aby lvy zaplašili; nyní když francouzská vláda tomuto pustošení brání, aby země zcela se neoholila, platí Arabové raději vysazené tresty, jen aby lesy dále vypalovati mohli. Nezbude nic, než aby se vláda sama prostředků chopila, jak by škodlivou zvěř, jmenovitě lvy, vyhubila. —

Nejhlavnější vlastnosti lva jsou lenivost, chladnokrevnost a odvaha. S ohledem na jeho vychvalovanou velikomyslnost praví dobře arabské přísloví: „Vydáš-li se na cestu, hleděj společníka a ozbroj se, jakoby si se lvem se měl setkat.“

H a š i š.

Od Julia Saxa.

Za časů křížových válek, v posledních desetiletích jedenáctého století až do počátku třináctého, tedy v době, ve které se národové západní s východními rozmanitě stýkali o náboženské a politické zájmy, předsudky a čistě lidské touhy, ve které fanatismus a sobectví v zmotaném víru mezi sebou zápasily, povstal na obecném bojišti tehdejšího věku, totiž v Malé Asii, zvláštní spolek tak nazvaných Asasinů. Zakladatel tohoto spolku Hasan poznal v Kahiře ono neznabožství, ve kteréž se byl islam za panování fatimských kalifů zvrhl; tam se na učilišti zasvěcencům představovalo každé náboženství co zbytečné, lidské činy v mravním ohledu co jednodušné, a Hasan byl onen muž, jenž tuto theorii v život uvéstí dovedl. Na svých cestách, kteréž co uprchlík v Egyptě, Syrii a Persii vykonal, získal tomuto zápornému učení množství učedníků, tak že se stal brzo hlavou rozsáhlé sekty, která v krátkce na všech pevných a dobrých hradech se

uhostila, kdekoliv rozkošník sídlil. S neviditelnou a předce neodolatelnou silou kráčel Hasan za svými záměry, před dýkou fanatických jeho přívrženců a před jedem nebyl nikdo jist. Z nejoddanějších sobě jinochů zřídil Hasan jakousi tělesnou stráž, která v krvavém nebezpečí svou zábavu hledala a vražednické rozkazy svého pána neustupně vykonávala. Kolovala pověst, že „stařec s hory“ (šaik al-džebal, jak se nazýval Hasan) tyto nástroje své vůle umělým způsobem v takový stav přivésti uměl, že radosti rajske požívati se domnívali a za tuto rozkoš ke všemu odhodlání byli.

Ještě dosaváde vyskytují se prý v Syrii, kde byl střed onoho spolku, stopy jeho pod starodávním jeho jménem Hašišim, z čehož dle orientalisty Sylvestra de Sacy jméno Asasinů povstalo. Hašiš slove v Orientu opojující látka, o kteréž se myslí, že její pomocí Hasan své Fedavie (onu tělesnou stráž) v žádoucí stav připravoval, ve kterémž hotovi byli v každém okamžení život svůj za něj nasaditi. Nechť je tomu jakkoliv, tolik vysvitá z toho předce, že se tato látka Hašiš Orientalům k tomu způsobná býti zdá, aby člověka do toho stavu přivedla, který příjemností svou nejen vše ostatní převyšuje, nýbrž i všechnu bázeň zapuzuje.

Neni jisto, kdy upotřebení této památné šfávy v Orientu započalo, zdá se však, že ji Hassan okolo r. 1100 zdc nejdříve užil, neb kdyby byla dříve známa bývala, nebyl by mohl Hasan své Fedavie oklamati, aniž by pověst, že to může, byla povstati mohla. Asasini rozšířili ji pak zponenáhla po celém Orientu. Nyni užívají dle výpočtu barona Bibry asi 300 millionů lidí v Indii, Persii, Syrii, v severní a jižní Africe hašiš, tak jako opium dílem kouřením, dílem jeděním.

Hašiš sám jest pryskyřitá látka, již vypocuje konopě, kteráž dle skoumání mladšího de Candolla v severní Indii a Sibíři a snad také na Kavkazu domovem jest. Ani v starém ani v novém věku nepěstovala se konopě v Egyptě a v Indii pro užitečná vlákna svá, nýbrž pouze pro dobývání oné opojující pryskyřité látky. Z některých míst starých řeckých spisovatelů zdá se vysvitati, že již v pradávné době vlastnosti konopní pryskyřice známy byly. Homer vypravuje, jak Helena v domě Menelaově Telemachovi „Nepenthes“ podala, aby na své starosti a smutek zapomenul; rostlinu, z které nápoj připravila, obdržela prý od ženy z města Thebe v Egyptě. Diodorus Siculus podotýká, že ženy v Thebě mají prostředek, jímž starost a zlý rozmar zapuditi mohou. Bibra, který zprávy sem náležitě sebral, jest toho domněni, že oním prostředkem byla pryskyřice konopní.

O Skytech vypravuje Herodot, že konopě na žhavé kamení sypou a kouř z něho lapají, aby se do vytržení přivedli; také Galenus, který r. 131 po Kristu v Pergamu v Malé Asii narozen a tisíc let za hlavní lékařskou autoritu považován byl, zmiňuje se o konopi jakožto prostředku, jímž se veselost zbuditi může.

Z toho všeho vysvitá, že užívání hašiše snad nejdříve v Egyptě počátek vzalo a pak co tajný prostředek do Řecka přenešeno bylo, jakož vůbec Řekové své nejhlavnější známosti přírodní a lékařské z Egypta čerpali. Tak mohl hašiš jednotlivým osobám i v západní Asii znám býti, aniž užívání jeho proto národním zvykem se stalo, až konečně Hasan obecněji jej rozšířil a tak dnešní rozsáhlé upotřebení jeho způsobil. Povážíme-li, že odvážné počínání Asasinů hašiši se připisovalo, a to snad právem, a že nyní asi 300 millionů lidí jej užívá, aby na čas své vědomí přetrhli a do blouznivých sfer zanésti se dali, odůvodněno bude pojednání toto, v němž o vlastnostech této památné látky blíže promluvíti hodláme.

Hašiš užíval se již dávno v Indii co léčivý prostředek, a byl z té příčiny také v novější době do Evropy přenešen, aby jako opium se potřeboval. Kdo chce, může tedy sám na sobě působení jeho okusiti, kteréž dříve jen ze zpráv cestovatelů známo bylo a až k neuvěření se vyličovalo. Já sám vyvedl s hašišem zkoušku na sobě, o níž dále vypravovati budu; napřed musím ještě něco o dobývání a používání hašíše sděliti.

Konopě, kteráž dává hašiš, jest dle druhu tatáž jako naše, která se pro vlákna pěstuje. Ačkoliv pak tato také silný zápach má, nevyvinuje se v ní předce ona opojující látka, jako v teplejší Asii a Africe. Jest to tentýž ukaz, jako u mnohých jiných ostrých látek, které jen v teplých krajinách z rostlin se vylučují, k podstatnému léčebnému složení jejich ale nenáleží a proto v studenějších zemích v rostlinách se nevyvinují. Hašiš vypocuje se co lepkavá pryskyřitá látka z listů konopních a stopek jejich; sbírání její vykonává se v rozličných krajinách všelijak. Nejlepší čas ke sbírání jest doba, když se semena tvořiti počínají. V střední Indii běhají lidé v konopných polích, na nichž rostliny daleko od sebe jsou rozstaveny, a tlukou koženými zástěrami na ně, při čemž se churrus (tak nazývají tam vypocené hašiš) ke kůži přivěsí, z níž se pak seškrábe. To je churrus z Kábalu. V Persii tlačí se listy a stopky mezi sukmem, z něhož pak se pryskyřice setře a v teplé vodě změkčí; v Nepalu sbírá se pryskyřice rukou s listů. Také se kouří mladé plody, malé listy a květy, kteréž se napřed dobře vysuší a připraví. Mouřeníné v Saħare kouří náruživě tyto suché částky. Bibra uvádí ještě několik způsobů, jak se hašiš připravuje.

Zavařují se také listy, květy a počínající plody ve vodě, přidá se máslo a voda se pak odpaří, až závar má houštku sirupu; odporňý zápach tohoto hašišového másla zakrývá se růžovým olejem. Praeparat tento dává se po 3—4 granech do kávy. Přísadou všelijakých sladkých látek, ovoce a koření připravují se hašišové pamlsky, z nichž se až 30 granů najednou požívá. Velmi silný praeparat jsou pilulky z churrusu a tragantu připravené, z nichž se 5—10 zrn (granů) sní nebo na hořící dýmce vykouří. Z Egyptu přichází mastička na trh do Athén, tak nazvaný Impouchari, jehož chuf jest přisladlá s příchutí po borových jehličkách a v hrdle palčiva; užívá se toho asi 2—3 drachmy ($\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ lotu). U nás jest praeparat tento drahý, lot stojí 2 zl. stf. Praeparatu tohoto užil jsem při svých zkouškách.

Při nesmírném užívání hašíše u tolika národů v Persii a Tureku, kde se po stole co konfekt předkládá; v Indii, Africe, ba i v jižní a střední Americe, kde se kouří, nedají se rozmanité jeho účinky při rozličném upotřebení všechny vypočísti, proto omezíme se zde jen na několik příkladů. Francouzský lékař Dr. Moreau, který účinky arabského hašíše v Arabii a pak v Evropě sám na sobě skoumal, popisuje je následovně. V mírných dávkách způsobuje hašiš obveselení myslí a pudí nanejvýše k neodvodněnému smíchu. Vezmou-li se ale větší dávky, které blouznění způsobují, zmocní se nás nevýslovný blahý pocit, který všechny výkony duševní provází. Zdá se, jakoby slunce každou myšlénku, která mozem prochází, osvěcovalo, a každý pohyb těla jest pramenem rozkoše. Poživatel hašíše necítí se v tom způsobu šťastným, jako labužník nebo jako hladový, který svůj hlad konejší, ani jako chlipník; nýbrž jest šťastný jako ten, kdo příjemných zpráv se dovidá, jako lakomec, který své poklady přepočítává, jako bráček, na nějž se štěstí usmívá, jako ctíždostivý, jež sláva opájí. Stáváme se, poživše hašíše, hříčkou každého dojmu, běh našich myšlének zastavuje se nejmalichernější příčinou, zmitá námi takřka každý větříček. Jediné slovo, jediný posuněk postačí, abychom

myšlénky k nejrozmanitějším věcem po sobě obrátili, a to s hbitostí a jasností, která jest nepochopitelná. Duch cítí se povýšena v té míře, v jaké schopnosti jsou zbystřeny, jejichž síla a vytrvalost, jak si jest vědom, se rozmnožila. Nejmenší dojem jej rozníti; proto vzdalují poživatelé hašiše v Orientu, chtějí-li se u vytržení přivésti, všechno, co by roznicení jejich zádumčivý směr dāti, aneb jiný pocit nežli příjemný zbuditi mohlo. Uprostřed v haremu mezi svými ženami při hudbě a tanci opojí se a mní, že jsou již mezi nesčíslnými divy, které jim prorok v ráji připravil.

S malými výminkami, praví Bibra, zdá se, že hašiš v Orientu takto působí, totiž příjemně rozněcuje, k smíchu dráždí a chuť k jídlu zvyšuje. U jednotlivých osob působí ale někdy pravý opak, učiní je totiž mrzutými a svárlivými. Takový případ přihodil se r. 1845 na rakouském parniku Lloyd v Terstu, na němž při jízdě z Trebizondy dva Buchaři následkem požitého hašiše náhle tak se rozlitali, že několik osob zabili, dříve nežli je odzbrojiti mohli.

O sobě samém vypravuje Moreau následující: „Po užívání povstane nejdříve pocit čilého nepokoje, ba i způsob tesknosti, pak se rozšiřuje jemné teplo po obličejí a vyvine se veselost, která konečně v dlouhý smích přejde. Smysly se náhle zostří a zjemní způsobem nadpřirozeným. Vzduch nejlíbeznějšími zápachy naplněný zaznívá neustálým libozvukem. Meze možností, míra prostoru a času mizí, minuta jest věčností a jedinkým krokem překročíme celý svět.“ Několikrát podíval se v tomto rozniceném stavu na malovanou podobiznu, která hned oživena býti se zdála. Hlava se pohybovala, jakoby z plátna vystoupiti chtěla, a celá tvář nabyla výrazu, jaký jen na živém člověku pozorovati se může, jmenovitě oči byly jako živé. Zdálo se, jakoby se ve svých jamkách pohybovaly a všude za ním se obracely. Jednoho večera, když Moreau nevelikou dávkou hašiše požil, šel skrze Passage de l'opera (v Paříži). Sotva tam několik kroků učinil a již zdálo se mu, jakoby tam dvě hodiny byl strávil, a čím dále kráčel, tím delší zdála se mu býti cesta, ba konec vzdaloval se pořád zpátky.

Uvedu zde ještě dva jiné příklady, abychom působení hašiše na rozličné osoby poznali. Baron Bibra vzal dávkou 14 zrn, vypil napřed silnou kávu a potom něco vody: „Asi za hodinu,“ praví, „cítíl jsem jemné teplo v obličejí; v šest hodin cítíl jsem náhle první opojné účinky (dávkou vzal ve čtyry hodiny), které měly velkou podobnost k těm, jaké opium působuje, ačkoliv byly jiné, totiž ne tak příjemné a spíše jaksi nepokojné, jevíce se mravenčím citem v krvi a nepřirozenou živostí. Uvyklý na podobné zkoušky pozoroval jsem se opatrně, a nic nebylo snáze nežli to, neb mohl jsem se pevnou vůlí v každém okamžení do předešlého přirozeného stavu uvésti a hned na to zase vytržení oddati. Onen nepokoj zmizel brzo, a do všech údů vešel pocit lehkosti, a zároveň jsem pozoroval, jako Moreau, mohu-li se tak vyjádřiti, uvolnění plastického smyslu. Měl jsem bílý šátek v rukou, a když jsem se na něj díval, pozoroval jsem, jak jeho záhyby nejkrásnější figury tvoří, malá proměna dostačila, aby se hned jiný výjev zbudil. Brzo poznal jsem, že libovolně spatřiti mohu, cokoliv chci: vousaté hlavy mužské, hlavy ženské, zvířata všeho způsobu, neb dostačilo jen několik záhybů proměnití a měl jsem žádaný obraz před sebou. Tím způsobem modeloval jsem s velkou snadností po nějaký čas nejkrásnější poprsí.“ Oživení podobizen nepodařilo se ale Bibrovi. „Nikdo,“ pokračuje Bibra, „nebyl by na mně nic zvláštního pozoroval, kdybych se byl sebral, leč jen dobrý rozmar. Přenechal-li jsem se ale sám sobě, popadl mne smích i při nejnepatrnějších věcech.“ Příteli, který jej v tom stavu navštívil, četl

o zkoušce, již Dr. O'Shanguessy s nemocným vyvedl, který z požívání hašiše padoucí nemoc dostal. Nezdálo se mu ale nic směšnějšího býti, nežli očekávání, státi se jako onen nemocný necitelným, a taktéž zdály se mu býti směšné námitky, jež přítel o jeho vlastním pokusu učinil. Omyly s ohledem na prostoru a čas pozoroval Bibra tak jako Moreau. Někdy se mu zdál čas býti nekonečně dlouhým, ačkoliv se dobře pamatoval, že teprv asi před třemi hodinami praeparat požil. Po celý čas zkoušky neztratil Bibra vědomí a podržel pamět pro vše, co se stalo. Zvláštní dojem učinila na něj hudba. Dal si od svého syna na housle zahrátí a zdálo se mu, jakoby nikdy ještě tak libezných tonů nebyl slyšel. Zamhouřil-li oči, kmitaly se před ním obrazy jako před usnutím, a zdálo se mu, jakoby tóny někdy tělesné podoby nabývaly, což ale vše tak podivné bylo, že se to popsati nedá. Libost při poslouchání hudby zvýšena byla ještě citem, že vlastní syn hrál. „Zatím mezi plastickými výtvary svého bílého šátku,“ praví, „perspektivním prodloužením svého pokoje, vtělenými tóny houslí a zvýšenou láskou k synovi, snědl jsem mohutné kusy studených jídel; viděti jest, že každá věc má dvě stránky.“ Opojení trvalo v celku asi 4 hodiny, zlých následků nebylo žádných.

Dr. Bayerbacher, který na žádost Bibry též 14 zrn hašiše požil, přišel tím naopak do velmi nepříjemného stavu. Po třech hodinách počal účinek a jevil se zpočátku co zemlení, spojené ale s příjemným citem, jakoby v měkkých perinách ležel, též hlad a smích se zbudil; brzo ale nastalo hučení v uších, řeč byla nesnadná, pamět mizela a nastalo omámení, v němž se mu zdálo, jakoby vlny mořské jím zmítaly. Později zpotvořily se mu obličejše všech lidí, které kolem sebe viděl, a hnusné obrazy neopustily ho, i když oči zavřel. Nadarmo snažil se smyšlenky tyto pevnou vůlí přemoci, násilně se hrnuly kolem něho vždy s větší mocí, a čas zdál se mu býti vždy delší, až konečně za dvě hodiny úleva nastala, v níž doby bezvědomí, a tedy nejsnesitelnější, více se prodloužily. Později dostal silný kašel, po němž konečně se upokojil a usnul. Druhého dne, když vstal v uvyklou hodinu, měl hlavu pustou, také v noci měl nepokojné a těžké sny, a teprva ve dne za několik hodin nabyl úplného zdraví.

Bibra vypravuje ještě o Francouzi de Saulay, který v Jeruzalemě též přílišnou dávku hašiše požil a pak celých 24 hodin bez vědomí ležel, načež křečemi a zmatenými sny trápen byl, které nejméně 100 let dlouhé býti se zdály.— Co jsem sám na sobě při zkoušce s hašišem vyvedené pozoroval, souhlasí v celku s těmito udaji, v podrobnostech se ale uchyluje, jak se to při rozličných osobách a při rozličném způsobu a množství dávky očekávati dá. Vzal jsem o šesti hodinách na večer 4 zrna (grány) impouchari v černé kávě, a brzo na to cítil jsem silné proudění krve k hlavě. Za hodinu ztratil jsem náhle všechnu pozornost při čtení, a když jsem k sobě samému se obrátil, cítil jsem nejdříve v nohou a pak v celém těle umdlení, jako po silném leknutí. Brzo proměnil se však cit tento a zdálo se mi, jakoby celé mé tělo aetherové vlny prochvívaly, a poněvadž ten pocit nejenom v kůži, nýbrž i uvnitř v těle se jevil, povstalo jasné ponětí celého objemu těla.

Čím dále tím více rozmnožoval se tento cit a spolu ztrácelo se ponětí o tíži těla; zdálo se, jakoby tělo lehounce v oblacích splývalo, pohyby rukou a nohou byly tak lehounké, jakoby jen pomysleny, nikoli však vyváděny byly; přitom měla ruka takovou sílu, že jsem beze všeho namáhání těžkou seslí vodorovně držeti mohl, což bych jindy nebyl dovedl. Zpočátku byl jsem ještě docela při vědomí, tak že jsem poznámky o svém stavu napísovati si mohl, zpenáhla zvyšoval se ale pocit každé částičky tělesné a konečně

zdálo se, jakoby celé tělo z páry se skládalo, která se rozplynouti chce. Přiznávám se, že mi při tom až úzko bylo. Slověm ke mně promluveným rozuměl jsem sice dle smyslu, zvuk jejich jsem ale neslyšel, a chtěl-li jsem odpověditi, zapomněl jsem po prvních slovech, co jsem říci chtěl; neb myšlénka hnala se za myšlénkou v divokém víru, a všechno zdálo se náramně dlouho trvati. Pamětihodná byla má náklonnost k smíchu. Na otázku, jak mi jest, odpověděl jsem: velmi příjemně, a to se mi zdálo býti tak vtipné, že jsem se do hlasitého smíchu dáti musil. Od té doby stačila ledajaká nepatrná věc, ledajaká představa k usedavému smíchu mne přinutiti. Nepozoroval jsem však, jako Bibra, obrazy v záhybech šatu, aniž se mi prostora pokoje rozšiřovala. Ačkoliv jsem hlad necítil, jedl jsem předce náramně, ale beze vší chuti, a nikdy neměl jsem dost; při tom cítil jsem v jicnu každý kousek potravy. Podobný pocit měl jsem též v trubici; malá drsnost její nutila mne k silnému kašli, ačkoliv jsem při prociitnutí poznal, že kašel jest docela zbytečný. Pamětihodné jest, že se mně při mluvení a smíchu zdálo, jakoby jiná osoba mně ode dávna známá mluvila neb se smála, a jakobyhch v tom stavu již od dětinství se nacházel. Ostatně nebyl mi ten stav ani příjemný ani nepříjemný, nýbrž docela lhostejný, beze vší vášně a smyslné barvitosti.

Zponenáhla se rozmnožovalo opojení víc a více, konečně jsem tvrdě usnul a teprva ráno v obyčejném čase jsem se probudil. Měl jsem při probuzení silnou rýmu, kteráž však brzo zmizela, a cítil jsem dosaváde lehkost v celém těle; prochodiv se pak čtyry hodiny necítil jsem prázdného unavení. Všechno zdálo se mi po celý den ještě nezajímavé; světlo, barva, zvuky zdály se býti jen abstraktní pojmy, chodil jsem takřka jako stín zesnulého. Také jsem nemohl v ničem pozornost svou sestřediti, ačkoliv jsem jasně pochopoval a k rychlé odpovědi hotov byl. Tak to trvalo až do večera; v poledne při obědě nemohl jsem pocitu nasycení nabyti, a též kouření mnohých cigar a pití černé kávy nemohlo tento pocit mi zjednati. K večeru konečně přestalo opojení; úplná lhostejnost a spokojenost ustoupila mírné veselosti, která trvala až do usnutí. Zlých následků nepozoroval jsem žádných.

V celku měl jsem tedy skoro tytéž výjevy, jako předešli pozorovatelé, jen že u mne i při menší dávce opojení 30 hodin trvalo, což ostatně od citlivosti nervů záviseti mohlo.

Skutečně působí narkotické látky na rozličné lidi a národy všelijak. Angličané snesou největší dávky. Dr. Ley podotýká, že v teplejších zemích hašiš více k veselosti pudí nežli v studených krajinách, v Anglii musí se prý větší dávka vzíti, aby se účinek pozoroval, a předce jeví se pak jen málokdy veselost, nýbrž obyčejně mdloba ducha a těla, zkažená chuť a nelibost k dalšímu požívání hašíše. Toto poslední platí o všech narkotických prostředcích, tedy o opium, čaji, kávě a tabáku, kteréž teprva dalším užíváním vábnosti obdržují. Docela dobré jest poznamenání Bibry, že nejenom stav tělesný, nýbrž také stupeň vzdělání účinek narkotických látek změňují. „Hrubý člověk z chátry, který se pítí oddá, hledá hádky a pere se, pravý vzdělanec zůstane ale vždy ve svém způsobu, třeba někdy náhodou reví krve příliš mnoho prolil. Divoký Moslem stane se Asasinem, Malaj zběsí se, uživ přílišného množství hašíše neb opia, vědecký muž pak vyvádí v tom stavu sám na sobě zkoušky.“

Chceme-li nyní to, co jiní a já na sobě pozorovali, v jedno shrnouti, vyskytují se u opojení hašíšem následující význačné výjevy. Po užití prostřední dávky nastane po 1—2 hod. nával krve k hlavě, pak následuje pocit celého objemu těla, jenž

trvá po celý čas opojení; tělo zdá se při tom býti lehounké, jakoby v oblacích se vznášelo a zároveň jest schopno silného namáhání, ačkoliv se úbytí síly nepozoruje; smysly se otupí a dojmy stávají se nejasnými, zbuzující jen obraznost; rychlý běh myšlének nepodléhá rozumnému spojení a způsobuje neustálé zapominání toho, co se před tím myslelo; čas zdá se následkem toho býti velmi dlouhým a prostora velmi rozsáhlou; jakožto vedlejší úkazy jeví se náklonnost k smíchu, zdanlivý hlad; tělo a duch jsou ale neschopny užívání a všechny žádosti umlknou, nastane úplná klidnost mysli. Zvláštní okolnost jest ještě ta, že se opojení silnou vůlí přemoci dá a že jiné narkotické prostředky v čas opojení hašišem neúčinkují.

Porovnání účinků hašiše s účinkem jiných narkotických prostředků není bez zajímavosti. Silný nával krve pozoruje se při něm jakož při druhých, též pocit objemu těla způsobuje se aetherem nebo chloroformem, dá se ale vůli jen tenkrát přemoci, když dávka velmi slabá byla. Ženou-li se myšlenky při opojení hašišem v divokem víru za sebou, zdá se, jakoby při opojení aetherem neb chloroformem bez pohnutí stály; proto pravě zmizí u tohoto opojení takřka všechen čas, jako v tvrdém spaní, u onoho zase zdá se býti nad míru dlouhým.

Velmi silný odvar čínského čaje působí podobně jako hašiš, ačkoliv v mnohem menší míře; při tom zvýší se, jako po požití kávy, duševní síly, duch se probudí. Účinky těchto obou látek, čaje a kávy, jsou vůbec patrnější v duševním nežli v tělesném oboru; rychlý běh myšlének způsobuje ostatně také káva jako hašiš, káva podporuje ale abstraktní činnost, hašiš tvoří jen obrazy. Ze všech narkotických prostředků působí opium nejnepříjemněji na tělo, pro silný nával krve k hlavě a pro zlé následky po užívání; v psychickém ohledu jsou ale účinky opia nejpříjemnější: činnost fantazie se tím nejenom zvýší, nýbrž výtvoři její mají také určitou podobu a jsou provázeny příjemným pocitem, což u hašiše obyčejně nebývá.

V celku jest ale velmi nesnadno narkotické účinky popisovati, neb i nejlepší popis nedá tomu, kdo jich sám nepokusil, poněťi docela pravého, jako není možno, někomu chuť kouření vysvětlovati, kdo nekouří. Zvláště to platí o působení na mysl; tělesné účinky dají se již snáze vyložiti. Při tom musí se vždy na to ohled bráti, že narkotické prostředky jsou hmoty složené, a každá z částek jejich jinak působiti může. Kdybychom tedy účinek jejich dokonale znáti chtěli, musili bychom s jednotlivými částkami zkoušku vyvésti. Ale právě narkotické látky jsou v tom ohledu ještě málo vyškoumány a chemické připravení jejich jest velmi obtížné, poněvadž ve hmotě velmi složitě v přemalém množství bývají obsaženy. Také pozorování na těle požaduje muže velmi zkušeného a obezřelého; špatný pozorovatel věc ještě více zamotá. Kolik milionů lidí kouří tabák, a předce ví málokterý, proč to dělá. Nejzvrubnější skoumání v tom ohledu bylo s kávou vyvedeno. Lehmann nalezl, že účinky kávy spočívají jak na kávovině (Callein), tak i na přibouklých olejích, kteréž pálením jí povstávají. Káva způsobuje totiž v těle lidském dvojí účinky: zbuzuje činnost nervové a krevní soustavy a zadržuje vyživující činnost; ono pochází od kávoviny, toto od přibouklých olejů, které strávení znesnadňují. Kdybychom z těchto zkoušek na působení jiných narkotických prostředků souditi chtěli, mohli bychom dvě řady narkotických prostředků rozeznati, jedny totiž, které přibouklé oleje obsahují, a jedny, jimž chybí. Čínský a paraguajský čaj připravují se sušením při ohni, též dým tabákový jest výrobek spálení, a všechny tyto prostředky ukonejšují hlad, což bezpochyby od přibouklých jejich olejů pochází. Hašiš

ale a muchomůrka, již Kamčadalové k opojení používají, nesouí se při ohni a jim chybí také vlastnost potlačování hladu, anýř jej spíše zbuzují. Opium působí bezpochyby všelijak podle toho, jak jest připraveno a jak se užívá, v jídle nebo kouřením.

Účinky narkotických prostředků náležejí do zvláštního, málo vyskoumaného oboru přírodoskumu. Jako spaní, bdění, snění a měsíčnost, náležejí stejně do oboru psychologie a fysiologie; jsou to výjevy, které se celého člověka týkají a tedy právě proto nesnadno vyskoumati se dají. Jest zajímavé, že působení narkotických účinků na spaní upomíná, ba je často za následek má. Zdá se býti všem narkotickým prostředkům vlastní, že chápavost myslí pro zevnitřní dojmy otupují, subjektivní činnost její ale zvyšují, zrovna tak, jak se to u spaní nalezá. Při bdění drží si činnost myslí a chápavost zevnitřních dojmů rovnováhu, obě se změňují a opravují vespolek. Narkotickými prostředky ruší se tato rovnováha. Pan prof. Purkyně upozornil na to nejdříve ve fysiologickém slovníku Wagnerově, pravě, „že ústrojnost sama krev v periodickém běhu lučebně změňuje, narkotizuje, aby tím nervovou soustavu uspala.“ Při spaní a opojení narkotickém umenšují se vždy vyloučeniny a zdržuje se výměna hmoty; někteří myslí, že zadržené látky nervovou soustavu silí a činnost její zvyšují.

Zminil jsem se již dříve o tom, že účinky dvou rozličných narkotických prostředků si překážejí. Při opojení hašišem nebo opiem, kávu neb čajem, necitěn bývá účinek tabáku i silně kouřeného. Proto právě chutná snad cigaro při černé kávě nejlépe. Zrovna to samé platí o spaní. Tabák, káva, čaj, opium a hašiš zapuzují spaní, nebo lépe řečeno, nahrazují je, anýř samy výměnu hmoty zdržují a tím soustavu nervovou silí.

Po těchto výbězcích nebude obtížno, odpověděti na otázku, proč se narkotických prostředků tak obecně ve všech zemích a pásmech užívá.

Nikdo nebude tvrditi, že se to stává k vůli zvláště příjemné chuti, neb i káva a čaj obdržují v našich zemích teprva přísadou mléka a cukru jakousi jemnější chuť; u opie a hašiše, jakož i u tabáku nemůže též o dobré chuti řeč býti, spíše o nepříjemné, jak to každý cítí, kdo jich ponejprvé užívá. Tedy nikoliv chuť nýbrž následky činí požívání narkotických látek tak vášně. Jak se z mravních a jiných ohledů proti tabáku, kávě atd. brojilo, jest dostatečně známo, nicméně zjednaly si ale všude průchodu, a při jistých výminkách snad nikoliv ke škodě.

Myslíme-li i s opovržením na hnusný stav asiatských opiových kuřáků, amerických a indických poživatelů koky a betlu, nedá se předce upříti, že příroda narkotickými látkami drahocenný dar lidskému pokolení poskytuje. Máme v nich, ovšem vždy jen při mírném a rozumném užívání a při neustálém ohledu na vlastnosti svého těla, prostředek, jímž tělesný a duševní stav svůj libovolně změnití a vášně zkrotití můžeme, když mravní pohnutky již nedostačují, jímž také duševní schopnosti zvýšití, rozum a obraznost zbudití lze. Kdežto chladnějšímu severanu káva, čaj a tabák v tom ohledu dostačuje, unáší se Moslemín hašišem do svého ráje, havíř jižní Ameriky nabývá kokou síly k tuhé práci. Zkazi-li ale v Asii nesčíslné lidi požívání opia, pochází to z nemírnosti, jakož vůbec nemírné užívání těchto dráždivel znamenitě škodí. Není pochybnosti, že v příštích osvicenějších dobách i tyto látky, nyní zkáza celých národů, v blahodárny prostředek proměnití se mohou, až vlastnosti jejich a poměr k lidskému tělu zevrubně se vyskoumají.

Také pro přírodoskumce mají tyto látky zvláštní zajímavost. Působení jejich na

jednotlivce, jakož i na celé národy, účinky psychologické a fysiologické otvírají mu nové netušené pole badání, jímž hlubiny mysli a života osvětliti může. Také ta okolnost, že všechny narkotické prostředky z říše rostlinné pocházejí, žádné však z říše živočišné neb nerostní, jest velmi zajímavá. Národopisec nalezne v porovnání opojidel v rozličných zemích neméně důležitý předmět svého skoumání, jakož i historik a filosof v skoumání udajů, které v požití opojivých látek svůj základ mají. Sloupové svaté v Indii, kteří z pokání celá léta nepohnutě stojí; indické fakiry, kteří za živa se pochovají dají a pak po dlouhém čase zdánlivě z mrtvých vstanou, a snad i mnohé stránky orientální mystiky může právem v podezření míti, že z tajných prostředků opojivých svou podivnou vytrvalost a moc čerpají. Jakých skoro kouzelných účinků, n. p. hašiš jest schopný, dosvědčuje zpráva o indických zlodějích, kteří prý dírkou do síně hodujících dým hašišový pouštějí a celou společnost opojují, načež s největší snadností a provázení smíchem a žertováním svých obětí, co jim libo, odnášejí.

Stránku docela novou v předpovědném hlubokém životě lidském podává nám zajisté skoumání těchto látek, a nebylo tedy snad nevhod, že jsme o nich zde některé udaje uvedly.

O vytvořování vajec uvnitř těla slepičích.

Sepsal prof. Dr. Jan Purkyně.

6. O fyzikálních a chemických vlastnostech vejce.

Odkládal jsem tento článek celé léto, chtěje zcela nové lučebné rozebrání látek vaječných pomocí zkušeného chemika našince zaříditi, znaje dobře, že v té věci ještě mnoho nového a důležitého ano slavného by se odkryti dalo. Opuštěn však od této pomoci podám krátce, co jsem nalezl u spisovatelů o tomto předmětu. Nicméně však nabízím snažně mladé zpytatele aby neopominuli, při tak zmateném stavu našich známostí o lučebné soustavě látek vaječných, času příhodného použití a něco kloudného o nich na světlo vyvésti.

Budeme zde předně rozjímati prostou i potažnou váhu vejce a jeho jednotlivých látek, i jejich lučebné složení.

a) Prostá váha vyhledává se obyčejnými váhami. Aby se váha slepičích vajec dokonale poznala, vezmou se právě snešené, dokud vypařováním něco vody neztratily, a vyberou se různé velikosti, aby se průměrní váha co možná nejurčitěji ustanovila.

Mezi mnohými vejci váží nejmenší 750 granů, největší až do 1090 granů, v průměru tedy asi 920 granů, bez mála 2 uncie obyčejné váhy. Nacházejí se také vejce o mnoho větší, s dvojnásobným žloutkem, až 1400 gr. nebo $3\frac{1}{4}$ uncie těžké. Vejce krutí vážívá as 3 uncie, husí okolo 6 uncií, labutí okolo libry, pštrosí až do 5 liber. Vypařováním tratí vejce ve střední teplotě ($15-18^{\circ}$ R.) denně asi $\frac{3}{4}$ gr., a nezkaží-li se dříve hnitím, vyschne během jednoho roku docela, bílek a žloutek ztvrdnou a shrnou se na ostrém konci, a z celé jeho váhy zůstane jen asi 200 gr. nebo 27%.

Z těchto procentů přijde na olejní částky $10\frac{3}{4}$ %, na ostatní pevné částky nacházející se v žloutku a bílku $16\frac{1}{4}$ %. Lihne-li se vejce v příslušné teplotě ($20^{\circ}-30^{\circ}$ R.), stává se vypařování mnohem rychleji, ztratí pak za 21 dní, v přirozené to lhůtě vylihnutí, 10—17 %, skoro šestinu celé své váhy, čili 163 gr. z 920 gr. váhy celého

vejce, tak že za den $7\frac{2}{3}$ gr. se vypařuje. Prostá vába jednotlivých látek vaječných jest podle Prouta v průměru následující: skořápka se šlupinou činí v 1000 asi 106.9 dílů, bílek asi 604.2, žloutek 288.9 — což k usnadnění paměti bez velké chyby činí procentů skořápky 10, bílku 60, žloutku 30.

b) O poměrné váze čili hutnosti celého vejce a jednotlivých jeho částí dovíme se následujícím způsobem.

Předně vyměří se prostorní obsah vejce. Vezme se několik vajec a ponořují se po sobě v nádobce skleněné, na krychlové couly (moje nádobka byla dělena na couly rýnské) zevrubně vyměřené nebo gradirované, do vody destilované při teplotě střední asi 16° R. Vejce ponořené vytiskne z místa tolik vody, co má samo prostorného obsahu. Našlo se, že jeho obsah činí v průměru $2\frac{1}{2}$ rýnského krychlového coule.

V tom samém objemu jest vody 793 gr., tedy potažní váha (793 : 920 = 1 : 1,163)

vejce celého	= 1,163	podle Baudrimonta.
blánky podskořepní	= 1,0	"
zevnějšího bílku	= 1,041	"
vnitřního bílku	= 1,0425	"
hořejší části žloutku	= 1,0295	"
dolejší " "	= 1,0315	"

Nápadné tu jest, že zevnější, tekutější bílek svou potažnou tíží jen tak málo se liší od vnitřního hustějšího, což se snad tím vyložit dá, že jest dosti bohatý na soli, a že hustý bílek něco málo mastných částek v sobě chová.

Rozdíl pak váhy hořejšího, očku (zárodku) bližšího žloutku podává nám vysvětlení výjevu, že očko, ať obracíme vejce jak chceme, vždy nejsvrchnější místo zajímá, o čemž v čísle 2. Živý l. r. obsírněji promluveno.

c) Přicházíme k rozboru lučebnému hlavních částek a látek vaječných. Budeme je považovati pořádkem, jak se nám od zevnitřka do vnitřka naskytují.

1. O skořápce vaječné. První pohled na skořápku vejce slepičího nás učí, že jest látky kamenné a zvláště vápenné. Že však není pouhé vápno, nýbrž i organické látky obsahuje, poznáváme ze zápachu pálené skořápky a též z toho, že šlupku bílou podskořepní od vnitřní stěny skořápky načisto odstraniti nemožno jest, a že, rozpustíme-li vápenné částky v rozředěné vodou kyselině solikové nebo dusíkové, zbývá blánka té samé tloušťky, jako byla skořápka, sestávající z dvou vrstev, z vnitřní vláknité, skoro toho samého tkani jako jest šlupka bílá, a z látky zevnější huspenité, bezvlákné. Obě tyto vrstvy jsou vápennými solmi skrz naskrz proniknuty. — Skladba skořápky jest následující:

	Podle V a u q u e l i n a	podle P r o u t a
Uhlíčanu vápničitého	: 89,6	. . 97 a něco málo kostanu horčičitého
kostanu vápuitého	. . 5,7	. . 1
látky zvířecí	. . . 4,7	. . 2
	<u>100</u>	<u>100</u>

Z těch málo analysí již poznati můžeme, jak velké rozdíly lučebné mohou býti v skořápkách rozličných vajec, což, mimo ústrojní povahu jednotnickou, hlavně záleží na pokrmu, jaký se slepicím podává, zdali více nebo méně vápna v něm obsaženo. Známo že slepice za čas pílneho kladení vajec oklobávají maltu se zdi, vedeny vlastním pudem nebo hladem, aby potřebě vápna u vytvořování skořápky vaječné pomáhaly. Nenaskytne-li se jim potřebné látky vápenné, nesou vejce s velmi tenkou skořápkou, odstra-

ni-li pak se z pokrmu načisto všechno vápno, což arci tak snadné není při tak veliké rozšířenosti vápna po veškerém ústrojstvu, poneseu vejce toliko bílou šlupkou obalené.

U rozličných druhů ptáků nacházejí se skořápky všelijak barvené, kropenaté, což asi na podílu uhlíku železa neb jiných prvků se zakládá.

2. O povaze lučební *blánky podskořepní* udává Liebig (Org. Chemie) následující rozbor :

	vaj. šlupka	šlachovina
uhlíku C.	50,674	C. 50,52
vodíku H.	6,608	6,52
dusíku N.	16,761	17,69
kyslíku O.	25,957	25,27

Z porovnání obou formulí vychází, jak Marchand právem tvrdí, veliká podobnost mezi šlupkou vaječní a vláknitou látkou zvířecí, z níž vařením klíč povstává, a kterou on kollagen čili kliborod nazval. Podle dotazů (reakciemi) p. V. Šafaříka blíží se velice k bílku (srovn. formulí na příští straně), jako výše oksyločený bílek.

3. *Bílek*. Již v č. 2. letošního ročníku Živy povědino o rozdílu mezi bílkem zevnějším tekutým a vnitřním hustým; však co se týče jejich rozdílné povahy lučebné, pokud mi známo, docela na to ohledu nebráno, nýbrž oba druhové bílku jsou smíšený a jedné analýsi podvrženy. Nemoža podatí sám nový takový rozbor, podám co se mně v dosavadních pracích chemiků nahodilo.

Vnitřní látka vejce složena jest z bílku a ze žloutku. Bílek položen jest na obvodě, žloutek u středu. V čerstvě snešeném vejci celý bílek, vyjma šňůrky, bezmála stejnou hustotu ukazujc; za několik pak hodin, na veřejném vzduchu, oddělí se tekutější část a nabere se na obvodu, uvnitř zůstane hustější. Má to jakousi podobnost se sražením krve, jenž se puštěna srazí a rozdělí na syrovátku a sraženinu nebo vláknovinu, podobně vlivem vzduchu, zvláště jeho kyslíku.

Nejpřirozeněji by bylo, každý z těchto bílků, tekutý a hustý, pro sebe proskoumati. Zdá se však, že se to od žádného z chemiků dosud nestalo, vždy jen smíšené bílky lučebně se zkoušely. První úloha, jenž se zde naskytuje, jest ustanoviti, jak mnoho vody bílek v sobě drží. Dáť se volným teplem vysušiti, a zůstaví po sobě jen 12—13% pevné látky, má tedy vody 87—88%. Suchý takový bílek vyhlíží jako arabské gummi. Při vyšším stupni teploty 60°—75° srazí se bílek, ztvrdne, zbledá, i stane se neprůhledným, jen v tenkých odřízkách ukazuje ještě průhlednost bílého porcelánu.

Při silném horku seškváří se a spálí na uhel, vydávajc zapách páleného rolu. Uhel dlouhým pálením jen ztěžka v čistý popel se obrátí. Jest to vlastnost všeho uhlí ze zvířecích látek, původ mající z podílu kostanových solí, jenž uhelní částky obalují a kyslíku volně přístoupiti brání, aby se uhel v uhlíkatku proměnil a popel čistý zůstaviti mohl. Konečně spálen zůstavuje po sobě 6—7% popele, v němž se nachází sůl kuchyňská, uhlan, kostan, siran sodičitý a kostan vápníčitý. Vysušený bílek považuje se jako vlastní zvířecí prvek a nazývá se bílkovinou (albuminum).

Abychom však ryzou bílkovinu dostali, třeba suchý bílek na prášek rozetřiti a jej rychle v destillované vodě vymýti, aby se nerozpustil, předce však většiny solí pozbyl. Pak opětně vysušen poleje se aetherem, aby se všechny mastnoty vyčerpaly. Tehdáž teprv obdržíme dosti čistou bílkovinu, která se hodí na elementární analýsi. Tato se stává strojeným spálením látky dané a úplným vyměřením plynů, které se tu vyvinují

Rozbor bílkoviny podává nám následující prvky:

	podle Scherera	podle Muldera
uhlík	54,883	53,5
vodík	7,035	7,0
dusík	15,675	15,5
kyslík	} 22,365	22,0
síra		1,6
kostík		0,4
	100,000	100,000.

Mulder, slavný chemik hollandský, přijímal dlouhý čas vlastní látku prvotní, již protein (od πρωτος = prvotní, jako prvotina) nazval. Obdržel protein z čisté bílkoviny, kterou při mírném teple v rozředěné sodě rozpustil a pak z ní prostředkem kyseliny octové protein v způsobě bílého prášku srazil, jenž jak se domníval vsi síry a kostíku sprostěn byl, an tyto prvkové se sodou se spojili. Protein tedy byl bílkovina prosta síry a kostíku, bílkovina pak protein ve spojení se sírou a kostíkem. Považoval protein jako zásadu (basis) živočišnou, kterou také následovně zformuloval: $C_{40} H_{62} N_{10} O_{12}$, a kterou pak upotřebil, aby jí většinu živočišných látek vyrazil, na příklad: bílkovina $C_{406} H_{620} N_{100} O_{120}$ $PS_2 = 10 Pr + P + 2 S$. (Protein — Phosphor — Sulphur). vláknovina " " $P.S = 10 Pr + P + S$. syrovina " " $S. = 10 Pr + S$.

Sám však původce později všelijak se odchýlil od své formule. Později Liebig a jeho škola proti němu vystoupili, i zdá se, že on sám nyní starší myšlenky opustil, ačkoliv jméno protein pro svou pohodlnost ještě dosaváde sem a tam v novějších spisech obchází, však nejvíce jen co hmota pouze hypotetická nebo jako nějaké neznámé x, k němuž se známější a určitější pojmy připojití dají, aby se jimi jako tako rozumovalo.

Bílek, jak nahoře podotknuto, nachází se v dvojím způsobu; prvního způsobu bílek jest nesražený, ve vodě rozpustitelný, druhého způsobu bílek jest sražený, ve vodě nerozpustitelný. První se dobývá prosto z vajec a z krve, druhý vařením a sražením kyselinami minerálními, oxydy kovovými a jejich solmi, alkoholem a j. Kyselinami organickými, mimo tříslan, bílkovina se nesráží. Kromě vejci (ptačích, hadích, želvích) stává bílku u velikém množství také v krvi živočišné, zvláště v její syrovatině, z níž se prosto nebo sražením dobývá. Ano i v rostlinstvu, v šfávách rostlinných množství bílkoviny se nachází.

4. Mezi bílkem a žloutkem jest krajinka, jenž v sobě drží látky od chemiků dosaváde docela neskoumané, jsou to blánky nejjemnější, blánka Dutrochetova do šňůrek se prodlužující, a blánka vlastní žloutková, o nichž, co do tvarozpytu, již v č. 3. letošní Živy mluveno bylo. Z toho, že každá z nich vlastní povahou lučební nadána jest, dalo by se souditi, že ta i ona zvláštního původu jsou. Žlouteční blánka jest samorostlá, vzniká spolu s prvním zárodkem vajíčka a s ním vzrůstá a zraje ve vaječniku. Dutrochetova blánka povstává později vycezováním a tvrdnutím vlastní šfávy na počátku vejcevodu, aby žloutkovou obalila a sesílila. Zbytky této blánky se šňůrkami přecházejí do bílku, s nímž od žloutku odděleny považují se za znečišťující a bývají procezováním odstraněny. Ostatek zůstane úzce spojen s blánkou žloutkovou, a s ní zároveň se žloutkem se setře a smíchá, aniž zvláštního považování dochází anebo co nečistota se odlučuje. Tyto blánky jsou tak jemné a tak malého obsahu, že by bylo velmi pracné,

je od sebe oddělití a dostatečné množství jich nasbíratí, aby se s nimi řádný lučební rozbor vykonatí mohl. Nezbývá než je prozatím mikrochemicky proskoumatí, až by se lučebnému umění nové prostředky naskytly, aby i tak drobné látky kvantitativně rozebratí se mohly. Budiž dovoleno, při té příležitosti promluvití několika slovy o dvou hlavních methodách rozboru chemického, totiž o methodě kvalitativní a kvantitativní.

Qualitativním nebo jakostním rozbohem poznáváme částky hmoty skládající z jejich vlastností viditelných nebo jakkoliv smyslům přístupných, pění, srážení, hranolení, zakalení, barvení, zjasnění, chuti, zápachu, tepla atd. bez ohledu na jejich mnohost. Oučel jest, aby se toliko poznala přítomnost látek a jistými prostředky se vyzradila, kteréžto prostředky jmenují se reagentie, totiž protičinitelé, nebo jako odpovědníci, tlumočníci, jinžto klademe otázky, na které nám odpovídají. Tak jest sublimat (dvousoličník rtuťitý) takový velmi jemný odpovídatel, který nám i nejmenší částící bílkoviny v nějaké tekutině vyzrazuje, magnetní jehla okazuje nám přítomnost železa, mineralní kyseliny oznamují nám uhlíkatku, praskání soli nějaké na řevavém uhlí naznačuje nám plyn dusíkový atd. Při veškerém tomto skoumání nejedná se o to, jak mnoho látky, nýbrž zdali přítomna jest, aby se z toho povaha celé hmoty určití a tato poznatí a pojmenovatí mohla. Spůsob takového rozboru jest též užívání odpovídatelů pod mikroskopem, jenžto náleží k mikrochemii, drobnolučbě. Vidíme vznikání nejdrobnějších krystalů a poznáváme jejich tvary, užití jodu vyzrazuje nám přítomnost i nejmenší buňky škrobové; jinak se badá o cukru, jinak o částkách živočišných a t. j.

Quantitativní rozbor ustanovuje míry a váhy, velikosti a mnohosti látek nějakou hmotu skládajících, jím teprv badání lučebné dosahuje svého vědeckého konce.

Blánku Dutrochetovou od žloutkové mechanicky oddělití zdá se nemožno, ale snad se to možným stane způsobem mikrochemickým.

5. *Žloutek* jest z ohledu na své ústrojí hmota velmi složená, a není divu, že též skoumání chemické velmi rozmanité látky z něho vylučuje. Morfologie nám ukazuje blánku zevnější, potom zrnitou vrstvu zárodeční, blíznu, měchýřek zárodeční, jeho blánku a mizu (lymfu), buňky a zrněčka žloutková rozmanitých způsobů a druhů, barviny, oleje, blánky buněční, tekutinu mezibuněční a tekutinu dutiny oustřední. Všechny tyto předměty, jak se oku různě ukazují, jsou zajisté také svou bytostí odrůzněny, maje každý svou zvláštní povahu lučební. Kdež však jest to umění, které by ji co nejjednodušněji vystavití mohlo! Jak hrubým způsobem nakládá ještě naše chemie s organickými těly, aby se částek je skládajících doskoumala! Zatím předce uváděti dlužno několik způsobů, jakými se zbadají látky žloutek skládající.

Dříve než chemie opravdově přístupila k vědeckému rozboru žloutku, nakládali s ním farmaceuti, aby z něho olej vaječní vydobyli, následujícím způsobem. Vzal se potřebný počet vajec a uvařila se na tvrdo; žloutky se vyndaly a úplně sesušily na mariánské lázni; pak se mezi dvěma olířatými měděnými plotnami lisem vylačovaly. Obdrží se taktó olej zvláštního druhu, který jest červenožlutý; v teple zhustne, v studenu zkrěhne a za nedlouhý čas zežlukne.

Novější však chemie jinak postupuje, aby se dopídila všelijakých olejů žloutkových. Vezme se jisté množství čerstvých žloutků, smíchá se s aetherem a dostatečný čas s ním se protřásá, pak se nechá pokojně státi, aby se látky odloučily. Nahoře se usbírá aether barvy žltorudé s rozpustěnými mastnotami, dole zůstane látka bělavá, kalná, mazavá, obsahující tak zvaný Vitellin čili žloutkovinu, žloutkové blánky, mázdříčky

buněk žlutkových a ještě něco mastných látek aetherem nerozpustitelných. Pak se šetrně odleje aether a nechá v mírném teple vypáchnouti. Zbytek na dolejšku nádoby jest míchanina rozličných mastnot, které se dalšími postupy rozdělují. Našly se tam hlavně mastné kyseliny Elain (olejovina), Margarin (sádlovina) a něco Cholesterinu (žlučopatuku). Však není ještě rozhodnuto, zdali tyto mastnoty již původně v čerstvém žlutku se nacházejí, anebo teprv při stání a kysání vplyvem vzdušného kyslíku se utvoří. Gobley, který se tímto zpytováním hlavně zanášel, přijímá prvotní indifferentní (lhostejnou, ani kyselou ani žiravinnou) látku Glycerinu podobnou, již Lecithin (λέκιθος = žloutek) jmenuje a která přijímáním kyslíku v oné mastnoty se přetvořuje, vylučující spolu kyselinu phosphoglycerinovou. Gobley udává mnohotu těchto mastnot ve vejci slepičím vesměs na 21,304 procentů.

Co smíšením žlutku s aetherem mazavé bílé látky na zpodku se naběře, jest látka živočišná, k bílku velmi podobné, tak že až do novějších časů za pravý bílek držána byla. Také tím se rovná bílku, že v ní rozeznati se dá druh látky rozpustitelný a nerozpustitelný. Prvnější ze své rozpuštěniny ve vodě kyselinami organickými (octem, šfévelovkou, kyselinou vinnou aj) pak i obyčejnou kyselinou kostikovou docela se nesráží, teprv sírková a soliková působují při 60° lehké opalování, až pak při 73°—76° jemné klčky se sražejí. Od obyčejného rozpustitelného bílku se jen tím liší, že také bez přidání octa nebo soli při vyšší teplotě (však ještě před tečkou varu) se sraží; olověnými a měděnými solmi se nesráží, ovšem pak aetherem. Sražitelný Vitellin podobá se též ve všech vlastnostech sražené bílkovině; jen tím se od ní podle Baumhauera hlavně liší žlutkovina, že mimo síru též kostik v sobě zajímá, jak to následující rozbor Gobleyův ukazuje:

uhlik	52,264
vodík	7,249
dusík	15,061
síra	1,170
kostik	1,020
kyslík	23,236
	<hr/>
	100,000

Kostik pak s vápnem ve spojení se nachází.

Lehmann pro toto spojení s kostikem, pro jeho lehkou rozpustitelnost v salmiaku a soli kuchyňské a zvláště pro jeho sražitelnost z rozpuštěním pomocí syřilka (Laab) považuje Vitellin z větší částky za syrovinu, ostatně smíšenou s bílkovinou a mázdříčkami buňkovými. Také Cerebrin byl od Gobleye nalezen ve žlutku, který se též podílem kostiku vyznačuje.

Chevreul nalezl ve žlutku dva způsoby barviva, jedno žluté, druhé červené, které se z něho dají pomocí studeného alkoholu vytáhnouti. Červené barvivo má v sobě železo a v aetheru těžce se rozplývá, žluté jest bez železa; obě bývají s mastnotami žlutkovými úzce spojena. Také něco málo vlastní kyseliny ve žlutku nalezeno, kterou Gobley za mlékovou udává.

Lehmann obdržel z 30 vajec slepičích 466,2 grammů žlutku, což dává na jedno vejce průměrem 15,54 grammů čili 207 granů (1 gramm = 13 1/3 Vídensk. granu), tedy asi deset % tíže celého vejce jak nahore.

Mnohost vody v žlutku obnáší mezi 48 a 55%.

Neorganických látek nalezl Polek 1,523%.

Poznamenání hodno, že bílek a žloutek ukazují podobné poměry mezi sebou jako lymfa a kuličkový krevní. V lymfě, zvláště v jejím serum, převládá bílkovina a vláknina lehce sražitelná, obdobné tekutému a hustému bílku, v kuličkách krevních hlavně jejich část Globulin jest podobna skladem lučebním i svými hlavními vlastnostmi k Vitellinu i Kaseinu; chová též v sobě něco kostanu vápničitého, zvláště barvíva a též i železo. Co se týče solí a jiných částek neorganických v popeli v tomto srovnávacím ohledu, poznamenati sluší, že v bílku sloučeniny drasličité se nacházejí bezé všeho sledu sloučenin sodličitých, ješto v žloutku Chlórnatia dosti mnoho (9,12%) se nachází. V tom ohledu podobně se chová i lymfa krevní ke kuličkám. Bezpochyby že tyto stýčenosti a protivy v celém vegetativním postúpu se zachovávají.

7. O nepravidelných chorobných vejcích.

Slepice bez obcování s kohoutem nesou příhodným časem z jara, v letě a na podzim také vejce, ostatně pravidelné a k domácím potřebám, k vaření a na upravení jídel výborně se hodící, k vylihnuti však nespůsobné. Na takovém vejci nenajdeš nic nepravidelného, ani na jeho skořápce, ani na šlupce, ani v bílku ani ve žloutku. Leč pozoruješ-li příšněji, snad i pomocí čočky skleně, jeho očko nebo blánku zárodkovou na povrchu žloutku viditelnou, ukáže se patrný rozdíl od očka zárodkového. V tomto se rozeznávají dva dobře vykreslené kruhy, zevnější, očko celé čistě obmezující a vnitřní středek podobně objímající, tak že jako dvě okrouhlá políčka se ukazují, zevnější bledé, vnitřní tmavožluté. V očku pak neúrodném tyto kroužky se neukazují, obvod není tak čistě okreslen a vnitřní prostor jest kropenatý a jako rozplzlý. Jest to malá, obvyčejným smyslem sotva pozorovatelná, a však předečá bytelná a důležitá známka nepravidelnosti. Nebo vejci, které od přírody k lihnuti a vyvinování kuřátka jest určeno, chybí tím jeho nejpodstatnější vlastnost.

Jiné netvary ukazují se na podobě a velikosti vajec. Jsou vejce docela kulatá, nebo zas příliš podlouhlá, ano i ve špičku neb očásek prodloužená, jiná zase uprostřed smáčknutá a soužeňá, jsou také vejce dvojitá, špičkami srostlá. Nacházejí se vejce příliš veliká, jiná zas příliš malá; také i dvojnásobná, vejce ve vejci zavřená, každé vlastně skořápkou opatřená.

Pozorujme v tom ohledu jednotlivé částky vajec. Jsou i taková vejce, jimž i skořápky i šlupky se nedostává, vejce rozplývavá (Fliesseier). Slepice je leckdes potroustí, ony se rozplynou i zmaří. Mohou ostatně býti, co do bílku a žloutku, docela pravidelná, i mohla by se na čisté místo kladena v domácnosti dobře upotřebiti. Jiná vejce mají skořápku příliš tenkou, prohyblivou, která se pro rychlé vypařování dlouho uložití, ani slepici k lihnuti podložiti nedají; ostatně bývají dobře utvořena.

U jiných skořápka docela chybí, jen šlupka a ostatní částky vejce jsou pravidelné, a k vaření ne pak k lihnuti dobře se hodí. Šlupka odchyluje se od pravidelné povahy buďto přílišnou tlustostí anebo tenkostí, lne k skořápce příliš pevně anebo jen zlehka; což zvláště na vejci na tvrdo vařeném se vyzrazuje, když skořápku odlupujeme.

Někdy, zvláště při malých vejcích, bývá bílku velmi málo, tak že dutina bez mála celá žloutkem, ostatně pravidelné velikosti, jest naplněna. Takové vejce lihnuté sotva by dosti látky poskytlo k úplnému vyvinutí kuřete. Šňůrky v bílku mohou býti všelijak zavěšeny, od pravidelného položení v dlouhé ose na tu neb onu stranu se odchylující a k ose kratší, příční se blížice, což ovšem na dobré lihnuti působiti musí, an zárodek k nejhořejšimu nejteplejšímu místu obracet se nemůže; také někdy šňůrka sám

zárodek pokrývá, co též vadí vyvinování. Někdy bývá bílku příliš mnoho, an žloutek neobyčejně malíčký jest. Jindá nacházejí se v bílku všelijaké cizí věci, hličky, kamínky, dřívka, břebíky, špendlíky, o nichž neznámo, jak tam přišly. Žloutek někdy docela chybí, dutina vejce, ostatně obyčejně velmi malého, hývá pouhým bílkem naplněna. Skořápka a šlupka bývají dosti dobře utvořeny; v bílku pak samém nachází se často něco jako červík zatočené a zakroucené; nazývala se proto taková vejce hadí nebo bazilisková, ač to nic jiného býti nemůže, než šňůrky s obou stran spojené a na sebe skroucené. Někdy takové vejce vězí v druhém větším, v jeho dutině pospolnou skořápkou zavřeně.

Ve starých spisech jest mnoho o takových čarovných vejcích poznamenáno. Někdy bývá žloutek příliš malý, tenkrát i celé vejce malé zůstává i též bílku uskrovněno bývá. Přihází se to u slepic příliš mladých na počátku nebo na skloňku nošení vajec. Žloutky pravidelné bývají někdy dva, někdy i tři ano i více, vejce pak neobyčejné velikosti, bílku poměrně málo. Jsou slepice, které řádně nesou taková vejce, anebo střídavě s pravidelnými po rozličných dobách. Líhnou-li se taková vejce, povstanou z toho dvoj- nebo trojčata, obyčejně všelijak srostlá podle rozličného k sobě položení zárodků. Konečně i bývají vejce, v nichž kuře méně neb více vyvinuto jest, a však obyčejně mrtvé nebo již nahnilé. Nepokusíme se zde o vyloučení všech těchto podivných výjevů, zůstavujice to na své místo, až o vytvořování pravidelném vejce slepičího jednáno bude.

8. Něco o hospodářském, řemeslnickém a lékařském užití vajec.

Je-li vejce čerstvé nebo obstárlé, poznáme snadno, když je proti silnému světlu (slunci, plamenu svíčky nebo lampy) držíme, kolem je palcem a ukazovatelem obsloňujice, aby postranní světlo oko nezaráželo. Ukáže se pak čerstvé vejce žltorudou září se stkvící až na prostor vzduchem naplněný, nacházející se na tupém konci, který zatměn šeré barvy bývá, a tím větší, čím déle vejce po snešení na svobodném vzduchu leželo a vypařováním část své vody ztratilo, jak o tom již nahoře bylo podotknuto.

Podobně se zatmívá vejce lihnutím. První týden ještě možná průhledem žilkovanou blánu spatřiti, později se všechno stane neprůhledným. Totéž se děje, když tekuté látky vejce hnitím se pokazily, u tak zvaných pukavců, jež i skořápkou nelibý zápach vydávají. Tim samým způsobem rozeznáváme vejce vařené od nevařného. Vařené vejce dá se také, pro společenskou zábavu, následovně od vařného rozeznati. Vezme se mezi prsty a otočí se na hladké podloze (k. př. na taliři) násilně okolo své krátké osy, i bude se otáčeti rychle, stejně a dosti dlouho, což s čerstvým, nevařeným vejcem nikoli nedovedeš. Příčina toho jest, že pro tekutost vnitřních látek čerstvé vejce má střed své tíže měnivý, čímž se točivé pohybování pořáde ruší, vařené pak má střed tíže pevný a stálý. Podobně se chová vejce, v němž kuře již na vyšší stupeň vyvinutí dospělo, kde pevné částky převládají nad tekutými.

V hospodářství také se jedná o to, aby se vejce co možná dlouho, zvláště v čas zimy, kde jich tržní cena vystupuje, čerstvá a neporušená pro potřebu domácí zachovala. Chovají se v drtinách, v řezance, ve slané vodě, v oleji; potahují se voskem, lojem, lakem; navařují se zlehka, aby bílek pod skořápkou se srazil, vzduchu přístupu zabránil a vypařování se zamezilo.

Nejjistější methoda konservativní zdá se býti, naložení vejce ve velkém kamenném hrnci do vápenné vody, kterou obdržíme hašením vápna čerstvé páleného, čehož také

u nás v kraji hlavně se užívá. Zdá se, že vápno, zvolna na povrchu skořápky se srážející, nejlépe zatkne všechny její dirky a tím všemu přetýkání a přepařování na dlouhý čas konec učiní. Při umělém líhnutí mnoho na tom záleží, aby vejce čerstvá i při tom živá se zachovala, čemuž potáhnutí lojem nebo stearinou lépe se poslouží, při čemž ale vždy do chládku se ukládati musí. Skořápky, po upotřebení vajec zbývající, buď se hodí k rozmnožení a upravení hnoje, anebo se dávají slepicím, jež rády je požirají a tím veseleji vajíčka a to dokonale snášeji. Šlupky užíváme ku pokrytí čerstvých nevelkých ran a říznutí, aby se přímo zhojily, na způsob anglického flastru. Rozumí se, že se rána dříve vyčistí, krvácení zastaví, a pak kožka vnitřní stranou, kde jest bílkem navlažena, přiloží. Též na malc odřeniny a vředy se s prospěchem přikládati může. Ostatně se v řemeslech užívá bílku k zhotovování všelijakých tmelů, u knihařů k pozlaccování, u barvivů k upevňování barev na plátno a j.

Bylo by tu na svém místě, jednati též o líhnutí vajec přirozeném a umělém. Nutná však obmezenost časopisu nám toho nedovoluje. Podobně nemůžeme se šířiti o upotřebení vajec v umění kuchařském, ještě méně o jejich užívání v lékařství. Snad se na jiném místě podá příležitost, o těchto zajímavých a důležitých předmětech obsírněji promluvíti. Chvátáme při chýlení se roku, abychom ještě v příštím čísle zevrubně o vytváření vajec pojednali, což arci hlavní věc celého tohoto pojednání bude, an se tu teprv k plnému přesvědčení vyloží a vyjasní, co nám dosaváde toliko jako pouhá bezdůvodná skutečnost (empirie) podáno bylo, a pak teprv umem ve svém vznikání a vyvinování pojímati se má.

O dešfovce.

Nástin přírodopisný.

Sepsal Jaroslav Šafařík.

Všelijakým již tvorům říše živočišné čtenářstvo pozornost svou obětovalo, a snad se zalíbením vyšším zvířatům, ssavcům a ptákům, kteří jako vládcové nad menšími spoldruhy svými zmužilým cestovatelům zaopatřili dojmů, jichž nám jen prostředně se dostává čtením zajímavých a dílem i romantických spisů jejich. Bývá to počátek živočišného zpytování, z kterého pak přecházejíce do tříd nižších až k bezobratlovým, nejčastěji u krásné rozmanitosti jak tvarů tak barev bohatě nadaných hmyzů státi zůstáváme. Smyslové pak cvikem zostření snadněji utkví na tom, což dříve přehlédnuto, a nové půvaby otvírají se tam, kde oko dříve jen obyčejné a povšimnutí nehodné tvory spatřovalo.

Tak jest i s oním zvířátkem, s nímž tentokráte se obirati hodláme, kteréžto, ačkoli přehojné a rozšířené, přece málokdy jiných lidí pozornost na sebe obrací, než právě oněch, jichž bezprostředně se týče. Dešfovka naše jest zvířátko někdy sice dosti veliké, a však předce zevnějškem svým nic nápadného nemající. Jinak jest v zemích cizokrajných. Hofmeister na ostrově Ceylonu dělaje výlet do lesů na koni viděl dešfovku přes loket dlouhou a poměrně tlustou v trávě se mihnouti; rychle skočil s koně a sotva zmohl zvíře to veliké, které s velikou silou se vrtělo, rámě mu stiskalo a již do země se zarývalo. Nejobecnější snad u nás jest jméno dešfovka, šfovka, jinak hlišťe, místy, ač neprávě, žízala. Ji v posledních časech všobecnější pozornosti se dostalo, protože spisovatelův, kteří vysvětlovali známky onoho oddilu řádu červů oblych (Annelida),

ku kterým dešfovka náleží, hlavně ji k tomu brali, což ovšem v rozšířenosti zvířátka tohoto se zakládá.

Tim, že jsme poznali pijavici a nyní hodláme blíže s dešovkou se seznámiti, mohli bychom již jakýsi, ač ještě velmi povrchní přehled ústrojstva červů dostati, kdybychom se drželi rozdělení, jaké nejnověji Grube navrhl. Hlavní znak červů můžeme dle něho krátkými slovy takto udati, že totiž jsou: zvířata článkovitá s více méně zřetelnými, stejně tvořenými kroužky těla, bez všech údů, aneb s nečlánkovanými, též stejně tvořenými údy pohybovacími.

Tento řád rozvrhuje Grube ve dva oddíly, ani ne tak dle ústrojnosti, jako dle způsobu života takto:

1. v červy oblé loupeživé (*Annelida rapacia*) a

2. v červy oblé bahnožravé (*A. limivora*).

U těchto nacházíme v rourě zaživací nejvíce jen sedlinu mořskou, písek a sliz, a v nich pak obsažené zvířecí a rostlinné částky. Roura střevní jest tenká, rovná, soustava nervová méně vyvinutá, svaly a zevnější pohybovací ústroj jednodušší. Bytují takměř všechny v děrách dna mořského aneb v stavěných trubičkách, ze kterých málo kdy na světlo vycházejí. Tělo jejich jest nejvíce jednoduché, obyčejně bíledohnědé. Popis tento vůči hledě týče se četných příbuzných dešfovek, které z větší části jsou obyvatelé moře.

Loupeživi červi ve mnohém ohledu tvoří pravý protipopsaných příbuzenců svých. Jejich tělo bývá kratce článkované, pestřejších barev a více méně lesklé, jakož i vnitřní části jsou více vyvedeny. Plovou i lezou semotam, mohou též do písku se zarýti a trouby stavěti, aniž přitom jak onino volného pohybu trati. Pohlédneme-li tedy blíže, může nám pijavice velmi dobře v hlavních rysech oddíl tento představit.

V soustavě má dešovka místo své v prvním, poněkud větším oddílu červů oblych nazvaných „Štětinozočů,“ a stojí dle toho výše nad známým nám již jiným červem, totiž pijavicí, což se vztahuje více na zevnější ústroj pohybovací; ještě pak dále náleží k rodině červů bezžaberních čili zemních. Dešovka naše, ačkoli by se nám zdálo, že je samotná a opuštěná, má veliké a četné příbuzenstvo, které se rozstupuje na dvě strany: jedna vede život tak skromný, skrytý a podzemní jako ona; druhá, jsouc povahy živější, žije hlavně v stojatých sladkých vodách; některé červy toho způsobu zarývají se do bahna, ve kterém jich často na tisíce bývá skryto. Často jdouce okolo potoků vidíme dno na větších místech do červena zbarvené: nebývá to nic jiného než veliké množství příbuzenců dešovky, tak nazvaného cévotvorce (*Tubifex rivulorum*), jenž v trubičkách ze zpráchnivělých látek zbudovaných žije. Sem též patří vláskovka (*Nais*), která čteně v stojatých vodách se nachází a plovajíc co hadík se vine, majíc tělo čárkovité, žlutavobílé s rourou střevní hnědě prosvítající (obr. 1.).

(Obr. 1.)

Pohlédněmež tedy blíže na předmět pozornosti své, a seznámíme se se zevnějším tělem dešovky, s podrobnějším jejím složením, s rozličnými druhy, se způsobem života a rozplodování jejího i s jinými ještě okolnostmi.

Na tělo dešfovek můžeme rovněž jako na tělo druhých zvířat pohlížeti a je dle podoby a oddílů považovati. Ono je dlouhé, oblé, podoby válečkovité, vyzadu tlustší, trochu zploštělé, až někdy čtverhranné, napřed tenší. Složeno jest z kroužků, které nejsou všude stejné; první bývají neúplné, nespojují se totiž docela na povrchu břiš-

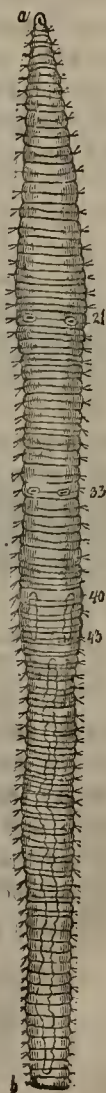
ním. Počet jejich bývá asi 120, u některých velmi velikých jednotlivců, jakož i u větších rodův nad to až do 136. Přední kroužky, ač méně úplné, jsou předce zřetelnější než zadní, které stojí bližše sebe a též méně hluboko se oddělují. Soustava kroužková, kterou takto zevnitř spatřujeme, až na ústrojí vnitřní se vztahuje; poměr ten patrně vyznačený nalezli jsme v žaludku pijavky, tak mnohými vybočeninami opatřeném. Povrch těla jest opatřen tenkou pokožkou, která vylučuje lepký bělavý sliz; potkáme-li kdy dešfovku na polní stozce za sucha, vypadá velmi truchlivě, celá jsouci umouněna, a kolikráte bychom ji pod pokrovem prachu a písku ani za živou nepokládali, což je- nom od této její obálky pochází.

Na hořejší části zad viděti jest na každé straně řadu souměrně postavených malých otvorů, které právě onu vlhkotu vylučují a však od některých zpytelů za otvory dýchací považovány byly. Kůže, pro velké množství vláken svalových, pod ní se nacházejících, má značnou moc stahovací; v prostorách mezi kroužky, které jsou tvrdčí, je velmi jemná. Oddíly těla nejsou jako vůbec u červů ob- lých zevnitř zřetelné, předce ale, znajíce vnitřní ústrojí, můžeme od- dělit hlavu, tělo a ocas.

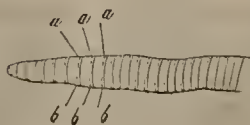
Hlava dešfovky skládá se z několika kroužků, z nichžto první (obr. 2. a) není dole zavřen a má vepod malou rýhu vedoucí k pozeráku, pod kroužkem tím na dolejší straně je druhý, velmi nezřetelný, a tyto dva tvoří jakýsi rypáček. Dešfovka může jej stažením udělati tuhým, aby byl spůsobnější k určení svému. Oči na hlavě nelze nalezti žádných. Asi na 21tém a pak na 33tém kroužku (obr. 2.) těla nacházejí se na straně břišní dva otvory, které slouží pro vystupování hmot zúrodnujících. Dle Okena vy- chází z předních semeno, ze zadnějších pak vajíčko; jiní badatelé se v tom různí, ač to věc zvláštní, že u červů oblých, o kterých tak pilně badáno, ještě co do jejich se plemenění mnoho nám ne- známého a nejasného zůstává. U kroužku asi 40ho (dle jiných 26ho) nacházíme v čas plemenění čtyry více naběhlé kroužky, kteréž se jmenují sedlo. V kroužku posledním nachází se podlouhlá sku- lina, otvor řitní.

Vidouce, jak se dešfovka často velmi čile pohybuje, nepo- známe ani přisavadla, ani jakých nohou: a však předce není tělo její docela hladké, jak hned bližše spatříme. Na každé straně těla a ještě trochu bliž povrchu břicha nachází se dvojitá řada důlečků, v nichž stojí štětinky po dvou a více, tak že jich obyčejně osm na jeden kroužek přichází. Jsou tuhé, roho- vité, barvy zlatožluté, a více do zadu obrá- cené, přitom mohou od zvířete dle vůle více vtaženy aneb trochu vystrčeny býti; také velmi snadno odpadávají (obr. 3. aaa, bbb). Jsou tak malé a jemné, že pouhým okem málokdy a jen na velmi velikých poněkud

(Obr. 2.)

(Obr. 3.)

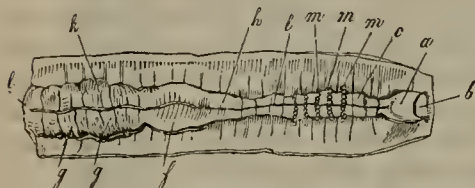

se dají pozorovati; spíše je omakem poznáme, když vezmouce dešfovku trochu ji natáhneme a prstem přejedeme.

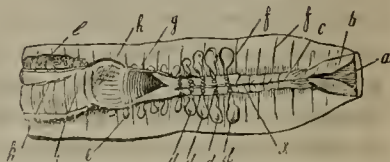
Skrčování a roztahování, kteréž ovšem není tak čilé a mnohostranné jako u pi-javice, má základ svůj ve větší jednoduchosti soustavy svalové. Svaly rozeznáváme dvoji: jedny běží délkou těla a působují stažením svým jeho skrácení, povolením pak opětně prodloužení; pak svaly kolem jdoucí, které mají úkon, objem a průměr těla proměnovati, je stahovati, užším činiti; část léto úlohy převezmou při natahování svaly délkou běžící.

Bezbranný otvor úst přechází v požerák (obr. 4. a), který taktéž uvnitř jest beze všeho ústrojí k zachycování potravy; otvor ten může vystrčen a nazpět vtažen býti. Svaly jeho, dle délky běžící, jsou též velmi patrné (obr. 5. a). Z něho vychází jícen, který asi v kroužku 16tém tvoří zponenáhlé rozšíření (obr. 4. h), představující žaludek přední, který dále přejde v pravý žaludek svalový (obr. 4. f). Vlákna svalová můžeme na něm jako i na předním rozeznávati trojí, totiž přímá čili podélná, pak okrouhlá, kolem jdoucí a šikmo běžící, z nichž ony první zevnitř, druhá dvojce na vnitřní straně leží. Žaludek sám u větších deštovek má asi velikost hrachu a jest kulatý, k jeho vláknům

(Obr. 4.)

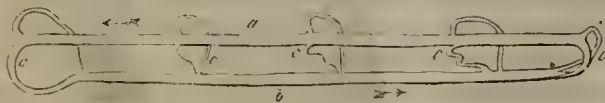
(Obr. 5.)

svalovým jest mnoho šlachových nitek přimíšeno. Okolo jicnu leží několik malých zrneček, jsou to žlázy slinné barvy bílé. Žaludek, který mimo to uvnitř zvláštní tenkou a prozračnou blánou jest obtažen, přechází bez značnějšího sужení otvoru svého v rouru střevní, která téměř rovná celou ostatní délku těla zaujímá. Blány její jsou tenké, vybočeníny (obr. 4. gg) nejsou velmi znatné, a jednoduchý její ústroj svědčí již o takovémtéž chodu zažívání samého. Průměr její zůstává si v celém rozšíření takměř stejný, až bliže v samém konečniku počíná se užiti a v řiti výše zmíněné konec svůj nachází. Přední plocha roury střevní přikryta jest játrami (obr. 5. l).

Zbývá nám ještě promluvit o soustavě cev krevných, a tu ovšem, první otázka se namítá, má-li dešfovka srdce. Dokonalejším zřetelným srdcem ovšem, jako i všickni druzí červi, honositi se nemůže, ale Carus praví, že má asi tři neb čtyry růženečky, jak na obrázku spatřiti lze. Staří, kteří vůbec měli neuhlednou dešfovku za bidného tvora, poněvadž vede život nejen skromný ale i trogloditský, krev jí upírali, v čemž arci se mýlili, neb právě u ní každý z nás snadno může i pouhým okem pozorovati červeně prosvítající cevou hřbetní (obr. 6. a), v níž u mladých, ještě průhledných dešfovek dobře viděti pod drobnohledem pohyb krve. Mimo tuto má ještě cevou břišní (obr. 6. b), která se hřbet-

(Obr. 6.)

ni mnohými větvemi jest spojena; na konci předním a zadním jedna v druhou přechází. Větve spojovací, které se nacházejí asi nad

prostředem jícnu, tvoří četné rozšíření a tím dostávají podobu růženceků, v několika kroužcích jícen obklopujících (obr. 4. mmm). Dešfovka má krev červenou, což velmi dobře vidíme na zraněných, pošlapaných atd. Běh krve u ní, jako vůbec u červů oblych, jest takový, že krev v cevě hřbetní žene se od zadu ku předu. V celku tělo její dalece není tak bohaté na krev, jako n. p. tělo pijavice.

Přicházíme k nervům. Zajímavé to slovo, všeobecné v hovorů. Jak mnoho mluví se o předráždění nervů kávou, otupování tabákem, a snad nejvíce toho slyšíme od těch, kteří nikdy nervy neviděli, aneb jestli je pod nůž a vidličku dostali, ani na ně nezpomněli. Nervy bez upotřebení nože, nůžek a jiných nástrojů snadno každému můžeme ukázati na dešfovce, kdežto je vidíme na straně břišní skrz kůži prosvítati v podobě bledého, žlutočervenavého pásku, jenž po každé straně má řadu tilek velikostí a podoby hodného zrnka makového. Jest to mícha břišní, jakou nacházíme u všech bezobratlovcův a tedy i u červů. Mícha tato leží nad svaly pod rourou střevní, její přední část nachází se pod požerákem, okolo kterého tvoří kruh, nazvaný požerákový (obr. 7. A.). Uzliny *aa*, ležící nad požerákem, můžeme docela důvodně porovnávat s mozkem obratlovců, neb rovněž jako tento vysílají ony své nervy k hlavě (obr. 7. ce). Ostatní na dolejší oddíl kruhu požerákového následující část (obr. 7. B) jmenuje se řetěz uzlin břišních (Bauchganglienette) a skládá se u pijavky, jak nám již známo (viz ročník 1854. č. 9. str. 273), z velkého množství pásem za sebou ležících a provazcem spojených uzlin; u dešfovky provazce tohoto není a uzliny jsou docela blízko postaveny, přitom ještě patrněji odděleny nežli u pijavky. Z uzlin jednotlivých vycházejí větvičky nervové ke všem ústrojům (obr. 7. cd) a opět hlavně ke kůži, kde příroda u nižších zvířat jedním smyslem značně

(Obr. 7.)

vyvinutým více druhých odepřených nahradila. Velmi málo bude nám o ústrojích smyslových mluvíti, neb jich dešfovka vyjmeouc hmat, který hlavně v hořejším pysku jest soustředěn a jinak v celé kůži sídli, nemá. Oči nejsou posud nalezeny, ačkoli nejnovější skoumatelé mluvíce o nich ještě znamenají otázky příkládají. Rovněž o ústrojí rozplazovací nemůžeme podati čtenáři žádného pevného, určitého a jasného popisu, neboť při jeho vypořádování nacházejí se veliké rozdíly. Postačuje nám věděti, že ústrojí rozplazovací leží v přední třetině těla, a záleží z dvojité řady malých žlutých tilek, která pod žaludkem leží a velikým množstvím krevních cev opatřena jsou; před nimi leží čtvero párů bílých měchýčkův, jež Carus vaječníky jmenuje (obr. 5. dddd), ona pak jmenovaná tilka mohla by se za varlata pokládati. Pyje všem dešfovkám chybi. Na příbuzném cevotvorci (Tubifex rivulorum) vypátral Budge čtyry ústroje, které by mohly k bližšímu vysvětlení úkonu plemenění při zvířatech těchto sloužiti.

Přilíš daleko by nás zavedlo, kdybychom chtěli ještě rozbíratí drobnohledná tilka v zmíněných ústrojích se nacházející, jenž sice pohled velmi pěkný poskytují, jejichž však určení nám jest neznámé.

Zbývá nám ještě připomenouti, že u dešfovky tak jako u pijavky po každé straně

těla nachází se uvnitř vedle roury střevní řada měchýřků slizných (obr. 5. e), které jsou složení podobného, a jichž úkonem mohlo by býti dýchání aneb jen vyměšování slizu pro pokožku zevnitřní; toto druhé zdá se ku pravdě podobnější.

Čeď dešfovkovitých červů pilným skoumáním velice vzrostla, všestranně jí nalezeno příbuzných, nejvíce v moři. Jinak je s rodem dešfovky samé, z kterého někteří až 21 druhů vyvedli, jež ale jini toliko co odrůdy chtějí považovány míti. Seznámíme se jen s některými druhy, které pro nápadné vlastnosti neb jiné poměry místa zde zasluhují.

Nejrozšířenější a všeobecně známá jest *dešovka obecná* (*Lumbricus terrestris* Linn.), kterou jsme právě blíže probrali. Dosahuje délky 5—10 palců, tělo je červenohnědé, kroužků bývá 120 a více. Obvyčejně nacházíme u nás jen staré a dobře vypasené, které téměř střevíc dlouhé jsou. Gronske bývají malé a barvy tmavší. Jiná je *dešovka mořská* (*L. maritimus* Linn.), na střevíc dlouhá a co prst tlustá, žijící hluboko zaryta v písku na březích moří evropských. Vlast její jest hlavně severní břeh mořský, Kolbe nalezl však na předhoří Dobré naděje podobný druh, který je téměř půl druhého lokte dlouhý. Zvláštní pozornost naši zasluhuje pro upotřebení své *dešovka jedlá* (*L. edulis* Linn.). Nachází se v pobřežním písku zemí indických a čínských, kde ji kuchynsky připravují; bývá jeden střevíc dlouhá a co husí brk tlustá, vniká na půl druhého střevíce do země, zůstávajíc na povrchu za sebou otvor. Barvy je bělavomasité, na konci zadním je ztloustlá na způsob paličky, napřed je širší a bradavkami posázena. Otvor úst nachází se na konci a je velmi chlupatou vráskou opatřen. *Dešovka pestrá* (*L. variegatus* Linn.), jakkoli jedna z menších, velikou slávu si získala tím, že se na 5—10 až 40 kousků rozřezati dá, z nichž v delším neb kratším čase opět dokonalá zvířátka narostou, poskytujíc tak příklad obnovivosti v nejvyšším stupni. Bydliště její jest v lesích, jezérkách, bahnech a příkopech; barvy je na zádech pěkně modré, na koncích více načervenalé, odkud i jméno své vzala. Z jiných četných druhů ještě jeden se mi stal nápadným, a to spíš jmenem nežli vlastnostmi svými; jest to *dešovka* nazvaná od Savignyho *Lumbricus chloroticus*, doslovně přeloženo: *blednička mající*, pro svou bílou pleť, kterouž se od svých rudokožných příbuzenců liší. Ještě dále pustiti se přesáhlo by meze rozpravy naší, an veliká část druhů velikou k sobě podobností a jen málo nápadných růzností ukazuje, čímž i přijímání mnohých druhů od jedněch a zavrhování od druhých spisovatelův se vyjasňuje.

Přistupme k oddílu zajímavějšímu, totiž k uvažování škodlivosti neb užitečnosti dešfovek. Nesnadno o tom určitě se vyjádřiti, i zde jak jinde v životě v sper přicházejí theorie a zkušenost. Sotva bude zahradníkův a hospodářův, kteří by z četných dešfovek radost měli, ač by dle theorie mohly u větším počtu se nacházejíce snad kousek práce převzítí, ješto provrtávajíce všestranně zem vzduchu, vlhkosti a látkám živočišným jí činí přístupnější. Nevím, zdali by tento výklad u psacího stolku vyšlý pochvaly došel, jistá věc, že nestojí za nic dělníci, kteří nepracují tam, kde jich právě třeba; proto hubíme kárky na lukách a zahradách, a dešfovky na záhonech, kde ještě útloucké sázení se nacházejí. Mylné jest domnění, které dříve panovalo, že by totiž útlým rostlinkám kořinky nžíraly, což nepochybně uzná každý, kdo se blíže seznámí s ústrojím jejich. Mají dešovky ústa bezbranná, měkká, která mohou jen věc nějakou

chytiti a pevně držeti. Skutečná škoda, kterou působí, zakládá se na něčem jiném, o čemž ještě při oživení dešfovek více bude řečeno, že totiž outlé rostliny dovede pod zem stáhnouti. Dešfovky nacházejí a zdržují se téměř všude kde je drn: na polích, mezích, dvorech, sádech i zahradách, ba i v městech na malých dvorečkách, kde jen kousek místa nedlážděného se nachází. Za sucha je nenalezeme blízko pod povrchem země, neboť se obyčejně až na půl druhého střevíce do země vtáhnou, po dešti neb hojně rose můžeme jich několik palců pod zemí hojnost nalezi, i také docela na povrch vycházejí. Taktéž milují záhony, kde se skrývají pod zpukřelými prkny, pod rostlinami, v zahradách pod kořeny stromů. O životě jejich nemnoho můžeme nového říci: na svobodě jsou nám z většího dílu ukryty, v zajetí pak když je chováme ve sklenici, kde, abychom je pozorovati mohli, příliš mnoho země dáti nesmíme, obyčejně leží přes den ponejvíce stočené, tak že přední neb zadní konec z vyvrtané chodbičky vyvstává. Že by mezi sebou se potýkaly, nepozoroval jsem, ač jináče povaha jejich je čilá, což nejlíp seznáme chtěje je lapnouti; tu se dešfovka rychle pohybuje a obyčejně, dosáhne-li své díry, upláchne anebo tak se napíná, že spíš se přetrhne, než by v rukou zůstala. Pohyby její jsou dosti rozmanité, hadovitě; pohybuje se skrčováním a roztahováním pružného a svalovitého těla svého, při čemž štěinkami výše popsauými o zem se opírá. Nikdo by o ní nemyslel, že je též vášnivá a popudlivá, což můžeme na chovaných pozorovati: když je proutkem dráždíme, rychle se obrací po předmětu je znepokojujícím, jež odstrkují, rozzlobí se, natahují a napínají, ale brzo zas ochabnou. Zarývání do země děje se prvním kroužkem, který tvoří pysk hořejší a stažením vláken svalových stane se tuhým, tím pak vrtá si dešfovka chodbu do země, která obyčejně má dva otvory, uvnitř pak je slizem jako vyžděná; práce ta se jí daří velmi rychle, zvláště při půdě kypré nebo deštěm zvlhlé. Chytáme-li ji, klade odpor na tělo své znamenitě velký.

Uvidíme nyní, čím vlastně se živí, o čemž teprv v novějších časech pěkná pozorování učiněna jsou. Za časů předešlých bylo velmi površlivě hleděno na červy zemní a tedy dešfovky obzvláště, myslelo se, že se živí pouze blátem, a v tom jin tak ukřivděno, jako i na straně drnhé domněním, že by něco užíraly. Otevřeme-li trochu větší dešfovku, což jako u všech nižších tvorů pod vodou dělati musíme, vyřine se obláček bláta a vodu nám zkalí — okolnost to skoumání tak obtěžující, jako hojná krev u pijavek — a nožkem obyčejně pocítíme zrnečka písku. Ony tedy skutečně velké množství země pohlcují. Hoffmeister o tom praví: Země, na humus čili prst i velmi bohatá, ještě jim nedostačuje, ony tedy hledají zpráchnivělé látky rostlinné, a pakli těch nejdou, samy si připravují potravu, vše co naleznou do děr svých vlekouce. Každému známo, že stébla, péra i listy, pásky papíru, které zrána na dvorech a zahradách v zemi vidíme trčeti, jakoby od děti hračkou tam nasázeny byly, přes noc od dešfovek tak zavlečeny bývají. Málokterí však snad viděli, jak slabými nástroji červík ten v stavu jest, věci proti tak velké zmocí. Kdo však zkusil odpor dešfovky, když ji z díry táhl, nepodiví se více síle zvířátka toho. Silná stébla popadají rypáčkem svým uprostřed a tak rázně je přitahují, že se uprostřed přehnou a tak do díry dostanou; široké péro kuří s práporem bez obtíže do díry bylo vlečeno, list malinový na špičce uchvácený se přetrhl. Tyto praktiky dešfovek nejdřív byly nápadné při listech vrbových, které pak v malých chomáčích vyvstávají; nejspíš je volí proto, že jsou ouzké. Nyní ovšem si vysvětlujeme, kterak zahradník, jenž ráno na záhonu svém nejoutlejší rostlinky, kterým ještě u večer pozornost věnoval, vidí zmizelé, hned pozná práci dešfovky, která

uchvátivši je za kořínky k sobě stahuje, a proto tedy větší jich rozmnožení v zahradě může skutečně dosti značnou škodu způsobiti.

O dýchání dešfovek nezbývá nám mnoho říci, než co právě o měchýřcích po obou stranách těla ležících nám známo, a že nejspíš děje se celou povrchností kůže; jeť ono zajisté větší než u pijavky, protože dešfovky v samé vodě dlouho vydrží, děle již v řidším trochu blátě.

Citlivost je u dešfovky velmi vyvinuta, lehké otřesení sklenice zapudí ji s povrchu do skrýše; poskádáme-li ji dřívkem, nevrle pokaždé hlavou hodí po něm, kolikráte jen to opakujeme, aneb velmi se lekne. Vylezlo-li jich na večer po dešti mnoho, kroky přichozího větší část jich zapudí. Nejenom ale pro dotknutí některé části těla, též pro světlo jsou velmi citlivé, utíkají před ním do svých skrýší, ne síc hned na první okamžik, pak ale tím rychleji, a křečovitě se svíjejí, není-li jim nikam možná upláchnouti. Citlivost tato je nejvíce vyvinuta na prvních kroužcích, kde jejich ovšem nedokonalý mozek se nachází; jsou-li tyto ukryty, nepodaří se zkouška. O druhých smyslech není nám ničeho známo; starší zpytatelé udávají, že prý po strouhané mrkvi velice dychtí, a jestliže tato po zahradních stezkách se jim nasype, táhnou prý se po ní, a nemírně nažrány nemohou z místa, naproti tomu prý jim vůně vlna velice je protivná.

Tuhost života u dešfovky není malá, neb ačkoli hyne v líhu asi za minutu a jen ve vlhké zemi přechována zůstává na živě, může nicméně zaschnouti a svlažením zase obživne; mimo zem však, na suchu neb na slunci, velmi brzo pochází. Nesnáší ani velké teplo ani zimu, neb za dnů pěkných na půl druhého až i na čtyry střevice pod zem se skryje, v zimě pak, přijde-li na mráz, též jen krátce na živě vytrvá. Nemůžeme opominouti úkaz již nahoře při dešfovce pestré připomenutý, že totiž i rozřezáním mohou se rozmnožiti. U některých druhů, nebyly-li na tuze mnoho kusů rozděleny, trvalo to jen 11 dní, u dešfovky obecné déle. Tři dešfovky obecné byly od jednoho zpytatele v měsíci dubnu přeriznuty, a v prosinci jich bylo šest. Nejnověji pozorováno u některých méně známých druhů, že samy od sebe se dělily.

Krátce jen zmíníme se o úkonu dešfovek nejméně vyjasněném, totiž o jejich se rozplozování. Dešfovky jsou obojetníci (Hermaphroditae) a vzájemně se zúrodňují, což se děje na jaře až do června a pak na začátku zimy; v tento čas vyvine se u nich za ústrojím plemenným kupa žlázek, vydávajících tuhý, lepkavý sliz, jenž slouží jim ku připevnění, když se páří (obr. 2. 40—43). Žlázky ty v onom čase naběhnou a tvoří buď jako sedlo na hřbetě ležící, anebo takřka pás okolo těla, který od nezalců nejčastěji za zhojenou ránu držán bývá. Vajíčka zůstanou po nějaký čas ještě mezi kůží a rourou cevni, pak krátce před vylezením mladých bývají do země kladeny. Jsou zevnitř podobné k pijavcům. Jak dlouho mladé dešfovky potřebují k vyvinutí svému, a jakého stáří vůbec mohou dosáhnouti, známo není. Onplnou svou čilost mají jen v letě a na začátku podzimku, dále pak při blížení se zimy vždy hloub do země se зарývají, kdež konečně asi 6—8 střeviců pod zemí skrčené a sbalené celou zimu jako v spánku přetrvávají.

Užitek z nich jest aspoň u nás velmi slabý, leda že k lovení ryb na udici bývají hojně hledány a způsobem všelijakým v hrncích mechem naplněných k tomu cíli přechovávány. Hlídáním můžeme si je přes měsíc udržeti. Jináč, jak jsme již nahoře viděli, umějí jich upotřebiti Číňané a Indové, kteří je vaří a pekou. Ještě více však si na nich pochutnávají krtkové, myši a ježkové, ptáků pak nescíslné množství; nejen že

dravci vodní a balení za nimi se ženou, též zrnožravci, kuřata a slepice velmi si v nich libují; a kdož pak nepozoroval vrány, které oráče následují, pilně vyorané dešťovky, pondravy a jiný hmyz sbírající? Jistý zpytatel dal ke dvěma velkým pijavkám koňským do sklenice dešťovku, na kterou onyno hned dychtivě se vrhly; jedna přední, druhá zadní konec uchvátila a tak hltavě každá díl svůj soukala, že po chvíli hlavy jejich se dotýkaly. Několik hodin na to byly obě mrtvé. Zdali z pokažení žaludka nebo z jiné příčiny konec svůj vzaly, ani sekce obratně vyvedená nemohla rozhodnouti. Bronci střevci (*Carabicina*, *Laufkäfer*) a větší tisícinožky ustavičně je pronásledují, zvláště tyto poslední, a často viděti, jak před nimi dešťovky prchají. Měl jsem sám příležitost viděti v zahradě boj mezi dešťovkou as 5 palců dlouhou a broukem střevcem prostřední velikosti (*Feronia nigra*). Dešťovka náramně sebou zmitala a hleděla zákeřníka, který ji čelisti své do předních kroužků byl zafal, setřásti. Nemeškal jsem divokého pána klepnouti, načež upustil, avšak sotva dešťovka rychle prchati počala, hned zas na ni se vrhl a předešlý zápas počal, i neupustil, dokud ještě dvakrát rázně pokárán nebyl, načež dešťovka šťastně do své asi střevce vzdálené díry se dostala.

Přílišně-li se dešťovky v zahradách rozmnožují, obyčejně se hubí, což se děje spůsoby přerozličnými, ježto bývají vyčítány v hospodářských a zahradnických spisech i novinách. Přítomnost dešťovek prozrazuje se prací jejich a pak tím, že kal svůj vydávají v podobě nahromaděných červíčků. Takové hromádky na ušlapaných cestách, zvláště v zahradách, jsou prý jistá znamení brzké deštivé povětrnosti. Dešťovky rychle z děr svých vylézají, strčí-li se do země kolik nebo rýč a udeří-li se na něj, což zemí otrese; též ryje-li na blízku krtek, před kterým prchají. Jiný prostředek jest rozpuštěnina vápna ve vodě, na kterou také hned vylezou. Na květinové hrnce třeba pouze rukou zatlouci, aby je vylákal, a pak mohou se hubiti, což ostatně v zahradách a sadech ochotně zastává drůbež domácí.

Připomenutí hodné jest, že v jistých okolnostech, které posud určiti se nedají, pozorováno na dešťovkách fosforické svítění. Starší jeden zpytatel pozoroval to jednou ve Francouzsku v noci, kde celý plot svítící pokryt byl dešťovkami, a u některých z nich prý vlastnost tato ještě i v zajetí téměř 10 dní se zachovala.

Staré lékárnictví z dešťovek asi patero léků připravovalo, mezi nimi nálevy, soli a olej, schválené co neomylné proti zimnici, střelení v oudech a chřadnutí jich.

Vysvětlení obrázků.

Obr. 1. představuje vláskovku (*Nais proboscidea*) velmi slabě zvětšenou, s tenounkým vláskovitým rypáčkem, tělem po stranách dlouhými štětinkami opatřeným; přirozená velikost jest 2—4 čárky.

Obr. 2. Veliká dešťovka v přirozené velikosti se strany zpodní se štětinkami postranními, a. ústa, b. zadní konec uříznut, tam spatřuje se roura střevní. Na kroužku 21 jsou dva otvory, kde (dle Okena) vychází semeno, na 33 dva k vycházení vajec. Kroužky 40—43 jsou tak nazvané sedlo.

Obr. 3. Přední konec větší dešťovky se strany břišní; aaa, bbb jsou dvě řady malých důlečků, ze kterých malé ku pohybu sloužící štětinky, pouhým okem sotva viditelné, vystupují.

Obr. 4. Střední část dešťovky otevřená se strany břišní; a požerák, b uzlina nervová požeráku, c jícen, ll žíla břišní, h žaludek přední, f žaludek svalový, gg střevo já-

trami přikryté, k větve postranné žíly břišní, mmm nejsilnější jednolivé, v rozšíření naběhlé větve, spojující tepnu hřbetní s žilou břišní.

Obr. 5. Kus lýž, jako obr. 4., jen že se strany hřbetní s otevřeným žaludkem a střevem; a ústa i požerák otevřen, b svaly požerákové, c jícen, dddd vaječnický, e měchýřky slizové, ff svazy příční, g dutina žaludku předního, h dutina žaludková, i dutina střevní, k záhyb střeva, l játra.

Obr. 6. představuje soustavu cévní; a ceva hřbetní, b břišní, c větve spojující. Šípy ukazují pohyb krve v cevě hřbetní od zadu do předu, v břišní naopak.

Obr. 7. Soustava nervová dešfovky, velmi silně zvětšená; A kruh nervový požeráku, aa uzliny požerákové, B řetěz uzlin břišních, cd větvičky od nich vycházející, ee větvičky k hlavě vyslané.

Drobnosti.

Nejpatrnější předměty z letošní výstavy Pařížské.

11. Skladací praeparáty anatomické.

Tyto pro usnadnění studia anatomického veledůležitě sestroje jsou výrobky pana Auzouxa, který tou věcí již od r. 1819 se zanáší a v rodišti svém, Saint Aubin d'Écroville, rozsáhlou na ně dílnu založil, v níž pracuje 60—80 lidí. Praeparáty p. Auzouxa rozšířeny jsou v učených školách celého světa, a hotoviteli jejich dostalo se mnohonásobného uznání za jeho snahu tak prospěšnou vědě. On sám nazývá svůj šťastný vynález pitvou klastickou (anatomie elastique), od řeckého slova *κλάω*, *κλάζω*, znamenajícího tolik co *lámat*, poněvadž jeho sestroje skládají se ze samých kousků, z nichž každý představuje nějaký ústroj aneb některou jeho část, tak že se v jistém pořádku mohou rozebratí a týmž způsobem zase složití.

Pan Auzoux dělá tyto věci z obzvláštní těstovité látky, která v kadlubech přijímá nejjemnější vtisky, když pak vyschne, nabývá neobyčejné lehkosti a pružnosti, a při tom stává se tak pevnou jako dřevo. Pomocí těchto sestrojů možná v několika nedělích nabytí tolikerých známostí anatomických, k jejich získání by jinak potřebl bylo tolikéž let. Jimi zprostonárodněna jest věda, která nad jiné oslavuje ducha lidského, pitva srovnávací, ježto z jediného zubu, z jediného úlonku kosti poznávají učí neomylně celé ústrojí i způsoby života neznámého zvířete, jemuž tyto zbytky náležely.

Vše, cokoliv doposavad odkryto jest anatomickým otvíráním a rozbíráním těl od nejbhlejších starších i novějších pitevníků, věrně jest nápodobeno modely pana Auzouxa. Z těch nad jiné jest dokonalý model člověka. Částky tak útlé, že oko ne bez obtíže je postihuje, podány jsou v znamenitém zvětšení, tak že pohodlně mohou býti studovány. Tím způsobem vytvořeno jest oko, ucho, chráněn i všecky částky hlavy, nápodobeno vyvinování se vejce člověčího ve všech jeho proměnách, od objevení se jeho ve vaječniku až k utvoření se zárodku. Mozek, o němž tolik skoumáno a v posledních dobách tolik nového nalezeno, jest předmětem zvláštní bedlivé přípravy, tak že možno tu stopovati nejtulejší jeho tkanivo. Cena takového modelu člověčího těla, kterýžto sám o sobě tvoří takřka celý kabinet anatomický, jest mezi 500—3000 franků, podle jeho velikosti.

Sřávcí jsou mezi modely pana Auzouxa zastoupeni koněm, jehožto model skládá se z dvou set kusů, představujících jednolivé zevnitřní a vnitřní částky jeho, svaly, nervy a cervy, i všechny útroby zvláště. Tridcet zvláštních modelů ukazuje chirup-koňský a hovězí, ve všech dobách života, i možná tu na zubech neomylně poznati věk zvířete.

Z ptáků nápodobil p. Auzoux krocana, z hadů vyvolil si k tomu hrozejše. Zvláště o sobě modeloval hlavu zmiji, na níž viděti přístroj jedovatý, jeho svaly, žlázy a zuby. Ryby zastupuje mořský orcl (sciana aquila), hmyz má za reprezentanty chrůsta májového čilí babku, složenou v značně zvýšené velikosti z 500 kusů, včelu v šesti rozličných podobách, rovněž zvětšenou, housenku hedvábníka s podivuhodným ústrojem, jenž vylučuje mok tvořící útlá vlákna. Měkkyše představuje obrovský hlemejžd, složený ze 600 kusů, červy pijavka.

Kromě těchto modelů celých těl vystavil pan Auzoux také množství praeparátů v míře značně zvětšené, ježto ukazují proměny, kterým podléhá každé ústrojí živočišné přirozenými svými úkony, jako: dýcháním, zažíváním, obíháním krve, vyvinováním plodu a j. Modely tyto, veledůležité jmenovitě pro srovnací anatomii, vzaty jsou ze všech tříd živočichů, čehož na příklad uvádíme praeparáty ústrojí zaživacích, z nichž nalézají se tu: žaludek člověčí, lví, žaludek přežvýkavce, hlodavce, žaludek ptáka zrnožravého a dravého, žaludek žraločí, račí, kobylicí a včelí. Konečně ještě zmíniti se musíme o modelu vejce otevřeného na čtyř místech svého povrchu, na němž viděti jest všechny proměny, způsobené pochodem líhnutí. Tento poslední praeparát bez odporu jest korunou všech prací p. Auzouxa, i možná o něm říci, že tu příroda postižena jest při skutku a sama tajemství svá odhaluje.

Pan Auzoux neprodává toliko své modely, on je i půjčuje za levný peníz; ano, on činí ještě více a každým rokem drží v Paříži přednášky o srovnací anatomii a fyziologii, k nimž bezplatně připouští všechny přátely pokroku. Tyto přednášky jsou velezajímavé, nepodobajíc se přednáškám jiných profesorů, aniž unavující posluchače. Jmenovitě jest se tu podiviti obratnosti a rychlosti, s jakou pan Auzoux rozebírá i zase skládá své tak mnohonásobně složité modely.

Všech praeparátů pana Auzouxa jest 150, ježto se skládají málem z 200,000 kusů, což tvoří sbírku zajisté kromobyčejnou. Lehkostí a pevností svou vynikají tyto modely nade všechny jiné podobného způsobu a největší ale výhoda při nich jest ta, že počet exemplářů do nekonečna může býti rozmnožen.

Po těch 36 let, co se p. Auzoux zanášel anatomii klastickou, prospěl vynález jeho vědě převelice; ještě však mnohem větších služeb lze se od něho nadíti, až skladací modely jeho stanou se všeobecnými ve všech školách vzdělaného světa.

Ještě nové planety.

Dle nejnovějších zpráv opět rozmnožen jest počet asteroidův o dva, ježto jedním dnem (5. října b. r.) objevili Dr. Luther v Bilku a Goldschmidt v Paříži. Dr. Luter byl již před tím objevil čtyry asteroidy, totiž r. 1852 Thetidu, 1853 Proserpinu, 1854 Bellonu a v dubnu letošního roku Leukotheu; nejnověji pak vypátráný nazval Fides a přidal mu znamínko †. Také Goldschmidt není žádný nováček u vynalézání nových planet, neboť jest to již třetí od něho objevený asteroid; dva dřívější od něho vynalezené nazývají se Lutetia a Pomona, tento pak poslední neobdržel od učených ještě žádného jména. Fides nalezena jest od Lutra ve znamení ryb, Goldschmidtova nejnovější planeta ve znamení vodnáře. Těmito objevy vzrostl dosavadní počet asteroidů na 37. O astronomických poměrech nových planet posud nic jistého není známo.

Umělé líhnutí vajec strojem pana Nováka v Praze.

Jest sice věc známá, že se slepičí vejce také umělým způsobem při potřebném teple a vlhkém vzduchu vylíhnouti dají, mnohý se o tom zajisté ledakde dočítal, však což jsou představeni čtením dobytá, máme-li příležitost vlastním okem se přesvědčiti. Radili bychom tedy, aby přátelé přírody neopominuli příležitosti užiti a na skutečně vylíhání vajec se podívatí. Pan Novák již mnoho let s velikým zalíbením zabývá se takovým líhnutím. Dříve ve Vídni dosti dlouhý čas přebýváje navrátil se do své vlasti, aby i nás Pražany účastnými učinil tohoto zajímavého výjevu. V uršulinském domě zajal komnatu při zemi, kde českým a německým nápisem oznámena jest jeho dílna. Za skrovné vstupné 10 kr. viděti tam za oponou stojící stroj k vylíhnutí vajec. Jest to silná skříně z dubového dříví, uvnitř plechem pobita, z dvou nádob složena, a níž nhelnikem voda pořád stejně na 30° R. se obřívá. Voda přesahuje z jedné nádoby do druhé, které obě spojeny jsou silnou skleněnou deskou, pod níž se nachází šuple s vejci, tak že všechny skrze vodu a sklo viditelné jsou, k nemalému překvapení diváků, poněvadž se zdá, jakoby vejce byly ve vodě, což arci ten účel má, aby všechny změny na vejcích snadno pozorovati se daly. Šuplík dá se spustiti a vytáhnouti, když potřeba jest vylíhlé kuřátko vyjmouti neb čerstvé vejce přiložiti. Po straně jest vlastní prostor, kde nově vylíhlá kuřátka první dva dni v teple se chovají, až sama zráti počínají (neb žívi se ještě žlutkem do břicha vtáhnutým). Po straně v komnatě jest klec, kde se dospělejší kuřata chovají. Pan Novák a jeho pomocníci vykládají s velikou přívětivostí stroj a způsob líhnutí, a nikdo zajisté odamtud neodejde, aby se něčemu zajímavému byl nepriučil.

Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého dne 11. října b. r.

Po dvouměsíčních prázdninách byly zase měsíční schůzky přírodnického odboru otevřeny, které místo druhé středy v každém měsíci, nyní v druhý čtvrtek každoměsíčně se odbývají budou, aby se se schůzkami České Matice nestýkaly.

V schůzce této přednášel pan *Krejčí* o některých pozorováních zemězpytných, jako o porfyrnaté hornině, francouzské *Minette* podobné, která v břidlicích mezi Michlí a Strašnicemi dosti mocné sloje skládá a takřka zelenokamen zastupuje. Dále mluvil o mohutných převratech vápenných vrstev, a ukázal, že údolí Vltavské mezi Vyšehradem a Chuchlemlí vlastně skulina jest, roztržením vrstev povstalá. Konečně učinil návrh, aby se během budoucího roku sbor sám zevrubného vyskoumání okolí Pražského ujel a zvláště všechny výšky znova změřiti a botanické poměry zevrub vyskoumati dal. Sebrané práce mohly by se pak co zvláštní spis vydati. Sbor k tomu návrhu přistoupil. Mezi tím jednal p. *Krejčí* s panem prof. *Kořístkou*, který ochotně na sebe vzal úlohu, celou krajinu okolí Pražského, s paní matiční mapu sahá, s ohledem na výšky změřiti. P. *Purkyně* ml. obírá se skománím fysikálních a orografických poměrů Květeny Pražské, pan *Lokaj* pak skománím lmyzu; tak že, počítajíc k tomu zemězpytné studie pana *Krejčího*, na úloze vytknuté již se všech stran se pracuje. Jedná se také ještě o to, aby nejvýznačnější pohledy krajin fotograficky se sejmuly a tak fysionomika našeho okolí i v tom ohledu se osvětlila.

Spis, jenž na základě těchto prací vyjiti má, bude přístupný každému; bude to rukověť, jenž každého snadně a jistě v obor přírodopytu uvede.

Pan *Jul. Sachs* přednášel na to o působení hašišu a o zkouškách, které s touto opojicí látkou sám na sobě vyvedl. Přednáška ta jest v tomto čísle obsažena.

Konečně okazoval a vysvětloval pan prof. *Purkyně* krásné dílo *Ehrenbergovo: Die Mikrogeologie*, o němž jsme se již v jednom z předešlých čísel zmínili a kterých nyní sbor pro knihovnu musejní zakoupil.

Literatura.

Nauky technické od Dra. Antonína Majera. O spojitosti. V Praze. Tiskem K. Vetterlovské knihtiskárny (A. Renn) u 3 lip. 1855. Vel. 8., str. 215. S četnými dřevoryty.

Spisem tímto jest značný pokrok učiněn v pravé praktické fysice, v jaké mimo Dra. Kodyma u nás dosaváde nikdo nepracoval. Spisovatel, který s nemalou obětí spis tento vydal, pojednává v něm o všeobecných vlastnostech fysikálních, hlavně pak o spojitosti způsobem tak pochopitelným a spolu tak důkladným a zajímavým, že si každý po přečtení jeho přáti musí, aby co nejdříve celá fysika tak spracována byla. Schvalujeme ten spis každému, jak učitel, tak i průmyslníku, jakož i sonkromníku, kterýž v poučení zábavu hledá, co dílo všestranné a prospěšné, a vyzýváme k hojnému odbírání jeho již i z té příčiny, aby druhý podobný svazek co nejdříve vyjiti mohl. — Též úprava spisu, tisk a dřevorezby, zasluhují chvalného uznání.

Předběžné oznámení.

Pan Jan *Krejčí* dohotovil příručnou knihu o zemězpytu čili geologii a hodlá ji co nejdříve vydati. Bude tím veliká mezera v naší přírodnické literatuře vyplněna, neb vyjmouc *Převratty kůry zemské* od *Presla* a několik pojednání od *Krejčího*, jakož i zemězpytný přehled od p. Dra. Kodyma v *Hospodářských Novinách*, nemáme ještě ani jednoho spisu o této na nejvyšší důležité nauce. Spis sám bude obsahovati zemězpytné popisy skoro všech dosud vyskoumaných částí říše Rakouské, zvláště Čechy, Moravu, Uhry a Alpy, a mimo to veliké části Evropy, Asie, Ameriky atd.

Překlad *Zippova* přírodopisu pro nižší reální školy byl právě dotištěn a prodává se ve skladě normálních školních knih.

O b s a h.

Lev. — *Hašiš.* Od *Julia Saxa*. — *O vytvořování vajíček uvnitř těla slepičích.* Sepsal prof. Dr. Jan *Purkyně*. — *O deštovcích.* Nástin přírodopisný. Sepsal *Jaroslav Šafárik*. — *Drobnosti: Nejpatričtější předměty z letošní výstavy Pařížské.* — *Ještě nové planety.* — *Umělé ltlonutí vajíček strojem pana Nováka v Praze.* — *Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého dne 11. října.* — *Literatura.*

ŽIVA.

ČASOPIS PŘÍRODNICKÝ.

Redaktorové: *Prof. Dr. Jan Purkyně a Jan Krejčí.*

Číslo 12.

Ročník třetí.

Prosinec 1855.

Vychází měsíčně po dvou arších. Cena pro údy Matice obnáší ročně 1 zl. 30 kr. stř., pro odběratele ostatní ročně 3 zl. stř. Předplacení přijímá se v kanceláři p. J. U. D. *Jos. Fryče*, v Jindřišské ulici č. 900 — II., pak u domovníka v musejním domě, kdežto se čísla vydávají. Zasílá se také poštou. Poštovné obnáší ročně 36 kr. stř.

Straka.

Sepsal Dr. Ed. Gréger.

Každý člověk potřebuje nějakou zábavu, nějaký předmět, na nějž by upoutal pozornost svou, který by jej těšil, jej zajímal; který by jako nějaké dráždidlo na duši jeho působil a hladinu umrtvující jednotvárnosti v oběrstvující převáděl vlnění.

Dle okolností jednotlivce, dle chuti a povahy jeho jsou předměty tyto přerozličné. Měšťák bává divadla, koncerty a ruch života společenského vůbec v tisíce své podobě; nešťastný vězeň nalezne v temném koutku žaláře svého malého pavoučka, a nepatrný hmyz tento, jehož si v životě nikdy byl nepovšimnul, stane se jemu předmětem předůležitým, celou duši jeho zaujímajícím.

Venkovan v tichých samotách obrací často mysl svou k věcem na pohled dosti nepatrným, a přilne k nim náruživostí měšťáku nepochopitelnou aneb dokonce směšnou.

Velmi dobře se pamatují, kterak jedenkráté příchod dvou strak celé obyvatelstvo osamělého domu našeho do nemalého přivedl pohnuti. Bylo to z jara časně ráno, když pronikavý kvákot stračí z blízkého lesa se ozýval. Byl to neobyčejný zvuk v lesích našich, neboť chytrý tento pták nerad se zdržuje v hlubokých hvozdech, olibuje sobě malé háje a bory uprostřed poli a luk, blíž vesnic a lidských příbytků.

My pospíšili k oknu, abychom spatřili vzácného hosta; a ejhle! tamto seděl u kraje lesa, na vrcholku smrčky nejvyšší. Bílý náprsníček zdaleka se svítil, a dlouhá, rovná péra v ocase třpytila se v rauní záři jak na modro kalená ocel. Bystře ohlížela se straka kolem sebe a zvučný kvákot její rozléhal se daleko po tichém lese, z něhož družka její stejným odpovídala hlasem. Nás všechny těšili noví hosté, mluvivalo se často a mnoho o nich, a každodenně věděl někdo o nových kouskách, které byly straky vyvedly.

Straky obletovaly les, prohlížely si vůkolí, i zalíbilo se jim u nás, neboť neodtáhly více z lesa našeho. Ráno když se sluníčko probudilo, sedly si na vršíček smrčkový a tak libezně a jemně štěbetaly, až milo poslouchat; neboť i straka má své písničky, a kdo jen křiklavý kvákot její slyšel, nepomyslíl by si věru, jak jemně a do-

jímavě také zpívati dovede. Pak se počaly starat o denní svůj chléb, vyletěly si do polí neb do zahrady, a sháněly kde se co pro ně hodilo.

Někdy zaletěly do tmavého houští a velmi hlučně spolu štěbetaly, jakoby nejdůležitější záležitosti vyjednávaly. Hovořily bez pochyby o svých domácích záležitostech, neboť nedlouho na to počaly snášet suché proutí a chraštíčko, a vystavěly si na borovičce husté, pohodlné hnízdo, proutím pilně opletené, nahore trním přikryté a dvěma otvory po stranách opatřené. Samička snesla vajíčka, a po nedlouhém trpělivém sedění slyšeli jsme k všeobecné radosti kvikot a piskot mladé rodiny stračí na stromě.

Před naším domem nalézá se malá štěpnička. Zajíc a koroptev hledali v ní outočiště pro svou rodinu, myslíce snad, že v tak blízkém sousedství lidském bezpečni budou před vražednou slidností lišky neb kuny. Pani ramlíce těšila se z třech mladých zajičků, a koroptvička seděla na vejcích. Jednoho dne vidím z okna straku, an v vštěpnici na zemi sedíc něco trhá. Jdu tam a naleznu mladého zajička, mrtvého a již napolo roztrhaného. To mne velice mrzelo na straku, že tak krvežíznivě proti nejbližším sousedům si počínala. Zajíc, poznáv neštěstí v rodině své, odnesl v noci ostatní dvě mláďata na bezpečné místo. Ale straka osvědčila nyní celou svou loupeživou povahu.

Druhý den na to vyslídila okem ku podivu bystrým hnízdo koroptví, a než kdo tomu zabrániti mohl, vypila vajíčka ubohé koroptvičce. To ovšem již bylo příliš! a když se nám brzy na to mladá kuřátka a kačátka ztráceli počínala, aniž bychom loupež tuto komus jinému nežli strace přičítati byli mohli: tu vzrostl hněv náš tak velice, že jsme uzavřeli nebezpečného loupežníka i s celou rodinou jeho vyhubiti.

Ale ortel smrti byl snadněji pronošen než vykonán. Já převzal exekuci. Upletl jsem žiněná oka a poličil je u otvoru hnízda stračího, doufaje, že při krmení mláďat staří se chytí. Když jsem se ale druhý den šel podívat na výsledek své lsti, spatřil jsem oka vyvlečená a jako na posměch kolem otvoru do proutí vpletená. To tedy nešlo. Uminil jsem si nyní loupeživé straky prachem a olovem se světa sprovoditi. Vezmu pušku a schovav se v přiměřené dálce od hnízda do houští, čekám na příchod strak. Netrvalo dlouho, i slyším lehký let stromovým šustět, já se seberu a číhám s napnutou pozorností; ale straka neletěla přímo na hnízdo, obletěvši je napřed několikrát z pozdálce spatřila mne a s náramným křikem pospíchala pryč. Já byl prozrazen a vše čekání marné. Tu mi napadla, jak jsem se domýšlel, výborná lest. Vezmu starý plášť, pověsím jej nedaleko hnízda do houští a odejdu. Straky se točily ve výšce a obletovaly plášť napřed z dálky pak vždy bliž a bliž, až konečně zpozorovaly, že to pouhý strašák, i nevěšimajíce si ho děle doletovaly k hnízdu a krmily mláďata svá jako kdy jindy. Třetí den na to, maje za to, že obě straky daleko odletěly, příkradl jsem se houštím a vlezl pod plášť čekaje s nataženým kohoutkem na příchod strak. Ačkoliv jsem si všemožnou práci dal, všechny záhyby u pláště tak uložiti, jak před tím byly, zpozoroval předce chytrý pták okamžitě změnu na plášti, a jakoby uhodl příčinu, nepřibližoval se k hnízdu, dokud jsem pod pláštěm ukryt byl.

Toto marné čekání, tato vždy zklamaná lest mne velice popudily, a to tím více, an jsme kuřátka již ani před dům pustiti nesměli, neboť vražedlná smělost stračí rostla s nebezpečenstvím, které jsem jí strojil. Já si tedy vystavěl nedaleko hnízda boudu z choje, tak hustou, že nebylo ani stračímu oku možná do ní prohlédnouti. Malý otvor, pouze pro hlaveň pušky, byl nechán. Z počátku vedly straky zase náramný křik a ne-

troufaly si dlouho k hnízdu. Konečně ale osmělily se a nevšímaly si více boudy, jako před tím pláště. Za nějaký čas vloudil jsem se do boudy a čekal na straky.

Ale ku podivu! jakoby chytré straky úmysl můj byly uhodly, zdvojnásobily opatrnost svou, a když jedna z nich do poli pro pokrm odletěla, zůstala vždy druhá blízko hnízda na stráži, tak že vše, co se u boudy dalo, pozorovati mohla, aniž sama pozorována byla. Jak mile jsem v boudě se ukryl a straka pokrm nesoucí se přibližovala, dala jí druhá na stráži stojící zvláštním křikem vědomost o mé přítomnosti a hrozícím jí nebezpečení. Já bych byl mohl celý den čekati, straky by byly nechaly spíše mláďata svá hladem pojíti, nežli by se k hnízdu byly přiblížily.

Tu jsem se odhodlal ku každé nesnázi. Pozdě s večera, když již neprůhledná tma les naplňovala, příkradl jsem se zticha do boudy a očekával v ní příštího rána.

Tenkráté mne straky neviděly. Počínalo se rozednívat. Sem tam po lese ozýval se již některý malý ptáček a bližše neb dále jiný mu odpovídal; pak i větší ptactvo, drozdi, kosí atd. se probuzovali a dávali si vespolek dobré jitro. Tu se na blízku mne ozvalo lehounké štěbetání, v hnízdě stračím stejným se odpovídalo hlasem, a brzy na to vyletěla straka z hnízda. Sednuvši si podál na vršček stromu, rozpýřila se, otřásala sebou, urovnávala zobákem rozčečraná pírka a dala se do křiku; volala na družku svou, která na blízku hnízda nocochovala a štěbetáním svým ji byla zbudila. Tu padla rána z pušky a nešťastná štěbetalka válela se na zemi. Druhá dala se v blízkém houští do náramného kráкотu a celá uděšená pospíchala odtud. Já však sebral kořist svou, doufaje, že nyní nebude za těžko i druhou zastřelit.

Ovdovělá straka odletovala a doletovala k hnízdu a měla nyní mnoho práce s krmením mláďat; ale péčí a prací vzrostla i smělost její tak velice, že se neostýchala, homolky, které jsme na dvoře sušili, v pravé poledne odnášeti. Když jsem tedy viděl, že straka opět do poli zalétla, vlezl jsem si zase do boudy a čekal na její návrat. Nečekám dlouho, tu něco zafiči povětrím, větvičky zašustí a jako střela vrazí veliký jestřáb do hnízda stračího. V hnízdě ozve se žalostný piskot, a mladé stráče vypadne z hnízda na zem. Jestřáb vyrazí z hnízda, a nesa ve spárech mladé stráče střelhibtě v houští zmizí. To vše stalo se tak rychle, tak neočekávaně, že jsem jestřába, střeliv na něj, docela chybil.

Vystoupím z boudy a celý udíven zdvihnu stráče na zemi ležící. Toto dalo se do křiku, v tom okamžení přihnala se stará, a vidouc křičící mládě v ruce svých, zapomenula na každé nebezpečení a s náramným křikem točila se nad hlavou mou, div že do mne nevrátila. Tu mi bylo ovšem snadno i ji zastřeliti, a tak konečně po dlouhém namáhání celé to loupeživé plemeno vyhubiti.

Co se jestřába dotýče, vykládám si tu událost takto. Dokud ještě obě straky na živě byly, čekala vždy jedna z nich na stráži, aby se žádný nepřítel k milé rodině přiblížiti nemohl. Jak mile ale jedna z nich mrtva byla a druhá pro potravu odletěti musila, tu bylo hnízdo beze vsí ochrany a loupeživému vpádu jestřába v šanc dáno.

Kdybych byl hned zpočátku některé mládě z hnízda vybral, tedy by byli staří žalostnému křiku jeho odolati nemohli, a přiletěvše neohroženě k obraně jeho sami v ránu by mně byli přišli.

Sepsal jsem událost tuto z dvojího ohledu, předně, abych uvedl příklad chytrosti a duševní schopnosti některých zvířat, a zadruhé abych pobídl všechny ty, jenž k tomu příležitost mají, k bedlivému pozorování zvířat v duševní činnosti jejich. Zvláště lesníci a myslivci potkávají se v životě svém přecasto s podobnými událostmi, a kdyby sobě

neobtěžovali větší pozornost k nim přiložití a je zaznamenávati, měli bychom v krátkém čase dosti materiálu k sestavení zajímavého a před důležitého dušesloví zvířat, čehož nám až dotud naprosto chybí.

Topení malých prostorův.

Lampa topičí, lampa lázenská, kaménka kahaneová pana Ludvíka Bégue-a.

(Vyňato z francouzského časopisu *Cosmos*.)

Náš obvyklý způsob topení dřívím aneb uhlím vidí se na první pohled přirozeným, jednoduchým, snadným a hospodárným; zatím však uváživše jej podrobněji nemůžeme neshledávati, že těmto výhodám, ovšem zdánlivějším nežli skutečným, vyrovnají se nepříslušnosti dosti závažné. Pálení dřívím žádá krb (komín vláský) aneb aspoň kamna obšírná, rozložitá, s místa nepohybnelná, před kteréžto anebo na které nemožná jest přistaviti jiných nádob, kromě visutého kotle neb hrnce. Topení dřívím nadto, netoliko že pouze na určitém jednom místě obydlí před se bráno býti může, požaduje vždy obzvláštní přípravy paliva (rozštípaní, rozřezání atd.) a neustálého ošetřování. Když dříví v komíně hoří (jak obyčej jest v Angličanech, v jižní Francii, ve Vlaších a jinde), uchází průvanem na venek největší částka, asi tři čtvrti tepla spálením zplozeného, ke ztrátě náramu; k vyhřátí vzduchu v pokoji samém nezbyvá než horkost z ohniště sálaná, kteráž k vyhřátí nedostačuje, není-li plamen mocný a plápolavý, to jest jestliže se pojednou veliké množství dříví nepálí. Komíny vláské hodily se dobře do velikých pokojů domův starodávných o převysokých stropích, oknech trvanlivých, neprůdušně se uzavírajících, opatřených tabulemi ze silného tlustého skla; dokud nadto i levná cena dříví připouštěla spotřebování zásob ohromných. Komíny tyto jsou dokonce nevydatné v malých prostorách novějších obydlí, ježto vlastně mnohem těžší se topí nežli rozsáhlé síně starých zámkův — pro tu prostou příčinu, že skrovné množství povětří v pokojících, sotva vystačující k stálému zaopatřování komína, každou chvíli musí se obnovovati skrze skuliny oken a dveří špatně zapadajících. Vzduch oteplený, sálavostí kamen ustavičně vtažovaný do komína a z něho vypuzovaný, vyměňuje se pořáde novou silou studeného vzduchu; i divíme se potom tomu, kterak se děje, že navzdor dobře praskajícímu ohni temperatura oněch částek pokoje, do kterých sálavost nedoniká, sotva vystupuje v zimním mrazu na deset neb dvanácte stupňův nad nullu. Pakli ale pro zabránění neustálé směny vnitřního povětří v malém pokojíku začeme skuliny dveří a oken suknet, tu se tráví dříví nedokonale, komín kouří; aneb i povětří poškozené a zhustlé v brzkém čase učiní obydlí neobydlitelným. Tvrdíme to na věrném základě zkoušek, jakové každý sám opakovati může; věci ty jsou tak patrné, že skoro všude ve Francouzích jeví se snaha, vytisknouti komíny kamny. Tato výměna neomylně má svou velikou výhodu v ohledu na uhošpodaření paliva; avšak i kamna ještě velmi upominají na staré komíny.

Je-li průvan silný, přichází vždy ještě daleko větší část teploty k neužití; povětří, sotvy ohřáté v malém pokojíku, odvádí se a znova studeným vzduchem nahraňuje; temperatura velmi zdlouhavě vystupuje. Pakli tah v kamnech je slabý, tato kouř a nebo povětří se stává palčivým a nečistým; což jsou zčásti tytéž nemilé nepohody, jako s vláským komínem; tenť bez odporu činil topení dražším, avšak i příjemnějším a zdra-

vějším. Jest tedy otázka přirozená, zdali by s proměněným způsobem staveb samých rovněž i způsob topení neměl být proměněn?

Nepříležitosti ještě obtížnější, nežli při topení dřívím, spojeny jsou s pálením kamenného uhlí. Vždy jest potřebí komína, aneb nístěje neb kamen nepomykatelných, a není možnosti, aby se v příbytku na kterém místě libo oheň rozdělal, žádá-li jej místná nějaká potřeba. Uhlí kamenné rozhazuje při hoření lehounké černé saze, vsudy poleující, všecko špinící a ústroje dýchací ovšem unavující. Ve městech, kde so uhlí všeobecně užívá, bývají zdi všech stavení černé, a v několika hodinách máme bílé prádlo své pokálené. Ostatně potřebí dlouhého s uhlím zacházení, anobrž návyk několika věkův, nežli se vypátrá, kterak je hospodářsky páliť; Pařížané aspoň, uvedouce důkladně všecko do počtu, shledali by skoro pokaždé, že jest užívání uhlí kamenného v obydlích stejně útratné, jako užívání dříví za palivo.

Topení uhlím kamenným neb dřevěným, a podobnými hmotami jako jsou rašelina, hnědé uhlí a j., jest krom toho nebezpečné vydechováním zvláštních plynův. Kdykoli totiž není spálení dokonalé, živění ohně vzduchem čerstvým dostatečné, vydechujel ono kromě uhličnatky, k dýchání nevhodné avšak přece neškodné, také větší neb menší množství kysličníku uhlikového, plynu náramně jedovatého, i když v maličké míře jest vdychán. Z té příčiny jest každé pálení uprostřed povětří, jež dýcháme, nebezpečné, poněvadž ono vzduchu nutně odnímá kyslík jeho, a dává nadváhu dusíku, plynu to k živění nepřítomnému, a že za kyslík přijatý odevzdává kyselinu uhlikovou. Avšak těmto prvním dvěma účinkům, jediným to které vznikají, pálíme-li dříví aneb olej v kahanech průdušných, snadno jest se vyhnouti, přirozeně již tím pouhým skutkem, že nejsou naše pokoje neprůdušně ohrazeny; vůbec postačí, aby vzduch k dýchání způsobilým zůstal, což se děje opakovaným provětráváním skrze otevřená okna a dvéře, čímž se obnovuje. Jinak ale, jakožto se přihází anobrž s nutností se stává s kamenným uhlím, rašelinou a t. p., když nedokonalé spálení přidává kysličník uhlikový k přemíře dusíka a kyselině uhlikové, velmi těžko bude odstraniti nebezpečenství, vždy se bude po nějakém čase báti zlých následkův.

Bylo by bez prospěchu, pouštět se dále v tomto rozbírání, lépe bude, a s větším užtkem setkáme se, vypočteme-li s úplností podmínky, kterýmž dostátí musí způsob topení nového, maje se hoditi k navyklostem časův moderních: k malým komnatám, k životu velepohyblivému, ku potřebám modickým, které oblíbené pohodlností a zdobností vyhovětí musejí atd. Tyto podmínky možná v tento smysl pronéstí:

Předně: nový způsob topení nesmí potřebí míti průvanu komínového, aniž kamen nemovitých, nesmíř nynějším komínům ponechatí větší úkol, nežli úkol větrníka (ventilatora). Druhé: musí se dáti provésti ve všech pokojích příbytku. Třetí: náčiní, jímžto se ve skutek uvede, musí se rychle a bez veliké obtíže dát přenášeti z pokoje pracovního do večeraďla, z večeraďla do salonu, ze salonu do lehářny atd. Čtvrté: musí ono tak býti zřízeno, aby se v něm kdykoliv a v překrátkém čase mohl oheň rozdělal, mírnit, uhašovat a opět rozněcovat. Páté: palivo upotřebené musí být velmi obecné, skoro všude k nalezení, neobšrné a snadno přenášitelné, mající při malém objemu velikou silu zahřívací, a sporé aspoň tak dalece, aby třeba jeho cena i převyšovala o něco cenu uhlí a dříví, žádné teplo při pálení nazmar nepřicházelo. Za šesté konečně musí palivo vždy dokonale se strávití, nesmí tedy vydechovati kysličník uhlikový.

Úloha dobře vyměřerá bývá již více než z polovice vykonána. I vedlo zajisté prosté vypočtení podmínek přirozenou měrou k závěrku, že náčiním hledaným musí býti

kahan, palivem tekutina, přede vším oleje obyčejné k svícení, navzdor ceně trochu vyvýšené; též oleje pryskyřičné, až by se podařilo přivést je k úplnému spálení v kahanu.

Netřeba vykládat šíře přičiny, proč kahan volili sluší: jest to náčiní obecné, movité, snadné k přenášení, s nímž každý zacházeti, které bez nesnáze každý rozsvítiti, řídit i vyhasiti umí. Neméně výborné jest vyvolení tekutin a olejův, bez toho jinak nevyhnutelných. Zahřeje-li totiž jeden kilogram (málem 2 ř) dříví, na vzduchu náležitě vysušeného, dokud hoří, toliko 2945 kil. vody o 1° tepla (z 0 na 1°), a 1 kilog. obyčejného plaveného dříví, jakož i rašeliny sotva 1500 kil. vody: tedy již 1 kilog. uhlí kamenného prostřední dobroty zahřeje o tolikéž 6345 kilog. vody, 1 kilog. sprostého uhlí kamenného 6000 kil. vody, 1 kil. oleje řepkového již 9300 kil. vody — o dobrou třetinu více nežli uhlí kamenné; 1 kil. oleje pryskyřičového asi 7000 — o šestinu více nežli uhlí. Mají tedy oleje, stejné objemem a tíží, znamenitou mohutnost zahřívací; nadto všude se nalézají, a hoří-li náležitě, nevydávají ani kouře, ani zápachu, ani kysličníka uhlíkového.

Ze všech kahanův nejjednodušší, poněvadž jest skoro bez mechanismu — nejpohodlnější, poněvadž připouští pálení olejův všelikterých a dle potřeby i lojův, jest kahan sluneční, starý to kahan římský, zdokonalený připojeným komínkem dýmomorným s dvojím průduchem. Na tomto kahanu rozhodně ustanoviti se záhodno jest, toliko malé proměny s ním diti se musejí, přiměřeně rozličným úkolům, ku kterýmž ho použito bude.

První upotřebení kahanu k topení koupelí. Vana pohyblivá s kabanem.

Koupání se v lázních jest tak staré, jako paměti lidské. Anobrž jsou lázně, obzvláště v některých jižních a východních krajinách, tak důležité a nezbytné, že skoro všechna původní náboženství, ani mosaismu nevyjimaje, stanovila jich užívání za přísný zákon a obřad; obmývání, očišťování předcházela právem nejslavnější výkony bohoslužebné. Jak u Řeků a Římanů, tak u Židů starověkých a u nynějších národů východních zajímá koupání důležitou stránku jejich života fysického. Od něho očekávali čistotu tělesnou, požadavek to prvního pravidla zdravovědy a podstatnou podmínku dokonalého zdraví; od něho odpočinutí údům, zemdleným v stálém boji člověka s přírodou, s sebou samým a s spolutvory svými.

Pod východním nebem, tak čistým a teplým, pobízely samy proudné řeky, jezera, prameny a rybníky přirozeným způsobem ku koupání; voda vezdy a všude vlažná stačila vyhověti svrchovaně všem potřebám. V pásmu řeckém, již mnohem čerstvějším, doháněla nutnost k lázním uměle vyhříváným. Římané prvních věkův, převelmi silní a otužení, neměli ku koupání jiného kupadla, nežli řečiště Tibery; avšak jejich zženili potomkové nemeškali zařídit si teplé lázně veřejné, kteréž uměním věru podivuhodným pořád dokonaleji a složitěji stavěli. Přísnější zákony křesťanské vypudily aneb obmezily velice tento choulostný přepych; zvyk lázní ale předce zachováván. V Gallii ubíral se lid v teplém počasí do studené koupele říční; třídy zámožné užívaly teplých lázní u lazebníkův. Poznenáhla povstávaly v řeckách aneb uvnitř měst u větší neb menší rozsáhlosti zřízené lazebny, jejichž počet stále zrůstající snižoval vstupní ceny, tak že mohly teplé lázně vejíti v obyčej obyvatelům městským, těm alespoň, kteří od zaměstnání svého počestně živi jsou.

Koupele jsou znamenitě blahodárné: ony zachovávají pravidelný chod činnosti kůže, zamezují tak velmi obecné nemoci kožní, dodávají pleti kluzkosti a svalům pružnosti; odnímají jako nějakým kouzlem zemdlení těla i duše, jsou vydatným prostředkem pro

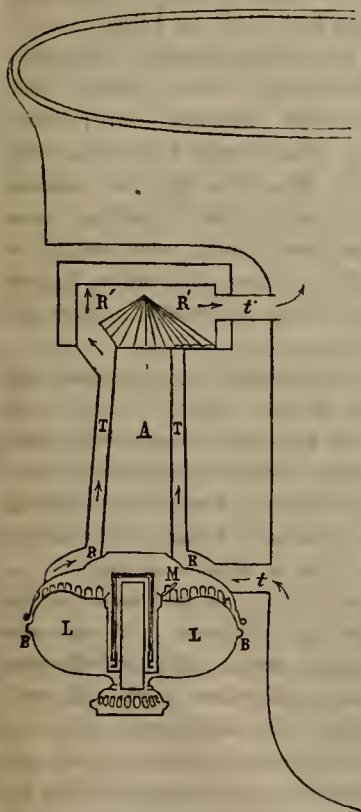
mnohé neduhy a nemoci. V posledních těchto letech obzvláště bylo za velikou nenáležitost pokládáno, že užívání jich není ještě možné všem lidem, a nynější ruch ve Francouzích, podporován anobř podněcován samým císařem, i k tomu se nese, aby se našly potřebné prostředky a cesty, jimiž by se teplé lázně staly všem přístupnými: dětem z domův sirotčích a nalezcův, chovancům škol bezplatných, třídě pracovní v městě a na venku, anobř i chudým, kteří jen od milosrdenství obce žijí.

Tím samým, že nyní teplé lázně mezi první potřeby se pokládají, žeť potřebí dávatí a brátí je všude a v každé době, v chalupě selské a před bídným slavníkem chudiny, jak v strojné komnatě boháčově u nohou skvostného lože, vzniká úloha velmi důležitá a bolidá dalekého působení: aby se vynášlo a vyhotovilo náčini co možná jednoduché a zručné, nepřimnožující v ničem objemu samé vany a nezvyšující její cenu leda o nepatrný přírostek, kteréž by, vždy jsouc při ruce, jakmile působiti započne, již samo od sebe dále účinkovalo, aniž by z bázně před zapálením zvláštního připravení třeba bylo. Tato úloha byla velmi nesnadná, tak že navzdor bezpečným pokusům důmyslných mužův nebyla dlouho náležitě rozřešena. Do lázně zapotřebí v průměru

200 litrův vody, ohřátých do 30° C.; avšak rozeřtí takového množství vody k 30° žádá tak dlouhý čas, i když veliká kamna neb šířý komín k naší službě jest, že by se zpočátku zdáti mohlo nemožností, dosáhnouti toho cíle jedině nádržkou olejného kahanu místo ohniště, a kovovým komínkem, pokrývajícím knot její aby hořel bez dýmu, místo dymníku. Avšak tato nemožnost zatím již jest uskutečněna, což následující výklad snadno poobjasní:

Na obraze našem viděti lampu pro koupele v podélném průřezu. Skládá se ze dvou částí, z dolejšího vlastního kahanu měděného formy antické, jehožto postavec trochu nad zpodem jest propíchán dokola dirkami, jimiž vnikati může do střední roury povětří, aby působovalo spalování; a z částí hořejší, k nižší kahanec přiléhá a kteráž ke stranám jeho se připevňuje závorkou jako u bajonetu. Zpodkem svým vydutým slouží tento svrchní díl lampy za nádrž vzduchu, dováděného sem skrze dirky nad zpodem kahanu a stanovičho průduch vnější, jehož činnost s činností průvanu vnitřního se pojí k úplnému spálení oleje; svou troubou neb rourou střední vydutou tvoří nad kahanem komín, jenžto pod hořejším koncem jiné dirky má ku propouštění povětří tam vniklého.

Uvažován o sobě složen jest hořejší díl ze dvou nádržek *RR* a *B'R'*, souvisících vespolek přímo, kolem vnitřní trouby obloženou a tudý dvoustěnou rourou *TT*, a dvěma rovnovážnými troubami *tt* s vanou,

anebo vůbec s nádobou, ve kteréž má voda býti rozeřhata. Zpodina nádržky hořejší jest vyzdvížena na způsob klobouku s brázdami, poskytující široký povrch, rozeřhivaný silně plamenem kahanu. Takto dochází všecca teplota kahanu výborně svého upotřebení, aniž z ní něco na zmar přichází, poněvadž uprostřed uzavřeného prostoru žádná teplota sálati nemůže skrze dvoji stěny, obsahující mezi sebou vodu, kteráž ohřata býti má. Mysleme si, že jest kahan rozsvícen a celé náčiní ve spojení s vanou skrze své dvě roznozánné trouby t a t' . Voda vchází nyní z vany troubou t do nádržky RR , kdež se ohřívá, čímž stavši se lehčí vystupuje v cilindrické dvoustěnné rouře TT , až dostoupí nádržky $R'R'$, na své cestě vždy lépe se zahřívajíc; pak již vrací se do vany nazpět troubou hořejší t' , a tam vyhledává rovnováhy s obklopující ji spoustou vody studené, postupujíc jí částku své nabyté teploty. Tímže časem vnikla již zase nová síla vody rourou t , zahřívá se na své cestě, vystupuje a opět vrací se do vany, a tak ustavičně voda kruhem se hýbe ve směru, jež šípové ukazují. Tímto stálým obnovováním a kroužením nadotýká se konečně všecca voda ve vaně, ačkoli v postupných částkách, s přehorkými stěnami vydutého komínu a vypuklého klobouku, a tak po několika hodinách, aniž kdo pozor mílí musel, nabude voda teploty žádané $30^{\circ} C.$; lázeň jest připravena.

Pravili jsme po několika hodinách, poněvadž jsme brali ohled na kahan obyčejný o jednom toliko knotu. Užijeme-li ale kahanu o více soustředných knotech, podobného k oněm, které Fresnel a Arago dali sestaviti k službě světláren a které mohou vydati až i pětadvacetkrát více tepla nežli kahanec nejlepší o dvojím průchodu: čas potřebný k vyhřání lázně můž býti zmenšen na jednu, ba až na půl hodiny. Lázeň pak bude v témž krátkém čase hotova, jako kdybychom ji byly obyčejným způsobem ohřívati, anebo kdyby byla z venku teprv přinešena. Ohřívání vody kahanem poskytuje jinou ještě výhodu pozoruhodnou, totiž tu, že necháme-li jej dále hořeti, vstoupivše již do lázně, udržíme v ní stále teplotu žádoucí, a že nepocitíme stydnutí těla, třebaš bychom sebe déle v lázni potrváli; aniž pak bude nám potřebí rukou služebných, aby částku vychladlé vody vyčerpávaly, vodou teplou ji doplňující.

Obraz náš představuje přední díl vany, do kteréž kahan svýma troubama jest zapuštěn, jsa ve spojení s vodou v ní obsaženou, jejíž hladina musí vždy nad hořejší vodorovnou troubou státi. Má-li kahan v činnost uveden býti, netřeba nic jiného, nežli obracet jeho dolejší částku, pokud nezapadají háčky oněch závorek do důlku v kahanu; potom již můžeme kahan rozsvítit, plamen zříditi a zanechat jej beze všeho dohlížení. Libo-li, můžeme náčiní ověšiti prozřetelně plátěnými prostěradly a ručníky k usušování se po koupeli, aby se tam prohřály; a ničehož již nezbývá k úplnému obslužení.

Snadno bude utvořiti vanu zevnitř v ten způsob, aby se z ní stala lavice, kteráž by stála nepozorována mezi nábytkem pokoje spaciho neb oblékárny. Takováto vana učini velikou službu každému hospodářství, buď si velké či malé; každý již bude moci míti svou lazební sedničku, která posud bývala výhradním dobrodiním domův nákladnějších. Příjemná to věc, neodpírám, můžeme-li, chtějice vzíti lázeň k vůli zdraví neb čistotě, kázati jí připravit neprodleně v obzvláště k tomu určené místnosti, avšak této příjemnosti vyrovnají se nepohodlnosti a nebezpečnosti ne zcela nepatrné. Síňky lázeňské bývají vždy studené, samým pak účinkem koupele stávají se rozšířené dirky kožní citlivějšími, a vnější agencie důtklivěji v ně působiti mohou. Jest skoro nemožno nezastuditi se, vystupujeme-li z tohoto dvojího okolku tekutého a parového na vzduch, jehož stupeň teploty o tolik nižší jest; i přiházívá se často, že se stává opouštění lázně,

kteřoužto jsme doufali spraviti síly své, pravým počátkem prudkého aneb chronického bolení prsou.

A jakých tu rozpakův a hluku, jedná-li se o lázeň zrovna u postele nemocného, kterémuž největší šetrnosti potřebí.

Vana tato o kahanu, obzvlášť tenkrát, až bude voda do všech poschodí domův vzhůru hnána, stane se obyvatelům měst velikým dobrodiním a bude jí všude nalézti. Jaká to šťastná výhoda, můžeme-li na večer před uložením se pouhým otevřením kohanou a zapálením kahanu připraviti si sami lázeň, ovšem ne více v obecných koupelích, kde snad ji připravují lidé sklíčení nakažlivými neduhy kůže neb jinými, nýbrž ve své vlastní vaně; lázeň, kterou zrána najdeme zcela hotovou, kterouž i budeme moci opustiti, abychom ji ihned za příjemné teplo a odpočínutí v posteli směnili.

Nemenších služeb proukáže vana ta na venkově. Každá obec bude moci a musel míti svou vanu, aspoň nemocným ku prospěchu, kterouž po ukázaném nařízení lékařském bude každý smíti domů přinésti. Chudým dá obec toto dovolení zdarma, rodiny zámožnější mohou skládati malý peněz, jinžto se zapraví vydání za tuto službu tak velice dobrodějnou a zdravoploдную.

Lázně na nohy a sedací potřebují se ještě častěji nežli lázně na celé tělo, kahanem našim jest jich také mnohem snáze působiti, poněvadž mnohem méně vody ohřívati potřebí. Takovéto lázni možná dáti formu obyčejné sesle; polštář ukrývá kovovou kádíčku na vodu, kteráž zase dvěma vodorovnými troubama s kahanem jest spojena. Tuto přistoupí ještě to dobré, že bude možná stupeň tepla v lázni nejen vydržovat, ale i zvyšovat po začetí koupele; nemocný bude také v stavu, větší stupeň tepla snésti aneb prodloužiti do neurčitého času blahodějně působení, aniž může pozvolným neb náhlým zastuzením lék se obrátiti v horší věc, nežli neduh sám byl. Smíme tvrditi bez přepínání, že mezi desíti lázněmi na nohy neb k sedání, zřízenými podlé obyčejného návodu, osm jich není jak by přáti bylo a nepřivede oněch účinkův, které lékař očekával. Koupel částeční, kahanem ohříváná, nábytek to jak velmi úhledný, tak i nad míru jednoduchý, najde nutně též svého místa ve všech domácnostech. Voda, byšši na večer nalita do kádíčky, do rána se oteplí neb zahřeje dle toho, jak bude knot v kahanu více neb méně povytažen.

Kahan povede také k zhotovení nádob nositelných, aby se jich prostředkem ohřívaly aneb teplými zachovávaly mnohé kapalné věci, u př. polivky v nemocnicích, káva neb čaj v hostincích; punč, teplé víno atd. pro větší společnosti; mléko, jehožto smetanu chceme v zimě na vrch vyhnati, aneb kteréž sraziti chceme atd. Odtud již povstalo množství užitečných náčiní, na kteréž by bez kahanu nebylo se pomysleno, a kterých co den dobrý počet přibývá. Avšak zbývá ještě jedno důležité použití kahanu, kteréž dlužno méně kvapně oznámiti.

Druhé upotřebení. Ohřívadlo neb kamínka kahanová (calorifère à lampe) k potřebě pokojův, vozův na železnicích, včejných kočárův atd.

Dlouho tomu, co se pokoušeno o vynalezení ohřívadla bez trouby komínové, anebo vůbec bez pevného spojení s komínem; tedy takového, které by s místa vzato a odnešeno býti mohlo. Četní vynálezci domnívali se, že cíle toho dosáhli, a jejich důmynské nástroje měly aspoň zpočátku jakýchsi žádaných výsledků. Avšak na neštěstí užili jsou uhlí za palivo, kteréž ale, na jakýkoli způsob připravené, vždy zplozuje plyny otravné, působující často

smrtné omdlení. Na dožádání zdravotní rady vložila se v to správa zemská a zavrhla nálezký ty, na nichž tolikéř naděje spočívaly. Bylyť ovšem pohodlné, ale v pravdě nebezpečné; což přestane, jakmile vezme se na místě uhlí olej, a na místě kamen kahan. Aniž pak již policie si smyslí zapovídati nová ta ohřívadla, ježto budou tak neškodné jako kahaný svítec, lojové a voskové svíce, aneb trouby, jimiž světlový plyn vytéká. Avšak, zeptá se snad někdo, zdali možná, aby jednou lampou oteplil se pokoj až ku příslušnému stupni? zachovaje ku př. i v zimě teplotu + 15°? Mohla by o tom vzniknouti pochybnost i po výsledcích, obdržených ohříváním koupelí, nejnovější zkoušky poskytlý ale tak překvapující a neobyčejné úkazy, že můžeme od nynějška považovati úlohu topení kahanem za zcela provedenou.

Kamínka kahanová jsou tak jednoduchá, že nepotřebí výkresu, aby jim porozuměl. Představme si cilindř z plechu železného, na obou koncích zavřený, a na zevnitřním povrchu, trochu nad dolejší koncem, propíchaný věncem direk dávajících přístup studenému vzduchu v pokojiku. Uvnitř cilindru postavme kahan, podobný vykreslenému s jeho kovovým komínkem, avšak bez hořejší nádržky, na místo niž přídějme dvě duté koule v jisté dálce nad sebou postavené. Průměr první koule nejbliže nad kahanem jest menší, tak aby jen asi polovic průřezu cilindrového zajímala; druhá koule s větším průměrem dosahuje skoro až k postranním stěnám cilindrovým. Nad oběma koulema pak nalézají se v cilindru jiné dířky neb průduchy, jimiž teplý vzduch může vystupovati. Zapálí-li se kahan, budou duté koule v krátkém čase horké, studený vzduch vníká pak dolejšími děrami do cilindru, vznáší se přitahován do lampy, kteráž ho požaduje, projde do vnitř dymniku, bije o první kouli, ohřívá se více a více, přejde prostorou mezi oběma koulemi, oplývá je znova obě, a stav se na své cestě zcela horkým vychází svrchními východy. Teploměr, postavený před jedním z těchto otvorův, okazuje teploturu stále vzrůstající; po čtvrt hodině neb 20 minutách dosáhne až 120°. Vstrčíme-li sířku do toho vzduchu velmi suchého a teplého, v okamžení se zanití; tento pak proud vzduchový tím, že se mísí a v rovnováhu sází s povětřím pokoje, vyhřívá je s velikou rychlostí. Těmito kamny kahanovými, u srovnání velmi malými, možná v poměrně krátkém čase zvýšiti teploturu pokoje na 30 a 35°, čehož jest velmi těžce, anobř skoro nemožno dosíci známými spůsoby topení. Vodorovná stěna na hořejším konci cilindru můž býti uprostřed kruhem vyřznuta a do tohoto otvoru vložena nádoba vody, kterážto velmi rychle se vařiti bude; užijeme-li náležitě prozřetelnosti, poodstavíce ji od středu horka, bude se pozvolna vypařovat, ovláždíc povětří pálením vysušené. Místo té misky vody může se jakákoli nádoba kuchyňská přistaviti, jest-li něco k ohřítí neb uvaření. Kamna kahanová leží ještě v kolébece, ale očekávají jest, že se rychle zdokonalí a vůbec v užívání vejdu.

Známo, kterak se na ten čas topí vozové na železnicích kulatými neb splostělými cilindry, naplněnými vařící vodou, kteráž se cestovníkům pod nohy podkládají a na každé větší zástavce znova naplňují. To jest ale pouhé a k tomu špatné následování obyčejných ohřívadel na nohy, nevydatných a nad to s výlohami spojených. Malá kaménka kahanová, metající do vnitřního prostoru neb oddílu vozového velmi horké proudy vzduchové, zahřála by v něm povětří s nějakým uspořením mnohem lépe. Neutrývá-li jízda děle nežli dvanáct hodin, netřeba olej na zástavkách obnovovati; na každý spůsob sejde s lopotného donášení a postavování těžkých cilindřův neb nádob s vodou. Modely kamének kahanových jsou již předloženy ředitelstvům rozličných železnic,

a budou zkoušeny u větší rozsáhlosti s počátkem zimy. Z vozův poštovských a železničních přejdou kahaný i do omnibusů, kočárů, vozíků, fiakrů atd., kteréž se zřizují vždy pohodlnější a pohodlnější.

Nejvíce překvapuje při tomto vynálezku, aneb lépe řečeno tomto sestavení a novém upotřebení starých prostředkův, veliká jednoduchost, spojená s účinností a mnohostranností neobyčejnou.

I tenkrát, kdyby topení lázni kahanem přišlo draže, nežli topení jich dřívím neb uhlím, předce dá prvnějšímu většina obecnstva přednost za tou příčinou, že jest pohodlnější k zařízení a poskytuje zvláštních příjemností. Avšak již i proto dosti bude uspořádáno kahanem i při nynějších cenách olejních, poněvadž zcela žádné teplo na zmar nepřijde. Teplota jest druh živé síly, kteráž, pocházející z jakéhokoli pramene, v skutku stejné ceny jest, nejužitečnější pramen jest ale ten, kterého v takových okolnostech užito býti může, že jej lze beze ztráty vysálaného tepla nacele spotřebovati.

Topením pokojů pomocí kahanových kamínků neboli ohřívadel — pouštějící mimo výhody již jmenované a samy sebou jasné — uspořídá se od nynějška nemálo, i když nebudeme čekati na směnění olejův obecných s oleji pryskyřičnými. K doličení toho netřeba nových zkoušek; zkoušky ty byly už konány od pana Neil-Arnotta, jak výtečného theoretika tak i proslulého praktika, jehož král, společnost Londýnská nedávno podarovala velikou Rumfortskou medailí za pokroky, učiněné od něho v důležité otázce topení a průvěvův (ventilaci). Nechť čte, komu na tom záleženo, v novém díle, jež p. Arnott, úd mezinárodního výboru pro všeobecnou výstavu, u veřejnosti podal pode jménem: *On the smokeless fireplaces etc.* (O bezdýmných ohništích a t. d.) na stránce 138 a následující popis jeho kamen, sebou samými se spravujících, a o výtečných vlastnostech, které jim připisuje, o výhodách které přislubuje; potom již bude si moci každý představití výbornost ohřívadel kahanových, kteréž se od anglického náčiní liší jen tím, že tu užito kahanu skutečně nedýmavého, vždy samým sebou spravovaného, hořícího bez přestání skrze čtyryadvacet hodin, jestliže nádržka jeho dostatečně veliká jest. Na podotčeném tamtéž místě nalezne vysvětlení aneb vlastně potvrzení neobyčejného věru úkazu, kterak znamenité množství horkého povětří z ohniště tak malého, jako jest plamen kahanu, vysíláno býti může. „Chtěje teploturu své jídelny na 50° F. (15° C.) zvýšiti,“ praví p. Arnott, „potřeboval jsem připoštetí do ohniště s uhlím jen tolik vzduchu, co by vnikati mohlo otvorem průměru tří čtvrtin palce anglického, čili 25 millimetrův.“

Uvažujce již úhrnkem, že, nahradí-li se uhelník kahanem, odpadne pevná trouba spojující kamna s komínem, tedy ohřívadlo samo stane se zúplna pohyblivým; že toto ohřívadlo zapáleno býti může v každém dutém prostoru, v jakémkoli vozu, v ložích a kulísách divadelních, v stanech vojenských, aniž se co báti chycení plamenem; že se bude moci přenášeti všude, z pokoje do pokoje atd.; že se dá řiditi dle libosti, tak že vydává teplo skoro úplně neproměnné; že se dá uhasiti a znova zapáliti bez nesnáze, a ce tomu podobného: můžeme si pomysliti, jak dalekosáhlé následky a jak znamenitá budoucnost nastávají novému topení. Přejde-li k tomu ještě olej pryskyřičný, jehož upotřebení ke všem těm vypsáným úkolům sníží výlohy o jeden neb dva centimy na hodinu, přijde-li také plyn osvětlovací za levnější cenu, aneb vodík z vody dobytý ještě levněji, aby hořely na místě knotu v nádržce cilindrické: bude učiněn dokonalý převrat ve spů-

sobu topení našich obydlí, bude zavedeno topení levné, ano téměř zadarmo; i nejhudší bude mít čím se ubránit zimě. Nezbyvá již jen jeden krok dále, krok náramný a šťastný, o němž, poněvadž není ještě doba jeho, ničehož jsme nezmiňovali, totiž ten, aby zároveň i světlo kahanu přinášelo tak hojný užitek jako teplo od něho rozšiřované.

O vytvořování vajec uvnitř těla slepičoho.

Sepsal prof. Dr. Jan Parkyně.

9. Vaječník a vejcevod i jejich úřady.

Dosaváde jsme jednali o vejci slepičím, o jeho zevnější podobě, o tekutých částkách vnitřních, bílku a žloutku (Živa č. 2.), o vaječních obálkách (Živa č. 3.), o fyzikálních a chemických vlastnostech látek vaječních (Živa č. 11.). Mohl by nás někdo vinit, že jsme nedostáli tomu, co hlavní nápis této rozpravy připovídal, an se výhradně mluvilo o vejci, nikoli pak o jeho vzniku a vytvořování. Každý však uzná, že, chceme-li důkladně poznati vznikání a způsobování se nějaké věci, musíme dříve poznati její celou vnitřní i zevnitřní povahu a do podrobná vyskoumati její sklad a budovu: pak teprv možno přikročiti k zbadání jejího počátku, jejího vytvořování a dospění. Jest málo předmětů v přírodě, jichžto vznikání a všechny postupy vzrůstu i zdokonalení tak zřetelně by vyložiti se daly, jako jest to u vejce, tak že málo zbývá, co by zůstalo nevyloženo. První počátek stává se zárodkem nebo měchýčkem zárodkovým, k tomu se přidruží žloutek ve své blánce, obé obali bílek, pak se tyto látky uzavrou bílou šlupkou a skořápkou. Takto celá historie jednotlivých postupů a výtvorů zavinula jest v skořápce vaječní, očekávajíc nového vyvinování zvířátka, kuřete, až do jeho dospění a vylučení.

Místo v těle slepičím, kde se vejce vytvořují, jest břišní dutina. Tam leží žaludek, játra, slezina, střeva, a pak i vaječník, vejcevod a ledviny. Představme sobě slepici stojící, kdežto páteř nahoře jest položena, břišní část dole, přední díl zajímá prsa, zadní břicho. Břicho měkké jest u ptáků neznámé, větší dolní část zajímá kost náprsní (kobyla), která jest u srovnání ohromná, neboť slouží k nasazení silných, velikých křidelních svalů, vnitřní pak svou stěnou slouží ku podpoře a k nošení srdce, jater, a z části také žaludku, střev i vaječnicka; plíce a ledviny jsou na páteři upevněny; vejcevod, jakož i střeva tenká i konečník zavěšeny jsou vlastním okružím. Břišní dutina zadní obkličena jest vlastními svaly blánovitými, na svou krátkost dosti silnými. Uvnitř dutiny tělesné, vnitřnosti zajímaví, nacházejí se též vzdušní měchy, jichž užívá pták při dýchání a při vzletu. Jsouť podplícní, osrdní, břišní střední, břišní postranní. Do podplícních a osrdních otvírají se plíce, naplňující je vzduchem, kterýž se odtud do břišních i dále až do kostí rozprostírá, o čemž někdy obšírněji. Zde jen o tom zmíněno budiž, že vaječník a vejcevod v takovém měchu jsou umístěny. Toto jsme předeslali, abychom se něco v představách svých známých zorientovali, než ku přísnějšímu anatomickému zpytování přistoupíme.

Koho tato věc zajímá, tomu radíme, aby samočinně přiložením vlastních rukou pitevním rozbořením částek vejcevodných slepičích se obíral. Vezme se nejlépe slepice, o které se ví, že snáší vejce, neboť při takové jsou částky vejcevodné nejlépe vyvinuty. Slepice budiž mrtvá, oškubaná. Odřízne, nebo lépe odsekne se krk, stehna

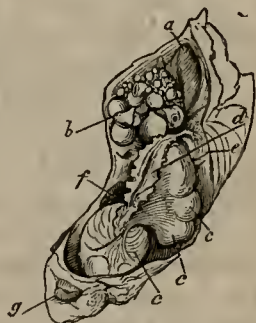
se vyjmou z kloubů kyčelních; na zádech se plochým říznutím zdvihne lopatka od žebra s křídlem ku předu překlóní, aby klíče ze svého prsního kloubu se vyvrátily; řezání příslušné k úplnému oddělení křídel dopomůže. Máš teď před sebou holý trup s vnitřnostmi. Nyní silnýma nážkama prořízni s obou stran žebra, a odstraň předeek i prsní kosti, pilně hledě k tomu, aby srdce a játra neporušená ve svém položení zůstala; odstraniš-li ještě břišní svaly, máš vnitřnosti na jevě. Pak ohledav položení jejich vespolně, odejmi srdce s játry, žaludkem a střevy až na konečník, kde s obou stran do střev slepých se prodlužuje. Máš nyní před sebou v prsní dutině plíce k patru přiléhající, tak zvanou oponou pokryté. K páteři, skoro uprostřed dutiny životní upevněn, na způsob hrozničků, s vajíčky malými i velkými, pouhý žloutek zajímavými, visí vaječník. V prostřední čáře běží střevo tlusté přímo až k řiti, na krátkém okruží k sloupu páteřnímu připevněné. Vedle něho na podobném okruží zavěšen jest vejcevod podoby širšího střeva, několikrát na sebe ohnutý a skroucený; na předním konci jeho jest široký otvor na způsob nálevky; oustí toto jest lemováno blánkou velmi jemnou, vlnovitě zohýbanou neboli kadeřavou, k předu a zadu v tenký svaz prodlouženou. Přední svaz končí se na blízku konce páteřního předposledního žebra několika cipy okolo nejzadnějších otvorů plic, zadní přechází do kraje okruží zevnějšího a dosahuje až do nejzadnějšího oddílu vejcevodu, kde splývá s jeho svalovitým povrchem. Mezi vejcevodem a tímto svazem rozprostřeno jest okruží zevnější, jen s vejcevodem srostlé, ostatně volné. Za vejcevodem po levé straně viděti jest pod blánkou syrovatečnou levé ledví, podobně na pravé straně vedle tlustého střeva pravé. Tof povrehnimu pohledu se představuje. Přidaný výkres (obr. 1.) představuje vaječník a vejcevod v jich přirozeném položení v dutině tělesné.

a srdce, *b* vaječník, *c* vejcevod, *d* oustí nálevkovité, vejcevod se svým límcem a svazy, předním k otvorům plic sahajícím, zadním na poslední oddíl vejcevodu (mateřník), kde se skořápka tvoří (zde hotové vejce), upevněným; *e* plíce, *f* ledvina, *g* řiť.

Budeme nyní podrobněji prohledávati a popisovati tyto částky zárodní, totiž vaječník a vejcevod.

a) O vaječníku.

Páteř ptáčí, zvláště slepičí, složena jest ze čtvera oddílů, z nichž každý jistý počet obratlů počítá, krk patnáct pohyblivých, prsa šest málo pohyblivých, kříž čtrnáct nepohyblivých, ocas sedm pohyblivých. Tyto obratle jsou spojeny v sloup páteřní, na jehož méně nebo docela pohnutelnou, do vnitř tělesní dutiny hledící stranu upevněny a zavěšeny jsou vnitřnosti, jako srdce, plíce, vaječník, okruží střevní, okruží vejcevodu, každé z nich jistou krajinu sloupu páteřního zajímavě, plíce a srdce nejpodobnější, po ni sledující vaječník, ostatní pak až k ocasu obě okruží. Ložisko vaječníku počíná nedaleko za srdcem, kde požerák dolů se ohnuv do žaludku přechází, tak že větší část na hořejší ploše žaludku spočívá. Tento počátek leží mezi zadními konci plic, mezi čtvrtým párem žebor, dále pak běží vaječník mezi předními laloky ledvin na páteři křížové až k druhému jejimu obratlu. Po pravé straně vedle vaječníku vy-

cházi okruží tenkých střev, dále pak začíná okruží tlustého střeva. S druhé strany nachází se začátek okruží vejcevodu, kde s nálevkou spojeno jest. S obou stran ku předu od vaječniku poznamenaní také sluší dva měchy vzdušní, podplícní, jejichž celost při vybírání střev ušetřena budiž.

Vaječnik na tomto právě vyznačeném ložisku zaujímá plochu něco přes palec dlouhou a na půl palce širokou, na které u mladých kuřat v čas nedozrálosti jako masitý laločnatý polštářiček položen jest, uvnitř jsa pln malých vajíček, jako jikra kapří, na povrchu sotva vyčnívajících. Když slepice dospěje, ať již obcovala s kohoutem anebo neobcovala, vzrůstá vaječnik mohůlně, zvláště na počátku jara; jistý počet vajíček*), třeba na sto i více, vynikne nad blánku vaječnik obalující, na způsob malých pučhýřků, ta pak vyrůstají dále, některá velikosti semence, jiná hrachu, jiná lískového ořechu; každé z nich visí na vlastní stopce blánité, až pak některá se blíží přirozené velikosti žloutku vaječního. Jedno z nich, nejzralejší, octne se konečně v nálevnikovitým ústí vejcevodu, jeho obálka se otevře, a žloutek vlastní blánkou uzavřený vyplízne se do chodby vaječnickové, obálka pak prázdná zůstane na vlastní stopce, podoby skoro zrnčka hroznového puklého i vyssatého. Takových puklých šlupek, nebo, jak se nazývají, kalíšků visívá za čas snášení vajec obyčejně pět nebo šest, různé velikosti podle stáří, kdežto nejstarší jsou nejmenší. Největší, právě puklé, ukazují ještě celou šlupku, jaká byla jsouc žloutkem naplněna; vyprázdněna však počne vadnouti a rychle se zmenšuje, až pak v masitě vaječniku, z které vzešla, zase zanikne. Nese-li slepice denně po vejci, najdeme pozůstalé šlupiny celého téhodne ve vaječniku podle jejich velikosti; nejstarší a nejmenší bude asi sedm dní stará, nejmladší a největší od téhož dne.

Považovali jsme dosud vaječnik, jak se prvním pohledu bez dalšího namáhání podává; bude i zajímavo, blíže k němu, třeba i mikroskopicky, přihlédnouti. Vezměme předně dospělé vajíčko. To jest velikosti obyčejného žloutku, leda o to tlustší, co měří tloušť jeho šlupky. Nebývá však pravidelně kulaté, jako žloutek ve vejci, nýbrž něco splesklé a podlouhlé. Visí na stopce tím delší, čím starší a zralejší jest. Barvu má bledě žlutou až do pomerančové, povrch pak krásnou žilkovatinou pokryt bývá. Šlupka sama složena jest z dvou blán, zevnitřní a vnitřní. Zevnitřní souvisí se stopkou a obecní pokrývající blánou vaječnika, z kteréžto vyboulením nebo vyklopením vzrostla jest. Stopkou vedou se do šlupky žíly, tepny, a odvádějí se veny, snad i vnikají nervy, o čemž dosaváde jsem se nepřesvědčil. Blána šlupky jest dvojitá, zevnější vrstva jest prodloužení blány vzdušného měchu břišního, vnitřní náleží bláně syrovatečné, jest kyprá, vláknitá a dá se nafouknouti; v ní rozptylují se mnohočetné tepny (arterie) a veny, tyto více na povrchu, kdežto krásné pletení způsobují, čímž zvláště patrnější se stává tak řečená jízva na přiostrém kraji vajíčka. Tam totiž jest bledá čára podoby rozlábnutého římského S, až ku které dosahují nejdrobnější krevnice, jako dva ozdobné hřebínky tvořící, v samé pak jízvě není ani sledu žilkoviny. Obr. 2. fig. 1. představuje vajíčko v jeho šlupce, zevnitř viděti pletení žil, hřebínky cévní po stranách jízvy, jízvu co bílou čáru na způsob roztaženého římského S; mimo to viděti kalíšek puklého vajíčka (b, b).

Druhá hlavní blána šlupky jest samostatná blána vnitřní čili tvořivá; v ní hlavně rozvětvují se tepny, jenž na vnitřním jejím povrchu vylučují látky vaječní. Tato blána jest dužnatá, tlustá, neprohledná, šfávou nabubřená, povahy žlázní, ačkoliv v ni nelze roze-

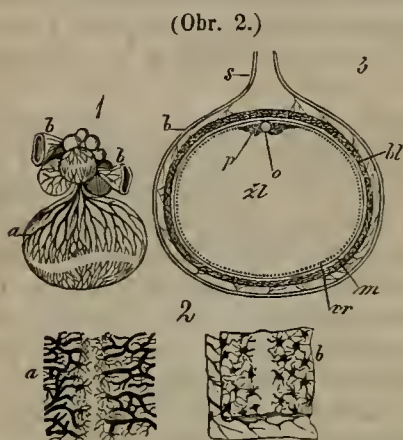
*) Užívám zde slova „vajíčko“ jen o těch, co jsou ve vaječniku, „vejce“ pak znamenej jen vejce hotové, je skořápkou zavřené.

znati žádných rourek vylučujících. Na vnitřní své ploše jest pravidelně rozstavenými červenými tečkami poseta, ježto z nejdrobnější žilkoviny složeny jsou (obr. 2. fig. 2. b). Tam k ní přiléhá blánka vlastní žlutková, která ssáním do sebe břeře šťávy, vnitřní žlázkovou šlupkou vyloučené, a je do žlutku přivádí. Zdá se, že tepny též na pokraji jizvy jsou nahromaděny, kde do hřebínku venosního přecházejí. Zevnitřní blána šlupky složena jest z obyčejného vlákniva (fibröses Gewebe), jako jiné podobné tkaniny, sklípkovatina, šlacha, svazy atd.; vnitřní má svou vlastní tkaninu. Jizva jest na cevy krevní nejhudší, zdá se, že méně neb zcela ničeho nevylučuje. Když vajíčko k dozrání se blíží, počíná v jizvě jakési zrušování její vnitřní látky, k čemuž snad i oustí vejcevodu jakýmsi požíváním a trávením něco přispívá, načež látka se rozpadává, až konečně jizva pukne a obsah šlupky do vejcevodu vychrlí. Podobné budovy jsou menší vajíčka až do nejmenších, při čemž krevnatosti šlupek vždy ubývá.

Těmito blánami obložen jest žloutek, jenž podstatné látky vejce, totiž zárodní puchýřek a zárodní blánku, kromě buněk vlastně žlutkových zaujímá. Od těch již v čís. 11. Živy obšírněji promluvíno. Zde se jedná o to, abychom poznali jejich vznikání, vzrůst a stav dokonalé dospělosti. Učiníme počátek s posledním. Ve vaječniku slepice, denně vejce nesoucí, nachází se vždycky několik vajíček (tři neb čtyry), k dozrání se blížících, z nichž jedno, dokonale zralé, pohotově jest, za nejbližší čas od vejcevodu pojato býti. Takové již nahoře popsáno, však nebrán ohled na jeho žloutek a zárodek. Zárodek neb očko hledati dlužno na blízku stopky. Když ji nůžkami opatrně prorážneš a vajíčko před sebe na stůl položíš, aby stopka proti tváři hleděla, uzíš vedle ní plámku bělavou, okrouhlou, blánou zevnější i vnitřní slabě prozirájící. Když pak se křivýma nůžkami odstraní stopka a kousek blánky zevnější, uzíš očko ještě patrněji na rudožluté půdě běle prohledávající, a však ve středku jeho uvidíš ještě jednu dokonale okrouhlon tmavou plámku, v průměru asi čtyrykrát menší celého očka. Tato od starších přírodopytců nazvána jest *porus* (dírkka) a až do novějších časů (r. 1825) bez dalšího proskoumání to jméno podržela, ačkoliv blíže, třeba i lupou přihledna, ani sledu nenajdeš jakéhosi otvoru, ale zdá se, jakobys do studánky hleděl, do nějakého moku prohlédavého, jenž vlastním v hloubce zastíněním tmavě vypadá, což arci podobu poru nebo jamky podává. Přesvědčenému na první pohled o nejsoucnosti poru bylo mi zajímavo dovědět se, co vlastně za šlupkou vězí, co by onu temnou plámku působilo. Snažil jsem se vnitřní blánu šlupky tak rozříznouti, aby jemné mázdříčce žlutkové škozeno nebylo; což však nikterak se nepovedlo; nejmenším dotknutím pukla mázdra žlutková pod vodou i na vzduchu, a žloutek i zárodek v největší nelad přiveden. Po mnohonásobném namáhání se mně konečně předce povedlo vyskoumatí věc. Nůžkami Cowperovými (křivými) dobře a načisto obrav zevnější blánu, a upevniv vajíčko pod vodou na vosku několika tenkými špendlíky, odřízl jsem rychlým řízem vršek vajíčka tam, kde pod blánkou očko prohlédalo na způsob čepičky, kterou ke dnu padající zachytil jsem skelkem dutým hodinkovým; načež dvěma pincetami se mi podařilo odmlti blánu šlupky, pak jemnou štětku (vše pod vodou) odstraniti opatrně žloutek, načež jen mázdříčka žlutková s očkem zbývala. Tímto způsobem se muě mnohdykrátě poštěstilo, sobě i jiným na okázku nahé očko odkrýtí. Mázdříčka žlutková, cele průhledná, lesklá, zplývala dole, jsouc na vnitřní své straně pokryta vrstvou jednoduchou zrncek nebo buněk těsně spolu srostlých, ježto tvořily blánku zárodkovou, celý žloutek objímající; okolo očka pak činily buňky nabromaděné bělavý pahrbeček, na jehož vrcholku místečko okrouhlé průzračné, blánkou nejjemnější potažené

viděti bylo; podobné místečko ukazovalo se na zpodině pahorečku mázdříčkou žloutkovou pokryté, i zdálo se, jakoby v pahrbku jakési průhledné tělíčko zahrabáno bylo. Když jsem povolně buňky odstranil, vyskytl se pojednou k nemalému mému překvapení měchýřek kulatý, nejjemnější blánkou pokrytý, nejčistější lymfu čili tekutinu zavírající. Hle! to byl měchýřek zárodní, původ početí a vyvinování se nového živočicha.

Na přiležícím výkresu (obr. 2. fig. 1.) vidíme část vaječniku zralého ze slepice nesoucí, s vajíčky rozličné velikosti, více méně zralými až do nejzralejšího, na kterémž

viděti *a* hojně rozvětvení žilek krevních, kolem blizny na způsob hřebínku končících; na jiných místech nacházejí se *b, b, b*, šlupky pulkly (kalíšky) v různých dobách svého mizení. Fig. 2. představuje výřezek šlupky, vyňatý z blizny samé a jejího okolí; *a* blána zevnější s hřebínky žilkovými okolo blizny šestkrát zvětšená; *b* blána vnitřní s tečkami žilkovatými. Fig. 3. nástin vajíčka v průřezu: *s* stopka, kterou vajíčko jest upevněno na vaječniku; *b* blána zevnější, *bl* blána vnitřní; *zl* místo uvnitř žloutkem zajmuté; *m* mázdříčka žloutková; *er* vrstva buněk zárodečních; *p* pahrbek zárodeční; *o* měchýřek zárodkový.

Po tomto odkrytí prohledával jsem i menší až do nejmenších vajíček, i našel u všech, jak jen viditelné jsou, arci pomocí mikroskopu, měchýřek zárodeční co první základ celého vejce, okolo něhož vždy také hromádku zrnek, co počátek pahrbku zárodečního. Měchýřek, málo menší nežli později, lmed z počátku celé vajíčko zaujímá, o žloutku ještě ani sledu není; ten teprv později se přidává, ja z počátku dosti průzračný, pak vždy více a více kalný bělavý, pak počna žloutnouti ukazuje vždy patrněji buňky žlouteční, až při úplné zralosti celé své přirozené povahy dosáhne. Při tom nabírání se žloutku přitiskne se měchýřek zárodeční s pahrbkem svým k vnitřní stěně mázdříčky žloutkové, a zajme místo blíže stopky, kde při puknutí šlupky nejméně úrazu vydán jest. Badání o vyvinování vaječniku a vajíček ve vejci lihnutím odložíme k jiné příležitosti, kde o tvoření těla kuřihho jednáno bude.

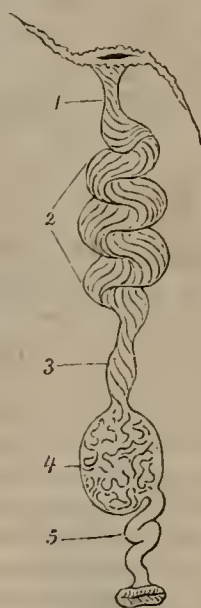
b) Vejcevod.

Již nahoře promluvili jsme předběžně o vejcevodu a jeho položení uvnitř těla slepičihho, zde jej podrobněji propátráme. Vejcevod jest způsob střeva, též budovy a činnosti velmi podobné. Dospělý představuje rouru měkkou, všelijak kroucenou, rozličné šířky, asi 18 palců, nebo třikrát tak dlouhou jako jest tělo slepičih bez krku. Ohledav položení a okruží dvojnásobné můžeš vejcevod z těla vyjmouti, od předního počátku nálevky až tam, kde se v řiti oustí, pak s největší opatrností (neboť pro svou měkkost snadno se poruší) odřízni jej až u samé blány okružní, řitní pak konec, několikrát na sebe zohýbaný, odstraniv vlákninu spojovací narovnej, načež jej celý natáhnouti a jeho dlouhost změřiti můžeš. Aby se poznaly jeho zvláštní krajiny a běh žlázoovitých jeho záhybů, rádo jest,

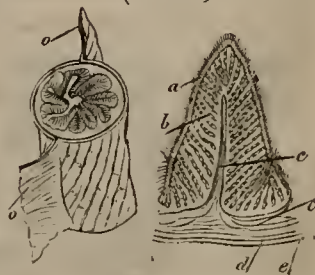
aby se nafouknul. Dříve však podvázatí třeba náleveční jeho konec, což než učiníš, nastrě zátku korkovou v oustí a obvaž tkaničkou; tím se nejméně poruší a zachová svou podobu, když jej nafouknutý usušíš dáš; pak nastrě v řitní konec rourku foukací, volně obvaž klíčkovou tkaničky, nafoukni, a vytáhna rourku rychle zavaž. Střežíš se však, abys příliš nefoukl, puká rád pro svou měkkost. Tak připraven má podobu střeva průhledného, značně tlustého, rozličné šířky, budovy a povahy podle různých krajin. U nálevky, asi na dva palce délky, jest nejužší, co palec tlustý, pak se délkou asi deseti coulů znenáhla rozšiřuje až na $1\frac{1}{2}$ coule šířky; potom se náhle stane úžina, pak zase podél tři coulů se rozšiřuje, a zas nastane úžina; ještě pak jednou se šíří aouž i až do konce. Tak po různých šířkách a délkách na celém běhu střeva vaječního rozeznati lze patero krajin, které prozatím bez zvláštního pojmenování na příležitím výkresu (obr. 3. 1, 2, 3, 4, 5) jen ciframi poznamenáme, až nám bližší zbadání budovy a povahy jejich dovolí je určitěji naznačiti. Již zevnitř průhledem znamenáme na každé krajině něco zvláštního. Na první vidíme mimo nálevky pruhy souběžné, těsně sblížené, něco málo zavité; na druhé podobné pruhy, více odstávající, v závitě se podél asi na tři kruhy zvolna otáčející; v třetí krajině jsou ještě podobné pruhy šikmo běžící; ve čtvrté krajině není více znáti pruhův, jest tam klovina laločnatá stejně rozdělená. Následuje část řitní, na které kromě vláken svalových uvnitř žádné žlázožiny rozeznati nelze; ta, když silněji foukneš, náhle se rozšíří a nahývá šířky předešlých krajin. Tento přípravek (praeparát) můžeš zavěsiti, nechat uschnouti a schovati na ukázkú; k dalšímu ohledávání třeba nových a čerstvých dospělých vaječnicků. Vezma nový vyřízní, očisť jak nahoře, a po jeho délce rozřízní, aby celou jeho vnitřní plochu viděti bylo (obr. 4.); rozeznáváme pak tu, od nitra na venek postupující, následující vrstvy a blánky. Nejvnitřnější jest *a*, pokožka složená z tělísek s řasinkami pohyblivými, na volném konci pokrytá; pak následuje vrstva žlázkovitá *bx*, složená z trubiček podlouhlých, zrnčitou dužinou obalených, na zevnějším konci zavřených, na vnitřním oustím opatřených. Takové žlázy nacházejí se v první, druhé, třetí a čtvrté krajině všelijak nahromaděné, jak na to žlázkovité pruhy a laločky ukazují; v páté krajině skoro docela zmizí (obr. 4. cc).

Následuje vrstva vláknitá dosti pevná, celému vaječnicku formu dávající; ta odporuje při nafukování až do jistého stupně dalšímu rozšíření. Tato vrstva vysílá ouzké, dlouhými závitky běžící listy do vnitř vejcevodu, které podobně jako ostatní slizná blána žlázožinou nahoře popsanou pokryty jsou. Po té vrstvě vláknité sleduje na venek velmi slabá vrstva vláken svalových (*d*), nejvíce

(Obr. 3.)

(Obr. 4.)

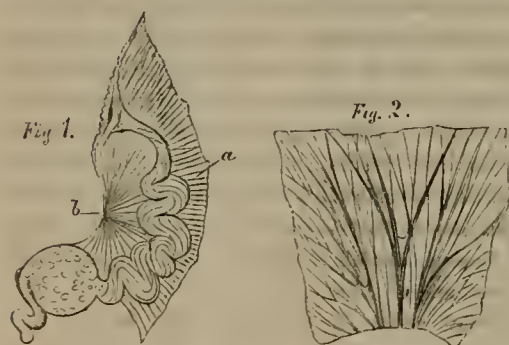

napříč běžících, v svalovinu zevnitřního i vnitřního okruží přecházejících. Konečně celý vejcevod obalen jest hladkou blánou syrovateční (serosní), souvisící s ostatní blánou téhož druhu, která všechny vnitřnosti břišní i s okružíma objímá. Příležitě obr. 4. představuje v levo průřez příční vejcevodu, kde právě popsané vrstvy se ukazují; v pravo průřez pruhu žlázkovitěho: *a* vrstva tělíček mihavých; *b* vrstva žlázinek, látky vaječní (bilek, slupku, skořápk) vylučujících; *c* vrstva vláknitá, listy mezi žlázovinu vysílající; *d* vrstva svalová, do okruží *o* s obou stran přecházející; *e* vrstva serosní.

Okruží vejcevodu.

Jak již nahoře ukázáno, visí vejcevod na způsob střeva na vlastním okruží, které v pravo podél okruží střevního na páteři upevněno jest. Toť jest okruží jeho vnitřní. Mimo to jest opatřen vlastním okružím zevnitřním, které naproti onomu od vejcevodu vycházejíc volným krajem přestává, souvisíc napřed se zadním svazem nálevky a vzadu na mateřniku se upevňující (obr. 5. fig. 1.). Toť jest okruží zevnitřní. Okruží zadní má z části podobný úřad co obyčejné střevní, totiž hojným cestvem přivádět a odvádět krev, k zrůstu vaječnicku a k vylučování jeho šťáv potřebnou, mimo to ale jest protkáno četnými svalovými pásmičky, souběžně k vejcevodu dosahujícími a tam s jeho svalovou blánkou splývajícími, čehož u okruží docela není, kde jediné střevo samo silnou svalovou blánou nadáno jest. Zevnější okruží podobného jest způsobu, jen že pásemka svalová po sobě od celé čáry svého upevnění na páteři, a jdou prosto souběžně k vaječnicku po celé jeho délce od nálevky až k mateřniku; v okruží zevnitřním mají směr více paprskovitý; zadní svaz nálevky běží co šňůra dosti silná, krátká

(Obr. 5.)

k dolejší části mateřniku, kde se upevní na ohybu, jež činí střevko kladucí (Legedarm) před svým vústěním do mateřniku, od té šňůry vycházejí pásemka paprskovitě a končí na vejcevodu po celé jeho délce.

Na vedleším obraze (obr. 5.) jest fig. 1. schematicky vypočten vejcevod se svými okružíma, *a* vnitřním, *b* zevnitřním; fig. 2. kousek okruží s jeho pásmičky svalovými.

Tak zvané svazy nálevky nejsou vlastně povahy svazové nýbrž svalové, složené z vlákenek hladkých svalových, ukazující jako ostatní pásemka okružní vejcevodu jarou, živou stažitelnost. Přední svaz vysílá vlákna dílem do vnitřního okruží, dílem je rozptýluje po límcích nálevky, z těch pak zase se sbírají do svazu zadního. V límcích se k těmto podélným vláknům přidruží jiná od vejcevodu je křížující, čímž velmi ozdobné svalové teneto povstává, jehož živým skrčováním límce vlnovitě se kadeří, což na čerstvě zabité slepici pod vlažnou vodou překvapující pohled poskytuje. Na ostatním vejcevodu až k mateřniku a klad-

ducímu střevu jest svalová blánka velmi slabá. Zdá se, že svalovité okruží zastává její činnost u pohybování a otáčení žloutku, o čemž později. Mateřík nabývá zase značné svalovitosti, podobně střevu kladuci, na něž okruží méně činně působiti může.

Vyříznutý, okruží sprostěný a podél natáhnutý vejcevod rozstříhneme po celé délce, abychom spatřili jeho vnitřní blánu žlázovitou. Přede vším do očí padá střední nebo druhá krajina, kde dlouhé žlázovité listy od předu do zadu málo závitkovitě běžíci spařujeme, bývá jich asi dvacet v celém obvodu, a mezi nimi menší a kratší šikmo je spojující. V třetím oddělení jsou podobné listy, však kratší a méně stočené. Čtvrtá krajina, mateřík, jest pokryta vníř množstvím žlázovitých laločků; u páté pak, uvníř tenkými podélnými vráskami pokryté, jen málo žlázoviny se rozeznává. Podobně v první krajíně, hned za nálevkou, málo žlázoviny se nachází.

Úkony vaječníka a vejcevodu.

Přicházíme k hlavní a poslední části celé naší rozpravy, kde pilný a trpělivý čtenář najde náhradu za dosavadní namáhání, neboť se mu úplně vysvětlí vznikání a tvoření látek a obálek vaječních, i všech nepravidelností n chorobných úkazů, které na vejcích někdy se spatřují. Zde porozumíme úkolu vaječníku, činnosti oustí vejcevodu předního a zadního, a každé z pěti jeho krajín, jeho ostatního svaloví a blán okružních, jakož i různému vylučování žlázovin po jejich úkonech, a jak z nich nutně budova celého vejce vychází, dokonale pochopíme.

Vaječník.

U vaječníku dospělém, plnou svou tvůrčí činností se zabývající, hlavně nás zajímají nejzralejší jeho vajíčka, o nichž sice nahore již řeč byla; zde však ještě v ohledu na tvoření vejce ve vaječníku považovati se musejí. Ve vaječníku zralém utvořen jest zárodek a žloutek již v té podobě, kterou ve vaječníku až do úplného vytvoření vejce podrží. Splesklá podlouhlá kulatost žloutku, dokud jest obalen svou šlupkou, má ten účel, aby od nálevky podobně podlouhlé dobře přijat a jako pohlcen byl, načež, když z' šlupky své se vyhrnc, jeden z tenších konců do oustí se obrátí a taň stahováním této části vejcevodu do jeho průchodů dále pošoupán bývá, při tom zůstává zárodek, jenž pod stopkou své místo měl, vždy také mezi oběma konci v dalším svém pochodu vejcevodem. Zdá se, že nálevka zvláštní žiravou šfávu vylučuje, kterou jizva šlupky se zučkéř, a konečně pukavouc žloutku průchod dovoluje, který pak skrčením blánky nálevkově vytačen dále do vejcevodu se postřkujě. Tento děj se někdy nepodaří; jizva jest třeba příliš silná, neprožere se, nepukne, ač puknutí násilným stahováním nálevky a tlakem bršním na jiném místě se staž a žloutek se rozlil a v sklípkovatině se rozhostil, načež se vajíčko zase z nálevky výsmekne, a ve vaječníku na své stopce zavěšeno zůstává. Takových puklých větších i menších vajíček se někdy několik nachází na vaječníku visících. Zdá se, že větší jsou nedávno' puklé, menší pak že jsou starší, v zpátečním svém odrozování postaveně. Nebo jako šlupky nebo kalichy, žloutku sprostěné, pomalu chřadnou a se zmenšují, až konečně docela zmizí, tak to samé platí o vajíčkách nepravidelně puklých, žloutek vylitý zafúnajících. U takových vajíček pak jizva, která se zachovala, značně setrvá až do úplného jich zničení.

Zase jindá se stává, že žloutek šťastně vyšel jizvou do nálevky; tato ale svým oustím křečovitě se svírajícím jej nepřijme, on' pak do dutiny bršní vypadne a tam se rozléje, kde při otvírání slépic v způsobě kalné přilztluté šfávy nalezen bývá. Někdy

také žloutek nezralého vajíčka od vejcevodu pohlcen bývá, z čehož povstávají vejce neobyčejně malá, o nichž v č. 11. str. 339 řečeno bylo.

Jakmile žloutek v první krajině vejcevodu se octne, dostává tam blánku sesilující čili Dutrochetovu, o které jsme jednali v č. 11. str. 336. Zdá se, že žloutek, pouhou svou počáteční velmi něžnou mázdříčkou obalen, mechanickým nátlakům zvláště na počátku, kde ještě bílkem se nepokryje, odolati by nemohl, kdyby záhy hned při svém vchodu takovou sesilující blánkou pokryt nebyl. Tato blánka není samorostlá, nýbrž povstává vylučováním vlastní bílkoviny, která vyprojektivši se ze svých žlázinek okamžitě ztvrdne a v pevnou vláknovinu se obrátí. Toto ztuhnutí se však nestává jenom tam, kde žloutek s blánou slizni této první krajiny vaječniku se stýká, nýbrž po celé její délce, tam kterou žloutek již minul. i tam do které přijíti má, počátek to šňůry žloutkové.

Z této krajiny, blánou sesilující a počátky šňůrek opatřen, dostane se žloutek svíráním vejcevodu puzen do druhé krajiny, kde se bílek vylučuje a okolo žloutku obkládá. Nejprve sem vnikne šňůrka vláknitá, obali se bílkem a dalším během se zakroutí; pak následuje žloutek a první vrstvou bílku se pokrývá, pak zase šňůrka zadní podobně se zakrucující. Tak vejce, závitkovým chodem ve vejcevodu pokračující, též závitkovitě vrstvami bílkovými obaleno bývá, až dojde k úžině, kde počíná krajina třetí.

Zde bude potřeba promluvití podrobněji o způsobu a prostředcích, jakými vejce ve vejcevodu se pohybuje. Nálevka a první krajina jsou náležitě vláknými svalovými opatřeny tak, že úplně dostačují pohybům potřebným. V krajině však druhé, kde bílkovina se vylučuje, jest vlastní blánka svalová tak tenká a nezučasná, že by sotva sama pohybování a pokračování vejce způsobila. Klomn jí napomáhá obojí okruží vejcevodu. Když jeho vlákna svalová s obou stran se skraccují, přivře se tím obvod a chodba vaječniku, a vejce, stane-li se to na jeho zadním konci, tím se ku předu postrčí, na předním-li, naspět se pošoupne; všestranně-li tlak tento se vyvádí, stane vejce. Působí-li okruží střídavě, tu se vejce s bílkem okolo své osy otáčí a závitkovitě v chodbě postupuje. Z toho vysvítá závitkovitě složené vrstev bílkových a mnohousobné zatočení šňůrek uvnitř bílku. Tomuto závitkovému pohybování a vytvořování jako dráhu ukazují též závitkovitě běžící ohyby žlázkoviny bílkové.

Vejce bílkem dokonale opatřené dostane se k úžině, tam kde počíná oustí krajiny třetí. V této se nevyklučuje více bílek, nýbrž podskořápeční bílá papírová blánka. Jakmile vejce s bílkem do ní vstoupí, dostane blánku na způsob čepičky. Ta dalším postupem zaobalí celé vejce, a na zadním ostrém konci se uzavře, kdežto bílek ku blánce papírové ouzce přilne, což činí svaz Treberův. Vejce ve vejcevodu postupuje tupým koncem napřed, což se dá takto vyložiti. Když se žloutek bílkem obalen chodbou vejcevodu ku předu tlačí a překonáváním staženého dotud jeho střeva dráhu sobě otvírá, nahrne se odporcem látky vaječní, a tímto se stává vejce na onom předním konci tlustší a tupější, an zadní konec zůstává za předním něco se prodlouží a přirostí. Snad k takovému vytvořování zevnější podoby vejce přispívá i ta okolnost, že ku předu v první své činnosti blána slizna více bílku vylučuje a nabírá, než na zadním konci, kde již něco vyčerpána jest.

Podobně znamenatí oučinky takového cestování od místa k místu na bláně papírové; která na tupém konci vejce tlustější bývá a z vícera vrstev složena, na ostrém tenší a jednodušší, proto také tam po snešení ukazuje se vypařováním vzdušní dutinka

mezi vrstvami šlupky, tady ne. Viděli jsme, kde o tkanině blány této mluveno bylo (č. 3. str. 76), že celá složena jest z vláken tenkých, všelijak mezi sebou spletených. Toť se nedá nijak vyložití, než když sobě představíme, že každá žlázička, ze kterých slizná blána v krajině třetí složena jest, pro sebe takový tenký pramínek vlastní šťávy vylučuje, který, jak mile vyloučen jest, ztuhne ve vlákenko, jako to bývá u pavouků hnízdo sobě předoucích, anebo u bourců kokon zapřádajících. Bude o té věci ještě dalšího badání zapotřebí.

Dále vstoupí vejce, opatřeno svou šlupkou, do čtvrté krajiny vejcevodu, tak zvaného maternika, kde se tvoří skořápka vyecozováním z blánky slizné a skládáním zrncůčků vápenných na povrchu slupky bílé. To se stává hned, jak tlustý konec vnikne do maternika, a tak postupně, až se tam cele uhostí, načež jen ještě novými sklady vápna sesilena bývá, až přirozené tloušťky dosáhne. V tomto ložisku jest hotové vejce tak položeno, že ku předu ostrý a k zadu tupý konec hledí, jak to bylo v druhých krajinách. V takovém položení nalézáme vejce vždy, když slepici otevřeme, u které namakáním po své tvrdosti vejce se poznalo. Z toho by mnohý soudil, že také tlustým koncem napřed vejce vychází, čemuž však hospodyně odpírají, vědouce dobře, že vejce vždy ostrým koncem napřed se klade, což také považování budovy posledního konce vejcevodu potvrzuje. Z prostřední skoro části materniku, vinouc se ostře ku předu i do zadu, vychází střevo kladucí, opatřené silnou svalovinou až do svého vyústění do splavu řitního. Střevo to činí několik ohybů. Na prvním, ku předu obráceném konci upevňuje se silný svaz svalový, od zadního konce nálevky vycházející a zevnější okruží lemující. Ten, když se skrátí, táhne konec přední po sobě ku předu blíže k ostrému konci vejce, a pomáhá otvírati jeho oustí.

Stáhnutím ostatních svalů materniku přijde vejce v položení příčné, a jeho ostrý konec vnikne v ústí střeva kladucího, načež se toto mocně rozšíří a přijme dalším stahováním z předu a břišním tlakem, který kdákáním slepice se oznamuje, celé vejce do své dutiny, načež v brzce i jeho porození a snešení následuje, an značná rozširlivost a stažitelnost těchto částek a zadního otvoru k tomu přispívá. O náramné roztažlivosti toho střeva se přesvědčíme, když vejcevod celý i s jeho zadním střevem vyňavše silně nafoukneme, kdež tuto kvapně objemu stejného s materníkem samým nahude, tak že hotové vejce snadno se tam směstnati může.

Slušnou bude, ještě tu poznamenati něco o břišním tlaku, o kterém již po dvakráte jsme se zmínili. Každý zná z vlastní zkušenosti tak zvané hekání (Stöhnen), které při namáhavých pracích zvláště při zdvihání a jakémkoliv tlačení vydáváme. Tenkrátě skulinka hlasní se pevně zavře a silnému vydychování, ježto se stává pomocí břišních svalů, se opírá. Tím se skrčení a tlačení svalů těch obrátí cele na vnitřnosti břišní a pomáhá vyváděti určenými k tomu otvory, řitním, močovou cevou a j. to, co bylo jimi obsaženo, moč, zárodek, lejno. Podobný břišní tlak činný jest u slepice při snažení vejce, a kdákání jest jen způsob hekání.

Říve než čtenář ještě poslední rozvalu přečte, podávám tu obraz, na němž pochod vajíčka rozličnými krajinami vejcevodu až k svému vyvinutí se pohybuje (obraz 6.): a) vajíčko se šlupkou, pohlčované nálevkou vejcevodu; b) šlupka prázdná na vaječniku visící a žloutek pohlčen; c) žloutek v první krajině vejcevodu, počátky šňůrek; d) vejce v druhé krajině bílkem obalené; e) vejce na počátku třetí krajiny, na přední konci již čepičkou šlupky bílé pokryté; f) vejce v třetí krajině celé pokryté; g) vejce v páté krajině ve své skořápce; h) vejce v střevě kladucím, obráceno ostřím na venek.

(Obr. 6.)

Obrátíme-li opětě svou pozornost na všeliké chorobné stavy vejce, najdeme již o nich úplné vysvětlení. Odkazujeme tu čtenáře na Ž. č. 11. p. 339 a 340, kde o nepravidelých a chorobných vejcích mluvíno bylo.

1. Zdá se, že zárodkní plánka nebo očko své pravidelné podoby dosáhne teprv na dráze, kterou koná vejcevodem, kde zúrodnění se stává a rychle změny nastanou, které u zvířat s maličkými vejci dělením žloutku se stávají. Kde zúrodnění nepředcházelo, stanou se na očku takové změny, které jeho zúrodnitelnost ruší.

2. Vejce docela kulatá stanou se tím, že dutina mateřniku kulatá jest. Je-li tato podlouhlá, bude též vejce podlouhlé; je-li vejce v ostří neb ocásek prodlouženo, musí i mateřník býti téže podoby. To samé platí, je-li vejce smáčknuté nebo uprostřed sžžené.

3. Vejce rozplývavá budou taková, u nichž se ani šlupka bílá, ani skořápka pro chorobu třetí a čtvrté krajiny vejcevodu nevytvořily, která tedy jen žloutek a bílek mají, ježto se při snešení smísí a beztvárně vykalují.

4. Mázdříčka Dutrochetova ukazuje sice rozličné odchylky, zvláště silná vlákna nebo uzliny, což však na vyvinování nepochybně.

5. Šňůrka bývá někdy násilným kroucením od bílku utržena, a zplývá volně v bílku. Také položení oka k šňůrkám bývá nepravidelné, což pochází z toho, že žloutek od nálevky pohřížen do pravého položení nepřišel, což svůj počátek i ve vaječniku samém míti může, kde očko na nepravém místě se utvořilo.

6. U vejci hadích neb baziliškových nachází se místo žloutku stočená blánka na způsob červičku. To si takto vykládám. Vejcevod pohltil sice vaječnickové vajíčko, to se však nerozpuklo, žloutek svůj nevydalo, vrátivši se i se stopkou na své místo. Tim zadrždná blánka slizná krajiny první vyloučí blánku Dutrochetovu, která zavinuvši se pokračuje dále do krajiny druhé, kde se okolo ní bílek nahromadí, pak dostane v krajině třetí šlupku, ve čtvrté skořápku, načež pravidelně snešena má podobu pravého vejce, ač žloutku nemá,

7. Vejce příliš malá stanou se tím, že vajíčko malé, nezralé bylo vejcevodem pohlceno, které pak dle své skrovnosti méně bílku vyluzuje, a tak malé zůstává, ač šlupkou i skořápkou bylo opatřeno. Veliké vejce obsahuje obvyčejně dva žloutky, které snad rychle po sobě a vedle sebe ve vejcevod vnikly a pospolný obal bílku, pospolnou šlupku a skořápkou dostaly. Takové vejce dvojnásobné dává též plod dvojnásobný, více méně srostlý, kusý nebo dokonalý. Někdy vejce příliš malé, které již v materníku skořápkou bylo opatřeno, nepravidelným, protiběžným (antiperistaltickým) nazpět pohybováním vejcevodu zase do krajiny bílkorodné se dostane, kde novým bílkem zaobaleno zase do šlupkotvorné a skořápkotvorné pokračuje, kde těmito obaly opatřeno vejce ve vejci podává.

8. Vejce bez skořáčky snešené ukazuje na to, že v materníku potřebné k tomu látky vápenné se nevylučovalo, buď vlastní chorobou této části, nebo z nedostatku vápna v potravě.

9. Nenašlo-li vejce průchodu konečником vejcevodu a zadrženo-li bylo uvnitř těla slepičího, může i tam počátek líhnutí se státi, an tu není nedostatku ani tepla ani vzduchu, jenž vejcevod, rozprostřený ve vzdušném měchu, obkličuje.

Ku konci této rozpravy obraťme ještě zřetel svůj k porovnání střeva zaživacího a střeva rodného, považující je dle jejich podobnosti i rozdílů. Již to, že bez rozpaku smíme užívatí slova střevo o obou těchto nástrojích, ukazuje patrnou jejich podobnost; potom dlužno porovnatí, že obě na jisté krajiny oddělití se dají, z kterých každá má své vlastní záhyvy; u obou pak nacházejí se okruží, na kterých zavěšena jsou a kterými cevy krevní a mizní i nervy se přivádějí; uvnitř opatřena jsou obě střeva množstvím žlázinek různé štávy vylučujících. Rozdily jejich pak jsou mnohem důležitější, proto že se na jejich bytnosti a organickém účelu zakládají. Střevo zaživací maří, ničí, mění to, co v něm jest obsaženo, roztvořuje všecko: střevo rodné pak tvoří a přitvořuje. Tam pokrm pevný se rozkousá, rozmele, proslíná a pohlí, pak v žaludku trávením se rozpustí, což dále ještě pokračuje v střevech tenkých, kde co záživného tekutého zmizí, ssáno jsouc kořínky cev mizních a krevních, až to, co zbývá nezáživného, tlustým střevem se vyloučí.

Při tom jsou blány střev silnou svalovinou opatřeny, jejímžto skrčováním obsah střev od místa k místu se pohybuje, až konečником, nejsvalovitějším střevem, vyvržen bývá, z větší části sprostěn všeho, co by výživy podávalo. Okruží pak střeva zaživacího jest prázdno vši svaloviny, bez vlastní pohyblivosti, sloužíc jen k přivádění a odvádění cev, zvláště ssavých, mizních a vén, ježto v širokých listech blanních se rozvětvují a jimiž dočista se vyčerpá, co záživného ve střevech se vyloučilo, aby se do krve odvádělo.

Z každého skoro ohledu opáčně se chová střevo rodné. Látku, kterou mu vaječník poskytuje, žloutek s očkem zárodkovým, nejjemnější mázdříčkou pokrytý, ze šlupky své opatrně vyluštěné, přijímá nejněžnějším způsobem a hned blánkou ochrannou zaobaluje, pak přidává hojně bílku, potravu to podstatně líhnoucímu se kuřeti; látku pak tu zase novou silnou blánou uzavírá, až i brněním ozbrojí, totiž skořápkou vápennou, načež hotové vejce konečником vejcevodu na venek se vyřínuje. Blánky, střevo rodné skládající, jsou z větší části žlázovité, svalová jest jen okolo předního a zadního ústí něco silnější a značnou pohyblivostí opatřena, v středních krajinách velmi slabá a jen trpně se chovající, za to okruží jest velmi svalnaté a vyvádí pohyby, jimiž vejce se pudí a otáčí; kde na vejcevodu samém dostatek svaloviny se nachází, na počátku a na konci tam arci blána okružní nejmenší jest, ano i cele mizí. Cevstvo na ní jest větším dílem arteriosní, dostatečně tvořivé a potravnou látku přivádějící, která se

uvnitř vejcevodu skládá a k vytvoření vejce spotřebuje, tak že není potřeby, aby se ssáním vén a mizních cev odváděla, protože těchto poměrně tam méně zřizeno. Jen konečník vejcevodu, podobného jsa ouřadu, budovy a pohyblivosti s konečným střev zaživacích, svou ohromnou roztažitelností se vyznačuje.

Doufám, že tímto vyložním jsem toho docílil, aby čtenáři na vejci a jeho částkách nic nesrozumitelného více se nenalézalo. Sloužij také tento pokus ku poznání a přesvědčení, že jako příroda jest prostá a sama sebou srozumitelná, tak též věda a učení o přírodě sprosté a každému zdravému rozumu přístupné býti může.

Něco o diamantech na Londýnské a Pařížské všesvětové výstavě.

Sděluje V. Š.

Diamant byl od jakživa i posud jest jedna z nejvzácnějších přírodnin; již starí Řekové a Římané, ač jen polovičně, jej znali — neboť broušení diamantu, jimž celé nádhery své nabývá, vynalezeno teprve roku 1475 — a rozličné vzácné ctuosti v něm zakryté pokládali; můžeme pak snadno sobě pomyslit, že po vynálezu, učiněném průmyslným Nizozemčanem van *Berghenem*, vážnost a cena jeho ještě více vzrostly, a již za Františka I. oblíbvala sobě francouzská šlechta nositi takřka celý statek svůj v podobě diamantův na šatu. Avšak nejen světské nádhře a přepychu je diamant předmětem podivení a mnohonásobné tajné žádosti, i sama věda v něm nejednu záhadu vidí, jejíž rozluštění posud nikomu se nepodařilo; sami zpytatelé vědečtí, a to nejedni, trdili se nad ním, nad jeho temným původem a vzrostem, i jakkoliv se potud nikomu nepodařilo utvořiti jej uměle, ani *Ganatori*, ani *Cagniardoti*, ani *Despretzovi*, předece tolik již vědomostí o něm nabytých máme, že aspoň bezpečně říci můžeme, co jest diamant; co se pak týče otázky, odkud pochází a jak povstal, aspoň tolik říci můžeme, jak a odkud *nemohl* povstati.

Náramná vzácnost diamantů přes jistou míru velikých, jichž jen málo kusův známo jest; čarovná jich krása, která i oko surového barbara mocně jímá a láká; nesmírná cena, která se tímto sanspareilům příkládá: všecky tyto okolnosti způsobují, že každý z oněch velkých diamantův takřka svou vlastní a zvláštní, často nenezanimavou historii má: nejeden z nich již způsobil zrádu, loupež, vraždu a válku, nežli se konečně nynějšímu držiteli dostal. Kdo čte historii Brazílie a poznává, k jakovému neslýchanému potlačování této krásné země od nelidské macechy Portugalu objevení v ni diamantův původ dalo, potlačování takovému ziskuchtivému, že posud země následkem jeho těžce úpi: zhrzojí se temných stránek duše lidské a bude sobě přát, aby diamantův ani nebylo ani nebylo bývalo — než, všecko podobné mudrování je zbytečné, poněvadž nic platno není, protože majíce se k světu jaký jest, doufajme že ustavičným pokrokem vzdělanosti lidské člověčenstvo vždy víc a více těch slabostí zbaveno bude a k vyšším záměrům přilne.

Za největší diamant na světě pokládá se diamant radžy *Mattamského* na ostrově *Borneu*, jenž prý 379 karatů *) váží, ale o němž takřka nic bližšího nevíme; pak diamant někdejšího velkého *Mogula*, jež *Tarernier* viděl a na 279 karatů váhy udává; pak diamant v ruském žezle, 194 $\frac{1}{4}$ karatů těžký; rakouský, 139 karatů, a francouzský

*) Karat váží 205,4 milligrammův, a jelikož lot Vídenské váhy 17500 milligrammův obnáší, jde na jeden lot Vídenské váhy 85 $\frac{1}{2}$ karatův.

(Pitt nazvaný), 136 karatů těžký. Všecky tyto pocházejí z Indie; největší diamant pokladnice portugalské pochází z Brasilie a váží jen 120 karatů.

Veliké slávy dobyl sobě před několika lety diamant z východní Indie pocházející a tam jmenem Kohinur (světlá hora) nazvaný. Historie toho kamene je tak zajímavá, že, než ku bližšímu jeho vypsání přikročíme, v krátkce jeho osudy nastíníme. Nejstarší zprávy o něm trati se takřka v dávno minulých a skvělejších dobách historie indické; víť se toliko, že původně s druhým kamenem podobné velikostí očí posvátné modly v chrámě Madurském tvořil. Za vítězných válek Muhamedánův proti Hindům byla i nešťastná Madura zpusťošena i zdrancována: Kohinur upadl v moc sultana *Babera* (roku 1306) a byl uložen v pokladnici jeho ve městě *Delli*. *Tavernier*, francouzský šlechtic a milovník klénotů, který v polovici 17. století co klénotník po Orientu cestoval, viděl jej v pokladnici *Aurengzebově* a popisuje ho co polovejčitou rosettu ve váze 279 karatů i v ceně bezmála 5 millionův zlatých. *Tavernier* tvrdí, že původně 787 karatův vážil, ale od Benátského klénotníka *Hortensia di Borgio* tak zmařen byl. Roku 1739 dobyl Perský šach *Nadir* města *Delli*, ztroskotal slabnoucí říši Mongolův v Indii a odňal lestně vnukovi *Aurengzebovu*, šachovi *Mahomedovi*, nejdražší poklad jeho. Od syna *Nadirova* dostal se k šachu *Athmedovi*, zakladateli dynastie *Abdalíšův* v *Kabulu*. Od té doby zůstal u vládařův *Kabulských*, až konečně nešťastný šach *Šudža*, jsa již dříve násilně očí svých pozbaven, z *Kabulu* vyhnán byl, a k slavnému *Rendžit Singovi*, vládaři *Sajkův* do *Lahoru* se utekl (roku 1812). *Rendžit Sing*, dovědév se jakovou drahocennost *Šudža* u sebe chová, neopominul zmocnit se jí; nešetřilťe při tom žádného násilí, i dal celou rodinu *Šudžovu* pilně stříci, ba i hladem moriti, aby na něm kámen vynutil. V skutku se mu také jeho přání vyplnilo: zmocnil se kamene a nosil jej až do smrti své takřka ustavičně při sobě. Když již umíral, chtěli ho chytří kněží indiští svéstí, aby drahocenný klénot poutnickému chrámu *Džagernatskému* (po celé Indii rozhlášenému) odkázal, avšak smrt zavřela vládaři ústa, nežli cíle svého dosáhli, a kámen zůstal u jeho nástupcův. Konečně před několika lety (pod *Dhalibem Singem*) byla jak známo část říše *Sajkův*, známá pod jmenem *Pendžab*, vtělona k *Indobritické* říši, všecken majetek vlády byl od *Východo-indické* společnosti reklamován, a mezi jiným i *Kohinur*. Společnost uzavřela ubětovatí ten drahocenný klénot královně *Anglické*, v dubnu 1850 odjel *Kohinur* z *Bombaje*, dne 3. července 1850 byl položen na stupně královského trůnu.

Jest sice takřka bez odporu za to jmíno, že kámen *Aurengzebův*, jež *Tavernier* (1695) popsal, a *Kohinur* jeden a týž kus jsou: nicméně však není věc ta bez pochybnosti. *Tavernier* cenil váhu kamene ke 279 karatům, *Kohinur* váží jen 186 karatův; nimo to zdá se podle všeho co *Tavernier* píše, že onen kámen broušen byl, kdežto *Kohinur*, když do *Londýna* přišel, přirozené plochy své na sobě měl; jen na jeduom místě bylo patrně vidět, že z něho odštěpeno. *Dr. Beke* pronesl první domněnku, že snad jiný veliký (130 kar. vážící) diamant, jenž mezi kořísti odňatou od *Angličanů* chanovi *Rizovi* v *Kuči* nalezen byl, původně částkou *Kohinura* byl. *Professor Tennant* udělal si věrné modely obou kusův a hledal, zdali by nebylo možné je složiti, i došel neočekávaného výsledku, že *Kohinur*, kámen *Rizy* chana a kámen ruský původně jediný velikánský krystal (v podobě prodlouženého dvanáctistěnu) skládaly. Byl by tedy kámen původně aspoň 194 + 186 + 130 t. j. 510 karatů vážil, a nynější *Kohinur* měl by sotva $\frac{1}{3}$ své původní velikosti. *Kohinur* měl jako všecky indické diamanty, když se do *Londýna* dostal, ještě své původní plochy, jen poněkud uhlazené; bylo pak uzavřeno

dáti mu pro dokonalé zvelebení jeho krásy nyní již ode 200 let v Evropě vůbec oblibenou formu brilliantovou (dva komolé kužele zpodinami na sebe postavené a množstvím malých plošek — facettes — pokryté); k tomu konci byl odevzdán slavnému fysikovi professorovi *Brewsterovi*, aby zdání své o nejlepších té věci cestách a způsobech udal. Broušení stalo se pak dle návodu jeho, a bylo ode dvou vyhlášených klénovníků Londýnských za dva měsíce ukončeno. Nyní váží jen asi 121 karatů.

Vedle Kohinura a spolu s nim byl na odív vystaven kámen jiný, snad ještě krásnější a znamenitější i drahocennější, ač menší, totiž vyhlášený *modrý diamant* pana *Th. Hope*, bohatého privatníka. Tento kámen je v pravém slova smyslu *unicum* t. j. *jediný* svého způsobu; neboť o jiném podobném posud není vědomo. Váží 44 $\frac{1}{4}$ karatů a je broušen v podobě tlusté vejčité desky ($\frac{7}{8}$ palce široké a $\frac{9}{8}$ palce dlouhé), která co medaillon do zlata s obrubou brilliantův zasazena se skví. Barva rovná se co do sytosti nejkrásnějšímu safíru, leskem však a ohněm neskončeně jej předčí. (Nebudeť od místa podotknouti, že tak zvaná zelená komora v *Dráždanech* krásný *zelený diamant* váhy 48 karatů chová.)

Vedle *modrého* ležel veliký *černý* (majetnost pana *J. Mayera*) tím znamenitý, že pro svou háječnou tvrdost, na vzdory všem pokusům učiněným, nikterak nemohl ani broušen ani uhlazen býti.

Konečně pak, k dovršení této pravé kupy nevidaných drahocenností, skvěla se nedaleko největší posud na zemi známá *perla*, majetek pana *A. Th. Hope*, mající dva palce v délce, 4 $\frac{1}{2}$ palce v objemu a vážící 450 karatů.

Až do roku 1853 nevědělo se z *Brasílie* o větším diamantu, nežli o tom, jež pokladnice portugalská chová; vážíť prý 120 karatův a má podobu oktaedrickou. Téhož roku však v měsíci březnu byl u městečka *Bagagem* v provincii *Minas Geraes* nalezen diamant váhy 254 $\frac{1}{2}$ karatův a podoby dodekaedrické; cena toho kamene podle obyčejných pravidel taxací obnášela by asi 2 $\frac{1}{2}$ millionů zlatých. Otrokyně, která jej našla, byla jedinou majetností starce o jedné noze, a byla ovšem na svobodu puštěna (podle zákona v *Brasílii* stávajícího, který velí propustiti všakého otroka, jenž by našel diamant nad 17 $\frac{1}{2}$ karatův těžší). Slavný klénovník *Pařížský* pan *Halphen* koupil jej a dal jej v *Paříži* brousiti. Dříve však světil jej panu *Dufrénoyovi* k vědeckému propátrání. Pan *Dufrénoy* pozoroval na něm všelijaké zajímavé podrobnosti, ku př. sledy krystalův, se kterými byl srostlý a skutečnou *druzu* tvořil, pak vtroušené šupinky *rutilu*, a konečně na jedné z plošek úlomek docela podobný úlomkům, jakých pozorujeme na *druzách* od přirozené podlože své (k níž byly přirostly) násilně odtržených. Tento krásný a pro vědu tak zajímavý krystal byl pak broušen, čímž arci jeho váha až na 127 karatů se zmenšila, a skvěl se co *hrvěda jižní* (*Etoile du Sud*) na výstavě *Pařížské* roku 1855.

Dr. François Magendie.

Jeden z nejvýtečnějších zpytatelů našeho věku, fysiológ *François Magendie*, narozený v říjnu 1783 v *Bordeauxu*, zemřel 11. října h. r. na skrovném svém letohrádku *Sanois* u *Paříže*. Neníť to ani četnost ani rozmanitost nových jeho nálezů v oboru fysiológie, které činí snažení jeho tak veleznamenitým pro přítomnost i budoucnost;

největší zásluha jeho záleží v uvedení a rozšíření nové metody fyziologického badání, on utvořil fyziologii experimentální, onu vědu, která nás prostředkem zkoušek učí poznávat pohody děje se v těle živém.

Již byla se škola fyziologicko-anatomická, založená od Pinela, Bichata u Corvisarta, panující stala mezi fyziology a lékaři francouzskými, když jako další pokrok vyvinovati se z ní počala nová škola fyziologicko-experimentální hlavním působením Magendie-a, jakož i přispěním Broussaisa, Laenneka, Andrala a Rayera.

Snaha Magendie-a ostatně vedena byla již v outlém jeho mládí k tomuto směru, v němžto dalším pokračováním stal se tvůrcem nového, všecka fyziologická studia od těch dob pronikajícího duha. Otec jeho totiž byl sám lékařem v Paříži, a vychovav jej dle zásad J. J. Rousseau-a již co chlapec poskytoval mu příležitost, cvičiti se v lékařství. Již co patnáctiletý pacholík navštěvoval nemocnice, a nakloniv se pak s obzvláštním zalíbením k pitvě stal se ve svém 20. roce prosktorem Boyerovým. Učiniv na tu v rozličných špitálech Pařížských i pathologická studia obdržel úřad prosektora na universitě a brzo zbudil všeobecné podivení svou šikovností u zhotovování anatomických preparátů. Později stal se professorem fyziologie na Collège de France, v kterémžto úřadě působil až do své smrti.

Proskoumávání těl mrtvých nestačilo zvědochtivosti badatele, horoucím zápalem pro vědu naplněného, neboť nemohlo podati rozluštění přemnohých otázek fyziologických, ku kterémuž konci bylo potřebí nahlédnouti do činnosti organismu živého. I počal tedy otvírati a pitvati těla živých zvířat, jichž takto proskoumal mnoho set. Výsledky toho byly překvapující a vedly netoliko ke mnohým novým odkrytím, nýbrž i valně přispívaly k odstranění mnohých zakořeněných předsudků o životních úkonech. Abychom jen o některých jeho objevech podotkli, uvedeme výsledky jeho skoumání, vztahujícího se na pohyby ústrojí zaživacích v čas trávení: shledal, že při tom jicen obzvláštním způsobem rhytmicky se pohybuje; zpytoval pohyby žaludku po přijetí potravy a snažil se vyšetřiti, jakou činnost vyvinuje při výkonu dávení. Dále činil pozorování o působení žluči při trávení a o vyvinování se zažitiny z rozličných pokrmů. Také o vssávání tekutin od žil, jakož i o úkonech sítnice oční rozmnožil vědomostí naše. On nalezl, že cukr jest pravidelná součástka krve. Největších ale zásluh získal sobě Magendie v ohoru fyziologie nervovní. Nejenom skoumal působení jistých jedů na michu, nýbrž i prvněji odůvodnil tvrzení Bellovo, že zadní kořinky nervů páteřních slouží toliko pocitu, přední toliko pohybu — učení to, které ovšem později s mnohým odporem se potkalo.

Nemohlof býti jinak, nežli že při tom množství živých zvířat, která ve prospěch vědy propadla pitvajícím noží Magendie-ovu, a při mukách, jež ona ovšem někdy vytrpěti musela, aby pozorováním bolestného jejich potrhování a účinku, jaký mělo dráždění vláken jejich nervových, rozšířeny byly vědomosti týkající se zvířecího ústrojí a jeho rozmanitých výkonů, že při tom všem pozdvihovaly se hlasy, kárající takové počínání jako ukrutnost a zanevražící trpce na biotomii vůbec. A však služba, jakou proukazují vědě tyto muky zvířat, jest tak důležitá, a zkušky činěné na živých tělech tak zaji-mavé a mnohoslibné, že odpor proti tomu pozdvihovaný nikdy toho nezamezí, aby ještě budoucně nebylo na oltáři vědy obětováno množství králiků, psů, koček a žab.

Magendie však nepohyboval se pouze na poli fyziologie, jeho činnost zasahovala i v obor pathologie a terapie. Mezi jiným vyvrátil bludné mínění, jakoby cholera byla zánětem střevním, při čemž ovšem upadl v jiný blud, pokládaje ji za neduh srdeční.

Pozoroval pochod zánětu plic, jaký běře běh bez podstatné pomoci lékařské. Zkoušel rozličné léky, a ustanovil pro ně přiměřené formulce. Zvláštní byl jeho způsob léčení cholery, užíval k tomu alkoholických dráždivel. Pozoruhodné jsou jeho pokusy o léčení běsnosti, jmenovitě snažil se dokázati, že jed běsný slabně dalším přenašením.

Důležitý úkol připadal mu co údu francouzské akademie, již náležel od r. 1819 a od klerěž často volen býval do komissí zřizovaných k zodpovídání vědeckých otázek. Tak r. 1850 stál v čele komisse, která měla podati své zdání o elektro-fysiologických pokusech Dubois-Reymondových; a r. 1851 řídil práce komisse, již bylo uloženo vy-skoumati, jak dalece hodí se klíž za potravu, a vůbec vyjádriti se o způsobu, jakým se děje živení, při čemž odstraněny jsou rozličné předešlé bludy. Roku 1846, když po-dával akademii zprávu o ramennu sfrojně zhotoveném, ježto na zkoušku připiato bylo jednomu invalidu, který jeho pomocí netoliko veliké věci mohl chápati, nýbrž i jehlu zdvihnouti, ličil Magendie žalost toho invalida, majícího vrátiti svou strojnu ruku, s takovým citem, že akademie jednohlasně přisloupila k návrhu Aragovu, aby nešťastníku tomu tím ramenem učiněn byl dar.

Při Hotel Dieu účinkoval Magendie co lékař dlouho a zdárně. Nad jiné učence svého času vynikal zvláštním darem pozorování.

Sepsal četné spisy, ale hlavní dílo jeho, do mnohých jazyků přeložené, jest „*Précis élémentair de physiologie*“, klerěžto vyšlo ponejprv r. 1816. Po delší čas vydával zvláštní časopis fysiologický (*Journal physiologique*).

Poslední léta postonával na neduh srdce, který se také stal příčinou jeho smrti.

Drobnosti.

Galvanický telegraf.

Každý zná onu nervovou síť, která teď v podobě drátů celé Rakousko, ba Evropu pokrývá a rychlostí myšlének zprávy od Jaderského moře k Severnímu; od taurického bojiště přes průliv anglický přináší. Jest to síť telegrafu, jehož zřízení zajisté mnohemu jest dosavad tajemstvím. Pokusíme se tedy, podati co možná srozumitelný výklad toho divotvorného stroje, při čemž se pojednání slavného Steinheila, vynálezce jeho, držeti budeme.

Telegraf vůbec jest nástroj, jímž se z větší vzdálenosti rozprávěti může, nežli z které hlas lidský donášen bývá. Spatříme-li někoho zdáli, že se ho dovolati nemůžeme, kýváme šátkem nebo kloboukem a snažíme se znameními s ním se srozuměti. Hle, toť již telegraf, ačkoli velmi nedokonalý; neb druhý nevidí snad naše znamení, nebo vidí-li je, nerozumí jim. Úloha telegrafu jest však ta, zařiditi znamení tak, aby i z veliké dálky poznána a vyrozuměna býti mohla; že to však s všelikými obtížemi spojeno jest, vysvítá samo sebou. Již od starých věků dávaly se znameními všelijaké zprávy: ohněm na horách zvěstoval se vpád nepřítele do země, později byly zařizeny věže, na nichž pohyblivá ramena všelijak sestavena býti mohla, aby se jimi do dálky znamení dávala, ale tyto a podobné pokusy byly velmi nedokonalé v porovnání s galvanickým telegrafem.

Stroj tento piše v úplném smyslu slova do jakýchkoli vzdálenosti eokoliv chceme, a proto právě slove telegraf čili *dalekopis*. Piší-li tímto strojem n. p. v Praze příteli svému do Vídně: *jsem zdráv*, dostane se ta zpráva v okamžení do Vídně, nebo chci-li do Pešti, do Terstu, do Milana, do Lvova atd. Co tedy dalekopis jest a k čemu slouží, poznáváme z toho; co ale galvanický dalekopis znamená, vyložím v následujícím. Spojí-li se měděný drát na jednom konci s měděnou deskou, na druhém konci pak se zinkovou deskou a zastrčí-li se tyto desky do vlhké země tak daleko od sebe, poknd drát sabá, nabývá tím drát vlastnosti takřka zářačných, ačkoli podoba jeho v ničem se nezmění. Vezmeme-li k. p. drát ten do mokrých rukou a roztrhneme-li jej, pocítíme v obou rukách

zvláštní picchlavé trbání, a je-li tma, spatíme v tom okamžení, když drát přetřhneme, malou jiskru, která z jednoho konce do druhého skočí. Tuto zkoušku můžeme tolikrát opakovati, kolikrát chceme, a vždy pocítíme při dotýkání drátových konců trbání a při vzdálení jejich jiskru. Při tom jest jednostejno, na kterém místě drát přetržen jest, neb má tuto vlastnost po celé své délce. Pozorují se ale ještě jiné podivné vlastnosti na tomto drátu. Ku příkladu, postavili se pod něj magnetová jehla, nepodří směr k severu, nýbrž učíli se na stranu od drátu. Přefízne-li se ale drát na některém místě, vrátí se jehla hned do směru pólnocního, a také tato podivuhodná hra opakuje se pokaždě, kdykoliv se drát spojí a roztrhne. Ba mohu vypravovati o vlastnosti ještě památnější tohoto drátu. Natočili-li se totiž onen drát na dřevěnou cívku a strčí-li se do ní měkké železo, k. p. hřebík, stane se toto měkké železo magnetem, t. j. obdrží moc, jižto jiné železo přitahuje. Hřebík zůstane ale jen tak dlouho magnetem, a jen tak dlouho železo přitahuje, pokud v cívice vězí; jakmile se vyndá, ztratí tuto vlastnost. Také v tom případě, když se drát přetrhne, přestane býti magnetem, byť i v cívice vězel, a leží-li pod ním jiný hřebík, vyskočí tento druhý pokaždě nahoru k prvnímu (v cívice), kdykoliv se drát spojí, a spadne, kdykoliv se drát přetrhne.

Z toho všeho vysvítá, že v měděném drátu, pokud přetržen není, něco zvláštního diti se musí, což jest příčinou těchto divuplných vlastností, a to nazýváme *galvanickým proudem*; galvanickým, poněvadž vlaský doktor jmenem *Galvani* vlastnosti tyto odkryl.

Snadno uznáme nyní, že všech těchto vlastností měděného drátu použiti se dá k tomu, aby se znamení z jedné štaci ke druhé dávala. Dejme tomu, že takový drát, o tyčky podepřen, běží z Prahy do Vidně, v Praze at jest spojen s měděnou do země zastrčenou deskou, a ve Vidni se zinkovou taktěž do země zastrčenou deskou; v celém drátu vyvine se, jakkoli dlouhý jest, to, co nyní galvanickým proudem jmenovati chceme. V Praze učiníme pak takové zřízení na drátu, že jej tak rychle jak chceme přetřhnouti a zase spojití můžeme. To se dá n. p. snadno tak vyvésti, že se mezi dva konce drátu klapka umístí, která při tlačení na jednom konci se vyzdvihne a spojení drátu přetrhne, jiný pak (jako na klarinetu dolů stlačena) oba konce drátu spojuje. Ve Vidni otočme měděný drát okolo cívky a do té dejme kus měkkého železa, a pod to jiný kus železa, tedy tento druhý kus na prvním tak dlouho viseti zůstane, pokud v Praze drát přetržen není. Jakmile v Praze klapku stlačíme a spojení drátu přetrheme, spadne ve Vidni železo přitážené železem cívky, a udeří na stůl. Spojí-li se v Praze drát zase, vyskočí železo ve Vidni zase k cívice atd. V tomtož okamžení, v němž v Praze klapku tlačím, tluku ve Vidni na stůl a dávám tedy znamení, zkrátka: telegrafuji. Tu jest pouze potřeba umluvití se, co tlučení znamená, tak aby n. p. jeden ráz znamenal **a**, dva rázy **b** atd., a pozorovatel ve Vidni mohl by dle počtu rázů již poznati, co z Prahy se zvěstuje. Znamení taková byla by však nepohodlná, poněvadž by n. p. **z** 24 rázů potřebí mělo. Proto se musí zjednodušiti, vyvolí se n. p. jeden delší a dva kratší rázy, a spojení jich mohou se pak všechna písmena naznačiti, poněvadž se jednoduché a dvojnásobné rázy všelijak spojití dají. Tak může znamenati jeden ráz **i**, dva krátké rázy **e**, dva dlouhé rázy **u**, jeden dlouhý a dva krátké **a**, dva dvojnásobné rázy **o**, tři dvojnásobné rázy **n** atd. Tím způsobem může se z Prahy do Vidně telegrafovati slovo **ano** takto

a n o

Pouhým klepáním na stůl dá se tedy již dalekopis zaříditi. Místo klepání na stůl užívá se u nás na železnicích klepání na zvonky; telegrafy tyto slouží ale jen k dorozumění sobě všech štací na železnicích, k rozeslání zpráv vládních a soukromných slouží telegraf psací, kterýž místo železa na stůl tlukoucího má železnou páku, jejíž jeden konec magnetem v cívice se přitahuje a druhý na papíru se pohybujícím tečky dělá. Na jedné štaci, n. p. v Praze, pohybuje se klapka drátu, a na druhé štaci, n. p. ve Vidni, píše telegraf zprávu pouze tím, že páka jeho jedním koncem na papírovém pruhu tečky dělá, kterýž papír neustále na válec se navinuje, tak že tečky za sebou v jedné čáře se spatřují. Většími mezerami, které delším stlačěním klapky povstanou, odděluje se tečky na papíře všelijak od sebe a tak povstane tečkované písmo, o němž jsme svrchlu příklad daly. Toto psaní klapkou jde u vycvičených telegrafistů tak rychle, že za jednu minutu v průměru 17 slov napíší, tedy skoro tolik, co rychlý písař za tentýž čas napsati může. Psací tento telegraf

náleží k nejjednodušším a nejdokonalejším a jest nyní již velmi rozšířen, tak v severní Americe, kde byl sestaven, v Němcích, v Rakouském mocnářství, ve Francii, v Rusích, ba i v Turecku.

Nedá se upříti, že telegraf i při nynějším zřízení rozličné vady má. Přede vším jest ta okolnost nepřiléhavá, že drát musí tak dlouhý býti jako cesta, po níž se zpráva dáti má, a že telegraf více nejde, když se drát na jedním místě přetrhne, jak se to někdy bouří nebo zlými lidmi stává. Nejlépe by bylo, kdyby se drát dalekopisný do země ukryl; avšak to tak snadno nejde, neboť mnohými zkuškami se shledalo, že galvanický proud v zemi brzo přestane, poněvadž vlhkost země jej odvede. Má-li se to zameziti, musí se drát po celé délce takovou látkou obaliti, jaká odtékání galvanického proudu zamezuje. Mezi mnohými látkami, které k účelu tomu zkoušeny byly, hodila se k tomu nejlépe pryskyřice, teprva od několika let v Evropě pod jménem Gutta Percha známá. Pryskyřice tato pochází z Východní Indie, kde jí jistý strom vypocuje, a má tu vlastnost, že ve vařící vodě změkne a lhněti se dá jako vosk, při obyčejné teplotě ale ztvrdne jako kůže. Drát, takovou pryskyřici potažený a do země vložený, neztrácí nic z galvanického proudu. Ba i do moře a do řek může se položiti a dvě místa tím způsobem nejkratší cestou spojití.

Nejpodivnější úkaz při telegrafování jest rychlost, jakou se znamení do míst na sta mil vzdálených dávatí mohou. Dá-li se znamení v Terstu přes Vídeň a Prahu do Hamburku, neobnáší čas k tomu potřebný ani desátý díl času mezi dvojím tepnutím žil. Až bude jednou drát telegrafický kolem celé země položen, proběhne galvanický proud celou svou dráhu dříve, nežli tepnutí žily trvá. Jak veliký užitek z tak rychlého dopisování pro stát a obchod vychází, není potřeby vykládati.

Zajisté, telegraf náleží k nejskvělejším vynálezům našeho století.

Lichý sameček.

Na břehu Vavavy blíž Pisku stojí mlýn. Oba vysoko strmicí břehy řeky blíž mlýna jsou porostlé jehličím lesikem, do výšky nad mlýn se vypínajícím. V lesíku tom zeleném četné libuje si ptactvo, prozpěvující Hospodína chvalozpěvy, a láskou manželskou oblaženo hnízda mistrně staví, mláďátka pěstuje a tvůrce je velebiti učí. Jednomu však mezi nimi, byl to trasařítek bílý (*Motacilla alba*), nebyl letos Mílek přítelem, nedada mu pomocnice. Opuštěný, — tak mi vypravoval majitel tohoto mlýna pan Fiala — zarmoucen obletoval né obydlí hlasitým si stýskaje pláčem, jakoby pro milenku lkal. Nápadným však si počínáním brzy se mi stal obtížným. Časné již zrání mne ze spánku probuzoval silným a nestejným na okno poklobávaním. Vstal jsem několikráte z lůžka svého, bych dotravého bosta odbyl. Nic na plat. Sotva že jsem ulehl, již tu byl malý nepokoj zase a pokračoval tím pilněji ve svém potukávání. I opakoval toto se do pokoje dobývání několikrát za den. Pamětliv jsa slov: „kdo tluče, tomu bude otevřeno,“ otevřel jsem neodbytnému vtravci okno, by po vůli do pokoje si vltl a se přesvědčil, zdali tam je čelo hledá. Trasařítek však do pokoje nechtěl, ale tím důrazněji na otevřeně, ke zdi připnuté okno zobáčkem bubnoval. I pozoroval jsem tuto hru ptáckovu často a pilně, domnívaje se, že jej nějaký omyl klame a na mé okno vábí; neb že by jej pouhý zvuk bříničícilo okna tak dlouho těšil, pochyboval jsem. Neostalo to však při pouhém klepání. Začínal on později podivně se čepejřiti a křidelkama třepetati, po okně nahoru dolů se klouzaje až do unavení. Po několika dnech přiletoval přes tu chvíli nosé v zobáčku rozličné věci, jakoby na hnízdo si snašel, povždy při tom na okně čepejřeni a potřepávání opakuje. Nyni již jsem se domýšlel, v čem by asi ptáčekův omyl záležel. V důmněnce své jsem byl brzy potvrzen, vida jej asi po třech nedělích, jak opět pilně navštěvuje okno, nikdy nemaje zobáček prázdný. Tu nesl mouchu, tu cvrčka, tu housenku, vždy jakoby nějaký dárek pro mladá robátka svá. Dárky tyto však pokaždé na okno kloubaje z úst pouštěl, nechávaje padati je na zem, a se vši ochotou opět pro čerstvé odletoval. Po nějakém čase začal opět nositi jako na hnízdo, a pak po okně nahoru dolů se klouzaje opět se čepejřiti a křidlamy třepetati. Potom opakoval i přinášení pokrmů, jakoby krmil buď samičku aneb mladá. To vše opakoval za letošní léto tiskrát po sobě.

Tedy i mezi ptactvem *Narcissus*, který do svého vlastního obrazu se zamiloval; neboť jen tím vysvětliti se dá počínání osiřelého samečka, že obraz svůj, jež viděl v okně, pokládá býti družkou tak bolestně pohřešovanou.

Pažout.

Špaček růžový.

Letošního léta zabloudili do našich českých krajů vzácní hosté. Pan Tuček ze Stáhlavy blíž Rokycan obdržel z otčiny své od jednoho známého ptáka, který zastřelen byl z celého hejna podobných ptáků, zdržujících se u stád skopového a hověžilho dobytka a sedajících hovědům na hřbet, aby jim vybírali hmyz. Pták tento jest zvící skřivana, po těle pěkně růžový, hlavu, krk, křídla a ocas má černé, do zelena měňavé. Náleží do čeledi špačků a nazývá se *špaček růžový* (Pastor roseus, Irltenvogel). Vlast jeho jest jiho-východní Evropa a Malá Asie, kdežto se zdržuje na blízku stád dobytčích, nemaje žádného stálého domova, tak že brzo v té brzo v jiné krajině se objevuje a v krátkce zase mizí. V Čechách pozorován byl teprv asi před osmi lety od pana Vobořila u Klecan, od těch dob pak nebylo o něm žádných dalších zpráv az zase letos*).

Ryby v řece Tise.

Jak známo, jest Tisa nad míru bohatá na ryby, a to v té míře, o jaké u nás ani tušení nemáme. Příčiny toho dají se najíti, vezmeme-li ohled na poměry této řeky. Velké mořské ryby, jesetři, vyzy, lososi atd. vystupují, jak víme, před ttením rády do velikých řek a vzdalují se daleko od jejich ústí. Vyzy z Černého moře, 10—12 stf. dlouhé, vidati jest v Prešpureru na rybm trhu, kdežto se lacino prodávají; kaviar v Prešpureru připravený není nič neobyčejného. Jdou-li ryby tak vysoko do Dunaje, platí to tím více o Tise, která mnohem doleji s Dunajem se spojuje a svou hlubokou, tichou a bahnitou, jakož i na potravu bohatou vodou ryby zvláště vábí. K tomu přistupuje ještě jiná okolnost. Síl v Marmarosi dobytá svázi se do dolejších krajin Uher a do Banátu hlavně po Tise. Špatné lodi, nekonečné záhyby této řeky, často se měnící řečiště a znamenitá nepozornost plavců způsobují, že každoročně mnoho lodí se solným nákladem se rozkotá, načež k takovým místům ryby ode všad se blíží a tam v nesčíslném množství schytány bývají. Pro tuto bojnost a též pro bahnitou chuť svého masa jsou ryby Tiské velmi laciné. Po vystoupení řeky z jara zstanou louže a jezírka na obou břehách též hojnými rybami naplněné, a příliš pak nesčíslná hejna větších bahenních a vodních ptáků, kteréžto stanou se předmětem vydatné honby na peřinatou zvěř v této části Uher.

Vliv dobře vyvětralého pokoje na chuť hostů.

Dr. Reid vyvedl v tom ohledu zkoušky v síni klubového domu královské společnosti v Edinburce dle jeho plánu dostavené, kde asi 50 členů stolovati mělo. Přesvědčen, že při vyvětrání síně en možná dokonalém chuť hostů mnohem zlepší bude, nežli v obyčejných okolnostech, postaral se o to, aby všechny látky, hořením plynu povstalé, ze síně se odvedly a neustále veliké množství nejčistějšího teplého a vouného vzduchu do ní se přivádělo. Výsledek byl, že páni třikrát tolik vína vypili a také značně více jídla snědli, nežli obyčejně, a že kasir společnosti dlouhý účet vyplatiti musil. Hospodský z British-Hotelu, který jídla a nápoje zjednával a jen na obyčejnou, z mnohých předešlých zkušeností znanou chuť členů společnosti připraven byl, musil jeden kuchyňský vůz po druhém odesilati a přišel do nemalých rozpaků. O tlačení žaludku, bolení hlavy atd. nebylo druhého dne u žádného hodovatele ani řeči, ačkoliv se při stole lidé z nejrozličnějších stavů: soudcové, advokáti, lékaři, členové parlamentu, důstojníci od pozemního a námořního vojska v společnosti nalézali. Majitelé našich dýmem a parami naplněných hostineů mohli by si z toho dobrý příklad vzíti.

Ložičte malachitu v Rusích.

V tomtéž útvaru, jako v Čechách u Českého Brodu a upaty Krkonošských hor, totiž v červeném pískovci nalézají se u paty Uralu ložičte malachitu, ovšem v mnohem větší míře nežli v Čechách. Pro krásně zelenou barvu užívá se malachitu v Rusích co oblíbené okrasy v

*) Velevitané byly by redakci Živy častější zprávy z venkova o pozoru hodných přírodních zjevch těchto druhu, i jest největší její práni, aby měla hojnějších dopisovatelů v kraji. V tom ohledu včleně přijímá laskavé nabídnutí se horlivého pěstovatele přírodních věd slůvitého pana setníka Ant. Hrona z Leuchteuberka v Pisku, i žádá jej snažně o vyplnění jeho slibu strany sdelování jí zajímavých zpráv z okolí jeho bydliště. — Při té příležitosti děkuje také panu Vysokému v Jachimově za jeho zasilky, ktercz příště se uveřejní a dle práni jeho i zvláště se otisknou. Red.

chrámech a palácech; mezi všemi takovými okrasami vyznamenávají se malachitové sloupy, 6 sáhů vysoké a poměrně tlusté, v chrámu sv. Isáka v Petrohradě. Taktéž jsou zimní císařský palác a jedna síň v paláci Demidovském malachitem odobeny. Největší kus malachitu byly nalezeny v dolech Siserských v Permské gubernii, náležejících p. Turčaninovi, kterýž r. 1789 kus malachitu, 100 pudů těžký, vládě daroval; kus tento chová se podnes ve sbírkách hornické akademie. Jistý pan Mohr v Jekaterinenburku začal nejdříve z malachitu všelijaké okrasy, zvláště pak tabule stolní hotoviti, později také misy a vázy velkého rozměru. Když však Siserské doly vyčerpány se býti zdály, zanikla tato fabrikace. R. 1825 byla v Demidovských dolech u Nižného Tagilska nová malachitová ložiska odkryta, kteráž všechny dosavadní daleko převýšila. Cárský kabinet dal ihned celou zásobu malachitu zakoupiti, pud po 800 rublech, a této látky bylo r. 1841 na rozkaz carův k okrase chrámu sv. Isáka použito. V posledních letech založil Demidov dílnu na malachitové zboží v Petrohradě, odkud co velká vzácnost do komnat evropských velmožů přichází. Z dolů u Nižného Tagilska bylo dosavad asi 5000 pudů malachitu dobyto, v ceně půl milionu rublů; kdyby se z něho byla měď dobyla (malachit jest uhlan měditý), byla by však cena její (asi za 2500 pudů mědi) jen 25000 rublů. Malachit jest tedy desetkrát dražší nežli měď.

Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého dne 14. listopadu b. r.

Předseda pan professor *Purkyně* četl stížnost, kterou si pan *Opic* z té příčiny vedl, že ve zprávě o předešlé schůzce žádné zmínky nebylo o jeho pracích v botanice okolí Pražského, ačkoli na žádost pana *Krejčího* celou Květenu toho okolí již sepsal a jemu podal. Pan *Krejčí* omluvil se tím, že beztoho celému učenému světu známo, kterak pan *Opic* náleží k nejpilnějším a nejdůkladnějším botanikům Pražským. Činnost pana *Opice* v rostlinopisu, jeho zásluhy o rozšíření botanických vědomostí mezi mladiky a všemi milovníky rostlinářství, hlavně založením výměnného botanického ústavu a rozšířením na statisíce exemplářů ustanovených od něho rostlin, jest tak znamenitá a všude uznána, že nebylo potřebí, v krátkou zprávu o tom se zmíniti, an beztoho širší výklad toho již pro Živu uchystán jest. Co se pak týče upotřebení Květeny okolí Pražského ve spise, ježž p. *Krejčí* s některými údy přírodnického odboru vydati hodlá, lítoval tento, že sepsání pana *Opice* pro ten účel jest příliš obšírné a přísně vědecké; ve spisu podotknutém mají však jen významné rostliny býti uvedeny a poměry stanovišť jejich vyčísleny. Ovšem zasluhuje Květena Pražská pana *Opice*, aby co důležité vědecké dílo zvláště vydána byla, k tomu však musí se potřebné prostředky zjednati, což p. *Krejčí* v příznivější době vyplniti slibil.

Na to podal p. *Krejčí* zprávu o vyjednávání s panem prof. *Koříškou* stran měření okolí Pražského, kteréž příštím jarem již skutečně započne. Podotknul též, že Matice česká má dvě desky výborné mapy okolí Pražského, kterýchž by se s prospěchem při vyvedení nové mapy upotřebiti dalo, an by se mapa Matice snadno v tak nazvanou vrstevní mapu, na niž všechna místa stejné výšky čarami spojena jsou, proměnití dala. Na to vykládal, jak by se na té mapě i zeměznalecké hranice útvarů naznačiti mohly, tak že by jedním pohledem souvislost jejich s horopisem vysvětlala. Pan prof. *Koříška* vyložil pak účel takové mapy a ukázal, že zamýšlené měření nikoliv jako dosavad na jednotlivé porůzné místnosti, nýbrž na celou krajinu vesměs vztahovati se má, tak aby poměrná výška všech polí, luk, lesů, vrchů přehledně představena býti mohla.

Pan *J. Malý* četl konečně pojednání o thermolampě, v tomto čísle Živy obsažené.

O b s a h.

Straka. Sepsal Dr. Ed. Gréger. — *Topent malých prostorův.* — *O vytvořování vajec uvnitř těla slepičeho.* Sepsal prof. Dr. Jan Purkyně. — *Něco o diamantech na Londýnské a Pařížské všeobecné výstavě.* — *Dr. François Magendie.* Brožovní: *Galvanický telegraf.* — *Lichý sameček.* — *Spaček růžový.* — *Ryby v řece Tise.* — *Vlir dobře vyčištěného pokoje na chut hostu.* — *Ložité malachitu v Rusku.* — *Schůzka přírodnického sboru Musea království Českého dne 14. listopadu b. r.*

